

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE VE ÇAĞDAŞ SİBİRYA
TÜRK LEHÇELERİNDE ZAMİRLER

DOKTORA TEZİ

SALİH MEHMET ARÇIN

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE VE ÇAĞDAŞ SİBİRYA
TÜRK LEHÇELERİNDE ZAMİRLER

DOKTORA TEZİ

SALİH MEHMET ARÇIN

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. EMİNE AKİLE NASKALİ

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Salih Mehmet ARÇIN'ın "Tarihî Türk Lehçelerinde ve Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALI
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Mesut ŞEN
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Cevdet Eralp ALIŞIK
Üniversitesi : Yeditepe Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ali ILGIN
Üniversitesi : İstanbul Üniversitesi

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 07 / 11 / 2016 tarih ve 2016/21-03 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİL LİSTESİ	XXIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XXIV
1. GİRİŞ	1
2. ALTAY DİLLERİNDE ZAMİRLER	14
2.1. Moğolca	15
2.1.1. Moğolcada Zamirler	17
2.1.1.1. Kişi Zamirleri	17
2.1.1.2. İşaret Zamirleri	23
2.1.1.3. Soru Zamirleri	24
2.1.1.4. Dönüşlülük Zamiri	25
2.1.1.5. Belirsizlik Zamirleri	26
2.2. Tunguzca (Mançu-Tunguzca)	27
2.2.1. Tunguzcada (Mançu-Tunguzcada) Zamirler	29
2.2.1.1. Kişi Zamirleri	29
2.2.1.2. İşaret Zamirleri	33
2.2.1.3. Soru Zamirleri	34
2.2.1.4. Dönüşlülük Zamiri	35
2.2.1.5. Belirsizlik Zamirleri	35
2.3. Korece	36
2.3.1. Korecede Zamirler	38
2.3.1.1. Kişi Zamirleri	38
2.3.1.2. İşaret Zamirleri	40
2.3.1.3. Soru Zamirleri	40
2.3.1.4. Dönüşlülük Zamiri	41
2.3.1.5. Belirsizlik Zamirleri	41
2.4. Japonca	42
2.4.1. Japoncada Zamirler	43

2.4.1.1. Kişi Zamirleri	43
2.4.1.2. İşaret Zamirleri	52
2.4.1.3. Soru Zamirleri	55
2.4.1.4. Dönüşlülük Zamiri	56
2.4.1.5. Belirsizlik Zamirleri	56
2.5. Altay Dillerindeki Zamirlerin Değerlendirilmesi	57
2.5.1. Kişi Zamirleri	57
2.5.2. İşaret Zamirleri	73
2.5.3. Soru Zamirleri	82
3. PROTO-TÜRKÇEDE VE TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE	
ZAMİRLER	88
3.1. Proto-Türkçede Zamirler	89
3.1.1. Kişi Zamirleri	89
3.1.2. İşaret Zamirleri	105
3.1.3. Soru Zamirleri	111
3.1.4. Dönüşlülük Zamirleri	115
3.2. Köktürk Türkçesinde Zamirler	117
3.2.1. Kişi Zamirleri	117
3.2.2. İşaret Zamirleri	127
3.2.3. Soru Zamirleri	133
3.2.4. Dönüşlülük Zamirleri	136
3.2.5. Belirsizlik Zamirleri	137
3.3. Uygur Türkçesinde Zamirler	139
3.3.1. Kişi Zamirleri	139
3.3.2. İşaret Zamirleri	149
3.3.3. Soru Zamirleri	152
3.3.4. Dönüşlülük Zamirleri	154
3.3.5. Belirsizlik Zamirleri	155
3.4. Karahanlı Türkçesinde Zamirler	157
3.4.1. Kişi Zamirleri	157
3.4.2. İşaret Zamirleri	165
3.4.3. Soru Zamirleri	168
3.4.4. Dönüşlülük Zamirleri	170

3.4.5. Belirsizlik Zamirleri	171
3.5. Harezmi Türkçesinde Zamirler	173
3.5.1. Kişi Zamirleri	173
3.5.2. İşaret Zamirleri	178
3.5.3. Soru Zamirleri	181
3.5.4. Dönüşlülük Zamirleri	182
3.5.5. Belirsizlik Zamirleri	182
3.6. Kıpçak Türkçesinde Zamirler	184
3.6.1. Kişi Zamirleri	184
3.6.2. İşaret Zamirleri	194
3.6.3. Soru Zamirleri	200
3.6.4. Dönüşlülük Zamirleri	205
3.6.5. Belirsizlik Zamirleri	206
3.7. Eski Anadolu Türkçesinde Zamirler	208
3.7.1. Kişi Zamirleri	208
3.7.2. İşaret Zamirleri	212
3.7.3. Soru Zamirleri	214
3.7.4. Dönüşlülük Zamirleri	215
3.7.5. Belirsizlik Zamirleri	216
3.8. Çağatay Türkçesinde Zamirler	218
3.8.1. Kişi Zamirleri	218
3.8.2. İşaret Zamirleri	225
3.8.3. Soru Zamirleri	230
3.8.4. Dönüşlülük Zamirleri	233
3.8.5. Belirsizlik Zamirleri	234
3.9. Osmanlı Türkçesinde Zamirler	236
3.9.1. Kişi Zamirleri	236
3.9.2. İşaret Zamirleri	238
3.9.3. Soru Zamirleri	240
3.9.4. Dönüşlülük Zamiri	240
3.9.5. Belirsizlik Zamirleri	241
4. ÇAĞDAŞ SİBİRYA TÜRK LEHÇELERİNDE ZAMİRLER	242
4.1. Altay Türkçesinde Zamirler	243

4.1.1. Kişi Zamirleri	243
4.1.2. İşaret Zamirleri	251
4.1.3. Soru Zamirleri	254
4.1.4. Dönüşlüük Zamiri	257
4.1.5. Belirsizlik Zamirleri	258
4.2. Tuva Türkçesinde Zamirler	260
4.2.1. Kişi Zamirleri	260
4.2.2. İşaret Zamirleri	267
4.2.3. Soru Zamirleri	275
4.2.4. Dönüşlüük Zamiri	280
4.2.5. Belirsizlik Zamirleri	281
4.3. Hakas Türkçesinde Zamirler	284
4.3.1. Kişi Zamirleri	284
4.3.2. İşaret Zamirleri	289
4.3.3. Soru Zamirleri	292
4.3.4. Dönüşlüük Zamiri	294
4.3.5. Belirsizlik Zamirleri	295
4.4. Yakut Türkçesinde Zamirler	297
4.4.1. Kişi Zamirleri	297
4.4.2. İşaret Zamirleri	308
4.4.3. Soru Zamirleri	314
4.4.4. Dönüşlüük Zamiri	318
4.4.5. Belirsizlik Zamirleri	319
SON SÖZ	322
KAYNAKLAR	330
ÖZGEÇMİŞ	343

ÖN SÖZ

Konuşuru olduğumuz dilde gün boyunca kaç defa zamir kullanıyoruz! Hangi zamirlere nasıl, nerede ve ne biçimde cümlelerimizde yer veriyoruz. Bilindiği gibi kişisel fikrimizi dile getirirken, bir nesneyi işaret ederken veya soru sorarken zamirler başvuru kaynağımızdır. İşte bu sebeple zamirler bir dilin söz varlığı içerisinde sayı olarak oldukça sınırlı, fakat biçim ve işlev açısından olabildiğince engindir. Zamirler en aşına olunan tanımıyla temsil, soru veya gösterme yoluyla isimlerin yerini tutan kelimeler olarak adlandırılmıştır dil bilgisi kitaplarında...

Zamir konusuna olan ilgim ilk defa yüksek lisans yıllarımda tez konum gereği dil bilgisini incelediğim Tuva Türkçesindeki zamir biçimlerini öğrendiğimde belirmeye başlamıştı. Daha sonra bu ilgi benim doktora tez konumu tespit etmemdeki en önemli sebep oldu. Doktora konusu olarak aldığım bu konu, zamirlerin, ulu bir çınarın gövdesinden dallanan Türk lehçelerinde aynı bir çınar ağacı gibi kökleri sağlam; ama dalları yer yer dağınık bir görüntü sergilediğini fark etmemi sağladı. Bilindiği gibi yaşlı çınarlar içleri çürüse dahi yaşamlarını devam ettirebilme özelliğine sahiptirler. Aynı şekilde zamirlerin kök / gövde biçimleri fonolojik ve morfolojik değişikliklere uğramalarına rağmen, temeldeki biçimlerini korumaları veya izah edilebilir değişikliklere maruz kalmaları açısından zamirler, bir dilin ulu çınarları olmaları hüviyetini hak ederler.

Zamanla Türk lehçeleriyle ilgili farklı çalışmaları incelerken karşılaştığım benzerlikler veya farklılıklar zamirlerin kökeni konusunda, zamirlerin bütün yönleriyle tetkik edilmesi açısından hem Türkçenin öncesini hem de Türkçenin dâhil olduğu düşünülen Altay dilleri ailesindeki paralel biçimlerle karşılaştırılmasının yararlı olacağı fikrini uyandırdı. İşte bu nedenle Türkçenin söz varlığı içerisinde zamirlerin bugüne kadar uğradıkları değişimleri ve gelişmeleri ortaya koymak, bunların nedenlerini anlamak ve bunları tartışmak için ayrıntılı bir şekilde incelemeyi kendime gaye edindim.

Çalışmamız 4 ana bölümden oluşmaktadır: “Giriş”, “Altay Dillerinde Zamirler”, “Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler”, “Çağdaş Sibiryaya Türk Lehçelerinde Zamirler”.

“Giriş” bölümünde zamirler ile ilgili bibliyografya tanıtılmıştır. Söz konusu bibliyografyanın içeriğinde “Altay dilleri hakkında karşılaştırmalı dil bilgisi

çalışmalarında zamirler”, “büyük dil aileleri teorileri ile dünya dillerinde zamirlerin yeri ve önemi” ve “tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmalarında zamirler” yer almaktadır. Bahsi geçen bu çalışmaların değerlendirilmesi de yapılmıştır.

“Altay Dillerinde Zamirler” bölümünde Altay dilleri olarak tasavvur edilen Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncanın zamirler konusunda nasıl bir malzeme sunduğu, bu dillerdeki zamir yapıları ve çekimleme sistemleri üzerinde durulmuştur. Bu incelemede bahsi geçen dillerdeki zamirlerin art zamanlı biçimleri temel alınmış, eş zamanlı biçimlerine gerek görüldüğü ölçüde değinilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda da Altay dillerindeki zamirlerin karşılaştırması yapılmıştır.

“Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümünde ilk olarak Türkçenin proto zamir şekilleriyle ilgili araştırmacıların varsayımları tartışılmış ve daha sonra da kendi düşüncelerimiz sunulmuştur. İkinci olarak da kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirlerinin Türkçenin tarihi boyunca nasıl şekiller sergilediği, tarihî lehçelerde (Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi) zamirlerin benzer ve farklı noktalarına temas edilmiştir. Tarihî Türk lehçelerindeki zamirler incelenirken ilgili lehçeyle ilgili hazırlanan dil bilgisi çalışmaları taranmıştır. Farklı araştırmacıların zamir bahsiyle ilgili değerlendirmeleri karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda da hangi tarihî lehçeyi inceliyorsak o lehçede geçen zamir şekli ve zamirlerle ilgili değişiklikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

“Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümünde ise yazı dili olarak kullanılan çağdaş Sibirya Türk lehçelerindeki (Altay, Tuva, Hakas ve Yakut) zamirler kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik başlıkları adı altında ele alınmıştır. Bu lehçelerin ölçünlü dilindeki zamir biçimlerinin yanı sıra ulaşılabildiği ölçüde ağızlarındaki zamir biçimlerine de değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın “Altay Dillerinde Zamirler”, “Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” ve “Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümlerinde zamirler kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik başlıkları adı altında incelenmiştir. Bunun dışında ek hâlinde zamirler ve zamirselleşme konusu bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. İncelememizde taranan kaynaklarda (dil bilgisi kitapları, makaleler, metinler vb.) tanımlanan zamir biçimleri ilgili kaynağı yayımlayan araştırmacının

kullandığı yazım şekli değiştirilmeden gösterilmiştir. Yazı çevirimi tarafımızdan yapılmış bazı Arap ve Kiril alfabeli kaynaklarda geçen zamir biçimleri için ortak bir yazım şekli benimsenmiştir. Çalışmamızın son kısmında “Son Söz” ve “Kaynaklar” yer almaktadır.

Her konuda bilgi ve tecrübeleriyle beni teşvik edip yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Emine Akile Naskali ve Esko Naskali’ye (ayrıca Almanca çevirileri için); fikirlerinden ve eleştirilerinden her zaman istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Mesut Şen’e; şahsi kütüphanesindeki kitapları kullanmama izin veren hocam Doç. Dr. Erdal Şahin’e; çalışmanın her aşamasında yanımda olan annem Nezahat Arçın ve kız kardeşim Hikmet Dilek Arçın Görgülü’ye; çalışmam boyunca fikrini ve desteğini her an yanımda hissettiğim hayat ortağım Şeyma Ay Arçın’a teşekkür ederim.

Salih Mehmet Arçın

İstanbul 2016

ÖZET

Doktora tezi olarak hazırladığımız bu çalışma Altay dilleri olarak tasavvur edilen Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece, Japoncadaki ve tarihî Türk lehçeleri ile çağdaş Sibirya Türk lehçelerindeki zamirleri konu edinmektedir.

Çalışmamız; “Giriş”, “Altay Dillerinde Zamirler”, “Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” ve “Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler” olmak üzere 4 ana bölümden oluşmaktadır.

Elinizdeki çalışmanın “Giriş” bölümünde zamir konusu üzerine Altay dillerinde, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yapılan incelemeler (karşılaştırmalı dil bilgisi kitapları, monografiler, makaleler vb.) tanıtılmış ve bu incelemelerin mahiyetleri genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

“Altay Dillerinde Zamirler” bölümünde, Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncadaki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri tetkik edilmiştir. Bu bölümün sonunda Altay dillerindeki zamirlerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

“Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümünde Proto-Türkçede ve Tarihî Türk yazı dillerinden Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay ve Osmanlı Türkçesindeki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri incelenmiştir.

Çalışmamızın “Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümünde çağdaş Sibirya Türk lehçelerinden yazı dili olarak kullanılan Altay, Tuva, Hakas ve Yakut Türkçesindeki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri ele alınmıştır. Bu lehçelerin ağızlarındaki zamir örnekleri de tespit edilebildiği kadarıyla tanıklanmıştır.

Çalışmanın sonunda Son Söz ve Kaynaklar kısmı bulunmaktadır. Son Söz kısmında incelememizde elde ettiğimiz sonuçlar maddeler hâlinde sıralanmıştır. Kaynaklar kısmında ise çalışmamızda kullandığımız eserlerin künyelerine yer verilmiştir.

ABSTRACT

The PhD thesis deals with the subject of pronouns in historical Turkish dialects, contemporary Turkic dialects of Siberia, Mongolian, Tungusic (Manchu-Tungus), Korean, and Japanese known as Altaic languages.

The study consists of four main parts: “Introduction”, “Pronouns in Altaic Languages”, “Pronouns in Proto-Turkish and Historical Turkish Dialects” and “Pronouns in Contemporary Siberian Turkic Dialects”.

The “Introduction” sets the boundaries of the subject of pronouns in Altaic languages, and discusses the studies on pronouns in historical and contemporary Turkish dialects (comparative grammars, monographies, articles, etc.).

The chapter “Pronouns in the Altaic Languages” examines personal pronouns, demonstrative pronouns, interrogative pronouns, reflexive pronouns, indefinite pronouns in Mongolian, Tungusic (Manchu-Tungus) Japanese, Korean. The chapter ends with a general evaluation of pronouns in Altaic languages.

The chapter “Pronouns in Proto-Turkish and Historical Turkish Dialects” examines personal pronouns, demonstrative pronouns, interrogative pronouns, reflexive pronouns, indefinite pronouns in Proto-Turkish and the historical Turkish written languages, namely, Orkhun, Uighur, Khakani (Karakhanid) Turkish, Khwarazm, Kipchak, Old Anatolian Turkish, Chagatai and Ottoman Turkish.

The chapter “Pronouns in Contemporary Siberian Turkic Dialects” examines personal pronouns, demonstrative pronouns, interrogative pronouns, reflexive pronouns, indefinite pronouns in the Turkic dialects of Siberia (which have a written form) in Altai, Tuva, Khakas and Yakut Turkic.

The Epilog reviews and sums the result of the investigation on pronouns. The final chapters of the thesis is a bibliography.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1.	Moğol dillerinin sınıflandırılması	15
Tablo 2.2.	Moğolcada teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	17
Tablo 2.3.	Moğolcada teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	19
Tablo 2.4.	Moğolcada teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	19
Tablo 2.5.	Moğolcada çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	20
Tablo 2.6.	Moğolcada çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	21
Tablo 2.7.	Moğolcada çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	22
Tablo 2.8.	Moğolcada işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	23
Tablo 2.9.	Moğolcada <i>ken</i> “kim” soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	25
Tablo 2.10.	Moğolcada dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi	25
Tablo 2.11.	Mançucada teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	29
Tablo 2.12.	Mançucada teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	30
Tablo 2.13.	Mançucada teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	31
Tablo 2.14.	Mançucada çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	32
Tablo 2.15.	Mançucada çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	32
Tablo 2.16.	Mançucada çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	33
Tablo 2.17.	Mançucada işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	33
Tablo 2.18.	Mançucada bazı soru zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	34
Tablo 2.19.	Mançuca <i>beye</i> kelimesinin çekimi	35
Tablo 2.20.	Korecede soru (ve belirsizlik) zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	40
Tablo 2.21.	Proto-Japonca ve Eski Japoncada birinci kişi zamirleri	43
Tablo 2.22.	Proto-Japonca ve Eski Japoncada ikinci kişi zamirleri	47
Tablo 2.23.	Bazı zamir şekillerinde Eski Japonca ve Altayca eşleştirmesi	50
Tablo 2.24.	Proto-Japonca ve Eski Japoncada üçüncü kişi zamirleri	51
Tablo 2.25.	Miller’in Eski Japonca zamir tablosu	52
Tablo 2.26.	Eski Japonca işaret formları	55
Tablo 2.27.	Proto-Altayca teklik birinci kişi zamiri tasarımları	57
Tablo 2.28.	Proto-Altayca teklik ikinci kişi zamiri tasarımları	61
Tablo 2.29.	Altay dillerindeki teklik üçüncü kişi zamirleri	64
Tablo 2.30.	Proto-Altayca çokluk birinci kişi zamiri tasarımları	67
Tablo 2.31.	Altay dillerindeki çokluk birinci kişi zamirleri	67
Tablo 2.32.	Proto-Altayca çokluk ikinci kişi zamiri tasarımları	69

Tablo 2.33.	Proto-Altayca * <i>e</i> ünlüsünün Altay dillerindeki eş değerlik listesi ...	75
Tablo 3.1.	Proto-Türkçede teklik birinci kişi zamiri yalın hâl tasarımları	91
Tablo 3.2.	Proto-Türkçede teklik birinci kişi zamiri çekimli hâl tasarımları ...	92
Tablo 3.3.	Proto-Türkçede teklik ikinci kişi zamiri yalın hâl tasarımları	96
Tablo 3.4.	Proto-Türkçede teklik ikinci kişi zamiri çekimli hâl tasarımları	96
Tablo 3.5.	Proto-Türkçede teklik üçüncü kişi zamiri hâl tasarımları	101
Tablo 3.6.	Proto-Türkçede çokluk birinci kişi zamiri tasarımları	104
Tablo 3.7.	Proto-Türkçede çokluk ikinci kişi zamiri tasarımları	105
Tablo 3.8.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	118
Tablo 3.9.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	120
Tablo 3.10.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	121
Tablo 3.11.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	122
Tablo 3.12.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	123
Tablo 3.13.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	124
Tablo 3.14.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	124
Tablo 3.15.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	125
Tablo 3.16.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	125
Tablo 3.17.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	126
Tablo 3.18.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	127
Tablo 3.19.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu ~ bo</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	128
Tablo 3.20.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu ~ bo</i> işaret zamirinin hâl	

	ekleriyle çekimi	129
Tablo 3.21.	Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	130
Tablo 3.22.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız <i>ol</i> işaret zamirinin yalın hâl çekimi	131
Tablo 3.23.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız <i>an+</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	132
Tablo 3.24.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız <i>kem</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	133
Tablo 3.25.	Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	133
Tablo 3.26.	Marcel Erdal'ın <i>ka+</i> ve <i>kañu</i> köküyle ilişkili biçimler listesi	135
Tablo 3.27.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	139
Tablo 3.28.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	140
Tablo 3.29.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	141
Tablo 3.30.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	142
Tablo 3.31.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	142
Tablo 3.32.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	144
Tablo 3.33.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	145
Tablo 3.34.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	146
Tablo 3.35.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	146
Tablo 3.36.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	148
Tablo 3.37.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk	

	üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	148
Tablo 3.38.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	149
Tablo 3.39.	Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu ~ bo</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	149
Tablo 3.40.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu ~ bo</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	151
Tablo 3.41.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	152
Tablo 3.42.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	152
Tablo 3.43.	Uygur Türkçesinde tanıkladığımız <i>ka+</i> soru zamiri köküyle ilişkili biçimler listesi	153
Tablo 3.44.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	157
Tablo 3.45.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	158
Tablo 3.46.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	159
Tablo 3.47.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	160
Tablo 3.48.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	161
Tablo 3.49.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	161
Tablo 3.50.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	162
Tablo 3.51.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	163
Tablo 3.52.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	163
Tablo 3.53.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	164

Tablo 3.54.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	164
Tablo 3.55.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	165
Tablo 3.56.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu ~ bo</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	166
Tablo 3.57.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	167
Tablo 3.58.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	168
Tablo 3.59.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	168
Tablo 3.60.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	169
Tablo 3.61.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ka+</i> soru zamiri köküyle ilişkili biçimler listesi	170
Tablo 3.62.	Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan dönüşlülük zamirleri	170
Tablo 3.63.	Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi	171
Tablo 3.64.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	173
Tablo 3.65.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	174
Tablo 3.66.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	174
Tablo 3.67.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	175
Tablo 3.68.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	175
Tablo 3.69.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	175
Tablo 3.70.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk	

	birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	176
Tablo 3.71.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	177
Tablo 3.72.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	177
Tablo 3.73.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	177
Tablo 3.74.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	178
Tablo 3.75.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	178
Tablo 3.76.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	179
Tablo 3.77.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	179
Tablo 3.78.	Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	180
Tablo 3.79.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	181
Tablo 3.80.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	182
Tablo 3.81.	Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi	182
Tablo 3.82.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	184
Tablo 3.83.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	186
Tablo 3.84.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	186
Tablo 3.85.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	188
Tablo 3.86.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	188

Tablo 3.87.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	189
Tablo 3.88.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	190
Tablo 3.89.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	192
Tablo 3.90.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	192
Tablo 3.91.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	193
Tablo 3.92.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	193
Tablo 3.93.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	193
Tablo 3.94.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	194
Tablo 3.95.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	197
Tablo 3.96.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	197
Tablo 3.97.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>oşbu ~ uşbu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	200
Tablo 3.98.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>oşol ~ uşul</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	200
Tablo 3.99.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	201
Tablo 3.100.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	201
Tablo 3.101.	Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	202
Tablo 3.102.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	203
Tablo 3.103.	Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız dönüşlülük zamirlerinin hâl	

	ekleriyle çekimi	206
Tablo 3.104.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	208
Tablo 3.105.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	209
Tablo 3.106.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	210
Tablo 3.107.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	211
Tablo 3.108.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	211
Tablo 3.109.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	212
Tablo 3.110.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	212
Tablo 3.111.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız <i>şu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	214
Tablo 3.112.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	215
Tablo 3.113.	Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	215
Tablo 3.114.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	218
Tablo 3.115.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	219
Tablo 3.116.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	220
Tablo 3.117.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	221
Tablo 3.118.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	221
Tablo 3.119.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	222

Tablo 3.120.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	223
Tablo 3.121.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	223
Tablo 3.122.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	223
Tablo 3.123.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	224
Tablo 3.124.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	224
Tablo 3.125.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	225
Tablo 3.126.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	225
Tablo 3.127.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.....	227
Tablo 3.128.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	227
Tablo 3.129.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>uşbu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	229
Tablo 3.130.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>uşol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	229
Tablo 3.131.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	230
Tablo 3.132.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	230
Tablo 3.133.	Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	230
Tablo 3.134.	Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	231
Tablo 3.135.	Bodrogligeti'nin işaretlediği dönüşlülük zamirleri	233
Tablo 3.136.	Bodrogligeti'nin işaretlediği belirsizlik zamirleri	234
Tablo 3.137.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik	

	birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	236
Tablo 3.138.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	236
Tablo 3.139.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	236
Tablo 3.140.	Osmanlı Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	237
Tablo 3.141.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	237
Tablo 3.142.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	238
Tablo 3.143.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	238
Tablo 3.144.	Osmanlı Türkçesinde tasarladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	238
Tablo 3.145.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	239
Tablo 3.146.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>şu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	240
Tablo 3.147.	Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi	240
Tablo 4.1.	Altay Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	243
Tablo 4.2.	Altay Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	244
Tablo 4.3.	Altay Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	245
Tablo 4.4.	Altay Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	246
Tablo 4.5.	Altay Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	247
Tablo 4.6.	Altay Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	248
Tablo 4.7.	Altay Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle	

	çekimi	249
Tablo 4.8.	Altay Türkçesinde tasarladığımız çokluk üçüncü kişi zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	250
Tablo 4.9.	Altay Türkçesinde <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	251
Tablo 4.10.	Altay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	252
Tablo 4.11.	Altay Türkçesinin Teleüt ağzında <i>tigi</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	253
Tablo 4.12.	Altay Türkçesinde <i>kem</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	254
Tablo 4.13.	Altay Türkçesinde <i>ne</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	255
Tablo 4.14.	Altay Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi	257
Tablo 4.15.	Tuva Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	260
Tablo 4.16.	Tuva Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	262
Tablo 4.17.	Tuva Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	263
Tablo 4.18.	Tuva Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	264
Tablo 4.19.	Tuva Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	265
Tablo 4.20.	Tuva Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	265
Tablo 4.21.	Tuva Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	266
Tablo 4.22.	Tuva Türkçesinde <i>bo</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	267
Tablo 4.23.	Tuva Türkçesinde <i>bo</i> işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi	268
Tablo 4.24.	Tuva Türkçesinde <i>ol</i> işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi	270
Tablo 4.25.	Tuva Türkçesinde <i>döö</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	272
Tablo 4.26.	Tuva Türkçesinde <i>döö</i> işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi	273
Tablo 4.27.	Tuva Türkçesinde <i>kım</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	275
Tablo 4.28.	Tuva Türkçesinde <i>çü</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	276
Tablo 4.29.	Tuva Türkçesinde <i>çü</i> soru zamirinin iyelik ekleriyle çekimi	277
Tablo 4.30.	Tuva Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi	281

Tablo 4.31.	Hakas Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	284
Tablo 4.32.	Hakas Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	285
Tablo 4.33.	Hakas Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	286
Tablo 4.34.	Hakas Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	287
Tablo 4.35.	Hakas Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	288
Tablo 4.36.	Hakas Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	288
Tablo 4.37.	Hakas Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	289
Tablo 4.38.	Hakas Türkçesinde <i>pu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	290
Tablo 4.39.	Hakas Türkçesinde <i>tig̃</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	291
Tablo 4.40.	Hakas Türkçesinde <i>kem</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	292
Tablo 4.41.	Hakas Türkçesinde <i>nime</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	293
Tablo 4.42.	Hakas Türkçesinde <i>xayzı</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	294
Tablo 4.43.	Hakas Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi	295
Tablo 4.44.	Yakut Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	297
Tablo 4.45.	Yakut Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	300
Tablo 4.46.	Yakut Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	301
Tablo 4.47.	Yakut Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	303
Tablo 4.48.	Yakut Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	305
Tablo 4.49.	Yakut Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi	307
Tablo 4.50.	Yakut Türkçesinde <i>bu</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	308
Tablo 4.51.	Yakut Türkçesinde <i>iti</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	310

Tablo 4.52.	Yakut Türkçesinde <i>ol</i> işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi	311
Tablo 4.53.	Yakut Türkçesindeki güçlendirilmiş / pekiştirilmiş işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi	312
Tablo 4.54.	Yakut Türkçesinde <i>kim</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	314
Tablo 4.55.	Yakut Türkçesinde <i>tuox</i> soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi	316
Tablo 4.56.	Yakut Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi	318

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1.	Tunguz dillerinin sınıflandırılması	27
------------	---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

Genel Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
ayr.	Ayrılma hâli
B	Batı yüzü
bel.	Belirtme hâli
ben.	Benzetme hâli
bk.	Bakınız
bul.	Bulunma hâli
bul.-ayr.	Bulunma-Ayrılma hâli
C	Cilt
çev.	Çeviren
çk.	Çokluk kişi
D	Doğu yüzü
ed.	Editör
eşit.	Eşitlik hâli
G	Güney yüzü
GB	Güneybatı yüzü
GD	Güneydoğu yüzü
haz.	Hazırlayan
K	Kuzey yüzü
kar.	Karşılaştırma hâli
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
olm.	Olumsuzluk hâli
ort.	Ortaklık hâli
red.	Redaktör
S	Sayı
s.	Sayfa

sın.	Sınırlama hâli (terminative)
tk.	Teklik kişi
vb.	ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
yay.	Yayımlayan
yönl.	Yönelme hâli
yönl.-bul.	Yönelme-Bulunma hâli

İşaretler

+	İsim kökü, isim köküne ve tabanına gelen ek
-	Fiil kökü, fiil köküne ve tabanına gelen ek
<	Bu şekilde gider
>	Bu şekilden gelir
*	Kelimedен veya ekten önce varsayım işareti
~	Benzerlik, denklik işareti

Yazıtlar ve Eserlerle İlgili Kısaltmalar, Tanıklandığı Kaynaklar

AH	<i>Atebetü'l-Hakayık</i>	➤ Reşid Rahmeti Arat, <i>Atebetü'l-Hakayık</i> , Ateş Basımevi, İstanbul 1951.
AH A	<i>Atebetü'l-Hakayık</i> (Semerkand nüshası, Ayasofya kütüphanesi, nr. 4012)	
AH C	<i>Atebetü'l-Hakayık</i> (İstanbul, Topkapı Sarayı kütüphanesi nüshası)	
AY	<i>Altun Yaruk</i>	➤ Kaya, AY: Ceval Kaya, <i>Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)</i> , TDK Yayınları, Ankara 1994. ➤ Ölmez, AY: Mehmet Ölmez, <i>Altun Yaruk</i> , III. Kitap (=5. Bölüm), (Suvarṇaprabhâsasûtra), Türk Dilleri

Araştırmaları Dizisi:1, Ankara 1991.

- Biogr. Hts.** *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs* ➤ Annemarie von Gabain, *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*, Berlin 1935.
- BK** *Bilge Kagan yazıtı* ➤ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg* Yayınevi, İstanbul 1998.
➤ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- BM** *Kitâbu Bulgatü 'l-Müştâk fi Lügati 't-Türk ve 'l-Kıfçak* ➤ Zajaczkowski, Ananiasz, *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks (epoque del 'etat Mamelouk)*, Warszawa 1938.
- BTT I** *Berliner Turfan-Texte I* ➤ Georg Hazai, Peter Zieme, *Berliner Turfan-Texte I: Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu"*, nebst einem Anhang von T. Inokucı, Berlin 1971.
- BTT II** *Berliner Turfan-Texte II* ➤ Klaus Röhrborn, *Berliner Turfan-Texte II: Eine uigurische Totenmesse*, Berlin 1971.
- CC** *Codex Cumanicus* ➤ K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch, Türkischer wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen 1942.
➤ K. Grønbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini)*, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- CC I** *Codex Cumanicus I* ➤ Mustafa Argunşah, Galip Güner,

- (birinci kitap) *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- CC II** *Codex Cumanicus II* (ikinci kitap) ➤ Mustafa Argunşah, Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- DK** *Dede Korkut Kitabı* ➤ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- DLT** *Divanü Lûgat-it-Türk* ➤ DLT Atalay: Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) I-II-III*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- DLT Atalay: Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- DLT Dankoff-Kelly: Robert Dankoff, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction and Indices, Part I, Harvard: Harvard University Printing Office, 1982.
- DLT Dankoff-Kelly: Robert Dankoff, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction and Indices, Part II, Harvard: Harvard University Printing Office, 1984.
- DLT Dankoff-Kelly: Robert Dankoff, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction

and Indices, Part III, Harvard: Harvard University Printing Office, 1985.

- DM** *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiye* ➤ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- DS** *Drevnetyurkskiy slovar'* ➤ V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy slovar'*, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad 1969.
- DY** *Destân-ı Yûsuf* ➤ Emin Eminoglu, Şeyyâd Hamza, *Destân-ı Yûsuf*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- E** *Elegest yazıtı* ➤ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları I-II-III-IV*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- EDAL** *Etymological Dictionary of the Altaic Languages* ➤ *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (3 vols)*, haz. Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak. With assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov, Brill, Leiden-Boston 2003.
- EH** *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk* ➤ Ahmet Caferoğlu, Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931. (Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanan Arap harfli metnin sayfa numaralarına atıf yapılmıştır)
- ETS** *Eski Türk Şiiri* ➤ Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965.
- FI** *Firdevsü'l-İkbâl* ➤ Sevda Kaman, *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin (vr. 156b-*

- 336a), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Rabia Şenay Şişman, *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin* (vr. 336s-523a), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- GSYLY** *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka* ➤ *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka, fonetika i morfologiya*, Moskva 1982.
- GT** *Gülistân bi't-Türkî* ➤ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara 1989.
- HD** *Hârezmlî Hâfız'ın Divanı* ➤ Recep Toparlı, *Hârezmlî Hâfız'ın Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- HKTer.** *Harezmi Türkçesi Kuran Tercümesi* ➤ Gülşen Sağıl, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım: (II. kısım: sözlük) = an inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: introduction, text, glossary and facsimile*, yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Cambridge: Harvard University, 1995.
- Huast.** *Huastuanift* ➤ Betül Özbay, *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, TDK Yayınları, Ankara 2014.
- IB** *İrk Bitig* ➤ Talât Tekin, *İrk bitig: eski*

Uygurca fal kitabı, Öncü Kitap, Ankara 2004.

- İK P** *İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması)* ➤ James Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması)*, çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- KB** *Kutadgu Bilig* ➤ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I İndeks*, TDK Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- KB A** *Kutadgu Bilig (Herat nüshası)* ➤ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III Metin*, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A 12, İstanbul 1979.
- KB B** *Kutadgu Bilig (Fergana nüshası)* ➤ Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A 12, İstanbul 1979.
- KE** *Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)* ➤ Aysu Ata, *Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- KEf.** *Kitâbü'l-Ef'âl* ➤ Emin Eminoğlu, Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî, *Kitâbü'l-Ef'âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, Akçağ, Ankara 2011.
- KE n.** *14. Yüzyıla Ait Bir 'Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* ➤ İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir 'Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- KĠ** *Kitab-ı Ğunya* ➤ Muzaffer Akkuş, *Kitab-ı Ğunya (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- KK** *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* ➤ Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık, *El-Kavânînü'l-*

Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye,
TDK Yayınları, Ankara 1999.

- KKTer.** *Karahanlı Türkçesi Kuran Tercümesi* ➤ Aysu Ata, *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Giriş-Metin-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- KT** *Kül Tigin yazıtı* ➤ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1998.
➤ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- KTS** *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)* ➤ A. K. Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar*, çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- Kuanşi** *Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)* ➤ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)*, vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuñdarîka-sûtra), TDK Yayınları, Erzurum 1960.
- KY** *Kıssa-i Yusuf (Erzurumlu Darîr)* ➤ Leylâ Karahan, *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) İnceleme-Metin-Dizin*, TDK Yayınları: 597, Ankara 1994.
- LD** *Lutfî Divanı* ➤ Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- MI** *Türkische Manichaica aus Chotscho I* ➤ Albert von Le Coq, "Türkische Manichaica aus Chotscho I", *ABAW*, 1911. Anhang, Berlin 1912, s. 3-61.

- Maytr.** *Maytrisimit* ➤ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca iptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası), TDK Yayınları, Ankara 1976.
- MÇ** *Moyun Çor (Şine Usu) yazıtı* ➤ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları I-II-III-IV*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- MĠ** *Munyetu'l-Ġuzāt* ➤ Mustafa Uğurlu, *Munyetu'l-Ġuzāt*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.
- Mustafa Uğurlu, *Münyetu'l-Ġuzāt*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- MK** *Mahbûkü'l-Kulûb* ➤ Zuhâl Kargı Ölmez, *Mahbûkü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- MM** *Mu'înü'l-Mürîd* ➤ Recep Toparlı, Mustafa Arğunşah, *Mu'înü'l-Mürîd*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- NBD** *Necatî Beg Divanı* ➤ Ali Nihad Tarlan, *Necatî Beg Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- NF** *Nehcü'l-Ferâdis* ➤ Aysu Ata, *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- János Eckmann, *Nehcü'l-Ferâdis I Metin, II Tıpkıbasım*, yay.

- Semih Tezcan - Hamza Zülfikar, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- OKD** *Oğuz Kağan Destanı* W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936.
- OYYTS** *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* ➤ Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- SN** *Süheyl ü Nev-Bahār* ➤ Cem Dilçin, Mes'ūd Bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 51, Ankara 1991.
- SV** *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* ➤ Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 765, Pulhan Matbaası, İstanbul 1958.
- ŞD** *Şeyhi Divânı* ➤ Halit Biltekin, *Şeyhi Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- ŞT** *Şecere-i Terākime* ➤ Zuhâl Kargı Ölmez, Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara 1996.
- T** *Tonyukuk yazıtı* ➤ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1998.
➤ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2006.

- TA** *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* ➤ Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- TMC** *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-tunguso-man'çurskih yazıkov* ➤ *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çurskih yazıkov*, Tom I, Leningrad 1975.
➤ *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çurskih yazıkov*, Tom II, Leningrad 1975.
- TT V** *Türkische Turfan-Texte V* ➤ W. Bang, Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin 1931.
- TT X** *Türkische Turfan-Texte X* ➤ Annemarie von Gabain, (Tadeusz Kowalski ile), *Türkische Turfan-Texte X: das Avadāna des Dämons Ātavaka*, Berlin 1959.
- TTA** *Tercümanü Türkî ve Arabî* ➤ M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar, Nach der leidener Handschrift herausgegeben und erläutert*, Leiden, 1884.
- TZ** *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fil-lûgati't-Türkiyye* ➤ Besim Atalay, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fil-lûgati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, İstanbul 1945.
- U IV** *Uigurica IV* ➤ F. W. K. Müller, (Herausgegeben von A. von Gabain), *Uigurica IV*, Berlin 1931.
- Üİ** *Üç İtigsizler* ➤ F. Sema Barutçu Özönder, *Üç İtigsizler (Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha)*, TDK Yayınları, Ankara 1998.

- YED**   *Yûnus Emre Dîvânı*   ➤   Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Külliyyâtı II Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul 2008.
- Yus.ED**   *Yusuf Emirî Divanı*   ➤   Kâzım Köktekin, *Yusuf Emirî Divanı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007.
- YZ**   *Yusuf ve Zeliha*   ➤   İbrahim Taş, *Yusuf ve Zeliha*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 42, İstanbul 2008.

1. GİRİŞ

Altay dilleri olarak tasavvur edilen Türkçe, Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japonca iki asırdan beri dünyanın farklı yerlerindeki araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Bu incelemelerde bu dillerin ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, söz varlığı art zamanlı ve eş zamanlı olarak ele alınmıştır. Bahsi geçen diller üzerinde araştırma yapan bazı bilim adamları, bu dillerin tek bir dilden; yani Ana Altay dilinden geldiğini savunurken bu fikre muhalif âlimler ise Ana Altay dili diye bir dilin varlığının mümkün olmadığını ve bu noktada Ana Altay dilinden geldiği varsayılan dillerin arasında köken birliğinden çok bu dillerin konuşurları arasında bir kültür alışverişi veya karşılıklı temas olmuş olabileceğini, bu temas neticesinde de bazı dil bilgisi yapıları ve söz varlığı benzerliklerinin bir dil teorisi açısından aldatıcı olmaması gerektiğini iddia etmektedirler. Özellikle Altay dilleri teorisi içinde olduğu düşünülen Korece ve Japoncanın bu dil ailesi içerisindeki yeri meselesi ise Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcaya oranla daha uzak bir ihtimal olarak güncelliğini korumaktadır. Altay dilleri teorisi şiddetli eleştiriler almasına rağmen araştırmacıları kuşkulandıran dil yapıları ve söz varlığı örnekleri açısından bir teori olarak hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Çalışmamızda, Altay dillerinin zamirler konusunda nasıl bir malzeme sunduğu, bu dillerdeki zamir yapıları ve çekimleme sistemleri üzerinde durulacaktır. Altay dilleri ile ilgili çalışmalarda zamirler hem monografi olarak hazırlanan eserlerde hem karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmalarının içinde alt bir bölüm olarak hem de makalelerde tetkik edilmiştir.

Matthias Alexander Castrén'in 1850 yılında yayımladığı *De Affixis Personalibus Linguarum Altaicarum*¹ [Altay Dillerinde Kişi Ekleri] adlı doktora tezi bu alanda yapılan ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada Castrén; Fince, Samoyedce, Türkçe, Moğolca ve Tunguzca arasında kişi eklerine dayalı karşılaştırmalı bir inceleme yapmıştır. Ayrıca, bu dillerdeki kişi zamirleri ve kişi ekleri arasındaki ilgiyi de sorgulamıştır. İncelemesini şu başlıklar adı altında yapmıştır: *De affixorum personalium notione et generibus diversis* [Kişi Anlamlı ve Farklı Türdeki Ekler], *Affixa personalia linguarum Tungusicarum et Burjaticarum* [Tunguz ve Buryat Dillerindeki Kişi Ekleri], *Affixa personalia linguarum Turcicarum* [Türkçe Kişi Ekleri], *Affixa personalia linguarum Samoedicarum* [Samoyetçe Kişi Ekleri], *Affixa personalia*

¹ Matthias Alexander Castrén, *De Affixis Personalibus Linguarum Altaicarum*, Helsingforsiae 1850.

linguarum Finnicarum [Fince Kişi Ekleri], *De affinitate affixorum personalium in linguis Altaicis* [Altay Dillerinde Kişi Eklerinin Yakınlığı].

Altay dillerindeki zamirler üzerine ilk kapsamlı çalışma ise Wladislaw Kotwicz'in *Les pronoms dans les langues altaïques*² [Altay Dillerinde Zamirler] adlı eseridir. Bu eserde, zamirler iki ana bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde zamirler, **A. Pronoms personnels et nombre pluriel** [Kişi Zamirleri ve Çokluk Sayıları], **I. Pronoms de la 1re et de la 2me personne** [1. ve 2. Kişi Zamirleri], **II. Pronoms de la 3me personne** [3. Kişi Zamirleri], **III. Suffixes du pluriel -s et -lar** [-s ve -lar Çokluk Ekleri], **IV. Système des pronoms personnels turcs** [Türkçe Kişi Zamirlerinin Sistemi], **B. Pronoms et adverbess interrogatifs** [Soru Zarfları ve Zamirleri] ve **C. Pronoms et adverbess démonstratifs** [İşaret Zarfları ve Zamirleri] başlıkları altında ele alınmıştır. İkinci bölümde ise zamirler, **A. Suffixes de provenance pronominale** [Zamirsel Kökenli Ekler] ve **B. Suffixes dans les thèmes pronominaux** [Zamirsel Anlamalı Ekler: **I. -na** ve **-ra**; **II. -ya**; **III. -ru**; **IV. -du**; **V. -ma** (-mi, -m), **-ba** (-b), **-wa** (-w), **-ya**; **-mar**, **-bar**, **-war**, **-yar**; **VI. -yu**, **-ku**, **-wu** (-u); **-ya** (-ge); **VII. Mo. -dü ~ -ci**, **Tür. -di**, **Tung. -di ~ -du**; **VIII. -n**, **-y**, **-r**; **IX. -çıla ~ -çula**; **X. -ysi**, **-si**, **-ski** (-yşi, -şi, -şki); **XI. Tür. -tay ~ day**, **Ma. -taga**; **XII. -gi ~ -ki**; **-gū**; **-gi**; **-da**] alt başlıklarında tasnif edilmiştir.

Yine Wladislaw Kotwicz'in *İssledovaniye po Altayskim yazıkam*³ [Altay Dilleri Üzerine Araştırmalar] adlı eserinde zamirler karşılaştırmalı olarak *Tyurksiye ukazatel'niye i liçniye mestoimeniya* [Türkçe İşaret ve Kişi Zamirleri], *Usileniye ukazatel'nih mestoimeniy* [İşaret Zamirlerinin Pekiştirilmesi], *Mestoimeniye 3 litsa v Tungusskih yazıkah* [Tunguz Dilindeki 3. Kişi Zamiri], *Mongol'skoe voprositel'noe mestoimeniye ali* [Moğolca Soru Zamiri ali], *Tyurkskoe ukazatel'noe mestoimeniye bu v Mongol'skom* [Moğolcada Türkçe İşaret Zamiri bu], *Prityajatel'niye i predikativniye suffiksı mestoimennogo proishojdeniya* [Zamir Kökenli İyelik ve Kişi Ekleri] başlıkları adı altında tartışılmıştır.

Batıda, Altay dilleri ile ilgili çalışmalar devam ederken Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmalardan ilki Saim Ali Dilemre'nin *Genel Dil Bilgisi Dil Evolüsyonları Ural-Altay Dil Bilgisi*⁴ isimli eseridir. Bu çalışmanın alt başlığında Dilemre tarafından *Mogol-Mançu, Tunguz-Buryat, Türk-Yakut dilleri mukayeseli lehçe grameri* adı

² Wladislaw Kotwicz, *Les pronoms dans les langues altaïques*, Polska Akademya Umiejtnosci, Prace Komisji Orientalistycznej, Nr 24, Mémoires De La Commission Orientaliste No 24, Krakow 1936.

³ Wladislaw Kotwicz, *İssledovaniye po altayskim yazıkam*, Moskva 1962, s. 139- 181.

⁴ Saim Ali Dilemre, *Genel Dil Bilgisi İkinci Kitap Dil Evolüsyonları Ural-Altay Dil Bilgisi Mogol-Mançu, Tunguz-Buryat, Türk-Yakut dilleri mukayeseli lehçe grameri*, Ankara 1941.

kullanılmıştır. Bu eserin zamirler bölümünde, kişi zamirlerinin *Mançu-Tunguz, Mongol-Buryat ve Yakut* dillerindeki bir listesi verilmiş ve bahsi geçen dillerde kişi zamirlerinin 1. ve 2. şahıslara göre hâl kategorisindeki çekim şekilleri sıralanmıştır. Daha sonra mülkiyet zamirleri de aynı bakış açısıyla örneklendirilmiştir. Son olarak da nisbet zamirleri başlığı altında, nisbet zamirlerinin Altay dillerinde hususî bir işaretleyiciye sahip olmadığından söz edilmiş ve bu işi nispet sıfatlarının (Türkçe *-ki, -gi*; Mançuca *ngge*) veya istifham seslerinin (Tunguzca *ni*: kim, *ikun*: ne?; Buryatça *kem, khi*: kim?, *yun*?: ne?; Moğolca *ne*?; Türkçe *ki, kim*) yaptığı ifade edilmiştir.⁵

Bununla birlikte G. J. Ramstedt'in *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft / Vvedeniye v altayskoe yazıkoznaniye*⁶ [Altay Dilbilimine Giriş] isimindeki Altay dillerinin karşılaştırmalı morfoloji kitabında zamirler şu başlıklar adı altında incelenmiştir: *Liçniye mestoimeniya* [Kişi Zamirleri], *Mnojestvennoe çislo liçnih mestoimeniy* [Kişi Zamirlerinin Çokluk Şahısları], *Liçniye mestoimeniya v enklitiçeskom upotrebleniya* [Enklitik Görünümündeki Kişi Zamirleri], *Vozvratniye mestoimeniya v Mongol'skom i Tungusskom yazıkah* [Tunguzca ve Moğolcadaki Dönüşlülük Zamirleri], *Drevniye ukazatel'niye mestoimeniya* [Eski İşaret Zamirleri], *Novoobrazovanniye i proizvodniye ukazatel'niye mestoimeniya* [İşaret Zamirlerinin Yeni Oluşturulan Şekilleri ve Türevleri], *Voprositel'niye mestoimeniya* [Soru Zamirleri], *Voprositel'noe m-* [Soru *m-*'si], *suffiksı -gu (-gun) i -ma (-man)* [-*gu* (-*gun*) ve -*ma* (-*man*) Ekleri], *Neopredelenniye mestoimeniya* [Belirsizlik Zamirleri] ve *Neopredelenniye mestoimeniya v enklitiçeskom upotreblenii* [Enklitik Görünümündeki Belirsizlik Zamirleri].

Nicholas Poppe'nin *Introduction to Altaic Linguistics*⁷ [Altay Dillerine Giriş] adlı eserinde de zamirler kısaca ele alınmıştır. Poppe, bu çalışmasında Çuvaşça, Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca kişi zamirlerinin benzerliğinin bir ödüncleme sonucunda oluşmadığını belirtmektedir.

N. A. Baskakov'un *Altayskaya sem'ya yazıkov i ee izuçeniye*⁸ [Altay Dil Ailesi ve Onun Üzerine Çalışmalar] adlı eserinde kişi ekleri, iyelik ekleri ve zamirler Türkçe,

⁵ Saim Ali Dilemre, *age.*, 1941, s. 253-254.

⁶ G. J. Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, Formenlehre*, Helsinki 1952; aynı eser 1957 yılında Rusçaya tercüme edilmiştir: *Vvedeniye v altayskoe yazıkoznaniye, Morfoloģiya*, Moskva 1957. (Çalışmamızda Rusça eserden istifade edilmiştir.)

⁷ Nicholas Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Ural-Altaysche Bibliothek, Otto Harrassowitz - Wiesbaden 1965, s. 193-194.

⁸ N. A. Baskakov, *Altayskaya sem'ya yazıkov i ee izuçeniye*, Moskva 1981, s. 57-63. Baskakov, bahsi geçen eserindeki kişi kategorisiyle ilişkili kısmı daha sonra bir makale olarak yayımlamıştır: N. A. Baskakov, "On The

Moğolca ve Mançu-Tunguzcadaki denkleleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak incelenmiş; zamirlerde ve eklerde görülen yapı ve ses değişiklikleri gösterilmiştir. Zamirlerin ve eklerin bu diller arasındaki tipolojik birlikteliği sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca, kişi zamirleriyle işaret zamirlerinin yakın ilişkisini ileri süren Baskakov, zamir konusuyla ilgili tartışmalara bu çalışmasıyla yeni bir bakış açısı getirmeyi hedeflemiştir. N. A. Baskakov, *O sootnoşenii znaçeniy liçnih i ukazatel'nih mestoimeniy v tyurkskih yazıkah*⁹ [Türk Lehçelerindeki Kişi Zamirleri ve İşaret Zamirlerinin Anlamsal İlişkisi Hakkında] adlı makalesinde de kişi zamirlerinin işaret zamirleriyle ilişkisini anlamsal yönden ele almıştır.

Osman Nedim Tuna'nın "Altay Dilleri Teorisi" adlı yazısında kısa bir şekilde zamirlere değinilmektedir. Bu çalışmada, Altay dillerindeki kişi zamirlerinin teklik için bir yalın hâlde, çekimli hâlde iki şekil gösterdiği ve bunların Altay dillerinin dördünde bulunduğu belirtilmektedir. Çokluk biçimlerde ise ortaklığın aynı derecede açık olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁰

Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın karşılaştırmalı ses ve biçim bilgisini doktora tezi olarak hazırlayan Han-Woo Choi¹¹ incelemesinin zamirler kısmında, teklik 1. kişi zamirinin Türkçe, Moğolca ve Korecedeki farazi şekilleri üzerine kendisinden önce bu konuyla ilgili yeniden kurma çalışmaları yapanlara atıfta bulduktan sonra kendi görüşlerini ileri sürmüştür. Yine aynı bakış açısıyla teklik 2. kişi zamirine ve çokluk 1. kişi zamirine ve Ana Türkçe ve Ana Korecedeki farklı işaret zamirlerinin -farazi köklerinden hareketle- Türk lehçeleri, Moğolca ve Korecedeki eş zamanlı şekillerine değinmiştir. Ayrıca, çalışmasının yine zamir kısmında, bahsi geçen dillerdeki soru zamirlerinin köklerini ve gelişimlerini vermiştir.

Japoncanın dünya dilleri arasındaki yeri meselesi tam olarak belirginleştirilmemiştir. Kaldı ki, Altay dilleri diye varsayılan dillerin yeri hususunda bile tartışmalar devam ederken Japoncanın; Shibatani tarafından izole bir dil, Fujiwara ve Ono'nun karşılaştırmalı çalışmalarına göre *Dravıt* dilleri ile ilişkili bir dil, Maruyama'nın araştırmalarına göre *Malayo-Polynesian* dil ailesine ait bir dil,

---

Common Origin of The Categories of Person and Personal Possession in The Altaic Languages" [Altay Dillerinde İyelik Ekleri ve Kişi Kategorisinin Kökeninin Ortaklığı Üzerine], *Researches in Altaic Languages*, ed. Louis Ligeti, Budapest 1975, s. 7-13.

⁹ N. A. Baskakov, "O sootnoşeniy znaçeniy liçnih i ukazatel'nih mestoimeniy v tyurkskih yazıkah", *Dokladi i soobşeniya instituta yazıkoznaniya an SSSR*, №1, M., 1951. (Bu kaynak görülmedi.)

¹⁰ Osman Nedim Tuna, "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. 2, Ankara 1997, s. 25-26.

¹¹ Han-Woo Choi, *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2010, s. 279-283.

Benedict'in çalışmalarına göre *Austro-Tai* dil ailesine bağlı bir dil veya Chew ve Martin'e göre Japoncanın üzerindeki genetik etkiden ve yapısal yakınlığından dolayı Korece ile ilişkili bir dil olduğu¹² iddia edilmektedir.

Roy Andrew Miller, *Japanese and the Other Altaic Languages*¹³ adlı çalışmasında, zamirler başlığı altında, Altay dillerindeki zamirler ile Eski Japon dilindeki zamirleri karşılaştırmıştır. Altay dillerindeki zamirler üzerine varsayımlarda bulunan uzmanların çalışmalarını değerlendirdikten sonra Proto-Altay dili, Eski Türkçe, Çuvaşça, Proto-Moğolca, Proto-Tunguzca, Mançuca, Lamutça (Evence) ve Eski Japoncadaki kişi zamirlerini tablo hâlinde göstermiştir. İkinci bölümde ise Eski Japoncadaki soru zamirlerini Altay dilleri paralelinde incelemiştir.

Japoncanın Altay dilleri ile ilişkisi hususunda Yoshizo Itabashi'nin "Are the Old Japanese Personal Pronouns Genetically Related to Those of the Altaic Languages?"¹⁴ adlı makalesinde Eski Japoncada (*Old Japanese*) *wa* (1. kişi zamiri) gibi *o₂re* ve *i/si* (1. ve 2. kişi zamirleri) kişi zamirlerinin benzer Altayca kişi zamirleriyle kökteş olabileceği; fakat diğer Eski Japonca kişi zamirlerinin, Altaycaya özgü kişi zamirleriyle kökteş olmadığı ifade edilmiştir. Itabashi, sonuç olarak Altayca kişi zamirlerinin bütünsel olarak Eski Japonca kişi zamirleri sisteminin şekillenmesinde büyük bir rol oynamadığı sonucunu çıkarmaktadır; fakat Altayca kişi zamirlerinin, kişi zamirlerine özgü eksiklikleri gidermede, Eski Japonca kişi zamirlerinin bütünsel olarak işlevlerinin düzenlenmesini sağlamlaştırmada önemli bir rol oynadığını¹⁵ dile getirmiştir. Bununla birlikte Itabashi çalışmasında hem Altay dilleri ile ilgili bir ilişki olma ihtimalini göz ardı etmemiş hem de Altay dilleri dışında bir kök aramıştır.

Sergei Starostin, Anna Dybo ve Oleg Mudrak tarafından hazırlanan *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*'te 2800 sözcük Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca verilerine göre incelenmiştir. Eserin "Elements of a comparative morphology of Altaic languages" adlı 4. bölümünde, ele alınan konulardan biri de zamirler olmuştur. Zamirler; kişi zamirleri, soru zamirleri, işaret

¹² Yuko Igarashi, "Japanese as an Altaic Language: An Investigation of Japanese Genetic Affiliation through Biological Findings", *Proceedings of the 19th Northwest Linguistics Conference*, Victoria, B.C., Vol 17 (2003), s. 35.

¹³ Roy Andrew Miller, *Japanese and the Other Altaic Languages*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1971.

¹⁴ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), "Are the Old Japanese Personal Pronouns Genetically Related to Those of the Altaic Languages?", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Tomus L 1-3 (1997), s. 117-146.

¹⁵ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 143.

zamirleri ve dönüşlülük zamirleri olmak üzere 4 kısım hâlinde değerlendirilmiştir. Bu kısımlarda, ilgili zamirlerin yeniden kurma denemeleri ortaya konulmuştur.¹⁶

Altay dillerindeki kişi zamirleri üzerine son yıllarda yapılan en kapsamlı değerlendirme Claus Schönig'in "Bemerkungen zu den "altaichen" Personalpronima"¹⁷ adlı makalesidir. Bu makalede Schönig, kendi ifadesiyle, Altay dillerindeki kişi zamirlerini köken açısından ziyade görünüş (Aspekt), içerik, işleyiş açısından ele almıştır.¹⁸ Bu yazıda, Türkçe (Orhun Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Güney Sibirya Türk lehçeleri, Çuvaş Türkçesi ve Yakut Türkçesi), Klasik Moğolca ve Tunguz dillerindeki kişi zamirlerinin özellikleri incelenmiş ve bu üç dilin kişi zamirleri açısından genel görünüşü ortaya çıkarılmıştır.

Öte yandan zamir, dil bilgisinde bir kelime türü olmanın yanı sıra diller arasında köken birliği, yani bir dil ailesi tasarlamının da önemli işaretleyicilerinden biri sayılmış ve bir dilin, başka bir dil ile bağlantısı noktasında da zamirler, araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Bununla ilgili zamirlerin dil ailelerini belirlemede önemli bir kıstas olduğuna dayanan kuramlardan biri Vladislav İlliç-Svitç tarafından kurulan *Nostratik*¹⁹ dil teorisidir. Bu teori; Hint-Avrupa, Hami-Sami, Kartvel, Ural, Altay ve Dravit dillerini içeren varsayımsal bir büyük dil ailesini tasarlamaktadır. Bu hipotez ortak köklerin çoğunluğuna ve birçok ortak yapısal (gramatikal) morfemlere ve diller arasında kurulabilen düzenli ses denkliklerine dayanmaktadır. Bu hipotezin en önemli kanıtları arasında da kişi zamirleri, 1. ve 2. kişi çekim ekleri, soru zamirleri, temel kelimeler ve yazı öncesi kültürle ilişkili en eski kelimeler gösterilmektedir.²⁰ Dolgopolsky tarafından hazırlanan *Nostratic Dictionary*'de Proto-Nostratik dilin analitik olduğu ve bu dilin gramerinin zamirler (*pronoun*), yardımcı kelimeler (*auxiliary words*) ve temel kelimeler (*lexical words*) üzerine kurulu olduğu ifade edilmektedir. Özellikle bu ön (*proto*) dilin zengin bir zamir sistemi olduğu iddia edilmekte ve zamirler; kişi zamirleri, soru zamirleri, işaret zamirleri olarak sınıflandırılmaktadır.²¹ Ayrıca, Nostratik dil teorisinin

¹⁶ *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (3 vols)*, haz. Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak. With assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov, Brill, Leiden-Boston 2003, s. 225-226.

¹⁷ Claus Schönig, "Bemerkungen zu den „altaichen“ Personalpronima", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5 (1995), s. 33-64.

¹⁸ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 63.

¹⁹ Nostratik dil teorisi ve diğer dil teorileriyle ilgili bk. Ahmet B. Ercilasun, "Nostratik Teorisi", *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 27-32; Ahmet B. Ercilasun, "Büyük Aile Teorileri İçinde Türkçenin Yeri", *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007b, s. 62-69; Ekrem Arıkoğlu, "Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8 Fall (2009), s. 177-184.

²⁰ Aharon Dolgopolsky, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research University of Cambridge, Cambridge 2008, s. 7.

²¹ Aharon Dolgopolsky, *age.*, 2008, s. 24-25.

karşılaştırmalı gramerini hazırlayan Allan R. Bombard'ın *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics* adlı çalışmasında da zamirler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.²²

Bununla birlikte zamirler, dil ailelerini sınıflandırmak için ön dillerin özelliklerini yeniden kurma çalışmalarında da önemli bir işaretleyici olarak değerlendirilmiştir. Bu konuyla ilişkili olarak Merritt Ruhlen'in "First- and Second-Person Pronouns in the World's Languages"²³ adlı makalesinde dünya üzerindeki çeşitli dil ailelerindeki teklik 1. ve 2. kişi zamirleri; çokluk 1. ve 2. kişi zamirleri listelenmiştir. Buna benzer bir çalışma da Kirill Babaev'in "Once Again on the Comparison of Personal Pronouns in Proto-Language" adlı makalesidir. Bu makalede Babaev, uzun süreli dilsel ilişkiler ile ilgili çalışmalar açısından kişi zamirlerini karşılaştırmanın önemini ele alır. Araştırmacı, bazı dil ailerinde ve dillerdeki kişi zamirlerinin yeniden kurulmuş şekillerini listelemiş, benzerlik oranı düşük seviyedeki proto diller arasında bile zamir benzerliklerinin veya ödünclemelerinin olabileceğini, kişi zamirlerinin ödünclenebileceğini, kişi zamirlerinin genellikle çok kısa bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir.²⁴

Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri üzerine hazırlanan çalışmalarda da zamir konusu, gramer kitaplarının ilgili bölümlerinde, tez konusu olarak ve makalelerde belli açılardan incelenmiştir. Bu incelemelerin başında karşılaştırmalı Türk lehçeleri gramerleri gelmektedir. Bu çalışmalardan ilki genel redaktörlüğünü N. K. Dmitriyeva'nın yaptığı *Issledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov - Morfolojiya*-²⁵ [Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri Üzerine Araştırmalar - Morfoloji-] adlı çalışmadır. Bu gramerin zamir bölümünü F. G. İshakov yazmıştır. Bu çalışmada, Türk dillerindeki kişi, işaret, soru zamirlerinin çıkış tarihi, bu konu hakkında uzmanların çalışmaları değerlendirilmiştir. İlk olarak *Liçniye mestoimeniya* [Kişi Zamirleri] ele alınmış ve kişi zamirlerinin özellikleri belirtilmiştir. Buna göre kişi zamirlerinde görülen ses değişikliklerine ve çekimde görülen farklılıklara değinilmiştir. İkinci olarak *Voprositel'niye mestoimeniya (i nareçiya)* [Soru Zamirleri (ve Zarfları)];

²² Allan R. Bombard, *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European*, Volume I-II-III-IV, Charleston, SC, USA, 2014.

²³ Merritt Ruhlen, "First- and Second-Person Pronouns in the World's Languages", *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*, Stanford University Press., Stanford 1994, s. 252-260.

²⁴ Kirill Babaev, "Once Again on the Comparison of Personal Pronouns in Proto-Language", *Journal of Language Relationship / Voprosi Yazıkovogo rodstva*, 1 (2009), s. 37-48.

²⁵ F. G. İshakov, "Mestoimeniya", *Issledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov, Çast' vtoraya, Morfolojiya*, red. N. K. Dmitriyeva, İzdatel'stvo akademii nauk SSSR, Moskva 1956, s. 208-262.

üçüncü olarak da *Ukazatel'niye mestoimeniya* [İşaret Zamirleri] tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde incelenmiştir.

W. Bang'ın 1917 yılında bastırıldığı *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* [Köktürkçeden Osmanlıcaya]²⁶ adlı eserinde işlediği Türkçe soru zamiri *nä(ne)*'nin etimolojisiyle ilgili karşılaştırmalı çalışması da çok değerli bir kaynak olarak zikredilmelidir.

Finli Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*²⁷ [Türk Lehçelerinin Morfoloji Materyalleri] isimli eserinde, diğer karşılaştırmalı gramerlerin tersine, zamirleri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir: İlk olarak kişi zamirlerinin çeşitli Türk lehçelerindeki yapıları üzerinde durmuş ve kişi zamirlerinde görülen ses değişikliklerine dikkat çekmiştir. İkinci olarak kişi zamirlerinin yalın, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma ve ayrılma hâllerindeki çekim şekillerini incelemiştir. Daha sonra 3. kişi *-i(n)*, *-si(n)* ekinin kökeni üzerindeki tartışmalara değinerek kendi görüşlerini ifade etmiştir. Üçüncü olarak iyelik ekleri ve çekimlerini göstermiştir. Bu kısımda yüklemlik (*predikatif*) iyelik zamirlerindeki değişiklikler ele alınmıştır. Dördüncü olarak işaret zamirlerini iki bölümde karşılaştırmıştır. Bu kısmın ilk bölümünde *bu*, *şu* ve *o* işaret zamirlerinin fonksiyonu ve bu zamirlerdeki ses değişiklikleri incelenmiştir. Ayrıca, bu zamirlerin yapıları ve hâl kategorisindeki çekim şekilleri de tanıtılmıştır. Diğer zamir çeşitlerinde olduğu gibi işaret zamirlerinde de türetme şekillerinin çok nadir görüldüğü ifade edilmiştir. Bu kısmın ikinci bölümünde ise daha çok Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesinde görülen diğer işaret zamirleri tetkik edilmiştir. Räsänen'in çalışmasında incelediği zamir konusuyla ilgili diğer başlıklar sırasıyla şu şekildedir: *Dönüşlülük Zamirleri*, *Soru Zamirleri*, *İlgi Zamirleri*, *Belirsizlik Zamirleri* (diğer belirsizlik zamirleri ve diğer zamirselleşmiş örnekler).

E. N. Nurmahanova'nın *Türki tilderiniñ salıstırmalı grammatıkası*²⁸ [Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri] adlı çalışmasında, *Esimdik* [Zamir]ler şu başlıklar altında sınıflandırılmıştır: *Jiktew esimdigi* [Kişi Zamiri], *Siltew esimdikteri* [İşaret Zamirleri], *Suraw esimdikteri* [Soru Zamirleri], *Özdik esimdikteri* [Dönüşlülük Zamirleri], *Belgisizdik esimdikteri* [Belirsizlik Zamirleri], *Bohımsızdik esimdikteri* [Olumsuzluk Zamirleri], *Jalpılaw esimdikteri* [Genel Zamirler]. Bu incelemede zamirler, tarihî Türk lehçeleri açısından daha çok Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi

²⁶ W. Bang, *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, çev. Yrd. Doç. Dr. Tahsin Aktaş, TDK Yayınları, Ankara 1996.

²⁷ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1957, s. 9-51.

²⁸ E. N. Nurmahanova, *Türki tilderiniñ salıstırmalı grammatıkası*, Mektep Baspası, Almatı 1971, s. 90-105.

eserlerinden örneklendirilmiş; çağdaş Türk lehçelerinde ise Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki örneklerle sınırlı tutulmuştur.

A. M. Şçerbak'ın *Tyurkskih yazıkov*²⁹ [Türk Dilleri] adlı çalışmasının *Mestoimeniye* [Zamirler] bölümünde ilk olarak zamirlerin genel özellikleri, diğer kelime türlerinden farklı noktaları, kişi zamirlerinin bazı yapım ekleri ile (+cAğIz, +çIk, +sIz vb.) çeşitli Türk lehçelerinde kurmuş olduğu küçültme, acıma ve yokluk anlamlı yapı örnekleri, kişi ve işaret zamirlerinde görülen farklı şekil ve çekimler belirtilmiştir. Kişi zamirleri başlığı adı altında kişi zamirlerinin çeşitli Türk lehçelerindeki ölçünlü dildeki ve ağızlardaki şekilleri, Yakut lehçesindeki 3. kişi zamirinin istisnai durumu ve bu durumla ilgili uzmanların görüşleri aktarılmıştır. Şçerbak, Türkçe kişi zamirleriyle ilgili daha önce yeniden kurma varsayımları ortaya koyan W. Kotwicz ve A. Gabain'in görüşlerini değerlendirdikten sonra kendi varsayımını da ifade etmiştir. İşaret zamirleriyle ilgili kısımda ise bu zamir çeşidinin yapılarını tartışmıştır. İşaret zamirlerinin mekânsal ve zamansal olarak iki düzlemde bulunduğunu; genelleştirici işaret ve özelleştirici işaret veya güçlendirici işaret olmak üzere işaret zamirlerinin bölündüğünü ifade etmiştir. Şçerbak'ın çalışmasında, diğer zamir çeşitleri şu başlıklar adı altında incelenmiştir: *Voprositel'niye mestoimeniya* [Soru Zamirleri], *Videlitel'niye mestoimeniya* [Dönüslülük Zamirleri], *Prityajatel'niye mestoimeniya* [İyelik zamirleri], *Neopredelenniye mestoimeniya* [Belirsizlik Zamirleri], *Otritsatel'niye mestoimeniya* [Olumsuzluk Zamirleri], *Opredelitel'niye mestoimeniya* [Belirtme Zamirleri], *Otnositel'niye mestoimeniya* [İlgi Zamirleri] ve *k voprosu o pronominalizatsii* [Zamirsellik sorunu üzerine].

E. R. Tenişev'in genel yayın yönetmenliğinde çıkan *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*³⁰ [Türk Dillerinin Karşılaştırmalı ve Tarihî Grameri] serisinin *Morfologiya* cildinde zamirler; *Liçniye i liçno-ukazatel'niye mestoimeniya* [Kişi Zamirleri ve Kişisel İşaret Zamirleri], *Skloneniye liçnih i ukazatel'nih mestoimeniy* [Kişi ve İşaret Zamirlerinin Çekimleri], *Fonologičeskaya struktura liçnih i liçno-ukazatel'nih mestoimeniy v sovremennih tyurkskih yazıkah* [Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kişi Zamirlerinin ve Kişisel İşaret Zamirlerinin Fonolojik Yapısı], *Fonologičeskaya*

²⁹ A. M. Şçerbak, *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov*, Leningrad 1977, s. 122-138.

³⁰ F. D. Aşnin, "Liçnie i liçno-ukazatel'nie mestoimeniya", *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya*, red. E. R. Tenişev, Moskva "HAUKA" 1988, s. 202-209; G. F. Blagova, "Skloneniye liçnih i ukazatel'nih mestoimeniy", *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya*, red. E. R. Tenişev, Moskva "HAUKA" 1988, s. 210-255.

struktura liçnih i liçno-ukazatel'nih mestoimeniy v rannepratyurksom i pozdnepratyurksom yazikovih sostoyaniyah [En Erken Türkçe ve Geç İlk Türkçede Kişi Zamirlerinin ve Kişisel İşaret Zamirlerinin Fonolojik Yapısı], *Paradigmatičeskoe modelirovaniye liçnih i liçno-ukazatel'nih mestoimeniy i rekonstruktsiya ih kosvennih osnov* [Kişi Zamirleri ve Kişisel İşaret Zamirlerinin Dizisel Modellemesi ve Onların Dolaylı Temellerinin Yeniden İnşası], *Skloneniye liçnih i liçno-ukazatel'nih mestoimeniy v rannepratyurkskom* [En Erken Türkçede Kişi Zamirleri ve Kişisel İşaret Zamirlerinin Çekimi], *Perestroyka skloneniya liçnih mestoimeniy k momentu stanovleniya pozdnepratyurkskovo yazıka* [Geç İlk Türk Dilinin Oluştığı Dönemde Kişi Zamirleri Çekiminin Yeniden İnşası], *Skloneniye liçnih i liçno-ukazatel'nih mestoimeniy v pozdnepratyurkskom* [Geç İlk Türkçede Kişi Zamirleri ve Kişisel İşaret Zamirlerinin Çekimi], *Razvitiye mestoimennovo skloneniya v period posle raspada pozdnepratyurkskovo yazıka* [Geç İlk Türk Dilinin Dağılmasından Sonraki Dönemde Zamir Çekimi İlişkileri] başlıklarında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın sonunda teklik 1. ve 2. kişi zamirlerinin; teklik kişisel işaret zamirleri ve işaret zamirlerinin (teklik 3. kişi zamiri ve teklik işaret zamirleri) hâl ekleri ile çekimlenmiş biçimleri tablo hâlinde sunulmuştur.

Karl H. Menges'in *The Turkic Languages and Peoples* adlı çalışmasının "Pronomina"³¹ başlıklı bölümünde, kişi zamirlerinin, zamirlerin en eski katmanı olduğu ve zamir çekim formlarını temsil ettiği ifade edilmektedir. Menges, önceki bütün asli çekim formlarını korumuş olan Ural dilleri ve özellikle de Hint-Avrupa dillerinin tersine bütün Altay dilleri gibi Türkçenin de bu kategorideki arkaik ilişki durumunu koruyamadığını belirtmektedir. Bu incelemede, Türkçe kişi zamirlerinin Altay dillerinin tipik özelliği olan kök ünlüsünde meydana gelen ünlü değişikliğini gösterdiği ve ayrıca Türkçenin diğer Altay dillerinde muadili olmayan çokluk eki +z'ye³² sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ek olarak, Türkçe teklik birinci kişi zamirinde görülen ön sesteki *b- > m-* değişikliği, diğer Altay dilleri olan Moğolca ve Tunguzca emsalleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Yine teklik ikinci kişi zamirinin de Türkçe ve Tunguzcada *s-*,

³¹ Karl H. Menges, *The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies*, 2nd, revised edition, VSUA, Band 42, Wiesbaden: Harrassowitz 1995, s. 119-125.

³² Menges, Türkçe zamirlerde görülen +z çokluk ekinin diğer Altay dillerinde muadili olmadığına vurgu yapmıştır; fakat Moğolcanın +s çokluk ekine sahip olduğu bilinmektedir. Bu ek, Yazılı Moğolcada şu örneklerde belgelenmiştir: *ere+s* "adamlar", *açula+s* "dağlar" vb. Hatta çağdaş Moğol dillerinden Urduşçada çokluk birinci kişi zamirinde de bu ek işaretlenmektedir: *bidanūs* "biz". Ayrıca, çağdaş Moğol dillerinde +s çokluk eki ses değişiklikleri ile farklı şekillerde görülmektedir: Moğolcada +s ~ +z; Urduş, Halha (Khalkha) ve Kalmukçada +s (yaygın olarak); Buryatçada (Buriyat) +d ~ +t. (Örnekler için bk. N. N. Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1987, s. 177-178.)

Moğolcada *t-* ön seslerine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu incelemede, teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinin yönelme hâli (*dativ*) çekiminde ünlü uyumunun dışında kalan bir durumun gözlemlendiği açıklanmaktadır. Bu konuda, Gabain'in görüşüne atıfta bulunan Menges, bu zamirlerin yönelme hâli çekiminde ünlü uyumu dışında kalmaları Türkçenin çok ötesinde belki de Altayca öncesi bir özellik örneği olabileceğini ifade etmiştir. Menges, çalışmasında Türkçe kişi zamirlerinin haricinde işaret zamirlerini, soru zamirlerini, dönüşlülük zamirlerini ve son olarak da belirsizlik zamirlerini karşılaştırmalı olarak yapılarına göre değerlendirmiştir.

B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjiyeva'nın birlikte hazırladıkları *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*³³ [Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri] adlı eserde zamirler; *işaret zamirleri, kişi zamirleri, soru zamirleri, ilgi zamirleri, dönüşlülük zamirleri, genelleştirici zamirler (a. topluluk zamirleri, b. genelleştirici-üleştirme zamirleri), belirsizlik zamirleri, olumsuzluk zamirleri* olmak üzere sekiz ana başlıkta sınıflandırılmıştır.

Ferhat Zeynalov'un *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*³⁴ isimli çalışmasında zamir konusu anlamlarına göre altı başlık hâlinde incelenmiştir. Bu başlıklar şunlardır: *Şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirli ve dönüşlü zamirler, belirsizlik zamirleri, olumsuzluk zamirleri*. İncelemenin giriş kısmında zamirlerin genel özelliklerine yer verilmiş; diğer kısımlarda ise zamir çeşitlerinin fonksiyonu ve çekim şekilleri gösterilmiştir.

Lars Johanson ve Éva Á. Csató'nun editörlüğünde çıkan *The Turkic Languages*³⁵ adlı çalışmada zamirlerin tarihî Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Hemen belirtmeliyiz ki bu eserde, zamirlerdeki ses değişiklikleri ve zamirlerin yapıları hakkında sadece genel bilgiler verilmiştir.

R. Ğ. Celil Keyekbayev'in "*Törki telderzen sağıştırma grammatikahu*" [Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri] dersinde anlattığı bilgiler 2006 yılında Ufa'da, *Celil Keyekbayev leksiyaları*³⁶ adıyla kitaplaştırılmıştır. Keyekbayev'in bu ders notlarında

³³ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjiyeva, *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*, İzdatel'stvo "maarif", Baku 1979, s. 134-148. (Bu eser Tefik Hacıyev ve Mustafa Öner tarafından Türkçeye çevrilmiştir: B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjiyeva, *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı - Tarihi Grameri*, çev. Tefik Hacıyev ve Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 122-133.) (Bu eserin hem orijinal basımından hem de Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.)

³⁴ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 171-193.

³⁵ *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson, Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998.

³⁶ R. Ğ. Celil Keyekbayev, *Celil Keyekbayev leksiyaları ("Törki telderzen sağıştırma grammatikahu" kursı buyınsa)*, Ufa 2006.

bahsettiği konulardan biri de *Almaştar* [Zamirler]dir. Zamirleri; *kişi zamirleri*, *işaret zamirleri*, *iyelik zamirleri* ve *soru zamirleri* olmak üzere dört başlıkta değerlendirmiştir. Keyekbayev, zamirlerde görülen birtakım değişiklikleri farklı dillerdeki zamir örnekleri ve Türk lehçelerindeki eş değerleriyle birlikte açıklamaya çalışmıştır.

Mecdut Mansuroğlu'nun "Türkçede Zamir Çekimi" başlıklı makalesinde tarihî Türk lehçelerindeki kişi ve işaret zamirlerinin çekimleri üzerinde durulmuştur. Zamirlerdeki fonetik gelişmeler, değişmeler ve çekim şekilleri bu çalışmada ele alınmıştır.³⁷

Paşa Yavuzarslan'ın "Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri" adlı makalesinde, *ka zamirinin Anadolu ağızlarından derlenen örnekleri cümledeki görevleri bakımından zaman zarfı, soru sıfatı ve yer yön zarfı olarak sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Yavuzarslan makalesinde kendisinden önce *ka zamiri üzerinde araştırma yapanların çalışmalarını tanıttıktan sonra Anadolu ağızlarında bu zamirin türevlerini ve kullanımlarını incelemiştir.³⁸

Türkiye'de, Yıldız Kocasavaş'ın *Türkçede Şahıs Zamirleri*³⁹ adlı doktora tezi zamirlerin bir çeşidini inceleyen en kapsamlı çalışmadır. Bu incelemede, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şahıs zamirleri iki bölümde işlenmiştir. Birinci bölümde zamirler: "a. şahıs zamirleri: çeşitli terimler ve tarifler, b. özellikleri, c. şahıs zamirlerinin etimolojik yapısı ve sistemi, ç. şahıs zamirlerinin isimlerle ilgisi, d. zamirlerin edatlarla ilgisi, e. zamirlerin kelime gruplarındaki yeri, f. şahıs zamirlerinin cümledeki yeri, g. şahıs zamirlerinde görülen başlıca ses değişimleri, ğ. şahıs zamirlerinin çokluk şekli, h. konuşma dilindeki zamir çeşitliliği ve bunun sebepleri, ı. zamirlerin ekleşmesi" başlıkları adı altında incelenmiştir. İkinci bölümde ise teklik ve çokluk 1., 2. ve 3. şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekimlenmesi ve zamirlerdeki ek yığılması tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden tespit edilen örneklerle tetkik edilmiştir. Bu çalışma özellikle -kaynak yetersizliğinden dolayı- çağdaş Sibiry Türk lehçelerine ait zamir örneklerinin yapısal ve işlevsel özellikleri açısından kısıtlıdır.

Kerim Demirci'nin *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler -Ural ve Altay Dillerindeki Zamirlerin Toplu Listesi*-⁴⁰ adlı çalışmasında zamirler iki bölümde ele alınmıştır. Birinci

³⁷ Mevdut Mansuroğlu, "Türkçede Zamir Çekimi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 3, S. 2-3 (1949), İstanbul, s. 501-518.

³⁸ Paşa Yavuzarslan, "Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri", *Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1 (1993), s. 309-320.

³⁹ Yıldız Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK Yayınları, Ankara 2004.

⁴⁰ Kerim Demirci, *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler -Ural ve Altay Dillerindeki Zamirlerin Toplu Listesi-*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.

bölümde zamirler, “Zamirler ve Zamirsel Kullanımlar, Zamir Türleri, Zamirsellik Nedir?, Zamirlerin Genel Özellikleri” başlıkları adı altında incelenmiş; ikinci bölümde ise “Ural ve Altay Dillerinde Kullanılan Zamirler” ve “Türk Lehçelerinde Zamirler” hakkında bilgiler (zamir listeleri) verilmiştir.

Eyüp Bacanlı'nın “Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler” adlı makalesinde, tarihî ve çağdaş Türk dillerinin şahıs zamirlerinin çekiminde görülen süplesyon, apofoni, gövde genişlemesi, sinkretizm, özerk ekler, biçim bolluğu gibi düzensizlikler irdelenmiştir.⁴¹

Sonuç olarak, çalışmalarda dikkatimizi çeken daha çok kişi zamirleri ve işaret zamirlerinin incelenmesidir. Altay dillerindeki zamir şekillerini yeniden kurma çalışmaları, bu dil teorisinin ispatı açısından önemli bir delil olması sebebiyle bu konu üzerinde detaylı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazılarında zamirlerin kişi ekleriyle bağlantısı da sorgulanmıştır.

Yine 20. yüzyılda ortaya sürülen büyük dil aileleri teorilerinde de zamirler önemli bir araç olmuştur. Özellikle Nostratik ve Avrasyatik⁴² dil teorilerinde birkaç dil ailesinin aynı kökten geldiği kabul edilmesi üzerine zamirler, bu tarz yeniden kurma denemelerinde varsayımı kuvvetlendirmek için en geçerli kanıtlardan sayılmıştır.

Nitekim zamirlerin Türk lehçelerindeki görünüşleri hakkında karşılaştırmalı çalışmalarda farklı adlandırmalarla değişik tasnifler⁴³ yapılsa da genel olarak zamirler; *kişi zamirleri*, *işaret zamirleri*, *soru zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri* ve *belirsizlik zamirleri* başlıkları adı altında tasnif edilmiştir.

Ancak bahsi geçen çalışmalarda, zamirlerin çeşitleri (*kişi*, *işaret*, *soru*, *dönüşlülük* ve *belirsizlik zamirleri*), zamirlerde görülen ses değişiklikleri, zamirlerin türetme ve çekimlenmeyle ilgili özellikleri Altay dillerindeki ortak yapılardan hareketle tarihî Türk lehçeleri ve Çağdaş Sibiryalı Türk lehçeleri açısından detaylı bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

⁴¹ Eyüp Bacanlı, “Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler (Irregularities in personal pronouns of Turkic languages)”, *Eva Csato Johanson Festschrift*, ed. Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 43-61.

⁴² Joseph Harold Greenberg'in Avrasyatik dil teorisi Hint-Avrupa, Ural-Yukagir, Altay (Türkçe, Moğolca, Tunguz-Mançu), Japon-Kore-Aynu (muhtemelen Avrasyatik dilin uzak bir alt grubu), Gilyak, Çukçi-Kamçatka, Eskimo-Aleut dillerini kapsamaktadır. (bk. Joseph Harold Greenberg, *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family, Volume 1: Grammar*, Stanford: Stanford University Press, 2000; Ekrem Arıkoğlu, “Greenberg'in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (Güz 2007), s. 109-114.)

⁴³ Diğer tasniflerde zamirler; *olumsuzluk zamirleri*, *ilgi zamirleri*, *belirtme (belirli) zamirleri*, *genelleştirici zamirler* başlıkları adı altında incelenmiştir. Ayrıca, bu tasniflere son dönemde *karşılıklık zamiri* de ilave edilmiştir. (Bk. Aslı Göksel ve Celie Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge 2006, s. 238-239; Kerim Demirci, *age.*, 2010, s. 46-47.)

2. ALTAY DİLLERİNDE ZAMİRLER

Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncadaki zamirler ve zamir türleri bu kısımda ele alınacaktır. Bu dillerde kullanılan zamirler ve bu zamirlerin özellikleri, zamirlerde kayda geçirilen ses denklikleri, zamirlerin çekimlenme şekilleri incelenecektir. Son olarak da Altay dillerindeki zamirlerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Türkçedeki zamirler, 3. Bölüm’de müstakil olarak incelendiği için 2. Bölüm’de sadece “Altay Dillerindeki Zamirlerin Değerlendirilmesi” başlığı altında Türkçe bilgiye başvurulacaktır.

2.1. Moğolca

Bilindiği üzere Moğolca bugün yaklaşık olarak 6-7 milyonluk (bazı kaynaklarda 5 milyon) konuşuru olan bir dil olarak büyük bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Moğolcanın Halha (*Khalkha*) diyalekti Moğolistan Cumhuriyeti'nin resmî devlet dili olarak kullanılmaktadır. Moğolistan dışında, Çin'deki İç Moğolistan'da da Moğollar yaşamaktadırlar. Bu bölgede yaşayan Moğolların nüfusu Moğolistan'daki Moğollardan daha fazladır. Yaklaşık olarak 5 milyonluk bir nüfusa sahiptirler; fakat bu nüfusun yaklaşık 3 milyonu Moğolca konuşabilmektedir.⁴⁴ Ayrıca, Rusya Federasyonu'nun içinde yer alan Buryat Cumhuriyeti ve Kalmuk Cumhuriyeti'nde de Moğollar yaşamaktadırlar. N. N. Poppe tarafından Çağdaş Moğol dilleri, doğu ve batı olarak iki ana grupta toplanmıştır:

1. East Mongolian branch
  - A. Dagur: a. Hailar dialect, b. Tsitsikar dialect (Nonni valley)
  - B. Monguor: a. Monguor proper (Dolot), b. Aragwa, c. San-ch'uan, d. Santa, e. Shera Yögur, f. Shirongol
  - C. East Mongolian (or simply Mongolian): a. Khalkha, b. Urdus, c. Urat, d. Tumut, e. Kharchin, f. Chakhar, g. Chipchin (or Khuchin Bargu)
  - D. Buriat: a. Ekhirit, b. Tunka, c. Bokhan, d. Alar, e. Barguzin, f. Khori, g. Aga, h. Bargu Buriat, i. Tsongol, j. Sartul
2. West Mongolian branch
  - A. Mogol
  - B. Oirat
  - C. Kalmuck.⁴⁵

Moğol dillerinin yeni bir sınıflandırması Juha Janhunen tarafından yapılmıştır. Janhunen Moğol dillerini 4 dala ayırmıştır.⁴⁶ Bu dört dal da kendi içinde alt kollara ayrılmaktadır:

Tablo 2.1. Moğol dillerinin sınıflandırılması.

Branches	Languages	Location
1. Dagur(ic)	(1) Dagur	Manchuria
2. Central Mongolic	2.1. (2) Khamnigan Mongol	Manchuria
	2.2. (3) Buryat	Siberia
	2.3. (4) Mongol proper	Mongolia
	2.4. (5) Ordos	Ordos
	2.5. (6) Oirat	Jungaria
3. Shirongolic	3.1. (7) Shira Yughur	Amdo
	3.2. (8) Huzhu Mongghul	Amdo
	3.3. (9) Minhe Mangghuer	Amdo
	3.4. (10) Bonan	Amdo
	3.5. (11) Santa	Amdo
4. Moghol(ic)	(12) Moghol	Afghanistan

⁴⁴ Bu bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. XVI-XVIII.

⁴⁵ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 23.

⁴⁶ J. A. Janhunen, "Mongolic Languages", *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 722.

Kaynak: Juha Janhunen, “Mongolic Languages”, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 722.

Hemen belirtmeliyiz ki Moğol dilleri çok geniş bir coğrafyaya yayılmasından dolayı bu diller birbirinden farklı tasnif denemeleri ile incelenmiştir.⁴⁷

Çalışmamızdaki ana veri kaynağı Moğolcanın tarihî dönemleri olacaktır. Bu dönemler de N. N. Poppe tarafından tasnif edildiği gibi Müşterek Moğolca (Eski Moğolca dönemi muhtemelen XII. yüzyılda bitmiştir)⁴⁸, Orta Moğolca (muhtemelen bu aşama XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sürmüştür) ve Modern Moğolcadır (XVI. yüzyılda başlamış ve hâlâ devam etmekte).⁴⁹

Elimizdeki bilgilere göre Moğolcanın en erken yazıya geçirilmiş metni, Cengiz Han’ın yeğeni hakkında (1162-1227) olan ve sadece beş satır uzunluğundaki bir yazıttır. Moğolcanın hem daha hacimli hem de edebî bir şekilde kaydedildiği metin ise *Monggol-un Niguça Tobçıyan* [Moğolların Gizli Tarihi] adlı Uygur harfleriyle (1240?) yazılmış emperyal bir kroniktir. 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında Moğolca çok az belge hayatta kalmıştır. 17. yüzyıldan başlayan ve zengin bir Budist edebiyatı ile birlikte çok sayıda tarihî kaynağın kaleme alındığı döneme ise Yazılı Moğolca adı verilmektedir.⁵⁰

⁴⁷ Bu tasnif çalışmalarında çağdaş Moğol dillerinin temel alınması sebebiyle çalışmamızda bu verilere sadece ihtiyaç dâhilinde başvurulacaktır.

⁴⁸ Poppe, Eski Moğolcanın (*Ancient Mongolian*) hemen hemen Müşterek Moğolca (*Common Mongolian*) ile eş değer olduğunu düşünmektedir. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 15.)

⁴⁹ Moğolcanın evreleri ile ilgili N. N. Poppe’nin görüşleri şu şekildedir:

Ön Moğolca (*Pre-Mongolian*) derece derece Müşterek Moğolca (*Common Mongolian*) olmuştur. Müşterek Moğolcanın 3 karakteristik özelliği vardır: a. **p* veya **φ* ünsüzleri hâlâ kelime başında mevcuttur; b. **aγa*, **aγu* vb. gruplar korunmuştur; c. **q*, **γ* ve **k*, **g*’den sonra sadece **i* ve **i* ünlüleri ayırt edilmiş ve sonuç olarak diğer hâllerde **i* artık **i* olmuştur ve hemen önceki **t* ve **d* ünsüzleri damaksillaşarak **ç* ve **ž*’ye dönüşmüştür.

Poppe’nin incelemesine göre Orta Moğolca (*Middle Mongolian*) döneminin karakteristik özellikleri olarak, ön **p* veya **φ* ünsüzleri *h* veya *χ* olmuştur. İkinci olarak **γ* ve **g* ünsüzleri, ünlüler arasında görünmemektedir; fakat ünlüler, özellikle aynı ünlüler değilse (mesela *a* ve *u*) büzülmemiştir (daralmamıştır). Son özellik, **i*’de ses kırılması ve ön ünlünün yuvarlaklaşarak sadece **e*’ye gelişmesi başlamıştır.

Modern Moğolcanın karakteristik özellikleri ise şunlardır: a. **aγa*, **aγu* vb. tarihî grupların yerinde uzun ünlüler ortaya çıkmıştır; b. Bazı pozisyonlarda, **i* ünlüsü diğer ünlülere (ses kırılmasıyla) dönüşmüştür; c. Bazı pozisyonlarda, **e* ünlüsü yuvarlak bir ön ünlü olmuştur.” (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 15-16.)

⁵⁰ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 40.

2.1.1. Moğolcada Zamirler

2.1.1.1. Kişi Zamirleri:

2.1.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

N. N. Poppe, Moğolca kişi zamirlerinin karakteristik özelliği olarak kişi zamiri köklerinin çekimli hâl şekillerinde yalın hâldeki gibi olmadığını, teklik birinci kişi zamirinin yalın hâlde **bi* olduğunu; fakat diğer hâl çekimlerinde ise iki farklı kökle karşılaştığını belirtmiştir. Bu köklerden biri Müşterek Moğolcada (*Common Mongolian*) analogi ile art ünlülü olan; fakat orijinalinde ön ünlülü **min+*'dir; diğer kök ise **nama*⁵¹'dir.⁵²

Tablo 2.2. Moğolcada teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
yalın	<i>*bi</i>	<i>bi, (bī)</i> ⁵³	<i>bi</i>
ilgi	<i>*minü</i> ⁵⁴ ~ <i>*mini</i> (< <i>min</i> +ilgi hâli eki <i>ü</i>)	<i>minu, (minū)</i> ⁵⁵	<i>minu ~ mini</i>
yönl.-bul.	<i>*namadu(r)</i> ⁵⁶ (< <i>na+ma+dur</i>)	-	<i>nama</i> (Hua-i i-yü)
	<i>*nadu(r)</i>	<i>nadur</i>	<i>nadur ~ nada</i> (SH) <i>nadu</i> (Mu.)
bel.	<i>*namaji</i> ⁵⁷ (< <i>na+ma+jī</i>)	<i>namaji</i> (SH)	<i>namaji</i> (SH) <i>namaġ ~ minaji</i> (Mu.)
ayr.	<i>*namaça</i> ⁵⁸ (< <i>na+ma+āca</i>)	<i>namaça ~ nadaça</i>	-

⁵¹ N. N. Poppe'ye göre **nama* gövdesinin kökü çok açık değildir. Muhtemelen *+ma+*, Yazılı Moğolcadaki *jayuma* "bir şey", Orta Moğolcadaki *jama* vb. ile aynı ögedir. Ramstedt, **na*'nın ise Korece *na* "ben" ile özdeş olduğuna inanmaktadır. *Mukaddimetü'l-Edeb*'de belirtme hâli *minaji* ve ayrılma hâli *nidāsa* şeklinde kaydedilmiştir. Poppe'ye göre kaydedilen bu örneklerden hareketle eğer bu eserin (*Mukaddimetü'l-Edeb*) yazarından kaynaklanan bir durum yoksa **nama* gövdesi **mima* > **nima* gelişmesi olarak açıklanabilir. Bu da yalın (*bi*) ve ilgi hâli (**bin* > *min*) haricindeki diğer hâllerde, Poppe'ye göre şu şekilde gelişmiş olmalıdır: **bima* > **mima* > **nima* > *nama*. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 211.)

⁵² N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 209.

⁵³ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies* adlı eserinde teklik birinci kişi zamirinin yalın hâlini Yazılı Moğolcada *bi* biçiminde gösterirken, *Grammatika pis'menno-mongol'skogo yazıka* adlı eserinde ise aynı zamiri *bī* biçiminde kaydetmiştir. (N. N. Poppe, *Grammatika pis'menno-mongol'skogo yazıka*, Çast' 2, İzdatel'stvo akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1937, § 47.)

⁵⁴ İlgi hâli eki Moğolcada üç farklı şekildedir: Ünlü harf ile biten köklerden sonra *+jīn*; *n* ile biten köklerden sonra *+ū* (*+ū*); ünsüz harf ile biten köklerden sonra ise *+ūn* (*+ūn*). (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.3.)

⁵⁵ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies* adlı eserinde teklik birinci kişi zamirinin ilgi hâlini Yazılı Moğolcada *minu* biçiminde gösterirken, *Grammatika pis'menno-mongol'skogo yazıka* adlı eseri ise aynı zamiri *minū* biçiminde kaydetmiştir. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.)

⁵⁶ Yönelme-bulunma hâli ünlü ve *n, ŋ, m, l* ünsüzleriyle biten köklerden sonra *+dur* (*+dür*) veya *+du* (*+dü*) biçimindedir. Sondaki *r* ünsüzü bazen düşmüştür; diğer ünsüzlerle biten köklerde ise *+tur* (*+tür*) veya *+tu* (*+tü*) biçimindedir. Sondaki *r* ünsüzünü yine bu biçimde de bazen görememekteyiz; diğer bir şekilde de *+a*'dır. Bu biçim Yazılı Moğolcada (*Written Mongolian*) sadece kök sonunda *ġ*'li diftong ve ünsüzlerde görülmektedir. Bu ek, daha çok Ön Klasik Yazılı Moğolcada (*pre-classical Written Mongolian*) kullanılmış; fakat klasik Yazılı Moğolcada veya modern Yazılı Moğolcada daha az kullanılmıştır. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.4; N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 198.)

⁵⁷ Belirtme hâli ünsüzlerden sonra *+i*; ünlülerden sonra *+jī* biçiminde gelmektedir. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.5.)

⁵⁸ Ayrılma hâli *+āca* (*+ēce*) biçimindedir. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.6.)

		(<i>nadaāça</i>) ⁵⁹ , <i>nadaça</i> ⁶⁰	<i>nadāsa</i> ~ <i>nidāsa</i> (Mu.)
araç	* <i>namaβar</i> ⁶¹ (< <i>na+ma+bār</i>)	<i>namabār</i> , (<i>nadabār</i>) ⁶²	<i>nama'ar</i> (SH)
			-
eşit.	* <i>namaluγa</i> (< <i>na+ma+layā</i>)	<i>namaluγa</i> (<i>nadaluyā</i>) ⁶³	<i>nadalā</i> (Mu.)
	* <i>namata</i> ⁶⁴	-	-

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 209-212.

Juha Janhunen, Proto Moğolcanın (*Proto-Mongolic*) teklik birinci kişi zamirinin yalın hâlini *bi; ilgi hâlini **min+U* ve diğer hâl çekimlerinin gövde biçimini ise **nama+* olarak düşünmüştür.⁶⁵ Janhunen'in de belirttiği gibi teklik birinci kişi zamirinin yalın hâl çekiminde ön seste *b-*; ilgi hâli çekiminde *m-* ve diğer hâl çekimlerinde ise *n-* ünsüzleri görülmektedir. Yalın ve ilgi hâllerinin ön sesinde görülen farklılaşmayı Janhunen, *m < *b genizsilleşmesinden kaynaklanabileceğini; diğer hâl çekimlerinde ise şu şekilde bir gelişmenin olabileceğini belirtmektedir: **nama+* < **nīma+* < **mīma+* < **bīma+* (genizsilleşme, benzeşmezlik ve ön ses kırılmasıyla).⁶⁶

Buraya kadar sunulan bilgileri değerlendirdiğimizde, teklik birinci kişi zamirinin çekiminde ön seste *b-*, *m-*, *n-* ünsüzlerini; kök ünlüsünde ise *-i-* (*-ī-*) ve *-a-* seslerini işaretlemekteyiz. Ayrıca, teklik birinci kişi zamirinin ilgi hâli çekiminde ön ses değişikliğinden başka zamir kökünden sonra bir *-n-* türemesini kaydetmekteyiz. Bu *-n-* türemesi sadece ilgi hâlinde görülmekteyken diğer hâllerin birçoğunun çekiminde kök *na+*'dan sonra *+ma+* (?) yapısıyla da karşılaşılmaktadır.

2.1.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

N. N. Poppe, Müşterek Moğolcadaki (*Common Mongolian*) *çi zamirinin Ön Moğolca (Pre-Mongolian) *ti'den geldiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Juha Janhunen ise teklik ikinci kişi zamirini **ci*⁶⁸ olarak işaretlemiş ve ön sesteki *t > *c değişikliğini damaksillaşma sonucunda oluşabileceğini düşünmüştür.⁶⁹

⁵⁹ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁶⁰ Kaare Grønbech, John R. Krueger, *An Introduction to Classical (Literary) Mongolian*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955, s. 39.

⁶¹ Araç hâli eki, ünlü ile biten köklerden sonra *+bār* (*+bēr*); ünsüzle biten köklerden sonra *+ijār* (*+ijēr*) biçiminde eklenmektedir. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.7.)

⁶² N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁶³ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁶⁴ Birliktelik hâli *+luγā* (*+lūγē*) biçimindedir. (N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 34.8.)

⁶⁵ Juha Janhunen, "Proto-Mongolic", *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 18.

⁶⁶ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18.

⁶⁷ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 213.

⁶⁸ Juha Janhunen, teklik ikinci kişi zamirinin varsayımsal şeklini *ci; ilgi hâli çekimini **cin+U*; diğer hâllerdeki şeklini ise **cima+* biçiminde düşünmektedir. (Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, table 1.4.)

⁶⁹ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18.

Tablo 2.3. Moğolcada teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
yalın	*çi	çi	çi
ilgi	*çinü ~ *çini < çin+ü	çinu, (çinü) ⁷⁰	çinu ~ çini (Mu.)
yönl.-bul.	*çimadu(r) < çi+ma+dur	çimadur	çimadu(r) ~ çimada
bel.	*çimaji (< çi+ma+jî)	çimaji	çimaji
ayr.	*çimaça (< çi+ma+āca)	çima-aça, (çimaāca) ⁷¹ , çimaça ⁷²	çimadaça
araç	*çimaβar (< çi+ma+bār)	çimabar, (çimabār) ⁷³	çima'ar
eşit.	*çimaluḡa (< çi+ma+layā) *çimataḡ	çimaluḡa, (çimaluḡā) ⁷⁴ -	çimalā -

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 213.

N. N. Poppe tarafından teklik ikinci kişi zamirinin varsayımsal yalın hâl ve diğer hâl çekimlerinde ön seste ç- ünsüzü düşünülmektedir.

Sonuç olarak, teklik ikinci kişi zamirinin çekiminde ön seste ç- ünsüzünü; kök ünlüsünde ise -i- sesini işaretlemekteyiz. Ayrıca, teklik ikinci kişi zamirinin ilgi hâli çekiminde aynı teklik birinci kişi zamirinde kaydedildiği gibi zamir kökünden sonra bir -n- türemesini kaydetmekteyiz. Bu -n- türemesi sadece ilgi hâlinde görülmekteyken diğer hâllerin çekiminde kök çi+'den sonra +ma+ (?) yapısıyla karşılaşılmaktadır.

2.1.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

N. N. Poppe tarafından Müşterek Moğolcada (*Common Mongolian*) teklik üçüncü kişi zamiri *i olarak tasarlanmıştır. Bu zamirin ilgi hâlindeki kökünün *in+; diğer hâl çekimlerindeki şeklinin ise *ima+ biçiminde olabileceği varsayılmıştır. Poppe, bu zamirin yalın hâlinin hiçbir belgede bugüne kadar tespit edilemediğini vurgulamıştır ve ona göre teklik üçüncü kişi zamiri *i, modern Moğol dillerinde zamanla üçüncü kişi iyelik ekine dönüşmüştür: *inu // *ini > +ni > +n vb.⁷⁵ Juha Janhunen, teklik üçüncü kişi zamirinin varsayımsal şeklini *i; ilgi hâli çekimini *in+U; diğer hâllerdeki şeklini ise *ima+ biçiminde düşünmektedir.⁷⁶

Tablo 2.4. Moğolcada teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca (pre-classical)	Orta Moğolca
yalın	*i	+i (ek)	-
ilgi	*inu	inu, (inü) ⁷⁷	inu

⁷⁰ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁷¹ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁷² Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 39.

⁷³ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁷⁴ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁷⁵ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 214.

⁷⁶ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, table 1.4.

⁷⁷ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 49.

yönl.-bul.	* <i>imadu(r)</i>	<i>imadur</i>	<i>imada</i> (SH)
bel.	* <i>imaji</i>	<i>imaji</i>	<i>imaji</i> (SH)
ayr.	* <i>imaça</i> * <i>imadaça</i>	- <i>imadaça</i>	- -
araç	* <i>imaβar</i>	<i>imayari</i>	<i>ima'ari</i> (SH)
eşit.	* <i>imaluγa</i>	<i>imaluγa</i>	-

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 214.

Juha Janhunen, Proto-Moğolcada teklik *i ve çokluk *a üçüncü kişi zamirlerinin artık eskimiş olduğunu ve Müşterek Moğolcada bu zamirlerin tamamıyla işaret zamirleriyle yer değiştirdiğini belirtmektedir. Orijinal zamirler, Orta Moğolcada ve Ön Klasik Yazılı Moğolcada (*Preclassical Written Mongol*) kanıtlanmıştır; fakat sadece Moğolcanın modern dilleri olan Dagur⁷⁸ ve Moghol dillerinde onların (orijinal zamirlerin) izleri korunmuştur.⁷⁹

Tüm bu verilerin ışığında, Moğolcada teklik üçüncü kişi zamirinin varlığı şüphelidir. Araştırmacılar çalışmalarında, teklik üçüncü kişi zamirini *i biçiminde düşünmelerine rağmen bizce bu biçim büyük ihtimalle kişi zamirinden çok bir işaret zamiri için yeniden kurma örneği olabilir. Böylelikle bu zamir şeklinin Moğolcanın daha sonraki dönemlerinde niçin görülmediği ve teklik üçüncü kişiyi ifade etmek için niçin tekrar işaret zamirlerinin kullanıldığı hususundaki belirsizlikler ortadan kaldırılmış olabilir. Nitekim tespit edilen biçimler ise aynı şekilde Türkçede de kaydedilen *i+ kökenli işaret zamirinin kalıplaşmış veya işlevlikliğini yitirmiş örnekleri olarak kabul edilebilir.

2.1.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

N. N. Poppe, çokluk birinci kişi zamirinin Müşterek Moğolcada (*Common Mongolian*) iki şekilde var olduğunu düşünmektedir. Bu şekillerden birincisi özel (*exclusive form*) olarak kullanılan *ba; ikincisi ise kapsamlı (*inclusive form*) olarak kullanılan *bida'dır. Poppe bu köklerin çekim hâlindeki şekillerini de şu şekilde tasarlamıştır: *man+ ve *bidan+.⁸⁰

Tablo 2.5. Moğolcada çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca		Yazılı Moğolca		Orta Moğolca	
	özel	kapsamlı	özel	kapsamlı	özel	kapsamlı

⁷⁸ Teklik üçüncü kişi zamiri yalnız hâlde *ing*, ilgi hâlde *inii*, diğer çekim hâllerinde ise *yam*+ biçiminde kaydedilmiştir. (Toshiro Tsumagari, "Dagur", *The Mongolic Languages*, 2003, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 141, table 6.4.)

⁷⁹ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

⁸⁰ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 215.

yalın		<i>*ba</i>	<i>*bida</i>	<i>ba</i>	<i>bida, (bide)</i> ⁸¹	<i>ba</i>	<i>bida</i>
ilgi		<i>*manu</i>	<i>*bidanu</i>	<i>manu,</i> <i>(manū)</i> ⁸²	<i>bidanu, (bidenū)</i> ⁸³	<i>manu</i>	<i>bidanu</i>
yönl.	I	<i>*mana</i>	<i>*bidana</i>	<i>mana</i>	<i>bidana</i>	<i>mana</i>	-
	II	<i>*mandur</i>	<i>*bidandur</i>	<i>mandur</i>	<i>bidandur,</i> <i>(bidendür)</i> ⁸⁴	-	<i>bidandur</i>
bel.		<i>*mani</i>	<i>*bidani</i>	<i>mani</i>	<i>bidani, (bideni)</i> ⁸⁵	<i>mani</i>	<i>bidani</i>
ayr.		<i>*manaça</i>	<i>*bidanaça</i>	<i>manaça,</i> <i>(manāca)</i> ⁸⁶	<i>bidanaça,</i> <i>(bidenēce)</i> ⁸⁷	-	<i>bidanāsa</i>
araç		<i>*maniḡar</i>	<i>*bidaniḡar</i>	<i>manijar,</i> <i>(manijār)</i> ⁸⁸	<i>bidanijar,</i> <i>(bidenijēr)</i> ⁸⁹	-	-
eşit.	I	<i>*manluḡa</i>	<i>*bidanluḡa</i>	<i>manluḡa,</i> <i>(manluḡā)</i> ⁹⁰	<i>bidanluḡa,</i> <i>(bidenlūḡē)</i> ⁹¹	-	<i>bidanlā</i>
	II	<i>*mantaj</i>	<i>*bidantaj</i>	-	-	-	-

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 215.

Juha Janhunen de çokluk birinci kişi zamirinin özel biçiminin yalın hâlini **ba*, ilgi hâlini **man+u* ve diğer hâllerdeki biçimini **man+*; kapsamlı biçiminin yalın hâlini **bida*, ilgi hâlini **bidan+u* ve diğer hâllerdeki biçimini **bidan+* olarak düşünmüş ve farklı bir görüş belirtmemiştir.⁹² Janhunen, bu zamirin genel biçiminin görünüşe göre Geç Ön Proto Moğolcada (*Late Pre-Proto-Mongolic*) oluşmaya başladığını ve bu yeni zamirin birleşik kökenli olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu zamir, çokluk birinci kişi zamiri **bi* ile çokluk ikinci kişi zamiri **ta*'nın birleşmesinden oluşmuştur: **bi+ta > *bida* (ve **bide*).⁹³

2.1.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

N. N. Poppe, çokluk ikinci kişi zamirinin Müşterek Moğolcada (*Common Mongolian*) yalın hâlde **ta*, diğer hâllerde **tan+* biçiminde;⁹⁴ Juha Janhunen de çokluk ikinci kişi zamirinin Proto-Moğolcada yalın hâlde **ta*; ilgi hâlinde **tan+u* ve diğer hâllerde **tan+* biçiminde olduğunu düşünmektedir.⁹⁵

Tablo 2.6. Moğolcada çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
--	------------------	----------------	--------------

⁸¹ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸² N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸³ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁴ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁵ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁶ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁷ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁸ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁸⁹ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁹⁰ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁹¹ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

⁹² Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, table 1.4.

⁹³ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

⁹⁴ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 215.

⁹⁵ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

yalın	* <i>ta</i>	<i>ta, tā</i>	<i>ta</i>
ilgi	* <i>tanu</i>	<i>tanū</i>	<i>tanu</i>
yönl.-bul.	* <i>tan+</i>	<i>tandur</i>	<i>tanDur</i>
bel.	* <i>tan+</i>	<i>tani</i>	<i>tani</i>
ayr.	* <i>tan+</i>	<i>tanāca, tanaça</i> ⁹⁶	<i>tanaca</i>
araç	* <i>tan+</i>	<i>tanijār</i>	-
eşit.	* <i>tan+</i>	<i>tanluyā</i>	<i>tanlu'a, (tanlaa)</i> ⁹⁷

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47; N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 218; Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, 48-49; Volker Rybatzki, *agm.*, 2003, s. 71-73.

Juha Janhunen, çokluk ikinci kişi zamirinde görülen bir yeniliğe dikkat çekmiştir. Buna göre bu zamirin bir kişiye hitap ederken saygı ifade eden kullanımında (saygı maksatlı) çokluğa apaçık bir şekilde gönderim yapmak için birkaç modern Moğol dilinde çokluk ekleri görülmektedir: **ta+nar* (> Müşterek Moğolca **taa+nar*) “siz (çok)”. Yine benzer çokluklar, çokluk birinci kişi zamirinde de oluşmuştur: **bida+nar* (> **bide+ner*).⁹⁸

Yukarıdaki tabloda, ön seste *t-* ünsüzünü ve kök ünlüsünde ise *-a-* sesini düzenli bir şekilde görmekteyiz. Özellikle yalın hâl haricindeki diğer hâl çekimlerinde zamir kökünden sonra *-n-* ünsüzü devamlı bir surette tanıklanmaktadır.

2.1.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

N. N. Poppe tarafından çokluk üçüncü kişi zamiri Müşterek Moğolcada yalın hâlde *a; diğer hâl çekimlerinde ise **an+* biçiminde düşünülmüş ve bu zamirin sadece Yazılı Moğolcada ilgi hâlini koruduğu belirtilmiştir.⁹⁹ Janhunen, çokluk üçüncü kişi zamirinin varsayımsal şeklini *a; ilgi hâli çekimini **an+u*; diğer hâllerdeki şeklini ise **an+* biçiminde düşünmektedir.¹⁰⁰

Tablo 2.7. Moğolcada çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca Eski Moğolca	Orta Moğolca
yalın	* <i>a</i>	-	-
ilgi	* <i>anu</i>	<i>anū</i>	<i>anu</i> (SH), (H.)
yönl.-bul.	* <i>an+</i>	-	<i>andur</i> ¹⁰¹
bel.	* <i>an+</i>	-	<i>ani</i>
bul.	* <i>an+</i>	-	<i>ana</i>
ayr.	* <i>an+</i>	-	-
araç	* <i>an+</i>	-	-
eşit.	* <i>an+</i>	-	-

⁹⁶ *tanaça* biçiminde kaydedilmiştir. (Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 39.)

⁹⁷ Geç Arap (*late Arabic*) kaynaklarında bu şekilde geçmektedir. (Volker Rybatzki, “Middle Mongol”, *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 71.)

⁹⁸ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

⁹⁹ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 219.

¹⁰⁰ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, table 1.4.

¹⁰¹ *andur* biçimini, Poppe yönelme-bulunma hâli olarak kaydederken; Volker Rybatzki ise yönelme hâli olarak işaretlemiştir. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 219; Volker Rybatzki, *agm.*, 2003, s. 71-73.)

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 49; N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 219; ; Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 18, 48-49; Volker Rybatzki, *agm.*, 2003, s. 71-73.

Moğolcada çokluk üçüncü kişi zamirinin varlığı teklik üçüncü kişi zamirinde düşündüğümüz gibi müstakil bir biçimden ziyade işaret zamiri kökenli bir biçimin zamanla bu kişi zamirinin de görevini yerine getirmesiyle izah edilebilir. Yani bu konu hakkında çalışanlar tarafından tasarlanan **a+* kökü, bizce işaret zamiri kökenli bir biçim olmalıdır.

2.1.1.2. İşaret Zamirleri

N. N. Poppe, işaret zamirlerinin kökünü **e* ve **te* olarak düşünmüştür.¹⁰² Juha Janhunen de Poppe'yle aynı görüşü paylaşmakta ve Proto-Moğolcada, kök olarak **e* “bu” ve **te* “şu” işaret zamirlerinin yaşadığını varsaymaktadır.¹⁰³

N. N. Poppe, Müşterek Moğolcanın **ene* “bu”, **tere* “şu / o”; **ede* “bunlar”, **tede* “şunlar / onlar” işaret zamirlerine sahip olduğunu belirtmiş ve işaret zamirlerinin yalın hâl şekillerini **ene* ve **tere*; gövde şekillerini ise **egün* ve **tegün* olarak tasarlamıştır. **e+n+e* ve **te+r+e* zamirlerinde görülen son sesteki *-e* ünlüsü Poppe tarafından gösterici bir öge olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Poppe, neredeyse bütün zamirlerde görülen *-n-* ögesinin **e+n+e* yapısında da karşımıza çıktığını, **te+r+e* zamirinde görülen *-r-* ögesinin ise Moğol dil bilimciler tarafından açıklanamadığını aktarmaktadır.¹⁰⁴

Tablo 2.8. Moğolcada işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

Teklik	<i>*e</i> “bu”			<i>*te</i> “şu / o”		
	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
yalın	<i>*ene</i>	<i>ene</i> ¹⁰⁵	<i>ene</i> (SH), (Mu.)	<i>*te</i>	-	-
				<i>*tere</i>	<i>tere</i> ¹⁰⁶	<i>tere</i>
diğer hâllerde	<i>*enen</i>	-	<i>enen</i> (Mu.)	<i>*ten</i>	-	-
	<i>*egün</i>	<i>egün</i>	<i>e'ün</i> (SH) <i>ün</i> (?) (Mu.)	<i>*tegün</i>	<i>tegün</i>	<i>te'ün</i>

¹⁰² N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 225.

¹⁰³ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

¹⁰⁴ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 225.

¹⁰⁵ Kaare Grønbech ve John R. Krueger'in çalışmasında *ene* “bu” zamirinin hâl ekleriyle çekimi şu şekilde gösterilmiştir: yalın hâl *ene*, ilgi hâli *egün-ü*, belirtme hâli *egün-i*, yönelme-bulunma hâli *egün-dür*, ayrılma hâli *egün-eçe*, araç hâli *egün-iyer*, birliktelik hâli *egün-lüğe*. (Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 40.)

¹⁰⁶ Kaare Grønbech ve John R. Krueger'in çalışmasında *tere* “şu / o” zamirinin hâl ekleriyle çekimi şu şekilde gösterilmiştir: yalın hâl *tere*, ilgi hâli *tegün-ü*, belirtme hâli *tegün-i*, yönelme-bulunma hâli *tegün-dür*, ayrılma hâli *tegün-eçe*, araç hâli *tegün-iyer*, birliktelik hâli *tegün-lüğe*. (Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 40.)

Çokluk	*ede “bunlar”			*tede “şunlar / onlar”		
	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca	Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
yalın	*ede	ede ¹⁰⁷	ede	*tede	tede ¹⁰⁸	tede
diğer hâllerde	*eden	eden	eden	*teden	teden	teden

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 225-227.

Anlaşıldığı üzere Proto-Moğolca için Juha Janhunen’in değerlendirmesi Poppe’den farklı değildir. O, ek olarak çokluk yalın hâllerde *ede(+xer) ve *tede(+xer) biçimlerini vermiştir.¹⁰⁹ Poppe ise bu şekillerin Yazılı Moğolcada *edeger* “bunlar” ve *tedeger* “şunlar” biçimlerinde geçtiğini kaydetmiş ve +ger¹¹⁰ ekinin de eski bir araç hâli eki olduğunu belirtmiştir.¹¹¹

Bunlardan başka, Juha Janhunen tarafından tasarlanan işaret zamiri kökenli *eyi- ve *teyi- fiil türevleri zamir kelime türünün kategori değiştirmesine örnek olarak verilebilir.¹¹²

2.1.1.3. Soru Zamirleri

Müşterek Moğolcada soru zamirleri *ke ve *ya köklerine dayanmaktadır. N. N. Poppe’ye göre soru zamirleri Müşterek Moğolcada *ken “kim”, *ke “ne”, *kegüme “bir şey”; *yan “ne çeşit / tür”, *yaçun “ne” ve *yama “bir şey”; Orta Moğolcada *keli* “ne zaman”; Yazılı Moğolcada *kedün “kaç tane”, *kedüj “ne kadar” ve Yazılı Moğolcada da *kežije (< *kedige) “ne zaman”¹¹³ şeklindedir. Juha Janhunen de hemen hemen aynı örnekleri sıralamıştır.¹¹⁴

Bununla birlikte N. N. Poppe, *ken “kim” zamirinin çekiminde farklılık olduğunu ileri sürmüştür. Bu zamirin teklik şekli *ken “kim”, çokluk şekli *ked “kimler” ve zarf (adverb) hâli de *ker “nasıl” biçimindedir. Bu çekimlerin sonunda *n,

¹⁰⁷ Kaare Grønbech ve John R. Krueger’in çalışmasında *ede* “bunlar” zamirinin hâl ekleriyle çekimi şu şekilde gösterilmiştir: yalın hâl *ede*, ilgi hâli *eden-ü*, belirtme hâli *eden-i*, yönelme-bulunma hâli *eden-dür*, ayrılma hâli *eden-eçe*, araç hâli *eden-iyer*, birliktelik hâli *eden-lüge*. (Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 40.)

¹⁰⁸ Kaare Grønbech ve John R. Krueger’in çalışmasında *tede* “şunlar / onlar” zamirinin hâl ekleriyle çekimi şu şekilde gösterilmiştir: yalın hâl *tede*, ilgi hâli *teden-ü*, belirtme hâli *teden-i*, yönelme-bulunma hâli *teden-dür*, ayrılma hâli *teden-eçe*, araç hâli *teden-iyer*, birliktelik hâli *teden-lüge*. (Kaare Grønbech, John R. Krueger, *age.*, 1955, s. 40.)

¹⁰⁹ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20, table 1.5.

¹¹⁰ Juha Janhunen +xer biçiminde kaydetmiştir. (Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20, table 1.5.)

¹¹¹ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 228.

¹¹² Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

¹¹³ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 229.

¹¹⁴ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20, table 1.5.

*d ve *r ünsüzleri görülmektedir.¹¹⁵ Juha Janhunen'de de yaklaşık aynı bilgiler bulunmaktadır.¹¹⁶

Tablo 2.9. Moğolcada ken “kim” soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

Müşterek Moğolca	Yazılı Moğolca	Orta Moğolca
*ken (çokluk hâli *ked)	ken (ked)	ken (çokluk hâli ket)

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 229.

*ya kökünün *yan'da bulunduğunu iddia eden Poppe, Orta Moğolca *yan* “ne çeşit” yapısını örnek göstermektedir. Ona göre bu zamirin değişik türevleri şunlardır: Yazılı Moğolca *yambar* < *yan ber “ne çeşit / tür”, Orta Moğolca (SH) *yambar*, Yazılı Moğolca *yayun* “ne”, Orta Moğolca (SH) *ya'un* “ne, ne çeşit / tür”, yine SH'de dişî formu *ya'užin*.¹¹⁷

Juha Janhunen'in belirttiği *ya kökünden türeyen *yaxun (> *yexün) “ne”, *yaxuma* (> *yehüme) “ne çeşit / tür”, *yambar* (> *yamar) “ne çeşit / tür” şekilleri bu kökün anlamsal açıdan farklı türevleridir. Diğer soru kelimeleri ise *ali/n “hangi” ve *kamixa (> *kaxana) “nereye”dir.¹¹⁸

Ayrıca, Poppe, Moğol dillerinde soru zamiri tabanlı fiil biçimlerini kaydetmiştir. Müşterek Moğolcada *yaya-, *yeyi- < *yaji- ve *yeki-; Yazılı Moğolcada *yeki-* ve Orta Moğolcada *yeki-* şekilleri *ya kökünden türetilen fiiller olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹ Janhunen ise Poppe'nin ifade ettiği bu durumu *yaxaki- (> *yaxa-) “ne yapmak” fiil gövdesiyle örneklendirmiştir.¹²⁰

2.1.1.4. Dönüşlülük Zamiri:

Proto-Moğolcadaki dönüşlülük zamirini Poppe *öβen; Juha Janhunen ise *öxe+n [çokluk *öxe+d (< *öpe+n : çokluk *öpe+d)] biçiminde düşünmüşlerdir.¹²¹ Dönüşlülük zamirinin teklik ve çokluk durumlarına göre çeşitli şekilleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Dönüşlülük zamirinin teklik ve çokluk varsayımsal köklerinde farklı işaretlemeler yapılmıştır. Bu işaretlemelerde öβe+ gövdesine eklenen +n, +r ve +sün ekleri teklik; +d eki de çokluk biçimlerde görülmektedir.¹²²

Tablo 2.10. Moğolcada dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

¹¹⁵ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 229.

¹¹⁶ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20, table 1.5.

¹¹⁷ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 229-230.

¹¹⁸ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

¹¹⁹ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 230.

¹²⁰ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

¹²¹ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 231; Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

¹²² N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 231-232; Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

	Müşterek Moğolca (kök)	Yazılı Moğolca (kök / yalın hâl)	Orta Moğolca (kök / yalın hâl)
Teklik	* <i>öβen</i>	-	-
	* <i>öβer</i>	<i>öber / öberijen</i>	<i>ö'er ~ ör / Mu. örēn</i>
	* <i>öβersün</i>	<i>öbe(r)sün / öbesüben</i>	SH <i>ö'esün / ö'esünijen</i>
Çokluk	* <i>öβed</i>	-	SH <i>ö'ed</i>
	* <i>öβer+çokluk eki</i>	-	-
	* <i>öβersüd</i>	<i>öbe(r)süd / öbesüdijen</i>	SH <i>ö'esüd / ö'esüdijen</i>

Kaynak: N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 232.

2.1.1.5. Belirsizlik Zamirleri

Janhunen'in çalışmasından tespit edilen zamirler *nögüxe “şu, öbürü”, *mön “tıpkı, aynı”, çokluk şekli *möd, *mönüxe “şimdi”dir.¹²³

¹²³ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 20.

2.2. Tunguzca (Mançu-Tunguzca)

Tunguz dilleri (resmî adı: Mançu-Tunguz), Merkezî Sibirya, Doğu Sibirya ve Kuzeydoğu Çin (Mançurya)'de (bir dalı da Çin'in Sincan bölgesinde: *Sibe / Xibe*) konuşulmaktadır. A. Vovin'e göre Tunguz dilleri art zamanlı olarak iki kola ayrılmaktadır:

- Jurchen (12-15. yüzyıl) dili: Bu kola ait metinler, bazı yazıtlardan ve sözlüklerden oluşmaktadır. Jurchen dili, Çince ve Khitan yazı sistemlerinden esinlenerek oluşturulan elverişsiz bir yazı sistemine sahiptir. Bu yazı sistemi hem *semantographic* hem de hece işaretlerini (*sllabic signs*) kapsamaktadır.
- Mançu (1644-1911) dili: Çindeki Qing Hanedanlığının devlet dilidir. Bu dönemden kalma çok sayıda yazılı metin vardır. Birçoğu Çince'den tercüme edilmiş eserlerdir. Mançucanın yazımını ise Moğol alfabesinin elden geçirilmiş bir biçimiyle gerçekleştirilmiştir.¹²⁴

Tunguz dillerinin tasnif edilmesi konusunda farklılıklar bulunmaktadır. A. Vovin¹²⁵ aşağıdaki şekilde tasniflemektedir.

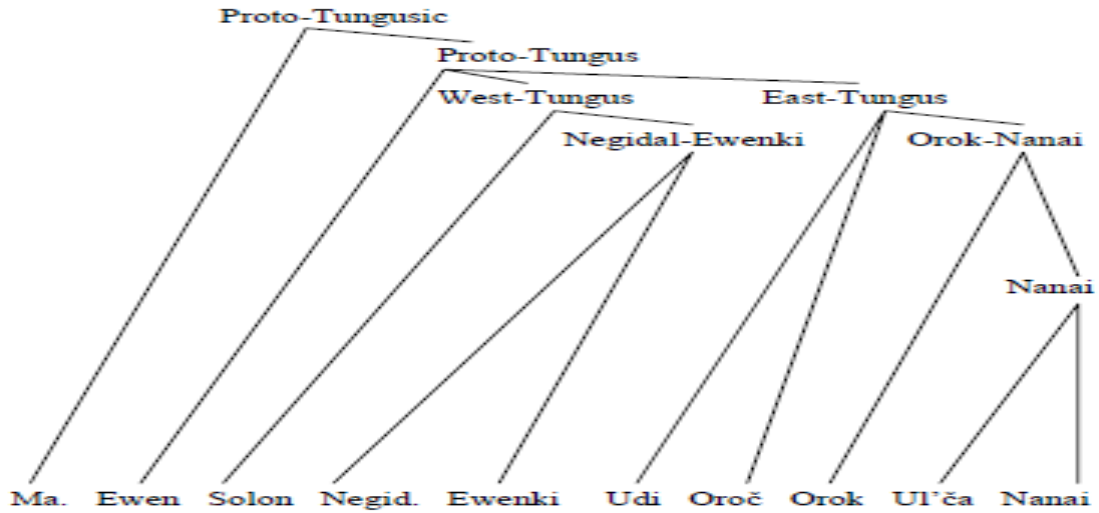

Fig. 1. Classification of Tungusic according to Vovin (1993)

Şekil 2.1. Tunguz dillerinin sınıflandırılması. (S. Georg, “Unreclassifying Tungusic”, *Proceedings of the First International Conference on Manchu-Tungus Studies (Bonn, August 28-September 1, 2000)*, Volume 2: *Trends in Tungusic and Siberian Linguistics*, ed. Carsten Naehrer, Wiesbaden: Harrassowitz 2004, s. 47.)

Diğer bir tasnif denemesi de Stefan Georg'undur. Stefan Georg, Tunguz dillerini kuzey ve güney olmak üzere iki grupta toplamıştır: *a. Kuzey grubu*: Evenki, Even,

¹²⁴ A. Vovin, “Tungusic Languages”, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 1103.

¹²⁵ A. Vovin, “Towards a new classification of Tungusic languages”, *Eurasian Studies Yearbook* 65, (1993), s. 99-113.

Solon, Negidal, Udehe ve Oroç; *b. Güney grubu*: Nanay, Olça, Uilta, Klasik ve Modern Mançu, Sibe ve Jurchen.¹²⁶

Son olarak Liliya M. Gorelova, bütün Mançu-Tunguz dillerini üç alt gruba ayırmaktadır: *a. Kuzey grubu*: Even, Evenki, Negidal, Solon; *b. Güney grubu*: Nanay (Gold), Orok, Oroç, Udeghe, Olça; *c. Mançu-Sibe grubu*: Mançu, Sibe.¹²⁷

Yukarıda sunulan tasnif denemelerinde Tunguz (Mançu-Tunguz) dillerinin sınıflandırılmasında farklı değerlendirmelerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu sebeple burada üç farklı değerlendirme fikir vermesi açısından sunulmuştur.

---

¹²⁶ S. Georg, "Unreclassifying Tungusic", *Proceedings of the First International Conference on Manchu-Tungus Studies (Bonn, August 28-September 1, 2000)*, Volume 2: *Trends in Tungusic and Siberian Linguistics*, ed. Carsten Naehrer, Wiesbaden: Harrassowitz 2004, s. 45-57; A. Vovin, *agm.*, 2009, s. 1103.

¹²⁷ Liliya M. Gorelova, *Manchu Grammar*, Handbook of oriental studies: Sect. 8, Central Asia; 7, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s. 5.

2.2.1. Tunguzcada (Mançu-Tunguzcada) Zamirler

2.2.1.1. Kişi Zamirleri:

2.2.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Johannes Benzing tarafından Müşterek Tunguzcadaki teklik birinci kişi zamirinin proto şekli yalın hâlde *bi; çekimli hâlde **min+* biçiminde tasarlanmıştır.¹²⁸

Mançucada, teklik birinci kişi zamirinin kaydedilen yalın hâli *bi*; çekimli hâllerde ise *min+* (belirtme hâli *mim+*) biçimindedir. Teklik birinci kişi zamiri, yalın hâl hariç; diğer hâl çekimlerinde zamir gövdesine eklenen *-n-* ünsüzüyle belgelenmiştir. *-n-* ünsüzü ile biten gövdelerde ön seste *b-* > *m-*'ye dönüşmektedir. Bu değişiklik, yapısında bir geniz ünsüzü bulunduran sözcüklerin ön sesinde *b-* > *m-* değişikliğine tabi olduğu bilgisiyle sağlam bir temele oturtulabilir.

Zamir gövdesine eklenen *-n-* ünsüzü ile dikkat çeken diğer bir özellik de belirtme hâlinde *-n-*'nin *-m-* ünsüzüne dönüşmüş olmasıdır. Liliya M. Gorelova'ya göre Klasik Mançucada düzensiz zamirsel hâl şekillerinin sonundaki *-n-* ünsüzünün *-m-*'ye dönüşmesinin sebebi belirtme eki olan *+be*'nin başlangıç ünsüzünün, yani *b-*'nin etkisindedir. Bu durumda belirtme hâli eki *+be*'yi alan ve son seste *-n-* ünsüzü ile biten gövdelerde bu şekilde bir değişiklik oluşmaktadır: *mimbe* < *min+* “ben, beni, bana” *+be*; *simbe* < *sin+* “sen” *+be*; *suwembe* < *suwen+* “siz” *+be*; *imbe* < *in+* “o” *+be*; *cembe* < *cen+* “onlar” *+be*.¹²⁹

Bu zamirin, yalın ve çekimli hâl biçimi Nanaycada *mi* (*min+*); Evenkçede *bi* (*min+*)'dir.¹³⁰

Tablo 2.11. Mançucada teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bi</i>
ilgi	<i>mini</i> (< <i>min+i</i>) ¹³¹
yönl.	<i>minde</i> (< <i>min+de</i>) ¹³²
bel.	<i>mimbe</i> (< <i>mim+be</i>) ¹³³
ayr.	<i>minci</i> (< <i>min+ci</i>) ¹³⁴

¹²⁸ Johannes Benzing'den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209. (Orijinal kaynak görülmedi. Orijinal kaynağın künye bilgisi: Johannes Benzing, *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik*, Wiesbaden: Steiner 1956, s. 108.)

¹²⁹ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216.

¹³⁰ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

¹³¹ İlgî hâli eki *+i* veya *+ni*'dir. *+i* eki ünlüler ve sonu *-n* ünsüzü ile biten kelimelerden sonra kullanılır; *-n*'den başka bir ünsüzle biten kelimelerden sonra ise *+ni* ilgi hâli eki gelmektedir. (Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 175.)

¹³² Yönelme hâli eki *+de*'dir. Ünlü uyumuna uymayan bir ektir. (Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 182.)

¹³³ Belirtme hâli eki *+be*'dir. Ünlü uyumuna uymayan bir ektir. (Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 166.)

¹³⁴ Ayrılma hâli eki *+ci*'dir. (Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 190.) Liliya M. Gorelova'nın çalışmasında ayrılma hâli *+ci*'nin yerine kullanılan *+deri* şekliyle ilgili bazı araştırmacıların fikirleri verilmiştir. Bunlar: Zakharov, ayrılma hâli *+ci*'nin yerine *deri* belirleyicisi (marker) kullanılabilir: *dorgideri* “içinden”; J. Norman, *+deri* şeklinin Klasik

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

2.2.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Johannes Benzing, Müşterek Tunguzcadaki teklik ikinci kişi zamirinin proto şeklini yalın hâlde **si*; çekimli hâlde **sin+* olarak belirtmektedir.¹³⁵

Bu zamirin Mançucadaki kaydedilen yalın hâli *si*; çekimli hâllerde ise belirtme hâli hariç *sin+* biçimindedir. Genel olarak diğer Altay dillerinde görülen zamirlerin çekimli gövdelerinin sonundaki *-n-* ünsüzü teklik ikinci kişi zamirinde de dikkat çekmektedir. Hemen vurgulamalıyız ki belirtme hâlinde görülen *-n-* > *-m-* değişikliğini teklik birinci kişi zamirinde açıklamıştık.

Bu zamirin, yalın ve çekimli hâl biçimi Nanaycada *si* (*sin+*); Evenkçede *si* (*sin+*)’dir.¹³⁶

Tablo 2.12. Mançucada teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>si</i>
ilgi	<i>sini</i>
yönl.	<i>sinde</i>
bel.	<i>simbe</i>
ayr.	<i>sinci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

2.2.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Johannes Benzing tarafından Müşterek Tunguzcadaki teklik ikinci kişi zamirinin proto şekli yalın hâlde **i*; çekimli hâlde **in+* biçiminde tasarlanmıştır.¹³⁷ Proto-Tunguzcadaki teklik üçüncü kişi zamiri için Claus Schönig’in tasarımı ise **ni*’dir. Schönig, Mançucadaki teklik üçüncü kişi zamirinin kökenini Tunguzca iyelik ekiyle ilişkili görmektedir.¹³⁸ Kotwicz, Mançu-Tunguzcadaki *i* “o” zamirinin diğer Altay dillerindeki kişi ve işaret zamir sistemiyle ilişkili görmekte ve hatta bu zamirin Moğolcadan ödünçleme bile olabileceğini düşünmenin yanlış olamayacağını söylemektedir.¹³⁹

Mançucada ayrılma hâli gibi *+ci* şekliyle birlikte kullanıldığını ifade etmektedir; G. Kiyose ise *prolative* “ile anlatım” olarak *+deri* hâlini düşünmektedir. [(Zakharov, 1879: 136), (Norman, 1974: 165), (Kiyose, 1997: 150)dan aktaran Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 193.)]

¹³⁵ Johannes Benzing’den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

¹³⁶ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

¹³⁷ Johannes Benzing’den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

¹³⁸ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 53.

¹³⁹ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 151.

Bu zamirin, yalın ve çekimli hâl biçimi Nanaycada *ńoani* (*ńoan+*); Evenkçede *nuńan* (*nuńan+*)'dir.¹⁴⁰

Tablo 2.13. Mançucada teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>i</i>
ilgi	<i>ini</i>
yönl.	<i>inde</i>
bel.	<i>imbe</i>
ayr.	<i>inci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

Diğer taraftan Gorelova, Mançucada üçüncü kişi (birinci, ikinci kişi zamirleri gibi) zamirinin sadece insanla ilgili şeyleri yansıtmak için kullanıldığını ve bu zamirin nesnelere ve nitelikleri göstermek için kullanılmadığını belirtmektedir.¹⁴¹

2.2.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Johannes Benzing tarafından Müşterek Tunguzcadaki çokluk birinci kişi zamirinin proto şekli özel çekimde (*exclusive form*) **büä*; kapsamlı çekimde (*inclusive form*) **münti+* biçiminde tasarlanmıştır.¹⁴²

Schönig bu zamirlerle ilgili şu işaretlemeleri yapmıştır: Mançuca çokluk birinci özel *be* (*men+*), çokluk birinci kapsamlı *muse*; Nanayca çokluk birinci özel *bue* (*mun+*), çokluk birinci kapsamlı *ø*; Evenkçe çokluk birinci özel *bu* (*mun+*), çokluk birinci kapsamlı *mit(i) ~ mut* (*mit+ ~ mut+*).¹⁴³ Benzing, **münti* biçimindeki **+ti* parçasını “kollektiflik veya duallik (?) eki” olarak işaretlemiştir.¹⁴⁴

Liliya M. Gorelova'ya göre Mançucadaki *be* zamiri (çokluk birinci özel), 2. kişinin dâhil olmadığı (muhatap veya konuşulan kişi), 1. kişi+3. kişinin gönderge sayısına başvurmak için kullanılırken; *muse* “biz” zamiri (çokluk birinci kapsamlı) ise konuşmacı ve dinleyiciden oluşan 1. kişi+2. kişinin gönderge sayısına başvurmak için kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Yani V. A. Avrorin'in de belirttiği gibi *be* zamiri “sensiz, sizensiz” anlamını ihtiva etmekteyken; *muse* zamiri “seninle, sizinle” anlamındadır.¹⁴⁶ Möllendorff ise *muse* zamirinin “*biz ki birlikte konuşuyoruz, biz ki bir aileye, bir kabileye, bir millete aitiz*”¹⁴⁷ kalıplarındaki gibi bir anlama sahip olduğunu

¹⁴⁰ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

¹⁴¹ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 214.

¹⁴² Johannes Benzing'den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

¹⁴³ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

¹⁴⁴ Aktaran Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 55, (Orijinal kaynak görülmedi. Orijinal kaynağın künye bilgisi: Johannes Benzing, *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik*, Wiesbaden: Steiner 1956, s. 72.)

¹⁴⁵ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 215.

¹⁴⁶ V. A. Avrorin, *Grammatika man'çjurskogo pis'mennogo yazıkı*, Sankt-Peterburg “Nauka” 2000, s. 138.

¹⁴⁷ P. G. Von Möllendorff, *A Manchu Grammar with Analysed Texts*, Shanghai 1892, s. 6.

düşünmektedir. Schönig, *muse* biçiminin ise **mun+suwe* birleşmesinden kaynaklanabileceğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

Teklik birinci kişi zamirinin yalın ve diğer hâllerdeki çekiminde başlangıç ünsüzünün değişme hadisesi, çokluk birinci kişi (özel) zamirinde de meydana gelmektedir. Bu zamirin özel biçiminde yalın hâl görünümü *be* iken; belirtme hâlinde *mem+* ve diğer hâllerdeki görünümü ise *men+*'dir. Bu zamirin kapsamlı biçiminde bu tarz bir değişiklik olmamaktadır.

Tablo 2.14. Mançucada çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	<i>özel</i>	<i>kapsamlı</i>
yalın	<i>be</i>	<i>muse</i>
ilgi	<i>meni</i>	<i>musei</i>
yönl.	<i>mende</i>	<i>musede</i>
bel.	<i>membe</i>	<i>musebe</i>
ayr.	<i>menci</i>	<i>museci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

2.2.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Johannes Benzing tarafından Müşterek Tunguzcadaki çokluk ikinci kişi zamirinin proto şekli **süä* biçiminde tasarlanmıştır.¹⁴⁹ Bu zamirin, yalın ve çekimli hâl biçimi Nanaycada *sue* (*sun+*); Evenkçede *su* (*sun+*)'dur.¹⁵⁰

Tablo 2.15. Mançucada çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>su(w)e</i>
ilgi	<i>su(w)eni</i>
yönl.	<i>su(w)ende</i>
bel.	<i>su(w)embe</i>
ayr.	<i>su(w)enci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

2.2.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Johannes Benzing tarafından Müşterek Tunguzcadaki çokluk üçüncü kişi zamirinin proto şekli **ti* biçiminde tasarlanmıştır.¹⁵¹ Schönig de **ti* biçimini varsaymaktadır.¹⁵²

Bu zamirin, yalın ve çekimli hâl biçimi Nanaycada *ñoançi* (*ñoan+[X]+çi*); Evenkçede *nuñartin* (*nuñar+[X]+tin*)'dir.¹⁵³

¹⁴⁸ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 55-56.

¹⁴⁹ Johannes Benzing'den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

¹⁵⁰ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

¹⁵¹ Johannes Benzing'den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

¹⁵² Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 64.

¹⁵³ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.

Tablo 2.16. Mançucada çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>ce</i> ¹⁵⁴
ilgi	<i>ceni</i>
yönl.	<i>cende</i>
bel.	<i>cembe</i>
ayr.	<i>cenci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

2.2.1.2. İşaret zamirleri:

İşaret zamirlerinin Mançucadaki hâl ekleriyle çekime girmiş şekilleri aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2.17. Mançucada işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>ere</i> “bu”	<i>tere</i> “şu”	<i>ese</i> “bunlar”	<i>tese</i> “şunlar”
ilgi	<i>erei, ereni</i>	<i>terei</i>	<i>esei</i>	<i>tese</i>
yönl.	<i>ede, erede</i>	<i>tede, terede</i>	<i>esede</i>	<i>tesede</i>
bel.	<i>erebe</i>	<i>terebe</i>	<i>esebe</i>	<i>tesebe</i>
ayr.	<i>ereci</i>	<i>tereci</i>	<i>eseci</i>	<i>teseci</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 217, table 8.

Bu zamirlerin muhtemel kökleri **e+* ve **te+* biçiminde düşünüldüğünde *e+re* ve *te+re* gövdelerinde (yönelme hâli hariç teklik biçimlerde), *+re* parçası görülmektedir. *ere* ve *tere* işaret zamirlerindeki *+r+* (**e+r+e* ve **te+r+e*) veya *+re* (**e+re* ve **te+re*) parçasının Moğolcayla bir ilişkisi olabilir mi? Bu *+re* parçası çokluk biçimlerde tanımlanmamıştır.

Liliya M. Gorelova, işaret zamirlerinin çokluk hâlinin *+se* çokluk eki ile yapıldığını ve *ere* ve *tere* işaret zamirlerinin sıklıkla *i* üçüncü kişi teklik ve *ce* üçüncü kişi çokluk zamirlerinin yerine kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca Gorelova, işaret zamirlerinin genel olarak insan dâhil bütün isimlerin yerine kullanılabileceğine dikkat çekmektedir.¹⁵⁵

Möllendorff, *uba* “bu” ve *tuba* “şu” zamirlerini işaretlemiş ve bu zamirlerin isimlerle birleşim hâlinde olmadan her zaman yalnız bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir.¹⁵⁶ Gorelova, bu kelimelerin oluşumunu şu şekilde düşünmektedir: *uba* (< **u* “bu” + *ba* “yer”) “bu (yer)”, *tuba* (< **tu* “o / şu” + *ba* “yer”) “o / şu (yer)”.¹⁵⁷

Gorelova, Mançu-Tunguzcada, nitelik veya nicelik anlamlarına sahip kuvvetlendiriciler olarak düşündüğü zamirlerle ilişkili bazı kelime çiftlerini tespit

¹⁵⁴ Claus Schönig, bu kişi zamirini yaln hâlde *çe*; çekimli hâllerde *çen+* olarak işaretlemiştir. (Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52.)

¹⁵⁵ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 217.

¹⁵⁶ P. G. Von Möllendorff, *age.*, 1892, s. 6.

¹⁵⁷ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 218.

etmiştir: *uttu-tuttu* (*uttu* “bu gibi”, *tuttu* “şu gibi”), *enteke-tenteke* (*enteke* “bu gibi, şöyle, öyle”, *tenteke* “şu gibi, şöyle, öyle”), *uba-tuba* [*uba* “o / şu (yer)”, *tuba* “o / şu (yer)”], *utala-tutala* [*utala* “bu kadar (bu gibi)”, *tutala* “şu kadar (şu gibi)”].¹⁵⁸ Görüldüğü gibi bu kelime çiftlerinin birçoğu işaret zamirlerine (veya işaret edatlarına) ait bir kökten türemiştir; fakat daha sonra kelime türü değişikliğine uğrayarak isim veya zarf fonksiyonunda kullanılmıştır.

Yine bu kelime gruplarındaki bir özellik olarak Liliya M. Gorelova’nın Pashkov’dan aktardığına göre *ere-tere*, *uttu-tuttu*, *enteke-tenteke*, *uba-tuba*, *utala-tutala* çiftlerinde ön seste *e* ve *u* ünlüleri yakınlığı; ön seste *t* ünsüzü ise zaman ve mekânda uzaklığı ifade etmektedir.¹⁵⁹

İşaret zamirleri, ilgi hâlinde aitlik ekini almaktadır: *ereingge*, *eseingge*, *tereingge*, *teseingge*; diğer bir şekil olan *uttu* ve *tuttu* ise yalın hâlde aitlik ekini almaktadır: *uttungge*, *tutungge*.¹⁶⁰

2.2.1.3. Soru Zamirleri:¹⁶¹

Tablo 2.18. Mançucada bazı soru zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>we</i> “kim?”	<i>ai</i> “ne?, hangi?”	<i>ya</i> “ne?, hangi?”
ilgi	<i>wei</i> “kimin?”	<i>aini</i> “nasıl?, neyle?”	-
yönl.	<i>wede</i> “kime?”	<i>aide</i> “nereye?, nerede?, niçin?, nasıl?”	<i>ya de</i> “nereye?, neye?”
bel.	<i>webe</i> “kimi?”	<i>aibe</i> , <i>aimbe</i> “ne?”	<i>yabe</i>
ayr.	<i>weci</i> “kimden?”	<i>aici</i> , <i>ainci</i> “ne tür/çeşit...?”	<i>yaci</i> “nereden?”

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 219.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Mançucadaki işlek soru zamirleri *we* “kim”, *ai* “ne, hangi” ve *ya* “kim, ne” kökenli kelimelerdir. Hemen belirtmeliyiz ki bu kelimelerin farklı şekillerini¹⁶² de kaynaklardan tespit ettik:

we’nin türevleri: *weingge*, *weike* “hangi, kimin, neyin?”, *weke* “O kim?”.

ai’nin türevleri: *aiba* (< *ai+ba* “yer”) “nereye?” [yönelme hâli *aibade* “nereye?”, ayrılma hâli *aibaci* “nereden?”]; *aibi* “nere, nerede” [yönelme hâli *aibide* “nereye?”, ayrılma hâli *aibici* “nereden?”, *aibideri* “nereden?”]; *ainu* (< *ai+nu* “soru eki”) “nasıl, niçin”, *aika* (< *ai+eke*), *aimaka* (< *ai+maka*), *ai gese* “ne”.

¹⁵⁸ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 218.

¹⁵⁹ Pashkov’dan aktaran Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 218.

¹⁶⁰ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 219.

¹⁶¹ Soru zamirleriyle ilgili örnekler, P. G. Von Möllendorff’un ve Liliya M. Gorelova’nın çalışmalarından tespit edilmiştir: P. G. Von Möllendorff, *age.*, 1892, s. 6; Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 219-222.

¹⁶² Kalıplaşmış, kelime türü değiştirmiş biçimler kastedilmiştir.

ya'nın türevleri: *yaci* “kim, ne”; *yaka* “nasıl”, *yaba* “nere, nerede”, *yaka* “biri(si), kim?”, *yamaka* (< *ya+maka*).¹⁶³

Diğer zamir yapıları [veya soru kelimeleri (?)] ise daha karmaşıktır: *ai yadare* “ne kadar?”; *aba* “nere, nerede”; *eke* “o kim”; *udu* “kaç tane, ne kadar”; *ekehe* “kimdi?”, *adarama* “nasıl?, niçin?, nasıl yani?”, *atanggi* “ne zaman?”, *we ai, we ya* “kim?”, *eke ya* “şimdi kimmiş?”.

ai “ne, hangi?” zamirinden türetilmiş iki fiil şekli mevcuttur: *aina-* “ne yapmak?”, *aise-* “ne söylemek?; nasıl çağrılmak (nasıl çağrılıyor?)”.¹⁶⁴

2.2.1.4. Dönüşlülük Zamiri:

Klasik Mançucada dönüşlülük zamiri yoktur. Bunun yerine *beye* “gövde, öz (kendi)” kelimesi kullanılmıştır.¹⁶⁵

Tablo 2.19. Mançuca *beye* kelimesinin çekimi.

	Teklik	Çokluk
yaln	<i>beye</i>	<i>beyesa</i>
ilgi	<i>beye(i)</i>	<i>beyese</i>
yönl.	<i>beye de (beyede)</i>	<i>beyese de (beyesede)</i>
bel.	<i>beye be (beyebe)</i>	<i>beyese be (beyesebe)</i>
ayr.	<i>beye ci (beyeci)</i>	<i>beyese ci (beyesece)</i>

Kaynak: Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 226, table 9.

2.2.1.5. Belirsizlik Zamirleri:

Belirsizlik zamirleriyle ilgili örnekler, P. G. Von Möllendorff'un ve Liliya M. Gorelova'nın çalışmalarından tespit edilmiştir:

aika, aimaka “biri, birisi, herhangi biri”, *ya* “herkes”, *aimaka* “bazı, herhangi biri”, *yamaka* “her kim, herhangi, bazısı”, *ememu* “bazıları”, *ememungge* “bazısı (isim olarak)”, *ududu* “birkaç; bir takım”, *udu* “ne kadar, kaç tane”, *ganji* “hepsi”, *gemu* “hepsi”, *geren* “hepsi, çoğu”, *gubci* “hepsi, bütün”, *ele* “hepsi; hepsi (kişi); hepsi (nesne)”, *yooni* “hepsi, hep beraber, tam, bütün”, *eiten* “hepsi, her”, *yaya* “her, her biri”, *gūwa* “diğer, başka”, *gūwaingge* “başka biri”, *weri* “başka, diğer, başkası”, *dari* ve *tome* “her, her biri”, *beri beri* “her biri”, *meni meni* “her biri, her”, *teisu teisu* “birer birer”.¹⁶⁶

¹⁶³ Liliya M. Gorelova, *yamaka*'nın soru anlamının yanı sıra “bazı, herhangi biri” anlamına da geldiğini işaret etmektedir. (Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 220.)

¹⁶⁴ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 222.

¹⁶⁵ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 225-226.

¹⁶⁶ P. G. Von Möllendorff, *age.*, 1892, s. 6; Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 223-224.

2.3. Korece

Korecenin tarihi gelişimi, umumiyetle dil bilimciler tarafından Eski Korece, Orta Korece (Erken Orta Korece, Geç Orta Korece), Erken Modern Korece ve Çağdaş Korece olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁷ Bu dönemleri tarihsel açıdan sınırlayarak sınıflandıran K. M. Lee ve I. S. Lee'nin Korecenin gelişim aşaması konusundaki görüşleri şu şekildedir:

Proto-Korece: Proto-Altayca Puye Han periyodu (MS 1. yüzyıla kadar),

Eski Korece: Üç Krallık dönemi. Sinla hanedanlığının (MÖ 57 – MS 935) sonuna kadar (1. yüzyılın başlangıcından 10. yüzyılın ilk dönemine kadar),

Orta Korece: 10-16. yüzyıllar arası Kolye hanedanlığı dönemi (10-14. yüzyıl) ve Cosen hanedanlığının ilk 200 yılı, 1592'de Japon istilasına kadar (15-16. yüzyıl),

Modern Korece: (17-19. yüzyıl) Japon istilasından sonra 19. yüzyılın sonuna kadar,

Çağdaş Korece: 20 yüzyıl.¹⁶⁸

Eski Korece, Üç Krallık döneminin dilidir. Bu Üç Krallık: *Koguryö*, *Paekche* ve *Silla* (muhtemelen *Kaya* da)dır. Silla (MÖ 57 – MS 929) Üç Krallık'ın son dönemidir ve Çince yazı sistemi bu dönemde kullanılmıştır. Silla edebiyatçıları, Klasik Çinceyle yazmış olmalarına rağmen kendi edebiyatlarına da çevriyazma çabaları olmuştur. Özellikle resmî işler ve ticaretle ilgili metinler Klasik Çinceyle yazılmıştır. Korece ise *hyangga* “mahalli şarkılar” biçimlerinde -şiiresel anlatım olarak- yerini almıştır. Bu kısa şiirler Korecenin hâlâ en eski yazılı edebî örnekleri olma özelliğini korumaktadır. Eski Korece ile ilgili vurgulanması gereken bir özellik olarak bu dönemin söz varlığı üzerindeki Çince etkisidir.¹⁶⁹

Sillan hakkında 6 bilgi kaynağı mevcuttur: İsimlerin (kişi, yer, bürokratik memuriyetler) transkripsiyonu, *idu*¹⁷⁰, Hyangch'al¹⁷¹, Çince transkripsiyonlar, Eski Japoncadaki ödünç kelimeler, Çince karakter okumaları. Zikredilen bu kaynaklardan hareketle Eski Korecenin fonolojik sistemini kurmanın yeterli olmadığı

¹⁶⁷ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *A History of the Korean Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 1-336.

¹⁶⁸ Ho-Min Sohn, *The Korean Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 41.

¹⁶⁹ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 4-5, 50-51.

¹⁷⁰ Çince karakterler kullanarak en yaygın geleneksel Korece yazma metodudur. (Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 53.)

¹⁷¹ Şiiresel bir yazılı biçimdir. Sadece 25 tane *hyangga* korunmuştur. (Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 57.)

düşünölmektedir. Eski Korece, Orta Korece bilgileri göz önünde bulundurularak, yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Orta Korece kaynakları olmadan geriye dönük bu tarz bir yeniden inşa çok yeterli olmamaktadır. Çünkü Eski Korecedeki özellikle *idu* ve *hyangch'al* kaynakları dil bilgisinin sadece morfolojik yönüyle (birinci ve ikinci kişi zamiriyle ilgili veriler de mevcuttur) ilgili bilgi vermektedir.¹⁷²

Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey, Orta Koreceyi Erken Orta Korece ve Geç Orta Korece diye ikiye ayırmaktadır. Onlar, Erken Orta Korece için Koryö devletinin (918-1392) hüküm sürdüğü dönemin dili tanımını yapmışlardır. Bu dönemde devlet merkezi değişmiş ve taşınmıştır. Bu idari ve sosyal değişiklik dilin yapısına da teşekkül etmiştir. Aynı zamanda Koryö elitleri tarafından da yeni bir dil yaratılmıştır. Nitekim Korece *Kyerim yusa*¹⁷³ olarak bilen Çince risale ile farmakolojik bir çalışma olan *Hyangyak kugüppang* adlı eser Erken Orta Korecenin fonolojisi hakkında çok önemli bilgi kaynağıdır. Diğer bir kaynak da Koryö döneminin kayıtlarını ihtiva eden *kugyöl* ve *kakpöl*'lerdir.¹⁷⁴

Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey'un değerlendirmesine göre Geç Orta Korece, Korecenin en önemli tarihsel dönemidir. Bu dönem verimli kaynaklarıyla fonolojik ve morfolojik açıdan emsalsizdir. Hangul (Kore alfabesi) 1446 yılında icat edilmiştir. Geç Orta Korece aşaması 15-16. yüzyılların Hangul metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem tamamıyla kayıt altına alınmıştır. Bu döneme ait kaynaklar içerisinde Çince karakter kullanılarak transkribe edilen Korece kelime listeleri vardır. Korece Chosön hanedanlığının metin kayıtları ve 15-16. yüzyıla ilgili bolca metin mevcuttur.¹⁷⁵

---

¹⁷² Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 5, 50-63.

¹⁷³ Çince derleme ve kelime listesidir. (Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 79.)

¹⁷⁴ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 77-85.

¹⁷⁵ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 7, 100-115.

2.3.1. Korecede Zamirler

2.3.1.1. Kişi Zamirleri:

2.3.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

EDAL'da Korece teklik birinci kişi zamiri için *nà biçimi düşünülmektedir.¹⁷⁶ Buna karşılık Ramstedt'in çalışmasında Korece teklik birinci kişi zamiri *na* biçiminde verilmiş ve bu zamirin hâl eklerine göre çekimi şu şekilde gösterilmiştir: İlgi hâli *ne* (< *nay*, *nai*); belirtme hâli *nal* ve *na+rıl*; araç hâli *na+llo*, nadiren de *na+ro*.¹⁷⁷ Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey'in çalışmalarında ise Geç Orta Korecede birinci kişi zamiri *na* "ben, beni / bana" biçiminde tanıklanırken bu zamirin alçak perdede *nà*; yüksek perdede *nán* ~ *ná* *nón* biçimlerinde kaydedildiği belirtilmiştir.¹⁷⁸ EDAL'da ise Orta Korece için *nà* biçimi belgelenmiştir.¹⁷⁹

2.3.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

EDAL'da Proto-Korece teklik ikinci kişi zamiri için *nə biçimi verilmiştir.¹⁸⁰ Ramstedt'in çalışmasında ise teklik ikinci kişi zamiri yalın hâlde *nö* / *ne*; ilgi hâlinde *ne* (< *nöy*, *nöi*); belirtme hâlinde *nö+l* ve *nö+rıl*; araç hâlinde ise *nö+llo* biçiminde verilmiştir. Çokluk şekli olarak şu biçimler sıralanmıştır: *nöhıy*, *nödıl*, *nöhıydıl*, *nöhıydın*, *nödille*, *nönedıl*.¹⁸¹ Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey de Geç Orta Korecede ikinci kişi zamirini *ne* "sen" biçiminde tanıklarken bu zamirin alçak perdede *nè* biçiminde olduğunu kaydetmişlerdir.¹⁸²

Korecenin dikkat çekici özelliklerinden biri de kişi zamirlerinin yerine başka kelimeler (çoğunlukla Çince kelimeler) kullanılmasıdır. Özellikle 'sen' kişi zamiriyle seslenmek oldukça küçük düşürücü bir tutum olarak düşünülmektedir. Bu sebeple insanlar tanımadıkları kişilere seslenirken kişi zamirlerini kullanmamaya dikkat etmekte ve kişi zamirlerinin yerine kullanılan başka kelimeleri tercih etmektedirler. Mesela, teklik birinci kişi zamiri için *çe* "küçük kardeş", *pon-in* "esas adam" vb.; teklik ikinci kişi zamiri için *h'öη* "ağabey", *noh'öη* "büyük ağabey" vb. kelimeler kullanılmıştır.¹⁸³

¹⁷⁶ EDAL, s. 1024.

¹⁷⁷ G. Ramstedt, *Grammatika koreyskogo yazıka*, Moskva 1951, s. 70; G. J. Ramstedt, *A Korean Grammar*, Helsinki 1997, s. 46.

¹⁷⁸ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 186.

¹⁷⁹ EDAL, s. 1024.

¹⁸⁰ EDAL, s. 959.

¹⁸¹ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s. 70; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46.

¹⁸² Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 186.

¹⁸³ Diğer örnekler için bakınız: G. Ramstedt, *age.*, 1951, s. 71; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46-47.

Burada gösterilen örnek kelimeler hemen hemen her dilde görülebilir. Özellikle isim türündeki bir kelimenin zamanla hem görevsel hem de anlamsal olarak değişmesiyle bu tarz kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Türkçeye karşılaştırsak *bendeniz*, *kulunuz* gibi örnekler de aynı tarzda şekillerdir ve bunlar zamir olarak değil; zamirselleşme örnekleri olarak değerlendirilebilir. Ancak bizim çalışmamızda bu tarz kullanımlar incelenmemiştir.

2.3.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Teklik (ve çokluk) üçüncü kişi zamir(ler)i Korecede işaret zamirleriyle ifade edilmektedir.

Genellikle *ki*, *kui* veya *ki saram* “şu kişi, o” kelimeleriyle canlı varlıklar; *kıgöt*, *çögöt* “şu şey” kelimeleriyle de cansız varlıklar belirtilmektedir.¹⁸⁴ Bunların dışında, Korecede, *cokya* (muhtemelen Çince) kelimesi hem saygı / nezaket anlamında üçüncü kişi zamiri olarak hem de dönüşlülük zamiri olarak Geç Orta Korecede (Çağdaş Korecede *caki*) tespit edilmiştir.¹⁸⁵

2.3.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Ramstedt, Korece çokluk üçüncü kişi zamiri *uri*'nin daha eski **wuri*, **buri* şeklinden gelişmiş olabileceğini düşünmektedir.¹⁸⁶ Ramstedt, Korece grammerinde, bu kişi zamirinin tanıklanan biçimi için *uri*'yi vermiştir. Bu zamiri, çokluk göstergeleriyle *uridıl*, *uridin*, *urimuri* (Çince *tın* “kalabalık” ve Korece *muri* “yığın”) biçiminde belgelemiş ve ayrıca, *uri* şeklinin çoğunlukla ilgi hâli anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁸⁷ Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey de çalışmalarında Orta Korecede *wuli* “biz” biçimini kaydetmişlerdir.¹⁸⁸

2.3.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Çokluk ikinci kişi zamiri için Korecede müstakil bir kelime yoktur. Çokluk ikinci kişi zamiri, teklik ikinci kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 2.3.1.1.2.).

2.3.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Çokluk üçüncü kişi zamiri için Korecede müstakil bir kelime yoktur. Çokluk üçüncü kişi zamiri, teklik üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 2.3.1.1.3.).

¹⁸⁴ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s. 73; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 49.

¹⁸⁵ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 240, 274.

¹⁸⁶ G. J. Ramstedt, *Vvedeniye v altayskoe yazıkoznaniye, Morfologiya*, Moskva 1957, § 37.

¹⁸⁷ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s. 70; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46.

¹⁸⁸ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 71.

2.3.1.2. İşaret Zamirleri:

Korecedeki işaret zamirlerini Ramstedt; *i* (yö, yo) “bu”, *çö, ço* “şu (uzak)”, *kı* (*kö, ko*) “şu (yakın)” biçiminde işaretlemiştir. Ona göre *yo, ço* ve *ko*'daki *o* ünlüsü küçültme (azaltma) veya azarlama derecesine sahiptir: *i man* “bu çok”, *yo man* “bu yetersiz miktar”; *i nom* “bu adam”, *yo nom* “bu velet” vb.¹⁸⁹

Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey, *ili* (< *i* “bu” ve +*li* “yön eki”) “bu şekilde”, *kuli* (< *ku* “o / şu”) “o / şu şekilde” ve *tyeli* (< *tye* “ki orada”) “o / şu şekilde (orada)” zarflarının kökeninde *i, ku* ve *tye* işaret zamirlerinin olduğunu düşünmektedirler.¹⁹⁰

2.3.1.3. Soru Zamirleri:

Ramstedt, soru zamirleriyle ilgili olarak aşağıdaki biçimleri vermiştir.¹⁹¹ Bu biçimlerin bazıları görüldüğü gibi soru sıfatı veya zarfıdır.

Tablo 2.20. Korecede soru (ve belirsizlik) zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	bel.	yönl.	bul.	ilgi	araç
<i>nu, nugu</i> “kim; bazısı, biri” (<i>nui, nuga, nuiga</i>)	<i>nul, nurıl</i>	<i>nuige</i>	<i>nuro, nullo</i>	<i>nui</i>	<i>nuro, nullo</i>
<i>muöt</i> < <i>mu-gös</i> “ne; bir şey” (<i>muösi, mue, muö</i>)	<i>muösıl,</i> <i>muöl,</i> <i>mul</i>	-	<i>muösiro, muöllo</i>	-	<i>muösiro,</i> <i>muöllo</i>
<i>musön, musın, musim</i> < <i>muös</i> <i>han</i> veya <i>muös in</i> “ne (sıfat); bazısı”	-	-	-	-	-
<i>m'öt</i> (<i>m'et, met</i>) < * <i>m'öch</i> “ne kadar, kaç tane”	<i>m'öchil</i>	-	<i>m'ötçhiro</i>	-	<i>m'ötçhiro</i>
<i>wä, we</i> “niçin (zarf)” (imlası: <i>wai</i>)	-	-	<i>wän, wen</i> (sıfat) < * <i>wai-in</i> “why been”	-	-
<i>ödä, öde, ödiy</i> (<i>ödi</i>); Kuzey Korecede <i>wöde, wödi</i> “nereye, nere”, kökü: <i>wö</i> “ne”, <i>tä</i> (< <i>tai</i>) “yer”	-	-	-	-	-
<i>öna, önä</i> (<i>öni, ön-</i>), Kuzey Korecede <i>wöna+</i> , <i>wön+</i> “hangi; birisi (iki veya daha fazlası için)”	-	-	<i>önin</i>	-	-
<i>öttö</i> “nasıl, hangi şekilde; bir şekilde, falan” ¹⁹²	-	-	-	-	-
<i>ötçi</i> ¹⁹³ “hangi yöne, nasıl, niçin; kısmen”, Kuzey Korecede <i>wötti</i>	-	-	-	-	-

Kaynak: G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 49-53.

¹⁸⁹ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s.72-73; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46.

¹⁹⁰ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 182.

¹⁹¹ Ramstedt, soru zamirlerini tablo hâlinde sunmamıştır. Yukarıdaki tabloyu Ramstedt'in verilerinden hareketle biz hazırladık.

¹⁹² Bu zamir *hada* “olmak, yapmak” fiiliyle birlikte kullanılmaktadır: *öttö hada* “nasıl yapmak, nasıl olmak”. Kısa şekilleri ise şunlardır: *öttötha, öttö han* veya *öttön, ötöhage, öttökhe, öttöhao, öttöo*. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 51-52.)

¹⁹³ *ötçöda, ötçäda* yapılarında bu zamirin *hada* fiiliyle birlikte görüldüğü kaynaklarda aktarılmaktadır. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 52.)

Ramstedt'e göre sıralanan soru zamirlerinin bir kısmının kökünde *ö* ve daha eski *wö* kelimeleri vardır. *wä* biçimi ise sadece bulunma hâlinde görünmektedir.

Ki-Moon Lee ve S. Robert Ramsey, Geç Orta Korece için soru zamiri olarak *nwu* “kim” ve *musuk ~ muşum* “ne” biçimlerini kaydetmişlerdir.¹⁹⁴

Ramstedt, Korecede *-ka* ve *-ya* [diğer varyantları *-ko*, *-go*, *-kä* (< *-kay*) ve *-yo*, *ĭj*]¹⁹⁵ biçiminde enklitik soru edatlarını kaydetmiştir. Bu soru edatlarının da Proto-Altayca soru kökleriyle (*ka+* ~ *ke+* ve *ya+* ~ *ye+*) ilişkili olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁶

2.3.1.4. Dönüşlülük Zamiri:

Ramstedt, Korecede dönüşlülük zamirinin olmadığını ve bu zamiri karşılamak için Çince *çə* veya *çəgĭ* “kendi” kelimelerinin sıklıkla kullanıldığını not düşmüştür. Ramstedt, dönüşlülük zamiri yerine kullanılan diğer yapıları ise şu şekilde sıralamıştır: Korece *honja* (Kuzey Korece *habunja*) “kendi, yalnız”, *çöllo* “kendisi”, Çince *çihinhi* “bizzat”.¹⁹⁷

2.3.1.5. Belirsizlik Zamirleri:

Ramstedt, aynı kelimenin hem soru hem de belirsizlik zamiri olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu sebeple Ramstedt'in verdiği bilgilerden istifade ederek soru zamirlerini gösterdiğimiz tabloda, ilgili kelimenin hem soru zamiri hem de belirsizlik zamiri anlamı birlikte verilmiştir ve burada tekrara düşmemek adına aynı kelimeler örneklendirilmeyecektir. Sadece yukarıdaki tabloda yer almayan kelimeler örneklendirilecektir: *amo* (*am-*), Kuzey Korecede *amu* “her kim, her ne, öyle, hiç, hiçbir” (hem isim hem de sıfat olarak kullanılmaktadır).¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ki-Moon Lee, S. Robert Ramsey, *age.*, 2011, s. 186.

¹⁹⁵ Ramstedt'in tespitine göre bu şekiller, zarf-fiil olarak işlev görmektedir: *kal-ka* “giden mi?”, *il-ka* (< *ikka*) “öyle mi?”; *kan-ja* “giden mi?” vb.

¹⁹⁶ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

¹⁹⁷ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s. 73-74; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 49.

¹⁹⁸ G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 52.

2.4. Japonca

Proto-Japonca iki dala ayrılmıştır. Bu dallardan biri Eski Japonca diğeri ise Proto-Ryukyuan'dır. Proto-Ryukyuan'ın da yaklaşık olarak 1450 yıl önce, Eski Japonca kullanılmadan Proto-Japoncadan ayrıldığı düşünülmektedir.¹⁹⁹ Ryukyuan dili ile ilgili değişik varsayımlar bulunmasına rağmen genel olarak kabul edilen varsayım şu şekildedir:

Kardeş dil ilişkisine göre Ryukyuan ve Japonca arasındaki ilişki, İspanyolca ile İtalyanca, Fransızcayla İtalyanca arasındaki akrabalık ilişkisiyle ifade edilmeye çalışılmıştır; fakat bahsi geçen Roman dillerinden farklı olarak, herhangi bir anakara lehçesini konuşanlar şöyle dursun, Ryukyuan diyalektlerinin konuşurları arasında bile karşılıklı anlaşılabilirlik ölçüsü çok yetersizdir.²⁰⁰

Bjarke Frellesvig tarafından Japoncanın tarihsel gelişimi dört bölümde değerlendirilmiştir:

Eski Japonca (MS 700-800),

Erken Orta Japonca (800-1200),

Geç Orta Japonca (1200-1600),

Modern Japonca (1600 –).²⁰¹

Eski Japonca logografiksel veya fonografiksel olarak kullanılan *kanji* ile yazılmıştır.²⁰²

¹⁹⁹ Yuko Igarashi, "Japanese as an Altaic Language: An Investigation of Japanese Genetic Affiliation through Biological Findings", *Proceedings of the 19th Northwest Linguistics Conference*, Victoria, B.C., Vol 17 (2003), s. 41.

²⁰⁰ M. Shibatani, "Ryukyuan", *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 908.

²⁰¹ Bjarke Frellesvig, *A History of the Japanese Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 1.

²⁰² Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 12.

2.4.1. Japoncada Zamirler

2.4.1.1. Kişi Zamirleri:²⁰³

2.4.1.1.1. Birinci Kişi Zamirleri:

Tablo 2.21. Proto-Japonca ve Eski Japoncada birinci kişi zamirleri.

Proto-Japonca ve Eski Japonca Birinci Kişi Zamiri ²⁰⁴	$a < *a^{205}$ $are < *a+*re$ $mi^{206} / wan+u^{207} < *wa+*nu$ $*wa$ $wa(re)^{208} < *wa+*re$
---	---

Kaynak: Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 117-146; Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 155-218.

Tabloda gösterilen birinci kişi zamirlerini, araştırmacıların çalışmalarında nasıl değerlendirdiklerini, yani birinci kişi için hangi zamir biçimini tasarladıklarını, ayrıntılı bir şekilde incelememiz gerekir. Kaynaklarda, birinci kişi zamiriyle ilgili şu veriler kaydedilmiştir:

Saeki Umetomo, çalışmasında birinci kişi zamirini *a* ve *wa* olarak vermiştir.²⁰⁹

Japanese-Uralic Language Comparison adlı eserde de Bruno Lewin, Susumu Ōno ve

²⁰³ Eski Japonca üzerine yapılan çalışmalarda zamirlere eklenen hâl ekleri ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir. Bu nedenle Eski Japonca zamir çeşitlerinin hâl ekleriyle çekime girmiş vaziyetlerini tam olarak bilemediğimiz için bu kısımda, sadece Eski Japoncadaki hâl ekleriyle ilgili bilgileri aktarıyoruz: Eski Japonca hâl ekleri, kullanım özelliklerine ve işlevlerine göre üç gruba ayrılmaktadır: a) Temel hâl ekleri: belirtme hâli eki +*wo*, ilgi hâli eki +*no*; +*ga*, yönelme hâli eki +*ni*, ayrılma hâli eki +*ywori* (~ +*ywo* ~ +*yuri* ~ +*yu*), birliktelik hâli eki +*to*; b) eskimiş hâl ekleri: yalın hâl eki +*i*, ilgi hâli eki +*tu*; +*na* (~ +*da*); c) yeni hâl ekleri: ayrılma hâli eki +*kara*, yön gösterme hâli (allative) eki +*pye*. Burada özellikle zamirlerle ilgili olarak vurgulanması gereken hâl eki, ilgi hâlidir. İlgi hâlinin +*no* biçimi sadece işaret zamirleriyle (*ko+no* “bu”, *so+no* “o / şu”) çekime girerken; +*ga* biçimi ise sadece kişi zamirleriyle (*wa+ga* “benimki”, *na+ga* “seninki / sizinki”, *si+ga* “onun”, *ta+ga* “kimin”) çekime girmektedir. (Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 125-129.) Bu bilgilerin dışında, Eski Japoncada kişi zamirleri alıntı yapılan kaynaklarda teklik ve çokluk kişi zamirleri diye tasnif edilmemiştir; bu sebeple biz de çalışmamızda buna uygun olarak kişi zamirlerini birinci, ikinci ve üçüncü kişi zamiri başlığı altında inceledik.

²⁰⁴ Tabloda gösterilen zamirlerden *mi* hariç diğer şekillerin hepsi Eski Japonca Azuma diyalektinde örneklendirilmiştir: *a*, *are*, *wa*, *ware*, *wanu*. Ryukyuan diyalektinde de *a*, *an*, *wa*, *wan(u)*, *ba*, *ban(u)* şekilleri metinlerde kaydedilmiştir. (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 119-120.)

²⁰⁵ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 118.

²⁰⁶ Roy Andrew Miller, *Japanese and the Other Altaic Languages* adlı eserinin zamirler bölümünde Eski Japonca teklik birinci kişi zamirini yalın hâl şeklinde *mi* olarak vermiştir. (Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 157, table 6.) Miller’in bu görüşünü Itabashi ise Eski Japoncada *mi*’nin “vücut” anlamında bir isim olduğunu ve bir zamir olmadığını, *mi*’nin zamir olarak kullanılmasının ise daha sonraki süreçte meydana geldiğini belirterek eleştirmiştir. (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 122-123.) Itabashi’nin görüşünü Robbeets de desteklemiştir ve Miller’in *mi* zamirini birinci kişi zamiri olarak almasını yanlış yorumlama olarak değerlendirmiştir. Robbeets’e göre *mi* “öz, kendi” anlamını yansıtmaktadır. (Martine Irma Robbeets, *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?*, Turcologica 64, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2005, s. 222.)

²⁰⁷ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 157, table 6. [Miller başka bir çalışmasında Japoncanın tarihi gelişimine göre birinci kişi zamirlerini şu şekilde kaydetmiştir: Eski Japonca *a*, *are*, *wa*, *ware*, *önō*, *önōre*; Geç Eski Japonca *wa*, *ware*, *maro*; Erken Orta Japonca *ware*, *wanami*, *maro*, *maru*, *orera* (çokluk), *warawa* (dişi); Geç Orta Japonca *mi*, *midomo*, *wagami*, *soregashi*, *watakushi*, *kochi*, *konata*, *kono hō*, *wanami*, *ore*, *warawa* (dişi), *sessha*; Erken Modern Japonca *kochi*, *kochitora* (çokluk), *soregashi*, *watakushi*, *watashi*, *washi*, *watchi*, *midomo*, *ore*, *orera* (çokluk), *oira* (çokluk), *temae*, *temaedomo* (çokluk), *sessha*; Modern Japonca *watakushi*, *watashi*, *washi*, *atakushi*, *atashi*, *temae*, *waga hai*, *boku*, *ore*, *ora*, *oira* (çokluk). (Roy Andrew Miller, *Die japanische Sprache: Geschichte und Struktur*, çev. Jürgen Stalph, München 1993, s. 353-354.)]

²⁰⁸ John R. Bentley, *A Descriptive Grammar of Early Old Japanese Prose*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, s. 63. (Bu kaynakta, metinlerde bu zamirin *ware* biçiminde mi yoksa *wa* biçiminde mi okunacağını kesin olmadığı ifade edilmektedir. Yine bahsi geçen kaynakta, Eski Japoncada sadece *wa(re)* birinci şahıs zamiri belgelenmiştir.)

R. A. Miller'in Eski Japonca ve Japonca ile ilgili görüşlerinden hareketle birinci kişi zamiri şu şekilde kaydedilmiştir: *mī* (?)²¹⁰, *wa*, *wa+re*; *ono*, *ono+re*, *wa+nu*; *önō* ~ *ana*.²¹¹ Bjarke Frellesvig, Eski Japonca birinci kişi zamirinin kısa biçimini *wa*, *a*; uzun biçimini ise *ware*, *are* olarak vermiş ve kısa biçimlerin ilgi hâlinde ve isim birleşiminde; uzun biçimlerin ise yalın durumda kullanıldığını belirtmiştir.²¹²

John Whitman, Proto Japonca Ryukyuan birinci kişi zamirini **a*, *are* (exclusive?) ve **wa*, *ware* (inclusive?) biçiminde vermiştir. Bu biçimleri de muhtemel Proto-Korece **a+* (akrabalık terimlerinde) ve **uri*, Geç Orta Korece *wūli* (1. kişi çokluk), **ij* Erken Orta Korece *uy* (1. kişi) biçimleriyle kıyaslayarak her iki dil için ortak **a* ve **wa* kök tasarımlarında ortaya koymuştur.²¹³

Frellesvig, birinci kişi zamirleri arasında *a+* biçiminin sadece *exclusive* yapıda ve tekliğe gönderimde bulunan [ben, bana (yalnız)] bir şekilde kullanıldığını vurgulamaktadır. *wa+* yapısının ise *inclusive* ve çokluk referans [bana / bize (including you)] ile birlikte dönüşlülük (kendim, kendisi, bizzat) işlevinde de kullanıldığını bildirmektedir. Ayrıca *wa+* zamirinin “biri” anlamında -çok erken- belirsiz kişi zamiri özelliğine sahip olduğunu da kaydetmektedir.²¹⁴

Martine Irma Robbeets, *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?* adlı karşılaştırmalı çalışmasında Eski Japoncada birinci kişi zamirini *a* biçiminde kaydetmiştir. Robbeets çalışmasının bu kısmında, Sergei Starostin²¹⁵, EDAL (haz. Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak)²¹⁶ ve Ramstedt'in (*Studies in Korean Etymology*)²¹⁷ çalışmalarından istifade ederek diğer Altay dillerindeki birinci kişi zamirlerinin biçimlerini şu şekilde vermiştir: Proto-Altayca **ŋa*, Korece *na*, Orta Korece *nà*, Proto-Korece **nà*, Proto-Moğolca **na+m+* [teklik birinci kişi (hâl

²⁰⁹ Saeki Umetomo'dan aktaran Jens Rickmeyer, “Japanisch und der altaische Sprachtyp -eine Synopsis struktureller Entsprechungen-”, *Bochumer Jahrbuch zur Ostasienforschung*, Band 12 (1989), s. 323.

²¹⁰ Bahsi geçen kaynakta, Itabashi'nin eleştirisi gibi *mī* zamirinin o dönem metinlerinde “vücut” anlamında kaydedildiği, bu sebeple de teklik birinci şahıs zamiri olamayacağı belirtilmekte ve Miller'in görüşüne şüpheli yaklaşılmaktadır. (Lajos Kazár, *Japanese-Uralic Language Comparison: Locating Japanese Origins With the Help of Samoyed, Finnish, Hungarian, etc.: An Attempt*, Hamburg 1980, s. 216.)

²¹¹ Lajos Kazár, *age.*, 1980, s. 216.

²¹² Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137, table 3.17.

²¹³ John Whitman, “The relationship between Japanese and Korean”, *The Languages of Japan and Korea*, ed. Nicolas Tranter, Routledge, New York 2012, s. 33, table 2.15.

²¹⁴ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 138.

²¹⁵ Starostin çalışmasında, Proto-Japonca birinci kişi zamirini **a+* olarak tasarlamıştır. (Sergei A. Starostin, *Altayskaya problema i proishojdeniye Yaponskogo yazıka*, Nauk, Moscow 1991, s. 296.)

²¹⁶ EDAL'da Proto-Japonca **a+* biçimi tasarlanmıştır. (EDAL, s. 1024.)

²¹⁷ Bahsi geçen kaynağa ulaşamadığımız için incelenememiştir: Gustaf John Ramstedt, *Studies in Korean Etymology*, MSFO 95, Helsinki 1949.

çekimlerinde)].²¹⁸ Martine Irma Robbeets'in kaydettiği diğer birinci kişi zamirleri Eski Japonca *wa* ve *ware*'dir. Bu zamirlerden *wa* zamirinin, Proto-Japoncada **wa* biçiminde olduğunu varsaymış ve bu zamirin karşılığı olarak da Yazılı Moğolca çokluk birinci kişi özel biçim (exclusive) *ba* “biz” (< Proto-Moğolca **ba*) zamirini *öz delil*²¹⁹ olarak çalışmasında vermiştir.²²⁰

Samuel E. Martin de bu konuya birinci kişi zamirinin yalın hâlde *b-*, çekimli hâlde *m-* ön sesiyle işaretlendiğine vurgu yaparak,²²¹ bu değişikliğin ne bir ödünçleme ne de bağımsız bir gelişme olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre müşterek Ryukyu *baa* / *banu* “ben / beni, bana” morfemleri ile Erken Doğu Japoncasında kaydedilen *wanu* biçiminin dikkat çekiciliği ortadadır. Bu sebeple de bu iki daldaki biçimler Martin'e göre Proto-Japoncada **ban(u)* (daha sonraki biçimler: *wa+re* “ben, beni / bana”, *wa+ga* “ben / benim” vb.) biçimini düşünmemiz gerektiği sonucunu doğurur.²²²

Martine Irma Robbeets, *ware* “ben, bana; biz, bize” biçiminin farklı araştırmacıların incelemelerinde kaydedildiğini belirtmektedir. *ware* zamirini, teklik birinci ve çokluk birinci kişi zamirinde tanımlayan araştırmacılar, bu zamirin yapısıyla ilgili olarak bilgi vermemişlerdir.²²³ *ware* (veya *are*) biçiminde, *+re*'nin işlevi tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda, Vovin'in varsayımı *+ra*'nın çokluk işaretleyicisi olduğu ve hâl eki *+i* ile birleşerek varsayımsal bir **ra+i* yapısını meydana getirdiğidir. Zamanla da bu **ra+i*'nin *> re*'ye dönüşmüş olabileceğidir.²²⁴ Frellesvig ise Vovin'in görüşüne zıt olarak Eski Japoncada kişi zamirlerinin çokluk göndergesiyle kullanılmadığını belirtmektedir. Ona göre Vovin'in etimolojisinde zamirlerdeki uzun formlar, çokluk işaretleyicine yer veren yapılar olarak düşünülebilir ve bu görüş desteklenebilir; fakat birinci kişi *are* zamirinin hiçbir zaman çokluk gösteren bir işlevde kullanılmadığı, bu sebepten de uzun formlardaki eklerin de çokluk işaretleyicisi olmadığı görülmektedir.²²⁵

Eski Japoncada, Robbeets'in kaydettiği diğer birinci kişi zamiri *na* “sen; ben, bana” (birinci ve ikinci kişi zamiri)'dir. Bu zamirin birinci kişi görevinde işlek olmadığı

²¹⁸ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 453.

²¹⁹ “The core evindence”.

²²⁰ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 380.

²²¹ Samuel E. Martin, Lamutçadaki (Tunguz lehçesi) teklik birinci kişi zamiri *bi* (*min*) ile Dagurca (Moğol lehçesi) *bii* (*min+ii*) ve Çuvaşçadaki (Türk lehçesi) *epë* (*manan*) biçimlerini karşılaştırmıştır.

²²² Samuel E. Martin, “Lexical Evidence Relating Korean to Japanese”, *Language*, 42-2/1966, s. 188.

²²³ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 82, 927.

²²⁴ *wa+re* < **ba(n)+ra+i* “ben / biz” ve *na+re* < **na+ra+i* “sen / siz”. [Alexander Vovin, “On the syntactic typology of Old Japanese”, *Journal of East Asian Linguistics* 6, (1997), s. 285-289.]

²²⁵ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 138.

belirtilmektedir.²²⁶ Bu noktada, vurgulamamız gereken bir özellik olarak Eski Japoncada zamirler birden fazla şahısta aynı biçimle görülebilmektedir. Bu duruma örnek olarak *na* zamiri, Eski Japoncada hem birinci kişi hem de ikinci kişi zamiri olarak kullanılmıştır. Zamirin, birinci ve ikinci kişilerde kullanılmasını Itabashi de Robbeets de kabul etmektedir.²²⁷

Birinci kişi zamir biçimleriyle ilgili diğer görüşler şu şekildedir:

Roy Andrew Miller'e göre Eski Japonca *mi* "ben", Altayca birinci kişi zamir şeklini (yalın hâl) korumuştur. Bu şeklin sonunda Türkçe kişi zamirlerinin sonunda görülen *-n* elementi yoktur. Miller, özellikle Eski Japonca *f*'nin Proto-Altayca **b* ile; Eski Japonca *m*'nin de genellikle Proto-Altayca **m* ile örtüştüğünü söylemekte; fakat Eski Japonca *w*'nin ise çıkış noktasının başka olduğunu kabul etmekte ve bunun hâlâ çözümlenemeyen bir sorun olduğunu ifade etmektedir.²²⁸

Teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimli şekli *wanu*'dur. Bu yapının Altay dillerindeki çekimli gövdelerden örnekseme yoluyla oluştuğu Roy Andrew Miller tarafından düşünülmektedir. Miller, Eski Japonca *w*'nin Proto-Altayca **m*- ön sesine; Eski Japonca *mi*'nin da Proto-Altayca **bi* zamirine tekabül ettiğini not düşmüştür.²²⁹ Kanatimizce, çekimli hâldeki *wanu* biçimi, diğer Altay dillerindeki çekimli gövdelere benzemektedir: Proto-Tunguzca *min+*; Mançuca *min* ve *mim+*; Moğolca *min+* ve **nama*, Eski Türkçe *men+*, *ben+*, *bin+*.

Yine Miller'e göre, Eski Japonca *a*, Proto-Altayca çokluk birinci kişi çekimli hâl gövdesi **man+* ve Proto-Moğolca çokluk birinci kişi **ba*'ya eş değer olan *wa*'nın bir allamorf olarak kabul edilmektedir.²³⁰ Itabashi ise bu görüşü çok zayıf bulmakta ve Eski Japonca *a*'nın *wa*'dan geldiğini kabul etmemektedir.²³¹

Eski Japonca *a* zamirinin kökeni ile ilgili kendi varsayımını ortaya koyan diğer bir dil bilimci ise Shiro Hattori'dir. Hattori, Eski Japonca *a* zamirinin, orijinal birinci kişi zamiri olduğu iddia edilen *na* ve ikinci kişi *na* zamirinden gelmiş olabileceğini düşünmekte ve bu zamirin (Eski Japonca birinci kişi) gelişimini şu şekilde

²²⁶ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 241.

²²⁷ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 241-242; Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 126-127.

²²⁸ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 159.

²²⁹ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 159-160.

²³⁰ Miller'in 1971 baskısında bu kısım "Moğolca birinci kişi özel çokluk *ba* ve çokluk birinci kişi çekimli hâl gövdesi *man+...*" olarak çevrilmiştir. Bizim yukarıda verdiğimiz çeviri ise Itabashi'nin makalesinden alınmıştır ve farklı bilgiler ihtiva etmektedir. Itabashi kaynakçasında Miller'in eserinin basım yılını 1981 diye kaydetmiştir. Bu sebeple ya Miller'in kitabının 1981 baskısında değişiklikler ya da Itabashi'nin makalesinin ilgili bölümünde çeviri hatası vardır. (Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 161.)

²³¹ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 121-122.

tasarlamaktadır: **nan+ga* “benim” > **anga* > *aga* > *a*. Ancak Itabashi, bu görüşü tutarlı bulmamaktadır.²³²

Itabashi'den öğrendiğimiz diğer bir varsayımın sahibi ise S. Murayama'dır. Onun görüşü ise *a* zamiri, birinci kişi *na*'dan gelişmiştir ve bunu tasdik eden benzer değişikliklerin Eski Japoncada bulunduğunu iddia etmektedir: *nani* “ne?”, *ani* “nasıl, neden?”, *nazo* “niçin?”, *azo* “niçin?”. Itabashi bu görüşün de hiç inandırıcı olmadığını ve ayrıca, Eski Japoncada orijinal birinci kişi zamirinin *na* olduğuna dair herhangi bir kanıtın mevcut olmadığını belirtmiştir.²³³

Itabashi, yukarıdaki görüşleri değerlendirdikten sonra *a* ve *wa* şekillerinin kaynağını farklı köklerde aramanın daha doğru olacağını, yani bu zamirlerin iki farklı kökten geldiklerini ifade etmektedir. **a*'nın orijinal olarak Austronesian dillerinden gelebileceğini; Eski Japonca *wa*'nın ise Proto-Moğolca çokluk birinci kişi **ba*'dan ya da (eğer böyle bir süreç varsa) Proto-Altaycadan kuvvetli bir şekilde miras ya da ödünç alınmış olabileceğini düşünmektedir. Itabashi, Eski Japonca teklik birinci kişi zamirlerinin kullanım alanlarıyla ilgili *a* zamirinin vücudun bölümlerini ifade eden isimleri; *wa* zamirinin ise kolektif ve çiftlerle ilgili ifadeleri tanımlamada kullanıldığını da belirtmiştir.²³⁴

Anlaşıldığı üzere Eski Japoncada *a* ve *wa* biçiminde iki temel kök mevcut olmalıdır. Diğer biçimleri ise bu köklerden genişleyen yapılar olarak değerlendirmemiz uygun düşecektir: *are* < **a+*re* (ek), *ware* < **wa+*re* (ek), *wanu* < **wa+*nu* (ek).

2.4.1.1.2. İkinci Kişi Zamirleri:

Tablo 2.22. Proto-Japonca ve Eski Japoncada ikinci kişi zamirleri.

Proto-Japonca ve Eski Japonca İkinci Kişi Zamirleri	<i>*na</i> ²³⁵ <i>*i</i> <i>*si</i> <i>*o₂+re</i> <i>*si / sōn+e</i> ²³⁶
--	---

²³² Hattori'den aktaran Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 122.

²³³ S. Murayama'dan aktaran Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 122.

²³⁴ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 122.

²³⁵ Bu kaynakta *na*'dan başka ikinci kişi zamiri olarak *imasi* ve *namu* [*na(muti)*] biçimleri gösterilmiştir. Bentley, ayrıca, Eski Japonca *na* zamirinin Orta Korece *ne* “sen” ile eş asıllı olabileceğinin nedenini açıklamadan vurgulamıştır. (John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 65.)

²³⁶ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 157, tablo 6. Miller başka bir çalışmasında Japoncanın tarihi gelişimine göre ikinci kişi zamirlerini şu şekilde kaydetmiştir: Eski Japonca *na*, *nare*, *ore*, *masi*, *imai*, *mimasi*; Geç Eski Japonca *na*, *nare*, *kimi*, *nanji* < *nandi* < *namuti*, *kinji* < *kindi* < *kimuti*; Erken Orta Japonca *nanji*, *nandachi* (çokluk), *kimi*, *dono*, *okoto*, *onmi*, *gohen*; Geç Orta Japonca *nushi*, *onushi*, *sochi*, *sonata*, *sono hō*, *konata*, *ware*, *wadono*, *miuchi*, *wagoryo*, *kokonamono*, *nanji*, *kisho*, *kihō*, *kihen*; Erken Modern Japonca *omae*, *omaesan*, *nushi*, *onoshi*, *nishi*, *konata*, *konatasama* > *konasan*, *konta-shū* (çokluk), *sonata*, *sonata*, *sonatasama*, *sochi*, *onmi*, *omi*, *anata*, *kisama*, *sokomoto*,

Kaynak: Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 117-146; Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 155-218.

Eski Japoncadaki ikinci kişi zamirinin görünüşleri *na*, *nare*, *i*, *si* ve *o₂re* biçimindedir. Kaynaklarda, ikinci kişi zamiriyle ilgili şu veriler kaydedilmiştir:

Saeki Umetomo, ikinci kişi zamirini sadece *na* olarak vermiştir.²³⁷

Japanese Uralic Language Comparison adlı eserde, ikinci kişi zamiri Bruno Lewin, Susumu Ōno ve R. A. Miller'in Eski Japonca ve Japonca ile ilgili görüşlerinden hareketle şu şekilde kaydedilmiştir: *na*, *na+re* "siz, sen".²³⁸

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncada ikinci kişi zamirinin kısa biçimini *na*; uzun biçimini ise *nare* olarak işaretlemiştir.²³⁹

Robbeets, ikinci kişi zamirini Eski Japoncada *na* "sen; ben, bana" (birinci ve ikinci kişi zamiri) biçiminde kaydetmiştir. Bu zamirin ikinci kişi zamiri için işlek olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁰

John Whitman, Proto Japonca Ryukyuan ikinci kişi zamirini **na*, *nare* ? (Proto Ryukyuan dönüşlük) biçiminde vermiştir. Bu biçimleri de muhtemel Proto-Korece **ne*, Geç Orta Korece *ne* (2. kişi) biçimleriyle kıyaslayarak her iki dil için ortak **na* kökünü tasarlamıştır.²⁴¹

Itabashi, Eski Japonca metinlerinde, ikinci şahıs zamiri *i* / *si* ve küçümseme anlamına sahip ikinci şahıs zamiri *o₂re*'yi bulduğunu ifade etmiştir.²⁴² Itabashi, Eski Japonca zamirlerle Pre-Ryukyudaki (kendisinin) ikinci şahıs zamirinin yeniden kurma örneklerini kıyasladığında, Proto-Japoncanın ikinci şahıs zamirlerinden birinin **na*; diğerinin ise **o₂re* olduğunu kuvvetli bir şekilde iddia etmektedir. Pre-Ryukyuyu **i* zamirinin ise Eski Japonca ikinci kişi zamiri *i* ile eş asıllı olması gerektiğini belirterek, yine Ryukyudaki *oka* zamirini de Eski Japonca *o₂no₂ga* "kendim, kendi" ile eş asıllı olarak düşünmektedir. Kısacası, Ryukyuda, Itabashi tarafından tasarlanan **na*, **ore*, **ire*, **onoga* şekilleri Eski Japonca *na*²⁴³, *o₂re*, *i* ve *o₂no₂ga* ile eş asıllıdır. Itabashi'nin

---

katasama, *otemae*, *onore*, *ware*, *waresama*, *kidono*; Modern Japonca *anata*, *anta*, *sensei*, *omae*, *kimi*, *kisama*, *temae*. (Roy Andrew Miller, *age.*, 1993, s. 353-354.)

²³⁷ Saeki Umetomo'dan aktaran Jens Rickmeyer, *agm.*, 1989, s. 323.

²³⁸ Lajos Kazár, *age.*, 1980, s. 216.

²³⁹ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137, table 3.17. [Kısa biçimler ilgi hâlinde ve isim birleşiminde; uzun biçimler ise yalın durumda kullanılmaktadır. (Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137.)]

²⁴⁰ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 241.

²⁴¹ John Whitman, *age.*, 2012, s. 33, table 2.15.

²⁴² Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 124.

²⁴³ Itabashi, Eski Japoncada *na* zamirinin hem birinci kişi hem de ikinci kişi zamiri olarak kullanıldığını kaydetmiştir. (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 126-127.)

dikkat çektiği diğer bir durum da Eski Japonca ikinci şahıs *si* zamirinin Ryukyuda görünmediğidir. Buradan hareketle Itabashi, Eski Japonca ikinci kişi zamiri *si*'nin asıl kişi zamiri olmadığı, ikinci kişinin yerine kullanılan üçüncü kişi olabileceğini iddia etmektedir. Bu durumda da Proto-Japonca *i / si* zamirlerinin üçüncü kişi zamiri olabileceğini belirtmiştir.²⁴⁴

Miller, Eski Japonca *na* ile Proto-Moğolca çokluk ikinci kişi zamiri **ta* ve Eski Korece teklik birinci kişi zamiri *na*'yı eş asıllı bulmaktayken; Itabashi ise bu noktada, Eski Korece *na* ile Eski Japonca *na*'nın eş asıllı olabileceği ihtimaline katılırken, her iki şeklin tam olarak Proto-Moğolca veya Proto-Altaycadan miras kalmış olduğundan bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır.²⁴⁵

Martine Irma Robbeets, (küçültücü, aşağılayıcı) ikinci kişi zamirini Eski Japoncada *i*, Proto-Japoncada ise **i* biçiminde kaydetmiştir. Bu zamiri, diğer Altay dillerindeki şu biçimlerle karşılaştırmıştır: Korece *i*, Orta Korece *i* “bu” (yakını işaret eden işaret zamiri), Proto-Korece **i*, Proto-Tunguzca **i* “o” (üçüncü kişi zamiri), Orta Moğolca *ino*, Yazılı Moğolca *inu+*, Proto-Moğolca **i* “o” (üçüncü kişi zamiri).²⁴⁶ Bu zamir biçimi, Martine Irma Robbeets'in *öz delil* örnekleri arasındadır.

Bu zamirle ilgili olarak hem Miller hem de Murayama, Eski Japonca ikinci kişi zamiri *i*'nin Proto-Altayca teklik üçüncü kişi zamiri için varsayılan **i* ile ilişkili olabileceğini düşünmektedir. Itabashi ise bu görüşe katılmayarak bu zamirin kökeninin başka dil ailelerinde araştırılması gerektiğini savunmuştur. Kısacası, bu zamirin kökeni konusu muğlaktır.²⁴⁷ Araştırmacılar, varsayımlarını ortaya koyarken özellikle Proto-Altayca yeniden kurma hipotezlerinden hareketle Eski Japoncadaki kişilere göre zamir çeşitliliğini göz önünde bulundurmuş ve bu zamirlerin fonksiyonlarını değerlendirilerek de karar vermeye çalışmışlardır; fakat kesin bir sonuç elde edilememiştir.

Yine, Itabashi'nin makalesinden öğrendiğimize göre Miller ve Murayama Eski Japonca ikinci kişi zamiri *si*'yi Mançu-Tunguzca teklik ikinci kişi zamiri *si* ve Moğolca *ci* ile ilişkili görmekte ve bu zamirlerin hepsinin Proto-Altayca teklik ikinci kişi zamiri **si*'den geldiğini düşünmektedirler. Itabashi ise bu görüşü kabul etmemektedir.²⁴⁸

²⁴⁴ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 126.

²⁴⁵ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 175-176; Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 127.

²⁴⁶ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 379.

²⁴⁷ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 127-128.

²⁴⁸ Itabashi, Eski Japonca **i* (ikinci kişi) zamiri ile Proto-Altayca teklik üçüncü kişi zamiri için düşünülen **i* arasında; Eski Japonca **si* (ikinci ve üçüncü kişi) ile Mançu-Tunguzca teklik ikinci kişi zamiri **si* ve yine Eski Japonca **si* (ikinci ve üçüncü kişi) ile Eski Türkçe teklik üçüncü kişi zamiri için tasarlanan **si* arasında eş asıllılık olabileceği

İkinci kişi zamirlerinin çekimli formlarıyla ilgili olarak, Eski Japoncada teklik ikinci kişi zamirinin çekimli hâlinin *söne* olduğunu düşünen ve bunu Proto-Altayca *sän biçimiyle eşleştiren Roy Andrew Miller, Eski Japonca çekim hâlindeki kişi zamirlerinin *wanu*, *söne*; sonundaki ünlülerin ise türeme ses (*epenthetic accretion*) olduğu ya da yansıma ünlüler (*echo-vowels*) olabileceği konusunda varsayımda bulunmuştur.²⁴⁹

Miller, Eski Japonca *ore* “sen (küçümseme)” ve Eski Japonca *ono₂ / ono₂re* “kendim, kendi kendini” zamirlerini Altayca kökene dayandırmaktadır. Bu görüşünü de Altay dillerindeki Moğolca *öre / örö* “bağırsak”, Mançu-Tunguzca *ur* “hayvanın midesi”, Eski Türkçe *öz* “kendi, öz; o” örnekleriyle destekleyerek bu zamirin bu kelimelerle eş asıllı olabileceğini varsaymakta ve Eski Japonca *ore* de dâhil olmak üzere bu sıralanan kelimelerin orijinal anlamının dönüşlülük manasında olduğunu belirtmektedir. Itabashi ise bu görüşü değerlendirdikten sonra Eski Japonca *ore* zamiri için iki ihtimalin düşünülebileceğini, bunlardan birinin Altaycadan ödünç alınmış veya Altaycadan miras kalmış olabileceğini kabul etmektedir; diğeri ise Eski Japoncanın kendi iç gelişmesi sonucunda oluşmuş olabileceğini teklif etmektedir; fakat nihayetinde Eski Japoncanın kendi içindeki bir gelişme olmasını daha ikna edici bulmaktadır. Yine değerlendirdiği zamirleri şu şekilde eşleştirmiştir:²⁵⁰

Tablo 2.23. Bazı zamir şekillerinde Eski Japonca ve Altayca eşleştirmesi.

Eski Japonca	Altayca
1. <i>ore</i> (alıntı kelime)	<i>öre / örö</i> (Proto-Moğolca)
2. <i>uti; udi</i> (miras) <i>ore</i> (miras)	<i>öz</i> (Eski Türkçe), <i>uri</i> (Eski Korece) <i>öre / örö</i> (Proto-Moğolca)
3. <i>uti; udi</i> (miras) <i>ore</i> [<i><</i> Eski Japonca <i>ono₂re</i>]	<i>öz</i> (Eski Türkçe), <i>uri</i> (Eski Korece)

Kaynak: Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 129.

Bu zamirlerden başka Robbeets, resmî olmayan ikinci kişi zamiri olarak Eski Japoncada *agi* “sen” biçimini kaydetmiştir. Bu zamir yapısının, Eski Japonca *a* birinci kişi zamirine eklenen *+ki* ekiyle (“erkek” için kullanılan) oluştuğunu ifade etmiştir: *a* “birinci kişi zamiri” ve *+ki* eki *> a+gi*.²⁵¹

yönündeki varsayımlardan bahsetmiş; fakat bahsi geçen varsayımlara katılmadığını belirtmiştir. Itabashi, Eski Japonca *si*'nin sadece teklik 2. ve 3. kişi zamiri fonksiyonu olmadığını, bunun dışında da başka fonksiyonları olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu fonksiyonlar Mançu-Tunguzca *si* ve Eski Türkçe *si*'de bulunamaz. Böylece de Eski Japonca *si* Proto-Altayca, Proto-Moğolca ve Proto-Türkçeden miras ve ödünç olamaz. (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 128.)

²⁴⁹ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 160.

²⁵⁰ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 174; Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 128-129.

²⁵¹ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 83.

2.4.1.1.3. Üçüncü Kişi Zamirleri:

Tablo 2.24. Proto-Japonca ve Eski Japoncada üçüncü kişi zamirleri.

Proto-Japonca ve Eski Japonca Üçüncü Kişi Zamirleri	$a^n/r+$, $o^n/r+$, $onör+e$ ²⁵² $si < *si$ [Pre-Japonca] ²⁵³ $*i$?
--	---

Kaynak: Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 117-146; Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 155-218.

Miller, Altay dillerindeki kişi zamirlerinin biçimlerini gösterdiği tabloda, Eski Japonca üçüncü kişi zamiri için $a^n/r+$, $o^n/r+$, $onör+e$ yapılarını vermiştir; fakat örneklendirdiği bu biçimleri tartıştığı kısımda, bu biçimlerin üçüncü kişi görevinde kullanıldıklarına vurgu yapmamıştır. Sadece Eski Japonca *ore*, *onö* ve *onöre* biçimlerinin yanı sıra uzaklığı işaret eden *ano*, *are* “o (orada)” biçimlerini kaydetmiş ve bu biçimlerin Eski Türkçe *ol* “o” zamiriyle ilişkisini sorgulamıştır. Özellikle Eski Türkçe *ol* zamirinin çekim hâlinde *an+* biçimine dönüşmesini Eski Japoncadaki benzer görevdeki biçimlerle kıyaslayarak ilişki kurmaya çalışmıştır. Miller’e göre bu ilişkinin anahtarı şu şekildedir: Orijinal dildeki *a / o* ses değişimi çeşitliliği, Eski Japoncada *a / ö* biçiminde temsil edilmektedir ve Eski Türkçe *ol / an* kök çeşitliliği, Eski Japonca *ore / an+* biçiminde görülen anlamlı bir çağrışıma sebep olmaktadır. Ona göre bu biçimleri hem anlam hem de yapı açısından karşılaştırmak mümkündür.²⁵⁴

Itabashi, Eski Japoncada tespit ettiği *si* zamirinin hem teklik hem de çokluk üçüncü kişi zamiri olarak kullanıldığının altını çizerken, **i* zamirinin ise metinlerde üçüncü kişi zamiri olarak görünmediğini, sadece işaret zamiri olarak yer aldığını ifade etmiştir. Itabashi, Ryukyu diyalektinde üçüncü kişi zamiri yerine **kare* (< **ka+*re*) işaret zamirinin kullanıldığını belirtmiştir.²⁵⁵

Kaynaklarda, üçüncü kişi zamiriyle ilgili diğer veriler şunlardır:

Saeki Umetomo, üçüncü kişi zamirini (*si* ?) olarak vermiştir.²⁵⁶ *Japanese Uralic Language Comparison* adlı eserde, üçüncü kişi zamiri Bruno Lewin, Susumu Ōno ve R. A. Miller’in Eski Japonca ve Japonca ile ilgili görüşlerinden hareketle *sö*, *sö+re*, *sa*, *su*, *si* “o” şeklinde kaydedilmiştir.²⁵⁷

²⁵² Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 157, table 6.

²⁵³ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 129.

²⁵⁴ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 174-175.

²⁵⁵ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 129-130.

²⁵⁶ Saeki Umetomo’dan aktaran Jens Rickmeyer, *agm.*, 1989, s. 323.

²⁵⁷ Lajos Kazár, *age.*, 1980, s. 216.

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncada üçüncü kişi zamirinin kısa biçimini *si* olarak belgelemiştir²⁵⁸ ve üçüncü kişi zamiri *si*'nin hem canlı hem de cansız varlıkları göstermek için kullanıldığını not düşmüştür.²⁵⁹

Üçüncü kişi zamiri hakkında Martine Irma Robbeets, Miller'in ikinci kişi zamiri olarak işaretlediği Eski Japonca *si* "o" zamirinin, aslında üçüncü kişi zamiri olduğunu kabul etmektedir. Robbeets, Eski Japonca *si*'nin işaret zamiri *so*+ "o (orta mesafeyi belirten)"dan geldiğini de kaydetmektedir.²⁶⁰

Buraya kadar verilen bilgilere göre Eski Japoncadaki zamirler hem kişilere hem de sayı (teklik-çokluk) durumuna göre farklılık göstermektedir.²⁶¹ Özellikle Japon dil bilimcileri tarafından ortaya konulan varsayımlarda, zamirler, aynı kişi ve sayı durumuna göre farklılaşmakta ve bu farklılaşma, Japoncanın tarihi seyri içerisinde hangi kelimenin isim hangi kelimenin zamir olarak değerlendirildiği tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Bilindiği üzere Japoncanın yapısı itibarıyla sınıfsal farklılıkları betimlemede kullanılan kelime ayraçları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ayraçlara dilin tarihi seyri içerisinde farklı görevler ve anlamlar yüklenmiş ve bunun sonucunda da aynı kişi ve sayı için birden fazla zamir çeşitliliği meydana getirilmiş olabilir. Nitekim dünya dillerinde kişi zamirlerinin üçüncü şahıslarında işaret zamirlerinin kullanılması gözlemlenen bir durumdur. Bu durumun Japoncada da görüldüğü ortadadır; fakat Japonca açısından asıl dikkat çeken özellik ise aynı kişi zamirinin farklı şahıslar için de kullanılmasıdır. Aynı zamir yapısının (!) görev genişlemesi sonucunda mı farklı şahıslar için kullanıldığı sorusu bu dilin uzmanları tarafından araştırılması gereken konulardan biridir.

2.4.1.2. İşaret Zamirleri:

Araştırmacıların çalışmalarında işaret zamirleri için şu bilgiler verilmiştir:

²⁵⁸ Bu zamirin uzun biçimini tespit edememiştir. (Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137, table 3.17.)

²⁵⁹ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-138.

²⁶⁰ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 225.

²⁶¹ Çalışmasına sıklıkla atıfta bulunduğumuz Itabashi, zamirleri kişi sayılarına göre birinci, ikinci ve üçüncü şekilde ele almışken teklik ve çokluk durumunu genellikle göz önünde bulundurmamıştır (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 117-146). Itabashi'nin bu tasnifine karşılık Miller, Eski Japonca zamirleri şu şekilde tabloşturmuştur:

Tablo 2.25. Miller'in Eski Japonca zamir tablosu.

I. tk.	<i>mī / wan+u</i>
II. tk.	<i>si / sōn+e</i>
III. tk.	<i>aⁿ/r+, oⁿ/r+, onōr+e</i>
I. çk.	<i>wa+</i> , <i>war+e</i> (özel, bu nedenle <i>+e // *+i+</i>) <i>mar+ō</i> , <i>war+ō</i> (kapsamlı, bu nedenle <i>+ō // *+a+</i>)
II. çk.	<i>na+</i> , <i>nar+e</i> <i>ta+</i> , <i>tar+e</i>
III. çk.	-?-

Kaynak: Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 157, table: 6.

2.4.1.2.1. *i*: Eski Japonca *i*+ “bu”.

Bu zamiri Whitman; *imá* “şimdi, bu zaman” < *i+má* “iç, zaman”, *imádá* “şimdi hâlâ” ve Eski Japonca *i* (aşağılayıcı ikinci kişi zamiri) kelimelerindeki Eski Japonca *i*+ “bu” (< Proto-Japonca ve Korece *i) köküyle bağlantılı görmektedir.²⁶² Starostin ise Eski Japonca *i* “o / şu [onlar / şunlar]”nin, Proto-Japonca *i’den geldiğini ve bu yapının da Proto-Altayca *i “işaret kökü”ye dayandığını not düşmüştür.²⁶³

Itabashi, Eski Japoncada iki çeşit, işaret zamiri olduğunu vurgulamaktadır. Bu zamirlerden biri *i*; diğeri de *si*’dir.²⁶⁴ Ayrıca, Itabashi Eski Japonca metinlerinde tespit ettiği *si* zamirinin hem teklik hem de çokluk üçüncü kişi zamiri olarak kullanıldığının altını çizerken, *i zamirinin ise metinlerde üçüncü kişi zamiri olarak görünmediğini, sadece işaret zamiri olarak yer aldığını ifade etmiştir.²⁶⁵

i kökünden türeyen yapıların Altay dillerindeki görünüşleri ve varsayımsal biçimleri kaynaklarda şöyle verilmiştir: Eski Japoncada *i* “o / şu [onlar / şunlar]”, Proto-Japonca *i “o / şu”, Korece *i*, Orta Korece *i* “bu” (yakını işaret eden işaret zamiri), Proto-Korece *i “bu”, Proto-Türkçe *i, Proto-Türkçe **i+na+* “o / şu”, Proto-Tunguzca *i “üçüncü kişi işaret kökü”, Orta Moğolca *ino*, Yazılı Moğolca *inu+*, Proto-Moğolca **i+nu+* “üçüncü kişi iyelik zamiri”. Proto-Altayca *i “işaret kökü”.²⁶⁶

2.4.1.2.2. *ka*+: Uzak bir yeri işaretlemede kullanılan işaret zamiri.

Martine Irma Robbeets tarafından Eski Japoncada *ka*+ biçiminde tanımlanmıştır.²⁶⁷ Robbeets, *ka*+ “o / şu” işaret zamirinin Proto-Japonca **ka-* “(+dan) gitmek, uzaklaşmak” fiilinden gelmiş olabileceğini düşünmektedir.²⁶⁸

2.4.1.2.3. *ko*+: Yakın bir yeri işaretlemede kullanılan işaret zamiri.

John Whitman, Proto-Japonca Ryukyuan için yakını işaretlemede kullanılan işaret zamirini *kə, *kəre “bu” olarak tasarlamaktadır.²⁶⁹

John R. Bentley ise Eski Japonca döneminin ayin metinlerinde (*liturgy*), işaret zamirlerini *kə* “bu” (ve *sə* “o / şu”) biçiminde belgelemiştir.²⁷⁰

²⁶² John Whitman’dan aktaran Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 549.

²⁶³ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 88; Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 549.

²⁶⁴ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 143.

²⁶⁵ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 129-130.

²⁶⁶ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 379, 549; Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 87-88; *EDAL*, s. 577.

²⁶⁷ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 570.

²⁶⁸ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 239.

²⁶⁹ John Whitman, Proto Japonca Ryukyuan *ke, *kəre “bu” biçimlerini Proto-Korece *ki, Geç Orta Korece *ku* “o / şu” biçimleriyle kıyaslayarak her iki dil için ortak *ki kökünü vermiştir. (John Whitman, *age.*, 2012, s. 33, table 2.15.)

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncada yakını işaretleyen işaret zamirinin kısa biçimini *ko*; uzun biçimini *kore*; mekânsal (*locational*) biçimi ise *koko* olarak vermiştir.²⁷¹

Martine Irma Robbeets, Starostin'in *ka* ve *ko* zamirlerinin tek bir kökten geldiği ve bu zamirlerde sadece ünlü değişmesi mevcut olduğu teorisine katılmamakta ve iki farklı kök düşünmektedir. Bu köklerden *ko*+ işaret zamiriyle ilgili Samuel E. Martin'in fikrini paylaşmakta ve bu kökün Proto-Japonca **ko-* “(+e doğru) gelmek” fiilinden geldiğini düşünmektedir; *ka*+ için ise kendi önerisi *ka*+ işaret zamiri Proto-Japonca **ka-* “(+dan) gitmek, uzaklaşmak” fiilinden gelmiş olabileceği yönündedir.²⁷²

2.4.1.2.4. *so*+:

John Whitman, Proto-Japonca Ryukyuan için orta mesafeyi işaretlemeye kullanılan işaret zamirini **sə* “o / şu” olarak tasarlamaktadır.²⁷³ Martine Irma Robbeets ise Eski Japonca *so*+’nun Proto-Japonca **so+(C)i* “o / şu (yakın)”den geldiğini belirtmektedir.²⁷⁴

John R. Bentley, Eski Japonca döneminin ayin metinlerinde (*liturgy*), bu işaret zamirini *sə* “o / şu” biçiminde belgelemiştir.²⁷⁵

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncada yakın olmayanı işaretleyen işaret zamirinin kısa biçimini *so*; uzun biçimini $\emptyset$; mekânsal (*locational*) biçimini ise *soko* olarak vermiştir.²⁷⁶

2.4.1.2.5. *to*₂: Proto-Japonca **to*+ “o / şu” (uzak mesafeyi göstermeye yarayan işaret zamiri).²⁷⁷

EDAL’da bu zamirin diğer Altay dillerindeki görünüşleri ve varsayımsal biçimleri şu şekilde gösterilmiştir: Orta Korece *tjə* “o / şu”, Proto-Korece **tjə*, Orta Moğolca *tere*, Yazılı Moğolca *tere*, Proto-Moğolca **te-re* “o / şu”, Proto-Japonca **tə*

²⁷⁰ John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 66-69.

²⁷¹ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137, table 3.17.

²⁷² Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 239.

²⁷³ Whitman, Proto Japonca Ryukyuan **sə*, **səre* “o / şu” biçimlerini Proto-Korece **sə*, Geç Orta Korece *so* isimsel tümleyici “o / şu” biçimleriyle kıyaslayarak her iki dil için ortak **sə* kökünü vermiştir. (John Whitman, *age.*, 2012, s. 33, table 2.15.)

²⁷⁴ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 225.

²⁷⁵ John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 66-69.

²⁷⁶ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136-137, table 3.17.

²⁷⁷ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 867.

“bu şekilde”, Proto-Tunguzca **ta-* “o / şu”, Proto-Türkçe **ti-(kü)* “o / şu”, Proto-Altayca **t'à* (**t'è*) “o / şu”.²⁷⁸

Ayrıca kaynaklarda *a+no*, *a+re* “o / şu”²⁷⁹, *so+no*, *so+re* “o / şu” işaret zamirleri de örnek olarak verilmiştir.²⁸⁰

İşaret zamirleri hakkında Bjarke Frellesvig²⁸¹, Eski Japoncada tanıkladığı işaret zamirlerini işlevlerine ve özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır:

Tablo 2.26. Eski Japonca işaret formları.

	yakın <i>ko(+)</i>	orta <i>so(+)</i>	soru <i>i+ / idu+</i>
kısa	<i>ko</i>	<i>so</i>	<i>idu+</i>
uzun <i>+re</i>	<i>kore</i>	-	<i>idure</i>
bölgesel <i>+ko / +ku</i>	<i>koko</i>	<i>soko</i>	<i>iduku</i>
yönsel <i>+ti</i>	<i>koti</i>	-	<i>iduti</i>
derece, nicelik <i>+kV / +ku</i>	<i>kokV+</i>	<i>sokV+</i>	<i>iku+</i>
tarz	<i>ka</i>	<i>sate</i>	-
tarz (<i>+ku /</i>) <i>+ka</i>	<i>kaku</i>	<i>sika</i>	<i>ika</i>
zaman <i>+tu</i>	-	-	<i>itu</i>

Kaynak: Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 141, table 3.18.

2.4.1.3. Soru Zamirleri:

Eski Japoncadaki soru zamirlerini Miller üç ana grup altında ele almaktadır. Bu gruplardan ilki, Eski Japonca *i+* yapısıyla oluşurlar: *itu* “ne zaman”, *ika* “ne”, *iku-tu* “kaç tane”, *idu-ku* “nereye (yer)”, *idu-ti* “nereye (yön)”, *idu-re* “hangi (iki farklı şey veya seçim için)”, *iku-ra* “ne kadar”. İkinci grup ise Eski Japonca *nani* “ne veya niçin” zamiridir. Bu grubun içinde *nado*, *nasö* “niçin” de vardır. Üçüncü grup olarak da Eski Japonca *ta*, *tare* “kim” zamirleri düşünülmüştür.²⁸² John Whitman, Eski Japonca *i+* “hangi” yapısının **e+* biçiminden geldiğini aktarmıştır.²⁸³ John R. Bentley, ayin metinlerinde (*liturgy*) sadece bir soru zamirinin geçtiğini ifade etmektedir: *idure* “hangi”.²⁸⁴

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncada soru zamirlerini kişi ve işaret olarak iki grupta ele almıştır ve kişi grubundaki soru zamirlerini kısa biçimli *ta*; uzun biçimli *tare* olarak

²⁷⁸ EDAL, s. 1389.

²⁷⁹ Martine Irma Robbeets, *a+* “o / şu” işaret zamirini kaydetmiştir. (Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 153.)

²⁸⁰ Lajos Kazár, *age.*, 1980, s. 216.

²⁸¹ Bjarke Frellesvig, zamirleri Japoncanın diğer dönemlerinde de ele almıştır. Özellikle Japoncadaki zamirler (kişi, işaret, soru, dönüşlülük) Eski Japoncadan sonraki aşamalarda sayıca artmaktadır. Aynı görev için birden fazla zamir yapısı metinlerden tanıklanmaktadır.

²⁸² Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 178.

²⁸³ John Whitman, Proto Japonca Ryukyuan **e+*, Eski Japonca *i+* “hangi” biçimlerini Proto-Korece **e+*, Geç Orta Korece *e+* biçimleriyle kıyaslayarak her iki dil için ortak **e+* kökünü vermiştir. (John Whitman, *age.*, 2012, s. 33, table 2.15.)

²⁸⁴ John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 69.

değerlendirmiştir. İşaret grubundaki soru zamirlerini ise kısa *idu-*; uzun *idure* ve mekânsal olarak da *iduku* şeklinde kaydetmiştir.²⁸⁵

2.4.1.4. Dönüşlülük Zamiri:

Eski Japoncada *ono*₂₊, *ono*_{2re} < **ono+ra+(C)i*²⁸⁶; *ono* “kendi, öz”²⁸⁷; *önö* “kendi”²⁸⁸, *onö* “kendim, kendi kendini”, *onöre* “kendim, kendi kendini”²⁸⁹ biçimleri kaydedilmiştir.

John R. Bentley çalışmasında, ayin metinlerinde (*liturgy*) sadece bir dönüşlülük zamirine rastlandığını dile getirmiştir: *onö* “kendi, kendi kendini”.²⁹⁰

Miller, Eski Japonca *ore* “sen (aşağılayıcı)” ve Eski Japonca *önö* / *onöre* “kendim, kendi kendini” zamirlerini Altayca kökene dayandırmaktadır. Bu görüşünü de Altay dillerindeki Moğolca *öre* / *örö* “bağırsak”, Mançu-Tunguzca *ur* “hayvanın midesi”, Eski Türkçe *öz* “kendi, öz; o”, Çuvaş Türkçesi *var* < *ör “orta, iç, vadi” örnekleriyle destekleyerek bu zamirin bu kelimelerle eş asıllı olabileceğini varsaymaktadır.²⁹¹

Bjarke Frellesvig, Eski Japoncadaki dönüşlülük zamirini *ono* (kısa biçim) olarak kaydetmiştir.²⁹²

2.4.1.5. Belirsizlik Zamiri:

mo: Eski Japonca *mo*, Proto Japonca *mo “bir (çok) şey”.²⁹³ Bazen de *sore* “o / şu” belirsizlik zamiri fonksiyonunda kullanılmıştır.²⁹⁴

²⁸⁵ Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136, table 3.17.

²⁸⁶ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 82.

²⁸⁷ Lajos Kazár, *age.*, 1980, s. 216.

²⁸⁸ Saeki Umetomo’dan aktaran Jens Rickmeyer, *agm.*, 1989, s. 323.

²⁸⁹ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 173.

²⁹⁰ John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 69-71.

²⁹¹ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 173-174.

²⁹² Bjarke Frellesvig, *age.*, 2010, s. 136, table 3.17.

²⁹³ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 421.

²⁹⁴ Bentley, Eski Japoncada belirsizlik zamirinin olmadığını düşünmektedir; belirsizlik zamiri yerine bir işaret zamirinin kullanıldığını ileri sürmüştür. (John R. Bentley, *age.*, 2001, s. 68.)

2.5. Altay Dillerindeki Zamirlerin Değerlendirilmesi

2.5.1. Kişi Zamirleri

2.5.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 2.27. Proto-Altayca teklik birinci kişi zamiri tasarımları.

Kotwicz	$bi \sim mi^{295}$
Ramstedt	$*min^{296}$
Poppe	$*bi (*m\ddot{a}n)^{297}$
Tekin	$*bi(n)^{298}$
Starostin	$*b\ddot{a}+^{299}$
EDAL	I. $*b\dot{i}(*mi+n+)$, II. $*\eta a$ (çekimli hâl) ³⁰⁰
Allan R. Bomhard	$*b\check{i}(< *mi)^{301}$, $*\eta a$ (çekimli hâl) ³⁰²

Farazi olarak düşünülen yukarıdaki biçimler, Altay dili olarak kabul edilen Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncadan tanıklanarak, yani bahsi geçen dillerin en eski metinlerindeki biçimlerden yola çıkılarak tasarlanmıştır. Tabî ki, söz konusu dillerin yazılı metinleri en eski MS 7-8. yüzyıla tarihlendirilebildiği için özellikle bu dilleri Hint-Avrupa dilleriyle kıyasladığımızda Altay dili için ortaya konulan varsayımların geçerliliği hâlâ ikna edici olmamaktadır. Şimdilik yazılı metinleri, Türkçe ve Japoncanın en erken 8. yüzyılın başına tarihlendirilirken; diğer Altay dilleri olarak sayılan Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Korecenin yazılı metinleri ise çok daha yakın zamanlara tarihlendirilmektedir.

Bu dillerin tarihî dönemlerinde, teklik birinci kişi zamirleri bilindiği gibi şu şekildedir: Yazılı Türkçenin en eski metinleri olan Bilge Kagan ve Kül Tigin yazıtlarında $m(e)n$; Tonyukuk yazıtında ise $b(e)n$ ³⁰³; Yazılı Moğolcada $b\check{i}$ ³⁰⁴, Orta

²⁹⁵ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6.

²⁹⁶ Ramstedt, son seste $-n$ 'nin [Moğolca bi “ben”, $\check{c}i$ (eski $*ti$) “sen”, Tunguzca bi “ben”, Tunguzca, Mançuca si “sen”, Mançuca i “o”] muhtemelen çok erken dönemde, yalnız hâlde kaybolduğunu düşünmektedir. Ona göre, sadece Türkçede vurgu gücünden veya gösterici (*deictic*) etkiden dolayı min ve sin biçimleri, $m\ddot{a}n$ ve $s\ddot{a}n$ biçimlerine dönüşmüştür. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.)

²⁹⁷ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

²⁹⁸ Talat Tekin, “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, *Makaleler 1 Altayistik*, TDK Yayınları, Ankara 2013, s. 119.

²⁹⁹ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 88.

³⁰⁰ EDAL’ın yazarları tarafından düşünülen $*\eta a$ biçimi diğer varsayımlara göre farklıdır. Sözlük yazarları, bu şekilde bir varsayım ortaya koyma nedeni olarak da Moğolcadaki bazı hâllerdeki $*na+d+$, $*na+m+$; Korecede korunmuş olan $*n\ddot{a}$ ve Japonca $*a+$ verilerini örnek olarak vermektedirler. (EDAL, s. 225.)

³⁰¹ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 298.

³⁰² Bütüncül bir teori olan Nostratik teorisinin karşılaştırmalı gramerini hazırlayan Allan R. Bomhard, Nostratik teklik birinci kişi zamirinin varsayımsal şekillerinden birinin $*mi$ ($\sim *me$) olduğunu iddia etmekte ve bu dil ailelerinden biri olan Altay dil ailesinin teklik birinci kişi zamiri için ise $*b\check{i}$ ($< *mi$) varsayımını kaydetmektedir. Bu biçimin haricinde yine Poppe’ye ve EDAL’ın yazarlarına atıfta bulunarak Altayca için muhtemel $*\eta a$ ($\sim *n\ddot{a}$) biçimini düşünmektedir. Bu biçimi de Nostratik $*na$ ($\sim *n\ddot{a}$) köküyle ilişkilendirmektedir. (Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 303-304.)

³⁰³ KT G 11, BK G 3; T B 1.

³⁰⁴ N. N. Poppe, *age.*, 1937, § 47.

Moğolcada *bi*³⁰⁵; Mançucada *bi*³⁰⁶, Tunguzcada *bi*³⁰⁷; Korecede³⁰⁸ *nä* ~ *na*³⁰⁹ ve Japoncada *a*, *wa*, *are*, *wa(re)*, *wanu*, *mī*, *na*.³¹⁰ Araştırmacılar tarafından kaydedilen biçimlerde, teklik birinci kişi zamirinin Proto-Altaycada *b-*, *m-*, *ŋ-* ünsüzlerinden herhangi birini (veya eğer iki kök varsa ikisini) ön seste bulundurduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır; ama unutulmamalıdır ki akraba olmayan dillerin³¹¹ proto ve kaydedilmiş birinci kişi zamirlerinde bile ön seste *m*-³¹² ve *ŋ*-³¹³ sesleri tesadüfi bir şekilde görülmekteyken sadece -dikkat çekici olarak- Altay dillerinde *b*-³¹⁴ ünsüzü birinci kişi zamirlerinin ön sesinde bulunmaktadır.

Gerek Altay dillerindeki verileri gerekse farklı dil ailerini ihtiva eden Nostratik dil teorisi verilerini göz önünde bulundurduğumuzda, Proto-Altay dili için teklik birinci kişi zamirini *b-* ön sesli şekilde düşünmeliyiz. Bugün bu alana yeni bir katkı yapmak elimizdeki bu dillere ait daha eski dönemlere tarihlendirilen metin eksikliğinden dolayı çok zordur. Bu sebeple bu konuyla ilgili Kotwicz ve Poppe'nin teklik birinci kişi zamiri için **bi* tasarımı kabul etmekteyiz. Buna göre;

Altay dil teorisi geleneğinde, birinci kişi zamirinin yalın hâl biçiminin **bi*; çekimli hâl biçiminin ise **mi+* olduğu yaygın bir görüştür. Özellikle Türkoloji geleneğinde de yapısında bir geniz ünsüzü bulunduran sözcüklerin ön seste *b-* > *m-* değişikliğine tabi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Altay dili olarak tasavvur ettiğimiz dil dallarının hem tarihî dönemlerinde hem de çağdaş şekillerinde (aşağıda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir) birinci kişi zamirinin yalın ve çekimli gövdelerini incelediğimizde zamir çekiminde genel olarak görülen bir *-n* veya *-n-* ünsüzünü

³⁰⁵ Volker Rybatzki, *agm.*, 2003, s. 71, table 3.4.

³⁰⁶ P. G. Von Möllendorff, *age.*, 1892, s. 6; V. A. Avrorin, *age.*, 2000, s. 138; Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216, table 7.

³⁰⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 4 (tablo).

³⁰⁸ Ramstedt, Korecedeki Altayca kökenli asıl birinci kişi zamirinin kaybolmuş olduğunu ifade etmektedir (bk. § 2.5.1.2.).

³⁰⁹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46.

³¹⁰ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 118 (Man'yōshū 3562; Manyōshū 851); Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 241; Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 155-218. (Eski Japonca birinci kişi zamirlerinin durumu bir hâyli karışıktır. Bu konuyla ilgili olarak Japonca kişi zamirleri kısmına bk. § 2.4.1.1.)

³¹¹ Akraba olmayan dillerin sadece birinci değil ikinci kişlerinde de ön seste benzer özellikler düşünülme ve örnekler tanıklanmaktadır: *M-* “teklik birinci kişi zamiri için” / *T-* “teklik ikinci kişi zamiri için” (Hint-Avrupa, Ural, Yukaghir, Altay ve Chukchi-Kamchatkan dilleri); *M-* “teklik birinci kişi zamiri için” / *S-* “teklik ikinci kişi zamiri için” (Hint-Avrupa, Kartvelian, Altay, Chukchi-Kamchatkan) ön sesli şekiller kaydedilmektedir. (Kirill Babaev, *agm.*, 2009, s. 39.)

³¹² Sümerce *ma(e)*, *me-a*, *me-e* “ben”; Etrüskçe *mi* “ben”, *mini* “me”; Georgian *me-*, *men-*, *mena-* “ben”; Sanskritçe *me-* “çekimli gövdelerde kullanılan birinci kişi zamiri kökü”; Eski Latince *mēd* “teklik belirtme-ayrılma hâli”; Gothic dili *mik* “teklik belirtme hâli”; Fince *minä* / *minu-* “ben”; Eskimo-Aleut: Eskimo dili *məŋa* “ben” vb. (Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 296-299.)

³¹³ Kordofanian **ŋi*, Australian **ŋay* / *ŋay*, Çince **ŋo*. (Merritt Ruhlen, *agm.*, 1994, s. 254.)

³¹⁴ Mançuca *bi* “ben”, Yazılı Moğolca *bi* “ben”, Eski Türkçe *ben* (~ *men*) “ben” (Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 298.)

kaydetmekteyiz. İşte bu *-n* veya *-n-* geniz ünsüzünün etkisiyle birinci kişi zamirinde gerileyici bir benzeşme meydana gelmiş ve *b-* > *m-*'ye değişmiştir. Bunun sonucunda da ikincil kökler ortaya çıkmış olmalıdır. Bu nedenle de *b-*'li şekiller birincil, *m-*'li şekiller de ikincil olarak değerlendirilmelidir; çünkü *b-* ve *m-* ünsüzlerinin teklik birinci kişi zamirinde ön seste bulunmuş olabileceği gerçeğini değiştirebilecek hiçbir kanıtı sahip değildir.

Altay dillerindeki teklik ve çokluk birinci kişi zamirleri:

***bi** I, 1st person pronoun: Tung. ***bi**; ***bue**, ***mü-n-**; Mong. ***bi**, ***min-**; ***ba**, ***man-**; Turk. ***be-**; Jpn. ***bà-**; Kor. ***úri**.

PTung. ***bi**; ***bue**, ***mü-n-** 1 I 2 we (1 я 2 мы): Evk. *bi* 1; *bu*, *mit* 2; Evn. *bi* 1; *bu*, *mut* 2; Neg. *bi* 1; *bu*, *bitta* / *butta* 2; Man. *bi* 1; *be*, *muse* 2; SMan. *bī* 1 (2869); *bō* 2 (2871), *mesə* 2 (2872); Jurch. *mi-n* (853) 1; Ul. *bi* 1; *bū*, *bue* 2; Ork. *bi* 1; *bu* 2; Nan. *mī*, dial. *bi* 1; *bū*, *bue* 2; Orch. *bi* 1; *bu*, *biti* 2; Ud. *bi* 1; *bu*, *minti* 2; Sol. *bi* 1; *bū*, *mitti* 2.

◊ TMC 1,79: *bi 'I', 98: *bue 'we (excl.)', 539: **mü-n-* 'we (incl.)'.

PMong. ***bi**, ***min-**; ***ba**, ***man-** 1 I 2 we (1 я 2 мы): MMong. *bi*, *mino* (gen.) (HY 31, SH), *bi*, *m[el]ni* (gen.) (IM), *bi*, *minu*, *mini* (gen.) (MA) 1; *bida* (HY 31), *ba*, *mano* (HYt, SH), *ba*, *man-* (IM) 2 etc.; WMong. *bi*, *minu* (gen.) 1; *bide*, *ba*, *man-* 2; Kh. *bi*, *minij* (gen.) 1; *bid*, *ba*, *man-* 2; Bur. *bi*, *menī* (gen.) 1; *man-* 2; Kalm. *bi*, *minē* (gen.) 1; *bid(ī)*, *man-* 2; Ord. *bi*, *mini* (gen.) 1; *man-* 2; Mog. *bi* 'I', *namī*, *name*, *mini* (gen.), *bidā*, *mōn-* 'we'; ZM *bi* (26-2), *menṣi* (gen.) (26-10a); Dag. *bī*, *minī* (gen.) 1; *bed*, *bā*, *mān-* 2 (Toa. Dar. 123, 125, 126, 154); Dong. *bi*, *mini* (gen.) 1; *bižien*, *ma-* 2; Bao. *be*, *mene* (gen.) 1; *bede*, *man-* 2; S.-Yugh. *bə*; Mongr. *bu* (SM 30), *muni* (gen.), *nda* (D) (SM 247, 260) 1; *buda* (SM 30) 2.

◊ KW 44, MGCD 151.

PTurk. ***be-** 1 I 2 (*bi-r) we (1 я 2 (*bi-r) мы): OTurk. *ben* 1 (Orkh., Yen., OUygh.), *men* 1 (OUygh.), *biz* 2 (Orkh., Yen., OUygh.); Karakh. *men* 1 (MK, KB), *biz* 2 (MK, KB); Tur. *ben* 1, *biz* 2; Gag. *ben* 1, *bis* 2; Az. *mān* 1, *biz* 2; Turkm. *men* 1, *biz* 2; Sal. *mē(n)* 1, *pise(r)* 2 (CCЯ 128); Khal. *mān* 1, *biz* 2; MTurk. *ben* 1 (Abush.), *biz* 2 (Abush.); Uzb. *men* 1, *biz* 2; Uygh. *mān* 1, *biz* 2; Krma. *men* 1, *biz* 2; Tat. *min* 1, *bez* 2; Bashk. *min* 1, *beō* 2; Kirgh. *men* 1, *miz* 2; Kaz. *min* 1, *biz* 2; KBalk. *men* 1, *miz* 2; KKalp. *men* 1, *biz* 2; Kum. *men* 1, *biz* 2; Nogh. *men* 1, *biz* 2; SUygh. *men* 1, *piz* 2; Khak. *min* 1, *pəs* 2; Shr. *men* 1, *pis* 2; Oyr. *men* 1, *mis* 2; Tv. *men* 1, *bis* 2; Tof. *men* 1, *bi's* 2; Chuv. *e-bə* 1, *e-bər* 2; Yak. *min* 1, *bihigi* 2 (Poss.); Dolg. *min* 1, *bihigi* 2.

◊ EDT 346 (*be-n), 388 (*bir), ЭСЛЯ 2, 129-130, VEWT 77, 333, Stachowski 60, 179.

PJpn. ***bà-** I, we (я, мы): OJpn. *wa-*; MJpn. *wàré*, *wátákúsi*; Tok. *wátaslii*; Kyo. *wâte*; Kag. *ói*.

◊ The form *watakusi* is regarded by Mochizuki 1971 as **wa-tu-(a)ku* si 'my place direction', and by Martin (JLIT 569) as *ba-tukusi 'exhaust me' or 'I exhaust'. Rising accent in *wátákúsi* is unclear.

PKor. ***úri** we (мы): MKor. *úri*; Mod. *uri*.

◊ Nam 389, KED 1238.

|| EAS 79, Владимирцов 357, ОСНЯ 2, 55-56, 63-66, JOAL 157, АПиПЯЯ 57, 68, 104-105, 276. An alternation *bi / **mi-ne-* (sing.); *ba / **mü-n-* (plur.) should be reconstructed. Korean has undergone an irregular (dialectal) loss of **b-* (*úri < *bú-ri).

(EDAL, s. 341-342.)

Altay dillerinde teklik birinci kişi zamirinin yalın hâlde tek bir heceden oluşan *ünsüz+ünlü* (KV) biçiminde bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir: *bi* (b+i) veya *mi* (m+i). Yeniden kurma denemelerinde de uzmanlar, *ünsüz+ünlü* yapısından hareketle tasarladıkları biçimleri sunmuşlardır. Nitekim gerek Altay dilleri nazariyesinde gerekse Eski Türkçe *ben*, *men* (< *bi) Yazılı Moğolca *bī*, Mançuca *bi*, Tunguzca *bi / *min+*, Korece *na ve Japonca³¹⁵ *wa*, *mī*, *na* kayıtlarında bu yapının aksini düşünmek hem varsayımsal Altay dili için hem de her dilin kendi gelişimi açısından yanlış olacaktır.³¹⁶

³¹⁵ Japoncada, birinci kişide birçok yapı [*a*, *are*, *wa(re)*, *wanu* vb.] bulunmaktadır. Bu sebeple Japonca malzemenin bir kısmı *ünsüz+ünlü* yapısının dışında değerlendirilmelidir. Ayrıca, Eski Japoncada Bjarke Frellesvig'in

Yukarıda vurgulandığı gibi hem Altay nazariyesine göre hem de her dilin kendi içinde değerlendirilmesine göre teklik birinci kişi zamirinin yalın hâli için rahatlıkla tek bir heceden oluşmaktadır, diyebiliriz. Tek heceden oluşan birinci kişi zamirinin kök ünlüsü hakkında uzmanlara göre farklı görüşler mevcuttur. Bu zamirin yalın hâl biçiminde kök ünlüsü Kotwicz, Poppe ve Ramstedt'in çalışmalarında *i* olarak düşünülmüştür. Özellikle bu noktada; Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca birbirine yakın veriler sunarken; Korece ve Japoncada tespit edilen birinci kişi zamirleri kök ünlüsü olarak *a*'yı bulundurmaktadır. Bu dillerde kaydedilen birinci kişi zamirinin çekimli hâl biçiminde ise Türkçe ilgi hâlinde *e*, yönelme ve yön gösterme hâlinde *a*, belirtme hâlinde *i*; Moğolca *i*, *a*; Mançuca *i*; Tunguzca *i*; Korece *a*, ilgi hâlinde *e* ve Japonca *a* ünlülerini bulundurmaktadır. Bizim kanaatimize göre de Altay dili için birinci kişi zamiri yalın hâlde *-i-* kök ünlüsüne sahiptir; fakat çekimli hâllerde kök ünlüsü değişkenlik göstermektedir.

Bununla birlikte Proto-Altaycada ve bu dilden gelişmiş olması muhtemel dillerin zamir sisteminde, teklik birinci kişi zamirinin (diğer kişilerin ve zamir çeşitlerinin de) çekim hâlinde ve özellikle de ilgi hâlinde görülen bir *-n-* ünsüzünden bahsedilebilir. Bu ünsüz Türkçe³¹⁷ hariç diğer dillerde çekim hâlinde tespit edilmektedir: Moğolca *min+*; Mançuca *min+*, *mim+*; Japonca *wan+u*. Moğolca, Mançuca ve kısmen de Japoncada (?) çekimli hâllerde görülen *-n-* ünsüzü özellikle Türkçede teklik birinci (*ben*, *men*) ve ikinci kişi (*sen*) zamirlerinin yalın hâllerinde zamir bünyesinde yer almaktadır.

Türkçedeki sözcük sonundaki bu *-n* sesinin izahı birtakım güçlükler taşımaktadır. Bu ses, zamir çekimlerinde ve özellikle de üçüncü kişi iyelik ekinde sonra da görülmektedir. Ancak Türkologların Türkçedeki *-n* elementinin kökeni hakkında farklı görüşleri vardır. Buna göre; *-n* sesinin kökenini N. K. Dmitriev isteğe bağlı (opsiyonel) bir element, V. Munkácsi ve W. Bang bir işaret zamiri, A. N. Kononov ve İ. Suyarov ise iyelik göstergesi, H. İ. Suyunçev *me+niŋ* > *meniŋ* > *men* biçiminde ilgi ve belirtme hâl ekinin başlangıç ünsüzü *n*, Baskakov bir isim elementi (*ne* zamiri ve ilgi hâli ekinin birleşmesi sonucu meydana gelen *nen*'e gövdesinden) ve Gabain de bir gösterici (*deictic*) element olarak düşünmüştür.³¹⁸ Ayrıca bu *-n* sesinin teklik işaretleyicisi

---

değerlendirmesine göre kısa ve uzun form olarak tanımlanan kişi zamirleri, diğer Altay dillerindeki eş değerleriyle karşılaştırıldığında, Japonca haricindeki diğer Altay dillerinin uzun formları bulundurmadığını ispatlamaktadır.

³¹⁶ Türkçe *ben*, *men* biçimlerindeki sonda görülen *-n* ünsüzünün bu zamirin asli biçiminde olmadığını varsayıyoruz.

³¹⁷ Türkçede bu ünsüz kelime bünyesine dâhil olmuştur: *men*, *ben*, *bin+*.

³¹⁸ A. M. Şerbak, *age.*, 1977, s. 126.

olduğunu iddia eden araştırmacılar da vardır.³¹⁹ Bize göre bu *-n* (*-n-*) sesi zamir çekiminde tanıklanan ve sadece Türkçe verileri açısından değil Altay dilleri olarak varsayılan dillerin zamir sisteminde de gözlemlenen bir özelliğe sahiptir. Öte yandan başlangıçta bu sesin gösterici bir işleve sahip olduğu ve zamanla bu görevini yitirerek kelime bünyesine dâhil olmuş olduğunu düşünmekteyiz.

2.5.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 2.28. Proto-Altayca teklik ikinci kişi zamiri tasarımları.

Kotwicz	<i>si</i> ~ <i>*ti</i> (<i>ċi</i>) ³²⁰
Ramstedt	Moğolca <i>*tin</i> , Türkçe ve Tunguzca <i>*si(n)</i> ³²¹
Poppe	<i>*si</i> (<i>*sän</i>) ³²²
Tekin	<i>*si(n)</i> ³²³
Starostin	<i>*sā</i> ³²⁴
EDAL	I. <i>*si</i> (<i>*si+n+</i>), II. <i>*nā</i> ³²⁵
Allan R. Bomhard	<i>*si</i> , <i>*tʰi</i> ve <i>*ni</i> (~ <i>*ne</i>) [ve/veya <i>*na</i> (~ <i>*nə</i>)] ³²⁶

Teklik ikinci kişi zamiri, metinlerden tanıklandığı kadarıyla Eski Türkçede *s(e)n*; Yazılı Moğolcada yalın hâlde *çi*, ilgi hâlinde *çinu* ve diğer hâllerde *çim+*; Mançu-Tunguzcada yalın hâlde *si*; çekimli hâllerde belirtme hâli hariç *sin+*, belirtme hâlinde *sim+*; Orta Korecede *nö* (*nə*); Japoncada ise *na*, *i*, *si*, *o₂re*, *si* / *sön+e* biçimindedir.³²⁷

Genel literatürde, teklik ikinci kişi için Proto-Altayca **si* biçimi düşünülmüştür. Sadece EDAL'ın yazarları ikinci kişi için iki farklı kök³²⁸ tasarlamışlardır: Bu köklerden birincisi yalın hâlde **si*, çekimli hâlde **si+n+* biçiminde; ikincisi ise **na* biçiminde düşünülmüştür. Onlar, bu ikinci kökün izlerinin -ihtimal payı bırakmakla birlikte- Korece **nə*, Japonca **nā* ve Proto-Türkçe ikinci kişi bitim eki **-ŋ* (Türk lehçelerindeki *-n* / *-ŋ*)'de korunmuş olduğunu belirtmektedirler.³²⁹

³¹⁹ Yıldız Kocasavaş, teklik birinci ve ikinci kişi zamirinin sonundaki *-n* ünsüzüyle ilgili olarak iki şeyin düşünülebileceğini belirtmektedir. Birincisi zamir *n*'sinin kalıplaşması, ikincisinin ise teklik alâmeti olmasıdır. Teklik alâmeti olarak da Eski Türkçede *-n* ekinin teklif ifade ettiğini düşündüğü kelimeleri örneklendirmiştir: *oğul-oğlan*, *tigin*, *bayan* (çokluk şekli: *tigit*, *bayat*), *burun*, *alın* vb. Son olarak da *-n* ile *-z* ekinin, teklik ve çokluk alâmeti olup olmadığı veya fiilden isim yapma eki *-n* ve *-z* ile ilgisinin olup olmadığını düşünmemiz gerektiğini ifade etmiştir. (Yıldız Kocasavaş, *age.*, 2004, s. 57.) Hemen belirtmeliyiz ki Yıldız Kocasavaş'ın teklik ifade ettiğini düşündüğü kelimeler ya çokluk göstergesine (*oğ(u)l+an*, *tigi+n*) ya da farklı türeme (*burun*, *alın*) şekillerine sahiptir.

³²⁰ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6.

³²¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

³²² Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

³²³ Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

³²⁴ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 81.

³²⁵ EDAL, s. 225.

³²⁶ Nostratik **ni* (~ **ne*) [ve/veya **na* (~ **nə*)] kökleri, EDAL'daki bilgilerden hareketle düşünülmüştür. EDAL'daki Proto-Altayca **na* biçimi ile ilişkilendirilmiştir. (Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 306-312.)

³²⁷ Burada tanıklanan biçimler bahsi geçen dillerin ikinci kişi zamirleri kısmında ayrıntılı bir şekilde kaynaklarıyla gösterilmiştir.

³²⁸ EDAL'daki bilgilere atıfta bulunan Allan R. Bomhard da bu ikinci kök şeklini tasarlamıştır.

³²⁹ EDAL, s. 225.

Ramstedt, teklik ikinci kişi zamirinin yine Türkçe teklik ikinci kişi iyelik ekiyle temasına değinmekte; fakat temas noktasını açıklamanın da zor olduğunu belirtmektedir. Bu ilişkiye göre teklik ikinci kişi zamiri, *sen* > *-sn* > *-hn* > *η* biçiminde kısalarak iyelik ekine dönüşmüştür. Ramstedt, bu yapının Korece *nö* “sen” zamiriyle bağlantısının da düşünülebileceğini ifade etmektedir.³³⁰

Hemen belirtmeliyiz ki Ramstedt, ayrıca Korecedeki -Altayca kökenli- birinci ve ikinci kişi zamirlerinin kaybolmuş olduğunu ifade etmektedir. Kaybolmanın sebebi olarak da sosyal etkileri, prensip farklılıklarını ve erken dönem ilişkilerini düşünmektedir. O, ikinci kişi zamiri *si* “sen” ile Korecedeki *si-nim* “arkadaş” ifadesini, Budist rahipler arasında erkeklerin birbirine seslenirken kullandıkları *sinom* “sen” ve yine onların ortak efendilerinden birinin statüsünü göstermek için ve kendi eşleri arasında seslenmede kullandıkları *si-at*, *sigat* kelimelerini ilişkili görmektedir.³³¹

EDAL’da Altayca **si* zamirinin Proto-Tunguzcada **si*, Proto-Türkçede **se-* ve Proto-Japoncada **si* biçiminde görülebileceği belirtilmiştir.³³² Ayrıca, EDAL’da Proto-Moğolca için düşünülen teklik **çi* (< **t’i*) “sen” ve çokluk **ta* (< **t’a*) “siz” zamirlerinin Altayca eş değerlerinin az olmasına rağmen şüphesiz arkaik yapılar olduğuna vurgu yapılmıştır. Üstelik, Moğolcadaki *çi* biçiminin, Nostratik ikinci kişi **t’i*’nin korunmuş biçimi olduğu kesin olarak savunulmuştur. Diğer Altay dillerinin ise ikinci kişi zamiri için yalnız diğer kök **si* ile çekimli hâlde **nV* gövdesini bulduklarını not edilmiştir.³³³

Bu noktada bir hatırlatma yapmamız gerektiğine inanıyoruz: **nV* gövdesi; Korece yalın hâl *ne* (< *nöi*), ilgi hâli *ne* (< *nöiy*, *nöi*), belirtme hâli *nö+l* ve *nö+rıl*, birliktelik hâli *nö+llo*, çokluk şekli *nöhıy*, *nödıl*, *nöhıydıl*, *nöhıydıñ*, *nödille*, *nönedıl*³³⁴ ve Japonca farklı kaynaklardan tanıklanmış *na*, *nare*, *namu* (bk. § 2.4.1.1.2.) biçimlerinde görülmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir durum olarak EDAL’da vurgulanan ikinci kişi zamiri için yalın hâlde **si*, çekimli hâlde ise **nV* kökünün özellikle bu iki dildeki tanıklanan örneklerden hareketle tam olarak işlemediğidir. **nV* kökü, Korecede hem yalın hâlde hem de çekimli hâllerde; Eski Japoncada ise sadece yalın hâllerde (*na*, *na+re*, *na+mu*) görülmektedir. Yani, EDAL’ın yazarlarının belirttiği

³³⁰ Korece **nə* ve Japonca **ná* şekillerinin haricinde Türkçe için düşünülen biçim aslında EDAL’ın yazarlarından önce Ramstedt tarafından belirtilmiştir. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 38.)

³³¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

³³² EDAL, s. 1237-1238.

³³³ EDAL, s. 225, 1424.

³³⁴ G. Ramstedt, *age.*, 1951, s.70; G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 46.

gibi **nV* kökü, sadece çekimli hâl biçimlerinde tanıklanmayan bir köktür ve işlevi daha da geniştir.

Teklik ikinci kişi zamiri hakkında buraya kadar sunulan bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda, Proto-Altayca için tek bir kökten ziyade farklı kök biçimleri düşünmemiz gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle farklı kök biçimlerinden hareketle Altay dillerini gruplandırmamızın daha doğru olacağına inanmaktayız. Bu şekilde belki ilk biçimin hangisi olduğunu tam olarak ortaya koyamamak da dil grupları arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmış olacaktır. Kanaatimizce Altay dillerinde teklik ikinci kişi zamirleri üç gruba ayrılmaktadır. Öncelikle Altay dillerinde tespit edilen teklik ikinci kişi zamirlerinin, Türkçe ve Mançu-Tunguzca; Korece ve Japonca arasında ortak özellikler taşıyan iki grup oluşturduğunu görmekteyiz. Moğolca biçimler ise diğer dillerle ilişkilendirilemediği için müstakil bir grup olarak değerlendirilmelidir.

Bu grupların özellikleri şu şekildedir:

- Türkçe ve Mançu-Tunguzca grubu, ön seste *s-*'li şekilleri bulundurması, kök ünlüsünün (ses değişiklikleri açıklanabilir) benzerliği ve son seste görülen *-n* ünsüzü bakımından birbirine yakındır.
- Öte yandan bir diğer grup olarak düşündüğümüz Korece ve Japonca ise her iki dilde de **nV* köklü biçimleri bulundurması sebebiyle birbiriyle ilişkilendirilebilir. Bizce, bu kökün Çin-Tibet dillerindeki ikinci kişi zamiri köküyle ilişkisi sorgulanmalıdır. Sino-Tibetan: **naŋ ~ na ~ njo ~ nia* (Çince *njo ~ nja*, Karen *na*, Tibeto-Burman **naŋ ~ na*).³³⁵
- Sadece Moğolcanın olduğu gruptur ve teklik ikinci kişi zamiri *çi* biçimindedir. Benzer bir biçim diğer dillerde tespit edilememiştir.

Türkçe ve Mançu-Tunguzcadaki şekiller, bizi, yalın hâlde **si+*; çekimli hâlde **sin+* köklerine götürmekteyken; Korece ve Japoncadaki şekiller ise ortak **nV* köküne ulaştırmaktadır. Moğolca *çi* biçiminin ise daha eski **t'i*'den (damaksıllaşma sonucunda **t'i > çi*) geldiğini tasarlamaktayız.

2.5.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Genellikle dünya dillerinin tipolojik yapısında bilinen bir özellik olarak kişi zamirlerinin birinci ve ikinci kişi biçimleri olmasına rağmen üçüncü kişi zamirlerinin

³³⁵ Örnekler şu kaynaktan alınmıştır: Merritt Ruhlen, *agm.*, 1994, s. 257.

özel bir yapısı bulunmamaktadır. Bu sebeple, işlev olarak temsil etme özelliğine sahip üçüncü kişi zamirleri sahip olmadığı müstakil biçim eksikliğini işaret zamirleriyle gidermektedir.

Bunu Altay dillerindeki üçüncü kişi zamirlerinde de görmekteyiz. Bu zamirlerin temelinde de bir işaret zamiri vardır. Bundan dolayı da Proto-Altayca için üçüncü kişi zamirinin varsayımsal şeklini ortaya koymanın çok doğru olmadığına ve teklik üçüncü kişi zamiri için düşünülen biçimin aslında Proto-Altaycadaki işaret zamiri veya zamirleri olduğunu düşünmekteyiz.

Altay dillerindeki teklik üçüncü kişi zamirleri ilk tanıklanan biçimleri ile şöyledir:

Tablo 2.29. Altay dillerindeki teklik üçüncü kişi zamirleri.

Yazılı Moğolca	Mançuca	Korece	Köktürk Türkçesi	Eski Japonca
yalın hâlde <i>-i (ek)</i> , ilgi hâlinde <i>inu+</i> diğer hâllerde <i>ima+</i>	yalın hâlde <i>i</i> , ilgi hâlinde <i>in+</i> , belirtme hâlinde <i>im+</i> , diğer hâllerde <i>in+</i>	₃₃₆	<i>ol</i> ³³⁷	<i>si</i> <i>i</i>

Yukarıdaki veriler birbirinden farklı gözüke de aslında aynı temele dayanmaktadır. Daha açık belirtmek gerekirse, bu kelimelerin veya eklerin hepsi aslında işaret zamiri kökenlidir.

Moğolcada, *i+* köküne dayanan biçimlerin bu dilin daha sonraki aşamalarında işaret zamirleriyle yer değiştirdiğini bilmekteyiz. İşte bu noktada aklımıza şu sorular gelebilir: “*i+* kökü bir kişi zamiri kökü müydü, yoksa işaret zamiri kökü müydü?”, “Eğer *i+* kökü kişi zamiri köküyse daha sonra niçin yerini işaret zamirine bıraktı?”. Aslında bu soruların cevabı çok basittir: *i+* kökü temelde işaret zamiridir; çünkü dilin doğası gereği üçüncü kişi zamirinin asli işlevi zaten budur. Yani bir kişiyi, bir nesneyi temsil veya işaret etmektir. Bu nedenle de Moğolcada ve hatta Mançucadaki *i+* tabanlı kökler zamanla eskimiş ve yerini yeni işaret zamirlerine bırakmış olmalıdır. Tabii ki yeni işaret zamirleriyle yerini değiştirmeyen örneklere de rastlamak mümkündür: Dagur (teklik üçüncü kişi zamiri yalın hâl *ing*, ilgi hâli *inii*), Moghol (teklik üçüncü kişi zamiri yalın hâl *i*, *ih*, *eh*; ilgi hâli *ini*, *eni*).³³⁸ Dagur ve Moghol lehçelerindeki şekiller ilk defa Yazılı Moğolca, Orta Moğolcada tespit ettiğimiz *i+* kökünün izlerini taşıyan eskicil

³³⁶ Korecede bu görevi *i+* tabanına ait olmayan işaret zamirleri görmektedir. *i* “bu” biçimi ise sadece işaret zamiri olarak kullanılmaktadır.

³³⁷ Eski Türkçe döneminde üçüncü kişi zamiri olarak *ol* “o, onlar” işaret zamiri kullanılmaktadır. Türkçede *i+* tabanlı kelimeler Eski Türkçeden itibaren tespit edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. § 3.2.2.2., § 3.2.2.3, § 3.3.2.4.

³³⁸ Dagur ve Moghol dillerinden alınan örnekler için bk. Toshiro Tsumagari, *agm.*, 2003, s. 140-141; Michael Weiers, “Moghol”, *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 256-257.

yapılar olmaları sebebiyle de Proto-Moğolca *i işaret zamirini düşünmemize delil olmaktadır.

Anlaşıldığı üzere Moğolcada, temelde işaret zamiri olan *i*, zamanla kişi zamiri görevinde kullanılmış ve daha sonra Moğolcanın bir çok lehçesinde yerini diğer işaret zamirlerine bırakmıştır. Sadece bahsi geçen lehçelerde, teklik üçüncü kişi zamiri olarak *i+* yapısını tanımlamaktayız.

Mançu-Tunguzcada ise teklik üçüncü kişi zamiri *i* “o”dir. Çalışmamızın Mançuca kısmında belirttiğimiz üzere Kotwicz, bu zamirle ilgili olarak Altay dillerindeki kişi ve işaret zamiri sistemiyle ilişki kurmakta ve hatta bu zamirin Moğolcadan ödünçleme bile olabileceğini düşünmektedir.³³⁹ Kotwicz’in dediği gibi belki de bu zamir ödünçlemedir; fakat önemli olan Mançuca da *i+* köküne rastlamamızdır. Mançucadaki *i+* kökü zamanla yerini diğer işaret zamirlerine bırakmıştır. Müşterek Mançu-Tunguzcadaki teklik üçüncü kişi zamiri için Claus Schönig’in tasarımının *ni olduğunu³⁴⁰ daha önceden belirtmiştik. Schönig’in tasarımında bu zamirin kökeni iyelik ekiyle ilişkili görülmektedir.

Buna benzer bir teori Türkçe için de ortaya atılmıştır. Ramstedt, Moğolcada üçüncü kişi zamiri olarak *inu* “onun” (enklitik olarak da *ini*, *-ni*, *ń* “onun”) şeklinde kaydedilen yapının Türkçede şimdiki üçüncü kişi iyelik eki *+i* ve *+in+* biçiminde kaldığını belirtmekte ve Eski Türkçeden şu örnekleri vermektedir: *qayani* “onun kağanı”, *qayaniņa* “onun kağanına” (< *qayanin+ya*).³⁴¹ Ramstedt’ten sonra Poppe ve Baskakov da bu görüşü desteklemiş ve üçüncü kişi iyelik ekinden hareketle Türkçedeki muhtemel üçüncü kişi zamiri *i*’nin varlığını ifade etmeye çalışmışlardır.³⁴² Bilindiği gibi isim çekiminde ünsüz ile biten kelimelerin üçüncü şahıslarında ortaya çıkan *+i* (*+i*, *+u*, *+ü*) iyelik ekinin varlığı kesindir; ama ünlü ile biten sözcüklerden sonra *+sV* şeklinde üçüncü kişi iyelik eki gelmektedir ve bu ekin mahiyeti ise belirsiz kalmaktadır. Bu hususla ilgili aklımıza birtakım sorular gelmektedir: “İşlev olarak aynı olsa da biçim olarak farklı olan bu eklerin gelişimi nasıl Moğolca ve Mançu Tunguzcadaki (hâl ekleriyle çekime giren) işaret zamiri kökenli kişi zamiri *i*’ye bağlanabilecek?, “Türkçedeki farklılaşmanın sebebi birbirinden farklı işaret zamirlerinin (veya işaret göstericilerinin) isim çekiminde kullanılmış olması olabilir mi?”. Her iki soruya da

³³⁹ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 151.

³⁴⁰ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 33-64.

³⁴¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

³⁴² Bk. § 3.1.1.3.

cevabımız “evet” olacaktır; çünkü temel olarak iyelik eklerinin kökeni zamirlerdir. Bu sebeple iki farklı zamir kökü düşünmemizin yanlış olmayacağına inanmaktayız. Varsaydığımız kökler **i* ve **sV* (~ **Vs*) biçiminde olmalıdır. Bu işaret zamiri kökenli yapılar Türkçenin daha sonraki dönemlerinde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır (bk. § 3.1.2.4.2.).

Korecede teklik üçüncü kişi zamiri için tanıklanan bir zamir yapısının olmadığını ve işaret zamirlerinin bu kişiyi göstermede kullanıldığını ilgili kısımda belirtmiştik.³⁴³ Korecede dikkat çeken durum ise Altay dilleri olarak tasavvur edilen dillerde görüldüğü gibi *i* (*yö*, *yo*) “bu” köküne sahip bir işaret zamirinin mevcut olmasıdır. Bunun dışında, Ramstedt’in belirttiği üzere Korecede yalın hâldeki isimlerden sonra kullanılan niteleyici (tamlayan anlamı) bir anlam veren *i* “bu, işte bu”³⁴⁴ enklitiği vardır. Korecedeki hem işaret zamiri *i* hem de niteleyici görevinde kullanılan *i* bizi ortak bir **i* köküne ulaştırmaktadır. İşte bu **i* kökünün Proto-Altaycadan geldiğini düşünmekteyiz.

Japoncada üçüncü kişi zamiriyle ilgili olarak diğer Altay dillerindeki şekillerle ilişki kurabileceğimiz iki yapı vardır. Bu yapılar *si* ve *i*’dir. Itabashi *si* zamirinin hem teklik üçüncü kişi hem de çokluk üçüncü kişi zamiri olarak kullanıldığını; **i* zamirinin ise metinlerde üçüncü kişi zamiri olarak görünmediğini, sadece işaret zamiri olarak yer aldığını³⁴⁵; Robbeets ise Eski Japonca *si*’nin işaret zamiri *so+* “şu (orta mesafeyi belirten)” ile ilişkisi olduğunu³⁴⁶ düşünmektedir. Ayrıca, Eski Japoncada *i* “o / şu [onlar / şunlar]” işaret zamiri belgelenmiştir. Japoncayla ilgili verilerden hareketle de diğer Altay dillerinde görüldüğü gibi üçüncü kişide işaret zamirlerinden istifade edildiği rahatça söylenebilir.

Buraya kadar sıralanan bilgiler ışığında Altayca teklik üçüncü kişi zamiri için Ramstedt’in **in*³⁴⁷, Poppe’nin **i* (**in*)³⁴⁸ ve Tekin’in **i(n)*³⁴⁹ varsayımları Altay dilleri olarak tasavvur edilen Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncaki örneklerden hareketle tasarlanmıştır. Bugün Mançu-Tunguzca³⁵⁰ ve Moğolcanın³⁵¹ bazı

³⁴³ Bk. § 2.3.1.1.3.

³⁴⁴ Örnekler için bk. G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

³⁴⁵ Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 143.

³⁴⁶ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 225.

³⁴⁷ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36-37.

³⁴⁸ Poppe, aslında üçüncü kişi için bir varsayım ortaya koymamıştır; sadece Türkçe **i* (**in*), Moğolca **i* (*in+*), Mançuca *i* (*in+*) biçimlerini tasarlamış veya örneklendirmiştir. (Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.)

³⁴⁹ Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

³⁵⁰ Solonca *ini* “onun”, Mançuca *i* (*yi* Sibirya) “o”; *in ~ ini* “1) onun; 2) onunki; 3) kendi”, Çürçence (Jurchen) *yih-ni yih-ni*. (*Sravnitel’nyy slovar’ tunguso-man’çurskih yazıkov*, Tom I, Leningrad 1975, s. 315.)

lehçeleri (bk. dipnot 341 / 342) hariç üçüncü kişi zamiri olarak bu köke dayanan bir kişi zamiri Altay dilleri için gözlemlenmemektedir. Sadece bu kök, Altay dilleri olarak adlandırılan dillerin çağdaş şekillerinde iyelik eki, işaret zamiri ve niteleyici olarak tespit edilmektedir.

2.5.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 2.30. Proto-Altayca çokluk birinci kişi zamiri tasarımları.

Kotwicz	<i>bä (be) ~ mä (me)</i> ³⁵²
Ramstedt	<i>bu'e ~ bur</i> ³⁵³
Poppe	<i>*bir</i> ³⁵⁴
EDAL	<i>*ba ~ *bu (*ma+n+ ~ *mu+n+)</i> ³⁵⁵

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Proto-Altayca çokluk birinci kişi zamiri ile ilgili varsayımlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bunun nedeni de büyük ihtimalle bu zamir şeklinin bazı dillerde iki biçimde görülmesidir. İki biçimden kastımız, çokluk birinci kişi zamirinin Moğolca ve Mançu-Tunguzcada özel ve kapsamlı biçimde kullanılmasıdır. Diğer Altay dillerinde ise bu zamir tek bir biçimde görülmektedir:

Tablo 2.31. Altay dillerindeki çokluk birinci kişi zamirleri.

	özel	kapsamlı
Yazılı Moğolca	<i>ba</i>	<i>bida</i>
	<i>man+</i>	<i>bidan+</i>
Mançuca	<i>be</i>	<i>muse</i>
	<i>men+</i>	<i>muse+</i>
Korece	<i>uri, wuli</i> (Orta Korece)	-
Köktürk Türkçesi	<i>biz</i>	-
Eski Japonca	-	<i>wa, ware</i> (kapsamlı ?) ³⁵⁶

Ramstedt Eski Türkçe çokluk birinci kişi zamiri *biz* ile Korece *uri* zamirini karşılaştırmakta ve Korece kişi zamirinin daha eski **wuri*, **buri* şeklinden gelişmiş olabileceğini düşünmektedir. Bu durumda da Türkçe *biz* (< **bir*), Korece **buri*, Mançuca *bü* ve Tunguzca *bu* ve *bun+* biçimleri arasında ilgi kurmaktadır ve bu zamirlerin **bu'e* veya **bur* şeklinde bir kökten gelişmiş olabileceklerini düşünmektedir.

³⁵¹ Poppe, Çağdaş Moğol dillerinde bu zamirin **inu* // **ini* > *+ni* > *+n* aşamalarından geçerek üçüncü kişi iyelik eki olduğunu belirtmiştir. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 214.) *i* kökünün türevleri Moğolcanın lehçelerinde üçüncü kişi iyelik eki olarak belgelenmektedir. Yazılı Moğolca *inu*, Orta Moğolca (Mukaddimetü'l-Edeb) *+ni*; Daurca *+in*, Monguorca *+ni*, Mogolca *+ni ~ +ini*, Urduşça (Ordosça) *+n ~ +ni ~ in*, Halhaca *+n*, Buryatça. *+n ~ +in*, Kalmukça *+n*. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 222.)

³⁵² Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6.

³⁵³ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

³⁵⁴ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

³⁵⁵ EDAL, s. 225.

³⁵⁶ Japoncadaki diğer şekiller için bk. § 2.4.1.1.1.

Bu teoriye göre Moğolcaya ait *man dışarıda kalmaktadır. Bu yüzden Moğolca verilerin Moğolca öncesi veya Altayca öncesi aşamaya gidebileceğini dile getirmektedir.³⁵⁷

Moğolcadaki biçimlerin kaydedilen ilk şekillerini, Yazılı Moğolca aşamasında tanımlamaktayız. Yazılı Moğolcada, çokluk birinci kişi zamiri özel çekim yalın hâlde *ba*, çekimli hâllerde *man+*; kapsamlı biçim yalın hâlde *bida*, çekimli hâllerde *bidan+* şeklindedir. Öte yandan Mançucada da özel ve kapsamlı hâller olduğunu yukarıda belirtmiştik. Mançucadaki çokluk birinci kişi zamiri özel çekim yalın hâlde *be*, çekimli hâllerde *men+*; kapsamlı biçim yalın hâlde *muse*, çekimli hâllerde *muse+* olarak görünmektedir. Moğolca ve Mançucadaki çokluk birinci kişi zamirlerinin bilhassa özel biçimleri birbiriyle paralel seyrederken; kapsamlı biçimlerinde bir ayrılma gözükmektedir. Buna göre her iki dilin zamir biçimleri değerlendirildiğinde özel çekim yalın hâl biçiminin *ba ~ *be; çekimli hâl biçiminin ise **man+* ~ **men+* şeklinde olması beklenir.

Kapsamlı biçimlerin ise Türkçede olduğu gibi zamir kökü üzerine eklenen çokluk eki ile meydana geldiği araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. Bu konuda, Schott, Moğolcanın gerçek birinci (*bi+da*) ve üçüncü kişi zamirlerinin çokluk ekine sahip olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸ Yani, Türkçede +*z* çokluk ekinin *bi+* köküne eklenmesi gibi Moğolcada da *bi+* zamir köküne +*da* çokluk eki eklenerek *bida* “biz” zamirinin teşekkülü meydana gelmiş olmalıdır. Kotwicz de Altay dillerinde teklik gövdelerin üzerine Moğolca *da*, Mançuca *se*, Tunguzca +*t* ~ *tü*, Türkçe +*z* çokluk eklerinin getirilmesiyle zamirlerin kapsamlı çokluk şekillerinin yaratıldığını³⁵⁹ düşünmektedir. Buna göre Schott’un fikri (Türkçe *bi+z*; Moğolca *bi+da*) Türkçe ve Moğolca için Kotwicz tarafından paylaşılmaktadır. Sadece Mançu-Tunguzca konusunda Schott fikir beyan etmemiştir.

Diğer yandan Otto Böhtlingk, Türkçedeki *biz* zamirinin yapısını *biz* < *bi+si* “ben ve sen” şeklinde açıklamaktadır. Kotwicz, Böhtlingk’in bu görüşünü riskli görmekte ve *si* zamirinin kısaltarak *z*’ye dönüşmesindeki ses değişikliklerinin açıklanamayacağını ifade etmektedir. Otto Böhtlingk, Türkçedeki birinci kişi zamirini nasıl ki zamir

³⁵⁷ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

³⁵⁸ W. Schott, *Versuch über die Tatarischen Sprachen*, Berlin 1836, s. 59.

³⁵⁹ Kotwicz, Altay dillerindeki çokluk birinci (ve ikinci) kişi zamir(ler)inin iki farklı yapıdan oluştuğunu belirtmiş ve bu yapılardan birincisi olan Mançuca *muse*, Tunguzca *miti*, Moğolca *bida*, Türkçe *biz* şekillerinin teklik birinci kişi zamirinin üzerine gelen eklerle teşekkül ettiğini kaydetmiştir. (Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 4, 6-7.)

birleşmesi olarak açıkladıysa aynı şekilde Yazılı Moğolcadaki kapsamlı *bida* zamirini de *bi+ta* biçiminde zamir birleşmesi olarak açıklamaktadır.³⁶⁰

Aynı şekilde, Baskakov, Türkçedeki duruma benzer bir birleşmenin Moğolca ve Mançu-Tunguzca için de düşünülebileceğini söylemektedir. Moğolca için teklik birinci kişi zamirine eklenen çokluk eki $t \sim d \sim n$ veya $bi+da < bi+ti$ “ben ve sen” yapısındaki zamirlerin birleşmesiyle; Mançu-Tunguzca için ise kapsamlı kişi zamiri $biti < bi+ti$ “ben ve sen” birleşmesiyle veya birinci kişi zamirine eklenen çokluk eki $n < t$ ile oluşmuş olabilir.³⁶¹

Japoncadaki birinci kişi zamirlerinin içerisinde *wa* ve *ware* biçimleri Altayca ile bağlantılı görünmektedir. Itabashi, Eski Japonca *wa*'nın³⁶² Proto-Moğolca çokluk birinci kişi **ba*'dan ya da (eğer böyle bir süreç varsa) Proto-Altaycadan kuvvetli bir şekilde miras ya da ödünç alınmış olabileceğini belirtmiştir.

Tüm bu bilgilerin ışığında öncelikle iki farklı kök yapısı düşünmeliyiz: Bu köklerden birincisi muhtemelen yalın hâlde **ba ~ *be*; çekimli hâlde ise **man+ ~ *men+*'dir. İkincisi ise teklik birinci kişi zamiri tabanına ait **bi+* köküdür. **bi+* köküne ait şekilleri Yazılı Moğolca *bida*, Mançuca *bidan+* ve Türkçe *biz* şekillerinde görmekteyiz; fakat varsaydığımız diğer kökün uzantıları birtakım ses değişiklikleri sonucunda Yazılı Moğolcada *ba* (*man+*), Mançucada *be* (*men+*), Eski Japoncada *wa*, *ware* şeklinde gözükmektedir.

İki kök temelinde, çokluk birinci kişi zamirlerine tam olarak dâhil edemediğimiz Korece *uri*, *wuli* ve Mançuca *muse* (*muse-*) biçimleri vardır. Bunlar tasarladığımız iki kökten en çok **ba* (**man+*) $\sim$ **be* (**men+*) şekline yakın durmaktadır; fakat ses değişiklikleri açısından ikna edici değildir. Bu nedenle Altay dili öncesinde kökenleri aranmalıdır.

2.5.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 2.32. Proto-Altayca çokluk ikinci kişi zamiri tasarımları.

Kotwicz	<i>sä</i> (<i>se</i>) ³⁶³
Ramstedt	<i>suşe ~ sur</i> ³⁶⁴
Poppe	<i>*sir</i> ³⁶⁵

³⁶⁰ Otto Böhtlingk'ten aktaran Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 7-8.

³⁶¹ N. A. Baskakov, *agm.*, 1975, s. 10; N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 60.

³⁶² *wa* zamiri, kolektif ve çiftlerle ilgili ifadeleri tanımlamada kullanılmaktadır. (Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 122.)

³⁶³ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6.

³⁶⁴ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

³⁶⁵ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

EDAL	*su (*su+n+) ³⁶⁶
Allan R. Bomhard	

Eski Türkçede, çokluk ikinci kişi zamiri *siz*³⁶⁷ şeklinde kaydedilmiştir. Ana Türkçenin Bulgar grubuna ait Çuvaş Türkçesinde ise *esir* (*sir+*)³⁶⁸ biçimindedir. Genel olarak araştırmacılar Türkçenin iki dalının dil verilerinden hareketle Müşterek Türkçe *si* ve Çuvaş Türkçesi *esi+* (*e+si+r*)³⁶⁹ kök veya gövdelerine eklenen çokluk eki *+z / +r*'nin *siz* veya *esir* çokluk ikinci kişi zamirini oluşturduğunu söylemektedirler.

Schott'un da vurguladığı gibi kişi zamirlerinin sonuna eklenen eski bir çokluk eki *+z / +r*, çokluk ikinci kişi zamirinde de görülmektedir.³⁷⁰ Otto Böhtlingk ise çokluk birinci kişi zamirinde olduğu gibi farklı bir görüşle bu tartışmaya katılmıştır. Ona göre *siz* zamirinin oluşumu *siz < si+si* "sen ve sen" şeklinde gelişmiştir. Bu görüşü çokluk birinci kişi zamirinde vurguladığımız gibi Kotwicz eleştirmiştir.³⁷¹

Ramstedt, Eski Türkçe *siz*, Mançuca *sü* ve Tunguzca *su* ve *sun+* biçimleri arasında ilgi kurmaktadır ve bu zamirlerin **su'e* veya **su'* şeklinde bir kökten gelişmiş olabileceklerini düşünmektedir. Bu teoride dışarıda kalan dil verisi ise Moğolcaya ait **tan+*'dir. Bu yüzden Moğolca verilerin Moğolca öncesi veya Altayca öncesi aşamaya gidebileceğini dile getirmektedir.³⁷²

Bilindiği gibi çokluk ikinci kişi zamiri, Yazılı Moğolcada ve Orta Moğolcada yalın hâlde *ta*, *tā*; diğer hâllerde ise *tan+* biçiminde tanıklanmıştır. Baskakov'a göre Moğol dillerindeki yapı, teklik ikinci kişi zamiri **tin*'e eklenen çokluk eki münasebetiyle oluşmuştur ve gelişimi şu şekilde düşünülmüştür: Teklik ikinci kişi zamiri **tin* + çokluk eki *+an*, *+un*, *+n > t'(in) + ān ~ +t(in)ā(n) + tinā(n) ~ +t(in)(a)ñ ~ t(in+an)*.³⁷³

Öte yandan Mançu-Tunguzcada bu zamir yalın hâlde *suwe*, diğer hâllerde ise *suwen+*, *suwem+* (belirtme hâli) biçiminde kaydedilmiştir. Kotwicz, Mançuca *suwe*

³⁶⁶ EDAL, s. 225.

³⁶⁷ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003, s. 119.

³⁶⁸ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

³⁶⁹ Çuvaş Türkçesinde, kişi zamirlerinin başında [*epē* (*man+*) "ben", *esē+* (*san+*) "sen", *epir* (*pir+*) "biz", *esir* (*sir+*) "siz"] tespit edilen bir *e-* sesi vardır. Bu ses, kişi zamirlerinin önünde yer almaktadır. F. D. Aşnin, Çuvaş Türkçesinde gözlemlenen bu ses için şu şekilde bir açıklama yapmıştır: Bu ses, diğer Altay dillerinde de örneklendirilebilen eski bir gösterici / işaret (*e* "işte") parçasıdır. Bu parça, yalın bir hâlde kişi zamirlerine eklenerek Çuvaş Türkçesinde kendisine yer bulmuştur. Kişi zamiri yapısının önüne eklenen *e* sesinden başka, zamirin sonunda görülen *+r* morfemi ise Müşterek Türkçedeki *+z* çokluk ekinin eş değeri olarak düşünülmektedir. (F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.)

³⁷⁰ W. Schott, *age.*, 1836, s. 48, 59.

³⁷¹ Otto Böhtlingk'ten aktaran Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 7.

³⁷² G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

³⁷³ N. A. Baskakov, *agm.*, 1975, s. 11; N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 60.

zamirinin yapısını beklenmedik bir şekil olarak düşünmekte ve bu zamirin *se biçiminde olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda, Kotwicz, bu noktada M. P. Schmidt'in görüşüne katılmakta ve *se ~ sō biçimlerini *grafiksel gösterim* olarak sunmaktadır.³⁷⁴

Mançu-Tunguzcadaki bu zamirle ilgili olarak Baskakov, bu zamirin yapısını Türkçe ve Moğolcada olduğu gibi zamir kökü üzerine eklenen bir çokluk ekiyle çözmektedir: Teklik ikinci kişi zamiri *sin ~ si* + çokluk eki *+(t)an ~ +n(i)*. Gelişimini şu şekilde vermiştir: *+s, ~ ş ~ h > +hun (+hu, +u) ~ +şun ~ +sun (+su, +s) ~ +san.*³⁷⁵

Bu zamire Korece kaynaklarda yer verilmemiştir.

Çokluk ikinci kişi zamirinin Japoncadaki görünümü hususunda Miller, Eski Japonca *na* ile Proto-Moğolca çokluk ikinci kişi zamiri *ta ve Eski Korece teklik birinci kişi zamiri *na*'yı eş asıllı bulmaktayken; Itabashi ise Eski Korece *na* ile Eski Japonca *na*'nın eş asıllı olabileceği ihtimaline katılırken, Proto-Moğolca veya Proto-Altaycadan her iki şeklin tam olarak miras kalmış olduğundan bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır.³⁷⁶

Sonuç olarak, Altay dillerindeki çokluk ikinci kişi zamirleri birbirlerinden farklı biçimler sergilemektedir. Sadece Türkçe ve Mançu-Tunguzca için zorlama bir bağlantı kurulabileceğini düşünmekteyiz. Kaldı ki bu bağlantı bile ses değişiklikleri açısından açıklanamayacak şekildedir. Moğolca ve Japoncadaki durum ise daha karışıktır.

2.5.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Kotwicz, üçüncü şahıslar için zamirlerin teklik şekillerinde kullanılan yapıların ünlü değişiklikleri ile çokluk şekilleri meydana getirdiğini not düşmüştür. Ona göre Moğolcada teklik zamiri *i* iken çokluk için *a*'ya; Mançucada *e*'ye ve Tunguzcada ise *ü*'ye dönüşmüştür.³⁷⁷

Ramstedt, Moğolcada çokluk üçüncü kişi zamiri olarak *an+ biçimini tasarlamıştır.³⁷⁸ Poppe ise çalışmasında Müşterek Moğolca için yalın hâl *a; çekimli hâl

³⁷⁴ Kotwicz, M. P. Schmidt'e atıfta bulunarak onun görüşüne katılmakta; Schmidt'in hangi çalışmasından istifade ettiğini vermemektedir. Bu sebeple Schmidt'in çalışmasına ulaşamadık. Ayrıca *grafiksel gösterim* ifadesi tam olarak anlaşılabilir. (Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 7.)

³⁷⁵ N. A. Baskakov, *agm.*, 1975, s. 11; N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 60.

³⁷⁶ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 175-176; Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 127.

³⁷⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6-7.

³⁷⁸ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

*an biçimini varsaymaktadır.³⁷⁹ Claus Schönig ise Yazılı (Klasik) Moğolcada üçüncü kişi için ayrı bir kişi zamiri olduğunu belirtmiştir.³⁸⁰

Mançu-Tunguzcada çokluk üçüncü kişi zamirini Möllendorff, Gorelova *ce*³⁸¹; Kotwicz, Avrorin ve TMS ise *çe*³⁸² olarak işaretlemiştir. Uzmanların çalışmalarındaki bu *ç-* ve *c-* farklılığı tam olarak anlaşılamamıştır.³⁸³ Kotwicz, Mançu-Tunguzcadaki *i* “o” ve *çe* “onlar” zamirlerinin diğer Altay dillerindeki kişi ve işaret zamir sistemiyle ilişkili görmekte ve hatta bu zamirin Moğolcadan ödünçleme bile olabileceğini düşünmenin yanlış olamayacağını söylemektedir.³⁸⁴ Avrorin, modern Mançu-Tunguz dillerinde birinci ve ikinci kişi zamirlerinde ortak özellikler bulunurken üçüncü kişi zamiri için ortak özellikler bulunmadığını ve ön seste $\emptyset$ 'nin *ç-*'ye değiştiğini belirtmektedir.³⁸⁵ Bunların yanında Benzing, Mançu-Tunguzca çokluk üçüncü kişi zamiri için **ti* biçimini tasarlamıştır.³⁸⁶ Claus Schönig, aynı Eski Moğolcada olduğu gibi Mançu-Tunguzcada da üçüncü kişi için ayrı bir kişi zamiri olduğunu not düşmektedir. Schönig, Benzing'in görüşlerini aktararak Mançu-Tunguzca çokluk üçüncü kişi için **ti*'yi düşünmekte ve **ni* (teklik üçüncü kişi zamiri) gibi **ti*'nin de kökenini iyelik ekiyle ilişkili görmektedir.³⁸⁷ Bize göre Mançu-Tunguzcadaki çokluk üçüncü kişi zamiri, *tere* işaret zamiriyle ilişkili olmalıdır: **te* > *çe*, **ten* > *çen*.

Türkçedeki çokluk üçüncü kişi zamiriyle ilgili olarak Ramstedt, Türkçedeki teklik üçüncü kişi zamiri **i*, **in*'in çokluk formu olarak *a ~ an* ile yer değiştirdiğini öne sürmüştür.³⁸⁸ Tekin, Eski Türkçede üçüncü kişi zamirinin olmadığını belirtmiş ve bu kişinin görevini *ol* “o, onlar” işaret zamirinin gördüğünü vurgulamaktadır. Ona göre *ol* işaret zamiri hem teklik hem de çokluk üçüncü kişileri göstermektedir.³⁸⁹ Gabain de gramerinin işaret zamirleri kısmında *bo* (*bolar*), *šo*, *ol* (*olar*) zamirlerinin, kişi zamirlerinin üçüncü kişisini temsil ettiğini ifade etmektedir.³⁹⁰ Claus Schönig de Türkçede üçüncü kişinin daha çok gösterme zamiri olabileceğini ve üçüncü kişinin onun

³⁷⁹ N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 219.

³⁸⁰ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 46-64.

³⁸¹ P. G. Von Möllendorff, *age.*, 1892, s. 6; Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 216.

³⁸² V. A. Avrorin, *age.*, 2000, s. 138; *Sravnitel'ny slovar' tunguso-man'çurskih yazıtkov*, Tom II, Leningrad 1975, s. 418.

³⁸³ Belki de font farklılığıdır.

³⁸⁴ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 151.

³⁸⁵ V. A. Avrorin, *age.*, 2000, s. 138.

³⁸⁶ Benzing'den aktaran F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

³⁸⁷ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 52-64.

³⁸⁸ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

³⁸⁹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.

³⁹⁰ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2003, s. 67.

görüşüne göre gösterme adılı olan yapının +*lar* çokluk ekiyle oluştuğunu düşünmektedir.³⁹¹

Korece bölümünde belirttiğimiz üzere teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirleri Korecede işaret zamirleriyle ifade edilmektedir. Genellikle *ki*, *ku* veya *ki saram* “şu kişi, o” kelimeleriyle canlı varlıklar; *kıgöt*, *çögöt* kelimeleriyle de cansız varlıklar belirtilmektedir.

Japoncada çokluk üçüncü kişi zamiri tam olarak ayırt edilememektedir. Bunun sebebi de Eski Japonca’yı inceleyen dil bilgisi çalışmalarında genel olarak zamirler birinci, ikinci ve üçüncü kişi olarak tanıtılmış; fakat teklik ve çokluk ayırımına çok az girilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Itabashi’nin makalesinde, Eski Japonca metinlerde tespit edilen *si* zamirinin hem üçüncü teklik hem de üçüncü çokluk zamiri olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz. Yine aynı araştırmacının Ryukyu diyalektinde üçüncü kişi zamiri yerine **kare* işaret zamirinin kullanıldığını belirttiğini de vurgulamalıyız.³⁹²

Çokluk üçüncü kişi zamirleri Altay dillerinde dağınık bir görüntü çizmektedir. Moğolca ve Mançu-Tunguzca haricinde diğer dillerde bu kişinin daha sonradan teşekkül ettiği bilinmektedir. Bu sebeple bu kişinin pozisyonunda işaret zamiri kökenli biçimler görülmektedir. Kaldı ki Moğolca³⁹³ ve Mançu-Tunguzcada (*tere* “şu”, *tese* “şunlar”) üçüncü kişi için müstakil bir biçim şekli olsa bile bu biçimlerin de aslen işaret zamiri köküne dayandığını düşünmekteyiz. Bilindiği üzere işaret zamir(ler)inin zamanla üçüncü kişi pozisyonunda kullanılmasıyla kişi zamir(ler)inin üçüncü kişisi oluşturulmuştur. Bu kişinin örneklerinden hareketle ortak bir kök arama çalışmaları da eldeki malzemeye göre ne yazık ki çok gerçekçi görünmemektedir. Sadece Kotwicz’in Mançu-Tunguzca çokluk üçüncü kişi zamirinin Moğolcadan alıntı olabileceği görüşü tutarlı görünmektedir.

2.5.2. İşaret Zamirleri:

2.5.2.1. *i:

EDAL’ın yazarları ve Allan R. Bomhard Proto-Altayca için **i* işaret kökünü kabul etmektedirler. EDAL’da bu kökün Altay dillerindeki görünüşleri şu şekilde

³⁹¹ Claus Schönig, *agm.*, 1995, s. 64.

³⁹² Yoshizo Itabashi (Fukuoka-shi), *agm.*, 1997, s. 127.

³⁹³ Moğolcadaki **a* (*an+*) kökü, işaret zamirlerinde tespit edilememiştir. Sadece kişi zamiri görevinde kullanılmıştır. Modern Moğol dillerinde bu kökün izleri mevcut değildir. İşte bu nedenlerden **a* (*an+*) kökünün belki Türkçeden alıntı olabileceğini veya Proto-Moğolcanın daha öncesine yani Altayca bir işaret zamiri köküne dayandığını düşünmekteyiz.

düşünülmüştür: Tunguzca *i, Moğolca *i+nu+, Türkçe *i+na+, Japonca *i, Korece *i.³⁹⁴ Allan R. Bomhard'ın çalışmasındaki ise *i+ köküyle ilgili veriler şunlardır.³⁹⁵

Altaic: Proto-Altaic *i- deictic stem > (a) Proto-Tungus *i third person deictic stem > Manchu *i* 'he, she', *ineku* 'the same; this'; Spoken Manchu (Sibo) *ī* 'he, she'; Jurchen *in* 'he, she'; Solon *ini* 'his'; (b) Proto-Mongolian *i-nu- third person possessive pronoun > Written Mongolian *inu* 'his' (originally the genitive of *i 'he', which no longer exists); Khalkha *n* 'his'; Buriat *n* 'his'; Kalmyk *n* 'his'; Moghol *ini* ~ *ni* ~ *ne* ~ *i* 'his'; Dagur *in* 'he; this, that'; (c) Proto-Turkic *i-na- 'that' > Turkmenian *ina-ru* 'that'; Tuva *inda* 'there', *indiy* 'such' (cf. Róna-Tas 1998:74). Cf. Starostin—Dvbo—Mudrak 2003:577.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda, *i kökünün türevleri veya izleri, Mançu-Tunguz dillerinde *i kökenli üçüncü kişi işaret zamiri; Moğol dillerinde *i+n+u kökenli üçüncü kişi iyelik zamiri ve Yazılı Moğolca ilgi hâlindeki *inu* “onun” zamiri; Proto-Türkçede *i+na+; Eski Japoncada *i* (< Proto-Japonca *i “o / şu”)³⁹⁶ ve Korecede³⁹⁷ Orta Korece *i* (< Proto-Korece *i “bu”) olarak düşünülmektedir.³⁹⁸

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, teklik üçüncü kişi zamirleriyle işaret zamirlerinin ilişkili olduğudur. Özellikle art zamanlı ve eş zamanlı tespit edilen örnekler *i işaret kökünün zaman içerisinde teklik üçüncü kişi yerine kullanım alanı bulmuş olmasıyla izah edilebilir. Bu noktada bilinen bir gerçek olarak dünya dillerindeki kişi zamirlerinin üçüncü şahıslarında, işaret zamirlerinin kullanılması gözlemlenen bir durumdur. Bu nedenle de Altay dilleri için farazi bir *i kökü tasarımı dil verileri açısından inandırıcı görünmektedir. Zamirlerin çekimli hâllerinde görülen -n- ünsüzü, bu yapıda da tespit edilmektedir: Eski Türkçe *inçä*, (*i*)*nçä* “böyle, böylece”; *inçip*, (*i*)*nçip* “fakat, o hâlde”; *inçäk*, *inçak* “?”; *inaru* “ileri” şekilleri³⁹⁹; Orta Moğolca ilgi hâli *ino* “onun”, Yazılı Moğolca *inu+* “onun” vb.; Mançuca *ineku* “aynı, bu”, Jurchen *in* “o”, Solon *ini* “onun”.⁴⁰⁰

Son olarak diyebiliriz ki bu kökün yalın hâli *i; çekimli hâli de *i+n+ biçiminde düşünülmelidir.

³⁹⁴ EDAL, s. 577.

³⁹⁵ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

³⁹⁶ “Japonca İşaret Zamirleri” kısmında belirttiğimiz üzere Japoncada *imá* “şimdi, bu zaman” (< *i+má* “iç, zaman”), *imádá* “şimdi hâlâ” kelimelerinde ve Eski Japonca *i* aşağılayıcı ikinci kişi zamirinde de *i+* “bu” kökünün türevleri mevcuttur. Whitman bu kökün türevlerini Orta Korece *i* “bu” köküyle ilişkilendirmekte ve Proto Japonca Korece *i kökünü tasarlamaktadır. Ona göre Eski Japoncada *i+* kökünün türevleri sadece ikinci kişi zamirinde ve *imá* gibi kelimelerde hayatta kalmıştır. (John Whitman'dan aktaran Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 549.)

³⁹⁷ Ramstedt *i* (*yö, yo*) “bu” biçiminde belgelemiştir (G. J. Ramstedt, *age.*, 1997, s. 48; G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.)

³⁹⁸ EDAL, s. 577; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

³⁹⁹ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67.

⁴⁰⁰ EDAL, s. 577; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

2.5.2.2. *e:

Starostin münferit çalışmasında, Altayca *e+ kökünü tasarlamıştır. Ona göre bu kökün izleri Moğolcada *e+ne*, Mançu-Tunguzcada ise *e+'dir. Starostin çalışmasında bu dillerin çeşitli dallarında kaydedilen *e+ kökenli örnekleri şu şekilde sunmaktadır:⁴⁰¹

Монг.: ср.-монг. е-не 'этот', е-де 'эти' (ХМ 52, 54), монг.-письм. е-не, е-де, калм. ена, еда (KW 117, 122), халха-монг. е-не-, дунс. эна, бао. ена, даг. эна, юй. ене, монгор. nie (DM 272).

ТМ: эвенк. е-, е-г, сол. е-, ег ~ егі; эвен. е-, ег; нег. е-, еј; ороч. е-, еі; уд. е-, ејі; ульч. е-, еј; орок. е-, ег ~ егі; нан. е, еј; маньчж. е-, еге (ТМС 2, 460-462).

EDAL'da Proto-Altayca için *é “o / şu” işaret zamiri tasarlanmıştır. Bu farazi kökü destekleyici kanıt olarak da Tunguzca *e+; Moğolca *e+ne; Türkçe *a(+n); Japonca *á+ ve Korece *ā+mò biçimleri düşünülmüştür.⁴⁰²

Allan R. Bomhard, Poppe ve EDAL'dan aktardığı örnekleri sadece *e kökünün türevleri olarak sunmakta ve Proto-Altayca *e+ “bu” (işaret kökü) ile *a+ “o” (işaret kökü) yapılarını ayrı düşünmektedir. Bomhard, EDAL'ın yazarlarına göndermede bulunarak EDAL'daki gibi *e kökünün düşünülmemeyeceğini, *e ve *a köklerinin hem biçim hem de anlam olarak farklı olduğunu ifade etmektedir. Bomhard'a göre Proto-Türkçe *an+ “o (çekimli hâl); oraya” ve Eski Türkçe *an+ta* “o”, *an+ar* vb. biçimlerdeki⁴⁰³ *a+ “o” kökenli yapılar ayrı bir başlık altında değerlendirilmelidir. EDAL'da ise bu verilerin hepsi müşterek *é kökünde toplanmaktadır.⁴⁰⁴

EDAL'da Proto-Altayca için beş ünlü ses (*i, *e, *u, *o, *a) ve üç diftong *iu, *jo, *ja (diftonglar kelimenin ilk hecesiyle sınırlı) düşünülmüştür.⁴⁰⁵ Çalışmada Altay dillerindeki ünlülerin eş değerliği de listelenmiştir.⁴⁰⁶ Konumuzla ilgili olan kısım, Proto-Altayca *e ünlüsü Proto-Mançu-Tunguzca, Proto-Moğolca, Proto-Türkçe, Proto-Japonca ve Orta Korecede şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 2.33. Proto-Altayca *e ünlüsünün Altay dillerindeki eş değerlik listesi.

PA	PTM	PM	PT	PJ	MKor.
*e-a	e	a[e]	a (a) [e]	a	A
*e-e	e	e [ja-]	e (eR; ja-)	ə	A [i, ɨ]
*e-i	e	e [i]	e (eR; ja-)	i	i [ɨ, A]

⁴⁰¹ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 87.

⁴⁰² EDAL, s. 487.

⁴⁰³ Daha geniş bilgi için bk. Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315-316.

⁴⁰⁴ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315-316.

⁴⁰⁵ EDAL, s. 90.

⁴⁰⁶ EDAL, s. 91-93.

*e-o	e	a [e, Pü / Pö, üP / öP]	a [e]	ə [a]	ǎ [U]
------	---	-------------------------	-------	-------	-------

Kaynak: EDAL, s. 91-93.

Bu eş değerliklerden hareketle EDAL’da varsayılan Proto-Altayca *é “o” işaret kökünün; Tunguzca *e+; Moğolca *e+ne; Türkçe *a(+n); Japonca *á+ ve Korece *ā+mò biçimlerinde kanıtlanabilir olduğu iddiası analiz edildiğinde, yukarıda gösterilen ses denklik tablosuyla örtüşmeyen Japonca *á+ ve Korece *ā+mò biçimleri dikkat çekmektedir. Ayrıca, Türkçe *a(+n) yapısında ön seste a+ ünlüsü gerek tarihi metinlerde gerekse çağdaş metinlerde e+ biçiminde tanıklanmamıştır. EDAL’da Türkçenin proto, tarihî ve çağdaş dönemlerinden örnekler şu şekilde verilmiştir:⁴⁰⁷

PTürk. *an- that (*obl.cases*) 2 here, look (part.) (ТОТ (ОСНОВА КОСВ. ПА-ДЕЖЕЙ) 2 ВОТ, ТУТ): OTürk. an-ta (loc.), aη-ar (dat.) (Orkh., OUygh.); Karakh. an-da (loc.), oη-a (dat.) (MK, KB); Turkm. ana 2; Sal. an-dî (loc.), aη-a (dat.); Khal. ārā ‘that side’ (vocalism under influence of bārā ‘this side’); MTürk. an-da (loc.), aη-a (dat.) (Babur); Krm. an-da (loc.), an-ar (dat.); Tat. an-da (loc.), aη-a (dat.), an-ar (dat.) (Mish.); Bashk. an-ta, an-da (loc.), aη-a (dat.); Kirgh. an-ta (loc.), a-(γ)a (dat.); KBalk. an-da (loc.), aη-γa (dat.); SUygh. a (nom.); Khak. an-da (loc.), a-γaa (dat.); Shr. an-da (loc.), a-(γ)a (dat.); Oyr. an-da (loc.), o-(γ)o (dat.); Tv. in-da (loc.), a(η)-a (dat.); Tof. in-da (loc.), a(η)-a (dat.); Chuv. on-da (loc.), ɔʷn-a (dat.); Yak. ana-rā 2.

◊ VEWT 19, EDT 165, ЭСТЯ 1, 147-150, 157. In OT and most modern languages the root a(n)- acts as an oblique stem for ol ‘that’ (as well as a deriving stem for pronominal adverbs). Only in SUvgh. a- is the direct stem.

Bu örnekler içerisinde sadece Halaçça ārā “o taraf, ora” kelimesi, ilgili kaynakta açıklandığı gibi bārā “beri taraf” kelimesinin etkisiyle ārā biçimini almış, olmalıdır. Bu örneğin dışında e- sesiyle başlayan bir işaret yapısı Türkçede tanıklanamamıştır. Türkçede *e işaret zamirinin görünmemesinden dolayı EDAL’daki ortak *e işaret zamiri köküne katılmamaktayız.⁴⁰⁸ Bizim kanaatimize göre de *e kökü sadece Tunguzca ve Moğolca için geçerli olmaktadır. Hatta Moğolcadan Tunguzcaya geçmiş bir alıntı olarak bile değerlendirilmelidir.

Mançu-Tunguzca ve Moğolcadaki bu zamirin görünümü şu şekildedir:⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ EDAL, s. 487.

⁴⁰⁸ Çuvaş Türkçesinde, kişi zamirlerinin başında tespit edilen bir e- sesi vardır: epě (man+) “ben”, esě+ (san+) “sen”, epir (pir+) “biz”, esir (sir+) “siz”. F. D. Aşnin, bu sesi diğer Altay dillerinde de örneklendirilebilen eski bir gösterici / işaret (e “işte”) parçası olarak değerlendirmiştir. (F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.)

⁴⁰⁹ EDAL, s. 487.

PTung. *e- this (этор): Evk. *er, eri*; Evn. *er*; Neg. *ej*; Man. *ere*; SMan. *erə* (2881); Jurch. *e(r)se* (854); Ul. *ej*; Ork. *eri*; Nan. *ei*; Orch. *ei*; Ud. *eji*; Sol. *er*.

◊ TMC 2, 460-462.

PMong. *e-ne this (этор): MMong. *ene* (SH, HYt), *ene* (IM), *inā* (MA); WMong. *ene* (L 316); Kh. *ene*; Bur. *ene*; Kalm. *enə*; Ord. *ene*; Mog. *enā*; ZM *ena* (13-6a); Dag. *ene* (Тод. Дар. 139); Dong. *ene*; Bao. *ene, ine*; S.-Yugh. *ene*; Mongr. *ne*.

◊ KW 122, MGCD 262.

Ramstedt de Altayca eski işaret zamiri olarak *e+ “bu”⁴¹⁰ kökünü düşünmüş ve bu kökle ilgili kelimeleri Mançu-Tunguz dillerinden örneklendirmiştir. Ona göre Tunguzca *ādu* “bura, burada” ve *ālā* (*elā*) “bura, burada” kelimelerinde Tunguzca *ā+* (Goldca / Nanayca *ye+*, *e+*) “bu” kökü bulunmaktadır. Yine Mançuca *ere*, *ese* kelimeleri de aynı kökten gelişmiştir.⁴¹¹ Aynı şekilde, Liliya M. Gorelova da Mançucada *ere* zamirini belgelemiş ve bu zamirin muhtemel kökünü *e+ biçiminde düşünmüştür.⁴¹² *e zamirinin türevleri olarak Gorelova’dan tespit edilen diğer bir yapı da *enteke* “bu gibi, şöyle, öyle”dir.⁴¹³

Ramstedt’in Altayca için varsaydığı *e+ “bu” kökünü Moğolcada *en+e* “bu” biçiminde görmekteyiz. Ramstedt, bu zamirin çekimli hâlini çalışmasında örneklendirmiştir.⁴¹⁴ Benzer şekilde, N. N. Poppe de Müşterek Moğolcanın *ene “bu” işaret zamirine sahip olduğunu belirtmiş ve kök olarak *e biçimini düşünmüştür.⁴¹⁵ Diğer bir Moğol dil bilimci Juha Janhunen de Poppe’yle aynı görüşü paylaşmakta ve Proto-Moğolcada, kök olarak *e “bu” işaret zamirinin yaşadığını varsaymaktadır.⁴¹⁶

2.5.2.3. *a:

EDAL’da, Proto-Altayca *é “o / şu” işaret kökü içinde değerlendirilen *a (işaret zamiri) biçiminin Allan R. Bomhard tarafından müstakil bir kök olarak düşünüldüğünü yukarıda ifade etmiştik. Biz de EDAL’daki ses denkliği ölçütlerinden hareketle *e kökünün Türkçe, Korece ve Japonca verilerinde tanımlanamadığını göstermiştik. Nitekim Mançu-Tunguzca ve Moğolcanın *e+ yapıları örnekleri; Türkçe, Korece ve Japoncanın ise *a+ yapıları örnekleri bulundurması hasebiyle *a+ işaret zamiri kökünü tanımayı inandırıcı bulduk.

⁴¹⁰ Ramstedt’in *e+* “bu” köküyle ilgili olarak Korece, Tunguzca, Türkçe ve Moğolcada verdiği örnekler için bk. G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.

⁴¹¹ Daha geniş bilgi ve diğer örnekler için bk. G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.

⁴¹² Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 217.

⁴¹³ Liliya M. Gorelova, *age.*, 2002, s. 218.

⁴¹⁴ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.

⁴¹⁵ Poppe, bu işaret zamirinin yalın hâl şeklini *ene; gövde şeklini ise *egün olarak tasarlamıştır. **e+n+e* zamirinde görülen son sesteki *-e* ünlüsü Poppe tarafından gösterici bir öge olarak değerlendirilmiştir. Yine neredeyse bütün zamirlerde görülen *-n-* ögesinin **e+n+e* yapısında da karşımıza çıktığını vurgulamıştır. (N. N. Poppe, *age.*, 1987, s. 225.)

⁴¹⁶ Juha Janhunen, *agm.*, 2003, s. 19.

Proto-Altayca **a* yapısını düşünmemize sebep olan veriler Türkçede **a(+n)*; Japoncada **á+* ve Korecede ise **ā+mò* biçimleridir.⁴¹⁷ EDAL’da katılmadığımız bir şekilde **e+* işaret kökü başlığı altında Türkçedeki, Korecedeki ve Japoncadaki **a* köküyle ilgili proto, tarihî ve çağdaş biçimlerin örneklendirildiğini belirtmiştik. Allan R. Bomhard’ın çalışmasında ise Japonca ve Korece, Nostratik teori kapsamında değerlendirilmediğinden bu dillerin verileri yoktur. Sadece Türkçe malzeme verilmiş ve bu, Proto-Altayca **a* “şu” zamirinin görünümü olarak değerlendirilmiştir. Kanaatimize göre Japonca ve Korece örneklerin de Proto-Altayca **a+* kökünde toplanması yanlış olmayacaktır:

PJpn. **á-* that (тог): MJpn. *a-*; Tok. *à-re, à-no*; Kyo. *áre*.
◊ JLT 376.

PKor. **ā-mò* someone, some (кто-то, некоторый): MKor. *āmò* (cf. also *ānǎ* ‘some, someone’, *āram* ‘oneself’); Mod. *āmu*.
◊ Nam 337, KED 1072.

(EDAL, s. 487.)

Hatta, Moğolcanın tarihî aşamalarında (Yazılı Moğolca *anu* ve Orta Moğolca *anu, andur, ani* ve *ana*) tespit edilen örnekleri de **a+* işaret köküyle ilişkilendirmeliyiz. Bu konuda daha önceden belirttiğimiz üzere Moğolcadaki bu şekiller belki Türkçeden alıntılanmış veya Proto-Moğolcanın daha öncesine yani Altayca **a+* işaret zamiriyle bağlantılı olabilir.

2.5.2.4. **o*:

EDAL’da *ó* “bu, o (*deictic particle*)” diye işaretlenmiştir. Varsayılan bu kök, Proto-Tunguzcada **u+* “bu; o / şu” (Mançuca *u-ba*, Mançuca (konuşma dili) *evā*, Udehe *u-ti*); Proto-Moğolcada **on+* “diğer, farklı” (Yazılı Moğolca *ondu, onçuyui*, Kh.⁴¹⁸ *ondō*, Buryatça *ondō*, Urdusça (Ordosça) *ondōn*, Dagurca *ençū* “diğer” vb.); Proto-Türkçede **o(+l)* “o” (Eski Türkçe *o+l*, Karahanlı Türkçesi *o+l* vb.) ve Proto-Japoncada **š+* (*deictic root*) “bu” biçiminde düşünülmektedir.⁴¹⁹

Allan R. Bomhard da Proto-Altayca **o* “bu, o / şu” (*deictic particle*) zamirini düşünmüştür. EDAL’daki verilerden yararlanarak ve örnek verilen kelimelerin anlamlarını daha detaylı vererek şu şekilde aktarmıştır:⁴²⁰

⁴¹⁷ EDAL her ne kadar bu kökleri **e* biçiminde toplasa da biz iki farklı kök olarak kabul ettik. (EDAL, s. 487.)

⁴¹⁸ İlgili kaynakta kısaltmanın açılımı gösterilmemiştir. Büyük ihtimalle Halha (Khalkha) diyalektidir.

⁴¹⁹ EDAL, s. 1040.

⁴²⁰ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 316.

Proto-Altaiic *o ‘this, that’ (deictic particle) > (a) Proto-Tungus **u-* ‘this, that’ > Manchu *u-ba* ‘here, this place; this’; Spoken Manchu (Sibo) *evā* ‘this’; Udihe *u-ti* ‘that’; (b) Proto-Mongolian **on-* ‘other, different’ > Written Mongolian *ončuyui* ‘peculiar, unusual; specific; separate; special, particular, different; remote, isolated (of place or area); strange’, *ondu* ‘other, another; different(ly); apart, separately’; Khalkha *ondō* ‘other, different’; Buriat *ondō* ‘other, different’; Ordos *ondōn* ‘other, different’; Dagur *enčū* ‘other’; (c) Proto-Turkic **o(l)-* ‘that’ > Old Turkic (Old Uighur) *o-l* ‘that’; Karakhanide Turkic *o-l* ‘that’; Turkish *o* ‘that’; Gagauz *o* ‘that’; Azerbaijani *o* ‘that’; Turkmenian *ol* ‘that’; Uzbek *u* ‘that’; Uighur *u* ‘that’; Karaim *o* ‘that’; Tatar *u-l* ‘that’; Bashkir *o-šo, u* ‘that’; Kirghiz *o-šo* ‘that’; Kazakh *o-l* ‘that’; Noghay *o-l* ‘that’; Oyrot (Mountain Altai) *o-l* ‘that’; Tuva *ol* ‘that’; Chuvash *vəʷ-l* ‘that’; Yakut *ol* ‘that’ (cf. Róna-Tas 1998:74). Starostin—Dybo—Mudrak 2003:1040.

Ramstedt, Korece *or-hä* “bu yıl, şimdiki yıl”, *onal* (< *ol nal*) “bu gün, bugün”, *orh, olh-* “olduğun (/ herzamanki) gibi olmak, gerçekçi olmak” kelimelerindeki *ol farazi köküyle Türkçe *ol* “bu” (*ol kişi* “bu kişi”, *kişi ol* “kişidir” vb.) yapısının oldukça belirgin bir şekilde aynı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, *ol* kelimesinin yalın hâlde kullanıldığını ve çekimli hâllerde bu kelimenin yerine *an+* biçimli yapıların geldiğini not düşmüştür: *ol* “o”, ilgi hâli *anuy*, yönelme *aña* vb.⁴²¹

EDAL’da belirtilmeyen Koreceyle ilgili bu veri, bu kökün Korece açısından da tanımlanabileceğini düşündürmektedir. Ramstedt, sadece Türkçe ve Korece arasındaki bir bağlantıya dikkat çekerken biz EDAL, Allan R. Bomhard ve Ramstedt’in bilgilerinden hareketle *o kökünü varsayıyoruz. Hemen belirtmeliyiz ki özellikle Türkçe zamirin yapısında bulunan *-l* parçasının işlevi Eski Türkçe kısmında ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

2.5.2.5. *ko:

Ramstedt, Moğolcadaki *kü* “dosdoğru, bak!” (*ene-kü, tere kü, mön kü, ünen kü* “gerçekten!”) biçim(ler)iyle Türkçedeki *kör-* “görmek” fiilini ilişkili görmektedir. Örnek olarak da Çuvaş Türkçesindeki *ku* “bu” yapısını vermektedir. Yine bununla bağlantılı olarak Korece *ku* (> *ko*) “şu, işte şu” ve Tunguzca *-ke* “evet!, öyle!” kelimelerinin de *kü* ile ilişkili olabileceğini kayda geçmiştir.⁴²² Ancak Ramstedt, bu şekillerle ilgili varsayımsal bir kök tasarlamamıştır.

Starostin, Ramstedt’in Moğolcadaki örneklerle Türkçe *kör-* “görmek” fiilini ilişkili görmesini oldukça şüpheli saymaktadır. Ayrıca, Starostin, Ramstedt’in Hint-Avrupa dillerindeki işaret kökü **k’o+* ~ **k’e* “bu” ile ilişki kurmasını çok dikkat çekici bulmaktadır.⁴²³

⁴²¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁴²² G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁴²³ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 87.

EDAL'da ise Proto-Altayca için *ko (~ **k'*-) “bu” kökü düşünülmüştür. Bu kök için Proto-Moğolca *kü (işaret parçası), Orta Moğolca -*gu* (SH), Yazılı Moğolca *ene kü* “tam bu”, *tere kü* “tam o / şu” vb.; Proto-Türkçe *Kö “bu”, Sal. *ku*, Sarı Uygurca *ku*, *go*, Çuvaşça *ko*, *kɛv* vb.; Proto-Japonca *kɔ+ “bu; o / şu”, Eski Japonca *ko*+ “bu”, Orta Japonca *kó*+ “bu”, *ka*+ “o” vb.; Korece *ki “bu, o”, Orta Korece *ki* (*ki-i*) örnekleri verilmiştir.⁴²⁴

EDAL'ın da yazarlarından biri olan Starostin, münferit çalışmasında ise Proto-Altayca **k(‘)ö* kökünü teklif etmiştir.⁴²⁵ Starostin, Çuvaş Türkçesi *ko*, Sarı Uygurca *ko* “bu”; Orta Korece *kɛ*+ “bu” biçimlerini verdikten sonra, bu zamirin Japoncadaki görünümünü ise Proto-Japonca için *kɔ+ “bu”, Eski Japonca için *ko+no*, *ko+re*, Ruyuku *kó+nó*, *kó+re* biçiminde kaydetmiştir. Japoncadaki *kɔ+ “bu” biçimini, Altayca **k(‘)ö*⁴²⁶ biçimiyle paralel görmektedir.⁴²⁷

Allan R. Bomhard, Proto-Altayca için **k^ho*+ (~ *k*+) “bu” kökünü tasarlamıştır.⁴²⁸ Bomhard'ın bu kök için verileri EDAL'daki bilgilerdir.

Japonca varsayımsal kök bakımından EDAL'dan farklı düşünen Martine Irma Robbeets, Starostin'in *ka* ve *ko* zamirlerinin tek bir kökten geldiği ve bu zamirlerde sadece ünlü değişmesi mevcut olduğu teorisine katılmamakta ve iki farklı kök düşünmektedir. Bu köklerden *ko*+ “bu” işaret zamiriyle ilgili Samuel E. Martin'in fikrini paylaşmakta ve bu kökün Proto-Japonca *ko- “(+e doğru) gelmek” fiilinden geldiğini düşünmektedir; *ka*+ “şu” için ise kendi önerisi *ka*+ işaret zamiri Proto-Japonca *ka- “(+dan) gitmek, uzaklaşmak” fiilinden gelmiş olabileceği yönündedir.⁴²⁹

Öte yandan Greenberg, Altayca +*ki* ekinin de buraya ait olduğunu vurgulamaktadır. Bu ekin Türkçede (+*ki*: iyelik zamiri biçiminde) ve Moğolcada (*ende+ki* “buradaki, buraya ait”) bulunma yapısında (*locative construction*) görüldüğünü fakat Tunguzcada bu şekilde görülmediğini belirtmektedir. Ayrıca,

⁴²⁴ EDAL, s. 709.

⁴²⁵ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 87-88.

⁴²⁶ Starostin farazi bu şekli, sayfa 166'da **k(‘)ö* biçiminde; sayfa 87'de ise **k(‘)ö* biçiminde vermiştir.

⁴²⁷ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 166.

⁴²⁸ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 318.

⁴²⁹ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 239.

Greenberg, bu ekin nadiren Altay dillerinde *ku* biçiminde de tespit edildiğini eklemiştir.⁴³⁰

2.5.2.6. *bu:

Ramstedt, Moğolca *mön* “kendi, aynen, tıpatıp aynı” kelimesiyle Türkçe *bu* (< *mun) zamirini etimolojik olarak eş değer görmektedir.⁴³¹

Kotwicz, Türkçe işaret zamiri *bu*'nun Moğolcada hemen hemen bütün varyantlarıyla (*bun+* // *mun+*, *muna* // *muna* vb.) yer aldığını ve yayıldığını belirtmektedir.⁴³²

Gabain, Eski Türkçe *bo* işaret zamirinin kökeninin Genel Altayca *mu'dan geliştiğini varsaymakta ve *bo* zamirinin Eski Moğolca HY *mun* “o”, çokluk *mut* şekilleriyle karşılaştırılmasını not düşmektedir.⁴³³

Allan R. Bomhard ise Proto-Nostratik dilin belirsizlik zamir (*indefinite pronoun*) kökünü [**ma+* (~ *mə+*), **mi+* (~ **me+*), **mu+* (~**mo+*) “biri, birisi, kimse, hiçkimse; diğer, başka”] olarak tasarlarlarken bu dilin dallarından biri olan Proto-Altaycadan örnek olarak Türkçe şekilleri delil olarak sunmaktadır: Müşterek Türkçe (*Common Turkic*) işaret zamirini *mū / *mō > *bū / *bō “bu” biçiminde düşünmektedir. Bomhard, (Ramstedt'e atıfta bulunmadan onun öne sürdüğü fikir olan) Moğolca *mön* işaret parçasıyla ilgili bilgi vermiştir. Moğolca kelimenin, kelime türü olarak kullanımını ve anlamını da aynı maddede kaydetmiştir.⁴³⁴

2.5.2.7. Diğer İşaret Zamirleri:

Yukarıda bahsi geçen işaret zamirlerinden başka EDAL'da *s *Ŵ* (~ **š-*) “bu, o” (3. kişi zamiri) farazi kökü tasarlanmıştır ve bu kökün uzantıları Türkçede **+sŷ* / *+si* (3. kişi iyelik eki); Japoncada **sŷ+* “işaret kökü (bu)”, Eski Japonca *so+* olarak kaydedilmiştir.⁴³⁵ John Whitman, *so+* “o / şu (yakın)” işaret zamirini, Proto-Japonca Ryukyuan için *sə “o / şu” olarak tasarlamaktadır. Bu zamirin Korecedeki paralelini de *sə (Orta Korece *so* “o / şu”) olarak düşünmektedir. Proto-Japonca Ryukyuan ve

⁴³⁰ Greenberg'den aktaran Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 318.

⁴³¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁴³² Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 156.

⁴³³ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67, 128.

⁴³⁴ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume III, 2014, s. 922-923.

⁴³⁵ EDAL, s. 1320-1321.

Korecedeki biçimleri de ortak *sə kökünde birleştirmektedir.⁴³⁶ Martine Irma Robbeets ise Eski Japonca *so+*'nın Proto-Japonca **so+(C)i* “o / şu (yakın)”den geldiğini belirtmektedir.⁴³⁷

Ramstedt, Altayca eski işaret zamiri olarak **te+* “bu”⁴³⁸ kökünü düşünmüştür. EDAL’da Proto-Altayca **t’ə* (**t’è*) “şu” zamiri tasarlanmıştır.⁴³⁹ Yine aynı kaynakta bu zamir için Türkçe **ti+(kü)*, Moğolca **te+re*, Tunguzca **ta+*, Korece *tjə, Japonca **tə+* biçimleri eldeki verilerden hareketle düşünülmüştür. Allan R. Bomhard ise Proto-Altayca **t^ha* (**t^he*) “o / şu” zamirini varsaymıştır. Bomhard’ın Tunguzca, Moğolca ve Türkçe verileri EDAL’da kaydedilen örneklerdir.⁴⁴⁰

Martine Irma Robbeets, Proto-Japonca **to+* “o / şu” (uzak mesafeyi işaretleyen işaret zamiri) zamirini düşünmektedir.⁴⁴¹ Bu zamiri, EDAL’da gösterilen diğer Altay dillerindeki eş değerleriyle karşılaştırmıştır. Özellikle Robbeets’in öz delilleri arasında bu yapı da yer bulmuştur.⁴⁴²

2.5.3. Soru Zamirleri:

2.5.3.1. **ka+* / **ke+* ve *k’a(j)*:

Ramstedt, Altayca soru zamiri köklerini *ka+* ~ *ke+*; *ya+* ~ *ye+* olarak düşünmektedir. O, Türkçedeki *qa+* kökünü (Eski Türkçe *qana* “nerede”, Uygurca *qanı*), Moğolca *qa+* (*qagana “nerede” > Halha *χānw*; *qa*, *garu* “nereye” vb.) köküyle ilişkili görmektedir. Aynı kökle bağlantılı olarak da Tunguzca *χa+*, Goldca (Nanay) *ha+* kökünü vermekte; fakat bu *χa+* kökünün diğer Tunguz dillerinde *-a* olduğunu da vurgulamaktadır. Bununla birlikte Korecede bu kökün *-ka* [diğer varyantları *-ko*, *-go*, *-kə* (< *-kaj*)] biçiminde enklitik soru edatı olarak tespit edildiğini bildirmektedir. Ramstedt’in tespitine göre bu biçim sıfat-fiil yapılarında işlev görmektedir: *kal-ka* “giden mi?”, *il-ka* (< *ikka*) “öyle mi?” vb. Ayrıca, benzer bir şekilde Tunguz dillerindeki gibi soru edatı olarak karşılaşıldığından da bahsetmektedir (Negidalca *-ka* (-

⁴³⁶ John Whitman, *age.*, 2012, s. 33.

⁴³⁷ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 225.

⁴³⁸ Ramstedt’in *te+* “şu” köküyle ilgili olarak Korece, Tunguzca, Türkçe ve Moğolcada verdiği örnekler için bk. G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.

⁴³⁹ EDAL, s. 1389.

⁴⁴⁰ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 320.

⁴⁴¹ Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 867-868.

⁴⁴² Martine Irma Robbeets, *age.*, 2005, s. 380.

ku, -ko, -ça, -çu, -ço) *waças-ku, waças-i* “öldürdün mü?” vb.). Ramstedt, Japoncada da soru cümlelerinde işaretlenen *-ka* enklitiğinin dikkate değer olduğunu belirtmektedir.⁴⁴³

Japoncayla ilgili olarak soru zamirlerinde, Miller’in sınıflandırmasına göre Eski Japonca *i+* yapılı örnekler mevcuttur: *ika* “ne” ve *iku-tu* “kaç tane”, *idu-ku* “nereye (yer)”, *iku-ra* “ne kadar”⁴⁴⁴. Bu örneklerde de *-ka* veya *-ku* birimleriyle karşılaşmaktayız. EDAL’da da vurgunlanan Japonca **ka* soru edatı, bahsi geçen bu yapılarla birlikte değerlendirilebilir mi, yani bir kalıplaşma sonucunda bu tarz bir yapı oluşmuş olabilir mi?

Ramstedt, Türkçe *ke+* köküyle ilgili olarak da Çuvaş Türkçesinde *kam* “kim” (< **kem* veya **ken*) ve Türkçe *kim* örneklerini vererek Moğolca *ken* ve türevleriyle (*ked, keli* “ne zaman”, *ker* “eğer .... olduğu takdirde”, *ker be* “eğer” vb.) ilişki kurmaktadır. Tunguzca *ke+* kökünün de sonra *ge+*, daha sonra da *ne, ni+*, *ni* ve diyalektlerde *ni* “kim” biçimine dönüştüğünü söylemektedir. Diğer taraftan yine Ramstedt; *ni, ni* “kim” ve *niñi, niñi* “kimin” < **gi* < **ki* gelişimini vermektedir.⁴⁴⁵

Starostin, soru zamirlerinin proto şekillerini Türkçede **ki+m* (/ **ke+m*) biçiminde düşünmektedir. Bu biçimlerin Moğolcadaki eş değeri olarak *ke+n* yapısını vermektedir. Bu iki dildeki örneklerin de Altayca **k’e+* (/ **k’a+*) kökünden geldiğini varsaymaktadır. Diğer soru kökü varyantı olarak da **ka+*, (**ka+nu* “hangi, nasıl”, **ka+li* “nasıl, ne zaman”, **ka+(n)ç* “ne kadar, kaç” vb.) kökünü vermektedir: Eski Türkçedeki *qaju ~ qanju, qanu* vb. Bu kökle Moğolca *qa+* kökünü eş değer tutmaktadır: Yazılı Moğolca *qa+ya* “nerede”, *qa+miya* “nerede, nereye”, *qa+yisi* “nereye” vb. Starostin, Mançu-Tunguzcada da bu **xa+* kökünün geniş bir şekilde görüldüğünü söylemekte ve örnekleri sıralamaktadır. Mançu-Tunguz dillerindeki şu örneklerde **xa+* kökünü Evenkicede *a-bgū* “hangi”, Soloncada *ayū* “kim”, Evencede “*awuw ~ a-wuy* “hangi, nasıl” vb. biçimler; **xa+y+* (> **xia+*) kökünü de Evenkicede *ã* “ne”, Negidalcada *ã* “ne yapmak”, *ã-wa* “ne”⁴⁴⁶ vb. biçimler ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. Starostin, **xa+* ve **xay+* (~ **xia+*) köklerinin TMC’de ikiye ayrıldığını ve birinci şeklin bazı Mançu-Tunguz dillerinde başlangıç ünsüzü *x-* ile var olduğunu; diğer şeklin ise Mançu-Tunguz dillerinde başlangıç ünsüzü ($\emptyset$ -) olmadan var olduğunu belirtmektedir. Yani Proto Mançu-Tunguzcada **x-* biçimini varsaymakta ve bugün bazı

⁴⁴³ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

⁴⁴⁴ Roy Andrew Miller, *age.*, 1971, s. 179.

⁴⁴⁵ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

⁴⁴⁶ Diğer örnekler için bk. Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 65.

Mançu-Tunguz dillerindeki *xay* yapısını da **xay ~ *xia > ã* biçiminde geliştiğini teklif etmektedir.⁴⁴⁷

Starostin, ayrıca bu kökün Korecede soru edatı *-ku ~ -ko*'yla ilişkilendirilebileceğini düşünmektedir: Orta Korece *nuku, nu-ko* “kim”.⁴⁴⁸

EDAL'da Altaycadaki soru zamirlerinin proto şekilleri **k'a(j)* maddesi altında kaydedilmiştir: Tunguzcada **xia* “ne” (**xai* “kim”); Moğolcada **ken, *ka+* “kim”; Türkçede **kem* “kim”, **Ka+* “hangi”; Japoncada **ka* “soru edatı”; Korecede **ka, *ko* “soru edatı”. Bu biçimlerden **k'a(y)* “kim” soru zamiri tasarlanmıştır.⁴⁴⁹

İlliç-Svitç de Moğolca *qa+* ile Mançu-Tunguzca **xay+* ve Türkçe **k'ay+* örneklerini eş değer olarak değerlendirmektedirler.⁴⁵⁰

Allan R. Bomhard, Proto-Altayca için **k^ha(y)* “kim?, ne?” soru zamirini düşünmektedir. Bu zamirin Proto-Tunguzcada **χia* (**χai*) “kim?, ne?”, Proto-Moğolcada **ken, *ka+* “kim?, hangi?”, Proto-Türkçede de **kem+, *ka+* “kim?, hangi?” biçimlerinde görünmüş olabileceğini tasarlamaktadır.⁴⁵¹

Buraya kadar sunulan bilgilerde *kim* (ve) *ne, hangi* anlamına gelen soru zamirleri ortak bir kökten türemiş olarak tasarlanmıştır. Bize göre de dillerin ilk dönemlerinde soru ifadeleri çok gelişmiş değildi. Bu sebeple soru ifadeleri sorunun içeriğiyle ilgili canlıların farklılığını, canlı-cansız ayrımını ve diğer ayırım noktalarını işaret etme bakımından da yetersizdi; fakat anlaşılabilir ki insanoğlu zaman içerisinde canlıları ve nesnelere ayırt etmek için farklı araçlar kullanmaya başladı. Özellikle insanın temel ihtiyaçlarından hareketle çevresini tanıma ihtiyacı sonucunda temel soru kelimeleri de böylelikle tek bir kökten dallandı. İşte bu nedenden dolayı üzerinde durulması gereken, Altay dillerindeki soru ifadelerinin daha doğrusu kelimelerinin kökeninde nasıl bir yapı olduğudur!

Bilhassa EDAL'daki verilerde, dikkat çeken bir husus olarak *k* (veya *x*) sesinin kelime başında bulunması Altay dilleri açısından **k-* ön sesli bir soru kelimesi tasarlamamıza izin vermektedir.⁴⁵² Bu soru kelimesinin kök ünlüsünün hangi ünlü sesi

⁴⁴⁷ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 64-65.

⁴⁴⁸ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 64-65.

⁴⁴⁹ EDAL, s. 754.

⁴⁵⁰ İlliç-Svitç'ten aktaran Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 65.

⁴⁵¹ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 397.

⁴⁵² Ön seste **k-* ünsüzünü düşünmemizin sebebi, ses denklikleri açısından Poppe tarafından ince ünlü köklerde Mançu-Tunguzca *k*, Moğolca *k / g*, Çuvaşça *k* ve Türkçe *k*; kalın ünlü köklerde ise Mançu-Tunguzca *k*, Moğolca *g /*

temel yapıda bulundurmuş olabileceği ise elimizdeki dil verilerinin dağınıklığından dolayı açıklanması hayli zordur. Sadece bu dillerin tarihi seyri içerisinde kök ünlüsünün değişikliğini tespit edebiliyoruz; fakat asli kök ünlüsünün hangisi olduğunu tevsik edemiyoruz.

Yukarıda sunulan bilgileri değerlendirdiğimizde, Altayca soru zamirlerinde **ka+* ~ **ke+* kökünü kabul etmekteyiz. Bunun yanında, soru zamirlerinin tek bir kökten gelebileceğini varsayan araştırmacılar da vardır: V. M. İlliç-Svitç soru zamirleriyle ilgili iki Nostratik biçim tasarlamaktadır: Altaycadaki birinci kök **ke* “kim” (Altayca **k'e+*); ikinci kök ise **ko* “kim” (Altayca **k'a+* / **k'o+*)dur.⁴⁵³

2.5.3.2. **ya+* / *ye+*:

Ramstedt, Çuvaşça *šta* “nerede” (< **yada* ~ **yedä*); Lamutça (Evence) *yadi* “nerede, ne”, *idu* “nerede”; Eski Türkçe *nä* “ne” [ilgi hâlinde *nän* ~ *näniñ* (< **jäñ* ~ *yäniñ*)] zamirlerinin proto şeklini *ya+* veya *ye+* olarak kabul etmekte ve bu zamirin başlangıç ünsüzünün (*y-*) asimilasyon sebebiyle *n-*’ye dönüştüğünü belirtmektedir. Çuvaşçadaki soru edatı *-i* < **ya* veya *ye* ile Tunguzca *i-* (< **ye*)nin karşılaştırılmasını not düşmektedir.⁴⁵⁴ Öte yandan Starostin ise zamirsel morfeplerde (< Altayca **ŋ-*) burun genizsel sesin düzensiz olarak korunduğunu çıkarmanın ihtimal dâhilinde olabileceğini düşünmektedir.⁴⁵⁵

Ramstedt, Moğolca *ya+*, *ye+* kökünü ise *yan* “ne” biçiminde kaydetmiş; Tunguzcada ise *ya+*’nın çoğu diyalekte *e-*’ye dönüştüğünü (*ēkun* “ne”, *ēlasa* ne zaman”); diğerlerinde ise *ye+*’nin *i+*’ye değiştiğini (*īdu* “nerede”, *īduk* “nereden” vb.) vurgulamıştır. Bunun Korecede *-ya* (*-yo*, *ᄒ*) olarak belgelendiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Japoncada da *-ya* enklitiğinin dikkat çekici olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁶

EDAL’da **ŋ[ɪV]* “ne, kim” soru zamiri tasarlanmıştır. Bu zamirin Altay dillerindeki görünümleri şu şekilde sunulmuştur: Tunguzca **ŋū* “kim”, Moğolca

g, Çuvaşça *x* ve Türkçe *q* eş değerliliğinin tasarlanmış olması ve her iki kök için de Proto-Altayca **k* ön sesinin düşünülmesidir. (Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 199.)

⁴⁵³ İlliç-Svitç’ten aktaran Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 65.

⁴⁵⁴ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

⁴⁵⁵ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 85.

⁴⁵⁶ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

*yayu+n+, *yayuma “1. ne, 2. şey”, Türkçe *nē “ne”, Japonca *n V̄ “ne”, Korece *nú+ “kim”.⁴⁵⁷

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Starostin’in müstakil çalışmasında Moğolca *ya-Gun* “ne” zamiriyle Türkçe *nā < *nia*+ zamiri eş değer görülmektedir. Ayrıca, o, bu zamirin Moğolca ve Türkçedeki en eski tanıklıklarından hareketle çağdaş şekillerini sunmuştur. Starostin’e göre Ramstedt ve Poppe’nin çalışmalarında, Altayca için soru zamirlerinde genel olarak *y-’nin tasarlanabileceği ifade edilmektedir. Bunun, Mançuca *ya* “ne” kökü ile karşılaştırma yapılabileceğini; fakat onun görüşüne göre bu kökün Mançu-Tunguzca *xay+ (~*xia+)’dan çıktığı ve bu sebeple de Türkçe-Moğolca kök ile bir ilişkisinin olmadığı düşünülmektedir. Starostin, bunun dışında Mançu-Tunguzca *ηü “kim” (> Evenkçe ηī, Sol. nī-xē vb.) soru zamirinin tamamıyla farklı bir köke dayandığını da belirtmektedir. Korecede ise bu yapının eş değeri olarak Orta Korece *nu*+, *nú*+ “kim” örneklerini düşünmektedir. Bütün bu dillerdeki verileri değerlendirdiğinde de Genel Altaycadaki *η-’nin Mançu-Tunguzcada korunduğunu, Korecede ve Türkçede (arkaizm biçiminde) *n*-’ye dönüştüğünü ve Moğolcada ise diftong öncesinde *y*- olarak görüldüğünü⁴⁵⁸ belirtmektedir.

Allan R. Bomhard ise Proto-Altayca için *yā+ “kim, hangi, ne?” soru kökünü düşünmektedir. Bunu da Mançuca *ya* “hangi, ne”, *yaba* “nereye / nerede”, *yade* “nereye / nerede?” vb.; Moğolca *yayun* “ne?”, *yambar* “hangi?, ne çeşit / tür?” vb. örnekleriyle belgelemeye çalışmıştır. Allan R. Bomhard, EDAL’ın yazarları için de Mançu-Tunguzca yapılardan Proto-Altayca *k’a(y) “kim?” yapısını türettikleri gibi Moğolca yapılardan da Proto-Altayca *η[ɪV] “ne?, kim?” biçimini türettiklerini ifade etmiştir. Bomhard, diğer Nostratik dillerin verilerinden hareketle -Moğolca ve Mançu-Tunguzca yapılar da hesap edildiğinde- Proto-Altayca soru kökü için *yā+ biçimini tasarlamının ihtimal dâhilinde olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵⁹

Bununla birlikte, Türkçe kelimelerde başlangıç ünsüzü olarak *n*- sesinin yer almadığı bilinmektedir. Bu durumun Eski Türkçe *ne* “ne” zamiri ve türevlerinde tespit

⁴⁵⁷ EDAL, s. 1034.

⁴⁵⁸ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 85-86.

⁴⁵⁹ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 399.

edilmesini Johanson, erken evrelerde oluşmuş olabileceğini, yani arkaik bir özellik olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁰

---

⁴⁶⁰ Lars Johanson, “The Structure of Turkic”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998a, s. 31; Lars Johanson, “The History of Turkic”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998b, s. 105.

3. PROTO-TÜRKÇEDE VE TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE ZAMİRLER

Bu bölümde, Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerindeki zamirler incelenecektir.

3.1. Proto-Türkçede Zamirler

3.1.1. Kişi Zamirleri

3.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri

Ramstedt **mi(n)*⁴⁶¹, Bang *bi ~ *pi*⁴⁶², A. Gabain **bi*⁴⁶³, Kotwicz *mā(n)*, *bi(n)*, *mi(n)*⁴⁶⁴, Malov *bi ~ *pi*⁴⁶⁵, Şçerbak **pän*⁴⁶⁶, Poppe *bi (*män)⁴⁶⁷, F. D. Aşnin *bi (*man+ < *bän+) ⁴⁶⁸, G. F. Blagova Erken Proto Türkçe *pi ~ *bi* (*pin+ ~ *bin*+), Geç Proto-Türkçe *pän ~ *bän* ~ *bən* ~ *män* ~ *men*⁴⁶⁹, Serebrennikov ve Gadjeva *pe (sonra *pen* > *ben*)⁴⁷⁰, Räsänen **mi(n)*⁴⁷¹, Menges *män*⁴⁷², Tekin **bi(n)*⁴⁷³, Starostin *bä+⁴⁷⁴, Allan R. Bomhard Proto-Türkçe *bē+⁴⁷⁵, EDAL *bē+⁴⁷⁶.

A. P. Dul'zon *ban* (~ *bän*) kişi zamirinin “ben (erkek)”, *bin* kişi zamirinin ise “ben (kadın)” esasına dayandığına dikkat çekmektedir.⁴⁷⁷ Bilindiği üzere Türkçede cinsiyet kategorisi olmadığı için bu varsayım hiç inandırıcı değildir.

⁴⁶¹ Ramstedt, çok erken tarihi dönemde Moğolca ve Mançu-Tunguzca biçimlerin sonunda görülen *-n* ünsüzünün yalın hâlde kaybolduğunu aktarmaktadır. Sondaki *-n* sesini sadece Türkçe korumuştur. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.)

⁴⁶² W. Bang'dan aktaran G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 219.

⁴⁶³ A. Gabain'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 125.

⁴⁶⁴ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁴⁶⁵ S. E. Malov, *Pamyatniki drevneyurkskoy pis'mennosti – teksti i issledovaniya-*, Moskva-Leningrad 1951, s. 52.

⁴⁶⁶ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁴⁶⁷ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

⁴⁶⁸ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 204.

⁴⁶⁹ G. F. Blagova'nın ayrıntılı listesindeki yeniden inşa denemesinin yalın ve çekimli hâl formunu yukarıda gösterdik. Bu kısımda gösterilmeyen hâl ekleriyle teklik birinci kişi zamirinin diğer farazi çekimleri şu şekilde aynı kaynaktan verilmiştir:

Erken Proto-Türkçe: İlgi hâli *pinim ~ *binim* ~ *pinin* ~ *binin* ~ *pinij* ~ *biniij*, belirtme hâli *pini ~ *bini*, yönelme hâli *pinä ~ *binä*, yön gösterme hâli *pinäri ~ *binäri*; *piñčä ~ *biñčä*, bulunma hâli *pintä ~ *bintä*, araç hâli *pinin ~ *binin*, ayrılma hâli Ø.

Geç Proto-Türkçe: İlgi hâli *ban+im* ~ *bän+in* ~ *ban+iij* ~ *man+im* ~ *man+in* ~ *män+iij*, belirtme hâli **bän+i* ~ *bən+i*, *män+i*, *mən+i*, yönelme hâli *bana ~ *mana* ~ *maña*, yön gösterme hâli dialekt. *bañaru ~ *bañaru* ~ *mañar*, bulunma hâli **bän+tä* ~ *män+tä*, ayrılma hâli *bän+tän* ~ *män+tän*, araç hâli Ø. (G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 248-250.)

⁴⁷⁰ Serebrennikov ve Gadjeva, teklik birinci kişi zamiri için *pe (sonra *pen* > *ben*) varsayımını düşünmektedir. Ön seste sedasız ünsüz düşümlerinin sebebini de Ön Türkçenin eski döneminde ön seste sedasız ünsüz olduğunu kabul etmelerindedir. Ön sesteki bu sedasız *p-* sesinin Ön Türkçe döneminde *b-*'ye çevrildiğini de belirtmektedirler. Bazı Türk yazı dillerinde ön seste *m-* sesine geçmesi ve baştaki *b-m* nöbetleşmesinin sebeplerinin aynı olduğunu vurgulamaktadırlar. Serebrennikov ve Gadjeva, Çuvaşçadaki *ébi* “ben” zamirinin sonunda *-n* ünsüzünün bulunmadığını işaret ederek Türkçenin varsayımsal teklik birinci kişi zamirinde de *-n* ünsüzünün olmadığını savunmaktadırlar. Sondaki *-n* sesinin kökeninin ise bugüne kadar çözülmediğini de belirtmektedirler. (B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 125-126.)

⁴⁷¹ Räsänen, çalışmasındaki zamir listelerinde *min*, *män* ve *bän* zamir gruplarını verdikten sonra Ramstedt'in varsayımı olan **mi(n)* biçiminde bu üç zamir grubunun yeniden inşasını düşünmektedir. Çuvaşça teklik zamirinin proto biçimini ise *bi (Çuv. *еба*) şeklinde tasarlamaktadır. (Martti Räsänen, *age.*, 1957, s. 9-11.)

⁴⁷² Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 119.

⁴⁷³ Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

⁴⁷⁴ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 88.

⁴⁷⁵ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 298.

⁴⁷⁶ EDAL, s. 341.

⁴⁷⁷ A. P. Dul'zon'dan aktaran E. V. Sevortyan, *Etimoloģeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye leksişeskiye osnovi na bukvı “l”, “m”, “n”, “p”, “s”*, Moskva 2003, s. 51.

Farklı bir etimolojik değerlendirmeyi Sevortyan'ın çalışmasından öğrenmekteyiz: Birinci kişi zamiri ve *bu* işaret zamiri arasındaki tarihî ilişkinin varlığı Kotwicz, W. Bang, V. V. Radloff, N. K. Dimitrieva, A. P. Potseluevskiy, A. N. Kononov ve N. A. Baskakov tarafından ele alınmıştır.⁴⁷⁸ Benzer bir şekilde, Serebrennikov ve Gadjeva da birinci kişi zamirinin ön sesindeki *p-* ve *pu* işaret zamiri arasındaki genetik ilişkiye dikkat çekmektedirler.⁴⁷⁹

Yukarıda Türkçenin proto dönemiyle ilgili teklik birinci kişi zamiri üzerine tasarımda bulunan araştırmacıların varsayımları sunulmuştur. Bahsi geçen varsayımlarda gözlemlenen özellikler ise şu şekildedir: Ön seste *m-*, *b-* ve *p-*; kök ünlüsü olarak da *-i-*, *-ä-*, *-e-* sesleri düşünülmüştür. Özellikle ön seste *m-*, *b-* ve *p-* seslerinin hangisinin ilk biçimde yer aldığı hususu dikkat çekici bir konu olarak hâlihazırda da güncelliğini korumaktadır.

Altay dillerindeki zamirleri karşılaştırdığımız bölümde de vurguladığımız gibi Altay dilinin alt dallarında belgelenen biçimler Eski Türkçede *ben*, *men*, Yazılı Moğolcada *bī*, Orta Moğolcada *bi*; Mançucada *bi*; Tunguzcada *bi*, Korecede *nä ~ na* ve Japoncada *a*, *wa*'dır. Bu biçimlerden hareketle Proto-Altayca için tasarlanan ortak kökler *bi ~ mi* (Kotwicz), **min* (Ramstedt), **bi (*män)* (Poppe), **bī* ve **ŋa* (EDAL), **bī (< *mi)* (Allan R. Bomhard) şeklindedir. EDAL'ın yazarları tarafından düşünülen **ŋa* biçiminin haricinde diğer varsayımlarda ön seste *b-*, *m-* ünsüzleri; kök ünlüsü olarak da *-i-*, *-ä-* (*-a-*) sesleri düşünülmüştür. Biz bahsi geçen bölümde, hem Altay dillerindeki yalın ve çekimli hâllerdeki biçimlerden hareketle hem de Nostratik dil teorisi verileri göz önünde bulundurularak Proto-Altay dili teklik birinci kişi zamiri için ön seste *b-* ünsüzü⁴⁸⁰; kök ünlüsü olarak da *-i-* sesini düşünmemiz gerektiğini belirtmiştik. Bu iki özelliğin dışında, teklik birinci kişi zamirini diğer Altay dillerindeki eş değerleriyle karşılaştırdığımızda kök hecenin sonunda çekim hâlinde görülen bir *-n* (*-n-*) sesinden söz edebiliriz.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ E. V. Sevortyan, *age.*, 2003, s. 53.

⁴⁷⁹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 125.

⁴⁸⁰ Poppe'nin ön ses durumundaki ünsüzleri sınıflandırdığı tablosunda ön ses durumunda *b-*'nin durumu şu şekildedir: Mançu-Tunguzca *b-*, Moğolca *b-*, Türkçe *b-* ve Çuvaşça *p-*. Poppe, bu dillerdeki ön ses *b-*'lerin durumundan hareketle Altayca **b-* sesini tasarlamıştır. (Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 197) EDAL'da ön ses durumundaki *b-* şu şekilde verilmiştir: Türkçe **b-*, Moğolca **b-*, Tunguzca **b-*, Korece **p-*, Japonca **p-* / **b[a, ə, Vj]*. Proto-Altayca için ön ses **b-* sesi düşünülmüştür. (EDAL, s. 34.)

⁴⁸¹ Bu *-n-* sesi sadece teklik birinci kişi zamirinde değil, teklik ikinci kişi zamirinde (*se-n*) de tespit edilmektedir. Ayrıca, bu ses, diğer zamirlerin (teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirleri, işaret zamirleri) çekim hâlinde, üçüncü kişi iyelik eklerinden ve aitlik ekinden sonra görülen *-n-* sesiyle de ilişkilidir.

Tüm bu verileri değerlendirdiğimizde de Proto-Türkçe için teklik birinci kişi zamirinin yalın hâl biçimini **bi*; çekimli hâl biçimi ise **bi(+n) ~ *mi(+n+)* biçiminde düşünmemiz gerektiğini vurgulamak istiyoruz. Yalın hâldeki ön ses *b-*'nin çekimli hâlde *m-*'ye dönüşmesini ise Türkoloji geleneğinde, yapısında bir geniz ünsüzü (*-n-*) bulduran sözcüklerin ön seste *b- > m-* değişikliğine tabi olduğu kuralından hareketle sağlamlaştırabiliriz.⁴⁸² Ayrıca asli Türkçe sözcüklerin ön sesinde *m-* ünsüzünün bulunmaması da bizim teklik birinci kişi zamirinin yalın hâl biçiminde *m-*'yi birincil olarak kabul etmememiz fikrini güçlendirmektedir. Diğer dikkat çekici özellik ise çokluk birinci kişi zamiri **bi+(z) ~ *pi+(z)*'in (gelecek bölümde tartışılacaktır) başlangıç ünsüzü olarak *b- ~ p-* ünsüzlerini bulundurmasıdır. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu zamir *m-* başlangıç ünsüzüyle kaydedilmemiştir.⁴⁸³ Çokluk birinci kişi zamiri (*bi+z*) de köken olarak teklik birinci kişi zamirinin çokluk ekiyle (veya duallik eki) birleşiminden oluştuğu için ve bu şahsın çekiminde bir geniz sesi olmadığından başlangıç ünsüzünde herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Bu da bizim Proto-Türkçedeki hem teklik hem de çokluk birinci kişi zamirimizin ön sesinin *b-* ünsüzü olması gerektiğini ispat etmektedir.

Sonuç olarak, Türkçenin proto döneminin başlangıcında teklik birinci kişi zamirini **bi* biçiminde düşünmemiz olasıdır. Bu dönemin sonuna doğru, yani Geç Proto-Türkçe döneminde, belki de bu zamirin çekimli hâlde ön seste *b- > m-* değişikliği ile oluşan **mi* biçimi ve Türkçenin Bulgar grubunda görülen *p-* ön sesli **pi* biçimi ortaya çıkmış olabilir. Tabii ki bu biçimler şimdiye kadar tanıklanmış değildir. Sadece bu şekilde bir dallanma, kayıt altına alınan tarihî ve çağdaş şekillerden hareketle düşünülmektedir.

Tablo 3.1. Proto-Türkçede teklik birinci kişi zamiri yalın hâl tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe		
<i>*bi</i>	<i>*bi</i>	<i>*mi</i>	<i>*pi</i>

⁴⁸² *bu* işaret zamirinde de aynı benzeşme görülmektedir. Yalın hâlde *bu* biçiminde olan zamir *buna, bunda, bundan* örneklerinde ön ses olarak *b-*'yi taşımaktayken; gerileyici benzeşme sonucunda ön sesin *m-*'ye dönüştüğü *muna, munda, mundan* biçimlerinde de belgelenmektedir. Bunların dışında *bin ~ min* sayı isminde aynı ses değişikliği vardır.

⁴⁸³ F. G. İshakov, Kazakçadaki *-mëz - mïz // -bëz - bïz // -pëz - pïz* varyantlarında görülen *-mëz* biçiminin *miz* kişi zamirinden gelmiş olabileceğini düşünmektedir ve varsayımsal olarak çokluk birinci kişi zamirinin varyantlarından birinin de *miz ~ miz [mëz]* olabileceğini yorumlamaktadır. Ayrıca, çokluk birinci kişi zamirinin de şu şekilde gruplandırabileceğini iddia etmektedir: **miz - biz (bis, pis) // *mëz - bëz (bëz, pëz)*. (F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 210-211.) Kıpçak Türkçesi gramerlerinde tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin *miz* biçimi sıra dışı bir örnektir. Bu örneğin ön seste *m-* ünsüzünü bulundurmasını imla ile ilgili bir özellik olarak değerlendiriyoruz. Ayrıntılı bilgi için bk. § 3.6.1.4.

Zamirlerin çekim hâlinde görülen *-n-* sesi zamir köklerine veya gövdelerine eklenecek hâl ekinden önce pozisyon almakta ve zamirlerin çekimli hâllerini meydana getirmekte olduğunu bilmekteyiz. Bu bilgidен hareketle çekimli hâlde teklik birinci kişi zamirini **bi+n+* ve **mi+n+* biçiminde tasarlamaktayız. Tabloda da gösterdiğimiz gibi bu gelişimin Erken Proto-Türkçe döneminde **bin+* biçiminde; Geç Proto-Türkçe döneminde ise **bin+* ve **min+* biçiminde olduğunu düşünmekteyiz.

Bununla birlikte sözcük sonundaki *-n* sesinin izahı ile ilgili tartışmalar Türkologlar arasında farklı görüşler doğmasını sağlamıştır.⁴⁸⁴

Tablo 3.2. Proto-Türkçede teklik birinci kişi zamiri çekimli hâl tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe	
<i>*bin+</i>	<i>*bin+</i>	<i>*min+</i>

Kronolojik olarak Geç Proto-Türkçe döneminin sonunda veya Erken Eski Türkçe aşamasında teklik birinci kişi zamirinin farazi yalın hâl biçimi (**bi ~ *mi ~ *pi*) yerini, çekimli hâl biçimine (**bin ~ *min*) bırakmış olmalıdır. Ayrıca, Geç Proto-Türkçe döneminin sonlarında veya Erken Eski Türkçe döneminin başlarında (metinlerle tanımlayamadığımız dönem) bu zamirin çekimli hâli olarak düşünülen **bin ~ *min* şekillerinin haricinde **ben ~ *men* biçimleri de ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak, bu şekilde örneklerini Eski Türkçe metinlerinde tanımladığımız *ben* ve *men* biçimlerinin genelleşmesi inandırıcı olabilir.

Özellikle Eski Türkçede belgelenen *ben* ve *men* zamirleri, ön seslerindeki *b-* ve *m-* sesleri sebebiyle Kononov tarafından ağız farklılığı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸⁵ Bu farklılık çağdaş lehçelerde de özelliğini korumaktadır.⁴⁸⁶ Aynı farklılığı bu zamirin, kök ünlüsü için de söylememiz mümkün olabilir. Kök hece ünlüsü olarak geniş *e* sesi ile dar *i* sesinin tarihî Türk lehçelerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde düzenli olmayan; fakat bir fikir veren ayırt edici durumunu G. F. Blagova çalışmasında göstermiştir.⁴⁸⁷

Türkçede, teklik ve çokluk birinci kişi zamiri (aynı şekilde teklik ve çokluk ikinci kişi zamiri de) ortak bir kökten çıkmış olmasına rağmen teklik kişi zamirinde kök ünlüsünün genel olarak *-e-*; çokluk kişi zamirinde de ise *-i-* biçiminde görünmesinin nedeni, dil sisteminde, zamirin teklik ve çokluk durumuna göre sayısını belgelemek için

⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. § 2.5.1.1.

⁴⁸⁵ A. N. Kononov, *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad 1980, s. 165; G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 211.

⁴⁸⁶ Çağdaş Türk Lehçelerindeki teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekim listesi için bk. G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 248-250, tablo 13.

⁴⁸⁷ G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 212, 248-250, tablo 13.

bir ihtiyaç dâhilinde gelişmiş olmalıdır. Bu fikirden hareketle zamirlerin sayıları ayırt edici bir yapıya dönüşmüştür, diyebiliriz. Bu dönüşüm işleminde varsayımsal kökümüzün *bi+ olduğu düşünülürse teklik kişisi için kök ünlüsünün niçin dar bir sestem (-i) geniş bir sese (-e-, -e-) dönüştüğü ve çoğunlukla Türk lehçelerinde geniş bir sesle tanıklanmışlığı hususunda şunları söyleyebiliriz:

Teklik birinci kişi zamirinin farazi kökü *bi+, çekimli hâlde *bin+ veya *min+ biçimine girdiğinde kök ünlüsü bu çekim hadisesinden etkilenerek dar bir sestem geniş bir sese doğru değişmiş olmalıdır. Gelişimi şu şekilde beklenir: *bin+ ~ *min+ > bin+ ~ min+ > bin+ ~ min+ ~ ben+ ~ men+. Özellikle teklik kişi zamirlerinin çekim sırasında hem ön sestem hem de kök ünlüsünde değişikliğe uğraması da dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Buna nazaran çokluk kişi zamirlerinin ön sestem ve kök ünlüsünde sağlam bir yapıya sahip olması da düşüncemizi doğrular niteliktedir. Ayrıca, teklik birinci kişi zamirinin kök ünlüsünün Türk lehçelerinde düzenli bir şekilde olmasa bile çoğunlukla geniş sesleri bulundurması, nadir olarak da dar sesleri bulundurması lehçe farklılaşmasının da belirginleşmesini sağlamış olmalıdır.

Öte yandan Sevortyan'ın çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla da kök ünlüsünde görülen farklı sesler ya eski diyalektlerin farklılıklarının muhtemel yansımaları (B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva) ya da aynı kişi zamirlerinin birinci şahıslarında görüldüğü gibi (*bi, Çuvaşça *epe* “ben”, *biz*; *be, *ben*) örnekseme (analoji) yapılarının izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda Sevortyan'ın görüşünü aktardığı diğer bir araştırmacı da Menges'tir. O da teklik ve çokluk zamirlerin ünlülerindeki ilişkiyi ses değişimi olarak ifade etmektedir.⁴⁸⁸

3.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri

Ramstedt *si(n)⁴⁸⁹, Bang *si⁴⁹⁰, A. Gabain *si⁴⁹¹, Kotwicz *sä(n)*, *si(n)*⁴⁹², Malov *si⁴⁹³, Şçerbak *sän⁴⁹⁴, Poppe *si (*sän)⁴⁹⁵, F. D. Aşnin *si (*sän+)⁴⁹⁶, G. F. Blagova

⁴⁸⁸ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnavı na bukvi “k”, “k”)*, Moskva 1997, s. 67-68.

⁴⁸⁹ Ramstedt, son sestem -n'nin [Moğolca *bi* “ben”, *çi* (eski *ti) “sen”, Tunguzca *bi* “ben”, Tunguzca, Mançuca *si* “sen”, Mançuca *i* “o”] muhtemelen çok erken dönemde, yalnız hâlde kaybolduğunu düşünmektedir. Ona göre, sadece Türkçede vurgu gücünden veya gösterici (*deictic*) etkiden dolayı *min* ve *sin* biçimleri, *män* ve *sän* biçimlerine dönüşmüştür. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.)

⁴⁹⁰ W. Bang'dan aktaran G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 219.

⁴⁹¹ A. Gabain'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 125.

⁴⁹² Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁴⁹³ S. E. Malov, *age.*, 1951, s. 52.

⁴⁹⁴ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁴⁹⁵ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

⁴⁹⁶ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 204.

Erken Proto-Türkçe *si (*sin+), Geç Proto-Türkçe *sän ~ *sén*⁴⁹⁷, Serebrennikov ve Gadjeva *se (sonra *sen*)⁴⁹⁸, H. İ. Suyunçev **te+n* veya **ti+n*⁴⁹⁹, A. P. Potseluevskiy *siŋ (*s-iŋ)⁵⁰⁰, Menges *sän*⁵⁰¹, Tekin **si(n)*⁵⁰², Starostin **sä+n*⁵⁰³, Allan R. Bomhard Proto-Türkçe *se+⁵⁰⁴, EDAL *se+⁵⁰⁵.

Yukarıda Türkçenin proto dönemiyle ilgili teklik ikinci kişi zamiri üzerine tasarımda bulunan uzmanların varsayımları sunulmuştur. Bahsi geçen varsayımlarda gözlemlenen şu özellikler mevcuttur:

Ön seste *s-*; kök ünlüsü olarak da *-i-*, *-ä-*, *-e-* sesleri düşünülmüştür. Teklik ikinci kişi zamirinin başlangıç ünsüzü hakkında farklı görüşler bulunmamaktadır. Ön ses *s-*'nin hem tarihî lehçelerde hem de çağdaş lehçelerdeki (Çuvaş Türkçesindeki yalın hâl *esě*, *es* “sen”, çekimli hâl *san*+⁵⁰⁶ ve Yakut Türkçesindeki yalın hâl *en* “sen”, çekimli hâlde ise *eyi*+⁵⁰⁷ biçimleri hariç) konumu sabittir. Görüldüğü gibi Çuvaş Türkçesinde çekimli hâlde *s-* ön sesini kaydetmekteyiz; fakat yalın hâlde ise bu zamirin önünde (kişi zamirlerinin birinci ve ikinci kişi yalın hâllerinde) tespit edilen bir *e-* sesi bulunmaktadır. F. D. Aşnin, Çuvaş Türkçesinde gözlemlenen bu ses için diğer Altay dillerinde de örneklendirilebilen eski bir gösterici / işaret (*e* “işte”) parçası olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır.⁵⁰⁸ Bu bilgiden hareketle işaret parçası ile zamirin birleşmesi sonucunda da *e+sě* biçiminin oluştuğunu söyleyebiliriz. Çuvaş Türkçesindeki ön sesin ilk şeklinin de *s-*'li biçimde olduğunu doğrulayan başka bir delil de bu zamirin çekimli biçiminde ön seste *s-*'nin (*san*+) yer almasıdır. Yakut Türkçesindeki hadise ise

⁴⁹⁷ G. F. Blagova'nun ayrıntılı listesindeki yeniden inşa denemesinin yalın ve çekimli hâl formunu yukarıda gösterdik. Bu kısımda gösterilmeyen hâl ekleriyle teklik ikinci kişi zamirinin diğer farazi çekimleri şu şekilde aynı kaynaktan verilmiştir:

Erken Proto-Türkçe: İlgili hâli *sinim ~ *sinin* ~ *siniŋ*, belirtme hâli *sini, yönelme hâli *sinä, yön gösterme hâli *sinäri; *siñčä, bulunma hâli *sintä, ayrılma hâli $\emptyset$, araç hâli *sinin.

Geç Proto-Türkçe: İlgili hâli **sän+in* ~ *sän+iŋ*, belirtme hâli **sän+i* ~ *sen+i*, yönelme hâli *sana ~ *saŋa*, yön gösterme hâli dialekt. *saŋaru ~ *saŋar*, bulunma hâli **sän+tä*, ayrılma hâli **san+tän*, araç hâli $\emptyset$. (G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 248-250.)

⁴⁹⁸ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 126.

⁴⁹⁹ Bizce bu varsayım Türkçe için değil; Moğolca için geçerlidir. (H. İ. Suyunçev'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 126.)

⁵⁰⁰ A. P. Potseluevskiy'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 126.

⁵⁰¹ Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 119.

⁵⁰² Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

⁵⁰³ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 81.

⁵⁰⁴ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 310.

⁵⁰⁵ EDAL, s. 1237.

⁵⁰⁶ İ. A. Andreev, “Çuvaşki yazık”, *Yazıki narodov SSSR (Tyurkskiye yazıki)*, C. 2, İzdatel'stvo “Nauka”, Moskva 1966, s. 51.

⁵⁰⁷ E. İ. Ubryatova, “Yakutskiy yazık”, *Yazıki narodov SSSR (Tyurkskiye yazıki)*, C. 2, İzdatel'stvo “Nauka”, Moskva 1966, s. 412.

⁵⁰⁸ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 209.

bu lehçenin kendi iç özelliklerinden dolayı şekillenmiştir; çünkü Yakut Türkçesinde ön ses konumundaki *s*-'ler düzenli bir şekilde düşürülmüştür: *sen* > *en*, *saç* > *aç*.

Gerek tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde (Yakut ve Çuvaş Türkçesinin dışındaki) teklik ikinci kişi zamirinin ön seste *s*-'li biçimi bulundurması gerekse Yakut ve Çuvaş Türkçesinde bu kişi zamirinde görülen ses değişikliklerinin ve morfolojik değişikliklerin ön seste *s*-'nin bulunmasını mümkün kılması Proto-Türkçede teklik ikinci kişi zamirinin ön sesinde *s*- ünsüzünü varsaymamıza delil olmaktadır.

Teklik ikinci kişi için Altaycada **si* (**sin+*) biçimiyle birlikte ikinci bir kök **na* biçimi düşünülmüştür.⁵⁰⁹ Kanatimizce bu kişi zamirinin varsayılan ikinci kökü **na*, Türkçe veriler açısından doğrulanamayacak niteliktedir ya da Türkçe açısından bu yapı hiçbir zaman geçerli olmamıştır.⁵¹⁰

Teklik ikinci kişi zamirinin kök ünlüsünün asli olarak *-i-*, *-ä-*, *-e-* seslerinden hangisi olduğu meselesinde ise hem teklik hem de çokluk ikinci kişi zamirlerinin en eski kayıtlarında şunları gözlemlemekteyiz:

Teklik ikinci kişi zamiri: *sen*

Çokluk ikinci kişi zamiri: *siz*

Bizim burada özellikle vurgulamak istediğimiz durum Türkçenin tarihî seyri içerisinde teklik kişi zamirlerinin devamlı surette bir ses değişikliğine maruz kalması; çokluk kişi zamirlerinin ise bu ses değişikliğinden ön seste veya kök ünlüsünde hiçbir zaman etkilenmemiş olmasıdır.⁵¹¹ Çokluk kişi zamirlerinin ilgi çekici bu durumundan hareketle bu zamirlerin (birinci ve ikinci kişi) asli şekilleri muhafaza ettiklerine inanmaktayız ve bu asli şekillerde de bize göre kök ünlüsünde bir değişiklik gözlemlenemediği için *-i-* sesinin birincil kök ünlüsü olduğunu varsaymaktayız.

Bunların dışında, teklik ikinci kişi zamirinin (diğer Altay dillerindeki eş değerlerinde) kök ünlüsünden sonra yalın ve çekime girmiş hâllerde görülen bir *-n*, *-n-* sesinden söz edebiliriz. Bu sesin Proto-Türkçede (her iki evrede de) yalın hâlde bulunmadığını, sadece çekim hâlinde görülen bir ses olduğunu (diğer zamir formlarında olduğu gibi) düşünmekteyiz.⁵¹² Sadece A. Şçerbak'ın **säŋ*⁵¹³ varsayımında, son seste

⁵⁰⁹ EDAL, s. 225.

⁵¹⁰ Bk. § 2.5.1.2.

⁵¹¹ Başkurtça *hiz*, Tatarca *sëz* asli şekiller değildir.

⁵¹² Ayrıntılı bilgi için bk. § 2.5.1.1.

⁵¹³ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

art damak η sesi düşünölmektedir. Şçerbak, birinci kişi zamiriyle ilgili varsayımında son seste n sesiyle $*p\grave{a}n$ biçimini düşünürken; ikinci şahısta art damak η 'si ile $*s\grave{a}\eta$ biçimini düşünmesi ikna edici değildir; çünkü Şçerbak'ın varsayımında art damak η 'sinin düşünölməsi birinci kişide bu sesin niçin var olmadığı ve birinci kişinin art damak η 'si ile değil de neden n sesi ile biçimlendiği sorularını doğurmaktadır. Bu soruların cevapsız kalması da bu varsayımın geçersiz olacağını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Proto-Türkçe için teklik birinci kişi zamirinin yalın hâl biçimini $*si$; çekimli hâl biçimi ise $*si(+n)$ biçiminde düşünmemiz gerektiğini vurgulamak istiyoruz. Proto-Türkçenin aşamalarında ise kanaatimizce şu şekilde bir değişiklik meydana gelmiş olmalıdır:

Tablo 3.3. Proto-Türkçede teklik ikinci kişi zamiri yalın hâl tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe
$*si$	$*si \sim *se$

Türkçenin proto döneminin başlangıcında teklik ikinci kişi zamirini $*si$ biçiminde düşünmemiz olasıdır. Bu dönemin sonuna doğru ise yani Geç Proto-Türkçe döneminde, belki de bu zamirin çekimli hâlden kaynaklanan kök ünlüsünde $-i- > -e-$ değişikliği gelişmiş olmalıdır. Çekime giren zamir yapısı bozularak asli biçiminin yanında ikincil biçimler üretmiş olmalı ve bu biçimler de daha sonra Türk boylarının lehçe ayrıçları olarak Eski Türkçe döneminden günümüze kadar bir çeşitlilik yaratmasına sebep olmuştur. Bu noktada kök ünlüsü olarak $-e-$ sesini düşünen uzmanlar da bulunmaktadır. Bu uzmanlardan Serebrennikov ve Gadjieva, Türk yazı dillerinde asli e sesinin düzenli olarak i ve $\acute{e}$ sesleri olarak yansıdığının altını çizmekte ve $*se$ (sonra sen)⁵¹⁴ biçiminde varsayımlarını ortaya koymaktadırlar. Bilindiği gibi tarihî ve çağdaş lehçelerde $e > i$ ve $e > \acute{e}$ ses hadisesi gözlemlenmektedir; fakat bu açıklama bu zamirin kök ünlüsünün e olması gerektiği konusunda ikna edici değildir.

Zamirlerin çekim hâlinde görölen $-n-$ sesi zamir köklerine veya gövdelerine eklenerek hâl ekinden önce pozisyon almakta ve zamirlerin çekimli hâllerini meydana getirmekte olduğunu bilmekteyiz.

Tablo 3.4. Proto-Türkçede teklik ikinci kişi zamiri çekimli hâl tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe
$*sin+$	$*sin+ \sim *sen+$

⁵¹⁴ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 126.

Kronolojik olarak Geç Proto-Türkçe döneminin sonunda veya Erken Eski Türkçe aşamasında teklik ikinci kişi zamirinin varsayımsal yalın hâl biçimi (*si ~ *se) yerini, çekimli hâl biçimine (*sin ~ *sen) bırakmış olmalıdır. Ancak, bu şekilde örneklerini Eski Türkçe metinlerde tanıkladığımız *sen* biçiminin genelleşmesi inandırıcı olabilir.

3.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri

Ramstedt **in*⁵¹⁵, A. Gabain **i*⁵¹⁶, Kotwicz *ä(n)*, *i(n)*⁵¹⁷, Şçerbak *in (*an)⁵¹⁸, Poppe *i (*in)⁵¹⁹, F. D. Aşnin *i (*in+) ⁵²⁰, Serebrennikov ve Gadjieva **ol*⁵²¹, A. Borjakov ve H. İ. Suyunçev prototip olarak *o* (~ *u* ~ *a*) [daha sonra *ol*, *ul*, *al*]⁵²², Menges *i+⁵²³, Tekin **i(n)*⁵²⁴, Allan R. Bomhard Proto-Türkçe **i-na-* “*o*”⁵²⁵; *an+ “*o* (çekimli hâllerde)”⁵²⁶; *oraya*”; **o(l)*+ “*o*”⁵²⁷, EDAL *an+ “*o* (çekimli hâllerde), *oraya*”⁵²⁸; *ina+ “*o*”⁵²⁹; **o(+l)* “*o*”⁵³⁰.

Sevortyan, muhtemelen üçüncü kişi-işaret zamirinin tarihî olarak iki veya daha fazla ünlü kökle bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedir. Bu köklerin en eskisinin *a*+ olduğunu ve daha sonra *a*+ kökünün *o*+ köküyle yer değiştirdiğini ifade etmiştir. Sevortyan, ayrıca eski metinlerde uzantısı tespit edilen ve çağdaş olarak da Altayca *ıl* ve Tuvaca *ında* “*orada*” biçimlerinin varsayımsal bir *in köküyle ilişkili olabileceğini not düşmüştür.⁵³¹

V. Munkácsi, *alar* ve diğer çokluk kişili hâllerde görülen *a*+’nın kökeninin teklik çekimli hâllerdeki *a*+ olduğunu düşünmektedir.⁵³²

Kişi zamirlerinin birinci ve ikinci göstergelerine göre üçüncü kişi zamirleri için özel bir yapı bulunmamaktadır. Bu kişi zamiri, ilk olarak Eski Türkçede işaret

⁵¹⁵ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

⁵¹⁶ A. Gabain’dan aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 125.

⁵¹⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁵¹⁸ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵¹⁹ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

⁵²⁰ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 204.

⁵²¹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 126.

⁵²² A. Borjakov ve H. İ. Suyunçev’dan aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 126-127.

⁵²³ Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 123.

⁵²⁴ Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

⁵²⁵ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

⁵²⁶ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315-316.

⁵²⁷ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 316.

⁵²⁸ EDAL, s. 487.

⁵²⁹ EDAL, s. 577.

⁵³⁰ EDAL, s. 1040.

⁵³¹ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov (Obtsetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasnyje)*, Moskva 1974, s. 444-446.

⁵³² V. Munkácsi’dan aktaran E. V. Sevortyan, *age.*, 1974, s. 445.

zamirlerinin bu işlevde kullanılmasıyla tanıklanmaktadır. Eski Türkçede tevsik edilen üçüncü kişi zamirleri asli olarak işaret zamiri kökenlidir. Bu durum sadece Türkçe açısından ayırt edici bir özellik değildir. Dünya dillerinin tipolojik yapısında sık görülen bir özelliktir. Altay dillerinin teklik üçüncü kişi zamiri kısmında tartıştığımız üzere bahsi geçen dillerdeki üçüncü kişi zamirlerinin köken olarak işaret zamir(ler)iyle ilişkili olduğu sonucuna varmıştık. Bilhassa bu dillerin tarihî ve çağdaş şekillerinde üçüncü kişi zamirinin köken olarak bağlantılı olabileceği işaret veya iyelik yapılarının mevcudiyeti ilgili kısımda belirtilmiştir.

Yukarıda da vurguladığımız üzere üçüncü kişi zamiriyle ilgili olarak Türkçe tarihî seyri içerisinde, Eski Türkçe döneminde müstakil bir malzeme sunmamaktadır. Eski Türkçe döneminde üçüncü kişi zamiri görevinde *ol* “o, onlar” işaret zamiri kullanılmaktadır.⁵³³

Araştırmacılar tarafından Altay dillerinde ve Türkçenin proto döneminde de olması muhtemel üçüncü kişi zamiri olarak *i+* yapılı bir kök düşünülmüştür.⁵³⁴ Bu kökün türevleri Türkçe dışındaki diğer Altay dillerinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde farklı görevlerde tanıklanırken Eski Türkçe dönemi metinlerinde ise zamir işlevinde bu kökün bir uzantısıyla karşılaşmamaktadır; fakat Ramstedt’e göre Moğolcada üçüncü kişi zamiri olarak *inu* “onun” (enklitik olarak da *ini*, *-ni*, *ń* “onun”) şeklinde kaydedilen yapının Türkçede şimdiki üçüncü kişi iyelik eki *+i* ve *+in+* biçiminde kaldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Ramstedt, Eski Türkçeden şu örnekleri vermektedir: *qayani* “onun kağanı”, *qayaniņa* “onun kağanına” (< *qayanın+ya*).⁵³⁵

Poppe de Ramstedt’in düşüncesini paylaşmış ve teklik üçüncü kişi zamiriyle ilgili olarak Türkçe teklik üçüncü kişi iyelik ekini, Altaycadaki teklik üçüncü kişi zamirinin izi olarak görmüştür. Ona göre **i* “o” > *+i* “teklik üçüncü kişi iyelik eki” değişikliği meydana gelmiştir. Türkçede kaydedilmeyen bu zamir yalın hâlde *i*: ev+i; çekimli hâlde ise **in* > *+in*: ev+in+de biçimindedir. Poppe, bu zamirin izlerini Moğolca ve Mançu-Tunguzcayla da kıyaslamıştır: Moğolca **i* “o”, *in+u* “onun”; Mançu-Tunguzca *i* “o”, *in+i* “onun”, *in+de* “onda”.⁵³⁶

Baskakov, teklik üçüncü kişi iyelik ekini Türkçede *+I*, *+sI*, *+In*; Moğolcada *+yń*, *+iń*, *+ń* ve Mançu-Tunguzcada *+ni*, *+n*, *+nin* biçiminde kaydetmiştir; birinci ve

⁵³³ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.

⁵³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. § 2.5.2.1., § 3.1.2.4.1.

⁵³⁵ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 36.

⁵³⁶ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

ikinci kişi iyelik eklerinin zamir kökenli olmasından hareketle üçüncü kişi iyelik ekinin de bu bağlamda aynı şekilde gelişeceğini düşünerek, bu ekin, **in* üçüncü kişi zamirinden gelmesi gerektiğini tasarlamıştır. Sondaki *-n* sesinin ise kaybolmuş olduğunu belirtmiştir.⁵³⁷

Ramstedt, Poppe ve Baskakov üçüncü kişi iyelik ekinden hareketle Türkçedeki muhtemel üçüncü kişi zamiri *i*'nin varlığını ifade etmeye çalışmışlardır. Bu teorilerin dışında Eski Türkçede Gabain'in de üçüncü kişi kalıntısı (?) olarak değerlendirilebileceğini ima ettiği *inçä*, (*i*)*nçä* “böyle, böylece”; *inçip*, (*i*)*nçip* “fakat, o hâlde”; *inçäk*, *inçak* “?”; *inaru* “ileri”⁵³⁸ şekilleri Eski Türkçede belgelenen *in+* // *in+* kökenli yapıları göstermektedir. Bu tevsik edilen şekiller, kişi zamiri hüviyetinde kullanılmamakta; zarf ve bağlaç görevinde kullanılmaktadır. Zarf ve bağlaç görevinde kullanılan bu kalıplaşmış yapıların ortak bir *in+* // *in+* kökenine sahip olduğu muayyendir. Eski Türkçe döneminde belgelenen bu kökün türevleri, bizim kanaatimize göre diğer Altay dillerinde de görülen işaret parçası ve daha sonra da üçüncü kişi zamiri görevini yerine getiren şekillerdir. Eski Türkçedeki bu kalıplaşmış örnekler ise bu kökün, işaret zamiri görevini yitirerek başka bir kelime türü olarak kullanılan biçimleridir. Bilindiği gibi tevsik edilen bu biçimler sadece Eski Türkçe döneminde kullanılmamış, bazıları çağdaş Türk lehçelerinde de yaşamaktadır: Türkmen Türkçesi *ina+ru*; Halaç Türkçesi *ina*; Tuva Türkçesi *inda* “orada”, *indig* “böyle”; Tuva Türkçesinin Tofa ağzında *inda* “orada”. Bu örneklerde de *ı+* kökenli bir işaret zamiri görülmektedir ve bundan hareketle de araştırmacılar Proto-Türkçe **ı+na*-⁵³⁹ biçimini düşünmüşlerdir.

Ramstedt'in **in*, A. Gabain'in **i*, Kotwicz'in *ä(n)*, *i(n)*, Şçerbak'ın **in* (**an*), Poppe'nin **i* (**in*), F. D. Aşnin'in **i* (**in+*), Menges'in **i+*, Tekin'in **i(n)*, Allan R. Bomhard'ın **i+na+* “o” ve EDAL'ın yazarlarının **ina+* “o” varsayımları ortak bir *ı+* (*~i+*) köküne çıkmaktadır. Bu kök de bazı tarihî ve çağdaş lehçelerde tanıklanmaktadır. Bu sebeple Eski Türkçeden itibaren görülen üçüncü kişi zamirinin Proto-Türkçedeki şekillerinden biri bize göre de **ı* (*~*i*)'li bir yapıdır; fakat Şçerbak'ta **an*, Allan R. Bomhard'da **an+* “o (çekimli hâllerde)” ve EDAL'da **an+* “o (çekimli hâllerde), oraya” biçimlerinde varsayılan çekimli bir yapı mevcuttur. Bu yapının üçüncü kişi zamirinin çekime girmiş vaziyeti olduğu düşünülmektedir. Türkoloji geleneğinde

⁵³⁷ N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 59.

⁵³⁸ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67.

⁵³⁹ Örnekler bu çalışmadan alınmıştır: EDAL, s. 577.

özellikle Eski Türkçe malzemesi değerlendirildiğinde *ol* işaret zamiri yalın hâlde düşünülürken, bu zamirin çekimli hâlinin de *an+* zamiriyle karşılandığı tasarlanmıştır. Bu noktada Proto-Türkçede **ı (~ *i)*'lı bir yapıdan söz etmemiz ne kadar ki elimizdeki malzeme değerlendirildiğinde tutarlıysa bu **ı (~ *i)*'lı yapının çekimli hâlinin de **ın+* (*~ *ın+*) biçiminde olması da yine tanıklanan şekillerden hareketle inandırıcı olacaktır.

Diğer yandan **an+* yapısı, Eski Türkçe *ol* zamirinin çekime girmiş hâli olarak düşünülürse bu yapının hem fonetik hem de morfolojik açıdan izahı imkânsız olacaktır. Bu sebeple **an+* kökünü müstakil bir işaret zamiri olarak kabul etmenin daha doğru olacağına inanmaktayız. Tabii ki bu yapının çekimli hâlde olup olmaması noktasında ise biz de **an+* yapısının bünyesinde bulundurduğu *-n-* sesinden hareketle çekim hâlinde olduğunu varsaymaktayız. Bu zamirin Proto-Türkçede, yalın hâlde **a+* biçiminde; çekimli hâlde ise **an+* biçiminde var olduğunu düşünmekteyiz. Türkçenin tarihi seyri içerisinde bu zamirin dallanmasını çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde inceleyeceğiz.

EDAL'da **o(+l)* “o” diye bir işaret parçacığı (eki) tasarlanmıştır. EDAL'da yer verilen bu varsayımı Allan R. Bomhard da kabul etmektedir: Proto-Türkçe **o(l)+* “o”. Allan R. Bomhard, *ol* yapısını Proto-Altayca **o* “bu, o” (*deictic particle*) biçiminden geldiğini düşünmektedir. Bu biçimin de Proto-Tunguzcada **u+* “bu, o” ve Proto-Moğolcada **on+* “diğer, farklı” olarak yer almış olabileceği ve Tunguz ve Moğol dillerinin bu tasarımı ortaya koyabilecek örnekleri bulundurduğu varsayılmaktadır.⁵⁴⁰

Proto-Türkçe **o(+l)* tasarımında *-l* ünsüzü bize göre daha sonradan köke ulanan bir sestir. Bu ses genellikle kuvvetlendirme fonksiyonunda değerlendirilmiştir.⁵⁴¹ Bize göre, asli şeklin Proto-Türkçede **o*; çekimli hâlin ise **on+* biçiminde bir yapıya sahip olması beklenirdi. Aslında bu şekilleri Türkçenin daha sonraki dönemlerinde tanıklamaktayız. Sadece bu konuyla ilgili olarak *ol* zamirindeki *-l* ünsüzünün gösterme / pekiştirme işlevinde kullanıldığını düşünmekteyiz.

Sonuç olarak, üçüncü kişi zamirinin işaret zamiri kökenli olduğunu varsaydığımız için genel görüşlerin aksine işaret zamirlerinden türeyen üç farklı üçüncü kişi zamiri yapısı düşünmekteyiz. Bu yapılar, işaret zamiri kökenli olduğu için Proto-Türkçede şu şekilde kullanılmış olmalı:

⁵⁴⁰ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 316.

⁵⁴¹ Gabain *ol*'daki *-l*'nin gösterici ses (*deictic element*) olduğunu düşünmektedir. (Gabain'den aktaran A. M. Şerbak, *age.*, 1977, s. 127.); Kotwicz *ol* zamirindeki *l* unsurunun Türk lehçelerinde isteğe bağlı (*fakültatif*) bir öge olarak görüldüğünü belirttiikten sonra bu unsurun Moğolcada ve birtakım Türk lehçelerinde de görülen *la* parçacığından (bunun kısaltılmış şekli *l*) geldiğini açıklamıştır. (Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 143.)

Tablo 3.5. Proto-Türkçede teklik üçüncü kişi zamiri hâl tasarımları.

yalın hâl		çekimli hâl	
Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe	Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe
* <i>l</i> (~ * <i>i</i>)	* <i>l</i> (~ * <i>i</i>)	* <i>in+</i> (~ * <i>in+</i>)	* <i>in+</i> (~ * <i>in+</i>)
* <i>a</i>	* <i>a</i>	* <i>an+</i>	* <i>an+</i>
* <i>o</i> ~ <i>o(l)</i>	* <i>o</i> ~ <i>o(l)</i>	* <i>on+</i>	* <i>on+</i>

Proto-Türkçede olduğunu varsaydığımız işaret zamirleri de Erken Eski Türkçe aşamasında teklik üçüncü kişi zamirinin yalın ve çekimli hâldeki biçimleri olarak işlerlik kazanmışlardır. Bahsi geçen işaret zamirlerinden **in+* (~ **in+*)’li biçimler bazı Türk lehçelerinde hâlâ zamir çekiminde görülmekteyken; diğer Türk lehçelerinde ise hâl ekleriyle kalıplaşarak kelime türü değişikliğine uğramıştır.

**a+*’lı ve **o+*’lu yapılar tarihî dönemlerden başlayarak günümüze kadar metinlerden takip edilebilecek geniş bir malzeme sunmaktadır.

3.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri

Böhtlingk *biz* < *bi “ben”+*si “sen”⁵⁴², Ramstedt *biz* (< *bir)⁵⁴³, Bang⁵⁴⁴ **bi+z*⁵⁴⁵, A. Gabain **biz*⁵⁴⁶, Kotwicz **ba(n)*, **ma(n)*⁵⁴⁷, Şçerbak **pîs*⁵⁴⁸, Poppe **bir*⁵⁴⁹, F. D. Aşnin **bi+z*⁵⁵⁰, Serebrennikov ve Gadjeva *piz (sonra *biz*)⁵⁵¹, Menges *biz*⁵⁵², Tekin **bi+z*⁵⁵³, Starostin **bi+r*⁵⁵⁴, Allan R. Bomhard Pre-Proto-Türkçe **mi+ri*, Proto-Türkçe **mi+r*^v (> **bi+r*^v)⁵⁵⁵, EDAL **bi+r*⁵⁵⁶.

Yukarıda sunulan varsayımlarda Otto Böhtlingk ve Kotwicz’inki hariç *bi* ~ *pi* zamir kökünün +*z* veya +*r* çokluk ekiyle birleşmesi sonucunda oluşmuş proto şekilleri görmektediriz.

Bu görüşe karşılık çokluk zamirlerinin farklı bir izahını Otto Böhtlingk yapmaktadır. Böhtlingk, *biz* zamirini *bi* “ben” ve *si* “sen” zamirlerinin birleşmesiyle

⁵⁴² Otto Böhtlingk, *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg 1851, s. 264, 346.

⁵⁴³ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

⁵⁴⁴ Sevortyan’ın çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla Bang, *biz* zamirinin yapısını teklik birinci kişi *bi zamirine eklenen eski duallik işaret eden *+*z* ekinin birleşmesiyle (**bi+z*) açıklamaktadır. Benzer görüş Brockelmann ve diğer yazarlar tarafından da paylaşılmaktadır: *biz* < **bi(n)* “ben+çokluk işaretleyicisi +*z* < *+*r* (Tekin)”. [E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu “b”)*, Moskva 1978, s. 129-130.]

⁵⁴⁵ W. Bang’dan aktaran G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 220.

⁵⁴⁶ A. Gabain’dan aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 125.

⁵⁴⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁵⁴⁸ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵⁴⁹ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

⁵⁵⁰ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 204.

⁵⁵¹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 126.

⁵⁵² Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 119.

⁵⁵³ Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

⁵⁵⁴ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 88.

⁵⁵⁵ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 330.

⁵⁵⁶ EDAL, s. 341.

oluşturduğunu düşünmektedir: *biz* < *bi+si* “ben ve sen”.⁵⁵⁷ Kotwicz ise Böhlingk’in bu görüşünü riskli görmekte ve *si* zamirinin kısaltarak *z*’ye dönüşmesindeki ses değişikliklerinin açıklanamayacağını ifade etmektedir.⁵⁵⁸ Tespit edilebildiği kadarıyla Böhlingk’in görüşünü ilk olarak paylaşan Radloff (*biz* < *bän+sän*)⁵⁵⁹, tur. Bunun dışında bu görüş, Malov⁵⁶⁰ ve Baskakov⁵⁶¹ tarafından da zikredilmiştir:

Malov, *biz* zamirini birinci olarak bilinen şekliyle açıklamış, yani zamir ve çokluk eki birleşmesiyle; ikinci olarak da kaynağını belirtmeden *bi* ve *si* zamirlerinin birleşmesinden *biz* zamirinin oluştuğunu (ayrıca *si+si* = *siz*) ifade etmiştir.⁵⁶²

Baskakov, *biz* zamirinin yapısıyla ilgili iki farklı değerlendirme yapılabileceğini açıklamıştır. Birincisi, Türkçe çokluk birinci kişi zamiri için teklik birinci kişi zamiri *bi* ile çokluk eki +*z*’nin birleşmesi olarak düşünülebileceği; ikincisi ise kapsamlı kişi zamiri *biz*’in *bi+si* “ben ve sen” yapısından gelişmiş olabileceğidir.⁵⁶³

Diğer yandan Kotwicz’in görüşü ise Türkçe kişi zamirlerinin çokluk şekillerinin olduğu gibi ayrıca dual (ikilik) biçimlerinin de olduğu noktasındadır. Buna göre Kotwicz, **ba(n)*, **ma(n)* biçimini çokluk olarak tasarlar; *biz* biçimini ise dual kategorisinde değerlendirmektedir. Tabii ki onun varsayımında **ba(n)*, **ma(n)* biçimleri birinci çokluk şahısta yer alırken ikinci çokluk şahısta **sa(n)* ve üçüncü çokluk şahısta ise **a(n)* biçiminin olduğu düşünülmektedir.⁵⁶⁴ Özellikle Yıldız Kocasavaş’ın belirttiği gibi bu köklerin varlığı kabul edilse bile 1. ve 2. şahıs örneklerine niçin rastlanmadığı ve 3. şahısta zamir köküne neden tekliğin çeşitli çekimli şekillerinde rastlandığını izah etmek güç olacaktır.⁵⁶⁵ Bize göre Kotwicz’in görüşü şu açıdan değerlendirilebilir: Belki zamir köküne eklenen +*z* / +*r* eki Türkçenin karanlık dönemlerinde duallık sağlayıcısı bir fonksiyona sahipti; fakat bu özelliğini zaman içerisinde yitirerek sınırlı çokluk işlevi (zamirler için) kazanmış olabilir. Eğer böyle düşünülürse en geç, Geç-Proto-Türkçe döneminde artık bu ek için çokluk işlevini tamamıyla kazanmış ve Eski Türkçe metinlerinde neredeyse istinasız bir şekilde birinci ve ikinci çokluk şahıslarda işlek bir vaziyette kullanılmıştır diyebiliriz. +*r* ve +*z* eklerini

⁵⁵⁷ Otto Böhlingk, *age.*, 1851, s. 346.

⁵⁵⁸ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 7.

⁵⁵⁹ W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei: Neue Folge*, St. Petersburg 1897, s.71-72.

⁵⁶⁰ Malov’un atıfta bulunmadan sunduğu görüş daha önceden Otto Böhlingk tarafından ileri sürülmüş ve Radloff tarafından da paylaşılmıştır.

⁵⁶¹ Baskakov’un atıfta bulunmadan sunduğu görüş daha önceden Otto Böhlingk tarafından ileri sürülmüş ve Radloff tarafından da paylaşılmıştır.

⁵⁶² S. E. Malov, *age.*, 1951, s. 52.

⁵⁶³ N. A. Baskakov, *agm.*, 1975, s. 10; N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 60.

⁵⁶⁴ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁵⁶⁵ Yıldız Kocasavaş, *age.*, 2004, s. 54.

ilk olarak W. Schott, Türkçede zamirlerin sonunda görülen çokluk eki olarak düşünmüş ve eski bir çokluk eki olarak kabul etmiştir.⁵⁶⁶ Bu görüş Munkácsi, Ramstedt, Bang, Ligeti, Poppe⁵⁶⁷ tarafından da kabul görmüş ve günümüze kadar da çokluk birinci ve ikinci kişi zamirlerinin yapısı açıklanırken en çok taraftar bulan varsayım olarak inandırıcılığını korumaktadır.

Ayrıca, Kotwicz Altay dillerinde teklik gövdelerin üzerine Moğolcada *da*, Mançucada *se*, Tunguzcada *+t ~ ti*, Türkçede *+z* çokluk eklerinin getirilmesiyle zamirlerin kapsamlı çokluk şekillerinin yaratıldığını⁵⁶⁸ düşünmektedir. Buna göre Türkçe ve Moğolca için Schott'un fikri (Türkçe *bi+z*; Moğolca *bi+da*) Kotwicz tarafından paylaşılmaktadır.

Sonuç olarak, biz de çokluk birinci kişi zamirinin, teklik birinci kişi zamirine (**bi*) eklenen çokluk eki (*+z ~ +r*) ile gelişmiş olduğunu düşünmekteyiz.

Bu zamir yapısının ön seste *b-* ünsüzünü mü; yoksa *p-* ünsüzünü mü bulundurduğu konusunda teklik birinci kişi zamiri kısmında görüşümüzü açıklamıştık. Bu sebeple tekrara düşmemek için şu bilgileri kısaca aktarmak istiyoruz: Genel olarak uzmanlar ön seste **b-* sesini düşünürken Şçerbak **p̄s*, Serebrennikov ve Gadjieva **piz* farazi biçimlerinde ön seste **p-* sesini tasarlamaktadırlar. Serebrennikov ve Gadjieva, Proto-Türkçenin eski döneminde söz başında sedasız ünsüz olduğunu dikkate alarak bunu düşünmektedirler. Proto-Türkçe döneminde ise baştaki *p* sesinin *b* sesine çevrildiğini ifade etmektedirler. Aynı şekilde baştaki sedasız *p-* sesini teklik birinci kişi zamiri **pen*, çokluk birinci kişi zamiri **piz* (sonra *biz*) ve işaret zamiri **pu*'da da varsaymaktadırlar.⁵⁶⁹

Kök ünlüsü olarak teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinin birincil biçimlerini kurarken temel aldığımız nokta, çokluk birinci ve ikinci kişi zamirinin dar bir ünlüye sahip olduğu gerçeğidir. Bu dar ünlünün hem tarihî dönemlerde hem de çağdaş lehçelerde düzenli bir şekilde gözlemlendiği de aşıkardır. Bu sebepten çokluk birinci kişi zamirinin *-i-* ünlüsünü yansıttığına inanmaktayız. Bu noktada farklı iki görüş vardır: Kotwicz'in **ba(n)*, **ma(n)* varsayımı ve Şçerbak'ın **p̄s* varsayımı. Kotwicz'in **ba(n)*, **ma(n)* varsayımları Türkçe için sadece sıra dışı ve gerçeklikten öte varsayımlar olarak

⁵⁶⁶ W. Schott, *age.*, 1836, s. 48-60.

⁵⁶⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 7.

⁵⁶⁸ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 6-7.

⁵⁶⁹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 125-126.

değerlendirilebilir. Dolayısıyla Şçerbak'ın varsayımındaki uzun $-r̄$ sesi tarihî ve çağdaş lehçeler açısından tanımlanamaz.

Biz kendi varsayımımızı şu şekilde sunmaktayız:

Tablo 3.6. Proto-Türkçede çokluk birinci kişi zamiri tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe	
$*bi+r$	$*bi+z$	$*pi+r$

Erken Proto-Türkçede $*bi+r$ biçiminde, son seste $+r$ 'li biçimi düşünmemizin sebebi diğer Altay dillerinde $-r-$ ünsüzünün durumuyla ilgilidir. Poppe, ünlüler arası pozisyonda (*intervocalic*) Mançu-Tunguzca r , Moğolca r , Çuvaşça r , Türkçe $r > *r^1$; Mançu-Tunguzca r , Moğolca r , Çuvaşça r , Türkçe $z > *r^2$ yeniden inşasını ortaya koymuştur.⁵⁷⁰ Biz de bu görüşten hareketle -Altay dillerindeki eş değerleriyle birlikte düşünerek- ilk biçimi $*bi+r$ biçiminde varsaymaktayız.

3.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri

Böhtlingk $siz < *si$ “sen”+ $*si$ “sen”⁵⁷¹, Ramstedt $siz (< *sir)$ ⁵⁷², Bang $*si+z$ ⁵⁷³, A. Gabain $*siz$ ⁵⁷⁴, Kotwicz $*sa(n)$ ⁵⁷⁵, Şçerbak $*s̄s$ ⁵⁷⁶, Poppe $*sir$ ⁵⁷⁷, F. D. Aşnin $*si+z$ ⁵⁷⁸, Serebrennikov ve Gadjeva $*siz$ ⁵⁷⁹, A. P. Potseluevskiy $siη+iz > siηiz > siz$ ⁵⁸⁰, Menges $siz, sizlär$ ⁵⁸¹, Tekin $*si+z$ ⁵⁸², Allan R. Bomhard Pre-Proto-Türkçe $*si+ri$, Proto-Türkçe $*si+r$ ⁵⁸³.

Yaygın olarak Müşterek Türkçe si köküne eklenen çokluk eki (veya duallik eki) $+z / +r$ 'nin Genel Türkçe siz veya Çuvaş Türkçesi $esir$ biçimlerini oluşturduğu düşünülmektedir. Bu görüş Schott'tan beri en yaygın ve inandırıcı varsayım olarak geçerliliğini korumaktadır. biz zamirinde olduğu gibi farklı bir görüş ortaya atan Otto Böhtlingk, siz zamirinin oluşumunu $siz < si+si$ “sen ve sen” şeklinde açıklamıştır. Bu görüşü çokluk birinci kişi zamirinde vurguladığımız gibi Kotwicz eleştirmiştir.

⁵⁷⁰ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 199.

⁵⁷¹ Otto Böhtlingk, *age.*, 1851, s. 264.

⁵⁷² Ramstedt bu şekli belirtmemiş; ama birinci çokluk zamirinin yapısıyla ilgili görüşünden bu biçim düşünülebilir. (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.)

⁵⁷³ W. Bang'dan aktaran G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 219.

⁵⁷⁴ A. Gabain'den aktaran A. M. Şçerbak *age.*, 1977, s. 125.

⁵⁷⁵ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁵⁷⁶ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵⁷⁷ Nicholas Poppe, *age.*, 1965, s. 194.

⁵⁷⁸ F. D. Aşnin, *agm.*, 1988, s. 204.

⁵⁷⁹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 126.

⁵⁸⁰ A. P. Potseluevskiy'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 126.

⁵⁸¹ Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 119.

⁵⁸² Talat Tekin, *agm.*, 2013, s. 119.

⁵⁸³ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 330.

Serebrennikov ve Gadjeva bu zamirin *biz* biçimi ile simetrik olarak meydana geldiğini belirtmişlerdir. Şçerbak'ın varsayımındaki uzun *-ř* sesi tarihi ve çağdaş lehçeler açısından tanımlanamaz.

Biz kendi varsayımımızı şu şekilde sunmaktayız:

Tablo 3.7. Proto-Türkçede çokluk ikinci kişi zamiri tasarımları.

Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe	
* <i>si+r</i> ⁵⁸⁴	* <i>si+r</i>	* <i>si+z</i>

3.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri

Ramstedt $a \sim an$ ⁵⁸⁵, A. Gabain **olar*⁵⁸⁶, Kotwicz $a(n)$ ⁵⁸⁷, Şçerbak **anlar*⁵⁸⁸, Serebrennikov ve Gadjeva **ol (olar)*⁵⁸⁹.

H. İ. Suyunçev'e göre çokluk üçüncü kişi zamiri *olar (olar > ol+ar)*, eklerin birleşmesi sonucundaki genişlemeden veya *+lar (anlar > allar)* ekinin ön ses ünsüzü n^7 'yi asimilasyona uğratması sonucunda ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁰

Çokluk üçüncü kişi zamiri işlevinde, teklik üçüncü kişi zamirinin daha doğru bir ifadeyle asli olarak işaret zamiri olan; fakat görev icabı üçüncü kişi zamiri işlevinde kullanılan bir zamir biçiminin kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz. Bu şahsın kullanım biçimi Köktürk Türkçesi metinlerinde tespit edilemediğinden (belki tesadüfi bir durumdur) daha sonraki aşamalarda biçimlenmiştir.

3.1.2. İşaret Zamirleri:

3.1.2.1. *bu:

Ramstedt *bu*, *mun (ilgi hâli *munuŋ*)⁵⁹¹, A. Gabain dolaylı taban *mun veya **bun*⁵⁹², Kotwicz $bu [mu(n)+]$ ⁵⁹³, Şçerbak **pū*⁵⁹⁴, G. F. Blagova⁵⁹⁵ Erken Proto-Türkçe

⁵⁸⁴ Bk. § 3.1.1.4.

⁵⁸⁵ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 37.

⁵⁸⁶ A. Gabain'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 125.

⁵⁸⁷ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 33.

⁵⁸⁸ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵⁸⁹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 126.

⁵⁹⁰ H. İ. Suyunçev'den aktaran A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵⁹¹ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁵⁹² Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 101.

⁵⁹³ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 46.

⁵⁹⁴ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁵⁹⁵ G. F. Blagova'nın ayrıntılı listesindeki yeniden inşa denemesinin yalın ve çekimli hâl formunu yukarıda gösterdik. Bu kısımda gösterilmeyen hâl ekleriyle işaret zamirinin diğer farazi çekimleri şu şekilde aynı kaynaktan verilmiştir: Erken Proto-Türkçe: İlgî hâli *punyn ~ *bunyn* ~ *punyn* ~ *bunyn*, belirtme hâli *puny ~ *buny*, yönelme hâli *puna ~ *buna*, yön gösterme hâli *puŋaru ~ *buŋaru*; *punča ~ *bunča*, bulunma hâli *punta ~ *bunta*, ayrılma hâli $\emptyset$, araç hâli *punyn ~ *bunyn*.

*pu ~ *bu* (*pun+ ~ *bun*+), Geç Proto-Türkçe *pu ~ *bu* (*bun+ ~ *mun*+ ~ *myn*+)⁵⁹⁶, Serebrennikov ve Gadjeva **pu*⁵⁹⁷, Menges *bu*, *po*⁵⁹⁸, Räsänen *bu, *bo* ~ *mun*+⁵⁹⁹, Sevortyan *bū / *bō ~ **bon*⁶⁰⁰, Allan R. Bomhard Proto-Türkçe *mū / *mō > *bū / **bō*⁶⁰¹.

Gabain, *bu* zamirinin kökenini Genel Altayca *mu'dan geldiğini varsaymakta ve Eski Moğolca HY *mun* “o”, çokluk *mut* şekilleriyle karşılaştırılmasını not düşmektedir. Genel Altayca *mu köküyle ilgili olarak, Brāhmī yazısında mevcut olan yalın hâl *bo*'nun teşkil edilmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Çekimli hâlin tesiriyle birçok modern ağızda da yalın hâlin *o*'sunun *u* olduğunu düşünmektedir. *bo* biçiminin *bu* biçimine dönüşmesini bu şekilde ifade etmektedir. Gabain, bu ses değişiminin Eski Türkçe metinlerin yazılı biçimlerinde bulunup bulunmadığı ise *o* ve *u* seslerinin yazıda ayırt edilememesinden dolayı bilinemeyeceğini açıklamıştır. Ek olarak da Eski Türkçede bu zamirin yalın hâl biçiminin *bo*, *po* biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁰²

Ramstedt, Moğolca *mön* “kendi, tıpatıp aynı (aynen)” kelimesiyle Türkçe *bu* (< *mun) zamirini etimolojik olarak eş değer görmektedir.⁶⁰³ Allan R. Bomhard, Müşterek Türkçe (*Common Turkic*) işaret zamirini *mū / *mō > *bū / *bō “bu” biçiminde düşünmektedir. Bomhard, Ramstedt'e atıfta bulunmadan onun öne sürdüğü fikir olan Moğolca *mön* işaret parçasıyla ilgili bilgi vermiştir. Moğolca kelimenin kelime türü olarak kullanımını ve anlamını aynı maddede kaydetmiştir.⁶⁰⁴

Bu zamirin yukarıda sunulan varsayımlarında ön seste *b-*, *m-*, *p-* ünsüzlerini; kök ünlüsünde *-u-*, *-ū-*, *-o-*, *-ō-* seslerini görmekteyiz. Teklik birinci kişi zamirinde olduğu gibi *bu* işaret zamirinin ön sesinde de aynı ünsüzlerin düşünülmesi dikkat çekmektedir. Bu sebeple teklik birinci kişi zamirinde düşündüğümüz gibi *bu* işaret zamirinin de yalın hâlde ön seste *b-* ünsüzünü; çekimli hâllerde ise genellikle ön seste *m-* ünsüzünü bulundurduğunu kabul etmekteyiz. *p-* ünsüzünün ön seste bulunma hadisesi ise lehçesel

---

Geç Proto-Türkçe: İlgili hâli *bunyn ~ *bunyn* ~ *munyn* ~ *munyn*, belirtme hâli *buny ~ *muny*, yönelme hâli *buna ~ *muna* ~ *muja*, yön gösterme hâli *mujaru ~ *munyar*, bulunma hâli *bunta ~ *munta*, ayrılma hâli *buntan ~ *muntan*, araç hâli Ø. (G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 251-253.)

⁵⁹⁶ G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 236-253.

⁵⁹⁷ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjeva, *age.*, 2011, s. 125.

⁵⁹⁸ Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 121.

⁵⁹⁹ Martti Räsänen, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 85.

⁶⁰⁰ Sevortyan, Proto-Türkçe işaret zamiri *bū* ~ *bō*'nun protipini *bū / *bō ~ *bon biçiminde vermektedir. *mun biçimini ise ikincil olarak düşünmektedir. (E. V. Sevortyan, *age.*, 1978, s. 227.)

⁶⁰¹ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume III, 2014, s. 922-923.

⁶⁰² Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67, 128.

⁶⁰³ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁶⁰⁴ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume III, 2014, s. 922-923.

farklılaşma göstergelerinden birisi olmalıdır. Yine yukarıdaki varsayımlarda işaret zamirinin çekimli biçimlerinde *-n-* sesi düşünülmektedir. Çekim hâlinde ortaya çıkan bu ses kök ve ekler arasında bağlantıyı sağlamaktadır.

Bu zamirin kök ünlüsünün hangi ünlü veya ünlülerle temsil edileceği noktasında Sevortyan'ın tahlili $*\bar{u} \sim *\bar{o}$ ve $*u \sim *o$ biçimindedir.⁶⁰⁵

Özellikle işaret zamirleriyle kişi zamirlerinin bağlantılı olduğu noktasında Türkologların görüşleri⁶⁰⁶ vardır. Bu konuyla ilgili olarak Baskakov, kişi zamirleriyle işaret zamirlerinin Altay dillerinde yakın ilişkisinden bahsetmektedir. Özellikle Türkçe açısından şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır:

I. Gerçek anlamında kullanılan işaret zamirleri:

1. *bul* “this near”; this.
2. *sol* ~ *şöl* “the same” (vurgulanmış), concrete: “that”.
3. *ol* “that”.

II. Asli olarak gerçek anlamına sahip olan ilgi hâlindeki benzer zamirler (kişi, canlı, cisim, nesne):

1. *bu(l)nuj*: **a.** *bunuj* “of this”; **b.** *buni* ~ *muni* “something”.
2. *so(l)nuj*: **a.** *sonuj* “at the same”; **b.** *soni* “the same thing”.
3. *o(l)nyj*: **a.** *onuj* ~ *anyj* “of that”; **b.** *oni* ~ *ani* “of the same”.

III. Kişi zamirlerine dönüşen benzer zamirlerden isimler:

1. *bunuj*, *munuj*: **a.** *buni*, *muni* “the same”; **b.** *meniñ* ~ *benim* “my” > *men* > *ben* “I”.
2. *sonuj*: **a.** *soni* “that, the same one”; **b.** *seniñ* “your” > *sen* “you”.
3. *onuj*: **a.** *oni* ~ *ani* “the same”; **b.** *onuj* ~ *anyj* “his” > *on* ~ *an* ~ *ol* “he”.

Baskakov, görüldüğü gibi kişi zamirlerinin işaret zamir köklerinden meydana geldiğini ileri sürmektedir.⁶⁰⁷

3.1.2.2. $*o \sim ol$ ($*on+$):

Kotwicz ol [$o(n)+ \sim a(n)+$]⁶⁰⁸, Şçerbak $*\bar{o}l$ ⁶⁰⁹, G. F. Blagova⁶¹⁰ Erken Proto-Türkçe $*u \sim o$ ($*on+ \sim an+$), Geç Proto-Türkçe $*u \sim o$ ($*on+ \sim an+$)⁶¹¹, Räsänen ol , o ($\sim an$)⁶¹², Allan R. Bomhard Proto-Türkçe $*o(l)+$ “o”⁶¹³, EDAL $*o(+l)$ “o”⁶¹⁴.

⁶⁰⁵ E. V. Sevortyan, *age.*, 1978, s. 226.

⁶⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. § 3.1.1.1.

⁶⁰⁷ N. A. Baskakov, *agm.*, 1975, s. 10; N. A. Baskakov, *age.*, 1981, s. 60.

⁶⁰⁸ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 46.

⁶⁰⁹ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 127.

⁶¹⁰ G. F. Blagova'nın ayrıntılı listesindeki yeniden inşa denemesinin yalın ve çekimli hâl formunu yukarıda gösterdik. Bu kısımda gösterilmeyen hâl ekleriyle işaret zamirinin diğer farazi çekimleri şu şekilde aynı kaynaktan verilmiştir: Erken Proto-Türkçe: ilgi hâli $*onyn \sim anyn \sim onyñ \sim anyñ$, belirtme hâli $*ony \sim any$, yönelme hâli $*ona \sim ana$, yön gösterme hâli $*anaru$, $*anča$, bulunma hâli $*anta$, ayrılma hâli $\emptyset$, araç hâli $*anyñ$.

Kononov, işaret zamiri *ol* ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *ol* (< işaret zamiri *o* ~ *u* ~ *ı* ~ *i* ~ *ü*+gösterici öge *-l*) ve çekim hâlinde **on* ~ *an* ~ *in* ~ *in* “o”.⁶¹⁵

Ramstedt, Türkçe *ol* zamirini Çuvaşça *lere* “orada”, *laja* “oraya”, *lej alla* “ele”, *leş*, *leşə* “işte orada (orada)” kelimelerindeki **lɛ* (< **əle* < **əl-a* < **ol-a*) ile bağıntılı görmektedir. Türkçedeki bu zamirin yalın hâl biçimini *ol*; çekimli hâl biçimini ise *an+* olarak düşünmektedir.⁶¹⁶

EDAL’da Proto-Türkçe için **o(+l)* “o” biçimi tasarlanmıştır. EDAL’da yer verilen bu varsayımı Allan R. Bomhard da kabul etmektedir. Hem EDAL’ın yazarları hem de Allan R. Bomhard, *ol* yapısını Proto-Altayca **o* “bu, o / şu” (*deictic particle*) biçiminden geldiğini düşünmektedir. Bu biçimin Proto-Tunguzcada **u+* “bu, o / şu” ve Proto-Moğolcada **on+* “diğer, farklı” olarak yer almış olabileceğini varsaymaktadırlar. Tunguz ve Moğol dilleri de bu tasarımı ortaya koyabilecek örnekleri bulundurmaktadır.⁶¹⁷

Bize göre Proto-Türkçe **o(+l)* tasarımında *-l* ünsüzü köke daha sonradan ulanan bir ögedir. Bu öge, gösterme / pekiştirme işlevinde değerlendirilmiştir.⁶¹⁸ Asli şeklin Proto-Türkçede **o*; çekimli hâlin ise **on+* biçiminde bir yapıya sahip olması beklenirdi. Aslında bu şekilleri Türkçenin daha sonraki dönemlerinde tanıklamaktayız. Ayrıca, *ol* zamirinin çekimli hâlini *an+* biçiminde düşünmemekteyiz. Kanaatimize göre *an+* zamiri Türkçede müstakil bir zamirdir ve muhtemelen **a* biçiminde bir kökten türemiştir.

3.1.2.3. **a* (*an+*):

Türkoloji geleneğinde *ol* zamirinin çekimli hâli olarak değerlendirilen *an+* biçimine katılmamaktayız. Bunun sebebi ise Türkçedeki *a(+n)* işaret zamirinin zengin bir çekim şeklinin olması ve özellikle bu gövdeden türeyen kelimelerin tür değiştirerek farklı işlevlerde görülmesidir. Bilhassa aynı gövdeden türediği aşıkâr olan tür değiştirmiş kelimeler de bu kökün eskiliği hususunda bizce kanıt olmaktadır. Bu zamir,

Geç Proto-Türkçe: İlgî hâli **onyn* ~ *onyŋ* ~ *anyŋ* ~ *anyŋ*, belirtme hâli **ony* ~ *any*, yönelme hâli **ona* ~ *ana* ~ *oŋa* ~ *aŋa*, yön gösterme hâli **aŋaru* ~ *aŋar*, bulunma hâli **onta* ~ *anta*, ayrılma hâli **ontan* ~ *antan*, araç hâli $\emptyset$. (G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 251-253.)

⁶¹¹ G. F. Blagova, *agm.*, 1988, s. 236-251.

⁶¹² Martti Räsänen, *age.*, 1969, s. 360.

⁶¹³ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 316.

⁶¹⁴ EDAL, s. 1040.

⁶¹⁵ A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 166.

⁶¹⁶ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁶¹⁷ EDAL, s. 1040; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 316.

⁶¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. § 3.1.1.3.

çekimli hâlde neredeyse bütün hâl eklerinde işlerlik sağlarken sadece yalın hâl görünümünün olmamasından dolayı *ol* zamirinin çekime girmiş hâli olarak değerlendirilmiştir. Oysa ki *ol* zamirinin çekime girmiş hâli Türkçenin ilerki dönemlerinde *onu, onun, ona, onda* vb. şekillerde tanıklanmaktadır. Yine *ol* zamirinin Eski Türkçe döneminde sadece yalın hâlde görülmesi belki de bu zamirin önceleri yalın hâl biçiminde kullanılmakta olduğunu ve daha sonra işlerlik kazanarak diğer hâllerde de kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

an+ işaret zamirini, müstakil bir işaret zamiri olarak kabul ettiğimiz için bu zamirin yalın hâlini de Proto-Türkçe için **a* biçiminde düşünmekteyiz. Yalın **a* biçimi bugüne kadar metinlerde tanıklanamamıştır; fakat bu zamir kökünü düşünmemizin kanıtları belki de Türkçenin ötesinde -Altay dilleri içerisinde değerlendirilen- Japonca **á+*, Korece **ā+mò*, Yazılı Moğolca *anu* ve Orta Moğolca *anu, andur, ani* ve *ana* biçimleri⁶¹⁹ olabilir. Ayrıca, Allan R. Bomhard da Türkçe (Proto-Türkçe *an+* “o (çekimli hâllerde); oraya”) malzemeyi Proto-Altayca **a+* “o / şu” zamirinin görünümü olarak değerlendirmiştir.⁶²⁰

3.1.2.4. Diğer İşaret Zamiri Kökleri:

3.1.2.4.1. **ı (*in+) ~ *i (*in+)*:

EDAL’ın yazarları ve Allan R. Bomhard Proto-Türkçe **ı+na+* “o”⁶²¹ kökünü tasarlamışlardır.

Dolayısıyla biz de Eski Türkçe malzemedен ve Türkçenin daha sonraki dönemlerinden hareketle **ı ~ *i* biçiminde bir işaret kökü varsaymaktayız. Bunun için delillerimiz şunlardır: Eski Türkçe *inçä, (i)nçä* (kitabeler) “böyle, böylece”; *inçip* (KP 24, 4; Suv. 616, 16; HtVII 2012); *(i)nçip* (R 08; W 101) “fakat, o hâlde”; *inçäk* (Run yazmaları s. 1057, 2; ThF. s. 148; AI); *inçak* (MI 7, 17) “?”; *inaru* “ileri”.⁶²²

Bize göre bu kökün yalın hâli **ı ~ *i*; çekimli hâli de **in+ ~ *in+* biçiminde düşünülmelidir.

3.1.2.4.2. **sV ~ *şV (*Vs ~ *Vş)*:

⁶¹⁹ EDAL’da her ne kadar bu kökler **e* biçiminde toplansa da biz iki farklı kök olarak kabul ettik. (EDAL, s. 487.)

⁶²⁰ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315-316.

⁶²¹ EDAL, s. 577; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

⁶²² Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67.

Ramstedt, Türkçe *oş* ve bunun yanı sıra *ş-* ile Çuvaşça *ś-* (< *iç, Tunguzca *içē* “bakmak”, Türkçe *iş* “bak!, işte!”) arasında ilişki kurmaktadır. Türkçe *oş*’u, *ol* göstericisinin diyalektik varyantı olarak görmektedir.⁶²³ Räsänen *şu* ~ *şun*+ köklerini vermektedir. Räsänen, ayrıca *oş* için *iş varsayımını düşünmektedir. Bu varsayımın da Türkçe *işte* kelimesinde tanıklanabileceğini belirtmektedir.⁶²⁴

Öte yandan Marek Stachowski, kayıtlara geçen *oş* ~ *uş* ~ *üş* ~ *iş* varyantlarından hangisinin ilk olduğuna karar vermenin çok zor olduğuna dikkat çekmekte ve bu biçimlerin hepsinin Ana Türkçe *Vş biçimini düşündüğünü belirtmektedir. Özellikle Stachowski, *Vş ögesinin en önemli işlevinin gösterme / pekiştirme olduğunu vurgulamaktadır.⁶²⁵

Erdal, Gabain’in çalışmasında *şo* zamirinin Yenisey yazıtlarında *şunda* biçiminde geçtiği ifade edilmesine rağmen bu biçimde bir zamir çekiminin tanıklamadığını belirtmektedir. Erdal’a göre Gabain’in *şunda* biçimini tasarlamasının sebebi Radloff’un Yenisey yazıtlarıyla ilgili neşrindeki transkripsiyondaki farklılıktan dolayıdır. Radloff, aslı *soŋo* olan kelimeyi *ŋ* sesini ayırmayarak *n^ˆd* biçiminde transkribe etmiştir. Bundan dolayı da Gabain bu kelimeyi yanlış bir şekilde *şunda* olarak değerlendirmiştir. Erdal, Türkçe *şu*’nun *o* zamiriyle birlikte *oş* göstericisinden geldiğini düşünmektedir; Osmanlı Türkçesi *şol* < *oş ol*.⁶²⁶

Son olarak, *oş* ~ *uş* veya ~ *iş* şeklinde farklı biçimlerin Türkçenin tarihi seyri içerisinde metinlerde görüldüğünü hatırlayalım. Buradan hareketle iki farklı varsayım düşünülebilir:

İlk olarak kök ünlüsünde *o* ~ *u* nöbetleşmesi görülen *o zamiri, belki de *ol* biçiminde düşündüğümüz gibi gösterme / pekiştirme ifade eden bir diğer işaret ögesiyle kalıplaşmıştır: *o+*ş* (~ +*s*) ~ *u+*ş* (~ +*s*). Ayrıca önceki bölümde tartıştığımız üzere Proto-Türkçede var olduğunu düşündüğümüz diğer bir işaret zamiri kökü de *i’dir. Yine bu köke ulanan +*ş* (~ +*s*) pekiştirme ögesiyle de *i+*ş* biçimi düşünülebilir.

İkinci olarak da *sV (~ *Vs) biçiminde bir işaret zamiri kökü düşünmemizin yanlış olmayacağına inanmaktayız. Bu biçim Türkçenin daha sonraki dönemlerinde karşımıza çıkan işaret zamiri *oş* (*uş*), *şu*, *iş* biçimleriyle ve ünlü ile biten kök /

⁶²³ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 41.

⁶²⁴ Martti Räsänen, *age.*, 1957, s. 27.

⁶²⁵ Marek Stachowski, “Genel Türkçe Bağlamında Türkiye Türkçesinde *Şimdi* ve *İşte* Sözcüklerinin Etimolojisi”, çev. Hülya Kaya, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN 2009/1*, s. 94.

⁶²⁶ Marcel Erdal, *A grammar of old Turkic*, Brill, Leiden-Boston 2004, s. 199.

gövdelerden sonra teklik üçüncü kişi iyelik eki çekiminde karşımıza çıkan $+sV$ ögesiyle de ilişkili olmalıdır. Ayrıca, Yakutçadaki güçlendirilmiş / pekiştirilmiş yapıları *subu* (*sabalar*), *siti* (*sitiler*), *sol* (*solor*) işaret zamirlerinin ön sesinde yer alan $s+$ 'de de bu kökün izi aranmalıdır. Bizce ikinci varsayım daha inandırıcı görünmektedir.

3.1.2.4.3. $*tV+$ [$> ti+(kü)$]:

Ramstedt Altayca *te+* “o / şu” [Karagasça *te* “o / şu”; Koybolca, Tatarca *tigi* $< ti+$ ve adjektif $+ki$ “oradaki / şuradaki”]⁶²⁷, EDAL $*ti+(kü)$ “o / şu”⁶²⁸, Allan R. Bomhard Proto-Türkçe $*ti(kü)+$ “o / şu”⁶²⁹.

Kotwicz, Türk lehçelerindeki *tā*, *tigi* ve *tetigi* biçimlerinin (Türk lehçelerinde tespit edilen bu biçimlerin kökü $te+$ ve $ti+$) Moğolcadan alıntılandığını belirtmektedir. Hatta bu biçimler ona göre Moğolcadaki *tere* formu oluşmadan daha önce alınmış olmalıdır.⁶³⁰

Bize göre Altay dillerinin hepsinde görülen ortak $*tV+$ ⁶³¹ biçimini düşünmemiz yanlış olmayacaktır. Bu $*tV+$ biçiminin Proto-Türkçede hangi kök ünlüsü ile var olduğuna karar vermek ise çok zordur.

3.1.3. Soru Zamirleri:

3.1.3.1. $*ke+m \sim *ki+m$ “kim?”:

W. Schott *kim* soru zamirini Moğolcadaki *kümün* “insan” kelimesi ile ilişkili görmektedir.⁶³² Kotwicz ise bu zamiri *kim* $\sim$ *kām* biçiminde düşünmekteyken bu zamirin ($ki+m \sim k\ddot{a}+m$) sonundaki $+m$ ekinin *ma*'dan *m*'ye kısaltılmış bir soru parçacığından geldiğini varsaymaktadır.⁶³³

Ramstedt, Türkçe *ke+* köküyle ilgili olarak da Çuvaşça *kam* “kim” ($< *kem$ veya $*ken$) ve Türkçe *kim* örneklerini vermiştir.⁶³⁴ Ramstedt, Kotwicz gibi Türkçede kelime sonundaki $+m$ ile birlikte $+ma$ elementine dikkat çekmiş ve şu örnekleri vermiştir:

⁶²⁷ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 40.

⁶²⁸ EDAL, s. 1389.

⁶²⁹ EDAL, s. 577; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 315.

⁶³⁰ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 48-49; Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1962, s. 142-143.

⁶³¹ Orta Korece *tjǎ* “o / şu”, Proto-Korece $*tjǎ$, Orta Moğolca *tere*, Yazılı Moğolca *tere*, Proto-Moğolca $*te+re$ “o / şu”; Proto-Japonca $*t\ddot{a}+$ “o / şu şeklinde”; Proto-Tunguzca $*ta+$ “o / şu”; Proto-Türkçe $*ti+(kü)$ “o / şu” $>$ Proto-Altayca $*t'\ddot{a}$ ($*t'\ddot{e}$) “o / şu”. (EDAL, s. 1389.)

⁶³² W. Schott, *age.*, 1836, s. 71.

⁶³³ Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 35, 68-71.

⁶³⁴ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

Türkçe *kim*, Tuvaca *qym*, Şorca *käm*, Çuvaşça *kam*; Genel Türkçe *nämä*⁶³⁵, Tat. *nimä*, Tuv. *cibä* (Katanov, *çiba*).⁶³⁶

Kononov, *kim* ~ *kem* “kim” zamirinin iki morfemden oluştuğunu düşünmektedir. Buna göre *k^o / q^o* ve *+m*. Birinci öge soru kelimesi **qa* ~ **ha* “ne, hangisi, nasıl” ve ikincisi ise soru parçacığı (edatı) *+m < m^o*’dir.⁶³⁷

Starostin, soru zamirlerinin proto şekillerini Türkçede **ki+m* (/ **ke+m*) biçiminde tasarlamaktadır.⁶³⁸ Aynı şekilde EDAL’da ve Allan R. Bomhard’ın çalışmalarında da Proto-Türkçe için **kem* “kim” soru zamiri düşünülmüştür.⁶³⁹

B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, soru zamirlerinin Ön Türkçede isimler gibi “canlı-cansız” belirtilerine göre farklılaştığını ve buna göre de zamirlerin ayrı köklere sahip olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre soru zamiri köklerinden “*kim?*” biçiminde *k* ögesi canlılığı, “*ne?*” biçiminde ise *n* ögesi cansızlığı göstermektedir.⁶⁴⁰

Sevortyan, etimolojik sözlüğünün *kim*, *kem* maddesinde Ramstedt, Kotwicz, Räsänen ve Şçerbak’ın çalışmalarından hareketle **ki*, **ke* kökleri ile zamirlerde görülen *+m* zamir elementinin (örnek: *neme < ne+me* “ne”) izini düşünmektedir. B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva’ya atıfta bulunarak *i ~ e* ünlülerinin varlığının (*kim*, *kem*) hâlâ ikna edici olarak açıklanamadığını belirtmektedir. Bu ünlüler ya eski diyalektlerin farklılıklarının muhtemel yansımasını (B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva) ya da aynı kişi zamirlerinin birinci şahıslarında görüldüğü gibi (*biz*’de ve Çuvaşça *epě* “ben”de **bi*; *ben*’de **be*) örneksime (analoji) yapılarının izlerini taşımaktadır. Sevortyan bu bağlamda Menges’in görüşlerini de aktarmış ve onun teklik ve çokluk zamirlerin ünlülerindeki ilişkiyi ses değişimi olarak ifade etmesini de belirtmiştir. Öte yandan, Doerfer ise *kim* zamirinin daha eski *kem* zamirinden benzeşme sonucunda oluştuğunu varsaymaktadır.⁶⁴¹

Yukarıda sunulan bilgileri değerlendirdiğimizde, Proto-Türkçe için **ke+m* ~ **ki+m* varsayımı bizim tarafımızdan da uygun görülmektedir.

3.1.3.2. *nV*:

⁶³⁵ Ramstedt’in Genel Türkçe *nämä* şeklinde kaydettiği biçim diğer Türk lehçelerinde şu şekilde görülmektedir: Altay Türkçesi *neme*, Kazak Türkçesi *nemene*, Başkurt Türkçesi *nämä*, Türkmen Türkçesi *näme*, Özbek Türkçesi *nima*, Uygur Türkçesi *nimä*, Hakas Türkçesi *nime*. (F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 235.)

⁶³⁶ G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 44.

⁶³⁷ A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 166.

⁶³⁸ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 64-65.

⁶³⁹ EDAL, s. 754; Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 397.

⁶⁴⁰ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 127.

⁶⁴¹ E. V. Sevortyan, *age.*, 1997, s. 67-68.

Ramstedt, Çuvaşça *ś-ta* “nerede” (< *yada ~ *yedä); Lamutça (Evence) *yadi* “nerede, ne”, *idu* “nerede”; Eski Türkçe *nä* “ne” [ilgi hâlinde *nän* ~ *näniñ* (< *yän ~ *yäniñ*)] zamirlerinin proto şeklini *ya+* veya *ye+* olarak kabul etmekte ve bu zamirin başlangıç ünsüzünün (*y-*) asimilasyon sebebiyle *n-*’ye dönüştüğünü belirtmektedir.⁶⁴² Aynı doğrultuda, Räsänen de asimilasyon sonucunda **y-* > *n-* (ilgi hâlinde **ye+niñ* > *neniñ*) değişmesi olduğunu düşünmektedir.⁶⁴³

W. Bang, **nä+yu* > *nayu > **nu:* > *nu* > *no* gelişimini vermiştir. **nä+yu* biçimindeki ikinci parça Moğolca kökenli soru zamiri *yu*’dur.⁶⁴⁴ Sevortyan bu zamirin Yazılı Moğolca *jayun* > Moğolca (*yu:* ~ *yuⁿ:*) “ne” ve soru kökü varyantı **ya+* ~ **ya:+*, Moğolca *yaa-h* “ne yapmak?” biçimleriyle karşılaştırılması gerektiğini not düşmüştür.⁶⁴⁵

Baskakov, *ne* zamirinin *teme*⁶⁴⁶ ~ *neje* ~ *neme* “şey” kelimeleriyle ilişkili olabileceğini düşünmektedir.⁶⁴⁷

F. G. İshakov, çeşitli Türk lehçelerindeki *nəmә*, *nәme*, *neme*, *nima*, *nimә*, *nime* kelimelerinde görülen “ne” anlamındaki zamirin tarihî açıdan iki kökle ilişkili olabileceğini düşünmektedir. Bu köklerden birincisi *nә* ~ *ne* ~ *ni*; ikincisi ise *mә* ~ *me* ~ *ma* < *mән* (Çuvaş Türkçesi “ne”)dir.⁶⁴⁸

Öte yandan Starostin, müstakil çalışmasında Moğolca *ya-Gun* “ne” zamiriyle Türkçe *nä < *ñia+* zamirini eş değer görmektedir. Starostin, zamirsel morfeplerde (< Altayca **ñ-*) burun genizsel sesin düzensiz olarak korunduğunu çıkarmamın ihtimal dâhilinde olabileceğini düşünmektedir.⁶⁴⁹

Şçerbak, *ne* soru zamirinin **ne:* ~ *ne biçiminde bir yapıya sahip olduğunun üzerinde durmaktadır.⁶⁵⁰

B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjieva, *ne* soru zamirinin kökeninin bazı zorluklar taşıdığını belirtmektedir. Proto-Türkçede hiçbir sözün *n-* ile başlamadığını vurguladıktan sonra ancak soru zamirlerinin istisna oluşturduğunu kaydetmişlerdir.⁶⁵¹

⁶⁴² G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.

⁶⁴³ Martti Räsänen, *age.*, 1957, s. 41-42.

⁶⁴⁴ W. Bang, *age.*, 1996, s. 32.

⁶⁴⁵ E. V. Sevortyan, *age.*, 2003, s. 104.

⁶⁴⁶ *teme* biçimini anlamlandıramadık!

⁶⁴⁷ N. A. Baskakov, *Karakalpakskiy yazık II, Fonetika i morfologiya*, Moskva, 1952, s. 296.

⁶⁴⁸ F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 236.

⁶⁴⁹ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 85.

⁶⁵⁰ Şçerbak’tan aktaran E. V. Sevortyan, *age.*, 2003, s. 104.

⁶⁵¹ B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 127.

EDAL'da ise **η[ıV]* “ne, kim” soru zamiri tasarlanmıştır. Bu zamirin Türkçedeki görünümü ise **nē* “ne” biçimindedir.⁶⁵²

Türkçe kelimelerde başlangıç ünsüzü olarak *n-* sesinin yer almadığı bilinmektedir. Bu durumun Eski Türkçe *ne* “ne” zamiri ve türevlerinde tespit edilmesini Johanson, erken evrelerde oluşmuş olabileceğini, yani arkaik bir özellik olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵³

3.1.3.3. **ka+*:

Ramstedt *qa+*⁶⁵⁴, Starostin **ka+*⁶⁵⁵, Räsänen **kañ > kan+*, *kay*, *kayu*⁶⁵⁶, EDAL **Ka+* “hangi”⁶⁵⁷, İlliç-Svitıç **k'ay+*⁶⁵⁸, Allan R. Bomhard **ka+* “kim?, hangi?”⁶⁵⁹.

*ka+ soru zamiriyle ilgili diğer görüşler şunlardır:

W. Bang *qa* zamirinin şeceresini 3 dala ayırarak vermektedir. Bunlar *qa* kökünden dallanan *qa+yu*, *qa+n* ve *qa+i*'dir.⁶⁶⁰ Bu dallardan birincisi *qa+yu* biçiminde iki ayrı zamir kökünün birleşmesiyle oluşmuştur. İkincisini *qa+n* biçiminde düşünmekte ve bu zamirdeki *-n* sesinin *an+*, *bän*, *sän* kelimelerindeki *-n* ile karşılaştırılabileceğini ifade etmektedir. Üçüncü kökü ise **qa+i* şeklinde ayırmakta ve *+i*'yi Sagaycadaki *imä* kelimesinin kökü olarak kabul etmektedir. Ek olarak, *+i*'nin yaygın hâle gelen *+mä* ile teşkil edildiğini belirtmektedir.⁶⁶¹

Kotwicz *qa+* zamirinin kökeninden çok bu zamir kökünün yer aldığı gövdelerdeki sık sık *a* ünlüsüyle birlikte görülen *n*, *y* [ve *r* (Tunguzca ve Moğolcada)] ünsüzleriyle oluşmuş benzer eklerin görünüşüne dikkat çekmektedir: *-n*, *-na*, *-nu*, *-ni*; *-y*, *-ya*, *-yu*; *-r*, *-ra*, *-ru*, *-ri*.⁶⁶²

⁶⁵² EDAL, s. 1034.

⁶⁵³ Lars Johanson, *agm.*, 1998a, s. 31; Lars Johanson, *agm.*, 1998b, s. 105.

⁶⁵⁴ Ramstedt, Eski Türkçe *qana* “nerede” ve Uygurca *qanı* biçimleriyle diğer Altay dillerindeki benzer biçimleri karşılaştırmıştır (Bk. § 2.5.3.1.). (G. J. Ramstedt, *age.*, 1957, § 42.)

⁶⁵⁵ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 65.

⁶⁵⁶ Martti Räsänen, *age.*, 1957, s. 44.

⁶⁵⁷ EDAL, s. 754.

⁶⁵⁸ Sergei A. Starostin, *age.*, 1991, s. 64-65.

⁶⁵⁹ Allan R. Bomhard, *age.*, Volume I, 2014, s. 397.

⁶⁶⁰ W. Bang, *age.*, 1996, s. 44.

⁶⁶¹ W. Bang, *age.*, 1996, s. 33-39.

⁶⁶² Wladislaw Kotwicz, *age.*, 1936, s. 74-76.

Sevortyan, *ka+* soru zamirini 3 şekilde şemalaştırmıştır. Birincisi *ka, **kan+* (çekimli hâl), ikincisi *qayu* ~ *qanú*, *qanu* ve sonuncusu da *qayı*'dır. Bu biçimlerin türevlerini tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örneklendirmiştir.⁶⁶³

3.1.4. Dönüslülük Zamirleri:

Räsänen *ör > *öz*; *bod; *käntü*; Yakutça *bäyä*, Çuvaşça **oka*⁶⁶⁴, Şçerbak **öz, *känti ~ *känsi, **pod*⁶⁶⁵, Kononov **ken+-tü*⁶⁶⁶, Serebrennikov ve Gadjieva *öz* “iç, öz, özek”⁶⁶⁷, L. Ligeti *öz* “kendi”; *ör* → *öiz ~ *öjüz ~ *övüz*⁶⁶⁸, G. Doerfer *örē.⁶⁶⁹

Serebrennikov ve Gadjieva Türk yazı dillerinin büyük çoğunluğunun dönüslülük zamirini ilkin *öz arkatipinden geliştirmiş olduğunu ileri sürmektedirler.

Şçerbak, *öz* dönüslülük zamirinin “öz, varlık” anlamındaki bir isimden çıktığını düşünmekte; *kenti* ~ *kendi* etimolojisinin ise belli olmadığını ifade etmektedir. *boj* ~ *bos* ~ *bot* biçimlerinin “gövde” anlamında olduğunu aktarmaktadır. Yakutça *beje* < Moğolca *beje*.

Sevortyan, etimolojik sözlüğünün *ö:z* maddesinde bu kelimenin tarihî ve çağdaş lehçelerde 13 farklı anlamda kullanıldığını tespit ettikten sonra bir gruplandırma yapmıştır: 1. kendi 2. onun, kendisi 3. gövde 4. çekirdek (öz) 5. varlık 6. kalp 7. soluk 8. tahıl 9. ana 10. en iyi (seçim) 11. güç 12. kaymak 13. içten.⁶⁷⁰

W. Bang, *öz* kelimesini *ö-* “düşünmek” fiiline eklenen *-z* fiilden isim yapma ekiyle teşkil edildiğini düşünmektedir. Bu kelimenin başlangıçta ‘düşünen’ anlamında olduğunu iddia etmektedir.⁶⁷¹

Malov, *kentü* kelimesini *ki:n* “göbek” kelimesiyle ilişkili görmektedir. Sevortyan ise bu varsayımın ünlü farklılıklarından dolayı sorunlu olduğunu ifade etmektedir.

⁶⁶³ E. V. Sevortyan, *age.*, 1997, s. 191-193.

⁶⁶⁴ Martti Räsänen, *age.*, 1957, s. 38-39.

⁶⁶⁵ A. M. Şçerbak, *age.*, 1977, s. 133-134.

⁶⁶⁶ A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 167.

⁶⁶⁷ B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjieva'ya göre Şor, Hakas, Tuva, Altay ve Tofa lehçesindeki dönüslülük zamiri *böz “beden” arkatipinden türemiştir. Yakutçadaki dönüslülük zamiri ise Moğolcadan alıntıdır: Moğolca *beye* “beden”. Oğuz dillerindeki *kendi* kelimesinin etimolojisinin belirsiz olduğunu belirtmektedirler. Karaçay-Balkarcadaki dönüslülük zamirinin ise *kés* (*késim*) “kendim” sözünden türediğini not düşmüşlerdir. Çuvaşcadaki şeklin ise *ham* sözünden geliştiğini kaydetmişlerdir. (B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *age.*, 2011, s. 130.)

⁶⁶⁸ L. Ligeti'nin varsayımı şu şekildedir: *öz* “kendi”; *ör* → *öiz ~ *öjüz ~ *övüz* // krş. Moğolca *öbes-ün* < *öbos-ün; *ör → *öir > *öjür > *övür > Çuvaşça *avar > *var* // krş. Moğolca *öber*, *öger* < *öber. (L. Ligeti'den aktaran E. V. Sevortyan, *age.*, 1974, s. 508.)

⁶⁶⁹ G. Doerfer, Türkçedeki erken biçimin yeniden inşasının Moğolca biçimden geldiğini düşünmektedir. (G. Doerfer'den aktaran E. V. Sevortyan, *age.*, 1974, s. 506-507.)

⁶⁷⁰ E. V. Sevortyan, *age.*, 1974, s. 506-507.

⁶⁷¹ W. Bang'dan aktaran E. V. Sevortyan, *age.*, 1974, s. 506-507.

Malov'un kine benzer bir etimoloji Yakutça *kini* "on" zamirini *kendi* ile bağlantılı gören Räsänen'e (< *kindi) aittir; fakat bu etimoloji de Sevortyan'a göre güvenilir değildir.⁶⁷²

Ramstedt, Eski Türkçe *kändü*, Kumanca *känsi* "kendi" ile Moğolca *gendün*, *gendü* "erkek (hayvanlarla ilgili)" ve Tunguzca *nen (< *ninaka*, *nänakin*, *nene*, *nenaken*, *gina* "köpek") biçimlerini karşılaştırmıştır.⁶⁷³ Sevortyan, Ramstedt'in teklif ettiği Mançu-Tunguzca örnekler ile Moğolca *gendün* karşılaştırmasında semantik ve fonetik zorluklar olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Sevortyan'a göre eğer Türkçe *kendü* ve Moğolca *gendün* arasında bir bağlantı varsa da bu muhtemelen Türkçe *kendisi (> *kennisi* > *kensi* > *kesi*) biçiminden çıkmış olmalıdır.⁶⁷⁴

---

⁶⁷² E. V. Sevortyan, *age.*, 1997, s. 38-39.

⁶⁷³ G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935, s. 133.

⁶⁷⁴ E. V. Sevortyan, *age.*, 1997, s. 38-39.

3.2. Köktürk Türkçesinde Zamirler

3.2.1. Kişi Zamirleri:

3.2.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Köktürk Türkçesinde *b(ä)n* ve *m(ä)n*⁶⁷⁵ biçiminde kaydedilmiştir. Kök ünlüsünün açık bir şekilde yazıldığı bir metin tespit edilememiştir.

Teklik birinci kişi zamiri, Eski Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarında şu şekillerde kaydedilmiştir: Radloff *män* ve *bän*⁶⁷⁶, Gabain *b(ä)n* ve *m(ä)n* (yaygın)⁶⁷⁷, Batmanov *ben* ve *men*⁶⁷⁸, Tekin *bän* ~ *män*⁶⁷⁹, DS *bən* ve *men*⁶⁸⁰, Clauson *ben* ve *men*⁶⁸¹, Kononov *bən* ve *mən*⁶⁸², Kondrat'ev *ben* (бэн) ve *men* (мэн)⁶⁸³, Erdal *bän* ve *män*⁶⁸⁴.

Radloff, Orhun Yazıtlarında tanıkladığı *män* ve *bän* zamirlerinin ön sesindeki *b-* ~ *m-* değişikliğine dikkat çekmiş ve bunun son sesteki damak *n*'sinin etkisiyle geliştiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Yenisey nehri havzasındaki Türklerin *bän*; Doğudaki Türklerin ise *män* biçimini kullandıklarını not düşmüştür.⁶⁸⁵

Batmanov ise *ben* ve *men* varyantlarından birincisini daha arkaik şekil olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmesinde de Ramstedt'e atıfta bulunarak onun varsayımı olan Türkçe, Moğolca ve Tunguzcadaki teklik birinci kişi zamiri kökü *min* biçimini eleştirmekte ve eğer bu varsayım kabul edilirse Moğolcadaki *bi*, Yenisey ve Türkiye Türkçesindeki *ben* şekillerinin izah etmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir. *ben* ~ *men* şekillerindeki ön ses değişikliğini ise Radloff'un da ifade ettiği gibi sözcüğün son sesindeki damak *n*'sinin etkisiyle oluştuğunu ileri sürmektedir.⁶⁸⁶

⁶⁷⁵ Köktürk Türkçesinde *b(ä)n* [Tonyukuk, Şine-Usu, Uyug-Tarlık, Uyug-Arhan, Uyug-Turan, Barlık, Begre; Kemçik, Cirkak Yazıtı; Kemçik-Kaya başı yazıtı, Çakul yazıtı, Tuba yazıtları, Elegeş yazıtı / Elegest (Körtle Han) yazıtı, Ulu-kem Karasu yazıtı]; *m(ä)n* [Kültigin, Bilge Kağan, Suci yazıtı, Şine-Usu yazıtı, Irk bitig, Toyok yazması, Altın-köl yazıtları, Uybat yazıtları] biçimleri tevsik edilmiştir. Tevsik edilmiş örnekler için bk. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları I-II-III-IV*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 775.

⁶⁷⁶ W. Radloff, *age.*, 1897, s. 71.

⁶⁷⁷ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 65.

⁶⁷⁸ İ. A. Batmanov, *Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnyurkskoy pis'mennosti*, Frunze 1959, s. 70.

⁶⁷⁹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.

⁶⁸⁰ V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnyurkskiy slovar'*, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad 1969, s. 94, 340.

⁶⁸¹ S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 346.

⁶⁸² A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 165.

⁶⁸³ V. G. Kondrat'ev, *Grammatičeskiy stroy yazıka pamyatnikov drevnyurkskoy pis'mennosti VIII-XI vv.*, Leningrad 1981, s. 28.

⁶⁸⁴ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

⁶⁸⁵ W. Radloff, *age.*, 1897, s. 71.

⁶⁸⁶ İ. A. Batmanov, *age.*, 1959, s. 70.

Tekin de *ben* ~ *men* zamirlerindeki hadiseyi genizsilleşme olarak kabul etmekte ve aynı hadiseye maruz kalan örnekleri (*maņa* ~ *baņa* “bana”, *min-* ~ *bin-* “binmek” vb.) sıralamaktadır.⁶⁸⁷

Clauson ise bu kelimenin orijinal biçiminin *ben* olduğunu, Oğuz lehçeleri haricinde erken zamanlarda asimilasyon sonucunda *men* biçimine dönüştüğünü kabul etmektedir. Clauson’un dikkat çektiği başka bir husus da bu zamirin kök hecesindeki düzensizliktir: *-e-*, *-é-*. Clauson, ayrıca Çuvaş Türkçesindeki *ep* / *epě* “ben” biçimlerinin orijinal sesi korumuş olduğunu düşünmektedir.⁶⁸⁸

Kononov, zamirlerle ilgili olarak *bən* / *mən* ve *şən* kişi zamirlerinde genel Altayistik özelliklerin görüldüğünü vurgulamaktadır. Altayistik özelliklerden hareketle ona göre *b^o*, *s^o* (*t^o*) kök morfemleri ve zamirsel *-n* dikkat çekicidir. Yine kişi zamirlerinin kalıtsal ve semantikselsel olarak işaret zamirleriyle yakın ilişkisine gönderimde bulunmaktadır.⁶⁸⁹ Bunu desteklemek için birinci kişi zamirinin kök morfemi *b^o* ile işaret zamiri *bu* ~ *bo* “bu” ve **bē* ~ **bi* biçiminde tasarladığı *bəri* (< *bē+ri*) “bura(ya), yakın yere” kelimesini eşleştirmektedir. Kononov, *bən* > *mən* değişikliğini genel temayüllere uygun olarak genizsilleşmenin baskısı sonucunda meydana geldiğini belirtmektedir.⁶⁹⁰

Kondrat’ev’in görüşü de farklı olmayıp ön ses *b-* > *m-* değişikliğinin genizsilleşme hadisesinin nihayetinde gerçekleştiği yönündedir.⁶⁹¹

Yukarıda atıfta bulunduğumuz uzmanların görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Ön ses *b-* > *m-* değişikliği genizsilleşme sonucunda teşkil olmuştur. Bu tarz bir hadise sonucunda meydana gelen *ben* ve *men* yapıları Eski Türkçedeki ağız farklılıklarının ayrıçları olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3.8. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.⁶⁹²

	Gabain	Tekin	Kononov	Kondrat’ev	Erdal
--	--------	-------	---------	------------	-------

⁶⁸⁷ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 70.

⁶⁸⁸ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 346.

⁶⁸⁹ Teklik birinci kişi zamirinin, *bu* işaret zamiriyle ilişkisi için bk. § 3.1.1.1.

⁶⁹⁰ A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 164.

⁶⁹¹ V. G. Kondrat’ev, *age.*, 1981, s. 29.

⁶⁹² Bu kısımda Köktürk Türkçesinde belgelenen teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimleri gösterilmiştir; fakat Gabain (Köktürk, Yenisey, Uygur Türkçesi), Kondrat’ev (Köktürk, Yenisey, Uygur Türkçesi) ve M. Erdal’ın (Köktürk, Yenisey, Uygur ve Karahanlı Türkçesi) çalışmalarında Eski Türkçe başlığı altında Köktürk, Yenisey, Uygur ve Karahanlı Türkçesi zamir biçimleri bütün olarak verilmiştir. Bu sebeple biz, yukarıdaki tabloda araştırmacıların işaretlemiş oldukları zamir biçimlerini herhangi bir sınıflandırma yapmadan olduğu gibi gösterdik. Aynı bakış açısı Köktürk Türkçesiyle (Yenisey dâhil) ilgili diğer kişi zamirlerini ve işaret zamirlerini incelerken de uygulanmıştır. Bu nedenle bundan sonraki kişi ve işaret zamiri tablolarındaki biçimler bu bilgiler doğrultusunda değerlendirilmelidir.

yahn	<i>b(ä)n</i> (Yen, To, R); <i>m(ä)n</i> (yaygın; Orh, Yen, R, Run yazmaları vs.); <i>min</i> [tomara (Kolophon) sonra eklenmiş MI 29, 9]	<i>bän</i> ~ <i>män</i>	<i>ben / men</i>	<i>ben / men</i>	<i>bän / män</i>
bel.	<i>bini</i> (To); <i>mini</i> (ekseriya böyle) ~ <i>mäni</i> (KP'de rastgele)	<i>bini</i>	<i>beni, bini</i> (T 10), <i>meni</i> (M Xb 14) ⁶⁹³	<i>bini</i> ~ <i>mini</i> ~ <i>meni</i>	<i>bini / mini</i>
yönl.	<i>b(a)ña</i> (Yen, To); <i>b(ä)ña</i> ⁶⁹⁴ ; <i>m(a)ña</i> ~ <i>maña</i>	<i>baña</i> ~ <i>maña</i> ⁶⁹⁵	<i>baña</i> ~ <i>maña</i>	<i>baña</i> ~ <i>maña</i>	<i>baña</i> / <i>maña</i>
bul.-ayr.	<i>m(i)ntä</i> (MI 29, 16); <i>mintä</i> (Ht); <i>mindidä</i> (UIV D86); <i>mintädä</i> (UII 21, 11)	-	-	<i>minte</i> ~ <i>mintede</i>	<i>mintä</i> , <i>mindä</i> , <i>minidä</i> ⁶⁹⁶
ayr.	<i>minitin</i> ⁶⁹⁷	-	-	-	<i>mintin</i> , <i>minidin</i>
yön	-	<i>bañaru</i>	<i>bañaru</i> (T 34)	<i>bañaru</i>	<i>bañaru</i> / <i>mañaru</i>
ilgi	<i>bäniñ</i> (To); <i>m(ä)niñ</i> , <i>män(i)ñ</i> , <i>m(ä)n(i)ñ</i> , <i>mäniñ</i> , <i>miniñ</i> (alışılmamış KP 80, 2)	<i>bäniñ</i> ~ <i>mäniñ</i>	<i>beniñ</i> ~ <i>meniñ</i>	<i>beniñ</i> ~ <i>meniñ</i> ~ <i>miniñ</i> ⁶⁹⁸	<i>bäniñ</i> / <i>mäniñ</i> , <i>miniñ</i>

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 65-66; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 164-165; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Köktürk Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Türkçe isimlerde cinsiyet ayrımı yoktur. Bu sebeple zamirlerde de tek bir şekil mevcuttur. Bu tek şekil, hâl ekleriyle kişilere göre çekime girmektedir. Çekime girmiş yapılarda birtakım ses değişiklikleri meydana gelmektedir.

Köktürk Türkçesinde, ön seste *b-* ~ *m-* değişikliği yön gösterme hâli hariç tevsik edilen diğer hâllerde tanımlanmıştır.

Köktürk Türkçesinde, hâllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*. Özellikle yönelme (*baña* ~ *maña*) ve yön gösterme (*bañaru*) hâlinde sözcük kökünün değişmesi tanımlanmaktadır. Aslında bu durum, kök değişmesinden ziyade bir ses değişikliğidir; çünkü Türkçe yapısı itibarıyla çekim sırasında sözcük kökünü değiştirmez. Bu nedenle bu değişikliği, ses değişikliği olarak

⁶⁹³ Kononov *meni* (M Xb 14) biçiminin Malov tarafından kaydedildiğini belirtmiştir; fakat Malov'un çalışmasında Kononov'un zikretmiş olduğu gibi *meni* (M Xb 14) biçimi yoktur; kelime *mäniñ* (M Xb 14) biçiminde ilgi hâlinde bulunmaktadır.

⁶⁹⁴ Gabain *b(ä)ña* biçiminin Radloff'un çalışmasında (Inscr. I s. 311) sadece bozuk yerde geçtiğini not düşmüştür. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁶⁹⁵ Tekin, bu biçimleri verme-bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.)

⁶⁹⁶ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁶⁹⁷ Gabain, bu biçimi kaydetmiştir; fakat nerede geçtiğini belirtmemiştir. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁶⁹⁸ Kondrat'ev'in çalışmasında diğer şekillerin yanında *miniñ* biçimi de kayıtlıdır. Kondrat'ev, tevsik edilen zamir şekillerinin geçtiği yerleri vermediği için Uygur metinlerinden derlenen bir biçim olarak düşünmekteyiz.

kabul etmeliyiz. Tabii, bu hâllerde kök ünlüsünün ince sıradan kalın sıraya dönüşmesinde art damak geniz ünsüzü η 'nin etkisi düşünülebilir. Doğal akışında yönelme hâlinde *bene ~ mene*, yön gösterme hâlinde de *benerü* biçimi beklenmekteyken bu zamirlerin geniz ünsüzü n 'yi bünyelerinde bulundurarak kalın sıraya dönüşmeleri ise bize göre şu şekilde gelişmiş olmalıdır: Zamir köküne eklenen ilgi hâli eki, Köktürk Türkçesinde *beniη ~ meniη* biçiminde kayıtlıdır. Bu biçim üzerine muhtemelen yönelme hâl eki getirilerek katmerli bir biçim ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu biçimin zaman içerisinde kalıplaşması sonucunda *beniηe ~ meniηe* biçimleri meydana gelmiş olmalıdır. İlgi hâli ekinin etkisiyle zamir kökündeki n sesinin erimesi sonucunda bir kısalma ortaya çıkmış olmalı ve bu kısalma hadisesinde art damak geniz ünsüzü η , kök ünlüsünü değişikliğe uğratarak *baηa ~ maηa* biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Teklik birinci kişi zamirinin yönelme hâlindeki gelişimi: *ben+iη+(g)e ~ men+iη+(g)e > beηe ~ meηe > baηa ~ maηa*. Yönelme hâlindeki değişikliğin bir benzeri yön gösterme hâlinde de teşekkül etmiş olmalıdır: *ben+iη+gerü > beη+erü > baηaru*.

Köktürk Türkçesi metinlerinde, teklik birinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *türgeş ben, çañşı ben* “Türgeşim, albayım” (E 37, 3).

Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirini şu şekilde özetleyebiliriz:

Tablo 3.9. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>ben</i> (T 30) ~ <i>men</i> (BK G 9)
bel.	<i>bini</i> (T 10-11)
yönl.	<i>b(a)ηa</i> (T K 7) ~ <i>maηa</i> (BK K2)
yön	<i>baηaru</i> (T K 10)
ilgi	<i>bäniη</i> (T 21) ~ <i>mäniη</i> (KT G 11)

3.2.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Köktürk Türkçesinde *s(ä)n* biçiminde kaydedilmiştir. Kök ünlüsünün açık bir şekilde yazıldığı bir metin tespit edilememiştir.

Batmanov, Yenisey metinlerinde teklik ikinci kişi zamiriyle karşılaşılmadığını not düşmüştür. Türk lehçelerinde *sen* ve *sin* biçimlerinin görüldüğünü belirttikten sonra *sen* biçiminin daha eski olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, ikinci kişi zamirinin varsayımsal çekimlerini de vermiştir: İlgi hâli *seniη*, bulunma-ayrılma hâli *sende*.⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ İ. A. Batmanov, *age.*, 1959, s. 71, 72-73.

Clauson, *sen* zamirinde, aynı *ben* zamirinde olduğu gibi düzensiz ünlü biçimlerinin görüldüğünü söylemektedir. Anıtlarda *sen* zamirinin hem teklik hem de çokluk anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu metinlerde düzenli *siz* çokluğun bulunmadığını belki de bunun rastlantısal olduğunu düşünmektedir. Ayrıca *Türkü*'de birkaç kez *sen* zamirinin ekleşmiş olarak yer aldığını söylemektedir: *ölteçi sen* “öleceksin” vb.⁷⁰⁰

Kononov, *s*^o (*t*^o) kök morfemleri ve zamirsel *-n*'nin dikkat çekici özelliğinden dolayı *şen* kişi zamirinde genel Altayistik özelliklerin görüldüğünü vurgulamaktadır. Aynı saptamaları teklik birinci kişi zamiri için de yapmaktadır. Yine kişi zamirlerinin kalıtsal ve semantikselsel olarak işaret zamirleriyle yakın ilişkisine gönderimde bulunmaktadır. Bunu desteklemek için ikinci kişi zamirinin kök morfemi *s*^o ile işaret parçası (edatı) *oş(s) ~ uş(s) ~ iş(s) ~ ş(s)u ~ ş(s)o*'yu ve edatsal kuvvetlendirme parçasığı *şu, şü / çu, çü* (DS, s. 524)'yü eşleştirmektedir. Bu eşleştirmedeki *ş ~ ç ~ s* değişikliklerinin de Türk lehçelerinde görüldüğünü söylemektedir.

Tablo 3.10. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Tekin	Kononov	Kondrat'ev	Erdal
yahn	<i>s(ä)n</i> (yaygın); <i>sän</i> (sadece sonraki metinlerde)	<i>sän</i>	<i>şen ~ sin</i> ⁷⁰¹	<i>sen</i>	<i>sän</i>
bel.	<i>sini</i> , (sonra) <i>säni</i>	<i>sini</i>	<i>şeni ~ sini</i> (T 10)	<i>sini</i>	<i>sini</i>
yönl.	<i>saņa; säñä</i> (To I N 8)	<i>saņa</i> ⁷⁰²	<i>saņa ~ säñä</i> ⁷⁰³	<i>saņa</i> ⁷⁰⁴	<i>saņa</i>
bul.-ayr.	<i>sintä</i> (yaygın), <i>sintädä</i> (U IV C87), <i>sinidä</i> (AI), <i>sintidä</i> (Suv. 626, 5)	-	-	<i>sente, sentede, sintide</i>	<i>sintä, sindä, sinidä</i> ⁷⁰⁵
ayr.	<i>sinitin</i> (U III 48, 12)	-	-	-	<i>sinidin</i>
yön	<i>sangaru</i> “sana, sana doğru”	-	-	-	<i>saņaru</i>
ilgi	<i>säniñ</i> (ekseriya böyle), <i>siniñ</i> (U III 8, 12)	-	-	<i>seniñ</i>	<i>säniñ</i>
ben.	-	-	-	-	<i>siniçüläyü</i>

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 164-165; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

Teklik ikinci kişi zamiri, Eski Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarında şu şekillerde kaydedilmiştir: Radloff *sän*⁷⁰⁶, DS *sen*⁷⁰⁷, Clauson *sen*.⁷⁰⁸

⁷⁰⁰ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 831-832.

⁷⁰¹ Kononov'un verdiği *sin* biçimi Malov'un çalışmasında *sini* (T 10) biçiminde verilmiştir ve yalnız hâlde belgelenmemiştir. (S. E. Malov, *age.*, 1951, s. 421.)

⁷⁰² Tekin, bu biçimi verme-bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.)

⁷⁰³ Kononov, *säñä* biçimini Talat Tekin'den aldığını belirtmiştir; fakat Tekin'in çalışmasında bu biçim mevcut değildir.

⁷⁰⁴ İkinci kişi *sen* zamiri, yönelme hâlinde *saņa < sen+ga*, belirtme hâlinde *sini* (ilerleyici asimilasyon sonucunda *e > a* ve *e > i*). (V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1970, s. 23.)

⁷⁰⁵ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Köktürk Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

n seste *s-* nsz sabittir ve çekim hlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*. Teklik birinci kişi zamirinde de gözlemlendiği gibi yönelme hlinde (*sağa*) sözcük kökünde bir ses değişmesi tanıklanmaktadır. Teklik birinci kişi zamirinde ifade ettiğimiz gibi kök ünlüsünün kalın sıradan ince sıraya geçmesi art damak geniz ünsüzü *ŋ*'nin etkisinden dolayı gerçekleşmiş olmalıdır. Bu noktada teklik birinci kişi zamirinin yönelme hlinde ileri sürülen değişlik sıralaması teklik ikinci kişi zamirinin yönelme hlinde de gerçekleşmiş olmalıdır. Teklik ikinci kişi zamirinin yönelme hlinde şu şekilde bir gelişme tarafımızdan dşnlmektedir: *sen+iy+(g)e > seğe > sağa*. Bu zamirin yn gösterme hli Köktürk Türkçesi metinlerinde tevsik edilememiştir.

Teklik ikinci kişi zamirinin son sesinde bulunan *-n* sesi, yönelme hlinde art damak geniz ünsüzü *ŋ*'ye dönüşmüştür.⁷⁰⁹

Teklik ikinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *trk bod(u)n lt(e)i s(e)n* “(ey) Türk halkı, leceksin!” (KT G 8).

Son olarak da Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin verilerini aşağıdaki tabloda şöyle gösterebiliriz:

Tablo 3.11. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>sen</i> (KT G 8)
bel.	<i>sini</i> (T G 3)
yönl.	<i>sağa</i> (T 32)

3.2.1.3. Teklik nc Kişi Zamiri:

Köktürk Türkçesinde aslında işaret zamiri olan *ol* biçimi teklik üçüncü kişi zamiri görevinde kullanılmıştır. Yalın hl olarak adlandırılan *ol* biçiminde kök ünlüsü açık bir şekilde yazılmış; çekimli hl *an+*'ın ise kök ünlüsü açık bir şekilde yazılmamıştır.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ W. Radloff, *age.*, 1897, s. 71.

⁷⁰⁷ Köktürk metinlerinde yalın hl rneklendirilememiştir. (*DS*, s. 495.)

⁷⁰⁸ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 831.

⁷⁰⁹ Bu ses hadisesi teklik birinci kişi zamirinde ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Bu sebeple burada tekrara düşmemek için ele alınmamıştır (bk. § 3.2.1.1.).

⁷¹⁰ Bu zamir *ol* ve *an+* işaret zamirleri kısmında ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır (bk. § 3.2.2.2., § 3.2.2.3.).

Tablo 3.12. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain ⁷¹¹	Tekin ⁷¹²	Kononov ⁷¹³	Kondrat'ev ⁷¹⁴	Erdal ⁷¹⁵
yalın	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>
bel.	(<i>a)nı</i> (kitabeler); <i>anı</i> (yazmalar)	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i>
yönl.	(<i>a)ñar</i> (kitabeler); <i>añar</i> (MI 14, 15; To; AI; UIII 56, 8; U 6, 4 vs.); <i>aņa</i> (sık sık; hiçbir mana farkı yok)	<i>añar</i> (<*an +gar) ⁷¹⁶	-	<i>aņa</i>	<i>añar</i> / <i>aņa</i>
bul.- ayr.	(<i>a)nta</i> (kitabeler); <i>anta</i> ; (<i>a)nda</i> , <i>anda</i> : Bulunma hali, belirli değil.	<i>anta</i>	<i>anta</i>	<i>anta</i> <i>antada</i>	<i>anta</i> ⁷¹⁷
ayr.	<i>antın</i> (HtVII 2136), <i>andın</i> “oradan”	-	-	<i>antın</i>	<i>antın</i>
yön	-	<i>aņaru</i> (<*an +garu) ⁷¹⁸	<i>añar</i> , <i>aņaru</i> (<*an +garu)	<i>aņaru</i>	<i>aņaru</i>
ilgi	<i>anıñ</i> , <i>an(i)ñ</i> (sık sık <i>munuñ</i> olarak) “onun”	-	<i>anıñ</i>	<i>anıñ</i>	<i>anıñ</i>
eşit.	-	<i>ança</i>	-	-	<i>ança</i> , <i>anıça</i>
araç	<i>anın</i> “bunun için, bundan dolayı”	<i>anın</i>	-	<i>anın</i>	<i>anın</i>
ben.	-	-	-	-	<i>anılayı</i>
diğer	<i>an</i> ⁷¹⁹	-	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 68-69; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119-121; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 164-166; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.

Bu kaynakların dışında teklik üçüncü kişi zamiri, Eski Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarında şu şekillerde kaydedilmiştir: Radloff Ø⁷²⁰, DS Ø⁷²¹, Clauson *ol*.⁷²²

⁷¹¹ *bo*, *šo*, *ol* işaret zamirleri, şahıs zamirlerinin 3. şahsını temsil etmektedir. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-69.)

⁷¹² Tekin'e göre üçüncü kişi zamiri görevini, işaret zamiri *ol* “o, onlar” görmektedir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.)

⁷¹³ Kononov, işaret zamirleri başlığı altında bu çekimleri vermiştir. *ol* işaret zamirinin, teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirleri yerine kullanıldığını düşünmektedir. Bu kullanımda da hem isim hem de sıfat fonksiyonu görevi görmektedir. (A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 164-166.)

⁷¹⁴ Kondrat'ev, çalışmasında belgelediği zamirleri (diğer zamir çeşitlerini de) hangi kaynaktan aldığını zikretmemiştir. (V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29.)

⁷¹⁵ Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷¹⁶ *añar* (<*an+gar) biçimini verme-bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121.)

⁷¹⁷ Erdal, bu biçimi bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷¹⁸ *aņaru* (<*an+garu) biçimini yönelme hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121.)

⁷¹⁹ Gabain, aşağıda gösterilen biçimleri herhangi bir hâl ekine dâhil etmemiş, genel bir başlık altında sıralamıştır: *antağ* (TTV B 17, *k* ile *g*'yi ayırt emeyen bir yazma); *andağ* (KS 17; MIII 5, 4) “hemen, derhal”. / *antada* (U 30, 14; MII 7, 15; UIII 74, 23) “oradan, ondan”. / *antaddata* (Ch I 16; hata ?). / *antaça* (U 8, 8) “tam o esnada, tam orada”. / *ança* (UIV B5; C95; Suv. 625, 21) “biraz, o kadar”. (To 2; 6; 8 vs.'de *(a)nça yerine (i)nçä okumak gerekir: *inçä*, (i)nçä (kitabeler) “böyle, böylece”) / *ança sün* (KS 20) “bir çok birlikle (askerle)”. / *ançata kin* (Suv. 625, 21), *ançata timin* (TTI 86) “hemen”. / (a)nçağ (Yen KJ 6, I) ? (i)nçağ mı okunmalı. / *ançulayı* “böyle, bunun gibi” / *ançağınça* “bu esnada, esnasında”; *ançağınça sapça* “ondan sonra”; *ançgınça+kan* mı okunmalı? MI 6, 19) “tam anında”. / *andağ* (Yen; MII 5, 9); *antağ* (HtVII 1796) “böyle, bunun gibi”. / *antağ*; *antağ* (To 8) “böyle, bunun gibi”. / *anturdın* (U II 45, 49) “oradan”. / *andıran* (Suv. 612, 16), *antran* (Maitri. 93), *antaran* (Höllen, Z. 40) “oradan”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-69.)

Teklik üçüncü kişi zamirinin işaret zamiri kökenli olduğu bugün çoğu araştırmacının hemfikir olduğu bir görüştür. Biz de bu konuyla ilgili olarak üçüncü kişi zamirinin işaret zamiri menşei olduğunu kabul etmekteyiz. Ancak bize göre bu zamirin çekimli ve çekimsiz formlarındaki başkalaşma tamamıyla farklı zamir biçimlerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta metinlerde tespit edilemeyen fakat başka kelime türlerinde kendini gizleyen üçüncü bir zamir kökü olduğunu dahi söyleyebiliriz: $*_i(n)+^{723}$. Biz tasnifimizi tespit edilen teklik üçüncü kişi zamiri biçimlerine göre yaptık ve üçüncü kişi zamirlerini $o(l)$, $*a(n)+$ diye iki biçimde sınıflandırdık:

Tablo 3.13. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalm	<i>ol</i> (KT G 3)	-
bel.	-	<i>anı</i> (KT B)
yön	-	<i>(a)η(a)r</i> (KT G12) ~ <i>aηaru</i> (T 20-21)
araç	-	<i>anın</i> (IB 35)

3.2.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tekin, *biz* zamirinin çekimde *bizin+* biçiminde olduğunu belirtmiştir.⁷²⁴

Clauson, bu zamirin iki kullanım şekli olduğunu belirtmektedir: özne ve yüklem bağlayıcısı.⁷²⁵

Tablo 3.14. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Tekin	Kononov	Kondrat'ev	Erdal
yalm	<i>biz</i>	<i>biz</i>	<i>biz</i>	<i>biz</i>	<i>biz (bizlär)</i>
bel.	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>
yönl.	<i>bizkã</i> (Yen); <i>biz(i)ñä</i> , <i>biziñä</i> (yaygın)	<i>biziñä</i> ⁷²⁶	<i>biziñä</i> , <i>bizkã</i> (E 36, 2)	<i>biziñe</i> , <i>bizke</i>	<i>biziñä</i> , <i>bizkã</i>
bul.- ayr.	<i>biz(i)ntã</i> (To), <i>bizintã</i> (MI 33, 20); <i>biznidã</i> (Suv. 611, 1)	<i>bizintã</i>	<i>bizintã</i>	<i>biziñte</i> , <i>biznide</i>	<i>bizintã</i> / <i>biznitã</i> / <i>biznidã</i> ⁷²⁷
ayr.	<i>biznidin</i>	-	-	-	<i>biznidin</i>
yön	-	-	-	-	<i>biziñärü</i>
ilgi	<i>biziñ</i> (yaygın); <i>bizniñ</i>	<i>biziñ</i>	<i>biziñ</i>	<i>biziñ</i> , <i>bizniñ</i>	<i>biziñ</i> , <i>bizniñ</i>

⁷²⁰ Teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirini işaretlememiştir. İşaret zamiri olarak da *ol* ve *bu* zamirlerini göstermiştir; fakat *ol* işaret zamirinin 7. yüzyıldan bu yana Türk dillerinde üçüncü kişi zamiri olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. (W. Radloff, *age.*, 1897, s. 74-75.)

⁷²¹ *ol*, işaret zamiri olarak gösterilmiştir. (DS, s. 495.)

⁷²² Clauson *ol*'un; hem çekimlenmeyen işaret sıfatı *ol* "o" hem de çekimlenen işaret zamiri *ol* "o" olarak kullanıldığını belirtmiştir. Zamir kullanımında, ayrıca 3. kişi zamiri "o" olarak hizmet ettiğini ve erken dönemde İngilizcedeki "is, are" koşacına denk bir şekilde kullanılmış olduğunu kaydetmiştir. *ol* işaret zamirinin çekimli formunu *an+* ve türevleri olarak göstermiştir. (S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 123.)

⁷²³ Varsayımsal biçim verilmiştir. Metinlerden bu zamir şeklinin türevleri tespit edilememiştir (bk. § 3.1.1.3.).

⁷²⁴ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.

⁷²⁵ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 388.

⁷²⁶ Tekin, bu biçimi verme-bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119.)

⁷²⁷ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

	(daha sonra, TTVII)				
ben.	-	-	-	-	<i>bizinçülüyü</i>
diğer	<i>biz+</i> ⁷²⁸	-	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 165-166; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

Çokluk birinci kişi zamiri, diğer Eski Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarında şu şekilde kaydedilmiştir: Radloff *biz*⁷²⁹, Batmanov *biz*⁷³⁰, DS *biz*⁷³¹, Clauson *biz*.⁷³²

Ön seste *b-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*.

Ek yığılması sonucunda oluşan biçimler gözlemlenmektedir: *biz(i)ne* (KT D 19), *biz(i)nte* (T B 5).

Çokluk birinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *biz: (a)z (e)rt(i)m(i)z* “Biz az idik” (BK D 32).

Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.15. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>biz</i> (KT D 20)
bel.	<i>bizni</i> (T 29-30)
yönl.	<i>bizke</i> (Tuba II, 2-3) <i>biz(i)ne</i> (KT D 19)
bul.-ayr.	<i>biz(i)nte</i> (T B 5)
ilgi	<i>biz(i)ñ</i> (BK D 39)

3.2.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Clauson, *siz* zamirinin sık sık tekiler için saygı anlamında kullanıldığını; bazen de çokluk için *sizler* biçiminin tercih edildiğini ifade etmektedir.⁷³³

Tablo 3.16. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Tekin	Kononov	Kondrat'ev	Erdal
yahn	<i>siz, sis</i> (Brāhmī) “ <i>siz</i> ”; <i>sizlär</i> “ <i>sizler</i> ”	<i>siz</i>	<i>siz</i>	<i>siz /sizler</i>	<i>siz, sizlär</i>
bel.	<i>sizni; sizlärni</i>	-	-	<i>sizni, sizlärni</i>	<i>sizni, sizlärni</i>
yönl.	<i>siz(i)ñä, sizinä</i>		<i>sizimä</i> (E), <i>sizä</i>	<i>sizinä, size, sizinä,</i>	

⁷²⁸ *biznitäg* (AD) “bizim gibi”; *bizni ara* (MI 10, 2) “aramızda”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁷²⁹ W. Radloff, *age.*, 1897, s. 71.

⁷³⁰ İ. A. Batmanov, *age.*, 1959, s. 70-73.

⁷³¹ DS, s. 104.

⁷³² S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 388.

⁷³³ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 860.

	(yaygın); <i>s(i)zä</i> (Yen); <i>sizlärkä</i> , <i>sizläriñä</i>		(E 42, 1, 8; 44, 4; 51, 1, 2, 3)	<i>sizlerke</i> , <i>sizleriñe</i>	<i>sizlärkä</i>
bul.-ayr.	<i>sizintä</i> (MI, 10, 5), <i>siznidä</i> (yaygın), <i>sizdä</i> (Yen); <i>sizlärdä</i> (yaygın)	<i>sizdä</i>	<i>sizdä</i> (E) (Malov)	<i>siziñte</i> , <i>siznide</i> , <i>sizlerde</i> , <i>sizde</i>	<i>sizintä</i> / <i>siznidä</i> , <i>sizlärdä</i> ⁷³⁴
ayr.	<i>siznidin</i> (HtVII 1803)	-	-	-	<i>siznidin</i>
yön	-	-	-	-	<i>siziñärü</i>
ilgi	<i>siz(i)ñ</i> , <i>siziñ</i> (yaygın, <i>n</i> ağzında da); <i>sizn(i)ñ</i> (MI, 10, II); <i>sizläriñ</i>	<i>siziñ</i>	<i>siziñ</i> (Gabain), <i>sizim</i> (E 41, 3; 14, 2)	<i>siziñ</i> , <i>sizniñ</i> , <i>sizlerniñ</i>	<i>siziñ</i> , <i>sizniñ</i> , <i>sizläriñ</i>

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66-67; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 119; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 165-166; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

Çokluk ikinci kişi zamiri, diğer Eski Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarında şu şekilde kaydedilmiştir: Radloff *siz*⁷³⁵, Batmanov *siz*⁷³⁶, DS *siz*⁷³⁷, Clauson *si:z*.⁷³⁸

Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.17. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>s(i)z</i> (Şine-Usu D 10)
yönl.	<i>size</i> (Talas IV)
bul.-ayr.	<i>sizdä</i> (Taryat G 5)
ilgi	<i>siz(i)ñ</i> (Açura d.)

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*.

Çokluk ikinci kişi zamiri iyelik eki almış bir şekilde tanıklanmıştır: [a] *öz y(e)r(i)m id(u)k y(e)r(i)m s(i)ze öz el(i)m k(a)n(i)m kün (a)y t(e)z² (a)na (e)rt(e)ğü (e)r. (e)r(i)m k²b²r* [b] *yüz (e)r k(a)d(a)şım s(i)z(i)me b(i)n (e)r b(u)d(u)n(i)ma s(i)z(i)m katl(a)n b(u)d(u)n(i)m (e)dğü k(a)n* “[a] öz yerim, kutsal yerim size; öz elim hanım gün ay... [b] yüz er akrabalarım sizlerime; bin er, kavmime, sizlerime katlan kavmim iyi han” (Minusinsk müzesinde bir yazıt I, a; I, b); [1] *kuyda konç(u)y(i)mka s(i)z(i)m oğl(i)mka b(ü)km(e)d(i)m* “[1] Kuyda prensesime, sizlerime oğluma doymadım.” (Çakul II yazıtı).

Yukarıdaki örneklerde *siz* kişi zamirinin iyelik ekleriyle birlikte kullanılması dikkat çekmektedir.

⁷³⁴ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁷³⁵ W. Radloff, *age.*, 1897, s. 71.

⁷³⁶ İ. A. Batmanov, *age.*, 1959, s. 70-73.

⁷³⁷ DS, s. 501.

⁷³⁸ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 860.

3.2.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.18. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.⁷³⁹

	Gabain ⁷⁴⁰	Kondrat'ev	Erdal ⁷⁴¹
yahn	<i>olar</i>	<i>olar</i>	<i>olar</i>
bel.	<i>oları</i>	<i>oları</i>	<i>oları</i>
yönl.	<i>olarğa</i>	<i>olarğa</i>	<i>olarğa</i>
bul.-ayr.	<i>olarda</i>	<i>olarta</i>	<i>olarta</i> ⁷⁴²
ayr.	<i>olardı</i>	-	<i>olardı</i> (KB)
yön	-	-	<i>olargaru</i>
ilgi	<i>olarıñ</i>	<i>olarıñ</i>	<i>olarıñ</i>

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 69; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.

3.2.2. İşaret Zamirleri:

3.2.2.1. *bu ~ bo*:

Araştırmacılar tarafından Köktürk Türkçesinde tanıklanan *bu ~ bo* işaret zamirinin teklik ve çokluk şekillerinin hâl ekleriyle çekimlenmesi aşağıda sunulmuştur:

⁷³⁹ Araştırmacıların vermiş olduğu bu biçimler tevsik edilememiştir. Bunlar, Uygur Türkçesine ait şekiller olmalıdır.

⁷⁴⁰ Gabain, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 69.)

⁷⁴¹ Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷⁴² Erdal, bu biçimi bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

Tablo 3.19. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *bu ~ bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain		Tekin		Kononov		Kondrat'ev		Menges		Erdal	
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
yalın	<i>bo</i>	<i>bolar</i>	<i>bu</i>	<i>bolar</i>	<i>bu (~bo)</i>	<i>bular</i>	<i>bu, po</i>	<i>bular</i>	<i>bo</i>	<i>bolar</i>	<i>bo</i>	<i>bolar</i>
bel.	<i>buni, muni</i> (yazmalar)	<i>boları</i>	<i>buni</i>	<i>boları</i>	<i>buni</i>	<i>buları</i>	<i>muni, buni</i>	<i>buları</i>	<i>buni / muni</i>	<i>boları</i>	<i>buni / muni</i>	<i>boları</i>
yönl.	(<i>buñar</i>); <i>muña</i> (yaygın); <i>muñar</i>	<i>bolarıka</i>	-	<i>bolarıka</i>	-	<i>buñar, muñar</i>	<i>muña</i>	<i>bularıqa</i>	<i>muñar / muña</i>	<i>bolarıka (KB)</i>	<i>muñar / muña</i>	<i>bolarıka (KB)</i>
bul.- ayr.	<i>bunda</i> (kitabeler), <i>munta</i> (yazmalar), <i>muntada</i> (Suv. 610, 8; MIII 25, 9); <i>muntuda</i> (KP 37, 4, 8)	<i>bolarıda</i>	<i>bunta</i>	<i>bolarıda</i>	<i>bunta</i>	<i>bunda, munta, muntada, muntuda</i>	<i>munta, muntada, muntuda, bunda</i> (çoğumlukla zarf fonksiyonunda)	<i>bularıda</i>	<i>bunta / munta</i>	<i>bolarıda⁷⁴³</i>	<i>bunta / munta</i>	<i>bolarıda⁷⁴³</i>
ayr.	-	<i>bolarıdın</i>	-	<i>bolarıdın</i>	-	-	-	<i>bularıdın</i>	<i>muntın</i>	<i>bolarıdın (KB)</i>	<i>muntın</i>	<i>bolarıdın (KB)</i>
yön	-	-	-	-	-	-	<i>muñar [buñar]</i>	-	(<i>bārī</i>)	-	(<i>bārī</i>)	-
ilgi	(<i>bunuñ</i>); <i>moñuñ</i> (Brāhmī)	<i>bolarınuñ</i>	-	<i>bolarınuñ</i>	-	<i>munuñ</i>	<i>munuñ, bunuñ</i>	<i>bularınuñ</i>	<i>munuñ / monuñ</i>	<i>bolarınuñ</i>	<i>munuñ / monuñ</i>	<i>bolarınuñ</i>
eşit.	-	-	<i>buñça</i>	-	-	-	<i>muñça, bunca</i> (Yazıtılar)	-	<i>buñça / muñça</i>	-	<i>buñça / muñça</i>	-
araç	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>mumuñ</i>	-	<i>mumuñ</i>	-
ben.	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>mumuñlayu</i>	-	<i>mumuñlayu</i>	-
kar.	-	-	-	-	-	-	<i>muntağ, mundağ, muni-iäg</i> (daha eski form)	-	-	-	-	-
diğer	<i>bu+</i> ⁷⁴⁴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-68; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121-122; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 166; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 30-31; Karl H. Menges, *age.*, 1995, s. 121; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.

⁷⁴³ Erdal, *bunta, munta* ve *bolarıta* biçimlerini bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷⁴⁴ *buñça* (kitabeler, KS 28), *muñça* (yazmalar) “*bunca, bu kadar*”; *muñçada berü* (MII 5, 8) “*bunca (zaman)dan beri*”; *muñtağ, mundağ, muntağ* (Brāhmī) “*böyle, bunun gibi*”; *muntüäg* (AI) “*böyle, bunun gibi*”; *muntılayı* (HtVII 1854) “*böyle, böylece*”; *mündürtiñ* (Brāhmī) “*bundan dolayı*”; *muna, muna* (AI, UIII 6, I, 42, 16) “*işte, böyle*”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67.)

Yukarıda tablo hâlinde sunulan verilerde, *bu* işaret zamirinin teklik ve çokluk biçimleri hâl ekleriyle birlikte gösterilmiştir. Bu veriler Köktürk, Uygur ve hatta Karahanlı Türkçesi metinlerini kapsar bir şekilde araştırmacılar tarafından Eski Türkçe başlığı adı altında genelleştirilmiştir. Bu sebeple biz de yukarıdaki bazı örneklerin Köktürk Türkçesi metinlerinde gözlemlenemeyen yapılar olması sebebiyle öncelikle *bu* işaret zamirinin Köktürk Türkçesi metinlerinde hangi şekillerde tanıklandığını tespit ettik:

Tablo 3.20. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız *bu* ~ *bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>bu</i> (T 61)
bel.	<i>bun</i> (KT G 12, BK K 15)
bul.-ayr.	<i>bunta</i> (KT D 20)
eşit.	<i>bunça</i> (KT GD)

Tanıklanan biçimlere göre Köktürk Türkçesinde, ön seste *b-* ~ *m-* değişikliği gözlemlenmemektedir. Kök ünlüsü olarak *u* veya *o* seslerinin Köktürk Türkçesi metinlerinde yazıda ayırt edilememesinden dolayı bilinemeyeceğini düşünmekteyiz. Dikkat çeken bir durum olarak zamir kökünden sonra çekimli hâllerde *-n-* sesi ortaya çıkmaktadır. Bu ses konusunda teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinde dile getirdiğimiz gibi sadece Türkçe verileri yeterli gelmemektedir. Bu sebeple Altay dilleri olarak varsayılan dillerin zamir sistemlerinde de bu sesin yer aldığını göz önünde bulundurarak başlangıçta bu sesin gösterici bir işleve sahip olduğu ve zamanla bu görevini yitirerek kelime bünyesine dâhil olarak zamir çekiminde görev aldığını düşünmekteyiz.

bu işaret zamirinin bulunma-ayrılma ve eşitlik hâllerinde farklı bir durum göze çarpmaktadır. *bu* işaret zamirinin, bulunma-ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir. Bu kalıplaşma sonucunda da kelime türü değişikliği söz konusu olmuştur. *bunta* kelimesi metinlerde “buraya, burada” anlamlarında işaretlenmiştir: *k(a)g(a)n (a)t*: *bunta*: *biz*: *birt(i)m(i)z* “Hakan unvanını burada (ona) biz verdik.” (KT D 20).

Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda miktar ve tarz anlamlarında kullanılan sıfat ve zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *bunça*: *bit(i)g*: *bit(i)gme*: *kül tig(i)n*: *(a)tısi*: *yol(lu)g tig(i)n*: *bitid(i)m* “Bunca yazıyı yazan: Kül Tigin’in yeğeni Yollug Tigin, (ben), yazdım.” (KT GD); *bunça*: *iş(i)g küç(ü)g*: *birtüg(e)rü*: *s(a)k(i)nm(a)tı*: *türük*: *bod(u)n*: *ölür(e)yin*: *ur(u)gs(i)r(a)tayin*: *tir (e)rmış*

“(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim” der imiş.” (KT D 10); *ög(ü)m k(a)tun: ul(a)yu: ögl(e)r(i)m: (e)k(e)l(e)r(i)m: keliñünüm: kuunç(u)yl(a)r(i)m: bunça y(e)me: tir(i)gi: küñ bolt(a)çı (e)rti* “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.” (KT K 9); ...*bunça b(a)rk(i)g: b(e)d(i)z(i)g: uz(u)g: [.....k](a)g(a)n: (a)tusi: yol(lu)g t(i)g(i)n: m(e)n: (a)y (a)rtuki: tört kün: [ol](u)r(u)p: bitid(i)m...* “Bunca binayı, resim ve heykelleri, süslemeleri ..... Hakanın yeğeni Yolluğ Tigin, ben, bir ay ve dört gün oturup yazdım.” (BK GB); [*bunça bod(u)n koop itd(i)m*] “(Bunca halkı hep düzene soktum.)” (BK K 2); *bunça: törüg: k(a)zg(a)n(i)p: in(i)m: kül tig(i)n: özi (a)nça: k(e)r(e)k boltı* “Bunca çalışıp çabalayıp kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti.” (KT D 30).

bu işaret zamirinin çokluk biçimleri Köktürk Türkçesi metinlerinde işaretlenememiştir.

3.2.2.2. *ol*:

Köktürk Türkçesinde *ol* biçiminde kaydedilmiştir. Gabain *bo, şo, ol* işaret zamirlerinin şahıs zamirlerinin 3. şahsını temsil ettiğini belirtmiştir.⁷⁴⁵ Yukarıda da vurguladığımız üzere *ol* zamirinin çekimli hâlinin *an+* biçiminde olduğunu düşünmemekteyiz; fakat çoğu araştırmacının görüşü bu yöndedir. Bize göre yalın hâlde belgelenen *ol* zamiri çekimli hâlde **on+* (belirtme hâli **onu*, yönelme hâli **ona*, ilgi hâli **onuñ*, bulunma hâli **onta*, ayrılma hâli **ontan*) biçiminde olmalıdır; fakat farklı araştırmacıların aşağıda sunulan bilgilerinde *ol* zamirinin çekimli hâli *an+* biçimindeki gövdelerdir. Bize göre Proto-Türkçede **o ~ ol (on+)* ve **a (an+)* kökleri müstakil iki ayrı köktür. Bu sebeple genel temayül haricinde *ol* zamirinin çekimli hâl(ler)ini Eski Türkçe malzemesi içerisinde tanımlayamadığımız gibi bu zamirin *ol > an+* biçiminde bir değişikliğe uğramış olabileceğini de kanıtlayamayız. Aşağıda Eski Türkçe üzerinde çalışma yapan araştırmacıların kayıtları sunulmuştur:

Tablo 3.21. Köktürk Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Tekin	Kononov	Kondrat'ev	Erdal	
yalın	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>olar</i>
bel.	<i>(a)m</i> (kitabeler); <i>anı</i> (yazmalar)	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>oları</i>
yönl.	<i>(a)ñar</i> (kitabeler); <i>añar</i>	<i>añar</i> ⁷⁴⁶	-	<i>aņa</i>	<i>añar /</i>	<i>olarıka</i>

⁷⁴⁵ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-69.

⁷⁴⁶ *añar* (< **an+gar*) biçimini verme-bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121.)

	(MI 14, 15; To; AI; UIII 56, 8; U 6, 4 vs.); <i>aña</i> (sık sık; hiçbir mana farkı yok)				<i>aña</i>	
bul.- ayr.	(<i>a</i>) <i>nta</i> (kitabeler); <i>anta</i> ; (<i>a</i>) <i>nda</i> , <i>anda</i> : Bulunma hali, belirli değil.	<i>anta</i>	<i>anta</i>	<i>anta</i> <i>antada</i>	<i>anta</i>	<i>olarta</i> ⁷⁴⁷
ayr.	<i>antın</i> (HtVII 2136), <i>andın</i> “oradan”	-		<i>antın</i>	<i>antın</i>	<i>olardın</i> (KB)
yön	-	<i>añar</i> ⁷⁴⁸	<i>añar</i> , <i>añar</i> (<i>< *an</i> + <i>garu</i>)	<i>añar</i>	<i>añar</i>	<i>olargaru</i>
ilgi	<i>anıy</i> , <i>an(i)ñ</i> (sık sık <i>munuy</i> olarak) “onun”		<i>anıy</i>	<i>anıy</i>	<i>anıy</i>	<i>olarnıy</i>
eşit.	-	<i>ança</i>	-	-	<i>ança</i> , <i>anıça</i>	-
araç	<i>anın</i> “bunun için, bundan dolayı”	<i>anın</i>	-	<i>anın</i>	<i>anın</i>	-
ben.	-	-	-	-	<i>anılay</i>	-
diğer	<i>an</i> ⁷⁴⁹	-	-	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 68-69; Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121-123; A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 166; V. G. Kondrat’ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.

Bizim sınıflandırmamızda, Eski Türkçede *ol* zamirinin sadece yalın hâli, hatta yalın hâlin gösterme / pekiştirme unsuruyla (-*l*) görünümü kaydedilmiştir. Bunun dışında *an*+ yapıları gövdeler ise sınıflandırmamıza göre diğer bir işaret zamiri köküdür. Bu kökün yalın hâli metinlerde tanıklanmadığı için fonksiyon olarak örtüşen bir başka şekil, uzmanlar tarafından *ol* zamirinin çekimli hâli olarak değerlendirilmiştir (Köktürk Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamiri kısmına bk. § 3.2.1.3.).

Tablo 3.22. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız *ol* işaret zamirinin yalın hâl çekimi.

yalın	<i>ol</i> (KT D 2)
--------------	--------------------

3.2.2.3. *an*+:

Uzmanlar tarafından Köktürk Türkçesinde tanıklanan *ol* işaret zamirinin çekime girmiş hâli *an*+ biçiminde düşünüldüğü için bu bilgiler teklik üçüncü kişi zamiri kısmında aktarılmıştır. Bahsi geçen kısımda, uzmanların değerlendirmelerine göre *ol* zamirinin çekime girmiş hâlleri teklik ve çokluk şekilleriyle birlikte sunulduğu için aynı

⁷⁴⁷ Erdal, *anta* ve *olarta* biçimlerini bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷⁴⁸ Tekin, *añar* (< *an+*garu*) biçimini yönelme hâli olarak kabul etmiştir. (Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 121.)

⁷⁴⁹ Gabain, aşağıda gösterilen biçimleri herhangi bir hâl ekine dâhil etmemiş, genel bir başlık altında sıralamıştır: *antağ* (TTV B 17, *k* ile *ğ*’yi ayırt emeyen bir yazma); *andağ* (KS 17; MII 5, 4) “hemen, derhal”. / *antada* (U 30, 14; MII 7, 15; UIII 74, 23) “oradan, ondan”. / *antaddata* (Ch I 16; hata ?). / *antaça* (U 8, 8) “tam o esnada, tam orada”. / *ança* (UIV B5; C95; Suv. 625, 21) “biraz, o kadar”. (To 2; 6; 8 vs.’de *(*a*)*nça* yerine (*i*)*nçä* okumak gerekir: *iñçä*, (*i*)*nçä* (kitabeler) “böyle, böylece”) / *ança sün* (KS 20) “bir çok birlikte (askerle)”. / *ançata kin* (Suv. 625, 21), *ançata timin* (TTI 86) “hemen”. / (*a*)*nçağ* (Yen KJ 6, I) ? (*i*)*nçağ* mı okunmalı. / *ançulayu* “böyle, bunun gibi” / *ançağınça* “bu esnada, esnasında”; *ançağınça sapça* “ondan sonra”; *ançınça+kan* mı okunmalı? MI 6, 19) “tam anında”. / *andağ* (Yen; MII 5, 9); *antağ* (HtVII 1796) “böyle, bunun gibi”. / *antağ*; *antağ* (To 8) “böyle, bunun gibi”. / *antırdın* (U II 45, 49) “oradan”. / *andıran* (Suv. 612, 16), *antran* (Maitri. 93), *antaran* (Höllen, Z. 40) “oradan”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-69.)

bilgilerin örneklerine burada yer verilmeyecektir (Köktürk Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamiri kısmına bk. § 3.2.1.3.).

Tablo 3.23. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız *an+* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	-
bel.	<i>anı</i> (KT G 13)
bul.-ayr.	<i>anta</i> (KT G 7)
yön	<i>añar</i> (KT G 11, BK K 8)
eşit.	<i>ança</i> (KT G 5)
araç	<i>anın</i> (T 2)

Biz, metinlerde tanıklanamayan *a şeklinde yalın bir hâl tasarlamaktayız. Yukarıda tanıklanan biçimlere göre Köktürk Türkçesinde, çekimli hâlde *an+* zamiri ön seste veya kök ünlüsünde herhangi bir değişikliğe uğramamaktadır. Tipolojik bir özellik olarak zamir çekimlerinin çekimli hâllerindeki *-n-* sesi bu zamirde de görülmektedir.

Özellikle değinmemiz gereken hususlar ise *an+* işaret zamirinin bulunma-ayrılma ve eşitlik hâllerinde kelime türü değişikliğine uğramasıdır. Bu zamirin, bulunma-ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal ve zamansal bir anlamda kalıplaşmıştır. *an+* işaret zamiri, kelime türünü değiştirerek mekânsal anlamda “orada, oralarda”; zamansal anlamda ise “o zaman, o vakit” biçiminde kaydedilmiştir: *(a)nta: (a)ń(i)g kiři: (a)nça: boşgurur: (e)rmış* “Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş.” (KT G 7); *y(a)gru: koontukda: kisre: (a)ń(i)g: bil(i)g: (a)nta öyür (e)rm(i)ş* “(Bu halklar) yaklaşp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş.” (KT G 5).

Aynı şekilde *an+* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda miktar ve tarz anlamlarında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *ırak bodunug ança yagutır ermiş* “Uzaklarda oturan halkları öylece yakına getirirlermiş” (KT G 5); *kuut(a)y: buńs(u)z: (a)nça birür* “ipekli kumaşları bolca veriyorlar.” (BK K 4).

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda miktar anlamında kullanılan sıfat yapısı da tespit edilmiştir: *(a)nça k(a)zg(a)nm(i)ş; <(a)nça> itm(i)ş: (e)l(i)m(i)z: törüm(i)z: (e)rti* “Onca zengin (ve) onca gelişmiş devletimiz vardı.” (KT D 22); *...(a)nç]a bod(u)n: koop: itd(i)m* “Bunca halkı hep düzene soktum.” (KT G 2-KT G 3).

Bu örneklerden başka *an+* işaret zamiri gövdesinden türeyen fakat hâl ekleriyle çekime girmemiş farklı kelime türleri de mevcuttur: *ançıp* “öylece” (IB 102).

Sıfat kelime türü içerisinde değerlendirdiğimiz *antag* “onca, o kadar, öyle, şöyle” biçimi kaydedilebilir: *antag küçlüg kağan ermiş* “(Onlar) onca kudretli hakanlar imiş” (KT D 4).

3.2.3. Soru Zamirleri:

3.2.3.1. *kem*:

Köktürk Türkçesinde, *kem*⁷⁵⁰ soru zamirinin tespit edilen biçimleri şunlardır:

Tablo 3.24. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız *kem* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>kem</i> (KT D 22)
yönl.	<i>kemke</i> (KT D 9)

3.2.3.2. *ne*:

Köktürk Türkçesinde, *ne*⁷⁵¹ soru zamirinin tespit edilen biçimleri şunlardır:

Tablo 3.25. Köktürk Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>ne</i> (T 32)
yönl.	<i>neke</i> (T 38)

Talat Tekin’in de tespit ettiği gibi *ne* zamiri, kelime türü değiştirerek zarf ve sıfat görevinde kullanılmaktadır: Zarf türü olarak, *az teyin ne basınalım* “Az olduğumuz için ne diye yenilelim?” (T 39); sıfat olarak ise *ne kaganka işig küçüg birür men* “Hangi hakana hizmet ediyorum?” (KT D 9, BK D 9), *neñ yerdeki kaganlıg bodunka büntegi bar erser ne buñi bar erteçi ermiş* “Herhangi bir ülkedeki hakanlı bir halkın böylesi bir (yöneticisi) olursa (o halkın) ne sıkıntısı olacakmış (ki)?” (T 56-57) örnekleri verilebilir. Bunların dışında yine Tekin’in vurguladığı gibi *ne* zamiri olasılık anlamı ifade etmektedir: *Öñre kitannda birye tabgaçda kurya kurdınta yırya oguzda eki üç biñ sümüz kelteçimiz bar mu ne* “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlardan gelebilecek iki üç bin kadar askerimiz var mı ne?” (T 14).⁷⁵²

ne zamiri kökenli diğer soru kelimelerinde kelime türü değişiklikleri gözlemlenmektedir:

ne soru zamirinin yönelme hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda oluşan *neke* biçimi “niçin?” anlamında kullanılan bir zarf olarak karşımıza çıkmaktadır: *Neke tezer biz*

⁷⁵⁰ Tabloda tanımlanan örneklerin haricinde Marcel Erdal’ın çalışmasında *käm / kim, kimni, kämkä / kimkä, kimtäda, kimniñ / kimniñ* biçimleri verilmiştir; fakat bunların çoğu Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinin örnekleridir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.)

⁷⁵¹ Tabloda tanımlanan örneklerin haricinde Marcel Erdal’ın çalışmasında *nä, näkä, nädä, (näñ), näçä* biçimleri verilmiştir; fakat bunların çoğu Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinin örnekleridir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.)

⁷⁵² Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 126.

“Niye kaçıyoruz?” (T 38), *Üküş teyin neke korkur biz* “(Düşman) çok diye niçin korkuyoruz?” (T 39).

Erdal, *näkä* “niçin” kelimesinde *pronominal n*’nin olmadığını vurgulamaktadır. Aynı şekilde *nä tæg* “nasıl, ne gibi” (IrqB, M I 23,6) biçiminde de *pronominal n*’nin yer almadığını dile getirmektedir.⁷⁵³

teg edatının temel görevini kaybederek kendisinden önce gelen *ne* zamirine bağlanması sonucunda ortaya çıkan *ne teg* veya *neteg* yapısı Tekin’de “nasıl”⁷⁵⁴, Erdal’da “nasıl, ne gibi”⁷⁵⁵ anlamlarına gelmektedir. Bu yapı kanaatimizce sıfat görevinde kullanılmaktadır: *kerekü içi ne teg ol, tügünüki ne teg ol, közüünüki ne teg* “Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl?” (IB 18), *egni neteg* “(Çadırın) çatısı nasıl?” (IB 18).

ne zamirinden gelişen başka bir yapı da *negü* “ne?”dür. Erdal, bu yapının *nä* zamirine eklenen topluluk eki +(A)gU ile oluştuğunu düşünmekte ve *nägü* biçimini *nä* zamirinin çokluk hâli olarak da tasarlamaktadır.⁷⁵⁶ IB’de belgelediğimiz bir örnekte *negüde* biçimiyle karşılaşmaktayız. Bu örnekte, *negü* zamirinin bulunma hâl ekiyle çekime girdiği görülmektedir. Bu şekilde mekânsal bir anlama sahip zarf görevinde bir kelime olarak tespit edilmektedir: *kün orto yütürüp tün orto kanta negüde bulgay ol* “(Aygırda meme arayan kör tay memeyi) güpegündüz yitirip gece yarısı nerede bulacak?” (IB 24).

neçök “nasıl?” yapısı Tekin’e göre şu şekilde düşünülmüştür: *neçök* < * *neçe ök*.⁷⁵⁷ Buna göre *ne* zamirinin eşitlik hâl ekiyle çekimlenmesi sonucunda oluşan *neçe* biçimi, kuvvetlendirme edatı *ök*’ün esas görevini yitirerek kendisinden önce gelen kelimeye bağlanmasıyla şekillenmiş olmalıdır.

Erdal, *neçök* kelimesini *näçük* biçiminde okumaktadır ve bu kelimenin şekillenmesini Tekin gibi düşünmektedir: *nä+çä ök?* “nasıl, niçin?”.⁷⁵⁸ Hemen belirtmeliyiz ki bu yapının da metinlerde tarz anlamındaki zarf görevinde kullanıldığını belirledik: *otsuz subsuz kaltı uyın, neçök yorıyın* “Otsuz ve susuz nasıl hayatta kalabilirim, nasıl dolaşır ve gezerim?” (IB 45).

⁷⁵³ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 212.

⁷⁵⁴ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 125.

⁷⁵⁵ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 212.

⁷⁵⁶ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.

⁷⁵⁷ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 125.

⁷⁵⁸ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 213.

Son olarak *ne* zamirinden şekillenen *nelök* kelimesi ele alınmıştır. Bu kelimenin yapısını Tekin, *nelök* < *nele ök biçiminde tasarlamıştır.⁷⁵⁹ Bu yapıda *ne* zamirine eklenen *-le* ekinin kökeni konusu muğlaktır. Erdal'a göre ise *nälük* kelimesi **nä+(A)gU+IXk* biçiminden gelmektedir.⁷⁶⁰ Örnekleri şunlardır: *kaniğı nelök ölgey ol* “Yavuklusu niçin ölecek?” (IB 57); *köneki nelök tonğay* “Kovası niçin donacak?” (IB 57).

3.2.3.3. *ka+* soru zamirinin türevleri:

Köktürk Türkçesi metinlerinde *ka+* kökünden türeyen birçok sözcük belgelenmektedir: *kani* “hani?, nerede?”, *kanta* “nerde?”, *kantan* “nereden?”, *kaçan* “ne zaman?”, *kaçça* “nereye?”, *kaltı* “nasıl?”. Tekin'e göre bu sözcükler arkaik soru zamiri **ka(n)*'in çekimli biçimleri ya da türevleridir.⁷⁶¹

Tablo 3.26. Marcel Erdal'ın *ka+* ve *kañu* köküyle ilişkili biçimler listesi.

	“nere”	“hangi”
yalın	-	<i>kañu / kayu</i>
bel.	-	<i>kayunu</i>
yönl.	<i>kaña</i>	<i>kayuka</i>
bul.	<i>kanta</i>	<i>kañuda / kayuda</i>
ayr.	<i>kantan</i>	<i>kayudın</i>
yön	-	<i>kañugaru</i>
ilgi	-	<i>kayunuñ</i>
eşit.	<i>kaçça</i>	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.

Tekin'in ve Erdal'ın çalışmalarında tanıklanan **ka+* soru zamiri temelli soru sözcüklerinin yapıları hakkında şunlar söylenebilir:

kani soru kelimesinin **ka+* soru zamiri kökünden geliştiği ikna edicidir; fakat bu kelimenin yapısını açıklama noktasında ise birtakım güçlükler vardır. Bu kelime mekânsal anlamda kullanılmaktadır: *İlig bodun ertim ilim amtı kani* “Devletli olan bir halk idim. Devletim şimdi nerede?” (KT D 9).

kanta kelimesi, Tekin'e göre < **kan+ta* biçiminde gelişmiştir.⁷⁶² Bu kelimenin kökeninde yer alan **ka+* soru zamiri çekim hâlinde zamirlerde görülen *-n-* sesini bünyesine dâhil ederek bulunma hâl ekini almıştır. Bu şekilde mekânsal bir anlama sahip zarf görevinde kullanılan bir kelime hüviyetindedir: *kün orto yütürüp tün orto kanta*

⁷⁵⁹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 126.

⁷⁶⁰ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 213.

⁷⁶¹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 126.

⁷⁶² Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 126.

negüde bulgay ol “(Onu) gün ortasında yitirip gece yarısı nerede nerede bulacak?” (IB 24).

kantan kelimesi, Tekin’e göre < **kan+tan* biçiminde gelişmiştir.⁷⁶³ Bu kelimenin kökeninde yer alan **ka+* soru zamiri çekim hâlinde zamirlerde görülen *-n-* sesini bünyesine dâhil ederek ayrılma hâl ekini almıştır. Bu şekilde mekânsal bir anlama sahip zarf görevinde kullanılan bir kelime hüviyetindedir: *yaraklıg kantan kelip yaña eltdi, süñüglüg kantan kelipen süre eltdi* “Silahlı (düşman) nereden gelip de seni bozguna uğrattı ve dağıttı. Mızraklı (düşman) nereden gelip de (seni yerinden yurdundan) sürüp kaçırttı?” (KT D 23).

kança kelimesi de mekânsal bir anlama sahip zarf görevinde kullanılmaktadır: *idişimte ayakımta öñi kança barır men* “Kap kacaklarımdan ayrı nereye gidiyorum?” (IB 42).

*kaltı*⁷⁶⁴ kelimesi, tarz anlamında bir zarf olarak kullanılmaktadır: *otsuz subsuz kaltı uyun, neçök yoriyin* “Otsuz ve susuz nasıl hayatta kalabilirim, nasıl dolaşır ve gezerim?” (IB 45).

kaçan kelimesinin, soru sözcüğü olmasının dışında farklı bir kullanım özelliği daha vardır. Talat Tekin, cümle dizilişinde önce gelen *kaçan* “ne zaman?” sözcüğü ile daha sonra gelen *erser* “ise” sözcüğünün aynı cümlede birlikte kullanıldığında “ne zaman olsa, er veya geç” anlamına geldiğini belirtmektedir: *Kaçan (n)eñ erser bizni... ölüртеçik-ök* “(O), er veya geç, bizi mutlak öldürecektir” (T 20-21); *Kaç(n) neñ erser bizni ölüртеçik-ök* “Er veya geç bizi mutlak öldürecektir” (T 29-30).⁷⁶⁵

3.2.4. Dönüşlülük Zamirleri:

Köktürk Türkçesi metinlerinde *kentü* “kendi” dönüşlülük zamiri, isim görevinde kullanılmıştır: *edgü eliñe kentü yañıltıg* “İyi ülkene kendin ihanet ettin” (KT D 23, BK D 19). Diğer yandan *kentü* dönüşlülük zamiri, isim görevinin dışında sıfat olarak da kullanılmaktadır: *kentü bodunum* “kendi halkım” (MÇ D 2); *tokuz oguz bodun kentü*

⁷⁶³ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 126.

⁷⁶⁴ Ahmet Temir, Uygur Türkçesindeki *kaltı* ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde (KB ve DLT) geçen *kaltı* kelimesi üzerinde durmuştur ve iki kelimenin de kökeninin soru zamiri *ka-* olduğunu düşünmektedir. (Ahmet Temir, “Uygurca *kaltı* ve Altay dillerindeki *ka-* zamiri hakkında”, *Beşinci Türk Dili Kurultayı TDK 1945*, İstanbul 1946, s. 280-293.). Sema Barutçu Özönder, *kaltı* (< *kaltı-tı*) kelimesinin *kaltı*’dan zarf yapım eki *+tı* ile genişletilmiş bir zarf olduğunu; şart cümleleri ve esas cümlelerde bağ olarak kullanıldığını düşünmektedir. (Sema Barutçu, “Eski Türkçe *Kaltı* ve *Nelük* Kelimeleri Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, C. X, S. 1 (1992), s. 73, 75.

⁷⁶⁵ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 128.

bodunum erti “Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi” (KT K). Talat Tekin de bu kullanımı tespit etmiş ve vurgulamıştır.⁷⁶⁶

Köktürk Türkçesi metinlerinde *kentü* kelimesinden başka dönüşlülük zamiri olarak kullanılan *öz* (*özüm* “kendim, ben”, *özi* “kendisi, kendileri, o, onlar”) kelimesi vardır. Bu kelime iyelik ekleriyle çekimlenmiş bir şekilde tek başına (*özüm*, *özi*) kullanıldığı gibi teklik birinci kişi zamiri ile birlikte kullanıldığı örneklere de sahiptir: *ben özüm tabgaç iline kıluntum* “Ben kendim Çin egemenliği döneminde doğdum” (T 1); *men özüm kagan olortokum üçün...* “Ben kendim hakan olarak tahta oturduğum için...” (BK D 3).

Bununla birlikte, *öz* dönüşlülük zamiri isim görevinde kullanıldığı gibi sıfat görevinde de kullanılmaktadır: *öz (i)çi taşın tutmuş teg biz* “Kendi iç (kuvvetleriyle) dışarısını tutmuş gibiyiz” (T 13).⁷⁶⁷

3.2.5. Belirsizlik Zamirleri:

Talat Tekin’in tespitlerine göre Köktürk Türkçesindeki belirsizlik zamirleri veya bunlar gibi kullanılan kelimeler şunlardır: *büntegi* “böylesi, bunun gibisi”, *kamag* “her şey”, *kamagi* “hepsi”, *barı* “hepsi”, *neñ*⁷⁶⁸ “hiç, herhangi bir”.⁷⁶⁹ Gabain ise gramerinde belirsizlik zamirlerine yer vermemiştir; fakat ‘belirsizler’ başlığı altında Köktürk Türkçesinden *näñ yirdäki* (T 57) “nerede, nereye (olursa olsun)” örneğini vermiştir.⁷⁷⁰

Kononov, genelleştirici zamirler başlığı altında *qamay* (~ *qamuy* ~ *qamıy*), *barça*, *barı* (*baru*), *üküş*, *qop* “hepsi, bütün” kelimelerini; belirsizlik zamirleri başlığı altında ise *neñ* “şey, hiçbir şey, herhangi bir”, *neñ neñ* kelimelerini kaydetmiştir.⁷⁷¹ V. G. Kondrat’ev de Kononov gibi aynı sınıflandırmayı ve örnekleri vermiştir.⁷⁷²

Talat Tekin, *büntegi* kelimesinin gelişimini şu şekilde düşünmektedir: *büntegi* < *buntegi < **bunı teg+i*.⁷⁷³ Örneği şu şekildedir: *Neñ yerdeki kaganlıg bodunka büntegi bar erser ne buñi bar erteçi ermiş* “Herhangi bir ülkedeki hakanlı bir halkın böylesi bir (yöneticisi) olursa (onun) ne sıkıntısı olacakmış (ki)?” (T 56-57).

⁷⁶⁶ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 123-124.

⁷⁶⁷ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 124.

⁷⁶⁸ Orçun Ünal, Türkçe kökenli *näñ* “hiç, hiç de, herhangi (Köktürk Türkçesi); hiç, asla (Uygur Türkçesi)” kelimesinin Yazılı (Klasik) Moğolcada *neng* “daha (fazla), uzak, daha uzak” şeklinde görüldüğünü işaretlemiştir. (Orçun Ünal, *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 548.)

⁷⁶⁹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 127.

⁷⁷⁰ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 73.

⁷⁷¹ A. N. Kononov, *age.*, 1980, s. 168-169.

⁷⁷² V. G. Kondrat’ev, *age.*, 1981, s. 32.

⁷⁷³ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 127.

Tekin'in belgelediği ikinci belirsizlik zamiri *kamağ* “her şey”, *kamağı* “hepsi” kelimeleridir. *kamağ* kelimesi köken olarak Orta Farsça *hamāg*⁷⁷⁴ kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Köktürk Türkçesi metinlerinde tespit edilen alıntı kelimelerden biridir. Bu kelimenin birinci şekli *kamağ* biçiminde “her şey” anlamında metinlerde kullanılmaktayken; ikinci şekli ise *kamağ* kelimesine iyelik eki eklenmesiyle *kamağı* biçiminde “hepsi” anlamında kullanılmaktadır: *kamağ üze yaruk boltı* “Her şeyin üzeri aydınlık oldu” (IB 26); *kamağı yeti yüz er bolmiş* “Hepsi yedi yüz kişi olmuş” (KT D 12-13, BK D 11).

Tekin'in kaydettiği gibi *kamağ* kelimesinin sıfat görevinde kullanıldığı örnekler de mevcuttur: *türük kara kamağ bodun ança timiş* “Bütün Türk avam tabakası şöyle demiş” (KT D 8, BK D 8).⁷⁷⁵

barı “hepsi < *bār+ı*. Bu kelimenin kök ünlüsünü, Talat Tekin birincil ünlü olarak düşünmekte ve *barı* kelimesinin yapısını ise *bar* gövdesinin iyelik eki ile birleşmesiyle şekillendiğini tasarlamaktadır.⁷⁷⁶ Örneği şu şekildedir: *[kar]luk tirigi barı türğişke kel[ti]* “Karlukların sağ kalanlarının hepsi Türğişlere geldi” (MÇ B 1).

Talat Tekin *neñ* “hiç, herhangi bir” kelimesini de belirsizlik zamirleri içerisinde değerlendirmiştir.⁷⁷⁷ Gabain ise ‘belirsizler’ başlığı altında belgelediği *nāñ yirdäki* (To 57) “nerede, nereye (olursa olsun)” örneğini Tekin gibi sadece *nāñ* biçiminde düşünmemiş; kelime grubu hâlinde *nāñ yirdäki* biçiminde değerlendirmiştir.⁷⁷⁸ Örneği şu şekildedir: *ötüken yir olorup arkış tirkiş isar neñ buñug yok* “Ötüken ülkesinde oturup (oradan) kervanlar gönderirsen hiç derdin olmaz” (KT G 8); *neñ yerdeki kaganlıg bodunka büntegi bar erser ne buñi bar erteçi ermiş* “Herhangi bir ülkedeki hakanlı bir halkın böylesi bir (yöneticisi) olursa (o halkın) ne sıkıntısı olacaktı (ki)?” (T 56-57).

Talat Tekin'in çalışmasında belirttiği gibi *neñ neñ* kelimeleri de yinelenerek kullanılmaktadır: *neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum* “(Söylenecek) ne kadar sözüm var ise (hepsini bu) ebedi taşta vurdum” (KT G11, BK K 8).⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 627.

⁷⁷⁵ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 127.

⁷⁷⁶ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 128.

⁷⁷⁷ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 128.

⁷⁷⁸ Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 73.

⁷⁷⁹ Talat Tekin, *age.*, 2003, s. 128.

3.3. Uygur Türkçesinde Zamirler

3.3.1. Kişi Zamirleri:

3.3.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.27. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.⁷⁸⁰

	Gabain	Kondrat'ev	Erdal	Eraslan
yahn	<i>b(ä)n</i> (Yen, To, R); <i>m(ä)n</i> (yaygın; Orh, Yen, R, Run yazmaları vs.); <i>min</i> [tomara (Kolophon) sonra eklenmiş MI 29, 9]	<i>ben / men</i>	<i>bän / män</i>	<i>men ~ min</i>
bel.	<i>bini</i> (To); <i>mini</i> (ekseriya böyle) ~ <i>mäni</i> (KP'de rastgele)	<i>bini ~ mini ~ meni</i>	<i>bini / mini</i>	<i>meni ~ mini</i> ⁷⁸¹ ~ <i>meniğ</i> (nadir)
yönl.	<i>b(a)ña</i> (Yen, To); <i>b(ä)ñä</i> ⁷⁸² ; <i>m(a)ña ~ maña</i>	<i>baña ~ maña</i>	<i>baña / maña</i>	<i>mañga < men+ge</i>
bul.-ayr.	<i>m(i)ntä</i> (MI 29, 16); <i>mintä</i> (Ht); <i>mindidä</i> (UIV D86); <i>mintädä</i> (UII 21, 11)	<i>minte ~ mintede</i>	<i>mintä, mindä, minidä</i> ⁷⁸³	<i>minte</i> (< <i>min+te</i>), <i>minde</i> (< <i>min+de</i>)
ayr.	<i>minitin</i> ⁷⁸⁴	-	<i>mintin, minidin</i>	<i>mintin</i> (< <i>min+tin</i>) ⁷⁸⁵ (nadir)
yön	-	<i>bañaru</i>	<i>bañaru / mañaru</i>	-
ilgi	<i>bäniñ</i> (To); <i>m(ä)niñ, män(i)ñ, m(ä)n(i)ñ, mäniñ, miniñ</i> (alışılmamış KP 80, 2)	<i>beniñ ~ meniñ ~ miniñ</i>	<i>bäniñ / mäniñ, miniñ</i>	<i>meniñg ~ miniñg ~ meneñg</i> (mani metinlerinde)
diğer	-	-	-	<i>min+</i> ⁷⁸⁶

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 65-66; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012, s. 243-244.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Uygur Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

⁷⁸⁰ Tablo hazırlanırken Gabain, Kondrat'ev ve Erdal'ın çalışmalarından istifade edilmiştir; fakat bu noktada bir hatırlatma yapmamız gerekir. Bu araştırmacıların çalışmaları Eski Türkçe başlığı altında farklı dönemlerin metinlerini kapsamaktadır. Mesela, Gabain ve Kondrat'ev'in çalışmasında Köktürk, Yenisey ve Uygur; Erdal'ın çalışmasında ise Köktürk, Yenisey, Uygur ve Karahanlı dönemi metinleri temel alınmıştır. Bundan dolayı da araştırmacılar tarafından zamir biçimleri bütün olarak verilmiş, dönemlerine göre tasnif yapılmamıştır. Biz ise yukarıdaki tabloyu hazırlarken bahsi geçen araştırmacıların konumuzla ilgili olarak belgeledikleri zamir biçimlerini ayırma noktasında bir insiyatif kullanmadık ve araştırmacıların işaretlemiş oldukları zamir biçimlerini herhangi bir sınıflandırma yapmadan olduğu gibi gösterdik. Aynı bakış açısı Uygur Türkçesiyle ilgili diğer kişi zamirlerini ve işaret zamirlerini incelerken de uygulanmıştır. Bu nedenle bundan sonraki kişi ve işaret zamiri tablolarındaki biçimler bu bilgiler doğrultusunda değerlendirilmelidir.

⁷⁸¹ Eraslan'a göre bu zamirin gelişimi şu şekilde olmalıdır: *meni / mini < men+ni* veya *meni / mini < *me+ni (< *be / *bi+ni)*. (Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012, s. 243.)

⁷⁸² Gabain *b(ä)ñä* biçiminin Radloff'un çalışmasında (Inscr. I s. 311) sadece bozuk yerde geçtiğini not düşmüştür. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁷⁸³ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁷⁸⁴ Gabain, bu biçimi kaydetmiştir; fakat nerede geçtiğini belirtmemiştir. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁷⁸⁵ Eraslan, Uygurcada ayrılma hâlinin daha çok bulunma-ayrılma hâliyle karşılandığını not düşmüştür. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 244.)

⁷⁸⁶ Eraslan, teklik birinci kişi zamirinin katmerli çekimi başlığı altında şu biçimleri vermiştir: *mintede* (< *min+te+de* "bende, benden"), *mintide* (< *min+ti+de* "bende, benden"), *mintedin* (< *min+te+din* "benden"), *minitin* (< *mini+tin* "benden"), *meniñniñg* (< *men+iñg+niñg* "benim"). (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 252-256.)

Köktürk Türkçesinde, ön seste *b- ~ m-* sesleri gözlemlenirken Uygur Türkçesinde *benge* (OKD, 186) biçimi hariç ön seste *m-*'li şekiller görülmektedir. Uygur Türkçesinde, Köktürk Türkçesindeki gibi, hâllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-e-, -i-, -a-*.

Uygur Türkçesinde tespit edilen belirtme hâlindeki teklik birinci kişi zamiri *m(ä)nig* (BTT I, D 78) dikkat çekicidir. Köktürk Türkçesinde iyelik eksiz gövdelere, Uygur Türkçesinde de isimlere getirilen belirtme hâli *+ig* eki teklik birinci kişi zamirine ulanmıştır.

Köktürk Türkçesinde de gözlemlenen bir özellik olarak teklik birinci kişi zamirlerinin bulunma-ayrılma hâli ve ayrılma hâli biçimlerinde, zamir köküne eklenen bulunma hâl eki veya ayrılma hâl ekinin ünsüz uyumuna uymaması devam etmektedir: *minte, mintide, mintin, mintedin* vb. Bu örneklerin dışında ünsüz uyumuna uyan zamir örnekleri de mevcuttur: *mindidä* (U IV, D, 86).

Uygur Türkçesinde, Osman Fikri Sertkaya'nın *katmerli çekim*⁷⁸⁷ olarak tespit ettiği kişi, işaret zamirlerinde ve isim çekimlerinde görülen bir durum söz konusudur. Köktürk Türkçesinde, kişi (veya işaret) zamirinin yalın hâli, hâl ekleriyle çekime girdiğinde yaygın olarak bir hâl eki almaktayken⁷⁸⁸, Uygur Türkçesinde yalın hâl üzerine iki farklı hâl eki veya aynı hâl ekinin tekrar geldiği tespit edilmektedir. Bu durum zamirler açısından Uygur Türkçesinde genelleşmiş bir özellik olarak değerlendirilebilir: *mindidä* (U IV, D, 86), *mintide* (Maytr., 8, 57), *meniñniñ* vb.

Uygur Türkçesinde *m(e)nli* (Kaya, AY 246/17, 334/20), *m(ä)nli kişili* (BTT I, B 103, 225) ve *mensiz* (Kaya, AY 145/16, 210/21), *m(ä)nsiz* (BTT I, D 214), *m(ä)nsizin* (BTT I, D 218) biçimlerinde teklik birinci kişi zamiri üzerine yapım ekleri gelmektedir.

Son olarak da Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.28. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>men</i> (İKP, LXVII, 3-5)
bel.	<i>mini</i> (Kaya, AY 6/4) <i>meni</i> (İKP, XXIX, 1), <i>m(ä)nig</i> (BTT I, D 78)

⁷⁸⁷ Osman Fikri Sertkaya, "Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 / 26 Eylül 1992-1 Ekim 1992*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 17-37.

⁷⁸⁸ Aslında ek yığılması hadisesi Köktürk Türkçesinde de az da olsa tespit edilmektedir: *biz(i)ne* (KT D 19), *biz(i)nte* (TB 5).

yönl.	<i>maña</i> (İKP, LXIX, 4-7) <i>benge</i> (OKD, 186) <i>menge</i> (OKD, 183)
bul.-ayr.	<i>mintä</i> (Biogr. Hts. 313) <i>mindidä</i> (U IV, D, 86) <i>mintide</i> (Maytr., 8, 57)
ayr.	<i>mintin</i> (Kuanşı, 27, 3-5)
ilgi	<i>meniñ</i> (İKP, XVI, 4-5) <i>menüñ</i> (OKD, 188) <i>menning</i> (OKD, 182)

3.3.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.29. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Kondrat'ev	Erdal	Eraslan
yahn	<i>s(ä)n</i> (yaygın); <i>sän</i> (sadece sonraki metinlerde)	<i>sen</i>	<i>sän</i>	<i>sen, sin</i>
bel.	<i>sini</i> , (sonra) <i>säni</i>	<i>sini</i>	<i>sini</i>	<i>seni, sini</i> (< * <i>sin+ni</i> / * <i>si+ni</i>) (yaygın)
yönl.	<i>saña</i> ; <i>sänä</i> (To I N 8)	<i>saña</i> ⁷⁸⁹	<i>saña</i>	<i>sañga</i> (< <i>sen+ge</i>)
bul.-ayr.	<i>sintä</i> (yaygın), <i>sintädä</i> (UIV C87), <i>sinidä</i> (AI), <i>sintidä</i> (Suv. 626, 5)	<i>sente, sentede, sintide</i>	<i>sintä, sindä, sinidä</i> ⁷⁹⁰	<i>sente, sinte</i> (< <i>sen / sin+te</i>)
ayr.	<i>sinitin</i> (UIII 48, 12)	-	<i>sinidin</i>	<i>sintin</i> ⁷⁹¹ (< <i>sin+tin</i>) (nadir)
yön	<i>sangaru</i> “sana, sana doğru”	-	<i>sañaru</i>	
ilgi	<i>säniñ</i> (ekseriya böyle), <i>siniñ</i> (U III 8, 12)	<i>seniñ</i>	<i>säniñ</i>	<i>seniñg</i> (< <i>sen+iñg</i>), <i>siniñg</i> (< <i>sin+iñg</i>) (nadir)
ben.	-	-	<i>siniçüläyü</i>	-
diğer	-	-	-	<i>sin+</i> ⁷⁹²

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 244-245.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Uygur Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir. Uygur Türkçesinde, Köktürk Türkçesindeki gibi hâllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*.

Köktürk Türkçesinde de gözlemlenen bir özellik olarak teklik ikinci kişi zamirinin bulunma-ayrılma hâli ve ayrılma hâli biçimlerinde, zamir köküne eklenen bulunma hâl eki veya ayrılma hâl ekinin ünsüz uyumuna uymaması devam etmektedir:

⁷⁸⁹ İkinci kişi *sen* zamiri, yönelme hâlinde *saña* < *sen+ga*, belirtme hâlinde *sini* (ilerleyici asimilasyon sonucunda *e > a* ve *e > i*). (V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1970, s. 23.)

⁷⁹⁰ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁷⁹¹ Eraslan, Uygurcada ayrılma hâlinin daha çok bulunma-ayrılma hâliyle karşılandığını not düşmüştür. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 245.)

⁷⁹² Eraslan, teklik ikinci kişi zamirinin katmerli çekimi başlığı altında şu biçimleri vermiştir: *sinide*, *sinite* (< *sini+de* “sende, senden”), *sintede* (< *sin+te+de* “sende, senden”), *sintide* (< *sin+ti+de* “senden”) *sinitin* (< *sini+tin* “senden”). (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 252-256.)

sinte, sinite, sintede, sintide, sinitin vb. Öte yandan bu örneklerin dışında ünsüz uyumuna uyan zamir örnekleri de mevcuttur: *sinde, sinide*.

Uygur Türkçesinde, teklik birinci kişi zamirinde vurguladığımız gibi katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik ikinci kişi zamiri için de belgelenmektedir: *sinite, sintede, sintide, sinitin, sinide*.

Teklik ikinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *ertingü k(e)rgek-lig ötüg ötüdür s(e)n* “son derece gerekli dilek diliyorsun.” (Ölmez, AY III.3a.5).

Aşağıdaki tabloda gösterdiğimiz *sinler, senler* biçimleri son derece dikkat çekicidir. Bu biçimlerde, teklik ikinci kişi zamiri *sen ~ sin* üzerine çokluk eki *+ler*’i almıştır: *sen+ler, sin+ler*. Reşid Rahmeti Arat, OKD’de de *sinler, senler* biçimlerinin *siz* yahut *sizler* yerine kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁹³

Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin verileri şu şekildedir:

Tablo 3.30. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>s(e)n</i> (Üİ, 104a 8) <i>senler</i> (OKD, 335) <i>sinler</i> (OKD, 96)
bel.	<i>seni</i> (İKP, VI) <i>sini</i> (Kaya, AY 7/13)
yönl.	<i>sanga</i> (Kaya, AY 38/4) <i>senge</i> (OKD, 193, 194) <i>senlerge</i> (OKD, 376) <i>sinlerge</i> (OKD, 96)
bul.-ayr.	<i>sinte</i> (Kaya, AY 680/11) <i>sinide</i> (ETŞ, 35, 88) <i>sinite</i> (Maytr., 117 v, 14-16) <i>sintädä</i> (TT X, 466) <i>sintide</i> (Kaya, AY 626/5)
ayr.	<i>sinitin</i> (TT X, 539) <i>sendin</i> (OKD, 188) <i>sinlerdin</i> (OKD, 108)
ilgi	<i>sening</i> (Kaya, AY 20/6) <i>senning</i> (OKD, 190) <i>senlernüing</i> (OKD, 345)

3.3.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.31. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

⁷⁹³ W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936, s. 39.

	Gabain ⁷⁹⁴	Kondrat'ev	Erdal ⁷⁹⁵	Eraslan
yahn	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>
bel.	(<i>anı</i> (kitabeler); <i>anı</i> (yazmalar)	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i> (< * <i>an+ni</i>)
yönl.	(<i>aňar</i> (kitabeler); <i>aňar</i> (MI 14, 15; To; AI; UIII 56, 8; U 6, 4 vs.); <i>aňa</i> (sık sık; hiçbir mana farkı yok)	<i>aňa</i>	<i>aňar</i> / <i>aňa</i>	<i>aňga</i> (< * <i>an+ga</i>)
bul.-ayr.	(<i>anta</i> (kitabeler); <i>anta</i> ; (<i>anda</i> , <i>anda</i> : Bulunma hali, belirli değil.	<i>anta</i> <i>antada</i>	<i>anta</i> ⁷⁹⁶	<i>anta</i> , <i>anda</i> (< * <i>an+ta</i>) “onda; orada, o zaman, sonra, bunun üzerine” ⁷⁹⁷
ayr.	<i>antın</i> (HtVII 2136), <i>andın</i> “oradan”	<i>antın</i>	<i>antın</i>	<i>antın</i> , <i>andın</i> (< * <i>an+tın</i>) (nadir) ⁷⁹⁸
yön	-	<i>aňaru</i>	<i>aňaru</i>	<i>aňgar</i> ⁷⁹⁹ (< * <i>aňga+r</i> “ona, ona doğru”), <i>aňgaru</i> (< * <i>aňga+ru</i> “ona, ona doğru”)
ilgi	<i>anıñ</i> , <i>an(i)ñ</i> (sık sık <i>munuñ</i> olarak) “onun”.	<i>anıñ</i>	<i>anıñ</i>	<i>anıñg</i> (< * <i>an+iñg</i>)
eşit.	-	-	<i>ança</i> , <i>anıça</i>	<i>ança</i> (< * <i>an+ça</i>) ⁸⁰⁰
araç	<i>anın</i> “bunun için, bundan dolayı”	<i>anın</i>	<i>anın</i>	<i>anın</i> (< * <i>an+i+n</i>) ⁸⁰¹
ben.	-	-	<i>anılayu</i>	<i>anılayu</i>
diğer	<i>An+</i> ⁸⁰²	-	-	<i>an+</i> ⁸⁰³

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 68-69; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 245-248.

Çalışmamızda, Köktürk Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini incelediğimiz şekilde Uygur Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini de tasnif ettik. Bu tasnife göre *ol* ve *an+* kökenli iki biçim, Uygur Türkçesi metinlerinden tespit

⁷⁹⁴ Gabain, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 68-69.)

⁷⁹⁵ Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷⁹⁶ Erdal, bu biçimi bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁷⁹⁷ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 254.

⁷⁹⁸ Eraslan, ayrılma hâlinin Uygurcada yaygın şekilde bulunma-ayrılma hâliyle karşılandığını ifade etmektedir. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.)

⁷⁹⁹ Eraslan, Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin yön gösterme hâlini *aňgar* biçiminde kaydetmiştir. Bu biçimde, yön gösterme hâli eki *+r*'nin zamirin yönelme hâline getirildiğini ve bu biçimin yönelme hâli işlevinde kullanıldığını belirtmektedir. Bunun sebebinin yönelme durumunda da yön gösterme ifadesinin bulunması olarak açıklamaktadır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 254.)

⁸⁰⁰ Eraslan, “o kadar, onun gibi, öyle, böyle, biraz” manalarında hâl zarfı olarak da kullanıldığını kaydetmektedir. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.)

⁸⁰¹ Eraslan, *anın* şeklinin zamir olarak değil de “bunun için, bundan dolayı, bu yüzden” manalarında cümle başı edatı olarak kullanıldığını kaydetmektedir. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.)

⁸⁰² Gabain, aşağıda gösterilen biçimleri herhangi bir hâl ekine dâhil etmemiş, genel bir başlık altında sıralamıştır: *antak* (TTV B 17, *k* ile *g*'yi ayırt etmeyen bir yazma); *andak* (KS 17; MIII 5, 4) “hemen, derhal”. / *antada* (U 30, 14; MII 7, 15; UIII 74, 23) “oradan, ondan”. / *antaddata* (Ch I 16; hata ?). / *antaça* (U 8, 8) “tam o esnada, tam orada”. / *ança* (UIV B5; C95; Suv. 625, 21) “biraz, o kadar”. (To 2; 6; 8 vs.'de *(*a*)*nça* yerine (*i*)*nçä* okumak gerekir: *iñçä*, (*i*)*nçä* (kitabeler) “böyle, böylece”) / *ança süin* (KS 20) “bir çok birlikle (askerle)”. / *ançata kin* (Suv. 625, 21), *ançata timin* (TTI 86) “hemen”. / (*a*)*nçağ* (Yen KJ 6, I) ? (*i*)*nçağ* mı okunmalı. / *ançulayu* “böyle, bunun gibi” / *ançağınça* “bu esnada, esnasında”; *ançağınça sapça* “ondan sonra”; *ançgınça+kan* mı okunmalı? MI 6, 19) “tam anında”. / *andağ* (Yen; MII 5, 9); *antağ* (HtVII 1796) “böyle, bunun gibi”. / *antağ*; *antağ* (To 8) “böyle, bunun gibi”. / *anturdın* (U II 45, 49) “oradan”. / *andıran* (Suv. 612, 16), *antran* (Maitri. 93), *antaran* (Höllen, Z. 40) “oradan”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-69.)

⁸⁰³ Eraslan, teklik üçüncü kişi zamirinin katmerli çekimi başlığı altında şu biçimleri vermiştir: *antada* (< **an+ta+da* “onda, ondan”), *anundın* (< **an+n+dın* “ondan”), *anıça* (< **an+ça* “onun gibi”), *ançaka* (< **an+ça+ka* “o zamana”), *ançada*, *ançata* (< **an+ça+ta* “ondan”), *ançan* (< **an+ça+n* “öylece”), *aňgar* (< **aňga+r* “ona, ona doğru”), *aňgaru* (< **aňga+ru* “ona, ona doğru”). (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 252-256.)

edilmiştir. Köktürk Türkçesinde tanımlayamadığımız; ama muhtemel örneklerden hareketle Proto-Türkçe *in+ biçiminde bir köke ait olabilecek üçüncü bir, teklik üçüncü kişi zamiri tasarlamıştık. Bu biçim, Uygur Türkçesi metinlerinde de tanımlanamamıştır. Sadece kalıplaşmış bazı örneklerde mevcut bulunmaktadır.

Tablo 3.32. Uygur Türkçesinde tanımladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>ol</i> (Kuanşi, 210)	-
bel.	-	<i>anı</i> (İKP, XXXIX, 7-8)
yönl.	-	<i>aña</i> (İKP, LXXIV, 6)
bul.-ayr.	-	<i>anta</i> (İKP, XXXIII, 8; XXXIV, 1)
ayr.	-	<i>antın</i> (Kaya, AY 82/18) <i>andın</i> (Maytr., 73, 26)
yön	-	<i>añgar</i> (Kuanşi, 31-32) <i>añar</i> (TT X, 463)
ilgi	-	<i>anı ñg</i> (Kuanşi, 21- 22)
eşit.	-	<i>ança</i> (İKP, XLVII)
araç	-	<i>anın</i> (Kaya, AY 21/17)

Uygur Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

ol teklik üçüncü kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak tanımlanmaktadır: *Ağlak tözkerinçsiz erdemi ol erür.* “İşte yüksek anlaşılmaz güç kabiliyeti budur.” (Kuanşi, 210).

an+ zamirinin, bulunma-ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş *anta* biçimi, mekânsal ve zamansal bir anlamda kalıplaşmıştır. *an*+ zamiri kelime türünü değiştirerek mekânsal anlamda “orada”; zamansal anlamda ise “o zaman, sonra” biçiminde kaydedilmiştir: *anta* “orada” (Kuanşi, A12; Maytr., 8, 27), *anta* “o zaman” (İKP, LXXVI, 4-7).

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır. Kemal Eraslan da *ança* biçiminin “o kadar, onun gibi, öyle, böyle, bu şekilde, biraz” manalarında hâl zarfı olarak kullanıldığını not düşmüştür. Örnekler şunlardır: *ança* “bunca” (Prens KP, XLVII, 2-4), *ança* “böyle” (Prens KP, A, 1-3), *ança* “öyle” (Prens KP, XLVII), *ança* “böyle” (Suv. 5, 15-16), *ança-a* “azıcık” (U, I, la, 48-49).⁸⁰⁴

Bundan başka Kemal Eraslan *ançata* biçiminin de “tam o esnada, tam orada, ondan” manalarında kullanıldığını kaydetmiştir: *ançata* “ondan” (Suv., 620, 11-12).⁸⁰⁵

⁸⁰⁴ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.

⁸⁰⁵ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.

Kemal Eraslan'ın dikkat çektiği diğer bir husus da *anın* şeklinin, metinlerde zamir olarak değil de cümle başı edatı olarak kullanılmış olmasıdır. Bu kullanımda *anın* şekli “bunun için, bundan dolayı, bu yüzden” manalarında: *anın* “o sebeple” (Suv. 24, 22-24), *anın* “bu yüzden” (Kuanşi, 212).⁸⁰⁶

Bu örneklerin dışında yine Kemal Eraslan tarafından tespit edilen *an+* zamiri köküne dayanan; fakat kelime türü değişikliğine uğramış ve yerine göre edat veya zarf (yer, hâl, zaman ve miktar) görevinde kullanılan diğer teşkiller şunlardır: *ançağınça* (< *ança+ğınça*) “bu esnada, nihayet”, *ançağaya* (< *ança+kaya*) “aynı şekilde”, *ançama* (< *ança+ma*) “bu kadar, bunca”, *andın* “ondan sonra” (Uig. doc. SAS, 12, 4-5), *ançan* “bazen” (Xuanzang-Biogr. 134-135), *ançan ançan* (< *ança+n*) “aynı şekilde”, *ançulayu* (< *ançu+layu*) “öyle, böyle, bunun gibi, aynı şekilde” (HK, II, 3, 27-28), *andıran*⁸⁰⁷, *antran*, *antaran* (< **an+tır+an*) “oradan”, *andırtın*, *antırdın* (< **an+tır+dın*) “oradan”, *andırtın* “büsbütün, tamamıyla” (Suv. 351-352, 26-1), *anılayu* (< *anı+layu*) “öyle”, *antağ*, *andağ* (< *anı+teg*) “böyle, öyle, bunun gibi”, *antağ(a)ya* (< *anta+kaya*) “hemen”, *ançağa* “azıcık” (Biogr. Hts., 281-282).⁸⁰⁸

Uygur Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *antada*, *anındın*, *anıça*, *ançağa*, *ançada*, *ançata*, *ançan*, *añar*, *añar*.

3.3.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.33. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Kondrat'ev	Erdal	Eraslan
yahn	<i>biz</i>	<i>biz</i>	<i>biz (bizlär)</i>	<i>biz</i>
bel.	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni</i> (< <i>biz+ni</i>)
yönl.	<i>bizkä</i> (Yen); <i>biz(i)ñä</i> , <i>biziñä</i> (yaygın)	<i>biziñe</i> , <i>bizke</i>	<i>biziñä</i> , <i>bizkä</i>	<i>biziñge</i> (daha çok); <i>bizkä</i> (< <i>biz+ke</i>)
bul.-ayr.	<i>biz(i)ntä</i> (To), <i>bizintä</i> (MI 33, 20); <i>biznidä</i> (Suv. 611, 1)	<i>biziñte</i> , <i>biznide</i>	<i>bizintä</i> / <i>biznitä</i> / <i>biznidä</i> ⁸⁰⁹	<i>biznite</i> , <i>biznide</i> (daha çok); <i>bizte</i> (< <i>biz+te</i>)
ayr.	<i>biznidin</i>	-	<i>biznidin</i>	<i>bizdin</i> (< <i>biz+tin</i>)
yön	-	-	<i>biziñärü</i>	-
ilgi	<i>biziñ</i> (yaygın); <i>bizniñ</i> (daha sonra, TTVII)	<i>biziñ</i> , <i>bizniñ</i>	<i>biziñ</i> , <i>bizniñ</i>	<i>biziñg</i> (< <i>biz+ing</i>), <i>bizniñg</i> (devre sonlarında <i>bizniñg</i> < <i>biz+niñg</i>)
ben.	-	-	<i>biziñçüläyü</i>	-

⁸⁰⁶ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 247.

⁸⁰⁷ Eraslan, bu kelimeyi **an+tır+an* biçiminde düşünmektedir. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 211); M. Erdal ise *mundırtın*, *muntran*, *andırtın*, *andıran* (*antran*, *anturan*, *antaran*) biçimlerinde görülen *+dlr+* ögesinin Moğolca yönelme ekinin temel bir varyantı olduğunu not düşmüştür. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 203.)

⁸⁰⁸ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 210-236, 247-248.

⁸⁰⁹ Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

diğer	<i>biz</i> ⁸¹⁰	-	-	<i>biz</i> ⁸¹¹
--------------	---------------------------	---	---	---------------------------

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 249-250.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Uygur Türkçesindeki çokluk birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *b-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Zamir köküne eklenen bulunma hâl ekinin ünsüz uyumuna uymaması devam etmektedir: *biznite*, *bizinte*. Bu örneklerin dışında ünsüz uyumuna uyan zamir örnekleri de mevcuttur: *biznide*, *bizge*.

Çokluk birinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *yana amtı siz-l(e)r-ke ayıtur biz* “Yine şimdi sizlere sorarız” (Üİ, 121a, 1).

Uygur Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri çokluk birinci kişi zamiri için de belgelenmektedir: *biznini*, *biziñke*, *biziñä*, *biziñge*, *biznidin*, *biz(i)ñerü* vb.

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.34. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>biz</i> (İKP, XLIII)
bel.	<i>bizni</i> (İKP, LXXVII, 7; LXXVIII, 1-2)
yönl.	<i>bizke</i> (ETŞ, 13C/83) <i>bizge</i> (OKD, 98) <i>biziñä</i> (İKP, XLIX, 7)
bul.-ayr.	<i>biznide</i> (Kaya, AY 433, 22-3) <i>bizintä</i> (M, I, 33,20)
ilgi	<i>biziñ</i> (İKP, LIII, 4-6) <i>bizning</i> (Kaya, AY 424/14)

3.3.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.35. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Kondrat'ev	Erdal	Eraslan
yahn	<i>siz</i> , <i>sis</i> (Brāhmī) “siz”; <i>sizlär</i> “sizler”	<i>siz</i> / <i>sizler</i>	<i>siz</i> , <i>sizlär</i>	<i>siz</i> , <i>sis</i> (Brahmi), <i>sizler</i> (< <i>siz+ler</i> , son devir Uygur metinlerinde), <i>siler</i> (< * <i>si+ler</i> , arkaik)

⁸¹⁰ *biznitäg* (AI) “bizim gibi”; *bizni ara* (MI 10, 2) “aramızda”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66.)

⁸¹¹ Katmerli çekim: *biziñke*, *biziñge* (< *biz+iñg+ke* “bize”), *biznini* (< *biz+ni+ni* “bizi”), *biznide*, *biznite* (< *biz+ni+de* “bize, bizden”), *bizinte* (< *biz+in+te* “bizde, bizden”), *biznidin* (< *biz+ni+din* “bizdin”), *biziñerü* (< *biz+iñg+ge+rü* “bize, bize doğru”). (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 252-256.)

bel.	<i>sizni; sizlärni</i>	<i>sizni, sizlerni</i>	<i>sizni, sizlärni</i>	<i>sizni (< siz+ni), sizlerni (< siz+ler+ni), silerni (< *si+ler+ni)</i>
yönl.	<i>siz(i)ñä,</i> (yaygın); (Yen); <i>sizläriñä</i>	<i>siziñä</i> <i>s(i)zä</i> <i>sizlärkä,</i> <i>sizleriñä</i>	<i>siziñe,</i> <i>size,</i> <i>sizlerke,</i> <i>sizleriñe</i>	<i>siziñä,</i> <i>sizlärkä</i>
bul.- ayr.	<i>sizintä</i> (MI, 10, 5), <i>siznidä</i> (yaygın), <i>sizdä</i> (Yen); <i>sizlärädä</i> (yaygın)	<i>siziñte,</i> <i>siznide,</i> <i>sizlerde,</i> <i>sizde</i>	<i>sizintä</i> / <i>siznidä,</i> <i>sizlärädä</i> ⁸¹²	<i>sizde (< siz+de), sizlerte</i> (<i>< siz+ler+te</i>) [yaygın], <i>siznite</i>
ayr.	<i>siznidin</i> (HtVII 1803)	-	<i>siznidin</i>	<i>sizdin (< siz+din),</i> <i>sizlerdin (< siz+ler+din),</i> <i>siznidin</i>
yön	-	-	<i>siziñärü</i>	-
ilgi	<i>siz(i)ñ,</i> <i>siziñ</i> (yaygın, <i>n</i> ağzında da); <i>sizn(i)ñ</i> (MI, 10, II); <i>sizlärniñ</i>	<i>siziñ,</i> <i>sizniñ,</i> <i>sizlerniñ</i>	<i>siziñ,</i> <i>sizniñ,</i> <i>sizlärniñ</i>	<i>siziñg (< siz+ing), sizniñg</i> (<i>< siz+ning</i>), <i>sizlerniñg</i> (<i>< siz+ler+ning</i>)
diğer	-	-	-	<i>siz</i> ⁸¹³

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 66-67; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 250-251.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Uygur Türkçesindeki çokluk ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*.

Çokluk ikinci kişi şahıs zamiri yalın hâlde hem *siz* biçiminde hem de *sizler* biçiminde tanıklanmaktadır. *sizler* biçiminin diğer hâl ekleriyle çekime girmiş şekilleri yukarıda gösterilmiştir. Özellikle *siler* ve *sizler* biçimlerinde, *+ler* çokluk ekiyle genişlemiş gövdeler geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Clauson, *siz* zamirinin tekiler için sık sık saygı anlamında kullanıldığını, *sizler* biçiminin ise bazen çoğullar için kullanıldığını not düşmüştür.⁸¹⁴

Kemal Eraslan, bazı son devir Uygur metinlerinde *sizler* ve *siler* biçimlerinin geçtiğini kaydetmektedir. Eraslan, bu biçimlerden *sizler*'in (*< siz+ler*) *+ler* çokluk ekiyle genişleme sonucunda oluştuğunu, *siler*'in ise (*< *si+ler*) arkaik bir şekil olduğunu düşünmektedir.⁸¹⁵

Çokluk ikinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *Siz yalñus-qıya qalır siz* “Siz yalnız kalıyorsunuz.” (İKP, XL, 3)

⁸¹² Erdal, bu biçimleri bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁸¹³ Katmerli çekim: *sizini* (*< siz+i+ni* “sizi”), *siziñge* (*< siz+iñg+ge* “size”), *siznide* (*< siz+ni+de* “sizde, sizden”), *sizinte* (*< siz+in+te* “sizde, sizden”), *siznidin* (*< siz+ni+din* “sizden”), *sizinten* (*< siz+in+ten* “sizden”). (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 252-256.)

⁸¹⁴ S. G. Clauson, *age.*, 1972, s. 860.

⁸¹⁵ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 250.

Uygur Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri çokluk ikinci kişi zamiri için de belgelenmektedir: *sizini, siziğe, siznide, sizinte, siznidin, sizinten* vb. Belirtilmesi gereken bir durum olarak *sizinte, sizinten* vb. biçimlerde ünsüz uyumsuzluğu hâlâ devam etmektedir.

siz kişi zamirinin belirtme hâlindeki biçimi *sizni*'dir. Bu biçimin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda *sizniçileyü* (Kaya, AY 497/13) yapısına rastlanılmaktadır.

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.36. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>siz</i> (İKP, XL, 3) <i>sizler</i> (İKP, XXXIV, 8)
bel.	<i>sizni</i> (İKP, LIX, 6-7) <i>silerni</i> (İKP, LXXVI) <i>sizlerni</i> (Kaya, AY 19/8)
yönl.	<i>sizke</i> (ETS, 15/15) <i>sizlerke</i> (Kaya, AY 5, 16-18) <i>siziñge</i> (Kuanşi, 180)
bul.-ayr.	<i>sizlärda</i> (MI 19, 15)
ilgi	<i>sizing</i> (Kaya, AY 113/13) <i>sizning</i> (Kaya, AY 110/21) <i>sizlerning</i> (Kaya, AY 194/5)

3.3.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.37. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain⁸¹⁶	Kondrat'ev	Erdal⁸¹⁷	Eraslan
yalm	<i>olar</i>	<i>olar</i>	<i>olar</i>	<i>olar</i> (< <i>ol+lar</i>)
bel.	<i>olarnı</i>	<i>olarnı</i>	<i>olarnı</i>	<i>olarnı</i> (< <i>olar+ni</i>)
yönl.	<i>olarğa</i>	<i>olarka</i>	<i>olarka</i>	<i>olarğa</i> (< <i>olar+ğa</i>)
bul.-ayr.	<i>olarda</i>	<i>olarta</i>	<i>olarta⁸¹⁸</i>	<i>olarta</i> (< <i>olar+ta</i>)
ayr.	<i>olardın</i>	-	<i>olardın</i> (KB)	<i>olartın</i> (< <i>olar+tın</i>)
yön	-	-	<i>olargaru</i>	-
ilgi	<i>olarnıñ</i>	<i>olarnıñ</i>	<i>olarnıñ</i>	<i>olarnıñ</i> (< <i>olar+niñ</i>)

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 69; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 28-29; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 251-252.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Uygur Türkçesindeki çokluk üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

⁸¹⁶ Gabain, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 69.)

⁸¹⁷ Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁸¹⁸ Erdal, bu biçimi bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

Köktürk Türkçesi metinlerinde örneklerine rastlanılmayan çokluk üçüncü kişi zamiri Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir.

Kemal Eraslan, bu zamirin yapısını şu şekilde düşünmektedir: *ol+lar > olar*.⁸¹⁹ Eraslan'ın düşündüğü *ollar* biçiminde ünsüz çiftleşmesi hadisesi, ünsüz tekleşmesine (*olar*) dönüşmüş olmalıdır.

Ünsüz uyumsuzluğu bu şahısta da gözlemlenmektedir: *olarğa, olarta, olartın* vb.

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.38. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>olar</i> (Kaya, AY 5/9)
bel.	<i>oları</i> (Kaya, AY 5/13)
yönl.	<i>olarğa</i> (Kaya, AY 8/16)
bul.-ayr.	<i>olarta</i> (Kaya, AY 385/5) <i>olarıda</i> (TT V, Anm. 39)
ayr.	<i>olartın</i> (BTT II, 81)
ilgi	<i>olarning</i> (Üİ, 105a 6)

3.3.2. İşaret Zamirleri:

3.3.2.1. *bu ~ bo*:

Tablo 3.39. Uygur Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *bu ~ bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain		Kondrat'ev		Erdal		Eraslan	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yaln	<i>bo</i>	<i>bolar</i>	<i>bu</i>	<i>bular</i>	<i>bo</i>	<i>bolar</i>	<i>bu, bo</i>	<i>bular, bolar</i>
bel.	<i>bunı, munı</i> (yazmalar)	<i>bolarnı</i>	<i>bunı, munı</i>	<i>bularnı</i>	<i>bunı / munı</i>	<i>bolarnı</i>	<i>munı</i>	<i>bularnı</i>
yönl.	<i>(buñar); muña</i> (yaygın); <i>muñar</i>	<i>bolarkğa</i>	<i>muña, muñar</i>	<i>bularkğa</i>	<i>muñar / muña</i>	<i>bolarkğa</i> (KB)	<i>muñğa</i>	<i>bularkğa</i>
bul.-ayr.	<i>bunda</i> (kitabeler), <i>munta</i> (yazmalar), <i>muntada</i> (Suv. 610, 8; MIII 25, 9); <i>muntuda</i> (KP 37, 4, 8)	<i>bolarda</i>	<i>bunda, munta, muntada, muntuda</i>	<i>bularda</i>	<i>bunta / munta</i> ⁸²⁰	<i>bolarta</i>	<i>munta</i>	<i>bularta</i>
ayr.	-	<i>bolardın</i>		<i>bulardın</i>	<i>muntın</i>	<i>bolardın</i> (KB)	<i>muntın, mundan</i>	<i>bulardın, bulartın</i>

⁸¹⁹ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 251.

⁸²⁰ Erdal, *bunta, munta ve bolarta* biçimlerini bulunma hâli olarak kabul etmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

yön	-	-	-	-	(bārū)	-	-	-
ilgi	(<i>bunuŋ</i>); <i>moñuñ</i> (Brāhmī)	<i>bolarnuŋ</i>	<i>munuŋ</i>	<i>bularnuŋ</i>	<i>munuŋ</i> / <i>monuŋ</i>	<i>bolarnuŋ</i>	<i>munuñg</i> / <i>monuñg</i>	<i>bularnuñg</i>
eşit.	-	-	-	-	<i>bunça</i> / <i>munça</i>	-	<i>munça</i>	-
araç	-	-	-	-	<i>munun</i>	-	-	-
ben.	-	-	-	-	<i>munılayu</i>	-	-	-
diğer	<i>bu</i> ⁸²¹	-	-	-	-	-	<i>mu</i> ⁸²²	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67-68; V. G. Kondrat'ev, *age.*, 1981, s. 30-31; Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 263-265.

Yukarıda tanıklanan biçimlere göre bu zamir, yalın hâlde ve çokluk biçimlerinde (bütün hâl şekillerinde) ön seste *b-* ünsüzüyle işaretlenmiştir; fakat teklik biçiminin çekimli hâllerinde ön seste *m-* ünsüzüyle tanıklanmıştır. Bizim tanıkladığımız örneklerin içerisinde ise bulunma hâlinde ön seste *b-* ünsüzü işaretlenmektedir: *bunda* (OKD, 20, 21).

bu veya *bo* zamirinin, kök ünlüsünün *u* veya *o* seslerinden hangisi olduğu noktasında Uygur alfabesi ile yazılan metinlerde *u* veya *o* ünlüleri ayırt edilemediği için kesin bir fikir ileri sürebilmek çok zordur; fakat Brahmi alfabesi ile yazılan metinlerde ise bahsi geçen seslerin ayırt edilmesinin mümkün olmasına rağmen *bu* / *bo* zamirinin kök ünlüsünün yazımında ikilik tespit edilmektedir: *mundağ*, *muntağ* (Brāhmī), *moñuñ* (Brāhmī) vb. Bu ikili kullanımdan dolayı kök ünlüsünün belirlenmesi zor görünmektedir.

Dikkat çeken bir durum olarak *munlar* (OKD, 281) biçimi hariç diğer çokluk şekillerinde zamir kökünden sonra yalın ve çekimli hâllerde *-n-* sesi görülmemektedir.

bu işaret zamirinin bulunma-ayrılma hâliyle birlikte eşitlik hâlinde farklı bir durum göze çarpmaktadır. *bu* işaret zamirinin, bulunma-ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir. Bu kalıplaşma sonucunda da kelime türü değişikliği söz konusu olmuştur. Metinlerde işaretlenen örnekler: *munta* (Maytr., 15, 6; Maytr., 89, 35) “burada, buraya”; *munda* (Üİ, 97b 5) “burada”.

⁸²¹ *bunça* (kitabeler, KS 28), *munça* (yazmalar) “bunca, bu kadar”; *munçada berü* (MII 5, 8) “bunca (zaman)dan beri”; *munçulayu* “böyle, böylece”; *muntağ*, *mundağ*, *muntağ* (Brāhmī) “böyle, bunun gibi”; *munıtag* (AI) “böyle, bunun gibi”; *munılayu* (HtVII 1854) “böyle, böylece”; *mündürtim* (Brāhmī) “bundan dolayı”; *muna*, *mına* (AI, UIII 6, I, 42, 16) “işte, böyle”. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 67.)

⁸²² Uygur Türkçesinde, Kemal Eraslan'ın belgelediği *bu* zamirinin katmerli çekim örnekleri şunlardır: *muntada* “bundan” (Manich. Erzähler, II, 20-21); *munçada*, *munçata*; *muñar* “bura, buraya”. Yine Eraslan'ın kaydettiği genişlemiş çekim örnekleri ise şunlardır: *muna* (< *mu+n+a*) “işte, böyle” (TT, II, 44, 24-25); *munçulayu* (< *mu+n+çu+layu*) “böyle, şöyle, böylece, bu şekilde” (Suv. 612, 9-10), *monçulayu* “bu şekilde” (Suv 34,14-15), *munçulayu* “böyle, böylece” (Prens KP, VII, 4); *muntağ* “bu şekilde” (Suv. 285, 2-5), *mundağ* (< *mu+nı+teg*) “böyle, bunun gibi”; *mündürtin* (*mu+n+dır+tin*) “bundan dolayı”; *munılayu* (< *mu+nı+layu*) “böyle, böylece, bu şekilde”; *monılayu* (Suv. 10, 4-5) “bu şekilde”. Eraslan, tarafından kaydedilen genişlemiş çekim örnekleri daha çok edat ve zarf işlevine sahiptirler. Bu örnekler *muntada* “ilerde” biçimi de ilave edilebilir. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 265.)

Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *monça* “bunca, böyle” (Kaya, AY 8/10, 8/11 vb.), *monçulayu* “böyle, şöyle, böylece, bu şekilde” (Kaya, AY 7/14, 15/3 vb.).

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan *bu* işaret zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.40. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız *bu* ~ *bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>bu</i> (İKP, XLIV, 1-3) <i>bo</i> (Üİ, 98b, 15) <i>boo</i> (Kaya, AY 486/17)	<i>bolar</i> (Kaya, AY 21/19) <i>bular</i> (BTT I, D 185) <i>munlar</i> (OKD, 281)
bel.	<i>muni</i> (İKP, LVII, 5-6) <i>moni</i> (Kaya, AY 8/14)	<i>bolarnı</i> (BTT I, A2 25)
yönl.	<i>monga</i> (Kaya, AY 276/4)	<i>bolarka</i> (Kaya, AY 72/17)
bul.-ayr.	<i>bunda</i> (OKD, 20, 21) <i>munta</i> (Maytr., 41, 24) <i>munda</i> (OKD, 157) <i>monta</i> (Kaya, AY 2/4) <i>muntuda</i> (İKP, XXXVII, 4-6) <i>muntada</i> (BTT II, 623) <i>montada</i> (Kaya, AY 457/13)	<i>bolarta</i> (Kaya, AY 276/7)
ayr.	<i>muntın</i> (BTT I, D 37) <i>mundın</i> (OKD, 9)	<i>bularđın</i> (Biogr. Hts, 71-72)
yön	<i>mungar</i> (Biogr. Hts. 176)	-
ilgi	<i>monung</i> (Kaya, AY 105/2) <i>munuñg</i> (İKP, LXIII) <i>monıng</i> (Kaya, AY 80/9)	<i>bolarning</i> (Kaya, AY 51/10)
eşit.	<i>monça</i> (Kaya, AY 8/10)	-

3.3.2.2. *ol*:

Bu zamirin teklik ve çokluk şekilleri, (I. biçim) teklik üçüncü kişi zamiri ve çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.3.1.3., § 3.3.1.6.).

3.3.2.3. *an+*:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.3.1.3.).

3.3.2.4. **in+ ~ *in+*:

Bu dönem metinlerinde *in+* kökünden türeyen fakat daha sonra tür değiştirerek kalıplaşan kelimeler mevcuttur. Tespit edilen örnekler şunlardır: *inçe* “böyle, böylece, şöyle, şöylece” (Kuanşı, 58-59). *inçe tip gavtam-a yir kayu-ka tayağ-lıg-ın inçip turur tip at kötrülmiş kiginç birü söz-lemiş ol* “Ey Gautama, yer neye istinaden bu şekilde durur?”

Diyerek sorduğunda, Adı Yükselmiş (Bhagavān) (şöyle) cevap vererek söylemiştir:” (Üİ, 103b 14-15).

3.3.3. Soru Zamirleri

3.3.3.1. *kim*:

M. Erdal, *kim* soru zamirini; yalın hâlde *kām* / *kim*, belirtme hâlinde *kimni*, yönelme hâlinde *kāmkā* / *kimkā*, bulunma hâlinde *kimtädä*, ilgi hâlinde *kimniñ* / *kimniñ* biçiminde vermiştir.⁸²³

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan *kim* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.41. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kim</i> (İKP, XXXII, 3-6)	<i>kimler</i> (Kaya, AY 2/20)
bel.	<i>kimni</i> (TT X, 109)	-
yönl.	<i>kimke</i> (Kaya, AY 22/3)	-
ilgi	<i>kimniñ</i> (Kaya, AY 466/19)	-

Uygur Türkçesinde, Köktürk Türkçesinden (*kem*) farklı olarak *kim* soru zamirinin kök ünlüsü *i* sesine dönüşmüştür. *kim* soru zamirinin yönelme hâlinde ünsüz uyumsuzluğu dikkat çekmektedir.

kim soru zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak tanıklanmaktadır: *kim ärdi äрки bo bütün yirtin-çü yir suvdağı alku alplarığ utmuş yigädmiş?* “Acaba bu yeryüzündeki bütün yiğitleri yenmiş, (onlara) üstün gelmiş kim idi?” (TT X, 251-252).

3.3.3.2. *ne*:

M. Erdal, *nä* soru zamirini; yalın hâlde *nä*, yönelme hâlinde *näkä*, bulunma hâlinde *nädä*, ilgi hâlinde (*näñ*), eşitlik hâlinde *näçä* biçiminde işaretlemiştir.⁸²⁴

Tablo 3.42. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ne</i> (İKP, XXVIII, 4-5)
yönl.	<i>neke</i> (İKP, V, 2-3)
bul.-ayr.	<i>nede</i> (Huast., 207)
eşit.	<i>neçe</i> (İKP, LXXI, 7-8; LXXII, 1-2)

ne soru zamirinin çekim hâllerinde kalıplaşarak kazandığı anlamlar şu şekildedir: *neke* “niçin” (İKP, V), *nede* “neden” (Huast., 207), *neçe* “ne kadar, nice” (Kaya, AY 5/9, Maytr., 103, 26), (İKP, LXXI, 7-8; LXXII, 1-2). Bu biçimler kelime türü değişikliğine uğramıştır.

⁸²³ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.

⁸²⁴ Uygur Türkçesi şekillerini ele aldık. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.)

nägü soru zamirinin hâl ekleriyle çekimlenmiş biçimleri de tespit edilmiştir: *nägüniñ*⁸²⁵, *negü-ke* (Üİ, 104a 11).

Kemal Eraslan'ın çalışmasında işaret ettiği *ne* soru zamirinin katmerli çekimleri şunlardır: *neçeke* “ne zamana kadar” (Suv. 163, 3-5), *neçede*, *neçete* “ne zaman” (Suv. 197, 17-19).⁸²⁶ Kemal Eraslan⁸²⁷, *ne* soru zamirinin kalıplaşarak oluşturduğu biçimlere *negü* (< *ne+gü*) “ne” (Suv. 610, 11-12), *negüg* “ne” (TT, VII, 28, 6-7) ve *neteg* (< *ne+teg*) “ne gibi, nasıl” (KTUN, XVI, 199-201) örneklerini vermiştir.⁸²⁸

3.3.3.3. *ka+* köküne dayalı soru zamirleri:

Uygur Türkçesi metinlerinden tanıklanan *ka+* soru zamiri köküne dayanan soru kelimelerinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.43. Uygur Türkçesinde tanıkladığımız *ka+* soru zamiri köküyle ilişkili biçimler listesi.

yalın	<i>kayu</i> (Kaya, AY 47, 13)	<i>kayular</i> (Kaya, AY 147/7)
yönl.	<i>kayuka</i> (Kaya, AY 375/21)	-
bul.-ayr.	<i>kayuta</i> (Üİ, 106b 13) <i>kayuda</i> (Kaya, AY 348/1)	-
ayr.	<i>kayudın</i> (Kaya, AY 82/17)	-
ilgi	<i>kayunung</i> (Üİ, 98b 16)	-

ka+ köküne dayanan soru kelimelerinin çekim hâllerinde kazandığı anlamlar şu şekildedir: *kayu* “hangi”, *kayuka* “neye”, *kayuta* “hangisinde, nereye”, *kayudın* ~ *kayutın* “nereden, ne taraftan”, *kayular* “hangileri”.

ka+ kökenli bu kelimelerin bir kısmı soru sıfatı olarak görev yapmaktadır: *kayu* “hangi”.

ka+ köküne dayanan diğer soru kelimeleri ise zarf görevindedir: *kança* “nereye, ne tarafa, ne kadar”, *kanta* “nerede”, *kantıran* “nasıl”, *kaçan* “ne zaman”, *kaltı* “nasıl”, *kanı* “hani”, *kantan* “nereden”, *kaña* “nereye”, *kayuta* “nerede”.

M. Erdal⁸²⁹, *ka+* kökünden genişleyen soru zamirlerini anlamlarına göre iki grupta ele almıştır (bk. § 3.2.3.3., Tablo 3.26.).

⁸²⁵ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 268.

⁸²⁶ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 268.

⁸²⁷ Bu biçimlerin dışında Eraslan, gramerinin soru zarfları kısmında *ne* köküne dayalı soru zarflarını işlemiştir. Bu zarflar şunlardır: *ne* “ne, nasıl”, *neke* “niye, neden, ne yüzden”, *neçük* (< *neçe+ök*) “nasıl”, *neçükün* (< *neçe+ök+i+n*) “nasıl, ne şekilde”, *neçükleti* (< *neçük+le+ti*) “niçin, nasıl”, *negü* (< *ne+gü*) “niçin, nasıl, ne gibi”, *negük* (< *negü+ök*) “niçin”, *negül* (< *negü+ol*) “nasıl”, *negülük*, *neglük*, *negülüğ* (< *negül+ök*) “nasıl, niçin”, *nelük* (< *ne+lük*) “nasıl, niçin”, *nemen* (< *ne+me+n*) “nasıl” vb. Özellikle *ne* soru zamirinin genişlemiş şekilleri kelime türü değişikliğine uğrayarak zarf görevinde kullanılmaktadır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 237-240.)

⁸²⁸ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 268-269.

⁸²⁹ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.

3.3.4. Dönüslülük Zamirleri:

Uygur Türkçesinde, dönüslülük zamiri olarak Köktürk Türkçesinde olduğu gibi *kentü* ve *öz* kelimeleri kullanılmaktadır.

M. Erdal, *käntü* kelimesinin sayı, iyelik ve hâl durumuyla bağlantılı olduğunu belirtmiş ve belirtme hâlinde isim çekiminden farklı olduğunu not düşmüştür: *käntü+ni*.⁸³⁰

Kemal Eraslan, *kentü* ve *öz* kelimelerinin aslında isim olmasına rağmen Uygur Türkçesinde dönüslülük zamiri olarak kullanıldığını kaydetmiştir. Bu kelimelerin iyelik eki almadan genellikle sıfat gibi; iyelik eki aldıkları zaman (bazen de iyelik eki almadan da kullanıldığını) ise zamir gibi kullanıldıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte Uygur Türkçesinde *kentü* kelimesinin *kentü*, *kendü*, *kntü* imlasıyla geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca *kentü* öz tekrar grubu şeklinde de kullanıldığında, birincinin ikincinin sıfatı gibi düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸³¹

Aslında isim olmasına rağmen çekimlenmesine ve kullanıldığı yere göre kelime türü değiştiren *kentü* kelimesi genel olarak iyelik (*kentüleri*), hâl (*kentüni*, *kentüke*, *kentüniñ*, *kentünün*, *kentün*, *kentüleriniñ*, *kentülerine*) ve çokluk (*kentüler*) ek(ler)iyile çekimlenmektedir. Sıfat⁸³² kullanımı ve hatta zarf⁸³³ görevinde kullanımı da tanıklanmıştır.

kentü kelimesinin dışında *öz* kelimesi de dönüslülük zamiri olarak metinlerde tanıklanmaktadır. *öz* kelimesi de *kentü* kelimesi gibi genel olarak iyelik (*özüm*, *özünin*, *özi*, *özümüzni* vb.), hâl (*özke*, *özte*, *öz-niñg*, *özin*, *özüg* vb.) ve çokluk (*özler*) ek(ler)iyile çekimlenmektedir. Bu kelimenin sıfat⁸³⁴ görevinde kullanımı da tanıklanmıştır.

kentü ve *öz* kelimeleri metinlerde farklı şekillerde de tanıklanmaktadır: *kentü kentü*, *öz öz*⁸³⁵, *kentü öz+iyelik eki* (*kentü özüm*, *kentü özi* vb.), *öz+iyelik eki kentü* (*özi kentü*). Bu şekillerde *kentü* ve *öz* kelimeleri değişik sıralama şekillerinde bir arada kullanılmaktadır.

⁸³⁰ Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 208.

⁸³¹ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 256-257.

⁸³² *ötrü kentü köñgülinite inçe tip saqıntı*. (Suv. 611, 21-22) “Sonra kendi gönlünde şöyle diyip düşündü.” (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 258.)

⁸³³ *käntün käntün* (Saddh 39) “her biri kendine, her biri kendi için” (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211.)

⁸³⁴ *öz balıqıñğa uluşıñğa tekdiler*. (Manich. Erzähler, IV, 35-36) “Kendi şehrine ve ülkesine ulaştılar.” (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 261.)

⁸³⁵ Gabain, *öz öz* kelime grubunun çokluk, üleştirici manada kullanıldığını dikkat çekmiştir. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 74.); Şinasi Tekin de *öz öz* zamirinin kapsayıcı bir anlama sahip olduğunu dile getirmektedir. (Şinasi Tekin'den aktaran Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 261.)

Yukarıdaki paragraftaki şekilleri, Kemal Eraslan, tekrar grubu olarak değerlendirmektedir. Eraslan'a göre tekrar grubu olarak adlandırılan bu örnekler, sıfat veya sıfat tamlaması gibi kullanılmaktadır: *taqı yemä adruq uzlar kántü kántü uz işin işläyür..* “Ayrıca diğer zanaatçılar kendi kendilerine, kendi işlerini yapıyorlar.” (Prens KP, II, 5-7); *bu ayıg kılınçlarıg kentü özüm kıltım erser...* “bu kötü amelleri bizzat kendim kıldım ise...” (USt. 134); *bu üç tiginler öz öz köñgüllerinteki saķınmış savların sözleşip.* “bu üç prens (her biri) kendi gönüllerindeki düşündüklerini işlerini (sözlerini) konuşup...” (Suv. 609, 12); *Biligsiz bilig özi k(e)ntü ilkisinte yoķ erür.* “Bilememe (Skr. *avidya*) kendisi başlangıçta bizzat yoktur.” (Bewusstseinslehre, 367, 6-7).⁸³⁶ Tekrar grubu olarak kullanılan bu şekiller cümlede öznenin kimliğini vurgulama veya kuvvetlendirme görevi icra etmektedir.

öz zamirinin, Köktürk Türkçesinde tespit ettiğimiz gibi teklik birinci kişi zamiri ile birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur: *men özüm itta sansız yer körü yorımış kargäk* “Oysa ben, boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim.” (İKP, LVII, 3-4).

3.3.5. Belirsizlik Zamirleri:

Gabain gramerinde belirsizlik zamirlerine yer vermezken ‘belirsizler’ başlığı altında Uygur Türkçesinden *kaç kün* (KP 33, 6) “pek çok” yahut “birkaç gün”, *kaçay kata* (MIII 7, 5) “sık sık, ekseriya”, *nämä* (TT VII) “ne ise” örneklerini vermiştir.⁸³⁷

Kemal Eraslan ise Uygur Türkçesindeki belirsizlik zamirlerini iki grupta toplayarak incelemiştir. Bu grupları ayırırken iyelik ekli olanlar ve olmayanlar şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır. Eraslan'a göre Uygur Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır:

a. iyelik ekli olmayanlar: *adın*⁸³⁸ (< *ad-t-n) “başka, başkası”, *adınaġu* (< *adın+aġu*) “başkası”, *alku*⁸³⁹ (< *alk-u*) “bütün, hep”, *alkuġun* (< *alku+ġun*) “hepsi”, *barça*⁸⁴⁰ (< *bar+ça*) “bütün, hep”, *ikeġü*, *ikigüni* (< *iki+egü*) “her ikisi”, *ķamaġ*⁸⁴¹ (< Orta Fars. *ķamaġ*) “bütün, hep, herkes”, *ķamaġun* (< *ķamaġ+ġun*) “hepsi”, *ķayu* (< *ķaġyü*) “hangi, bazı”, *neme* (< *ne+me*) “hiçbir şey”, *ulatu* (< *ula-t-t*) “diğer”.

⁸³⁶ Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 258-262.

⁸³⁷ Diğer örnek, Köktürk Türkçesi dönemine aittir. (Annemarie von Gabain, *age.*, 2003, s. 73.)

⁸³⁸ Aslında hâl zarfı olan bu kelime Uygur Türkçesinde çekimli şekilleriyle belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 270.)

⁸³⁹ Belirsizlik sıfatı olan *alku*, yalın ve çekimli şekilleriyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 270.)

⁸⁴⁰ Belirsizlik sıfatı olan *barça*, yalın ve çekimli şekilleriyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 271.)

⁸⁴¹ Belirsizlik sıfatı olan *ķamaġ*, yalın ve çekimli şekilleriyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır. (Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 271.)

b. iyelik ekli olanlar: *biregüsi* (< *bir+egü+si*) “birisi”, *biri* (< *bir+i*) “biri”, *birisi* (< *bir+i+si*) “birisi”, *birerleri* (< *birer+leri*) “bazıları”, *ikegüsi* (< *ikegü+si*) “her ikisi”, *ikisi* (< *iki+si*) “ikisi”, *ikintisi* (< *ikinti+si*) “ikincisi”, *ıayusu* (< *ıayu+sı*) “hangisi”, *kinkisi* (*kin+ki+si*) “sonrakisi”, *öküşi*, *üküşi* (< *öküş+i*) “çoğu, hepsi”, *yumgi*, *yumkı* (< *yumuğ+ı*) “hepsi”.⁸⁴²

Bunların dışında tarafımızca tespit edilen diğer belirsizlik zamiri örnekleri de şunlardır: *kim* “herhangi bir kimse” (İKP, XXXII, 3), *kim neñg* “hiç kimse” (İKP, XXXIII), *kim nän* “hiçbiri” (İKP, XXXIII, 2-4).

Belirsizlik zamirleri, diğer zamir türleri gibi hâl ve çokluk ekleriyle çekime girmektedirler: *adın-l(a)r*, *adınlarğa*, *adın-ta*, *adın-ğa*; *alķunı*, *alķu-ta*, *alķudın* vb.

Belirsizlik zamirlerinin temel olarak sıfatlara, sayı isimlerine ve soru zamirlerine dayandığını görmekteyiz. Bu örneklerde Eraslan’ın belirttiği gibi iyelik eki alıp almamak ayırıcı bir özellik arz etmektedir.

---

⁸⁴² Kemal Eraslan, *age.*, 2012, s. 270-273.

3.4. Karahanlı Türkçesinde Zamirler

3.4.1. Kişi Zamirleri:

3.4.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.44. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal ⁸⁴³	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya ⁸⁴⁴
yahn	<i>bän / män</i>	<i>men</i> (KB, DLT), <i>min</i> (KB), <i>ben</i> (DLT)	<i>men, min</i>
bel.	<i>bini / mini</i>	<i>meni</i> (DLT), <i>mini</i> (DLT, KB)	<i>meni, mini</i>
yönl.	<i>baña / maña</i>	<i>maña</i> (DLT, KB)	<i>maña</i>
bul.	<i>mintä, mindä, minidä</i>	<i>minde</i> (KB), <i>mende</i> (DLT) ⁸⁴⁵	<i>mende, minde</i>
ayr.	<i>mintin, minidin</i>	<i>mindin</i> (KB), <i>menden</i> (DLT), <i>mendin</i> (DLT)	<i>minde, meniñde; mendin, mindin, menden, minden, meniñdin</i>
yön	<i>bañaru / mañaru</i>	<i>mangar</i> (KB), <i>maña</i> ⁸⁴⁶	<i>mañar, mañaru</i>
ilgi	<i>bäniñ / mäniñ, miniñ</i>	<i>meniñ</i> (KB), <i>menin</i> ⁸⁴⁷	<i>meniñ</i>
eşit.	-	<i>meñçe</i> ⁸⁴⁸ , <i>minçe</i> (KB) ⁸⁴⁹	<i>meñçe, minçe, meniñçe</i>
araç	-	<i>menin</i> (KB), <i>minin</i> ⁸⁵⁰	<i>menin, minin</i>
diğer	-	<i>men</i> ⁸⁵¹	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 33-35; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 67.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Karahanlı Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Köktürk Türkçesinde, ön seste *b-* ~ *m-* ünsüzleri gözlemlenirken, Uygur Türkçesinde ön seste *benge* (OKD, 186) biçimi hariç *m-*'li şekilleri tanımlamıştık.

⁸⁴³ Bu tablo hazırlanırken M. Erdal'ın çalışmasından istifade edilmiştir; fakat bu noktada bir hatırlatma yapmamız gerekir. Bu araştırmacının çalışması Eski Türkçe başlığı altında farklı dönemlerin metinlerini kapsamaktadır. Yani M. Erdal'ın çalışmasında Köktürk, Yenisey, Uygur ve Karahanlı dönemi metinleri temel alınmıştır. Bu sebeple Karahanlı Türkçesiyle ilgili bu ve bundan sonraki tablolarda, M. Erdal'ın bütün olarak vermiş olduğu zamir biçimleri tarafımızca dönemine göre sınıflandırma yapılmadan olduğu gibi gösterilmiştir. Aynı bakış açısı Karahanlı Türkçesiyle ilgili diğer kişi zamirlerini ve işaret zamirlerini incelerken de uygulanmıştır. Bu nedenle bundan sonraki kişi ve işaret zamiri tablolarındaki biçimler bu bilgiler doğrultusunda değerlendirilmelidir.

⁸⁴⁴ Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir. (Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 67.)

⁸⁴⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, şu örneklerde bulunma hâlinin ayrılma hâli işlevinde olduğunu belirtmektedir: *minde basa* (KB 6175), *minde kadın* (KB 3023). (Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 34.)

⁸⁴⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, nerede geçtiğini belirtmemiştir.

⁸⁴⁷ DLT'de sadece bir kez geçiyor: *menin* "benim" (DLT Atalay III, 278-12), *mänin* "araç hâli" (DLT Dankoff-Kelly III, 118). *er at menin yawrayur* "adam, at benimle tığrak olur" (DLT Atalay III, 278-12); *är at mänin tawrayür* "adamların ve atların (etleri) bende sertleşir" (DLT Dankoff-Kelly II, 566). Necmettin Hacıeminoğlu'nun ilgi hâli olarak işaretlediği *menin* biçimi görüldüğü gibi araç hâli işlevindedir.

⁸⁴⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, nerede geçtiğini belirtmemiştir.

⁸⁴⁹ *bu kün munda minçe kimi iş kalayı* "Bugün burada kendime eş diyeyim" (KB 6582).

⁸⁵⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, nerede geçtiğini belirtmemiştir.

⁸⁵¹ Necmettin Hacıeminoğlu, bu hâllerin dışında teklik birinci kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *minsiz*; soru hâlini de *men mü* biçiminde vermiştir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 35.)

Karahanlı Türkçesinde ise Kaşgarlı'dan öğrendimiz kadarıyla, kelimenin başında bulunan *m* sesini Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar *b* sesine çevirmişlerdir. Yine Kaşgarlı'nın kayıtlarında Türkler'in *men bardum*; Suvarlar, Kıpçaklar ve Oğuzların ise *ben bardum* dedikleri örneklendirilmiştir.⁸⁵²

Teklik birinci kişi zamirinde, Köktürk ve Uygur Türkçesindeki gibi hâllere göre kök ünlüsünün düzensiz bir gelişme göstermesi Karahanlı Türkçesi döneminde de devam etmektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*.

Teklik birinci kişi zamirinin bulunma ve ayrılma hâli biçiminde, zamir köküne eklenen bulunma veya ayrılma hâl ekinin Köktürk ve Uygur Türkçesinden farklı olarak ünsüz uyumuna uyduğu gözlemlenmektedir: *minde* (KB), *mende* (DLT); *mindin* (KB), *menden* (DLT), *mendin* (DLT), *meniñde*, *minden*, *meniñdin*.⁸⁵³ Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan katmerli çekim veya ek yığılması örnekleri Karahanlı Türkçesinde de gözlemlenmektedir: *meniñde*, *meniñdin*, *meniñçe* vb.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun çalışmasında bulunmazlık hâli olarak yer verdiği *minsiz* biçimi zarfsı bir yapı arz etmektedir: *Kiçiglikte minsiz kalır sen bu kün* “Sen bugün küçük yaşta, bensiz kalıyorsun.” (KB 1216).

Teklik birinci kişi zamiri, yüklem bağlayıcısı olarak Karahanlı Türkçesi metinlerinde de tanıklanmaktadır: *barır men* (KB 747), *kiçig men* (KB 5063).

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.45. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>men</i> (DLT Atalay I, 339-2) <i>ben</i> (DLT Atalay I, 339-2) <i>min</i> (KB 389) ⁸⁵⁴
bel.	<i>meni</i> (DLT Atalay I, 125-15) <i>mini</i> (DLT Atalay I, 69-8) <i>māni</i> (DLT Dankoff-Kelly II, 456)
yönl.	<i>mañga</i> (DLT Atalay I, 20-16)
bul.	<i>mende</i> (DLT Atalay II, 204-15) <i>minde</i> (KB 677)

⁸⁵² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) I*, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 31.

⁸⁵³ Örnekler Necmettin Hacıeminoğlu, Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya'nın çalışmalarından alınmıştır. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 33-35; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.) Marcel Erdal'ın listesindeki örnekler Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini kapsadığı için bu listede ünsüz uyumu dışında kalan bazı biçimler (*mintä*, *mindä*, *minidä*, *mintin*) görülmektedir; fakat ünsüz uyumu dışında kalan örnekler Köktürk ve Uygur dönemi biçimleri olarak tarafımızdan değerlendirilmiştir. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192.)

⁸⁵⁴ *ağırladı minteg tapuğsuz kuluğ* “benim gibi âsî bir kula değer verdi.” (KB 389).

ayr.	<i>menden</i> (DLT Atalay I, 40-24) <i>mendin</i> (DLT Atalay I, 20-13) <i>minde</i> (KB 186) ⁸⁵⁵ <i>mindin</i> (KB 832) <i>meniñde</i> (KB 1092) <i>meniñdin</i> (KB 62)
yön	<i>mañar</i> (KB 292)
ilgi	<i>meniñ</i> (DLT Atalay I, 37-26) <i>mänig</i> (DLT Dankoff-Kelly I, 140) <i>mānig</i> (DLT Dankoff-Kelly I, 191)
eşit.	<i>minçe</i> (KB 6582)
araç	<i>menin</i> (DLT Atalay III, 278-12)

3.4.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.46. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya
yalın	<i>sän</i>	<i>sen</i> ⁸⁵⁶ (DLT, KB), <i>sin</i> (DLT)	<i>sen, sin</i>
bel.	<i>sini</i>	<i>seni</i> (DLT), <i>sini</i> (DLT, KB)	<i>seni, sini</i>
yönl.	<i>saña</i>	<i>sañga</i> (DLT, KB)	<i>saña</i>
bul.	<i>sintä</i> ⁸⁵⁷ , <i>sindä, sindä</i>	<i>sende</i> (DLT)	<i>sende, seniñde</i>
ayr.	<i>sinidin</i>	<i>senden</i> (DLT)	<i>senden, sinidin, seniñdin</i>
yön	<i>sañaru</i>	<i>sañar</i> (KB)	<i>sañar</i>
ilgi	<i>säniñ</i>	<i>seniñ</i> (KB, DLT)	<i>seniñ</i>
ben.	<i>siniçüläyü</i>	-	-
diğer	-	<i>sen</i> ⁸⁵⁸	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 35-37; Mustafa Argunşah, Güliden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Karahanlı Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir. Karahanlı Türkçesi döneminde, teklik ikinci kişi zamirinin Köktürk Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki gibi hâllere göre kök ünlüsünün düzensiz bir gelişme göstermesi devam etmektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*.

Köktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilen ünsüz uyumsuzluğu hadisesi, Karahanlı Türkçesinde yerini ünsüz uyumuna bırakmıştır: *sende*, *senden*, *sinidin* vb. Uygur Türkçesi metinlerinde tanımlanan katmerli çekim veya ek yığılması

⁸⁵⁵ Bulunma hâli biçiminde bulunan yapılar ayrılma hâli işlevinde kullanılmaktadır.

⁸⁵⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *sen* zamirinin şahıs eki olarak kullanılmasını da yalın hâl içinde vermiştir: *munı tilemesen ayrı ne gerek* (DLT Atalay I, 126-3).

⁸⁵⁷ Marcel Erdal'ın listesindeki örnekler Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini kapsadığı için bu listede ünsüz uyumu dışında kalan bazı biçimler (*sintä*) görülmektedir; fakat ünsüz uyumu dışında kalan örnekler Köktürk ve Uygur dönemi biçimleri olarak tarafımızdan değerlendirilmiştir.

⁸⁵⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, bizim diğer başlığı altında verdiğimiz örnekleri ayrı bir hâl eki olarak sınıflandırmıyor. Mesela, ilgi hâlinde standart biçimleri verdikten sonra ilgi hâli eki üzerine gelen diğer isim hâl eklerini veya yapım eklerini mevcut olduğu şekilde tanımlamıştır. Örneğin, *seniñde* < *sen-i-ñg-de* (KB 362, 1151), *seniñdin* < *sen-i-ñg-din* (KB 23, 379), *seniñsiz* < *sen-i-ñg-siz* (KB 1859, 1860), *sinide* (KB), *sinidin* (KB), *seniñdin* (KB). Ayrıca, Necmettin Hacıeminoğlu, bu hâllerin dışında teklik ikinci kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *sensiz*; soru hâlini de *sen mü* biçiminde vermiştir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 35.)

örnekleri Karahanlı Türkçesinde de gözlemlenmektedir: *seninde, seniñdin, seniñsiz, sinide* vb.

sen zamirine +*siz* eki eklenmesi sonucunda *sensiz* biçiminde zarfı bir yapı meydana gelmiştir: *sensiz özüm özeldi* “Sensiz özüm özledi” (DLT Atalay III, 131-22). Aynı şekilde *sen* zamirinin ilgi hâli üzerine +*siz* eki eklenmesiyle de *seniñsiz* biçiminde zarfı bir yapı oluşmuştur: *seniñsiz muñgaður men artuķ öküş* “sensiz, ben çok bunalıyorum” (KB 1859).

sen zamiriyle ilgili en ilginç tespitimiz ise bu zamire ulanan isimden fiil yapma eki +*la-* ile *senle-* “*sen* diye aytamak, küçük sayılmak” ve daha da çekimlenmiş şekli olan *senlet-* “*sen* ile aytatmak” fiillerinin yaratılmış olmasıdır. Bu fiillerin kökü *sen* kişi zamiridir ve bu zamirin yapım eki ile çekimlenmesi sonucunda zamir türünden fiil kelime türüne geçiş söz konusu olmuştur. Örneğine Moğolcada ve Tunguzcada⁸⁵⁹ da rastladığımız yapılara benzer şekiller şimdilik ilk defa Karahanlı döneminde tanıklanmıştır: *ol anı senledi* “o, ona sen diye aytadı” (o ona, küçük kimselere yapılan aytaç ile aytadı) (DLT Atalay III, 298-13), *ol anı senletti* “o, ona karşı ‘sen’ dedirtti” (o birisini ona, küçüklere karşı söylenen, aytanan sözle aytattı) (DLT Atalay II, 347-9).

Kaşgarlı Oğuzlarda *sen*, büyüklere karşı “siz” yerinde kullanılır, demektir.⁸⁶⁰

Son olarak da Köktürk Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.47. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>sen</i> (DLT Atalay I, 43-6) <i>sin</i> ⁸⁶¹ (Örnek tespit edilememiştir)
bel.	<i>seni</i> (DLT Atalay II, 185-16) <i>sini</i> (KB 39)
yönl.	<i>sañga</i> (DLT Atalay I, 391-18) <i>sa</i> (DLT Atalay III, 208/2) ⁸⁶²
bul.	<i>sende</i> (DLT Atalay III, 147-22) <i>sinde</i> (KB 5092) <i>seniñde</i> (KB 362)
ayr.	<i>senden</i> (DLT Atalay III, 178-14) <i>sindin</i> (KB 1031)

⁸⁵⁹ Bk. § 2.1.1.2., § 2.1.1.3., § 2.2.1.3.

⁸⁶⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 505.

⁸⁶¹ Kaşgarlı, Kençek dilinde *sen* zamirinin *sin* biçiminde olduğunu belirtmektedir ve Kençek dilinde kelimelerin çok kere esreye uyduğunu; yani esre olduğunu kaydetmiştir. (DLT Atalay III, 138-26.) Dankoff ve Kelly ise bu kelimeyi şu şekilde okumuşlardır: *sēn* (DLT Dankoff-Kelly II, 504).

⁸⁶² Yıldız Kocasavaş, hece kısaltmasıyla *sañga* > *sa* biçiminin oluştuğunu belirtmektedir. (Yıldız Kocasavaş, *age.*, 2004, s. 221-222.) Bu görüş çok ikna edici değildir. Bize göre kısalma biçimi söz konusu olsaydı *saa* biçiminde (daha sonra da örneklerini gördüğümüz bir şekil) gelişebilirdi. Burada ortaya çıkan durum bizce imla ile ilgili bir hadisedir.

	<i>seniñdin</i> (KB 6)
yön	<i>sañgar</i> (KB 29)
ilgi	<i>seniñg</i> (DLT Atalay I, 76-3) <i>sänig</i> (DLT Dankoff-Kelly I, 50)

3.4.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.48. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal ⁸⁶³	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya
yaln	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>
bel.	<i>anı</i>	<i>anı</i> (DLT, KB)	<i>anı</i>
yönl.	<i>añar / aña</i>	<i>añga</i> (KB)	<i>aña</i>
bul.	<i>anta</i>	<i>anda</i> (KB, DLT) ⁸⁶⁴	<i>anda</i>
ayr.	<i>antın</i>	<i>andın</i> (KB, DLT), <i>andan</i> (DLT)	<i>anda, anıñda; andın, andan, anıñdın</i>
yön	<i>añar</i>	<i>añgar</i> (KB, DLT)	<i>añar, añar</i>
ilgi	<i>anıñ</i>	<i>anıñg</i> (KB, DLT)	<i>anıñ</i>
eşit.	<i>anın</i>	<i>ança</i> (KB, DLT)	<i>ança, anıñça</i>
araç	<i>ança, anıça</i>	<i>anın</i> (KB, DLT)	<i>anın</i>
ben.	<i>anılayı</i>	-	-
diğer	-	<i>an</i> ⁸⁶⁵	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 37-38; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

Çalışmamızda, Karahanlı Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *an+* diye iki grup hâlinde tasnif ettik:

Tablo 3.49. Karahanlı Türkçesinde tanımladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yaln	<i>ol</i> (DLT Atalay I, 20-16)	-
bel.	-	<i>anı</i> (DLT Atalay II, 10-12)
yönl.	-	<i>añga</i> (DLT Atalay III, 94-20)
bul.	-	<i>anda</i> (DLT Atalay I, 341-23)
ayr.	-	<i>anda</i> (DLT Atalay III, 224-4) ⁸⁶⁶ <i>anıñda</i> (KB 5839) <i>andın</i> (DLT Atalay I, 281-18) <i>andan</i> (DLT Atalay I, 130-16) <i>anıñdın</i> (KB 343)
yön	-	<i>añgar</i> (DLT Atalay I, 35-9) <i>angga</i> (AH A 18)

⁸⁶³ Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

⁸⁶⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, şu örneklerde bulunma hâlinin ayrılma hâli işlevinde olduğunu belirtmektedir: *bu at anda yeg* (DLT Atalay III, 144-5), *takı anda yigsek yanıt söylegil* (KB 4310), *tilekke tegümez bu anda basa* (KB 1821), *tapındı bu ay toldı anda narı* (KB 607). (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 38.)

⁸⁶⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, bizim diğer başlığı altında verdiğimiz örnekleri ayrı bir hâl eki olarak sınıflandırmıyor. Örneğin ilgi hâlinde standart biçimleri verdikten sonra ilgi hâli eki üzerine gelen diğer isim hâl eklerini veya yapımlarını mevcut olduğu şekilde tanımlamıştır. Örneğin, *anıñda* (KB), *anıñdın* (KB), *anıñsız* (KB), *ançan* (KB). (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 37-38.) Necmettin Hacıeminoğlu, *ançan* biçiminin yapısı için eşitlik hâlinin üzerine araç hâli (-n) getirilerek kuvvetlendirildiğini düşünmektedir: *ıayı iş kılıp bulmasa ol tatıñ / kođu birgü ançan ay bilgi batıñ* “İnsan hangi iş ile uğraşır ve ondan netice alamazsa, onu bir müddet bir tarafa bırakmalıdır; ey derin bilgili insan.” (KB 4928). Necmettin Hacıeminoğlu, bu hâllerin dışında teklik üçüncü kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *ansız* biçiminde vermiştir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 38.) Ayrıca, Necmettin Hacıeminoğlu, *ol* zamirinin yaln hâlinin cümle içerisinde -DXr anlamında kuvvetlendirme ve bildirme eki olarak, cümlenin öznesi olarak ve ayrıca işaret sıfatı olarak kullanıldığını not düşmüştür. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 37.)

⁸⁶⁶ Bulunma hâli biçiminde bulunan yapılar ayrılma hâli işlevinde kullanılmaktadır.

		<i>anggar</i> (AH A 24)
ilgi	-	<i>anıñg</i> (KB 1979) <i>anuñg</i> (AH C 290) <i>anıg</i> (DLT Dankoff-Kelly I, 307)
eşit.	-	<i>ança</i> (DLT Atalay I, 63-13)
araç	-	<i>anın</i> (DLT Atalay I, 155-19) <i>ançan</i> (KB 4928) ⁸⁶⁷

Karahanlı Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

ança biçimi hariç zamir çekiminde ünsüz uyumsuzluğu tespit edilmemiştir.

an+ zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi olan *anda* “orada” mekânsal bir anlamda kalıplaşmıştır: *men anda erdim* “ben oradaydım” (DLT Atalay I, 109-15). *anda* biçiminin kalıplaşarak zamansal anlamda kullanıldığı örnekler de mevcuttur: *anda* “o zaman” (AH 244).

an+ zamirine +*sız* eki ilave edilmesi sonucunda *ansız* biçiminde zarfı bir yapı meydana gelmiştir: *kuruğ kelme ansız mañga ay toñga* “ey yiğit, bana onsuz, boş gelme” (KB 3277). Aynı şekilde, bu zamirin ilgi hâli biçimine +*sız* eki getirilmesiyle yine zarfı bir yapı oluşturulmuştur: *anıñgsız orun yoğ bütün bol muñgar* “şunu bil ki, onsuz da yer yoktur.” (KB 19).

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda (*ança* “böyle, öylece, o şekilde, o kadar”) tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *ança* “o kadar” (DLT Atalay I, 63-13), *ança* “böyle” (DLT Atalay I, 88-22).

Karahanlı Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *anında*, *anındın*, *anınsız*, *anıñça*, *ançan* vb.

3.4.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.50. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya
yahn	<i>biz (bizlär)</i>	<i>biz</i> (KB, DLT)	<i>biz</i>
bel.	<i>bizni</i>	<i>bizni</i> (KB, DLT)	<i>bizni</i>
yönl.	<i>biziñä, bizkä</i>	<i>bizge / bizke</i> (KB, DLT)	<i>bizge, bizine</i>
bul.	<i>bizintä / biznitä / biznidä</i>	<i>bizde</i> ⁸⁶⁸	<i>bizde</i>

⁸⁶⁷ Yıldız Kocasavaş, eşitlik ve vasıta hâl ekiyle kalıplaşan *ançan* biçiminin nadir görülen vasıta biçimi olarak kaydetmiştir. (Yıldız Kocasavaş, *age.*, 2004, s. 342.)

⁸⁶⁸ Hacıeminoğlu’nun tespitine göre metinlerimizde ayrılma hâli işlevinde kullanılmıştır: *ajun begleri öldi bizde oza* (KB 1885), *körü tursa bizde oza barguçı* (KB 250). (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 39.)

ayr.	<i>biznidin</i>	-	<i>bizde; biziñde</i>
yön	<i>biziñäriü</i>	-	-
ilgi	<i>biziñ, bizniñ</i>	<i>biziñġ / bizniñġ</i> (KB, DLT)	<i>biziñ, bizniñ</i>
ben.	<i>bizinçüläyü</i>	-	-
diğer	-	<i>biz</i> ⁸⁶⁹	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 39-40; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.51. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>biz</i> (DLT Atalay I, 325-20)
bel.	<i>bizni</i> (DLT Atalay I, 452-19)
yönl.	<i>bizge</i> (DLT Atalay I, 24-14) <i>bizke</i> (KB 5343) <i>bizkä</i> (DLT Dankoff-Kelly 17:11) <i>biziñge</i> (KB 755)
bul.	<i>bizde</i> ⁸⁷⁰
ayr.	<i>bizde</i> (KB 250) <i>biziñde</i> (KB 5341)
ilgi	<i>biziñġ</i> (DLT Atalay I, 341-23) <i>bizniñġ</i> (DLT Atalay I, 46-4) <i>bizniġ</i> (DLT Dankoff-Kelly 35:1)

Tabloda gösterilen Karahanlı Türkçesindeki zamirlerde dikkat çeken şu hususlar vardır:

Ön seste *b-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Zamir köküne eklenen bulunma hâl eki (*bizde*) ünsüz uyumuna uymaktadır; fakat yönelme hâlinde ünsüz uyumu hadisesi gözlemlenmemektedir: *bizke*.

Karahanlı Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri çokluk birinci kişi zamiri için de belgelenmektedir: *biziñde, biziñe*.

3.4.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.52. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya
yahn	<i>siz, sizlär</i>	<i>siz</i>	<i>siz, sizler</i>
bel.	<i>sizni, sizlärni</i>	-	<i>sizni</i>
yönl.	<i>siziñä, sizlärkä</i>	<i>siz-ge, silerke, sizlerke</i>	<i>sizge, sizlerke, silerke</i>

⁸⁶⁹ *biziñde* (KB) biçimi ayrılma hâli işlevindedir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 39.)

⁸⁷⁰ Metinlerde, ayrılma hâlinde kullanılmıştır.

bul.	<i>sizintä / siznidä, sizlärädä</i>	-	<i>sizde</i>
ayr.	<i>siznidin</i>	-	-
yön	<i>siziñärü</i>	-	-
ilgi	<i>siziñ, sizniñ, sizlärniñ</i>	<i>siziñg</i>	<i>siziñ, silerniñ</i>

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 192; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 40; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

Bizim tarafımızdan Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.53. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>siz</i> (KB 4310) <i>sizler</i> (KKTer. 26/18a2=4:43)
bel.	<i>sizni</i> (KKTer. 25/16a1-2=3:152)
yönl.	<i>sizge</i> (DLT I, 25-10) <i>silerke</i> (KB 6124) <i>sizlerke</i> (KB 4861)
bul.	<i>sizde</i> (DLT I, 407-28)
ilgi	<i>siziñg</i> (DLT I, 376-12) <i>silerniñg</i> (KB 6172)

siz zamiri, Kaşgarlı'da Çiğilce büyük ve sayılan kişilere “sen” yerinde ayıtan söz olarak verilmiştir.⁸⁷¹

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir ve çekim hâlinde hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*.

siz zamirine *-aynı sen* zamirinde de örneklerini tespit ettiğimiz gibi- isimden fiil yapma eki *+le-* eklenerek fiil yapıları oluşturulmuştur: *sizle-* “aytarken büyülemek” (DLT Atalay III 298-16), *sizlet-* “*siz* diye aytatmak, hitap ettirmek” (DLT Atalay III, 347-13).

siz zamirinin ilgi hâline *+siz* eki eklenmesi sonucunda *siziñsiz* biçiminde zarfı bir yapı meydana gelmiştir: *ajun kalmasunı siziñsiz kuruğ* “dünya senden mahrum kalmasın.” (KB 108).

3.4.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.54. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal⁸⁷²	Hacıeminoğlu	Argunşah, Sağol Yüksekaya
yalın	<i>olar</i>	<i>olar, anlar</i>	<i>olar, anlar</i>
bel.	<i>olarını</i>	<i>olarıg / olarnı</i>	<i>olarını, olarıg, anlarını</i>
yönl.	<i>olarka</i>	<i>olarka</i>	<i>olarka, anlarka</i>
bul.	<i>olarta</i>	<i>olarda</i>	<i>olarda, anlarda</i>

⁸⁷¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 525.

⁸⁷² Erdal, burada gösterilen biçimleri işaret zamirleri başlığı altında ele almıştır. (Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199.)

ayr.	<i>olardın</i> (KB)	<i>olardın</i>	<i>olarda, anlarda; olardın, anlardın</i>
yön	<i>olargaru</i>	-	-
ilgi	<i>olarnıñ</i>	<i>olarnıñ</i>	<i>olarnıñ, anların, anların</i>

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 40-41; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

Çalışmamızda, şimdiye kadar verdiğimiz Köktürk Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirleri *ol* ve *an+* diye iki grup hâlinde tasnif edilmiştir. Bu, iki gruba dayandırılan teklik üçüncü kişi zamir kökleri Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde çokluk ekiyle kaynaşarak çokluk üçüncü kişi zamirlerini meydana getirmiştir. Kanaatimizce teklik üçüncü kişiler gibi çokluk üçüncü kişiler de iki farklı köke dayanmaktadırlar. Elimizdeki bilgilere göre çokluk üçüncü kişi zamirleri bugüne kadar Köktürk Türkçesinde tanıklanamamış, Uygur Türkçesi döneminde ise sadece *ol* kökenli yapının izlerine rastlanılmıştır; fakat Karahanlı Türkçesinde ise her iki kökün de yalın ve çekimli hâlleri belgelenmiştir.

Tablo 3.55. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>olar</i> (DLT Atalay I, 76-6)	<i>anlar</i> (KB A 36)
bel.	<i>olarıĝ</i> (KB 259) <i>olarnı</i> (KB 4176)	<i>anlarnı</i> (KKTer. 25/10a1=3:140)
yönl.	<i>olarķa</i> (KB 4429)	<i>anlarka</i> (KKTer. 33/11a3=33:49)
bul.	<i>olarda</i> (DLT Atalay III, 130-13)	<i>anlarda</i> (KKTer. 31/23a1=19:59)
ayr.	<i>olarda</i> (KKTer. 37/71b3=50:12) <i>olardın</i> (KB 269)	<i>anlarda</i> (KKTer. 35/41b2=40:31) <i>anlardın</i> (KKTer. 25/3b1=3:127)
ilgi	<i>olarnıñ</i> (KB 32)	<i>anlarnıñ</i> (KKTer. 26/51b1=4:84)

Karahanlı Türkçesinde tespit edilen belirtme hâlindeki *olarıĝ* biçimi, dikkat çekicidir. Bu yapıda, isimlere getirilen belirtme hâli eki +ıĝ, çokluk üçüncü kişi zamirine ulanmıştır. Aynı zamanda zamirlere getirilen +nı belirtme hâli ekiyle de çekime giren *olarnı* yapısı mevcuttur.

Ünsüz uyumsuzluğu bu şahısta da gözlemlenmektedir: *olarķa*, *olarta*, *olartın* vb.

anlar biçimi ise *an+* zamirinin üzerine eklenen çokluk ekiyle oluşmuştur: *an+lar*. Ünsüz uyumsuzluğu bu şahısta da gözlemlenmektedir: *anlarka* vb.

3.4.2. İşaret Zamirleri:

3.4.2.1. *bu* ~ *bo*:

Tablo 3.56. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *bu ~ bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal		Hacıeminoğlu		Argunşah-Sağol Yüksekkeya	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yalın	<i>bo</i>	<i>bolar</i>	<i>bu</i>	<i>bular</i>	<i>bu</i>	<i>bular, munlar</i>
bel.	<i>buni / muni</i>	<i>bolarnı</i>	<i>muni / munu, buni</i>	<i>bularnı / bularığ</i>	<i>buni, muni, munu</i>	<i>bularnı, bularığ</i>
yönl.	<i>muşar / muşa</i>	<i>bolarka (KB)</i>	<i>muńga</i>	<i>bularka</i>	<i>muşa</i>	<i>bularka</i>
bul.	<i>bunta / munta</i>	<i>bolarta</i>	<i>munda</i> ⁸⁷³	<i>bularda</i>	<i>munda, munığda</i>	<i>bularda</i>
ayr.	<i>muntın</i>	<i>bolardıń (KB)</i>	<i>mundın</i>	<i>bulardıń</i>	<i>munda, munıđda; munıđdıń, mundın</i>	<i>bulardıń</i>
yön	<i>(bäri)</i>	-	<i>muńgar</i>	-	<i>muşar</i>	-
ilgi	<i>munuğ / monuğ</i>	<i>bolarnığ</i>	<i>munińđ / munuńđ</i>	<i>bunlarnıńđ</i>	<i>munığ / munuğ</i>	<i>bularnığ</i>
eşit.	<i>bunça / munça</i>	-	<i>munça</i>	<i>bularça</i>	<i>munça</i>	-
araç	<i>munun</i>	-	<i>munın</i>	<i>buların</i>	<i>munın</i>	<i>buların</i>
ben.	<i>munılayu</i>	-	-	-	-	-
diğer	-	-	<i>mun+</i> ⁸⁷⁴	-	-	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 199; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 42-44; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekkeya, *age.*, 2012, s. 68.

Yukarıda tanıklanan biçimlere göre *bu* zamiri, teklik yalın hâlde ön seste *b-* ünsüzüyle tanıklanmıştır. Karahanlı Türkçesinde, *bu* zamirinin teklik belirtme hâlinde Uygur Türkçesi verilerinden farklı olarak hem *b-* ön sesli hem de *m-* ön sesli biçimi bulunmaktadır. *bu* zamirinin çokluk biçimi olan *bular*, *b-* ön sesiyle tevsik edilmiştir; fakat Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekkeya'nın vermiş oldukları *munlar* biçimi dikkat çekici olmasına rağmen (*m-* ön sesli) metinlerden tespit edilememiştir.

bu veya *bo* zamirinin, kök ünlüsünün *u* veya *o* seslerinden hangisi olduğu noktasında Uygur alfabesi ve Arap alfabesi ile yazılan metinlerde *u* veya *o* ünlüleri ayırt edilmediği için kesin bir fikir ileri sürebilmek çok zordur.

*munlar*⁸⁷⁵ hariç, çokluk şekillerinde zamir kökünden sonra yalın ve çekimli hâllerde *-n-* sesi görülmemektedir.

bu işaret zamirinin, bulunma ve ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış *munda* “burada”, *mundın* “buradan” yapılarını

⁸⁷³ Hacıeminoğlu'nun tespitine göre metinlerimizde ayrılma hâli işlevinde kullanılmıştır: ‘*ali erdi munda basakı talu* (KB 57), *hünersizka munda ceşa azrak ol* (AH 3442), *munda naru keslinür* (DLT Atalay I, 352-13), *negü bulsa munda naru id yori* (KB 1444).

⁸⁷⁴ Katmerli çekim: *munıńda, munıńdıń*. Ayrıca, Necmettin Hacıeminođlu, *bularsız* “bunlarsız” biçimini bulunmazlık hâli olarak belgelemiřtir. (Necmettin Hacıeminođlu, *age.*, 2003, s. 42-44.)

⁸⁷⁵ Bu biçimi tanıklayamadık.

meydana getirmiştir. Bu kalıplaşma sonucunda da kelime türü değişikliği söz konusu olmuştur. Metinlerde işaretlenen örnekler şunlardır: *erding munda inç amul* “Sen burada rahat, ilintisizdin.” (DLT Atalay I, 74-18); *ol mundın barıgsak tegül* “onun buradan kalkmak hakkı idi, o, buradan gitmeği kurmamıştı” (DLT Atalay II, 57-3).

Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *munça* “bu kadar” (KB 1288).

Karahanlı Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri *bu* işaret zamiri için de belgelenmektedir: *munı nğda*, *munı nğdın* vb.

Aslında bir kelime grubu olan fakat zamanla kelime grubu niteliğini kaybederek kelime türü hâline dönüşen *munı teg* > *mundag* biçimi metinlerde geçmektedir. *mundag* kelimesi “böylece, böyle, bunun gibi” anlamlarına gelen bir zarftır: *uş mundağ kıl* “işte böyle yap” (DLT Atalay I, 36-19), *bu mundag kişiler bolur idi kız* (KB 564).

DLT’de tespit edilen *mundanaru* biçimi de muhtemelen şu şekilde oluşmuştur: < **mu+n+dan+garu*. *Mundanaru keslinür* “(ululuk) bunda kesilir/biter” (DLT Atalay I, 352-13).

bular zamirinin yalın hâline +*siz* eki eklenmesi sonucunda *bularsız* biçiminde zarfsı bir yapı meydana gelmiştir: *velikin bularsız yime olmaz iş* (KB 4322).

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan *bu* işaret zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.57. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bu</i> (DLT Atalay I, 34-15)	<i>bular</i> (DLT Atalay I, 521-9)
bel.	<i>bunu</i> (DLT Atalay I, 445-17) <i>munı</i> (AH 384) <i>munu</i> ⁸⁷⁶ <i>münu</i> (DLT Dankoff-Kelly 550)	<i>bularnı</i> (KB 1429) <i>bularıg</i> (KB 2929)
yönl.	<i>munğa</i> (AH 219)	<i>bularka</i> (KB 2073)
bul.	<i>munda</i> (DLT Atalay I, 74-18) <i>munı nğda</i> (KB 3376)	<i>bularda</i> (KB 131)
ayr.	<i>munda</i> (DLT Atalay II, 57-2) <i>mundın</i> (DLT Atalay II, 57-3) <i>munı nğdın</i> (KB 1966) <i>munı nğda</i> (KB1217)	<i>bulardın</i> (KB 2423)
yön	<i>munğar</i> (DLT Atalay I, 352-12) <i>munğar</i> (DLT Dankoff-Kelly 608)	-

⁸⁷⁶ *Munu tilemese sen ayru ne kerek* “sen bunu dilemiyorsan, başka ne istersin?” (DLT Atalay I, 126-2). Kâşgarlı şu açıklamayı yapmıştır: “İşte bu” anlamına edattır, “kanu”ya cevap olur; *bu*, *bunu*. (Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk (Dizin) IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 415.)

ilgi	<i>munı̄ng</i> (KB 6326) <i>munūng</i> (KB 1646)	<i>bularnı̄ng</i> (KB 4183)
eşit.	<i>munça</i> (KB 907)	-
araç	<i>munın</i> (KB 2919)	-

3.4.2.2. *ol* zamiri:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.4.1.3., Tablo 3.49.; § 3.4.1.6., Tablo 3.55.).

3.4.2.3. *an+* zamiri:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.4.1.3., Tablo 3.49.; § 3.4.1.6., Tablo 3.55.).

3.4.3. Soru Zamirleri:

3.4.3.1. *kim*:

Tablo 3.58. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Erdal	Hacıeminoğlu	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>käm / kim</i>	<i>kim</i>	<i>kim</i>
bel.	<i>kimni</i>	<i>kimig / kimni⁸⁷⁷, kimi</i>	<i>kimig, kimni</i>
yönl.	<i>kämkä / kimkä</i>	<i>kimge / kimke</i>	<i>kimke</i>
bul.	<i>kimtäda</i>	<i>kimde</i>	<i>kimde</i>
ayr.	-	-	<i>kimdin</i>
ilgi	<i>kimiñ / kimniñ</i>	<i>kimiñg⁸⁷⁸</i>	<i>kimiñ, kimniñ</i>

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 48-49; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 68.

kim zamirinin belirtme hâlinde isim çekim eki +*ıg* ve zamir çekim eki +*ni* ile çekimlenmiş biçimleri gözlemlenmektedir. *kimge* ve *kimke* biçimleri ünsüz uyumu konusunun hâlâ düzensiz olduğunu göstermektedir. Soru zamirleri iyelik ekleriyle çekimlenmektedir: *kimi*, *kimini*.

Karahanlı Türkçesinde, katmerli çekim olarak adlandırabileceğimiz biçimler *kim* soru zamiri için de belgelenmektedir: *kimiñde*, *kimiñdin*.

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanımlanan *kim* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.59. Karahanlı Türkçesinde tanımladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>kim</i> (AH 310)
bel.	<i>kimig</i> (KB 6543) <i>kimni</i> (KB 537)

⁸⁷⁷ *kimi-ni yagutup yırak kovguka* (KB 48). (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 49.)

⁸⁷⁸ İlgî hâlinin üzerine bulunma hâli eki getirilmiştir: *kimiñde* (KB 1011). (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 49.)

	<i>kimi</i> (KB 605)
yönl.	<i>kimge</i> (DLT Atalay I, 506-24) <i>kimke</i> (KB 1253)
bul.	<i>kimde</i> (AH 322)
ilgi	<i>kimiŋg</i> (DLT Atalay I, 362-24)

3.4.3.2. *ne*:

Hacıeminoğlu'nun kaydettiği soru zamirleri şunlardır: yalın hâl *ne*, belirtme hâli *neni*, ayrılma hâli *nedin*.⁸⁷⁹

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan *ne* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.60. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ne</i> (DLT Atalay I, 44-13)
bel.	<i>neni</i> (KB 1495)
ayr.	<i>nedin</i> (KB B 37)

Bunların dışında Hacıeminoğlu'nun soru sıfatları ve soru zarfları içinde belgelediği kelimeler vardır. Bu kelimelerin ortak özelliği köken olarak *ne* soru zamirine dayanmaktır:

a. soru sıfatları: *ne* “ne, nasıl”, *neçe* “nice, ne kadar”;

b. soru zarfları: *negü teg* “ne gibi”, *neçe* “nice, ne kadar, kaç, nasıl”, *nerek* “ne, neye, ne gerek”, *neteg* “nasıl, ne gibi”, *nelük* “niçin, neden, nasıl”, *nelek* “niçin”, *nelik* “niçin”, *neçük* “neden, niçin”.⁸⁸⁰

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya da çalışmalarında *ne* soru zamirinin türevlerini şu şekilde vermişlerdir: *ne* (*neni*, *nedin*), *neçe* (< *ne+çe*) “nice, ne kadar, kaç, nasıl”, *neçeme* (< *ne+çe me*) “ne kadar”, *neçük* (*ne+çe ök*) “nasıl”, *negü* (< *ne+gü*) “ne, nasıl, niçin” (*negüg*, *negüni*, *negüki*, *negün*), *negülük* “niçin, nasıl”, *nelük* (< *né+le+ök*) “niçin, nasıl”, *neme* (< *ne+me*) “nasıl, ne kadar”, *nerek* (< **ne+kerek*), “ne, neye”, *neteg* (< *ne+teg*) “nasıl”.⁸⁸¹

Gerek Hacıeminoğlu'nun gerekse Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya'nın çalışmalarında belgelenen *ne* soru zamiri kökenli birçok biçim zarf veya sıfat görevindedir. Asıl olarak soru zamiri görevinde kullanılan sadece *ne*, *neni* ve *nedin* biçimleridir.

3.4.3.3. *ka+*:

⁸⁷⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 50.

⁸⁸⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 63-64, 73-74.

⁸⁸¹ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 68-69. (Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.)

Tablo 3.61. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *ka+* soru zamiri köküyle ilişkili biçimler listesi.

	Erdal		Hacıeminoğlu
	“nere”	“hangi”	
yalın	-	<i>kañu / kayu</i>	<i>kayu</i> ⁸⁸²
bel.	-	<i>kayuni</i>	-
yönl.	<i>kaña</i>	<i>kayuka</i>	<i>kayuka</i>
bul.	<i>kanta</i>	<i>kañuda / kayuda</i>	<i>kayuda / kayusunda</i> ⁸⁸³
ayr.	<i>kantan</i>	<i>kayudin</i>	<i>kayudin</i>
yön	-	<i>kañugaru</i>	-
ilgi	-	<i>kayunun</i>	-
eşit.	<i>kañça</i>	-	-

Kaynak: Marcel Erdal, *age.*, 2004, s. 211; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 50.

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya, *ka+* ile yapılan soru zamirlerinin türevlerini şu şekilde vermişlerdir: *kaçan* “ne zaman, ne zaman ki, -dığında, -dığı için”, *kayu* “hangi, ne, kim”, *kayuni* “hangisini”, *kayuda / kayda* “nerede”, *kayudin / kaydın* “nereden”, *kayuka* “nereye”, *kayısı* (< *kayu*+*sı*) “hangi, hangisi”, *kani* “hani, nerede”, *kañça* “nereye, nasıl, ne kadar”.⁸⁸⁴ Bu örneklerden iyelik ekleriyle çekime giren şekiller, bize göre zamir görevindedir. Bu şekillerin haricindeki *kaçan* zarf, *kayu* sıfat görevindedir. *kañça* biçimi ise eşitlik hâliyle çekime girmesine rağmen “nasıl, ne kadar” anlamlarında kalıplaşarak zarf görevinde kullanılmaktadır.

ka+ kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre Hilal Oytun Altun’un çalışmasında sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *kaç* “kaç” ve *kayu* “hangi”; soru zarfları *kaçan* “ne zaman”, *kalı* “nasıl”, *kañça* “nereye”, *kani* “hani, nerede”, *kayda* “nerede”, *kayuda* “nerede, kayudin” “nereden”, *kayuka* “nereye”.⁸⁸⁵

Soru zamirlerinin iyelik ekleriyle çekime girdiğini daha önce *kim* ve *ne* soru zamirlerinde belgelemiştik. Benzer bir kullanım özelliği olarak *kayısı* örneğinden hareketle *ka+* kökenli soru zamirini de telakki edebiliriz.

3.4.4. Dönüştürülme Zamirleri:

Karahanlı Türkçesinde, dönüştürülme zamiri olarak Köktürk ve Uygur Türkçesinde olduğu gibi *kentü* ve *öz* kelimeleri kullanılmaktadır.

Tablo 3.62. Karahanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan dönüştürülme zamirleri.

⁸⁸² Örnek vermemiştir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 50.)

⁸⁸³ Necmettin Hacıeminoğlu, *kayuda / kayusunda* şeklinin “nerede” manasında olduğunu not düşmüştür. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 50.)

⁸⁸⁴ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 69. (Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.)

⁸⁸⁵ Hilal Oytun Altun, *Türkçede Soru*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 23-28. (Kelime grupları alınmamıştır.)

	Hacıeminoğlu		Argunşah-Sağol Yüksekaya	
yalın	<i>kendü</i>	<i>öz</i>	<i>kendü</i>	<i>öz</i>
bel.	-	<i>özüg / özni</i>	-	<i>özüg / özni</i>
yönl.	-	<i>özke, özge</i>	-	<i>özke</i>
bul.	-	<i>özde</i>	-	<i>özde</i>
ayr.	-	<i>özdin</i>	-	<i>özdin</i>
ilgi	-	<i>öznüñg</i>	-	<i>öznüñ</i>
araç	-	<i>özün</i>	-	<i>özün</i>

Kaynak: Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 45-46; Mustafa Argunşah, Gülten Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 68.

Köktürk ve Uygur Türkçesinde *kentü* biçiminde kaydedilen kelime Karahanlı Türkçesinde *kendü* biçiminde tanıklanmıştır. Dönüştülük zamirleri iyelik (*kendüñe*; *özüm*, *özün* vb.), çokluk (*özler*) ve hâl (*özke*, *özde*, *özdin* vb.) ekleriyle çekime girmektedir. İyelik ekleriyle çekime giren dönüştülük zamirleri üzerine hâl ekleri gelebilir: *özümni*, *özümke*, *özüñde* vb.

kendü kelimesine göre *öz* kelimesinin kullanım alanı daha geniştir. Diğer bir hususta, *öz* kelimesinin, *özüg* biçimindeki belirtme hâlinde isim çekimiyle aynı olduğu görülmektedir; fakat *özni* biçiminde ise isim çekiminden ayrılmakta ve zamir çekimine has belirtme hâl ekini almaktadır.

Hacıeminoğlu'nun tespit ettiği *+lüg* yapım ekiyle *öz* kelimesinin genişletilmesi şu şekilde örneklendirilebilir: *idi kışga özlüg bu yalñguk özi* (KB 1533), *kılınçı karı oğlan özlüg ukuş* (KB 1870), *kiçig oğlan özlüg et öz meñzegi* (KB 3603).

Karahanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanan dönüştülük zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.63. Karahanlı Türkçesinde tanıkladığımız dönüştülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kendü</i> (DLT Atalay I, 127-8)	<i>öz</i> (KB 460)
bel.	-	<i>özüg</i> (KB 558) <i>özni</i> (AH 366)
yönl.	-	<i>özke</i> (KB 483) <i>özge</i> (DLT Atalay III, 155-4)
bul.	-	<i>özde</i> (KB 707)
ayr.	-	<i>özdin</i> (KB 322)
ilgi	-	<i>öznüñg</i> (DLT Atalay III, 43-2)
araç	-	<i>özün</i> (KB 603)

3.4.5. Belirsizlik Zamirleri:

Hacıeminoğlu'nun kaydettiği belirsizlik zamirleri şunlardır: *adınlar* (*adınlarka*) “başkaları, herkes”, *adnagu* (*adhnaguni*) “yabancı, başkası”, *barça*, *barçalar* (*barçanı*, *barçalarka*, *barçasıñga*, *barçası*) “bütün, hep, bütünü, hepsi”, *barı* / *baru* (*barusın*)

“bütünü, hepsi, tamamı”, *biregü (biregüke)* “biri, birisi, her biri”, *ba’zıları* “bazıları”, *biri (biriniṅ, birin / birni, biriṅge, birindin, birin)*, *birisi (birisin / birisini)* “biri, birisi”, *kamu / kamug (kamugnuṅ, kamugni, kamugka, kamugdın)* “her, bütün, hepsi”, *kayu, kayusu (kayunu, kayusun)* “bazısı, kimisi, hangi, kimi”.⁸⁸⁶

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya, belirsizlik zamirlerini şu şekilde vermişlerdir: *adın* “başkası”, *adınlar* “başkaları”, *adnagu (< adın+agu)* “başkası”, *barça, barçası, barı / baru, ba’zıları, bir adın, bir ançası, bir ançañız, bir ançaları, bir kimerse, bir kişi, biregü, biri, birisi, biriñiz, biregü, ekindi* “başkası, diğeri”, *fulān, ikigü, kamu / kamug* “hepsi”, *kayu, kayusu, kimerse, neçeme, nesne, törteğü, tükel, üçeğü*.⁸⁸⁷

Belirsizlik zamirlerinde köken olarak sıfatların, sayı isimlerinin ve soru zamirlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bazı belirsizlik zamirlerinin yapısında iyelik ekleri bulunmaktadır: *biri, birisi, kayusu, ançaları* vb. Belirsizlik zamirleri de diğer zamir türleri gibi hâl ve çokluk ekleriyle çekime girmektedirler: *adınlar, barçalar, barçalarka, adınlarka* vb.

⁸⁸⁶ Parantez içinde, Necmettin Hacıeminoğlu’nun belgelediği diğer şekiller (hâl, çokluk, iyelik) gösterilmiştir. (Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, 2003, s. 50-53.)

⁸⁸⁷ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 67.

3.5. Harezmi Türkçesinde Zamirler

3.5.1. Kişi Zamirleri:

3.5.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.64. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekaya ⁸⁸⁸	Eckmann
yalın	<i>men</i>	<i>men</i>	<i>mân</i>
bel.	-	<i>meni</i>	<i>mâni</i> (Rab., MM, NF), <i>meni</i> (NF), <i>mini</i> (HŞ)
yönl.	<i>mañga</i>	<i>maña</i>	<i>maña</i>
bul.	<i>mende</i> (<i>minde</i>)	<i>mende</i>	<i>mândä</i> (Rab., MM, NF), <i>mendä</i> (NF), <i>mindä</i> (HŞ)
ayr.	<i>mendin</i> (<i>mindin</i>)	<i>mendin</i> , <i>meniñdin</i>	<i>mândin</i> , <i>mendin</i> (NF), <i>mindin</i>
ilgi	<i>meniñg</i> (<i>menim</i> , <i>minim</i>)	<i>meniñ</i> , <i>menim</i>	<i>mâniñ</i> (Rab., MM, NF), <i>mânim</i> (Rab., HŞ, NF)
eşit.	<i>mençe</i> (<i>minçe</i>)	<i>mençe</i>	-
araç	<i>meniñle</i> (<i>menimle</i> , <i>minimle</i>)	-	-
diğer	<i>men</i> ⁸⁸⁹	-	-

Kaynak: Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülten Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195; János Eckmann, "Harezmi Türkçesi", *Târîhi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979a, s. 201-202.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Harezmi Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Harezmi Türkçesinde, teklik birinci kişi zamiri hem yalın hâlde hem de çekimli hâllerde ön seste *m-* ünsüzüyle belgelenmektedir. Teklik birinci kişi zamirinin kök ünlüsünün düzensizlik göstermesi Harezmi Türkçesinde de devam etmektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*.

Bu zamirin ilgi hâlinde *meniñ* biçiminin yanı sıra daha önceki dönemlerde örneğine rastlanılmayan *menim* biçimi de tespit edilmiştir. İlgi hâlindeki $\eta > m$ değişikliği sadece teklik ve çokluk (*bizim*) birinci kişi zamirlerinde görülmektedir. Ünsüz uyumu Karahanlı Türkçesinden itibaren düzene girmiştir. Bu sebeple Harezmi Türkçesinde ünsüz uyumuna uymayan bir biçim görülmemektedir.

Araç hâlinin yapısında farklı bir durum vardır. Bu hâl ekinde, ilgi hâli ekinin üstüne eklenen *ile* edatı daha sonra eklenerek kelime türü özelliğini kaybetmiş ve araç hâli ekine dönüşmüştür: (*men+iñ+le* < *men+iñ ile*, *men+im+le* < *men+im ile*). Araç hâlinin bu şekli bu döneme kadar tanımlanamayan bir mahiyettedir.

⁸⁸⁸ Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.

⁸⁸⁹ Recep Toparlı, bu hâllerin dışında teklik birinci kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *mensiz* (*minsiz*) biçiminde vermiştir. (Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s. 27.)

Harezmi Türkçesi metinlerinde de katmerli çekim veya ek yığılması örnekleri gözlemlenmektedir: *meniñle* (*menimle*, *minimle*) vb.

Harezmi Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.65. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>men</i> (HKTer. 145b/2=6/163)
bel.	<i>meni</i> (NF 3-7)
yönl.	<i>mañga</i> (NF 3-16)
bul.	<i>mende</i> (NF 104-2)
ayr.	<i>mendin</i> (NF 18-10)
ilgi	<i>meniñg</i> (NF 36-7) <i>menim</i> (NF 2-6)

3.5.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.66. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekaya	Eckmann
yalın	<i>sen</i> (<i>sin</i>)	<i>sén</i>	<i>sän</i>
bel.	<i>seni</i> (<i>sini</i>)	<i>séni</i>	<i>säni, seni, sini</i>
yönl.	<i>sañga</i>	<i>saña</i>	<i>saña, saña</i> (MM 33:1)
bul.	<i>sende</i> (<i>sinde</i>)	<i>sénde</i>	<i>sendä</i> (NF), <i>sindä</i>
ayr.	<i>senden</i> (<i>sinden</i>)	<i>séndin</i>	<i>sändin, sendin</i> (NF), <i>sindin</i>
yön	-	<i>sañar</i>	-
ilgi	<i>seniñg</i> (<i>siniñg</i>)	<i>séniñ</i>	<i>säniñ</i>
eşit.	<i>sençe</i> (<i>sinçe</i>)	-	-
araç	<i>seniñgle</i> (<i>siniñgle</i>)	<i>séniñ</i>	<i>sänin</i> “seninle, senin vasıtanlar” (MM 41:7)
diğer	<i>sen</i> ⁸⁹⁰	-	<i>sän</i> ⁸⁹¹

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 201-202.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Harezmi Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir. Teklik ikinci kişi zamirinde, hâllere göre kök ünlüsünün düzensiz bir gelişme göstermesi bu dönemde de devam etmektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*, *-é-*. Bu zamirin kök ünlüsüyle ilgili Türkçenin daha önceki dönemlerinden farkı, kapalı *-é-* sesinin kök ünlüsünde tevsik edilmiş olmasıdır. Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol

⁸⁹⁰ Recep Toparlı, bu hâllerin dışında teklik birinci kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *sensiz* (*sinsiz*) biçiminde vermiştir. (Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27.)

⁸⁹¹ János Eckmann, yokluk hâli olarak kaydetmiştir: *sänsizin* “sen olmadan” (Mağ. 296r: 10). (János Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, *Târîhi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979a, s. 202.)

Yüksekkaya'nın çalışmalarında *sen* zamiri yönelme ve yön gösterme hâli hariç *-é-* sesiyle gösterilmiştir.

senin ve *seniñle* (*sininle*) biçiminde, iki farklı araç hâli Harezmi Türkçesi metinlerinde geçmektedir.

sen zamirine *+siz* eki eklenmesi sonucunda *sensiz* biçiminde zarfı bir yapı meydana gelmiştir: *sensiz* “sensiz” (KE 69r 11).

Son olarak da Harezmi Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.67. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>sen</i> (HKTer. 157b/1=7/89)
bel.	<i>seni</i> (NF 7-7)
yönl.	<i>sañga</i> (NF 8-12)
bul.	<i>sende</i> (NF 104-1)
ayr.	<i>sendin</i> (NF 14-12)
ilgi	<i>seniñ</i> (NF 8-5)

3.5.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.68. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yaln	<i>ol</i>	<i>ol / o</i>
bel.	<i>anı</i>	<i>anı, onı</i>
yönl.	<i>añgar</i>	<i>aña, oña</i>
bul.	<i>anda</i>	<i>anda</i>
ayr.	<i>andın</i>	<i>andın, andan, anda</i>
yön	-	<i>añar</i>
ilgi	<i>anıñ</i>	<i>anıñ</i>
araç	<i>anıñla</i>	<i>anın</i>
eşit.	<i>ança</i>	<i>ança</i>
diğer	<i>an⁺⁸⁹²</i>	-

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195.

Çalışmamızda, Harezmi Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *an+* diye iki grup hâlinde tasnif ettik:

Tablo 3.69. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yaln	<i>ol</i> (HKTer. 30a/6=2/204)	-

⁸⁹² Recep Toparlı, bu hâllerin dışında teklik birinci kişi zamirinin bulunmazlık hâlini *ansız* biçiminde vermiştir. (Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27.)

bel.	-	<i>anı</i> (NF 3-14)
yönl.	-	<i>añga</i> (NF 14-14)
bul.	-	<i>anda</i> (NF 190-4)
ayr.	-	<i>andın</i> (NF 5-17) <i>andan</i> (NF 370-2)
yön	-	<i>añgar</i> (NF 43-4)
ilgi	-	<i>anıñg</i> (NF 4-10)
araç	-	<i>anın</i> (MM 268/4)
eşit.	-	<i>añça</i> (NF 20-17)

Harezmi Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Zamir çekiminde ünsüz uyumsuzluğu tespit edilememiştir.

an+ zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal anlamda *anda* “orada, oraya”; zamansal anlamda ise *anda* “o zaman” biçiminde kalıplaşmıştır: *anda* (NF 18-6) “orada, oraya”; *anda* (NF 13-4) “o zaman”.

an+ zamirinin, ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal olarak *andın* “oradan” ve zamansal olarak da *andın* “ondan sonra” anlamında kalıplaşmıştır: *andın* (NF 45-13) “oradan”, *andın* (NF 10-11) “ondan sonra”.

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda *añça* “böyle, öylece, o şekilde, o kadar” şeklinde tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *añça* (NF 20-17), *añçada* (NF 178-16), *añçasını* (NF 59-10).

Harezmi Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *anıñgla* vb.

anın ve *anıñla* biçiminde iki farklı araç hâli Harezmi Türkçesinde kullanılmaktadır.

3.5.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.70. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekkaya	Eckmann
yalın	<i>biz</i> (<i>bizler</i>)	<i>biz</i> / <i>bizler</i>	<i>biz</i> , <i>bizlär</i> (<i>biz</i> , <i>bizler</i>)
bel.	<i>bizni</i> (<i>bizlerni</i>)	<i>bizni</i> , <i>bizlerni</i>	<i>biz(lär)ni</i>
yönl.	<i>bizge</i> (<i>bizlerge</i>)	<i>bizge</i> , <i>bizlerge</i> , <i>bize</i>	<i>biz(lär)kä</i> / <i>-gä</i>
bul.	<i>bizde</i> (<i>bizlerde</i>)	<i>bizde</i> , <i>bizlerde</i>	-
ayr.	<i>bizdin</i> (<i>bizlerdin</i>)	<i>bizdin</i> , <i>bizlerdin</i>	<i>biz(lär)din</i>
ilgi	<i>biziñg</i> (<i>bizniñg</i> , <i>bizim</i> , <i>bizlerniñg</i> , <i>bizleriñg</i>)	<i>biziñ</i> , <i>bizlerniñ</i> , <i>bizniñ</i> , <i>bizim</i>	<i>biziñ</i> (Rab., MM, NF, Mah), <i>bizim</i> (HŞ, NF)

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 201-202.

Harezmi Türkçesinde hâllere göre düzenli bir çekim sistemi mevcuttur. Teklik birinci kişi zamirinde de tespit ettiğimiz gibi *biziñ* ve *bizim* biçiminde iki farklı ilgi hâli biçimi dikkat çekmektedir.

Öte yandan çokluk birinci kişi zamiri, *biz* ve *bizler* biçiminde hâl ekleriyle çekime girmektedir. Yüklem bağlayıcısı olarak da kişi zamirleri hâlâ işlev görmektedir: *arığ-biz* (NF 277-5).

Tablo 3.71. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>biz</i> (NF 23-13) <i>bizler</i> (NF 14-17)
bel.	<i>bizni</i> (NF 102-9) <i>bizlerni</i> (NF 71-1)
yönl.	<i>bizke</i> (NF 6-4) <i>bizlerke</i> (NF 11-6)
bul.	<i>bizde</i> (NF 378-12) <i>bizlerde</i> (NF 24-4)
ayr.	<i>bizdin</i> (NF 39-3) <i>bizlerdin</i> (NF 291-12)
ilgi	<i>biziñ</i> (NF 20-12), <i>bizim</i> (NF 21-11) <i>bizlerniñ</i> (NF 304-17)

3.5.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.72. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekaya	Eckmann
yahn	<i>siz</i> (<i>sizler</i>)	<i>siz / sizler</i>	<i>siz, sizlär</i> “biz”
bel.	<i>sizni</i> (<i>sizlerni</i>)	<i>sizni, sizlerni</i>	<i>siz(lär)ni</i>
yönl.	<i>sizge</i> (<i>sizlerge</i>)	<i>sizge, sizlerge, size</i>	<i>siz(lär)kä / -gä</i>
bul.	<i>sizde</i> (<i>sizlerde</i>)	<i>sizde, sizlerde</i>	-
ayr.	<i>sizdin</i> (<i>sizlerdin</i>)	<i>sizdin, sizlerdin</i>	<i>siz(lär)din</i>
ilgi	<i>siziñ</i> (<i>sizniñ, sizlerniñ, sizleriñ</i>)	<i>siziñ, sizniñ, sizlerniñ</i>	<i>siziñ, sizlärniñ</i>

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 201-202.

Tespit edilebilen sıra dışı bir özellik yoktur. Bu zamirin tarafımızdan tevsik edilen şekilleri aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.73. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>siz</i> (NF 14-3) <i>sizler</i> (NF 4-4)
bel.	<i>sizni</i> (NF 26-6) <i>sizlerni</i> (NF 17-3)
yönl.	<i>sizke</i> (NF 4-5)

	<i>sizlerke</i> (NF 15-8)
bul.	<i>sizlerde</i> (NF 22-1)
ayr.	<i>sizdin</i> (NF 85-13) <i>sizlerdin</i> (NF 110-17)
ilgi	<i>siziñg</i> (NF 20-3) <i>sizlerniñg</i> (NF 76-7)

3.5.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.74. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yalın	<i>alar</i> (<i>anlar</i>)	<i>olar</i> / <i>anlar</i> / <i>alar</i>
bel.	<i>alarnı</i> (<i>anlarnı</i>)	<i>olarnı</i> , <i>anlarnı</i> , <i>alarnı</i>
yönl.	<i>alarğa</i> (<i>anlarğa</i>)	<i>olarğa</i> , <i>anlarğa</i> , <i>alarğa</i>
bul.	<i>alarda</i> (<i>anlarda</i>)	<i>olarda</i> , <i>anlarda</i>
ayr.	<i>alardın</i> (<i>anlardın</i>)	<i>olardın</i> , <i>anlardın</i> , <i>alardın</i>
ilgi	<i>alarnıñg</i> (<i>anlarnıñg</i>)	<i>olarnıñ</i> , <i>anlarnıñ</i> , <i>alarnıñ</i>
eşit.	-	<i>anlarça</i>

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195.

Teklik üçüncü kişilerde düşündüğümüz gibi çokluk üçüncü kişilerde de iki farklı kökün yalın ve çekimli hâlleri belgelenmiştir:

Tablo 3.75. Harezmi Türkçesinde tanımladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>olar</i> (KTS 140, 9)	<i>anlar</i> (NF 11-8) <i>alar</i> (NF 284-17)
bel.	<i>olarnı</i> (KTS 139b, 28)	<i>anlarnı</i> (NF 42-13)
yönl.	<i>olarğa</i> (KTS 82, 12)	<i>anlarğa</i> (NF 2-17) <i>anlarğa</i> (NF 34-3)
ayr.	-	<i>anlardın</i> (NF 31-9)
ilgi	<i>olarıñ</i> (KTS 140, 11)	<i>anlarnıñg</i> (NF 41-15) <i>anlarıñ</i> (KTS 45b, 5)

I. biçim *olar*'ın haricinde, II. biçim çokluk üçüncü kişi zamirinin yalın hâlinde iki farklı yapı tanımlanmıştır. Bunlardan birincisi alışık olduğumuz şekilde *an+* zamirinin üzerine eklenen çokluk ekiyle oluşmuştur: *anlar* < *an+lar*. İkincisi ise *alar* biçimindedir. Bu biçimde çekim hâlinde ortaya çıkan *-n-* sesinin yokluğu dikkat çekmektedir.

Ünsüz uyumsuzluğu hem *olarğa* hem de *anlarğa* biçiminde gözlemlenmektedir.

3.5.2. İşaret Zamirleri:⁸⁹³

⁸⁹³ Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya çalışmalarının işaret zamirleri kısmında Harezmi Türkçesindeki işaret zamirlerini şu şekilde vermişlerdir: *bu*, *uş*, *uşbu*, *uşol*, *ol*, *o*, *bular*, *munlar*, *anlar*, *alar*, *olar*. Bahsi geçen

3.5.2.1. *bu*:

Tablo 3.76. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı		Eckmann	
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
yalın	<i>bu</i>	<i>bular</i>	<i>bu</i>	<i>bular</i> (bütün metinler NF dahil), <i>munlar</i> (NF)
bel.	<i>munı</i>	<i>bularnı</i> (<i>munlarnı</i>)	<i>munı</i>	<i>bularnı</i> , <i>munlarnı</i>
yönl.	<i>munğa</i> (<i>munğar</i>)	<i>bularğa</i> (<i>munlarğa</i>)	<i>munğa</i> , <i>munğar</i>	<i>bularğa</i> , <i>munlarğa</i> /-ğa
bul.	<i>munda</i>	<i>bularda</i> (<i>munlarda</i>)	<i>munda</i> “burada”	<i>bularda</i> , <i>munlarda</i>
ayr.	<i>mundın</i>	<i>bulardın</i> (<i>munlardın</i>)	<i>mundın</i>	<i>bulardın</i> , <i>munlardın</i>
ilgi	<i>mununğ</i>	<i>bularnıñ</i> (<i>munlarnıñ</i>)	<i>munuñ</i>	<i>bularnıñ</i> , <i>munlarnıñ</i>
eşit.	<i>munça</i>	-	-	-
araç	-	-	<i>munun</i> “bununla”	-
diğer	<i>mun</i> ⁸⁹⁴	-	-	<i>bu</i> ⁸⁹⁵

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 28; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 202.

Tespit edilen örneklerin genel özellikleri için şunları diyebiliriz: Teklilik yalın hâlde (*b-*) ve çekimli hâllerde (*m-*) ön seste *b-* > *m-* değişikliği söz konusudur. Aynı ses hadisesi çokluk çekimlerinde farklılaşmaktadır. Çokluk için *bular* biçiminin yanında *munlar* biçimi de tespit edilmektedir. Bu iki biçimde de ön seste *b-*'li ve *m-*'li şekiller hâl eklerine göre tanımlanabilmektedir. Ön seste *m-* ünsüzünü bulandıran biçimlerin ayırt edici özelliği çekim hâlinde ortaya çıkan *-n-* sesini almalarıdır: *munlar*, *munlarnı* vb.

Ayrıca *bu* zamiriyle ilişkili diğer şekiller şunlardır: *mundağ* (NF 4-8) “böyle, bu şekilde”, *mundağok* (NF 125-10) “böylece, tam bu şekilde”.

Harezmi Türkçesi metinlerinden tanımlanan *bu* işaret zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.77. Harezmi Türkçesinde tanımladığımız *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bu</i> (NF 296-15) <i>bular</i> (NF 19-2) <i>munlar</i> (NF 12-3)
bel.	<i>munı</i> (NF 32-9) <i>munu</i> (NF 112-7) <i>bularnı</i> (NF 40-6)

araştırmacıların verilerinde ayrıntıya inilmemiş, sadece yalın hâller belirtilmiştir. (Mustafa Argunşah, Gülten Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 194.)

⁸⁹⁴ Recep Toparlı, *bu* işaret zamiriyle ilgili diğer şekilleri şu şekilde göstermiştir: *muntek*, *mununğ tig*, *mundağ*, *mundağok*. (Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 27.)

⁸⁹⁵ Eckmann, incelemesinde bu şekilleri işaret zamirlerinin hâl çekimlerine dâhil etmeden sıralamayı tercih etmiştir: *munça* “bunca”, *munğar*, *munğar tig*, *mundağ* “bunun gibi, böyle, bunun kadar”, *mundağ ok* “tam bunun gibi”, *bunsuzun* “bunsuz, bu olmadan” (MM 33:16). (János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 202.)

	<i>munlarnı</i> (NF 13-4)
yönl.	<i>muŋga</i> (NF 45-5) <i>bularğa</i> (NF 54-2) <i>munlarğa</i> (NF 27-3) <i>munlarka</i> (NF 71-4)
bul.	<i>munda</i> (NF 15-9) <i>bularda</i> (NF 121-11) <i>munlarda</i> (NF 292-2)
ayr.	<i>mundın</i> (NF 40-2) <i>bulardın</i> (NF 98-8) <i>munlardın</i> (NF 115-3)
yön	<i>muŋgar</i> (NF 112-16)
ilgi	<i>munuŋ</i> (NF 19-5) <i>bularnuŋ</i> (NF 119-16) <i>munlarnuŋ</i> (NF 160-1)
eşit.	<i>munça</i> (NF 6-1) ⁸⁹⁶

3.5.2.2. *ol*:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.5.1.3., Tablo 3.69.; § 3.5.1.6., Tablo 3.75.).

Bu kısımda diğer araştırmacıların tanıkladıkları biçimler sunulmuştur. Bizim görüşümüze göre *ol* ve *an+* kökleri birbirinden ayrı köklerdir.

Tablo 3.78. Harezmi Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Toparlı		Eckmann	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yahn	<i>ol</i>	<i>olar (anlar, alar)</i>	<i>ol</i>	<i>olar (Rab. MM, HŞ), anlar (NF), alar (Rab., HŞ)</i>
bel.	<i>anı</i>	<i>alarnı (olarnı, anlarnı)</i>	<i>anı</i>	<i>olarnı, anlarnı</i>
yönl.	<i>aŋga (aŋgar)</i>	<i>alarğa (olarğa, anlarğa)</i>	<i>aŋa, aŋar</i>	<i>olarğa, anlarağa /-ğa, alarka</i>
bul.	<i>anda</i>	<i>alarda (olarda, anlarda)</i>	<i>anda “orada, ondan”</i>	<i>alarda, anlarda</i>
ayr.	<i>andın</i>	<i>alardın (olardın, anlardın)</i>	<i>andın</i>	<i>olardın, anlardın, alardın</i>
ilgi	<i>anıŋ</i>	<i>alarnıŋ (olarnıŋ, anlarnıŋ)</i>	<i>anıŋ</i>	<i>olarnıŋ, anlarnıŋ</i>
eşit.	<i>ança</i>	-	-	-
araç	<i>anıŋla</i>	-	<i>anın “onunla, onun için”</i>	-
diğer	-	-	<i>an⁺</i> ⁸⁹⁷	-

Kaynak: Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 28; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 202-203.

3.5.2.3. *an+*:

⁸⁹⁶ *munça* biçimi üzerine diğer hâl eklerini de alabilir: *munçağa* (NF 155-9), *munçadın* (NF 368-17).

⁸⁹⁷ Eckmann, incelemesinde bu şekilleri işaret zamirlerinin hâl çekimlerine dâhil etmeden sıralamayı tercih etmiştir: *ança* “onun gibi, onun kadar”, *bir ança* “bir onun gibi, bir o kadar”, *antäg, antig, anıŋ tig, andağ* “onun gibi, bu şekilde”, *andağ oğ* “tam onun gibi”, *ol kadar* “o kadar”. (János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 202-203.)

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.5.1.3., Tablo 3.69.; § 3.5.1.6., Tablo 3.75.).

3.5.3. Soru Zamirleri:

3.5.3.1. *kim*:

Harezmi Türkçesindeki *kim* soru zamirini araştırmacılar şu şekilde kaydetmişlerdir: Toparlı *kim* (belirtme *kimni*, yönelme *kimge*, bulunma *kimde*, ayrılma *kimdin*, ilgi *kimniŋg*, *kimmüŋg*)⁸⁹⁸; Eckmann *kim* [*kimniŋ*, *kim(n)üŋ*]⁸⁹⁹; Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya da *kim*.⁹⁰⁰

Harezmi Türkçesi metinlerinden tanımlanan *kim* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.79. Harezmi Türkçesinde tanımladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>kim</i> (NF 110-2) <i>kimler</i> (NF 56-12)
bel.	<i>kimni</i> (NF 6-7) <i>kimlerni</i> (NF 127-12)
yönl.	<i>kimke</i> (NF 37-10) <i>kimlerke</i> (NF 245-16)
bul.	<i>kimde</i> (NF 200-16)
ayr.	<i>kimdin</i> (NF 50-4) <i>kimlerdin</i> (NF 312-4)
ilgi	<i>kimniŋg</i> (NF 64-17) <i>kimmüŋg</i> (NF 37-2) <i>kimlerniŋg</i> (NF 179-9)

3.5.3.2. *ne*:

Harezmi Türkçesindeki *ne* soru zamirini araştırmacılar şu şekilde kaydetmişlerdir: Recep Toparlı *ne* (boldı); *neme*, *nime* “ne”⁹⁰¹; Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya da *ne*.⁹⁰²

Eckmann *ne* kökenli soru zamirlerine şu şekilleri örnek vermiştir: *nä*, *ne*, *ni* “ne?”, *nişä* “niçin, nasıl?”, *nämä*, *nimä* “ne?”, *näkä* “niçin?”, *nätäg* “nasıl?”, *näçä* “ne kadar?”, *näçük* “nasıl?”, *nälük* “niçin?”.⁹⁰³

ne kökenli diğer soru kelimeleri, Hilal Oytun Altun’un çalışmasında şöyle sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *ne* “ne”, *ne neng* “ne”, *neteg* “nasıl”, *neçe* “kaç, ne

⁸⁹⁸ Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 28.

⁸⁹⁹ János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.

⁹⁰⁰ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 194.

⁹⁰¹ Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 28.

⁹⁰² Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 194. (Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.)

⁹⁰³ János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.

kadar”; soru zarfları *ne* “niye”, *ne* “nasıl, nereden”, *neçe* “ne kadar”, *neçok* “nasıl”, *neteg* “nasıl”, *nirge* “nereye”, *nişe* “niye”.⁹⁰⁴

Harezmi Türkçesi metinlerinden tanıklanan *ne* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.80. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ne</i> (NF 13-12) <i>né</i> (NF 72-9) <i>neng</i> (HKTer. 556a/1=74/42)
bel.	<i>neni</i> (NF 229-15)
yönl.	<i>nege</i> (NF 115-9)
ayr.	<i>nedin</i> (NF 82-7)

3.5.3.3. *ka*+

Recep Toparlı çalışmasının soru zamirleri kısmında Harezmi Türkçesindeki *ka*+ kökenli soru zamirlerini şu şekilde vermiştir: *ka*yü “hangi, hangisi”; *ka*yusı (*ka*yusını, *ka*yusına, *ka*yusunda, *ka*yusundın, *ka*yusınıng).⁹⁰⁵

Eckmann, *ka*+ kökenli soru zamirlerine şunları kaydetmiştir: *ka*yü “hangi”, *ka*çan “ne zaman”, *ka*nı “hani”, *ka*ça “nereye?”, *ka*nda, *ka*da “nerede, nereye”, *ka*dın *ka*dın “nereden”.⁹⁰⁶

ka+ kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre Hilal Oytun Altun’un çalışmasında sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *ka*yü “hangi”, *ka*ç “kaç”; soru zarfları ise *ka*çan “ne zaman”, *ka*lı “nasıl”, *ka*ça “nereye”, *ka*dın “nereden”, *ka*nı “nerede”, *ka*da “nereye”, *ka*da “nerede”dir.⁹⁰⁷

3.5.4. Dönüşlülük Zamirleri:

Harezmi Türkçesindeki dönüşlülük zamirleri *kendü* ve *öz* kelimeleridir.⁹⁰⁸

Alışlageldiği gibi dönüşlülük zamirleri çokluk eki, iyelik ve hâl ekleriyle çekime girmektedir.

Tablo 3.81. Harezmi Türkçesinde tanıkladığımız dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

öz	<i>özüm, özün, özi, özümüz, özünüz, özleri</i>
kendü	<i>kendüm, kendün, kendüsi, kendümüz, kendünüz, kendüleri</i>

3.5.5. Belirsizlik Zamirleri:

⁹⁰⁴ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 43-51. (Kelime grupları alınmamıştır: *ne birle* vb.)

⁹⁰⁵ Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 28.

⁹⁰⁶ János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.

⁹⁰⁷ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 41-46. (Kelime grupları alınmamıştır: *ka*yü *vagt* vb.)

⁹⁰⁸ Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 29; Mustafa Argunşah, Gülten Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 194; János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.

Recep Toparlı çalışmasının belirsizlik zamirleri kısmında Harezmi Türkçesindeki belirsizlik zamirlerini şu şekilde vermiştir: *barçası* (*barçasınıñg*, *barçasınğa*, *barçasını*, *barçasında*, *barçasındın*), *barçaları* (*barçalarınıñg*, *barçalarını*, *barçalarınğa*, *barçalarında*, *barçalarındın*), *ba'zısı* (*ba'zısınıñg*, *ba'zısını*, *ba'zısınğa*, *ba'zısında*, *ba'zısındın*), *ba'zıları* (*ba'zılarınıñg*, *ba'zılarını*, *ba'zılarınğa*, *ba'zılarında*, *ba'zılarındın*), *biri* (*biriniñg*, *birini*, *biriñge*, *birinde*, *birindin*), *birisi* (*birisiniñg*, *birisini*, *birisinge*, *birisinde*, *birisindin*), *cümlesi* (*cümlesiniñg*, *cümlesini*, *cümlesinge*, *cümlesinde*, *cümlesindin*), *kimerse* (*kimerseniniñg*, *kimersenini*, *kimersege*, *kimersedede*, *kimersedin*), *adın* (*adınıñg*, *adını*, *adınğa*, *adında*, *adındın*), *kaşuğ* (*kaşuğnıñg*, *kaşuğnı*, *kaşuğğa*, *kaşuğda*, *kaşuğdın*), *kaşuğı* (*kaşuğınıñg*, *kaşuğını*, *kaşuğınğa*, *kaşuğında*, *kaşuğındın*), *kaşuğları* (*kaşuğlarınıñg*, *kaşuğlarını*, *kaşuğlarınğa*, *kaşuğlarında*, *kaşuğlarındın*).⁹⁰⁹

Harezmi Türkçesindeki Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya'nın belgelediği belirsizlik zamirleri şunlardır: *barı*, *barısı*, *ba'zısı*, *ba'zılar*, *ba'zıları*, *bir kim érse*, *bireğü* “biri, birisi”, *birev* “biri, birisi”, *biri*, *birisi*, *cümlesi*, *her birisi*, *kaşuğ*, *kaşuğı*, *kim érse*, *kimi*, *köpegü* “çoğu, bir çoğu”, *öñinler*, *özgeler*, *tégme birleri*, *tégmesi* vb.⁹¹⁰

Eckmann'ın⁹¹¹ kaydettiği örnekler şunlardır: *kimärsä* “kimse”, *adın*, *öñin*, *özgä* “başka”, *näärsä* “neyse”, *näçä* “nice”, *näçämä* “ne kadar”, *hıç*, *hēç* “hiç”.⁹¹²

⁹⁰⁹ Recep Toparlı, *age.*, 1992, s. 29.

⁹¹⁰ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 195. (Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.)

⁹¹¹ Eckmann'ın müşâreket zamiri başlığı altında ele aldığı şu şekiller de vardır: *biri biri* “birbiri”, *biri birkä* veya *biri birinä*, *biri birini*, *biri birimizni*, *biri biri birlä* “birbiriyle”, *ba'zuñız ba'zuñızğa* (NF 384:8). (János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.)

⁹¹² János Eckmann, *agm.*, 1979a, s. 203.

3.6. Kıpçak Türkçesinde Zamirler

3.6.1. Kişi Zamirleri:

3.6.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.82. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Karamanlioğlu ⁹¹³	Güner ⁹¹⁴	Argunşah-Sağol Yüksekaya ⁹¹⁵
yahn	<i>men</i> (CC)	<i>men</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK); <i>ben</i> (EH)	<i>bén</i> ~ <i>mén</i> (CC, R, KFT, Kİ, TA, İM, DM, MG, GT, KK, BM, TZ, MS, AB, KZ, KV, TB)	<i>men</i>
bel.	<i>meni</i> (CC)	<i>meni</i> (CC, EH, TZ, KK); <i>beni</i> (BM); <i>menni</i> ⁹¹⁶ (EH, KK)	<i>béni</i> ~ <i>méni</i> (CC, MS, TZ, İM, DM, KK, GT, AB, KZ)	<i>meni</i>
yönl.	<i>maḡa</i> ~ <i>maḡa</i> ~ <i>maa</i> (CC)	<i>maḡa</i> (T, CC); <i>maḡa</i> (CC); <i>maa</i> (CC, TZ)	<i>baḡa</i> ~ <i>maḡa</i> ~ <i>maḡa</i> ~ <i>ménge</i> ~ <i>maa</i> (MS, R, CC, KZ, TB, AB, TZ, DM, İN, TA, GT, İM)	<i>maḡa</i> , <i>maga</i>
bul.	<i>mende</i> (CC)	<i>mende</i> (CC, KK)	<i>ménde</i> (CC, AB, KZ, KK, GT)	<i>mende</i>
ayr.	<i>menden</i> (CC)	<i>menden</i> (CC, EH, TZ, KK)	<i>bénden</i> ~ <i>ménden</i> (R, TZ, CC, AB, KZ, TA, İM, DM, KK, MS)	<i>menden</i>
ilgi	<i>meniḡ</i> ~ <i>menim</i> ~ <i>menüm</i> (CC)	<i>menim</i> (CC, EH, BM, KK); <i>menning</i> (CC 63, 3); <i>memim</i> (CC 121, 5, 125, 37); <i>benim</i> [BM 12 (15, 4)]; <i>menüm</i> (katımda)	<i>ménim</i> ~ <i>ménüm</i> ~ <i>méniḡ</i> (CC, TB, AB, KZ, KK, DM, MG, MS, KFT, DM, TA, GT)	<i>menim</i> , <i>meniḡ</i>
eşit.	-	-	-	<i>mençe</i>
diğer	<i>men</i> ⁹¹⁷	<i>men</i> ⁹¹⁸	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, “Codex Cumanicus’un Dili”, *Târihi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 78-79;

⁹¹³ Kısaltmalar: T = Tercümanü Türkî ve Arabî; CC = Codex Cumanicus; EH = Kitâbü’l-İdrâk li Lisanü’l-etrâk; TZ = Et-tuhfetü’z-zekiyye fi’l-lûgati’t-Türkiyye; BM = Kitâbü Bulgati’l-müştak fi Lûgati’t-Türk ve’l-Kıfçak; KK = El-Kavâninü’l-küllîye li zabti’l-lûgati’t-Türkiyye. (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. XXI-XXVII.)

⁹¹⁴ Kısaltmalar: AB = Alğış Bitiği; BM = Kitâbü Bulgati’l-Müştak Fî Lûgati’t-Türk ve’l-Kıfçak; CC = Codex Cumanicus; DM = Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye; GT = Kitâbü Gülîstân bi’t-Türkî; İM = İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin Tercümesi; İN = Kitâbü İlmi’n-Nüşâb Tercümesi; KE = Kitâbü’l-Ef’âl; KFT = Kitâbü’l-Fıkh bi Lisâni’t-Türkî; Kİ = Kitâbü’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk; KK = El-Kavâninü’l-Küllîye li Zabti’l-Lûgati’t-Türkiyye; KV = Kamanets Vakayinâmesi; KZ = Kıpçakça Zebur; MG = Münyetü’l-Guzât Tercümesi; MS = Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu’l-Leysi’s-Semerkanî Tercümesi; R = Resûli Sözlüğü; RH = Kitâbü Riyâzati’l-Hayl Tercümesi; TA = Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî; TB = Töre Bitiği; TZ = Et-tuhfetü’z-zekiyye Fi’l-lûgati’t-Türkiyye. (Galip Güner, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 17-19.)

⁹¹⁵ Bu çalışmada zamir şekillerinin tespit edildiği künye bilgileri gösterilmemiştir.

⁹¹⁶ Karamanlioğlu, EH ve KK’de bu zamirin aslının kıyasa göre *menni* biçiminde kaydedildiğini not düşmüştür. (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 78.)

⁹¹⁷ *menimni* (CC 67, 2). (Annemarie von Gabain, “Codex Cumanicus’un Dili”, *Târihi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 101.)

⁹¹⁸ *menimni* (CC 67, 2). (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 78.)

Galip Güner, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülten Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Farklı araştırmacılar tarafından tanıklanan Kıpçak Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön sesteki *b- ~ m-* değişkenliği Kıpçak Türkçesinde son derece ilginç bir hâl sergilemektedir. Bu değişkenlik sadece bu zamirin yalın hâlinde değil; çekime girmiş şekillerinde de gözlemlenmektedir. Bu durum bize Köktürk Türkçesinden itibaren yazı dilinde kaydedebildiğimiz ikili şekillerin bu saha metinlerinde de tanıklandığını ispat etmektedir. Özellikle yalın ve çekime girmiş hâllerde, ön seste *b-*'yi bulandıran örnekler ağız farklılıklarının ilgili eserlerde tanıklanmış şekilleri olarak değerlendirilmelidir. Bu ağız farklılıklarının muhtemel sebebi ise Oğuz Türkçesinin bu dönem eserlerindeki etkisi olmalıdır. Bu zamirin kök ünlüsünde herhangi bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Alışlageldiği gibi kök ünlüsünde *-e-*, *-i-*, *-a-* sesleri görülmektedir. Sadece Güner'in verdiği teklik birinci (ve ikinci) kişi zamirinde kök ünlüsü *é* sesiyle işaretlenmiştir.

Yönelme hâlinde tanıklanan *baŋa ~ maŋa ~ mağa ~ maa ~ mänge* biçimleri içerisinde bu dönem metinlerine kadar rastladığımız *baŋa ~ maŋa* haricindeki *mağa ~ maa ~ mänge* şekilleri birtakım ses olaylarına maruz kalmıştır. Bize göre *mağa* biçimi, şu şekilde gelişmiştir: *ben+iŋ+(g)e ~ men+iŋ-(g)e > beŋe ~ meŋe > baŋa ~ maŋa > mağa*.

maa biçimi ise ünsüz erimesi sonucunda şu şekilde gelişmiş olmalıdır: *ben+iŋ+(g)e ~ men+iŋ+(g)e > beŋe ~ meŋe > baŋa ~ maŋa > mee ~ maa*.

menge biçimi ise belki de bugüne kadar tanıklanamayan teklik birinci kişi zamirinin yönelme hâlindeki asli şekline en yakın biçim olarak değerlendirilebilir: *ben+ge > menge*.

İlgi hâlinde *meniŋ* biçiminin dışında Harezmi Türkçesinden itibaren örneklerine rastladığımız *menim* biçiminin yuvarlak ünlülü *menüm* şekli de tespit edilmiştir. *menüm* biçiminde ilgi hâli ekinin yuvarlaklaşması *m* sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisinden kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca Oğuz Türkçesinin izi olarak düşündüğümüz ön seste *b-*'li *benim* zamiri de belgelenmiştir.

Kıpçak Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle bağlanmasında ünsüz uyumu düzenlidir.

Uygur Türkçesinden itibaren ek yığılması veya katmerli çekim örneği olarak verdiğimiz zamir biçimleri Kıpçak Türkçesinde bu şahıs için de tevsik edilmiştir: *mënim-*

ni (CC I 34a/2). Bu durum için Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya, Memluk Kıpçak Türkçesinden farklı olarak Codex Cumanicus'ta 1., 2. ve 3. teklik kişi zamirlerinin ilgi durumunun üzerine yükleme durumu eki getirildiğini belirtmektedirler: *menimni, seniñni, anıñni*.⁹¹⁹

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.83. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>men</i> (GT 11/5) <i>mèn</i> (CC I 5a/17) <i>ben</i> (EH s. 36)
bel.	<i>meni</i> (GT 14/13) <i>mèni</i> (CC I 33b/5) <i>mini</i> (?) (GT 68/9) <i>beni</i> (BM 15, 4) <i>menni</i> (KK 41b/2)
yönl.	<i>maña</i> (GT 15/2) <i>baña</i> (KEf. 54b/2) <i>maa</i> (CC II 76a/9)
bul.	<i>mende</i> (GT 146/12) <i>mènde</i> (CC I 15a/1)
ayr.	<i>menden</i> (GT 9/13) <i>mènden</i> (CC I 33b/6)
ilgi	<i>menim</i> (GT 5/1) <i>meniñ</i> (GT 275/3) <i>mèniñ</i> (CC I 33b/3) <i>mènim</i> (CC I 34a/1) <i>menüm</i> (KK 34/6) <i>benim</i> (BM 15, 4)

3.6.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.84. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Karamanhoğlu	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>sen</i> (CC)	<i>sen</i> (T, CC, EH, BM, KK); <i>senġ</i> (TZ) ⁹²⁰	<i>sén</i> (GG, R, DM, MG, AB, KK, GT, İM, TA, Kİ, BM, TZ, KFT, KZ).	<i>sen</i>
bel.	<i>seni</i> (CC)	<i>seni</i> (CC, EH, TZ, KK), <i>senni</i> (EH)	<i>sèni</i> (CC, TZ, KZ, GT, KK, MG, DM, İM, MS)	<i>seni</i>
yönl.	<i>saña ~ sağa ~ saha</i> 111, 15 ~	<i>sañğa</i> (T, CC, BM); <i>sağa</i> (CC, EH, KK); <i>saa</i> (CC, TZ)	<i>saña ~ sağa ~ saa</i> (CC, R, AB, TB, KZ,	<i>saña, saga, saa</i>

⁹¹⁹ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

⁹²⁰ Karamanhoğlu, TZ'de *sen* şahıs zamirinin yahn hâlde hep *senġ* (39b 12, 40b 9 vb.), hatta ayrılma hâlinde de *senġden* (55a 13) biçiminde tanıklanmasını büyük ihtimalle bazı fiil çekimlerinde ekleşmiş şekil ile karıştırılmasından kaynaklanabileceğini düşünmektedir. (Ali Fehmi Karamanhoğlu, *age.*, 1994, s. 80.) *senġ* (TZ 39b 12) biçiminde, son seste *-ñ* ünsüzünün görülmesi noktasında Karamanhoğlu'nun açıklaması tarafımızdan da ikna edici gözükmektedir.

	<i>saa ~ sa</i> (CC)		MS, BM, İN, TZ, İM, MG, TA, DM)	
bul.	<i>sende</i> (CC)	<i>sende</i> (CC, KK)	<i>sénde</i> (CC, GT, KK, DM, KZ)	<i>sende</i>
ayr.	<i>senden</i> (CC)	<i>senden</i> (T, CC, EH, TZ, KK) <i>senġden</i> (TZ)	<i>sénden ~ séndin</i> (CC, R, AB, KZ, MS, İN, TZ, GT, KK, DM, İM, TA, MG)	<i>senden</i>
ilgi	<i>seniŋ ~ senig</i> (CC); <i>senin</i> (67, 26) ⁹²¹	<i>seniŋ</i> (CC); <i>senniŋ</i> (bir yerde; CC 66, 4); <i>senin</i> (T, EH, BM, KK), <i>senün</i> (BM)	<i>séniŋ ~ séniŋ</i> (CC, AB, TB, KZ, KK, TA, MG, MG, GT, İM, MS)	<i>seniŋ, senin</i>
araç	<i>senin bile</i> 65, 9	-	-	-
diğer	<i>sen</i> ⁹²²	<i>sen</i> ⁹²³	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 80-81; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Kıpçak Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Ön seste *s-* ünsüzü sabittir. Kıpçak Türkçesinde, hâllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-e-*, *-i-*, *-a-*. Güner'in işaretlemelerinde teklik ikinci (ve birinci) kişi zamirinde kök ünlüsü *é* sesiyle işaretlenmiştir.

Yönelme hâlinde tanımlanan *saŋa ~ sağa ~ saha ~ saa ~ sa* biçimleri dikkat çekicidir. Bize göre *sağa* biçimi şu şekilde gelişmiştir: *sen+iŋ+(g)e > seŋe > saŋa > sağa*.

saa biçimi ise ünsüz erimesi sonucunda şu şekilde gelişmiş olmalıdır: *sen+iŋ+(g)e > seŋe > saŋa > saa*.

Düzlük yuvarlaklık uyumunun dışında kalan *senüŋ* biçimi dikkat çekicidir. Yine bu zamirin ilgi hâli biçiminde, ilgi hâli ekinin son sesinin *ŋ > n* değişikliğine uğradığı gözlemlenmektedir.

Kıpçak Türkçesinde, teklik birinci kişi zamirinde vurguladığımız gibi katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik ikinci kişi zamiri için de belgelenmektedir: *séniŋni* (CC I 34a/27).

sen zamirinin yokluk biçimi *sensiz* (GT 235/9) biçiminde zarfsı bir yapı meydana getirmiştir.

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

⁹²¹ Eckmann, *ŋ ~ n* değişmesiyle meydana gelmiş yan hal (?) olarak bu biçimi izah etmektedir.

⁹²² *seniŋ+ni* (CC 67, 27).

⁹²³ *seniŋni* (CC 67, 26-27).

Tablo 3.85. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>sen</i> (GT 8/12) <i>sên</i> (CC I 33b/13) <i>señ</i> (TZ 39b 12) <i>sin</i> (MĠ 3b-8)
bel.	<i>seni</i> (GT 30/4) <i>sêni</i> (CC I 33b/16) <i>senni</i> (EH s. 139) <i>sini</i> (MĠ 43b-3)
yönl.	<i>saña</i> (GT 6/9) <i>sağa</i> (CC A9) <i>saga</i> (CC 29, 3) <i>saa</i> (CC II 71a/14)
bul.	<i>sende</i> (GT 51/12) <i>sênde</i> (CC II 70a/17) <i>sinde</i> (MĠ 18b-9)
ayr.	<i>senden</i> (GT 36/2) <i>sênden</i> (CC I 33b/18) <i>señden</i> (TZ 55a 13) <i>sindin</i> (MĠ 37b-4)
ilgi	<i>seniñ</i> (GT 6/13) <i>sêniñ</i> (CC I 33b/14) <i>senin</i> (bile) (BM 14, 13) <i>senün</i> (BM 15, 3) <i>senniñ</i> (CC 66, 4) <i>siniñ</i> (MĠ 27a-3) <i>sinüñ</i> (MĠ 36a-6)

3.6.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.86. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Karamanlioğlu ⁹²⁴			Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>ol</i>	<i>öz</i> (CC, EH, TZ)	<i>kendi</i> (TZ, CC); <i>kensi</i> (CC, EH, KK) ⁹²⁵ ; <i>kens</i> (TZ 36a 7), <i>kendü</i> (EH)	<i>ol</i> (CC, Kİ, TA, DM, MG, İM, GT, KK, AB, KZ, KV).	<i>ol</i>
bel.	-	-	<i>kensini</i> (TZ)	<i>anı</i> (CC, KZ, İN, İM, MG, KK, GT, BM)	<i>anı, onı</i>
yönl.	<i>aar</i> (CC)	-	<i>kensine</i> (CC)	<i>aña ~ anğa</i> (CC, İM, TA, MG, GT, BM, R)	<i>aña, anğa</i>
bul.	<i>anda</i> (CC)	-	<i>kenside</i> (KK)	<i>anda</i> (CC, KZ, İM, MG, GT)	<i>anda</i>

⁹²⁴ Karamanlioğlu üçüncü şahıs teklik ve çokluk şekillerinin şahıs zamiri olarak kullanımına örnek verdiği gibi asıl çekim biçimini ise işaret sözlüğü kısmında göstermiştir. Karamanlioğlu, kökeni konusunda çeşitli görüşler olan 3. şahıs “ol” zamirinin yerine, Kıpçakça gramer kitapları TZ ve KK’de *kendi*, *kensi* ve *özi* sözlüklerinin verildiğini belirtmektedir. Sadece EH’da ve bir sözlük niteliğindeki T’da *ol*, işaret isimlerinde olduğu gibi şahıs zamirlerinin arasında da gösterilmiştir, demektir. Yine Karamanlioğlu’ndan öğrendiğimize göre TZ’de de işaret isimleri bahsinde bu ortaklık belirtilmiştir. EH’da ise *ol* yanında çokluk *onlar* şeklinden bir de *on* tasavvur edilmiş (T’da çokluk *anlar*) ve buna göre çokluk şekli için birtakım görüşler ileri sürülmüştür. (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 81.)

⁹²⁵ *kendi* ve *kensi* kelimelerinin sonundaki *i* ünlüsü *özi*’de olduğu gibi üçüncü şahıs iyelik eki olarak tasavvur edilmekte ve TZ’de *özi* ile birlikte *kens* (36a 7) şeklinde de geçtiği belirtilmektedir. (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 83.)

ayr.	<i>andan</i> (CC)	-	<i>kensiden</i> (KK)	<i>andan ~ andın</i> (CC, R, KZ, İN, TA, İM, KK, GT, MG)	<i>andan, andın</i>
yön	-	-	-	-	<i>añar, agar</i>
ilgi	-	-	<i>kensiñgni</i> (CC)	<i>anıñ ~ anıñ</i> (CC, KZ, BV, İM, KK, TA, MG, İN).	<i>anıñ, anıñ</i>
eşit.	-	-	-	-	<i>ança</i>
diğer	an ⁹²⁶	-	-	-	-

Kaynak: Ali Fehmi Karamanloğlu, *age.*, 1994, s. 81-82; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Çalışmamızda, Kıpçak Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *an+* biçiminde, iki grup hâlinde tasnif ettik.

Tablo 3.87. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamininin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yahn	<i>ol</i> (MĠ 13a-7) işaret zamiri <i>ol</i> (KK 59a 2-3)	-
bel.	<i>onu</i> (TZ 64b 10)	<i>anı</i> (KK 41b/9)
yönl.	<i>oña</i> (TZ 41b 1)	<i>aña</i> (CC II 61a/18-19) <i>anğa</i> (BM 15, 3) <i>anğa</i> (CC 145, 4) <i>annga</i> (CC 147, 10)
bul.	-	<i>anda</i> “orada” (KK 45a/2)
ayr.	-	<i>andan</i> “ondan” (KK 54a/8) <i>andan</i> (CC 61, 15) <i>andın</i> (KEf. 3b/7)
yön	-	<i>añar</i> (CC I 11a/13) <i>anar</i> “onlara” (TZ 41a 13) <i>añar</i> (KEf. 20b/3) <i>agar</i> (CC 21, 13-14) <i>aar</i> (CC I 34a/5)
ilgi	<i>onuñ</i> (TZ 87b 1)	<i>anıñ</i> (KK 54b/12) <i>anıñ</i> (KEf. 14a/8)
eşit.	-	<i>ança</i> (CC II 62a/18)

ol zamininin yapısını **o+l* biçiminde düşündüğümüzü daha önce belirtmiştik. Bu zaminin sonundaki *-l* ünsüzünün ise gösterme / pekiştirme işlevine sahip olduğunu düşünmekteyiz. Kanaatimize göre kişi ve işaret zamininin orijinalinde bulunmayan *-l* ünsüzü daha sonradan bu zaminin anlamını pekiştirmek için eklenmiş ve bu zamirde kalıplaşmıştır: *o > *o+l* > *ol*. Daha sonraki gelişimi ise şu şekilde olmalıdır: *-l* ünsüzü çekim hâlinde kökten ayrılmakta ve zahir kökü, zahir çekimlerinde ortaya çıkan *-n-* ünsüzüyle hâl eklerine bağlanmaktadır: *onuñ* (TZ 87b 1).

ol teklik üçüncü kişi zahir, yüklem bağlayıcısı olarak da tanıklanmaktadır: *fetl ol durur* (MĠ 66b-2).

⁹²⁶ *anıñgni* (CC 68, 1, 2).

Kıpçak Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

an+ zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlamda kalıplaşmıştır: *anda* “orada” (EH s. 119), (CC I 31a/20).

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *ança* “onca; o kadar, öyle” (CC II 61a/18-19), (KEf. 41a/2).

an+ zamirinin, ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi “ondan sonra” anlamında da kullanılmaktadır: *andan* (CC II 61b/18), *andın* (KEf. 38b/8).

Yön gösterme hâlinde *aar* (CC 67, 5) biçimi ünsüz erimesi neticesinde oluşmuş olmalıdır: *an+garu* > *añar* > *aar*.

agar (CC 21, 13-14) şeklinde çekim sırasında ortaya çıkan *-n-* sesi görülmemektedir.

Düzlük yuvarlaklık uyumunun dışında kalan *anuñ* biçimi dikkat çekicidir.

Karamanlıoğlu, *ançağına* (CC 59, 11) yapısında *an* zamirinin ilgi hâli biçiminin üzerine küçültme eki aldığını kaydetmiştir.⁹²⁷ Hemen belirtmeliyiz ki zamirler nadir de olsa yapım ekleri ile çekime girmektedirler: *an+ça+ğına* “biraz, azıcık, ancacık”.

Kıpçak Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *anıñni* (CC 62, 1, 2).

3.6.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.88. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Karamanlıoğlu	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>biz</i>	<i>biz</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK), <i>miz</i> (EH 30, 36; KK 47) ⁹²⁸ ; <i>bizler</i> (CC, EH) ⁹²⁹	<i>biz</i> ~ <i>miz</i> (CC, R, KZ, TB, KFT, KI, KK, MG, GT, İM, TA, DM, BM,	<i>biz, miz, bizler</i>

⁹²⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 86.

⁹²⁸ “KK’de *biz* ve *miz*’in her ikisinin de fasih Türkçede müstâmel olduğu, ancak *biz*’in daha çok kullanıldığı kaydedilmiştir (KK 47). EH’da ise *biz*’in aslının *miz* olduğu kayıtlıdır.” (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 79.)

⁹²⁹ Karamanlıoğlu, çokluk olarak ayrı bir alt başlıkta değerlendirmiştir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 79.)

			TZ, AB)	
bel.	<i>bizni</i> [istisna: <i>bizin</i> 66,11; 67,24 “nostrum” (muhtemelen İtalyanların bir yanlış anlaması aslında bir yan hâl)]	<i>bizni</i> (CC, EH, TZ, KK)	<i>bizni</i> (CC, KZ, TZ, GT, KK, İM, AB, TB)	<i>bizni</i>
yönl.	<i>bizge</i> (istisna: <i>buzga</i> yani <i>büzge</i> (?) 126, 14)	<i>bizge</i> (T, CC, TZ)	<i>bizge</i> ~ <i>bize</i> (CC, TB, KZ, İM, GT, AB, DM, TA, GT, MS, R)	<i>bizge, bize</i>
bul.	<i>bizde</i>	<i>bizde</i> (CC, KK)	<i>bizde</i> (CC, GT, KK, AB, KZ, TB)	<i>bizde</i>
ayr.	<i>bizden</i> (istisna: <i>bizdin</i> 67,25 “bizim, bize ait, bizden” anlamında)	<i>bizden</i> (T, CC, EH, TZ, KK)	<i>bizden</i> (CC, GT, KK, İM, TA, AB, KZ)	<i>bizden</i>
ilgi	<i>biziñ</i> ~ <i>bizim</i>	<i>biziñ</i> (CC, EH); <i>bizim</i> (T, CC, BM, KK); <i>bizüm</i> (T)	<i>bizim</i> ~ <i>bizüm</i> (CC, KV, KZ, TB, KK, DM, TA, MG, MS, AB)	<i>bizim, bizüm, biziñ</i>
diğer	<i>biz</i> ⁹³⁰	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 79-80; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Tabloda gösterilen Kıpçak Türkçesindeki zamirlerde dikkat çeken şu hususlar vardır:

Kıpçak Türkçesine kadar çokluk birinci kişi zamiri için ön seste *b-* ünsüzünün konumu sabitti; fakat *miz* (EH s. 30), (KK 47/9) örneğinde ön seste *m-* ünsüzünü tanıklamaktayız. Bu şekil, son derece sıra dışı bir durum arz etmektedir.

Pritsak, *miz* “biz” (AH) şeklinin dikkat çekici olduğunu not düşmüştür.⁹³¹ Karamanlioğlu’nun ilgili kaynaklardan aktardığına göre “KK’de *biz* ve *miz*’in her ikisinin de fasih Türkçede müstâmel olduğu, ancak *biz*’in daha çok kullanıldığı, EH’da ise *biz*’in aslının *miz* olduğu”⁹³² dile getirilmektedir. Türkçenin daha önceki dönemlerinde *miz* örneğine rastlayamadığımızı ve ayrıca Türkçenin karakteristik yapısı gereği ön seste *m-* ünsüzünü konumlandırmadığını hatırlarsak bu eserlerdeki *miz* biçiminin bir ses özelliğinden ziyade imla ile ilgili bir hususiyeti yansıttığını kabul edebiliriz. Muhtemelen kişi zamirleri yüklem bağlayıcısı olarak kullanıldığı zaman ekleşme gereği birtakım ses değişikliklerine maruz kalmaktadır. İşte buradaki *miz* şekli de bu tarz bir kullanım örneğiyle karıştırılarak imlada kendine yer bulmuş olmalıdır. Ayrıca, *miz* şekli sadece yalın hâlde tespit edilmiştir.

⁹³⁰ *bizin bile* 62, 17 (yan hâl), *bizin için* 139,14 (yan hâl).

⁹³¹ Omeljan Pritsak, “Kıpçakça”, *Târîhi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 127.

⁹³² Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 79.

Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Zamir köküne eklenen hâl ekleri ünsüz uyumuna uymaktadır. *bizler* (CC II 75b/3-4) örneğinde *biz* zamirinin çokluk ekiyle çekimi görülmektedir.

biziñ biçiminin dışındaki diğer ilgi hâli biçimlerinde, ilgi hâli ekinin son sesinin $\eta > m$ değişikliğine uğradığı gözlemlenmektedir. Özellikle *biz+üm* biçimi düzlük yuvarlaklık uyumunun dışında kalmaktadır.

Kıpçak Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *biziñni* “bizi” (CC I 34a/25).

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.89. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>biz</i> (KK 17a/8) <i>miz</i> (KK 56a/11) <i>bizler</i> (CC II 75b/3-4)
bel.	<i>bizni</i> (KK 41b/7)
yönl.	<i>bizge</i> (CC I 33b/10) <i>bize</i> (GT, 82/6)
bul.	<i>bizde</i> (KK 45a/6)
ayr.	<i>bizden</i> (KK 54a/7)
ilgi	<i>biziñ</i> (CC I 33b/9) <i>bizin</i> (EH s. 146) <i>bizim</i> (KK 55b/9) <i>bizüm</i> (KEf. 43b/6) <i>bizniñ</i> (KEf. 131b/4)

3.6.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.90. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Karamanhoğlu	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yaln	<i>siz</i>	<i>siz</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK)	<i>siz</i> (CC, R, DM, MG, AB, KZ, TA, İM, GT, KK, Kİ, BM, TZ, TB)	<i>siz, sizler</i>
bel.	<i>sizni</i>	<i>sizni</i> (CC, EH, TZ, KK)	<i>sizni</i> ~ <i>sizlerni</i> (CC, TZ, KZ, İM, TM, KK, GT)	<i>sizni</i>
yönl.	<i>sizge</i>	<i>sizge</i> (T, CC, TZ)	<i>sizge</i> ~ <i>size</i> (CC, KZ, TB, AB, TA, MG, DM, TZ, R)	<i>sizge</i>
bul.		<i>sizde</i> (KK)	<i>sizde</i> (GT, KK)	<i>sizde</i>
ayr.	(?) <i>sizden</i>	<i>sizden</i> (T, CC, EH, TZ, KK)	<i>sizden</i> (CC, TA, İM, KK, GT)	<i>sizden</i>
ilgi	<i>siziñ</i>	<i>siziñ</i> CC 62, 20, (yaz. <i>sizin</i>) T (52), EH 145 (<i>sizin bile</i>), BM	<i>siziñ</i> ~ <i>siziñ</i> ~ <i>siziñ</i> (CC, KK, DM, TA,	<i>siziñ, sizin</i>

	[46 (14, 14)], KK 45	İM, GT, MG, AB, KZ, TB)	
--	----------------------	-------------------------	--

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 81; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

siz zamirinde, tespit edilebilen sıra dışı bir özellik yoktur. Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.91. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>siz</i> (KK 17a/19)
bel.	<i>sizni</i> (KK 41b/8)
yönl.	<i>sizge</i> (CC I 33b/21)
bul.	<i>sizde</i> (KK 45a/6)
ayr.	<i>sizden</i> (KK 54a/7)
ilgi	<i>siziñ</i> (KK 54b/1) <i>sizin</i> (EH s. 146)

3.6.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.92. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>anlar, alar, allar, onlar</i> (CC, R, İN, BM, GT, MG, İM, KZ, KV, KK, TA, DM, Kİ)	<i>anlar, alar, allar, onlar</i>
bel.	<i>anlarını ~ alarını ~ allarını</i> (CC, GT, KZ, KK, MG, İM)	<i>anlarını, alarını</i>
yönl.	<i>anlarğa ~ alarğa ~ anlarğa</i> (CC, İN, GT, KZ, TB, MG, TA)	<i>anlarğa, alarğa</i>
bul.	<i>anlarda ~ allarında ~ alarda</i> (GT, KK, KZ)	<i>anlarda, allarında</i>
ayr.	<i>anlardan ~ alardan</i> (CC, GT, İM, TA, KZ, KV, TB)	<i>anlardan</i>
ilgi	<i>anlarıñ ~ alarınıñ ~ allarınıñ ~ anlarıñ</i> (TA, CC, KZ, TB, KK, MG)	<i>anlarıñ, anlarıñ, allarınıñ</i>

Kaynak: Galip Güner, *age.*, 2013, s. 263-266; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Teklik üçüncü kişilerde yaptığımız gibi çokluk üçüncü kişilerde de iki farklı kökün yahn ve çekimli hâlleri belgelenmiştir:

Tablo 3.93. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yahn	<i>onlar</i> (EH s. 118) <i>olar</i> (KEf. 36b/3)	<i>anlar</i> (KK 58a/13, TTA 50) <i>alar</i> (CC II 63b/16), (TZ 42a 9) <i>allar</i> (TZ 87b 4)
bel.	-	<i>anların</i> (CC 67, 12) <i>anlarını</i> (CC II 74a/4) <i>allarını</i> (KK 49/4) <i>alarını</i> (GT, 24/4)
yönl.	-	<i>anlarğa</i> (CC I 34a/11) <i>anlarğa</i> (KEf. 120a/1) <i>alarğa</i> (CC II 62a/1) <i>anlarğa</i> (TTA 52)

bul.	-	<i>anlarda</i> (GT, 342/2) <i>allarda</i> (KK 45/16)
ayr.	-	<i>anlardan</i> (CC I 34a/13)
ilgi	-	<i>anların</i> (CC I 34a/10) <i>anların</i> (BM 15, 5) <i>aların</i> (GT 75/11) <i>alların</i> (KK 55a/11)

I. biçim *onlar* ~ *olar*'ın haricinde, II. biçim çokluk üçüncü kişi zamirinin yalın hâlinde üç farklı yapı tanıklanmıştır. Bunlardan birincisi alışık olduğumuz şekilde *an+* zamirinin üzerine eklenen çokluk ekiyle oluşmuştur: *anlar* < *an+lar*. İkincisi ise daha önceden de örneğine rastladığımız *alar*'dır. Bu biçimde, çekim hâlinde ortaya çıkan *-n-* sesinin yokluğu dikkat çekmektedir. Üçüncü olarak da bu dönem metinlerine kadar tanıklanmamış *allar* biçimi yer almaktadır. *allar* biçiminin oluşumu varsayımsal **a* zamirine ulanan gösterme / pekiştirme işlevindeki *-l* ünsüzünün çokluk ekiyle çekimlenmesi sonucu meydana gelmiş olmalıdır: **a+l* > *al* > *al+lar*.

allar biçimi sadece yalın hâlde değil diğer çekimli hâllerde de tanıklandığı için önemli bir örnektir. Bu dönem metinlerine kadar varsayımsal olarak düşündüğümüz fakat belgeleyemediğimiz *allar* zamiri, zaman içerisinde bazı lehçelerde ünsüz tekleşmesi hadisesi sonucunda *alar* biçimine dönüşmüş olmalıdır. Kıpçak Türkçesinde ise hem *allar* hem de *alar* biçiminde kullanılmıştır. Ayrıca, ünsüz uyumsuzluğu bu şahısta gözlemlenmemektedir.

allarına “onlar’ın küçültmesi” (KK 64a/9)⁹³³ biçiminde, *allar* zamirinin üzerine küçültme eki *+ğına* geldiği görülmektedir. Bu biçim zamirlerde nadir görülen bir birleşmeyi göstermektedir: *allar+ğına* (yapım eki).

3.6.2. İşaret Zamirleri:

3.6.2.1. *bu*:

Tablo 3.94. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

⁹³³ Yazma nüshada *ollarına* biçiminde yazıldığını not düşmüşlerdir. (Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık, *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 70.)

	Gabain		Karamanlıoğlu		Güner		Argunşah-Sağol Yüksekaya	
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
yalın	<i>bu</i> (CC) “bu”	<i>bular</i> (CC)	<i>bu</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK); <i>muntlar</i> (T, mu) (TZ)	<i>bular</i> (CC, EH, TZ, BM, KK); <i>muntlar</i> (T, BM); <i>mular</i> (TZ)	<i>bu ~ mu</i> (AB, KZ, TZ, MG, KK, CC, GT, DM, TA, İM, KI)	<i>bular ~ bunlar ~ muntlar ~ mular</i> (R, BM, MS, CC, DM, KI, KK, GT, KFT, İM, İN, MG, TZ, KV)	<i>bu</i>	<i>bular, bunlar, muntlar</i>
bel.	<i>muni</i> (CC)	<i>bularni</i> (CC)	<i>muni</i> (TZ, CC); <i>munu</i> (TZ); <i>buni</i> (BM)	<i>bularni</i> (CC)	<i>muni ~ muni ~ buni ~ bunu</i> (CC, TZ, İM, TA, MG, TB, GT, KZ, KV)	<i>bularni ~ muntlarni</i> (CC, KV, GT, İM, MG, MG)	<i>muni, muni, buni</i>	<i>bularni, muntlarni</i>
yönl.	<i>muşar</i> (CC)	<i>bularğa</i> (CC)	<i>muşga</i> (T); <i>muşgar</i> (CC); <i>muntar</i> (TZ) ⁹³⁴	<i>bularğa</i> (CC, KK); <i>bulara</i> (BM)	<i>muşa</i> (TA, MG, GT)	<i>bularğa ~ bulara</i> (CC, GT, KK, MG, BM, R)	<i>muşa</i>	<i>bularğa</i>
bul.	<i>munda</i> (CC) (istisna: <i>monda</i> 61,5)	-	<i>munda</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK) ⁹³⁵	-	<i>munda ~ bunda</i> (CC, TZ, İM, CC, TA, DM, GT, MS, KZ)	-	<i>munda</i>	<i>bularda</i>
ayr.	<i>mundan</i> (CC)	<i>bulardan</i> (CC) 67, 19-23	<i>mundan</i> (T, CC, KK)	<i>bulardan</i> (CC)	<i>bundan ~ mundan ~ mundin</i> (KZ, AB, CC, İN, İM, AB, TA, GT, MG)	<i>bulardan ~ muntlardan ~ bulardin</i> (CC, GT, İM, MG).	<i>mundan</i>	<i>bulardan, muntlardan</i>
yön	-	-	-	-	<i>muşar ~ muşar</i> (CC, TB, İM, TZ)	-	-	-
ilgi	<i>munıy</i> (sadece sıfat tamlaması olarak) <i>munıyğı</i> (isim olarak)	<i>bularıny</i> (CC)	<i>munıy</i> (T, CC); <i>munun</i> (TZ); <i>bunun</i> (BM)	<i>bularıny</i> (CC); <i>buların</i> (BM); <i>muntarın</i> (BM)	<i>munıy ~ munıy ~ bunıy</i> (CC, TZ, BM, İM, TB, TA, MG, TB, GT, MS, AB, KZ, KV, TB)	<i>bularıny ~ muntarın ~ bularıny ~ muntarın ~ muntarın</i> (CC, GT, MG, İM, BM, İN)	<i>munıy, munıy, munun, bunun</i>	<i>bularıny, muntarın</i>
eşit.	<i>munça</i> (CC) “bunca”	-	<i>munça</i> (CC, TZ)	-	<i>munça</i> (CC, İM, MG, GT, TZ, TB)	-	<i>munça</i>	-
diğer	<i>mun+</i> ⁹³⁶	--	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 84-85; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 266-269; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

⁹³⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından şu not düşünülmüştür: “TZ’da yönelme hâli *munar*’ın anlamı “buna” diye terciüme edildiği hâlde, yalnız hâl gibi düşünülerek çokluk eki ile *muntlar* denilebileceği ve bunun “anar” ve “oᅇga” şekillerinde de yazılabileceği kaydedilmiştir (41b 2).” (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 84.)

⁹³⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından şu not düşünülmüştür: “*bu* işaret sözünün bulunma hâli “burada” anlamında kullanılmaktadır. T, EH, TZ, KK’de de mekân için kullanıldığına işaret edilmiştir.” (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 84.)

⁹³⁶ *monçağma* “bu kadarecik, biraz” 59,11; yan hal (?) *monım kibi* 65,11, işaret kelimesi (ünlem): *muna* “bak” (CC). (Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101.)

Yukarıda tanıklanan biçimlere göre ön seste *b-* ve *m-* ünsüzlerinin değişkenliği neredeyse bütün hâllerde gözlemlenmektedir.

bu zamirinin, kök ünlüsünün *u* veya *o* seslerinden hangisi olduğu noktasında araştırmacıların işaretlemeleri çoğunlukla *-u-* biçiminde olmuştur. Sadece Gabain'in "Codex Cumanicus'un Dili" adlı yazısında *monçağına* "bu kadarcık, biraz" (CC 59, 11), *monun* gibi (CC 65, 11) örneklerinde kök ünlüsünü *-o-* ile göstermesi dikkat çekmektedir; fakat Gabain aynı eserde fişlediği *bu* zamirinin yalın hâlinin (*bu*, *bular* vb.) ve çekimli (*munı*, *bularnı* vb.) hâllerinin kök ünlüsünü *-u-* sesiyle de göstermiştir. Bizim görüşümüz ise Codex Cumanicus hariç bu dönem metinlerinde alfabe açısından *u* veya *o* ünlüleri ayırt edilemediği için kesin bir şey söylemek mümkün olamayacağı şeklindedir. Bu noktada unutulmaması gereken bir özellik olarak gerek Kıpçak Türkçesinin çağdaş lehçeleri gerekse Oğuz Türkçesinin çağdaş lehçelerinde kök ünlüsünün genellikle *-u-* biçiminde olması dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

bular ~ *bunlar* ~ *munlar* ~ *mular* biçimlerinde zamir kökünden sonra yalın ve çekimli hâllerde *-n-* sesi düzensiz bir şekilde görülmektedir.

munıy, *munuy*, *munun*, *bunun* biçimlerinde ilgi hâli eki zamire bağlanırken bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun (*munıy*) dışında kalmaktadır. Aynı şekilde *bular+uy* ~ *munlar+uy* biçimlerinde ilgi hâli ekinin yuvarlak biçiminin zamirlere bağlanması da işaretlenmektedir.

bu işaret zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir. Bu kalıplaşma sonucunda da kelime türü değişikliği söz konusu olmuştur: *munda* "burada" (EH s. 89), *munda* "burada, buraya" (DM 3b/14).

Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamlarında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *munça* "o kadar, bu kadar" (MĞ 18/2, 84/7).

Karamanlıoğlu, *munçağına* (CC 59, 11) yapısında *mu(n)+* zamirinin eşitlik hâli biçiminin üzerine küçültme eki aldığını kaydetmiştir.⁹³⁷ *munçağına* (CC 59, 11) "biraz (bu kadarcık, buncacık)".

⁹³⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 85.

Omeljan Pritsak, “Ermeni Kıpçakçası” adlı yazısında *bu* işaret zamirinin yön gösterme hâlini *bungar* (L. *mungar*) biçiminde kaydetmiştir.⁹³⁸

buğine “bu’nun küçültmesi” (KK 64a/8) ve *bularğına* “bular’ın küçültmesi” (KK 64a/8) biçimlerinde, *bu* ve *bular* zamirlerinin üzerine küçültme eki +*ğına* geldiği görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan *bu* işaret zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.95. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Teklük	Çokluk
yalın	<i>bu</i> (BM 15, 2) <i>mu</i> (TZ 42a 7)	<i>bular</i> (KK 58a/10) <i>munlar</i> (GT 32/6) <i>mular</i> (TZ 42a 8)
bel.	<i>muni</i> (TZ 41a 10) <i>munu</i> (TZ 47a 5) <i>buni</i> (BM 15, 4)	<i>bularnı</i> (CC I 34a/22)
yönl.	<i>muğa</i> (CC I 30b/12) <i>muğar</i> (CC I 34a/16) <i>muvar</i> “bura” (TZ 41a 11)	<i>bularğa</i> (KK 75b/12) <i>bulara</i> (BM 15, 5) <i>mularğa</i> (GT 117/11)
bul.	<i>munða</i> “burada” (KK 45a/1)	-
ayr.	<i>munðan</i> “buradan” (KK 51a/12) <i>mundan</i> (CC I 34a/18) <i>mundın</i> (KEf. 8a/2)	<i>bulardan</i> (CC I 34a/19)
ilgi	<i>munuğ</i> (CC II 76a/13) <i>munuğ</i> (KEf. 121a/7) <i>munuñ</i> (KEf. 60b/5) <i>munun</i> (TZ 80b 12) <i>bunun</i> (BM 15, 3)	<i>bularnuğ</i> (CC I 34a/20) <i>bularun</i> (BM 15, 5) <i>munlarun</i> (BM 15, 4/5)
eşit.	<i>munça</i> (CC I 34a/17)	-

3.6.2.2. *ol*:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.6.1.3., Tablo 3.87.; § 3.6.1.6., Tablo 3.93.).

Bu kısımda diğer araştırmacıların tanıkladıkları biçimler sunulmuştur.

Tablo 3.96. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

⁹³⁸ Omeljan Pritsak, *agm.*, 1979, s. 134.

	Gabain		Karamanlıoğlu		Güner		Argunşah-Sağol Yükksekkaya	
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
yahın	<i>ol</i> (CC)	<i>anlar</i> (hata: <i>anlar</i> 128,29; 30) ~ <i>atar</i> (CC)	<i>ol</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK)	<i>anlar</i> (T, CC, EH, BM); <i>atar</i> (CC, TZ, KK); <i>altar</i> (TZ, KK); <i>onlar</i> (EH, TZ)	<i>ol</i> ~ <i>o</i> (CC, AB, TZ, TA, DM, İM, KK, GT, KI, MG)	<i>anlar</i> ~ <i>altar</i> ~ <i>alar</i> (CC, İM, MG, GT, DM, KI, BM, TZ, KK, AB, KV, TB) <i>onlar</i> ~ <i>olar</i> (TZ 42a, KI 151)	<i>ol</i>	<i>anlar</i> , <i>alar</i> , <i>altar</i> , <i>onlar</i>
bel.	<i>anı</i> (CC)	<i>anlarını</i> (CC) ~ <i>atarnıg</i>	<i>anı</i> (CC, EH, BM, KK); <i>onı</i> (TZ)	<i>anların</i> (CC, EH); <i>anlarını</i> (CC, KK); <i>altarnı</i> (KK)	<i>anı</i> ~ <i>onu</i> (CC, AB, İM, GT, MG, KK, BM, TZ, MS)	<i>anlarını</i> ~ <i>altarnı</i> ~ <i>alarını</i> ~ <i>anları</i> (CC, İM, MG, KK, AB, GT)	<i>anı</i>	<i>anlarını</i> , <i>atarnı</i>
yönl.	-	<i>anlarğa</i> (CC) ~ <i>alarğa</i> (CC) ~ <i>alargı</i> (122,19 d, hata)	<i>anğa</i> (T, CC); <i>anğa</i> (EH, BM); <i>anğar</i> (CC); <i>anar</i> (TZ); <i>ağar</i> (CC); <i>aar</i> (CC); <i>oğar</i> (TZ)	<i>anlarğa</i> (CC, T); <i>alarğa</i> (CC, TZ); <i>anlarğa</i> (T)	<i>anğa</i> ~ <i>oğa</i> (CC, GT, MG, TZ, MS)	<i>anlarğa</i> ~ <i>alarğa</i> (CC, İM, MG, TZ, GT, AB)	<i>anğa</i>	<i>anlarğa</i> , <i>alarğa</i>
bul.	<i>anda</i> (CC)	<i>allarda</i> (KK)	<i>anda</i> (T, CC, EH, TZ, BM, KK) ⁹³⁹	<i>allarda</i> (KK)	<i>anda</i> (CC, AB, MS, TZ, İM, GT, KK, MG, KI)	<i>allarda</i> ~ <i>alarıda</i> ~ <i>anlarıda</i> (KK, AB, GT)	<i>anda</i>	<i>anlarıda</i> , <i>alarıda</i>
ayr.	<i>andan</i> (CC)	<i>anlar-dan</i> (CC)	<i>andan</i> (T, CC, EH, KK) ⁹⁴⁰	<i>anlar-dan</i> (CC, EH, TZ)	<i>andan</i> ~ <i>andın</i> (CC, AB, MS, İM, GT, KK, MG, KI)	<i>anlar-dan</i> ~ <i>alar-dan</i> (CC, İM, TZ, GT, AB)	<i>andan</i>	<i>anlar-dan</i>
yön	<i>anar</i> ~ <i>ağar</i> ~ <i>aar</i> ~ <i>ağa</i> [istisna: <i>anay</i> 125,7 (hata?)]	-	-	-	<i>anar</i> ~ <i>ağar</i> (CC, AB, TZ, İM)	-	<i>anar</i> , <i>ağar</i>	-
ilgi	<i>anıy</i> ~ <i>anıg</i> (anı 122,40; 123,15; 126,7 yanlış olmalı) (CC)	<i>anlarınıy</i>	<i>anıng</i> (T, TZ, KK); <i>anıng</i> (TZ, BM); <i>onunıng</i> (TZ)	<i>anlarınıng</i> (CC, EH); <i>anların</i> (T, BM); <i>altarnın</i> (KK)	<i>anıy</i> ~ <i>anıy</i> (CC, AB, KV, TB, İM, GT, KK, TZ, MG, MS)	<i>anlarınıy</i> ~ <i>alarınıy</i> ~ <i>allarnıy</i> ~ <i>anların</i> (CC, AB, KV, TB, GT, İM, MG, BM, KK)	<i>anıy</i> , <i>anıy</i>	<i>anlarınıy</i> , <i>anlarınıy</i> , <i>allarnıy</i>
eşit.	<i>ança</i> "onca" (CC)	-	<i>ança</i> (CC, EH)	-	<i>ança</i> (İM, GT, CC, MG)	-	<i>ança</i>	-
diğer	<i>an</i> ⁹⁴¹	<i>alar</i> ⁹⁴²	-	-	-	-	-	-

⁹³⁹ Karamanlıoğlu, *ol* işaret zamirinin bulunma hâli olan *anda* biçiminin "orada" manasında mekân için kullanıldığını not düşmüştür (T, EH 119, TZ 42b 2, KK 44). (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 86.)

⁹⁴⁰ EH'de *andan* şeklinin "ondan sonra" anlamına geldiği kaydedilmiştir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 86.)

⁹⁴¹ *anıym*, *anda oğ* 65,4, *ançak* "ancak", *ançagına* 59,11 "oncasına, o kadarek, biraz", yan hal (?): *anın için* 63,22, *anın gibi* 64,11, *anın bile* 64,17, *andi* "böyle, böyle bir", *anıyça* 60,6 "uzun müddet, o kadar ki". (Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101.)

⁹⁴² *alay* 147,12 "öyle", *alay oğ* 159,8 "tam aynı". (Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101.)

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 85-87; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 268-270; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

3.6.2.3. *an+*:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.6.1.3., Tablo 3.87.; § 3.6.1.6., Tablo 3.93.).

3.6.2.4. *oş / uş kökenli işaret zamirleri*:

Karamanlioğlu, *uş (oş)?* sözcüğünün *ol* ve *bu* ile birleşerek veya onlardan önce bir işaret sıfatı gibi Kıpçakçada hem yalnız hem de diğer işaret sözcükleriyle birlikte kullanıldığını belirtmektedir. Yine CC'da *oş* şeklinde geçtiğini kaydetmiştir. Karamanlioğlu'nun örnekleri şunlardır: *uş* (EH 14), *uç*⁹⁴³ (TZ 42b 4), *uşta* [BM 36 (15,15)], *uçtadır* (42b 7), *uş-ol* (TZ 42b 4), *oş ol* (CC 144, 17) vb.⁹⁴⁴

Güner, Kıpçak Türkçesinde uzakta olan varlıkları işaret ederek göstermek amacıyla *oş* zamirinin kullanıldığını ve bu zamirin çoklukla pekiştirme işlevi gördüğünü açıklamaktadır: *oş* “işte, şu” (GT 33b, Kİ 63, MĞ 41b) *ošta ~ oşda* “işte” (GT 42b, BM 3.6, KZ 7, KFT 416a).⁹⁴⁵

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya, çalışmalarında *uş* zamirine yer vermişler ve bulunma hâlinde *uşta* biçimini kaydetmişlerdir.⁹⁴⁶

Gerek Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya gerekse Galip Güner çalışmalarında *uş / oş* zamirinin diğer zamir örnekleriyle birleşerek oluşturduğu birleşik şekilleri ayrı bir zamir şekli olarak değerlendirmişlerdir. Biz ise bu birleşik şekilleri *oş / uş* zamirinin türevi olarak aynı başlık altında inceledik:

Kıpçakçada *oş / uş* sözcüğü ile *bu* işaret zamiri kalıplaşarak, *oşbu / uşbu* biçiminde bir birleşik yapı meydana getirmiştir. *oşbu / uşbu* biçiminde işaret zamirinin anlamı zamirden önce getirilen *oş / uş* sözcüğü ile kuvvetlendirilmiştir. Bu şekilde anlam derecesi kuvvetlenen işaret zamiri örnekleri, anlatımda niteleme vazifesini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Güner, *bu* zamirinin, gösterme ve pekiştirme bildiren *oş ~ iş* “işte” sözcüğüyle *oşbu ~ işbu* “işte bu” biçiminde de kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁴⁷ Mustafa Argunşah

⁹⁴³ Karamanlioğlu, *uç* örneğinin TZ ve KK'de sık sık görüldüğünü belirtmiş; fakat *uç* şeklini ise imlâ özelliği olarak değerlendirmiştir. (Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 88.)

⁹⁴⁴ Ali Fehmi Karamanlioğlu, *age.*, 1994, s. 87-88.

⁹⁴⁵ Galip Güner, *age.*, 2013, s. 268.

⁹⁴⁶ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

⁹⁴⁷ Galip Güner, *age.*, 2013, s. 267.

ve Gülden Sağol Yüksekaya da bu birleşik yapıyı (*uşbu*) çalışmalarında göstermişlerdir.⁹⁴⁸

Bize göre yukarıda bahsi geçen araştırmacıların çalışmalarında ele alınan *oşbu* / *uşbu* (ve *uşol*) biçimleri işaret zamirlerinin birleşik yapıları olarak değerlendirilmelidir. Bu birleşik yapılardaki ilk parça, kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmektedir ve zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

Tablo 3.97. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *oşbu* ~ *uşbu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>oşbu</i> ~ <i>işbu</i> (MG, İM, İN)	<i>uşbu</i>
bel.	<i>oşmunı</i> (İM)	<i>uş-munı</i>
bul.	<i>oşmunda</i> (İM)	<i>uşmunda</i>
ayr.	<i>oşmundan</i> (İM)	<i>uşmundan</i>
yön	<i>oşmuşar</i> (İM)	<i>uşmuşar</i>
ilgi	<i>oşbunuş</i> ~ <i>oşmunuş</i> ~ <i>işbunuş</i> (İN, İM, İM)	<i>uşmunuş</i>

Kaynak: Galip Güner, *age.*, 2013, s. 267-268; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya ve de Galip Güner *uşol* biçimini işaret zamiri olarak kabul etmişlerdir:

Tablo 3.98. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *oşol* ~ *uşul* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Güner	Argunşah-Sağol Yüksekaya
yahn	<i>oşol</i> [İM]	<i>uşol</i>
bel.	<i>oşanı</i> (İM)	<i>uşanı</i>
bul.	-	<i>uşanda</i>
ayr.	<i>oşandan</i> (İM)	<i>uşandan</i>
yön	-	<i>uşaşar</i>
ilgi	<i>oşanıuş</i> (İM)	<i>uşanıuş</i>

Kaynak: Galip Güner, *age.*, 2013, s. 269; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

3.6.2.5. *tigi*:

Bu zamir, Kıpçak Türkçesi üzerine inceleme yapan Karamanlıoğlu ve Pritsak tarafından gösterilmiştir. Karamanlıoğlu'ndan öğrendiğimiz kadarıyla bu söz BM'de *tigi* ve TZ'de bulunma hâlinde *tikte* (?) biçiminde geçmektedir.⁹⁴⁹ Pritsak işaret zamirleri içerisinde *tiymä* “değme, her” biçimini de vermiştir.⁹⁵⁰

3.6.3. Soru Zamirleri:

3.6.3.1. *kim*:

⁹⁴⁸ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 335.

⁹⁴⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 87.

⁹⁵⁰ Omeljan Pritsak, *agm.*, 1979, s. 127.

Tablo 3.99. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Gabain	Karamanlıoğlu ⁹⁵¹	Güner ⁹⁵²	Argunşah-Sağol Yüksekaya ⁹⁵³
yalın	<i>kim</i> <i>kimler</i>	<i>kim</i> <i>kimler</i>	<i>kim</i> <i>kimler</i>	<i>kim</i> <i>kimler</i>
bel.	<i>kimni</i>	<i>kimni</i>	<i>kimni</i>	<i>kimni</i>
yönl.	<i>kinge</i>	<i>kinge</i>	<i>kinge</i>	<i>kinge</i>
bul.	-	-	-	<i>kimde</i>
ayr.	<i>kimden</i>	<i>kimden</i>	<i>kimden</i>	<i>kimden</i>
ilgi	<i>kimniñ</i> ~ <i>kimniğ,</i> istisna: <i>kiminink</i> (CC 59,20)	<i>kimniñg</i>	<i>kimniñ</i> ~ <i>kimniñ</i> ~ <i>kimniñ</i>	<i>kimniñ, kimniñ</i>

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 101; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 88-90; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 270-271; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.

kim zamiri, çokluk kategorisinde beklendiği gibi *kimler* biçiminde tanıklanmaktadır.

kim zamirinin, ilgi hâli biçimleri arasında Gabain'in istisna olarak dikkat çektiği *kiminink* (CC 59,20) şekli muhtemelen imla ile ilgili olmalıdır. Yine hâl kategorisiyle ilgili olarak ilgi hâli eklerinin düz (*kimniñg*) ve yuvarlık (*kimniñ, kimniñ*) şekillerinin zamir köküne ulandığı görülmektedir.

kim zamiri yüklem görevi icra etmektedir: *kimdir* “kimdir?”⁹⁵⁴ (KK 21b/9), *kim siz* “kimsiniz?” (TA 55b).

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan *kim* soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.100. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kim</i> (KK 35b/6-7-8) <i>kimler</i> (CC II 72a/6)
bel.	<i>kimni</i> (CC II 69b/3), (KK 22a/11-12)
yönl.	<i>kinge</i> (CC II 72a/13-14)
ayr.	<i>kimden</i> (CC II 69b/15)
ilgi	<i>kimniñ</i> (CC I 30a/23)

3.6.3.2. *ne*:

⁹⁵¹ Karamanlıoğlu, *kim* kelimesini “soru sözleri” başlığı altındaki ‘soru zamiri durumunda’ alt başlığında vermiştir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 88-89.)

⁹⁵² Güner tarafından *kim* zamiri hâllere göre tasnif edilmemiştir. Biz Galip Güner’in çalışmasında verdiği *kim* zamiri örneklerini yukarıda tablo içinde hâllere göre sınıflandırdık. (Galip Güner, *age.*, 2013, s. 267.)

⁹⁵³ Yazarlar tarafından *kim* zamiri hâllere göre tasnif edilmemiştir. Buradaki sınıflandırma tarafımızdan yapılmıştır. (Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.)

⁹⁵⁴ Bildirme ekinin yuvarlak sırada zamire bağlandığı örnekler de mevcuttur: *kimdür* (TZ 58a), *kim durur*.

Tablo 3.101. Kıpçak Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Karamanlıoğlu ⁹⁵⁵	Güner ⁹⁵⁶	Gabain ⁹⁵⁷	Argunşah-Sağol Yüksekaya ⁹⁵⁸
yalın	<i>ne</i> <i>neler</i> (çokluk)	<i>né</i> <i>néler</i> (çokluk)	<i>ne</i>	<i>né</i> <i>néler</i> (çokluk)
bel.	<i>neni</i> (üçün)	<i>neni</i> “neyi”	-	<i>neni</i>
yönl.	<i>nege</i>	<i>nége</i>	<i>nege</i>	-
ayr.	<i>neden</i>	<i>néden</i>	<i>neden</i>	<i>néden</i>
ilgi	<i>neniün</i> (üçün)	-	-	<i>neniün</i>
eşit.	-	<i>néçe ~ néşe</i> ⁹⁵⁹	<i>neçe</i> ⁹⁶⁰	<i>néçe</i> ⁹⁶¹

Kaynak: Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 102; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 90-92; Galip Güner, *age.*, 2013, s. 271; Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.

ne soru zamirinin kök ünlüsü gramer kitaplarında -e-, -é- biçiminde işaretlenmiştir. Kök ünlüsündeki farklılık bu dönem metinlerinde de geçerliliğini korumakta ve *Codex Cumanicus* gibi Latin alfabesiyle yazılmış bir eser elimizde olsa bile ünlüleri ayırt etme noktasında bizlere çok yardımcı olmamaktadır. Bu sebeple *ne* zamirinin kök ünlüsü, coğrafyaya ve lehçesel farklılıklara göre düzensiz bir gelişim göstermiş olmalıdır.

ne zamiri, çokluk kategorisinde beklendiği gibi *neler* biçiminde tanıklanmaktadır.

TZ’de *ne* (TZ 58a) kelimesinin, canlıların hepsi (akıl sahibi olan-olmayan) ve cansız her şey için kullanıldığı belirtilmektedir.⁹⁶² EH’de (EH s. 132) de *ne* kelimesinin aynı şekilde kullanıldığı kaydedilmiştir.⁹⁶³ Bilindiği gibi Türkçede insanlara *kim*; insan dışındaki canlılara ve nesnelere ise *ne* soru zamiri ile soru sorulur; fakat bahsi geçen kullanım örneklerinde ise *ne* kelimesinin bütüncül bir şekilde canlı (insan ve insan dışındakiler) cansız ayrımı gözetmeksizin geniş bir kapsam alanı olduğu ortaya

⁹⁵⁵ Karamanlıoğlu, *ne* kelimesini “soru sözlüğü” başlığı altında vermiştir. Bu kelimenin *kim*’den daha geniş bir kullanışa sahip olduğunu belirtmektedir. Karamanlıoğlu’nun verdiği örneklerden sadece zamir türüne ait olanlar bu tabloda gösterilmiştir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 90-92.)

⁹⁵⁶ Güner tarafından *né* soru zamiri hâllere göre tasnif edilmemiştir. Biz, Güner’in çalışmasında verdiği *né* soru zamiri örneklerini yukarıda tablo içinde hâllere göre sınıflandırdık. (Galip Güner, *age.*, 2013, s. 267.)

⁹⁵⁷ Gabain tarafından *ne* soru zamiri hâllere göre tasnif edilmemiştir. Biz Gabain’in çalışmasında verdiği *ne* soru zamiri örneklerini yukarıda tablo içinde hâllere göre sınıflandırdık. Gabain’in yer verdiği *ne* soru kelimesi kökenli diğer şekiller (*neçik* “nasıl?, gibi”, *nek* “niçin, neye”; *neme* “şey”, *ne üçün* “niçin?”) zamir türüne ait olmadığı için burada gösterilmemiştir. (Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 102.)

⁹⁵⁸ Yazarlar tarafından *né* soru zamiri hâllere göre tasnif edilmemiştir. Buradaki sınıflandırma Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya tarafından örneklendirilen şekillerden hareketle bizim tarafımızdan yapılmıştır. Ayrıca, yazarlar tarafından soru zamirleri içerisinde gösterilen şu örnekler [*néçik ~ néçik* (< *néçe+ök*) “nasıl”, *néçin ~ né üçün*, *nége* (< *né+ge*) “niçin”, *nek* (< *né+ök*) “niçin”, *né kim*, *né ki*, *nélük*, *nélik* (< *né+le+ök*) “niçin, nasıl”] kanaatimizce zamir türüne ait değildir. (Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.)

⁹⁵⁹ Güner’in *ne* soru zamirini hâl eklerine göre tasnif etmediğini yukarıda belirtmiştik; fakat *néçe ~ néşe* “nice, kaç” biçimlerini soru zamiri örnekleri içerisinde örneklendirmiştir. Kanaatimize göre bu biçimler zamir kelime türüne ait değildir.

⁹⁶⁰ Gabain’in *neçe* “nice” biçiminde verdiği kelime zamir değildir.

⁹⁶¹ Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya’nın *néçe* “kaç, ne kadar” biçiminde verdiği kelime zamir türünde değildir.

⁹⁶² Besim Atalay, *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fil-lûgati’t-Türkiyye*, TDK Yayınları, İstanbul 1945, s. 95.

⁹⁶³ Ahmet Caferoğlu, Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 163.

çıkılmaktadır. Buna karşın *kim* kelimesinin ise sadece insanla sınırlı kullanım alanı mevcuttur.

ne zamiri, hâl kategorisinde özellikle yalın (teklik-çokluk) ve belirtme hâlinde (teklik-çokluk) işlevselken; diğer çekimli hâllerde kalıplaşma sonucunda kelime türü değişikliğine maruz kalmaktadır: *nege* ~ *neke* (< *ne+ge*) “niçin”, *neden* (< *ne+den*) “niçin”, *neçe* (< *ne+çe*) “nice, kaç, ne kadar” vb.

Hilal Oytun Altun’un çalışmasında, *ne* kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *ni* “ne”; soru zarfları *ni* “niye”, *niçe* “nasıl”, *niçük* “nasıl”, *niçün* “niçin”.⁹⁶⁴

ne zamiri yüklem görevi icra etmektedir: *nedir*.⁹⁶⁵

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.102. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ne</i> (KK 22a/11) <i>né</i> (CC II 63a/1-2) <i>neler</i> (TZ 58b)
bel.	<i>nini</i> (GT 234/11)
yönl.	<i>nege</i> (CC II 66b/15 b)
ayr.	<i>niden</i> “neden” (GT 15/4)
ilgi	<i>nenün</i> (<i>üçün</i>) (BM 16, 3)
eşit.	<i>neçe</i> (EH s. 132)
araç	<i>ni bilen</i> (GT 96/9) <i>né bile</i> (CC II 63b/11)

3.6.3.3. *ka+*:

Karamanlıoğlu, çalışmasının soru sözleri kısmında Kıpçak Türkçesindeki *ka+* kökenli soru sözlerini şu şekilde vermiştir: *kaç* “hangi” (< *ka+yu*), *ka+ysı* “hangisi”, *ka+yda*⁹⁶⁶ “nerede”, *ka+ydan*, *ka+yın*, *ka+yma* (< *ka+yma*), *ka+ni*⁹⁶⁷, *ka+nda*, *ka+na*, *ka+ru*, *ka+ç* “ne kadar, kaç”, *ka+çan* “ne zaman”.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 60-65. (Kelime grupları alınmamıştır.)

⁹⁶⁵ Bildirme ekinin farklı şekillerde zamir köküne bağlandığı örnekler de mevcuttur: *nedir* (DM 24a), *ni turur* (GT 32/8), *ni durur* (GT 107/10), *neydir* (KK 16) vb.

⁹⁶⁶ Karamanlıoğlu, EH'da *ka+yda* yanında *ka+nda* biçiminin de bulunduğunu not düşmüştür. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 92)

⁹⁶⁷ TZ'de *ka+ni* ve *ka+ngı* yanında *ka+yda*'ya rastlandığını belirtmektedir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 92)

⁹⁶⁸ Bu kısımda Karamanlıoğlu'nun belgelediği *ka+* kökenli soru sözleri gösterilmiştir. Karamanlıoğlu'nun açıkladığı gibi işaret, soru ve belirsiz sözlerin türü, cümle içindeki konumuna göre belli olmaktadır. Burada verilen sözlerin birçoğu kanaatimizce zamir türüne ait değildir. Ayrıca, Karamanlıoğlu'nun belgelediği örneklerin geçtiği yerler ve bu örneklerin türevleri konumuzla ilgili olmadığı için inceleme dışında bırakılmıştır. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 92-94.)

Güner, çalışmasında Kıpçak Türkçesinde çoklukla yer bildirme anlamında kullanılan *ka kökenli soru zamirlerini şu şekilde vermiştir: *ķay* (< *ķayu*) “nere?”, *ķayda* ~ *ķayıda* ~ *ķayda* (< *ķayu+da*) “nereye?, nerede?”, *ķaydaki* “neredeki?”, *ķaydan* (< *ķayu+dan*) “nereden?”, *ķayın* “hangi bir?”, *ķayma* (< *ķayu+ma*) “her kim?”, *ķayısı* ~ *ķaysı* ~ *ķaysı* (< *ķayu+sı*) “hangisi?”, *ķayusın* ~ *ķaysın* - *ķayusını* ~ *ķaysını* “hangisini?”, *ķaysına* “hangisine?”, *ķanda* “nereye?, nerede?”, *ķandan* “nereden?”, *ķangı* “hangisi?”, *ķanı* “hani?, nerede?”, *ķaru* “nereye?”.⁹⁶⁹

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya tarafından örneklendirilen *ka ile yapılan soru zamirleri şunlardır: *ķay* (< *ķayu*) “hangi”, *ķayu* “hangi”, *ķaysı* ~ *ķayısı* (< *ķayu+sı*) “hangi, hangisi”, *ķayda* (< *ķayu+da*) “nerede”, *ķaydan* (< *ķayu+dan*) “nereden”, *ķanı* “hani”, *ķanda* “nerede”, *ķandan* “nereden”, *ķança* “ne kadar”, *ķaru* “nereye”, *ķaç*, *ķaçan* “ne zaman”.⁹⁷⁰

Gabain, “Codex Cumanicus’un Dili” adlı yazısında *ka’dan yapılmış soru zamirlerini şu şekilde sıralamıştır: *ķayın* “kim”, *ķaysı* “hangi”, *ķaysı+nı*; *ķaysı+n*, *ķayda* “nerde?, nerede”, *ķaydan* “nerden?, nereden?”, *ķayma* “her”, *ķaçan* “ne zaman?, -dığı zaman”.⁹⁷¹

Hilal Oytun Altun’un çalışmasında, soru zamiri *ķaysı* haricindeki ka+ kökenli diğer soru kelimelerini, kelime türüne göre şu şekilde sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *ķaysı* “hangi”; soru zarfları *ķandan* “nereden”, *ķanı* “nerede”, *ķayda* “nerede”, *ķaydan* “nereden”.⁹⁷²

Omeljan Pritsak da şu örnekleri vermiştir: *ķaysı* “hangisi”, *ķayda* “nerede”.⁹⁷³

Yukarıda bahsi geçen araştırmacıların çalışmalarında ele alınan birçok biçim kanaatimizce soru zamiri değildir. Bu biçimlerin sınıflandırılması şu şekilde yapılabilir:

Sıfat: *ķay* (< *ķayu*) “hangi”, *ķayu* “hangi”, *ķaysı* “hangi”.

Zamir: *ķaysı* ~ *ķayısı* (< *ķayu+sı*) “hangisi”.

⁹⁶⁹ Güner’in belgelediği örneklerin künyeleri burada verilmemiştir. Kanaatimizce Güner’in belgelediği bu örneklerin birçoğu zamir türüne ait değildir. (Galip Güner, *age.*, 2013, s. 272.)

⁹⁷⁰ Yazarlar tarafından *ka ile yapılan soru zamirleri içerisinde gösterilen birçok biçim kanaatimizce zamir türüne ait değildir. (Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.)

⁹⁷¹ Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 102.

⁹⁷² Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 60-62. (Kelime grupları alınmamıştır.)

⁹⁷³ Omeljan Pritsak, *agm.*, 1979, s. 134.

Zarf: *kayda* ~ *kaıda* ~ *hayda* (< *kayı+da*) “nerede, nereye”, *kaydan* (< *kayı+dan*) “nereden”, *kani* “hani”, *kanda* “nerede”, *kandan* “nereden”, *kaça* “ne kadar”, *karu* “nereye”, *kaç*, *kaçan* “ne zaman”.

Sadece **ka+yu* yapısına ulanan teklik üçüncü kişi iyelik eki ile oluşturulan *kayısı* biçimi zamir görevini yerine getirmektedir. Bu biçim hâl ekleriyle (*kaısına*, *kaısını* vb.) çekime girmektedir. Diğer şekiller ise kalıplaşma sonucu farklı kelime türü işlevleri üstlenmiştir.

3.6.4. Dönüşlülük Zamirleri:

Kıpçak Türkçesindeki dönüşlülük zamirlerini Güner *këndü* ~ *kendi*, *kensi*, *öz*⁹⁷⁴; Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya *öz*, *kendü*, *kendi*, *kensi*⁹⁷⁵; Pritsak *özi*, *känsi*, *kändözi* (< *kändi özi*)⁹⁷⁶ ve *k’endi*, (Hr) *kendining*⁹⁷⁷; Gabain ise *kendi*, *kensi*, *öz*⁹⁷⁸ biçimlerinde vermiştir.

Dönüşlülük zamirleri çokluk eki (*kensiler*, *öziler* vb.), iyelik ekleri (*özüm*, *özün*, *özi*; *kendime*, *kensimizni* vb.) ve hâl ekleri ile (*özinde*, *özinden*; *kendüni*, *kendüden*, *kendüne* vb.) çekime girmektedir.

Karamanlıoğlu *öz* kelimesi ile ilgili şunu belirtmektedir: “*Öz sözünün 3. şahıs iyelik ekli özi şekli Kıpçakça gramerlerde zamir bahsinde kendi ve kensi kelimeleri ile birlikte birer şahıs zamiri olarak gösterildiği gibi (bk. s 77) ayrıca, “tekit” bahsinde de geçmekte ve verilen örneklerde cümlelerin failini kuvvetlendirdiği belirtilmektedir.*”⁹⁷⁹

CC’da *öz* ve *kensi* kelimeleri benzer şekillerine Eski Türkçede de rastladığımız örnekler sunmaktadır: *öz kensi* (CC 141, 7) “bizzat, kendi”. Gabain, bu örnekteki *öz* kelimesinin “bizzat” anlamında sıfat olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu örneğin dışında *öz öz* (CC 140, 16) “tam kendisi, kendi kendisi” biçimini de vermiştir.⁹⁸⁰ *öz öz* biçimi ise bize göre anlamı kuvvetlendirmek için tekrar grubu olarak kullanılmıştır. Bunların dışında *kendözi*⁹⁸¹ (BM 16, 7) biçimi de işaretlenmiştir. Ayrıca *öz öz+iyelik eki* olarak oluşturulan biçimler de vardır: *öz-özünden* (CC 145, 9), *öz-özümnden* (CC 132, 26r).

⁹⁷⁴ Galip Güner, *age.*, 2013, s. 266.

⁹⁷⁵ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.

⁹⁷⁶ Omeljan Pritsak, *agm.*, 1979, s. 127.

⁹⁷⁷ Omeljan Pritsak, *agm.*, 1979, s. 134.

⁹⁷⁸ Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 102.

⁹⁷⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 82.

⁹⁸⁰ Annemarie von Gabain, *agm.*, 1979, s. 102.

⁹⁸¹ Karamanlıoğlu, *kendözi* şeklinin sadece BM’da (16, 7) şahıs zamirleri arasında 3. şahıs teklik şahıs zamiri olarak geçtiğini not düşmüştür. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 83.)

Kıpçak Türkçesi metinlerinden tanıklanan dönüşlülük zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.103. Kıpçak Türkçesinde tanıkladığımız dönüşlülük zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>kens</i> (TZ 36a 7) <i>kend</i> (TZ 36a 7) <i>kendi</i> (TZ 40a 1) <i>kensi</i> (CC 161, 19r), (KK 56b/3) <i>kendü</i> (EH s. 85, KEf. 2b/9)	<i>öz</i> (KK 26b/11)
bel.	<i>kensini</i> (TZ 41a 3)	-
yönl.	<i>kensine</i> (CC 159, 3)	-
bul.	<i>kenside</i> (KK 54b/6)	-
ayr.	<i>kensiden</i> (KK 54a/8)	-
ilgi	<i>kensini n̄g</i> (CC 126, 13)	<i>özlernin</i> (TZ 40b 1)
araç	<i>kensi bile</i> (KK 54b/3)	-

3.6.5. Belirsizlik Zamirleri:

Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesindeki belirsiz sözlerini şu şekilde sunmuştur: *barça* (*barşa*, *barçamız*, *barçası*, *barçasını*, *barçağa*, *barçadan*, *barçalar*, *barçaları*, *barçalarını*, *barçalardan*), *biri* (*birin*, *birisi*, *birisi*), *kim*, *kim-kim*, *kim-erse* (*kim-ese*, *kim-erse-ne*, *ne-kim-ese*, *kimse*), *neme* (*nemesi*, *nemeler*), *nese* ‘şey’, *nesne* ‘şey’ (*nesneler*), *tükel* (*tügel*), *ıaysı* (*ıaysını*) “hepsi”.⁹⁸²

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya çalışmalarının belirsizlik zamirleri kısmında Kıpçak Türkçesindeki belirsizlik zamirlerini şu şekilde vermişlerdir: *barça*, *barçası*, *ba’zısı*, *bir ançası*, *bir ançalar*, *bir ançaları*, *bir néçesi*, *biri*, *birisi*, *cümlesi*, *filân*, *fulân*, *her bir*, *her biri*, *her kim*, *héç biri*, *héç néme*, *kimerse*, *kimersene*, *nesne*, *tégme*, *bir*, *tükel*.⁹⁸³

Güner’in tespit ettiği Kıpçak Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır: *barça* - *barşa* “hep, bütün”, *barçalar* “hepsi”, *barçası* “tamamı, hepsi”, *barısı* “tamamı, hepsi”, *ba’zısı* “bazısı”, *bir ançalar* ~ *bir ançaları* “birçoğu”, *bir ançası* “bir kısmı”, *bir néçeler* “bazıları”, *bir néçesi* “birçoğu”, *biri* “biri”, *birisi* ~ *birisi* “birisi, herhangi biri”, *cümle* “hepsi”, *cümlesi* “hepsi”, *fulân* “falan”, *her* “her”, *her biri* “her biri”, *her birisi* “her biri”, *her kim* “her kim, kim”, *her néme* “her ne”, *hiç biri* “hiçbiri”, *hiç néme* “hiçbir şey”, *kim* “kim, her kim”, *kimérse* ~ *kimése* ~ *kimse* “hiç kimse, kimse”, *kimérsene* ~ *kimsene* “hiç

⁹⁸² Bu kısımda Karamanlıoğlu’nun belgelediği belirsiz sözler gösterilmiştir. Karamanlıoğlu, belirsiz sözler tabiriyle işaret ve soru sözlerinde olduğu gibi, cümle içinde hem belirsiz zamir hem de belirsiz sıfat olarak kullanılan sözleri kastettiğini açıklamıştır. Biz, Karamanlıoğlu’nun çalışmasında “sıfat veya zarf kullanılışındadır” kaydını düşmediği kelimeleri burada sıraladık. Ayrıca, Karamanlıoğlu’nun belgelediği örneklerin künyeleri gösterilmemiştir. (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, 1994, s. 89-96.)

⁹⁸³ Mustafa Argunşah, Gülden Sağol Yüksekaya, *age.*, 2012, s. 336.

kimse, kimse”, *kişi* “başka biri”, *neme* “şey”, *neıe* “şey”, *nesne* “şey, *tégme* ~ *dégme* ~ *téme* “her”, *téme birsi* ~ *tégme biri* “her biri”.⁹⁸⁴

---

⁹⁸⁴ Güner’in belgelediği örneklerin künyeleri burada verilmemiştir. (Galip Güner, *age.*, 2013, s. 272-273.)

3.7. Eski Anadolu Türkçesinde Zamirler⁹⁸⁵

3.7.1. Kişi Zamirleri:

3.7.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.104. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ben</i> (KĠ 66a/12) <i>men</i> (DK 44-1)
bel.	<i>beni</i> (KĠ 91b/8) <i>bini</i> (KĠ 109a/13) <i>meni</i> (DK 55-5)
yönl.	<i>bana</i> (KĠ 88b/1) <i>baña</i> (DK 144-10) <i>maña</i> (DK 231-10)
bul.	<i>bende</i> (KĠ 139a/9) <i>binde</i> (SV II-137) <i>mende</i> (DK 215-7)
ayr.	<i>benden</i> (KĠ 86a/3) <i>binden</i> (SV I-26) <i>menden</i> (DK 145-7)
ilgi	<i>benüm</i> (DK 282-6) <i>binüm</i> (SV 1-18) <i>menüm</i> (DK 230-3)
araç	<i>benüm-ile</i> (DK 155-6)
eşit.	<i>bençileyin</i> (DK 267-5) <i>bencileyin</i> (TIKT 83 ^b /18)

Metinlerden tanıklanan Eski Anadolu Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Eski Anadolu Türkçesinde, Muharrem Ergin'in de belirttiği üzere teklik birinci kişi zamiri için hem *ben* hem de *men* şekilleri görülmektedir. Ergin, bu iki şeklin bazı eserlerde yan yana geçtiğini fakat Eski Anadolu Türkçesindeki bu karışık kullanım şeklinin daha çok *ben* tarafında olduğunu belirtmiştir. *men* şeklinin ise daha az kullanılmış olduğunu ve bu şeklin özellikle Azeri sahasında görüldüğünü kaydetmektedir.⁹⁸⁶ Gerek Faruk Kadri Timurtaş gerekse Mustafa Özkan Eski Anadolu Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirini yalın hâlde *ben* olarak kaydetmişlerdir.⁹⁸⁷ Yıldız Kocasavaş, yalın hâlde *men* şeklini tanıklayamamıştır.⁹⁸⁸

⁹⁸⁵ Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda zamirler ve zamirlerin hâl ekleriyle çekimleri ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Uzmanlar genellikle zamirlerin yalın hâllerini vermişler veya zamir şeklini tanıkladıkları eserin kaydını incelemelerinde göstermemişlerdir. Bundan dolayı Eski Anadolu Türkçesindeki zamir şekillerini sadece metinlerden tarayarak verdik.

⁹⁸⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, İstanbul 2001, s. 265-266.

⁹⁸⁷ Faruk Kadri Timurtaş, "Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18 (1976), s. 356-358; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.122-123.

⁹⁸⁸ Yıldız Kocasavaş, *age.*, 2004, s. 94.

Ön sesteki *b-* ~ *m-* değişkenliği, bu dönem metinlerinde ağırlıklı olarak *b-* tarafında olmasına rağmen yine de düzensizlik göstermektedir. Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi çekimli biçimlerde ön seste *m-* ünsüzü görülmektedir. Kök ünlüsünde bu döneme kadar rastlanan *-e-*, *-i-* ve *-a-* ünlülerinin haricinde sıra dışı bir ünlü kullanımı tespit edilememiştir.

menlik “benlik” (DK 156-13) biçimi teklik birinci kişi zamirinin *+lik* isimden isim yapma eki ile çekimlenmesi sonucunda oluşmuştur.

Hâl kategorisinde, teklik birinci kişi zamiri eklerle bağlanırken farklı bir biçim oluşturmamıştır. Sadece ilgi hâli eki *-kişi* zamirlerinde- yuvarlak ünlülü bir şekildedir. Bu da düzlük yuvarlaklık uyumu açısından düzensiz bir hâl oluşturmaktadır.

3.7.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.105. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>sen</i> (KĠ 88b/14)
bel.	<i>seni</i> (KĠ 72b/1) <i>sini</i> (SV I-15)
yönl.	<i>sana</i> (KĠ 86a/2), <i>saña</i> (DK 13-13)
bul.	<i>sende</i> (KĠ 86a/4) <i>sinde</i> (SV II-20)
ayr.	<i>senden</i> (KĠ 86a/3) <i>sinden</i> (SV I-65)
ilgi	<i>senüñ</i> (KĠ 86a/7) <i>siniñ</i> (SV XII-1a)
araç	<i>senün ile</i> (KĠ 89a/11) <i>senüñle</i> (KEn. 27b-9)
eşit.	<i>sencileyin</i> (NBD 20-5)

Metinlerden tanıqlanan Eski Anadolu Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Eski Anadolu Türkçesinde teklik ikinci kişi zamiri ön seste alışlageldiği gibi *s-*'li biçimleri bulundurmaktadır. Bununla birlikte kök ünlüsünde *-e-*, *-i-*, *-a-* ünlüleri tespit edilmektedir. Hâl kategorisinde ise teklik ikinci kişi zamiri ilgi hâli ekinin yuvarlak biçimini almaktadır.

sen zamirinin yokluk biçimi *sensüz* şeklinde zarfı bir yapı oluşturmuştur. Bunun dışında *sen* zamirinin genişlemiş şekillerine rastlanmaktadır: *seneleyin*, *senlik*, *senlük*. Bu biçimler zamirlerin yapım ekleriyle çekime girerek sözlüksel bir biçime dönüşmesinin örnekleri olarak dikkat çekicidir.

Eski Anadolu Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik ikinci kişi zamiri için belgelenmektedir: *senüñdin* (SV I-56).

3.7.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Çalışmamızda, Eski Anadolu Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *an+* biçiminde iki grup hâlinde tasnif ettik.

Tablo 3.106. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yahn	<i>ol</i> (KEEn. 15a-11) <i>o</i> (SV II-1)	-
bel.	<i>onu</i> (DK 287-5)	<i>anı</i> (KEEn. 16a-5)
yönl.	<i>ona</i> (KY 2113)	<i>aña</i> (KEEn. 26a-7)
bul.	<i>onda</i> (SV III 4: M 76) ⁹⁸⁹	<i>anda</i> (KĠ 118a/1)
ayr.	-	<i>andan</i> (KĠ 85b/2)
ilgi	<i>onuñ</i> (DK 78-11)	<i>anuñ</i> (KEEn. 17b-7)
araç	-	<i>anuñ-ile</i> (DK 183-5)
eşit.	<i>onca</i> (KY 516)	<i>anca</i> “o kadar” (ŞD K.IX/39) <i>ancasa</i> (KĠ 159b/13) <i>ançılayın</i> (SV II-24) <i>ançılayın</i> (TİKT 12 ^b /117) <i>ançılâyındur</i> (KĠ 27b/12) ⁹⁹⁰

Eski Anadolu Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Muharrem Ergin, Eski Anadolu Türkçesininin daha çok sonlarına doğru ve Osmanlıcanın başlarında *ol* şeklinin yanında yavaş yavaş *o* şeklinin ortaya çıktığını ileri sürmektedir.⁹⁹¹

anda zamirinin, bulunma ve ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimleri mekânsal bir anlamda kalıplaşmıştır. *anda* “orada” (KĠ 65a/10, SV II-120), *andan* “oradan” (DK 41-7, SV II-46).

Faruk Kadri Timurtaş ve Mustafa Özkan, teklik üçüncü kişi zamirinin çekimde en çok değişiklik gösteren zamir biçimi olduğunu not düşmüşlerdir.⁹⁹² Timurtaş, *anın* zamirinin “o hâlde, onun için, onunla, binaenaleyh” manasına geldiğini de belirtmiştir.

⁹⁸⁹ Mecdut Mansuroğlu, *onda* biçiminin gövde hâline benzeme (analogya) sebebiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. (Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 765, Pulhan Matbaası, İstanbul 1958, s. 122.

⁹⁹⁰ Muharrem Ergin *ançılayın* şeklini bir eşitlik şekli olarak kabul etmektedir. (Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 275)

⁹⁹¹ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 266.

⁹⁹² Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 1976, s. 356; Mustafa Özkan, *age.*, 2000, s.122.

Teklik birinci ve ikinci kişi zamirinde de görüldüğü gibi zamirlerin eklerle bağlanmasında ilgi hâli eki hariç düzlük yuvarlaklık uyumu düzenli bir çekim şekli göstermektedir.

3.7.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.107. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>biz</i> (KG 50b/4)
bel.	<i>bizi</i> (DK 29-11)
yönl.	<i>bize</i> (KG 20a/14) <i>mize</i> (DK 76-12) <i>bizlere</i> (ŞD G.CLXXII/5)
bul.	<i>bizde</i> (ŞD K.V/48)
ayr.	<i>bizden</i> (KG 163a/9)
ilgi	<i>bizüm</i> (KG 27b/13) <i>mizüm</i> (DK 256-12)
araç	<i>bizüm ile</i> (KG 33a/9) <i>bizümle</i> (ŞD G.XXII/1)
eşit.	<i>bizcileyin</i> (ŞD Mus.V/2-5)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tanımlanan zamirlerde dikkat çeken şu hususlar vardır:

Türkçenin tarihî seyri içerisinde sadece Kıpçak Türkçesine mahsus yalın hâl *miz* biçimine benzer bir şekil tespit edilememiştir; fakat Muharrem Ergin, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında Azeri sahasında *miz* şekli ile karşılaşıldığını kaydetmiştir. Bu şeklin de kelime başındaki *b-m* değişmesi ile ortaya çıktığını ve çok nadir kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁹³ Yukarıdaki tabloda gösterdiğimiz *mizüm* (DK 256-12) ve *mize* (DK 76-12, 249-9) biçimleri tarafımızdan tespit edilen biçimlerdir. Bu biçimlerin haricinde ön seste *b-* ünsüzü görülmektedir. Bize göre bu biçimler bir ses değişikliği göstergesi değildir. İmla ile ilgili bir durumu yansıtmaktadır.

Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Hâl kategorisindeki eklenmelerde ilgi hâli hariç düzlük yuvarlaklık uyumu tamdır.

3.7.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.108. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>siz</i> (KG 14b/3) <i>sizler</i> (KG 64b/7)
bel.	<i>sizi</i> (KG 58a/10)
yönl.	<i>size</i> (KG 74b/11) <i>sizlere</i> (KY 1543)
bul.	<i>sizde</i> (KY 1466)

⁹⁹³ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 266.

ayr.	<i>sizden</i> (DK 246-13)
ilgi	<i>sizüñ</i> (KĠ 59b/8) <i>sizlerüñ</i> (YZ 27 ^a /05)
eşit.	<i>sizcileyin</i> (KY 1311)
araç	<i>sizüñile</i> (YZ 4 ^a /05)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirlerinde dikkat çeken şu hususlar vardır:

Tespit edilebilen sıra dışı bir özellik yoktur. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Hâl kategorisindeki eklenmeler beklenildiği gibidir ve zamir köküne eklenen hâl ekleri ünsüz uyumuna uymaktadır. *sizde*, *sizden* vb. İlgi hâli eki yuvarlak ünlüdür.

3.7.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Teklik üçüncü kişilerde düşündüğümüz gibi çokluk üçüncü kişilerde de iki farklı kökün yalın ve çekimli hâlleri belgelenmiştir.

Tablo 3.109. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>olar</i> (SN 3312) <i>onlar</i> (DY 159)	<i>anlar</i> (KEn. 5a-1)
bel.	<i>oları</i> (SV XVI 7; b)	<i>anları</i> (KEn. 5a-7)
yönl.	-	<i>anlara</i> (KĠ 65a/4) <i>añlara</i> (DY 283)
ayr.	-	<i>anlardan</i> (KĠ 71a/1)
ilgi	<i>onlaruñ</i> (KY 1225)	<i>anlaruñ</i> (DK 113-5)
araç	-	<i>anlaruñla</i> (KEn. 16a-5)

Muharrem Ergin, Eski Anadolu Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamiri için önce *olar* şeklinin daha sonra ise *anlar* şeklinin ortaya çıktığını bildirmektedir.⁹⁹⁴ Bu görüşe katılmamaktayız. Bize göre başlangıçtan itibaren iki farklı kök yapısı mevcuttur.

3.7.2. İşaret Zamirleri:

3.7.2.1. *bu*:

Tablo 3.110. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bu</i> (KĠ 16b/9) <i>bular</i> (KĠ 120b/5) <i>bunlar</i> (KĠ 6a/3)
bel.	<i>bum</i> (DK 29-10) <i>bunları</i> (KĠ 64b/8)

⁹⁹⁴ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 267.

yönl.	<i>buña</i> (DK 106-1) <i>muña</i> (DK 230-5) <i>bulara</i> (KĠ 28a/3) <i>bunlara</i> (KĠ 6a/3)
bul.	<i>bunda</i> (DK 73-7) <i>bularda</i> (KĠ 20b/9) [ayrılma hâli işlevinde]
ayr.	<i>bundan</i> (KĠ 42b/9) <i>bulardan</i> (KĠ 76a/6) <i>bunlardan</i> (KĠ 43a/3)
ilgi	<i>bunuñ</i> (KĠ 43b/15) <i>bularuñ</i> (DK 173-7) <i>bunlaruñ</i> (KĠ 59a/5)
eşit.	<i>bunca</i> (KĠ 125a/5) <i>bunça</i> (DK 247-7) <i>bunçılayın</i> (DK 7-10) <i>buncılayın</i> (ŞD K.XIV/40)
araç	<i>bunuñla</i> (SV III-7)

Yukarıda tanıklanan biçimlere göre *bu* zamiri, *muña* (DK 230-5) biçimi hariç teklik ve çokluk diğer hâl biçimlerinde ön seste *b-* ünsüzüyle tanıklanmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde *bu* işaret zamirinin çokluk biçimi iki biçimde tespit edilmektedir: *bular* ve *bunlar*. Bu biçimler hem yalın hâlde hem de diğer çekim hâllerinde görülürken aralarında fark *-n-* ünsüzü alıp almamalarıdır. Bu *-n-* ünsüzünün düzensizliği bu saha metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Hâl kategorisinde, *bu* işaret zamirinin, bulunma ve ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimleri alışık olduğumuz üzere mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir: *bunda* “burada” (SV II-7), *bundan* “buradan” (SV III-7).

Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle (*bunca*) kalıplaşması sonucunda da “*bunca*; bu kadar çok” anlamlarına sahip farklı kelime türleri oluşmuştur: (DK 247-7).

bu işaret zamirinin genişlemiş şekillerine rastlanmaktadır: *buncılayın*, *bularuñla* (KĠ 150b/8), *bunlaruñla*. Muharrem Ergin, bu şekillerden *bunçılayın* (*buncılayın*) biçimini, Eski Anadolu Türkçesinde ve daha sonraki dönemlerde görülen eşitlik şekli olarak kabul etmektedir.⁹⁹⁵

3.7.2.2. *ol* zamiri:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.7.1.3., Tablo 3.106.; § 3.7.1.6., Tablo 3.109.).

3.7.2.3. *an+* zamiri:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.7.1.3., Tablo 3.106.; § 3.7.1.6., Tablo 3.109.).

⁹⁹⁵ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 275.

3.7.2.4. *şu*:

Tablo 3.111. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız *şu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>şu</i> (KĠ 44b/10) <i>şular</i> (ŞD G. LXXXVIII/3) <i>şunlar</i> (YED 356/14)
bel.	<i>şumı</i> (YZ 35 ^a /17)
yönl.	<i>şuña</i> (DK 249-1) <i>şunlara</i> (KĠ 71a/2)
bul.	<i>şunda</i> (DK 265-10)
ayr.	<i>şundan</i> (DK 43-6)
ilgi	<i>şununı</i> (YZ 52 ^a /09)
eşit.	<i>şunca</i> (YZ 8 ^a /01)

Anlamsal olarak *şu* zamiri, *bu* zamirinin daha uzağında olan fakat *o* zamirinden daha yakın nesnelere işaret etmektedir. *şu* zamiri, Muharrem Ergin'e göre yeni bir zamirdir.⁹⁹⁶ Çokluk şeklinde *şular* ve *şunlar* biçimleri kaydedilmektedir. Bu iki biçimde görülen veya görülmeyen *-n-* ünsüzü, ayırt edici bir özellik göstermektedir.

Metinlerde *şunca* “bu / şu kadar” (SN 2329) biçimi geçmektedir. Ayrıca, *şu* işaret zamirinin genişlemiş şekillerine de rastlanmaktadır: *şunlaruñla*.

Kıpçak Türkçesinde örneğine rastladığımız *uş ~ oş* ve *ol* zamirlerinin birleşerek oluşturduğu birleşik zamir yapısını Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de tanıklamaktayız. Bu birleşik zamir yapısını bazı kaynaklar müstakil bir zamir olarak değerlendirmişlerdir. Biz ise bu birleşik zamir şeklini *uş* zamirinin türevi olarak kabul etmekteyiz: *şol* (KĠ 71a/1).

şol zamirinin çokluk biçimi yoktur. Bu zamirin yapısı *uş* ve *ol* (*şol* < *uş* ~ *oş*+*ol*) zamirlerinin birleşmesi sonucunda meydana gelmiş olmalıdır. *şol* zamirinin ilk parçası (*uş* ~ *oş*), kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmektedir ve zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

Ayrıca *uşbu* (DY 1303), *uşbununı* (DY 1305) biçimleri de tespit edilmiştir.

3.7.3. Soru Zamirleri:

3.7.3.1. *kim*:

kim zamiri, çokluk kategorisinde beklendiği gibi *kimler* biçiminde tanıklanmaktadır.

Yüklem görevi icra etmektedir: *kimdür*, *kim durur*.

⁹⁹⁶ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 273.

Tablo 3.112. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>kim</i> (DK 82-1) <i>kimler</i> (DK 59-9)
bel.	<i>kimi</i> (DK 37-5)
yönl.	<i>kime</i> (DK 154-2)
bul.	<i>kimde</i> (ŞD K.V/2)
ayr.	<i>kimden</i> (YED 126/2)
ilgi	<i>kimüñ</i> (DK 76-5) <i>kimlerüñ</i> (ŞD Me.I/19)

3.7.3.2. *ne*:

Tablo 3.113. Eski Anadolu Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>ne</i> (DK 164-12) <i>neler</i> (DK 97-4)
yönl.	<i>neye</i> (DK 274-10)
ayr.	<i>neden</i> (DK 226-9)

ne zamiri, çokluk kategorisinde beklendiği gibi *neler* biçiminde tanıklanmaktadır. *ne* zamiri iyelik eklerini almaktadır: *neñe* (DK 19-11), *nesi* (DK 287-2).

ne zamiri yüklem görevi icra etmektedir: *nedür*, *nesidür*.

ne kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre Hilal Oytun Altun'un çalışmasında sınıflandırılmıştır: soru zamiri *ne* “ne”; soru sıfatları *ne* “hangi”, *nice* “nasıl”; soru zarfları ise *ne* “niye”, *neden* “neden”, *neyçün*, *niçün*, *neçün* “niçin”, *neyle* “nasıl”, *nice* “nasıl”, *nicesi* “nasıl”, *niçe* “niye”, *niçe* “nasıl”, *nişe* “niye”, *nirede* “nerede”, *nireden* “nereden”, *nireye* “nereye”, *nite* “nasıl”, *niye* “niye”.⁹⁹⁷

3.7.3.3. *ka+*:

Eski Anadolu Türkçesinde *ka+* kökenli soru sıfatı olan *kankı* kelimesi iyelik eklerini üzerine alarak zamir görevinde kullanılmaktadır: *kankısı* (DK 51-11) “hangisi”, *kankıñuz* (DK 51-11) “hanginiz” vb.

Hilal Oytun Altun'un çalışmasında, *ka+* kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre sınıflandırılmıştır: Soru zamiri *kankı+iyelik* “hangi+iyelik”; soru sıfatı *kankı* “hangi”; soru zarfları ise *kaçan* “ne zaman”, *kaçaru* “nereye”, *kanda* “nereye”, *kanda* “nerede”, *kandan* “nereden”, *kamı* “nerede”.⁹⁹⁸

3.7.4. Dönüşlülük Zamirleri:

⁹⁹⁷ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 74-85. (Kelime grupları alınmamıştır.)

⁹⁹⁸ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 72-79. (Kelime grupları alınmamıştır.)

Eski Anadolu Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak kaynaklarda; *öz* “öz, kendi”, *kendü* / *gendü* “kendi” ve *kendüzi*, *kendüz* / *gendüz* “kendisi” kelimeleri verilmiştir.

Faruk Kadri Timurtaş, dönüşlülük zamirlerini *kendü*, *öz* ve iki kelimenin birleşmesinden oluşan *kendüz* (< *kendü*+*öz*) biçiminde işaretlemiştir.⁹⁹⁹ Mustafa Özkan da aynı şekilde bu kelimeleri vermiştir.¹⁰⁰⁰

Dönüşlülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde bu dönem metinlerinde çokluk eki (*özlerin*, *kendülerin* vb.), iyelik ekleri (*özüm*, *özüñ*, *özi*; *kendüzüm*, *kendüzüñ* vb.) ve hâl ekleri ile (*gendüden*, *kendüye*, *kendüzine*, *kendüzüñüzi* vb.) çekime girmektedir. Metinlerden tespit edilen bazı örnekler şunlardır: *kendü* (DK 152-8), *gendü* (SV II-10), *kendüñüñ* (DK 99-3), *kendüyi* (DK 107-8), *kendüye* (DK 29-2), *kendüñi* (DK 89-2), *kendüñe* (DK 81-5), *kendüsi* (DK 87-5), *kendin* (DK 237-8), *gendüde* (SV I-58), *gendüden* (SV I-9), *gendüzüñden* (SV I-11), *gendüzüñle* (SV I-13), *kendüler* (DK 30-11), *kendüzüñi* (DK 283-2), *kendüzin* (DK 98-13), *gendüzüñ* (SV I-55); *özüme* (DK 56-7), *özini* (DK 119-6), *özün* (DK 148-5), *özüñ* (SV VI-8) vb.

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan dönüşlülük zamirleri görüldüğü gibi *öz* ve *kendü* kelimelerine dayanmaktadır. *kendü* kelimesi EAT’de hem ön seste *k-*’li hem de *g-*’li biçimde tespit edilmiştir. Bunun dışında *öz* kelimesi *kendü* kelimesi kadar işlek değildir ve gittikçe yerini *kendü* kelimesine bırakmıştır. *kendü* ve *öz* kelimesinin birleşerek oluşturduğu *kendüz* (< *kendü*+*öz*) biçimi de EAT’de görülmektedir. Yine bu dönemde, katmerli bir şekilde kullanılan yapılar da rastlamak mümkündür: *gendü özüñe* (KĞ 88b/12). Bu şekilde birinci parça ikincinin niteleyicisi durumundadır.

Muharrem Ergin, *kendü* kelimesinin sonundaki ünlü harfin üçüncü şahıs iyelik eki ile karıştırılması sebebiyle *kendüye* veya *kendüden* gibi biçimlerin görüldüğünü belirtmektedir. Ona göre *kendi* (hâl ekleriyle) kelimesi *kendisi* yerine kullanılmaktadır ve bu kullanım yanlıştır.¹⁰⁰¹

3.7.5. Belirsizlik Zamirleri:

Eski Anadolu Türkçesinde, Faruk Kadri Timurtaş’ın tespit ettiği ve daha sonra Mustafa Özkan tarafından da aynı şekilde sunulan belirsizlik zamirleri şunlardır: *kim*, *kimi*(*si*), *kimse* < *kim*+*ise*, *kimesne*, *kimsene* < *kim*+*ise*+*ne*, *her ki*, *her kim*, *her biri*,

⁹⁹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *agm.*, 1976, s. 357.

¹⁰⁰⁰ Mustafa Özkan, *age.*, 2000, s. 122.

¹⁰⁰¹ Muharrem Ergin, *age.*, 2001, s. 272.

her birisi, biri(si), bir kaçı, ne kim, her ne, kamu < kamug, kamusu “hepsi”, *kankısı, kangısı* “hangisi”, *ayruk* “başkası”, *hiç kes* “hiç kimse”, *cümle, cümlesi, niceler* “pek çokları”, *özgeler* “başkaları”, *dükeli, dükelisi* “hepsi, tamamı”, *biregü* “başkası”, *degmesi* “her birisi”, *fülân*.¹⁰⁰² Soru zamiri olan *ne* ve *kim* de belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır.

Metinlerden tespit ettiğimiz belirsizlik zamirleri ise şunlardır: *kim* (KĜ 2b/2), *kimi* (DK 155-11), *kimüñ* (KĜ 56a/8), *kiminüñ* (DK 217-7), *kimini* (DK 222-3), *kimüñise* (KĜ 142b/14), *kimse* (KĜ 28b/13), *kimsenüñ* (KĜ 35b/2), *kimsesin* (KĜ 111a/3), *kimsesinüñ* (KĜ 107a/14), *kimüñise* (KĜ 142b/14), *kimerse* (KĜ 25a/5), *kimesne, kimsene* (KĜ 65b/7), *kimseneyi* (KĜ 68b/9), *kimsenenüñ* (KĜ 98a/5), *kimsenesine* (KĜ 72b/14), *kimerseden* (KĜ 33b/2), *kimersenüñ* (KĜ 28b/7), *kimerseye* (KĜ 60b/7), *ne* (KĜ 2b/12), *nesi* (KĜ 35b/8), *ne kim* (KĜ 73a/6), *cümle* (KĜ 154a/2), *fülân ~ fülâna* (KĜ 83b/2), *fülânula* (KĜ 91ba/3), *her ki* (KĜ 168b/5), *her kim* (KĜ 65b/4), *her ne* (KĜ 117a/9), *her biri* (KĜ 159b/1), *her birinüñ* (KĜ 116b/6), *birkaçı, biri* (KĜ 77a/7), *birisi* (KĜ 17a/7), *ne* (KĜ 2b/12), *nesi* (KĜ 35b/8), *ne kim* (KĜ 73a/6), *ķamu* (KĜ 8b/15), *ķamunuñ* (KĜ 8a/1), *ķamularınüñ* (KĜ 119b/13), *ķamusu* (KĜ 58a/10), *ķamusına* (DK 7-3), *ķankı* (KĜ 9a/4), *ķankısı* (KĜ 78b/14), *ķankısın* (KĜ 160b/6), *ayruk* (DK 144-11, KĜ 49a/5), *ayruğı* (KĜ 102a/6), *ayruklar* (DK 286-9), *ayruklarınüñ* (KĜ 99a/14).

¹⁰⁰² Faruk Kadri Timurtaş, *agm.*, 1976, s. 357; Mustafa Özkan, *age.*, 2000, s.122-123.

3.8. Çağatay Türkçesinde Zamirler

3.8.1. Kişi Zamirleri:

3.8.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.114. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.¹⁰⁰³

	Eckmann ¹⁰⁰⁴		Bodrogligeti ¹⁰⁰⁵	Argunşah ¹⁰⁰⁶
yaln	<i>mén</i>	<i>min</i>	<i>men</i>	<i>mén, bèn</i>
bel.	<i>méni</i>	<i>mini</i>	<i>meni</i>	<i>mèni</i>
yönl.	<i>mañğa</i>	<i>maña</i>	<i>manga</i>	<i>maña</i>
bul.	<i>ménde</i>	<i>mindä</i>	<i>mendä</i>	<i>mènde</i>
ayr.	<i>méndin</i>	<i>mindin</i>	<i>mendin</i> ~ <i>mendän</i>	<i>mèndin</i>
ilgi	<i>meniñg, méniñg; méni</i> (bazen)	<i>mâniñ, miniñ, mini</i> (bazen) <i>mini bağrum</i> “benim kalbim” (H 9v:2)	<i>mening</i> ¹⁰⁰⁷	<i>mènim, mèniñ,</i> <i>mèni</i>
eşit.	<i>ménçe, méniñçe</i> (nâdir); <i>mén dék</i> “benim gibi”, <i>méniñg kibi</i> “benim gibi”	<i>minçä, mâniñçä</i> “benim gibi”, <i>min dik,</i> <i>mâniñ kibi</i>	<i>mençä</i> ~ <i>meningçä</i>	<i>ménçe,</i> <i>mèniñçe</i>
kar.	-	-	<i>mening teg</i>	-
olm.	<i>ménsiz(in)</i> “bensiz olarak”	-	<i>mensiz</i>	<i>mènsiz,</i> <i>mèniñsiz</i>

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 81; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 246-247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 120-121; Mustafa Argunşah, *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 136.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Çağatay Türkçesindeki teklik birinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir.

¹⁰⁰³ János Eckmann, nezâket dilindeki *bende* “köle”, *fağır* “fakir”, *hağır* “aşâğılık”, *bu fağır-i hağır* “bu aşâğılık fakir” vb. ifadenin birinci şahıs zamirine eş olduğunu kaydetmiştir. (János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3412, İstanbul 1988, s. 82.); Bodrogligeti de *banda* “kul”, *kamîna* “aciz kişi”, *bu fağır-i hağır* “bu aşâğılık fakir”, *bu qul* “bu kul” ve benzeri ifadenin teklik birinci kişi için kullanıldığını belirtmiştir. (András J. E. Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay*, Languages of the World/Materials 155, Lincom Europa 2001, s. 122.); Şçerbak da *fağır*, *bu fağır* kelimelerinin Nevai’de birinci kişi zamiri anlamında kullanıldığını belirtmektedir. (A. M. Şçerbak, *Grammatika starouzbeskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1962, s. 132.)

¹⁰⁰⁴ (Eckmann ile ilgili kısımdaki) Tablonun sağ tarafındaki kayıtlar János Eckmann’ın diğer bir çalışmasından alınmıştır: Janos Eckmann, “Çağatayca”, *Târîhi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979b, s. 246-247.

¹⁰⁰⁵ Bodrogligeti, Çağataycada 13 zamir çeşidi işaretlemiştir: *kişi, dönüştü, karşılıklı (birliktelik) [reciprocal], iyelik, işaret, deiktik, soru, belirsiz, evrensel (universal), collective, assertive, negative, relative.* (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 120-121.)

¹⁰⁰⁶ Mustafa Argunşah, *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 136.

¹⁰⁰⁷ Bodrogligeti, birinci, ikinci kişi zamirlerinin ve *ol, alar* işaret zamirlerinin ilgi hâlinde üçüncü kişi zamiri olarak görev yaptığını not düşmektedir. Bu notunda *meni, seni, bizi, sizni, anı* ve *alarnı* zamirlerinin ilgi hâli formlarının kısa veya kısaltılan biçimlerini örneklerle göstermiştir. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 122.) Ayrıca, Bodrogligeti tarafından kişi zamirlerinin ilgi hâli biçimleri iyelik zamiri olarak değerlendirilmiştir. Bu zamirler sıfatsal (benim) veya isimsel (benimki) biçimdedir. Diğer bir özellik olarak da kısa ve uzun çekim şekilleri vardır. Kısa şekilleri isim işlevinde kullanılmamaktadır. Uzun biçim: *mening, sening, anung, bizning, sizning, alarning*; kısa biçim: *meni, seni, anı, bizni, sizni, alarnı*. Bu özelliklerin dışında birinci kişi biçimlerinin *mânim* “benim, benimki”, *bizing, bizim* “bizim, bizimki” ve ayrıca *sizing* “sizin, sizinki” biçimi de görülmektedir. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 128.)

Ön sesteki *b-* ~ *m-* değişkenliği, bu dönem metinlerinde tamamıyla *m-* ünsüzü tarafından. Yukarıda da görüldüğü gibi Argunşah'ın kaydettiği; fakat kaynağını belirtmediği *ben*¹⁰⁰⁸ biçimini hariç tutarsak teklik birinci kişi zamirinin ön sesinde *m-* ünsüzünün düzenli bir şekilde görüldüğü aşikardır.

Bu zamirin kök ünlüsünü araştırmacılar *-e-*, *-i-*, *-é-* sesleri ile işaretlemişlerdir. Köktürk Türkçesinden itibaren yönelme hâlinde kök ünlüsünün *-a-* biçimine dönüşmesi bu dönem metinlerinde de tanıklanmaktadır.

Hâl kategorisinde, teklik birinci kişi zamiri eklerle bağlanırken sıra dışı bir biçim oluşturmamıştır. Düzlük yuvarlaklık uyumu açısından kusursuz bir hâl gözlemlenmektedir. Özellikle Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde ilgi hâli eklerinin, yuvarlak biçimlerinin zamir köküne bağlandığı tespit edilmişti; fakat bu dönem metinlerinde bu tarz örnekler tanıklanamamıştır. Sadece, beklenmedik bir şekil olarak ilgi hâlinde zamir biçiminin kısalmış şekilleri oluşmuştur: *méni*, *mini*.

Çağatay Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle bağlanmasında eşitlik hâli hariç ünsüz uyumu düzenlidir.

Uygur Türkçesinden itibaren ek yığılması veya katmerli çekim örneği olarak verdiğimiz zamir biçimleri Çağatay Türkçesinde de teklik birinci kişi zamiri için tevsik edilmiştir: *méniñçe*.

men zamirinin yokluk biçimi *mensiz* ~ *minsiz* (MK 79a-11) [*ménsiz(in)*, *méniñsiz* (genişlemiş biçim)] şeklinde zarfsız bir yapı oluşturmuştur.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.115. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>men</i> (ŞT 67a-3) <i>min</i> (MK 41a-7) <i>mén</i> (FI 350a-12)
bel.	<i>meni</i> (ŞT 72a-8) <i>mini</i> (MK 41a-11)
yönl.	<i>mañğa</i> (FI 390b-13)
bul.	<i>minde</i> (Yus.ED 135/1) <i>ménde</i> (FI 390b-16)
ayr.	<i>mindin</i> (ŞT 67a-14) <i>minden</i> (Yus.ED 84/1) <i>méndin</i> (FI 256b-16)

¹⁰⁰⁸ Bu biçimi tanıklayamadık.

ilgi	<i>meniŋg</i> (§T 65a-10) <i>miniŋg</i> (§T 78b-19) <i>mini</i> (Yus.ED 33/6)
eşit.	<i>minçe</i> (MK 72a-13)

3.8.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.116. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann		Bodrogligeti	Argunşah
yahn	<i>sén</i>	<i>sin</i>	<i>sen</i>	<i>sén</i>
bel.	<i>séni</i>	<i>sini</i>	<i>seni</i>	<i>séni</i>
yönl.	<i>saŋga</i>	<i>saŋa</i>	<i>sanga,</i> <i>sangar</i> ¹⁰⁰⁹	<i>saŋa, sēnga</i>
bul.	<i>sēnde</i>	<i>sindä</i>	<i>sendä</i>	<i>sēnde</i>
ayr.	<i>sēndin</i>	<i>sindin</i>	<i>sendin</i> ~ <i>sendän</i>	<i>sēndin,</i> <i>sēniŋdin</i>
ilgi	<i>seniŋg, séniŋg, séni</i> (bazen)	<i>säniŋ, siniŋ; sini</i> (bazen), <i>säni</i> (bazen) <i>räsülüŋ säni</i> “peygamberin senin” (H 13r:15)	<i>sening</i>	<i>sēniŋ, sēni</i>
eşit.	<i>sēnçe, séniŋçe</i> (nâdir); <i>sén yaŋglıg</i> “senin gibi”	<i>sinçä, säniŋçä, sin yaŋlıg</i>	<i>sençä</i> ~ <i>seningçä</i>	<i>sēnçe,</i> <i>sēniŋçe</i>
araç	-	-	<i>senin</i>	<i>sēnin</i>
kar.	-	-	<i>sening teg</i>	
olm.	<i>sénsiz(in)</i> “sensiz olarak”	-	<i>sensiz</i> ~ <i>sensizin</i>	<i>sénsiz</i>

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 246-247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 136.

Farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan Çağatay Türkçesindeki teklik ikinci kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

Çağatay Türkçesinde de teklik ikinci kişi zamirinin hâllere göre kök ünlüsü düzensiz bir gelişme göstermektedir: *-é-*, *-e-*, *-i-*, *-a-*. Araştırmacıların işaretlemelerinde öne çıkan ses, kapalı *-é-* ünlüsüdür.

Hâl kategorisinde, teklik ikinci kişi zamiri eklerle bağlanırken herhangi bir sıra dışı biçim oluşturmamıştır. Düzlük yuvarlaklık uyumu açısından kusursuz bir hâl gözlemlenmektedir. Teklik birinci kişi zamirinin ilgi hâlinde belirttiğimiz zamir biçiminin kısalması hadisesi teklik ikinci kişi zamirinin ilgi hâlinde de görülmektedir: *séni, sini*.

Çağatay Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle bağlanmasında eşitlik hâli hariç (*sençe*) ünsüz uyumu düzenlidir.

¹⁰⁰⁹ Yönelme hâlinin bu çekimi seyrek olarak ilk dönem elyazmalarında mevcut bulunmaktadır. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 123.)

Uygur Türkçesinden itibaren ek yığılması veya katmerli çekim örneği olarak verdiğimiz zamir biçimleri Çağatay Türkçesinde de teklik ikinci kişi zamiri için tevsik edilmiştir: *sēniŋġe*.

sen zamirinin yokluk biçimi *sensiz* (ŞT 93b-12) [*sensizin* (genişlemiş biçim)] şeklinde zarfsı bir yapı oluşturmuştur.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.117. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>sen</i> (ŞT 68b-3) <i>sin</i> (MK 43a-2) <i>sēn</i> (FI 254a-04)
bel.	<i>seni</i> (ŞT 71a-8) <i>sini</i> (MK 64a-1)
yönl.	<i>saŋga</i> (ŞT 67a-2) <i>saŋġa</i> (ŞT 87a-15)
bul.	<i>sinde</i> (MK 42b-13)
ayr.	<i>sendin</i> (ŞT 87b-13) <i>sindin</i> (MK 22b-12) <i>sinden</i> (Yus.ED 84/1)
ilgi	<i>seniŋġ</i> (MK 68a-9) <i>siniŋġ</i> (MK 42a-5) <i>sini</i> (Yus.ED 94/3)
eşit.	<i>sinġe</i> (LD 784)

3.8.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.118. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann ¹⁰¹⁰	Bodrogligeti ¹⁰¹¹	Argunşah
yahn	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>ol</i>
bel.	<i>anı</i>	<i>anı</i>	<i>anı</i>
yönl.	<i>aŋġa</i>	<i>anga, angar</i> ¹⁰¹²	<i>aŋa, aŋġa</i>
bul.	<i>anda</i> “orada; sonra, zamanında”	<i>anda</i>	<i>anda</i>
ayr.	<i>andın</i> “oradan”	<i>andın ~ andan</i>	<i>andın, anıŋdın</i>
yön	-	-	<i>aŋar</i>
ilgi	<i>anıŋġ; anı</i> (bazen)	<i>anıŋġ</i>	<i>anıŋ, anıŋġ</i>
eşit.	<i>anġa</i> (şu/şunlar için) “onca, o kadar çok, şu kadar çok” <i>andaġ/k</i> “şöyle, şunun gibi, şu şekilde”	<i>anġa</i> “onca, o kadar çok”	<i>anġa, olġa</i>
araç	<i>anın</i> “bu sebeple”	<i>anın</i>	<i>anın</i>
kar.	-	<i>andaġ</i> “onun gibi”	-
olm.	<i>ansız(in)</i> “onsuz, şunsuz (olarak)”	<i>ansız ~ ansızın</i> “onsuz”	<i>ansız, anıŋsız</i>

¹⁰¹⁰ János Eckmann, Çağataycada üçüncü şahsı ifade eden şahıs zamirinin olmadığını, bu görevi işaret zamiri *ol*'un yerine getirdiğini belirtmiştir. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82.)

¹⁰¹¹ Bodrogligeti ise işaret zamiri kökenli olan *ol, olar, alar* biçimlerinin üçüncü kişi teklik ve çokluk şahsın boşluğunu doldurmakta olduğunu not düşmüştür. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121-122.)

¹⁰¹² Yönelme hâlinin bu çekimi seyrek olarak ilk dönem elyazmalarında mevcut bulunmaktadır. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 123.)

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82-83; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 136.

Çalışmamızda, Çağatay Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *an+* biçiminde, iki grup hâlinde tasnif ettik.

Tablo 3.119. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yaln	<i>ol</i> (MK 1b-8)	-
bel.	-	<i>anı</i> (MK 12b-7)
yönl.	-	<i>aŋa</i> (MK 1b-12) <i>aŋa</i> (ŞT 67a-8)
bul.	-	<i>anda</i> (LD 141)
ayr.	-	<i>andın</i> (LD 2704)
ilgi	-	<i>anıŋ</i> (MK 2a-9) <i>anı</i> (Yus.ED 4/4)
eşit.	<i>olça</i> “o kadar, o miktarda, çok” (MK 51a-5)	<i>andağ</i> “o kadar, onca, öyle, şunun gibi, şu şekilde” (MK 4b-12) <i>andağ</i> (ŞT 70b-2) <i>ança</i> (MK 1b-1) “öyle, o kadar”
araç	-	<i>anın</i> “bu sebeple”

Çağatay Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirinin yapısındaki karakteristik özellikler şu şekilde değerlendirilebilir:

an+ zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş *anda* biçimi, mekânsal ve zamansal bir anlamda kalıplaşmıştır. *anda* zamiri kelime türünü değiştirerek mekânsal anlamda “orada” (LD 293); zamansal anlamda ise “sonra, zamanında” (MK 10b-11) biçiminde kaydedilmiştir.

an+ işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle kalıplaşması sonucunda tarz anlamında kullanılan zarf yapıları ortaya çıkmıştır: *ança* (MK 1b-1), (LD 2005) “öyle, o kadar”.

andın zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal anlamda kalıplaşmıştır: *andın* “oradan” (MK 2b-1).

Teklik birinci ve ikinci kişi zamirinde de görüldüğü gibi teklik üçüncü kişi zamirinin eklerle bağlanmasında düzlük yuvarlaklık uyumu sağlamıştır.

Çağatay Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri teklik üçüncü kişi zamiri için de belgelenmektedir: *anıñdın*.

an+ zamirinin yokluk biçimi *ansız* (MK 71a-11) “onsuz, o olmadan” şeklinde zarfsı bir yapı oluşturmuştur.

3.8.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.120. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann	Bodrogligeti	Argunşah
yalın	<i>biz, bizler</i> ¹⁰¹³	<i>biz</i>	<i>biz, bizler</i>
bel.	<i>bizni</i>	<i>bizni</i>	<i>bizni, bizlerni</i>
yönl.	<i>bizge</i>	<i>bizgä</i>	<i>bizge, bize, bizlerge</i>
bul.	<i>bizde</i>	<i>bizdä</i>	<i>bizde, bizlerde</i>
ayr.	<i>bizdin</i>	<i>bizdin ~ bizdän</i>	<i>bizdin</i>
ilgi	<i>biz(n)iñg</i>	<i>bizning</i>	<i>bizniñ, bizniñ, bizlerniñ</i>
olm.	-	-	<i>bizsiz</i>

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 81; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 246-247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 120-121; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 136.

Ön seste *b-* ünsüzünün konumu sabittir. Türkçenin tarihî seyri içerisinde sadece Kıpçak Türkçesine ve Eski Anadolu Türkçesine mahsus *miz* biçimine benzer bir şekil tespit edilememiştir. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*.

Hâl kategorisindeki eklenmeler beklenildiği gibidir ve zamir köküne eklenen hâl ekleri ünsüz uyumuna uymaktadır. *bizler, bizlerni, bizlerde* vb. örneklerde *biz* zamirinin çokluk ekiyle çekimi görülmektedir.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk birinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.121. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>biz</i> (ŞT 66a-1) <i>bizler</i> (FI 380b-03)
bel.	<i>bizni</i> (ŞT 71a-8) <i>bizi</i> (vezin sebebiyle) (Yus.ED 49/11) <i>bizlerni</i> (Yus.ED 49/7)
yönl.	<i>bizge</i> (ŞT 65b-16) <i>bizgä</i> (FI 174b-08) <i>bizlere</i> (Yus.ED 49/1) <i>bizlarğa</i> (FI 289b-03)
ayr.	<i>bizdin</i> (ŞT 66a-15) <i>bizlerdin</i> (FI 289b-11)

3.8.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.122. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann	Bodrogligeti	Argunşah
yalın	<i>siz, sizler</i> ¹⁰¹⁴	<i>siz</i> (teklik) <i>sizlär, silär</i> (çokluk) ¹⁰¹⁵	<i>siz, sizler</i>

¹⁰¹³ Eckmann, *biz* ve *bizler* arasında mana farkının olmadığını vurgulamaktadır. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82.)

¹⁰¹⁴ Eckmann, *siz* “nezâket çokluğu” ve *sizler* “normal çokluk” arasında mana farkının olmadığını vurgulamaktadır. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82.)

¹⁰¹⁵ Bodrogligeti, *sizlär* yerine *silär* biçiminin -bugünkü Özbek Türkçesinde olduğu gibi- oluşmuş olduğunu kaydetmiştir. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 123.)

bel.	<i>sizni</i>	<i>sizni</i>	<i>sizni, sizlerni</i>
yönl.	<i>sizge</i>	<i>sizgä</i>	<i>sizge, size, sizlerge</i>
bul.	<i>sizde</i>	<i>sizdä</i>	<i>sizde, sizlerde</i>
ayr.	<i>sizdin</i>	<i>sizdin ~ sizdän</i>	<i>sizdin</i>
ilgi	<i>siz(n)iñg</i>	<i>sizning</i>	<i>siziñ, sizniñ, sizlerniñ</i>
eşit.	<i>siz kibi</i> “sizin gibi”	-	-
olm.	<i>sizsiz(in)</i> “sizsiz olarak”	-	<i>sizsiz</i>

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 246-247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 136.

Tespit edilebilen sıra dışı bir özellik yoktur. Hâllere göre kök ünlüsü düzenli bir gelişme göstermektedir: *-i-*. Hâl kategorisindeki eklenmeler beklenildiği gibidir ve zamir köküne eklenen hâl ekleri ünsüz uyumuna uymaktadır. *sizler, sizlerni, sizlerde* vb. örneklerde *siz* zamirinin çokluk ekiyle çekimi görülmektedir.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.123. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>siz</i> (ŞT 68b-14) <i>sizler</i> (ŞT 67a-3)
bel.	<i>sizni</i> (Yus.ED 96/2)
yönl.	<i>sizge</i> (ŞT 105a-15) <i>sizgä</i> (FI 386a-04) <i>sizlerge</i> (ŞT 77a-6) <i>sizlere</i> (Yus.ED 49/7) <i>sizlergä</i> (MK 9a-5)
bul.	<i>sizde</i> (LD 99)
ayr.	<i>sizdin</i> (LD 373) <i>sizlerdin</i> (ŞT 78b-12)
ilgi	<i>siziñg</i> (LD 1155) <i>sizniñg</i> (MK 41a-8/9)
eşit.	<i>sizçe</i> (LD 98)

3.8.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.124. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann¹⁰¹⁶	Bodrogligeti¹⁰¹⁷	Argunşah
yalm	<i>alar</i> (Nevâyi'den önce <i>olar</i>)	<i>alar</i>	<i>olar, alar, anlar</i>
bel.	<i>alarnı</i>	<i>alarnı</i>	<i>alarnı, anlarnı</i>
yönl.	<i>alarğa</i>	<i>alarğa</i>	<i>alarğa, alarğa, anlarğa, anlarkça, olarğa</i>
bul.	<i>alarda</i>	<i>alarda</i>	<i>alarda, anlarda</i>
ayr.	<i>alardın</i>	<i>alardın ~ alardan</i>	<i>alardın, anlardın, olardın</i>

¹⁰¹⁶ János Eckmann, Çağataycada üçüncü şahsı ifade eden şahıs zamirinin olmadığını, bu görevi işaret zamiri *ol*'un yerine getirdiğini belirtmiştir. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 82.)

¹⁰¹⁷ Bodrogligeti, *ol* işaret zamirinin teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirinin eksikliğini doldurduğunu belirtmektedir. Kişi zamiri yerine *ol, alar* ve *alar* biçimleri kullanılmaktadır. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121-122.)

ilgi	<i>alarnıñg</i>	<i>alarning</i>	<i>alarnıñ, anlarnıñ, olarnıñ</i>
eşit.	-	<i>alarça</i>	-

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 83; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 121; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 136.

Teklik üçüncü kişilerde düşündüğümüz gibi çokluk üçüncü kişilerde de iki farklı kökün yalın ve çekimli hâlleri belgelenmiştir.

Tablo 3.125. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>olar</i> (ŞT 66b-6)	<i>alar</i> (MK 13b-2) <i>anlar</i> (ŞT 73a-10)
bel.	-	<i>alarnı</i> (MK 5a-12) <i>anlarnı</i> (ŞT 95a-11)
yönl.	-	<i>alarğa</i> (MK 5b-4), <i>anlarğa</i> (ŞT 72b-2) <i>anlarğa</i>
bul.	-	<i>alarda</i> (MK 28b-4)
ayr.	-	<i>alardın</i> (MK 18b-12) <i>anlardın</i> (ŞT 101b-14)
ilgi	<i>olarnıñg</i> (ŞT 95a-3)	<i>alarnıñg</i> (MK 6b-2) <i>anlarnıñg</i> (ŞT 67a-11)

Çokluk üçüncü kişi zamirinin I. biçimi *o+* kökünden gelişmiştir. Zamir çekiminde görülen *-n-* ünsüzü bu biçimde görülmemektedir.

Çokluk üçüncü kişi zamirinin II. biçimleri ise **a+* köküne dayanmaktadır. Bu biçimlerin aynı kökten gelişmiş olduğu düşünülmektedir: *a+lar* ve *an+lar*. İki biçim arasındaki tek fark birinin zamir çekiminde kökün hâl eklerine bağlanmasında ortaya çıkan *-n-* ünsüzünü alması, diğerinin ise bu sesi almadan hâl ekleriyle çekime girmesidir.

alarğa örneğinde ünsüz uyumsuzluğu görülmektedir.

3.8.2. İşaret Zamirleri:

3.8.2.1. *bu*:

Tablo 3.126. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann		Bodrogligeti		Argunşah	
yalın	<i>bu</i>	<i>bular</i>	<i>bu</i>	<i>bular</i>	<i>bu</i>	<i>bular, bunlar, munlar</i>
bel.	<i>munı</i>	<i>bularnı</i>	<i>munı</i>	<i>bularnı</i>	<i>munı</i>	<i>bularnı</i>
yönl.	<i>munğa</i>	<i>bularğa</i>	<i>munğa</i>	<i>bularğa</i>	<i>munğa, munğa</i>	<i>bularğa</i>
bul.	<i>munda</i>	<i>bularda</i>	<i>munda</i>	<i>bularda</i>	<i>munda, mununğa</i>	<i>bularda</i>

ayr.	<i>mundın</i>	<i>bulardın</i>	<i>mundın ~ mundan</i>	<i>bulardın ~ bulardan</i>	<i>mundın, munuñdın</i>	<i>bulardın, mulardın, munlardın</i>
ilgi	<i>muniñg, munuñg</i>	<i>bularnıñg</i>	<i>munıng</i>	<i>bularnıng</i>	<i>bunuñ, munıñ, munuñ, muñ</i>	<i>bularıñ, bularnıñ, munlarnıñ</i>
eşit.	<i>munça</i> (bu/bunlar için) “bunca; bu kadar çok”; <i>mundağ/k</i> “böyle, bunun gibi, bu şekilde” ¹⁰¹⁸	-	<i>munça</i> “bunca, bu kadar çok”	-	<i>bunça, munça</i>	<i>munça, bunça</i>
araç	-	-	<i>munun</i> “bununla”	-	-	-
kar.	-	-	<i>mundağ</i> “bunun gibi”	-	-	-
olm.	<i>munsız(in)</i> “bunsuz olarak”	-	<i>munsız, munsızın</i>	-	-	-
sın.	-	-	<i>munçağa</i> “bu kadar”	-	-	-

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 83; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 129-130; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

Yukarıda tanımlanan biçimlere göre *bu* zamiri, teklik yalın hâlde ve çokluk bütün hâl biçimlerinde ön seste *b-* ünsüzüyle tanımlanmıştır. Kıpçak Türkçesinden farklı olarak Çağatay Türkçesinde bu zamirin çokluk biçimlerinde *-n-* sesi görülmemektedir.

Eckmann’ın işaretlemelerinde *muniñg* biçiminin yanında *munuñg* biçimi de bulunmaktadır. *munuñg* biçiminde ilgi hâli eki zamire bağlanırken düzlük yuvarlaklık uyumunun dışında kalmaktadır. Türkçenin, Harezmi Türkçesi döneminden itibaren özellikle ilgi hâli ekinin yuvarlaklaşması bilindik bir hadisedir; fakat bu durumun, Çağatay Türkçesinde kişi zamirlerinde görülmeyip sadece işaret zamirlerinde görülmesi dikkat çekicidir.

bu işaret zamirinin, bulunma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi alışık olduğumuz üzere mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir: *munda* “burada” (LD 1472), *mundın* “buradan” Aynı şekilde *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl ekiyle (*munça*) kalıplaşması sonucunda da “bunca; bu kadar çok” anlamlarına sahip farklı kelime türleri oluşmuştur: *munça* (LD 1631).

¹⁰¹⁸ Eckmann, isimleştirilmiş *+ça*’lı eşitlik şekillerinin diğer hâl eklerini (*arızmas munçağa ‘alem* “dünya bu fiyata değmez” FK 10a: 12) alabildiğini kaydetmiştir. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 84.)

Pavet de Courteille sözlüğünde *muncakine* “birazcık, bu kadarcık”¹⁰¹⁹ biçimini kaydetmiştir. Görüldüğü gibi bu yapı, *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl biçiminin üzerine eklenen küçültme ekiyle teşekkül etmiştir.

Çağatay Türkçesinde, katmerli çekim veya ek yığılması olarak adlandırabileceğimiz zamir biçimleri bu işaret zamiri için de belgelenmektedir: *munçağa*.

bu zamirinin yokluk biçimi *munsız* “bunsuz” (FI 371a-17) şeklinde zarfsı bir yapı oluşturmuştur.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan *bu* işaret zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.127. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>bu</i> (MK 2b-5) <i>bular</i> (ŞT 78b-7)
bel.	<i>muni</i> (MK 15b-9) <i>bularni</i> (MK 61a-13)
yönl.	<i>muñga</i> (MK 8a-9) <i>bularğa</i> (ŞT 103b-5)
bul.	<i>munda</i> (MK 63a-6) <i>bularda</i> (MK 79a-2)
ayr.	<i>mundın</i> (FI 382b-04) “buradan, bundan” <i>bulardın</i> (MK 10b-2)
ilgi	<i>muniñg</i> (MK 62b-7) <i>munuñg</i> (MK 16b-6) <i>bularniñg</i> (ŞT 102a-18)
eşit.	<i>munça</i> (MK 2a-13) “bunca, o kadar” <i>mundağ</i> (FI 373b-16) <i>mundağ</i> (FI 376a-10)

3.8.2.2. *ol*:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.8.1.3., Tablo 3.119.; § 3.8.1.6., Tablo 3.125.).

Bu kısımda sadece diğer araştırmacıların tanıkladıkları biçimler sunulmuştur:

Tablo 3.128. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann		Bodrogligeti		Argunşah	
yahn	<i>ol</i>	<i>olar</i> ¹⁰²⁰ (<i>anlar, alar</i>)	<i>ol</i>	<i>alar</i>	<i>ol</i>	<i>anlar,</i> <i>alar,</i> <i>olar</i>
bel.	<i>anı</i>	<i>alarnı</i> (<i>olarnı,</i> <i>anlarnı</i>)	<i>anı</i>	<i>alarnı</i>	<i>anı</i>	<i>alarnı</i>

¹⁰¹⁹ Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris 1870, s. 503.

¹⁰²⁰ Eckmann, Nevā’î öncesinde *olar* biçiminin kullanıldığını not düşmüştür. (Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.)

yönl.	<i>aŋġa</i> ¹⁰²¹ <i>aŋġa</i> ¹⁰²¹ (<i>aŋġar</i>),	<i>alarġa</i> (<i>olarġa</i> , <i>anlarġa</i>)	<i>anga</i>	<i>alarġa</i>	<i>aŋa</i> , <i>aŋġa</i>	<i>alarġa</i>
bul.	<i>anda</i>	<i>alarda</i> (<i>olarda</i> , <i>anlarda</i>)	<i>anda</i>	<i>alarda</i>	<i>anda</i>	<i>alarda</i>
ayr.	<i>andın</i>	<i>alardın</i> (<i>olardın</i> , <i>anlardın</i>)	<i>andın</i> ~ <i>andan</i>	<i>alardın</i> ~ <i>alardan</i>	<i>andın</i>	<i>alardın</i>
ilgi	<i>anıŋġ</i> , <i>anı</i> (bazen)	<i>alarnıŋġ</i> (<i>olarnıŋġ</i> , <i>anlarnıŋġ</i>)	<i>anıŋġ</i>	<i>alarnıŋġ</i>	<i>anıŋġ</i> , <i>anıŋġ</i>	<i>alarnıŋġ</i>
eşit.	<i>anġa</i> (şu/şunlar için) “onca, o kadar çok, şu kadar çok” <i>andaġ/k</i> “şöyle, şunun gibi, şu şekilde”	-	<i>anġa</i> “onca, o kadar çok”	-	<i>anġa</i>	-
araç	<i>anıŋġla</i> <i>anın</i> “bu sebeple”	-	<i>anın</i> “onunla”	-	-	-
kar.	-	-	<i>andaġ</i> “onun gibi”	-	-	-
olm.	<i>ansız(in)</i> “onsuz, o olmadan” ¹⁰²²	-	<i>ansız</i> , <i>ansızın</i>	-	-	-
sın.	-	-	<i>anġaġa</i> “o kadar”	-	-	-

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 83-84; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 129-130; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

3.8.2.3. *an+*:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.8.1.3., Tablo 3.119.; § 3.8.1.6., Tablo 3.125.).

3.8.2.4. *oş ~ uş* kökenli zamirler:

Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde örneklerini tespit ettiğimiz birleşik yapılı zamir örnekleri Çağatay Türkçesi metinlerinde de görülmektedir: *uşbu* ve *uşol*. Her iki yapının da ön parçasında yer alan *uş* sözcüğü *bu* veya *ol* zamirleriyle birleşerek zamirlerin anlamını kuvvetlendirmektedir. Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde uyguladığımız gibi bu zamir çeşitlerini ayrı bir başlık altında toplamadık ve bu şekilleri *uş ~ oş* zamirinin türevi olarak inceledik.

Kaynaklarda, Eckmann işaret zamirlerine ek olarak *diğer işaret zamirlerini* tanıttığı kısımda *uşbu* “(tam) bu” ve *uşal*, *uşol* “(tam) şu” (*uş* gösterme edatının yalın hâliyle teşkil edilmiş) biçimlerine yer vermiştir.¹⁰²³ Bodrogligeti ise işaret zamirleri

¹⁰²¹ Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.

¹⁰²² Yokluk olarak vermiştir. (Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.)

¹⁰²³ Eckmann’ın vermiş olduğu diğer işaret zamirleri şunlardır: *uşmunda* “tam burda”, *uşanda* “tam orda”, *uşandın* “tam oradan”, *uşanġa* “tam o kadar, o kadar çok”, *uşmundaġ/k*, *uşandaġ/k* “aynı şekilde; tam o kadar”, *uşmunuŋ dik* “tam bu kadar, tam bunun gibi”; *hembu*, *hemîn* (< Farsça) “bu da, bunun gibi, aynı”; *hemol* (krş. Farsça *hemân*) “şu

içerisinde *bol* “bu” ve *şol* “şu” zamirlerini vermektedir.¹⁰²⁴ Bunlardan başka işaret zamirleri içerisinde değerlendirmediği; fakat *deictic pronouns*¹⁰²⁵ adı altında değerlendirdiği zamir çeşitlerini kaydetmiştir. Bu zamirleri işaret zamirlerinin haricinde, ayrı bir başlık altında değerlendirmesinin sebebi ise bu zamirlerin vurgulu işaret zamirleri olmasıdır.

Tablo 3.129. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *uşbu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Bodrogligeti		Argunşah	
yaln	<i>uşbu</i> “işte bu”	<i>uşbular</i> “işte bunlar”	<i>uşbu</i>	<i>uşbular</i>
bel.	-	<i>uşbularını</i> “işte bunları”	<i>uşmunı</i>	<i>uşbularını</i>
yönl.	<i>uşmunga</i> “işte buna”	-	<i>uşmuña</i>	<i>uşbularğa</i>
bul.	<i>uşmunda</i> “işte bunda”	-	-	<i>uşbularda</i>
ayr.	<i>uşmundın</i> “işte bundan”	<i>uşbulardın</i> “işte bunlardan”	<i>uşmundın</i>	<i>uşbulardın</i>
ilgi	<i>uşmunung</i> “işte bunun”	<i>uşbularning</i> “işte bunların”	<i>uşmuña</i> ¹⁰²⁶	<i>uşbularınıñ</i>
eşit.	<i>uşmunça</i> “işte bu kadar”	-	<i>uş munça</i>	-
kar.	<i>uşmundaq</i> “tam böyle”	-	-	-

Kaynak: András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 133; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

Tablo 3.130. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *uşol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Bodrogligeti	Argunşah
yaln	<i>uşol</i> “işte o”	<i>uşol, uşal, şol</i>
bel.	-	-
yönl.	-	-
bul.	<i>uşanda</i> “tam orada”	-
ayr.	<i>uşandın</i> “tam oradan”	-
ilgi	-	-
eşit.	<i>uşança</i> “işte o kadar”	<i>uşança</i>
kar.	<i>uşandaq</i> “tam öyle”	-

Kaynak: András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 133; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

Ayrıca Argunşah, *şuniñ* ve *şunça* biçimlerini de işaretlemiştir.

Yukarıda bahsi geçen araştırmacıların çalışmalarında ele alınan *uşbu* ve *uşol* biçimleri işaret zamirlerinin birleşik yapıları olarak değerlendirilmelidir. Bu birleşik

bile, şu da, aynı”; *bu biri* “bu biri”, *öl biri* “öbürü”; *hāmança* “bu kadar”; *hāmandaq* “bunun gibi”. Görüldüğü gibi bu biçimlerden bazıları hâl ekleriyle ve son çekim edatlarıyla kalıplaşmış bir şekildedir. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 84.; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.)

¹⁰²⁴ András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 132.

¹⁰²⁵ Bodrogligeti *deiktik zamirleri* 4 alt başlıkta vermiştir: Birinci olarak *uşbu*, *uşol* ve *uşbular* biçimlerine; ikinci olarak Çağatay metinlerinde özellikle tam tersini göstermek için kullanılan Farsça *in* “bu” ve *an* “o” işaret zamirlerine; üçüncü olarak Farsça *hamin* “tam bu, tam aynı”, *haman* “tam o, aynı” zamirlerine yer verilmiştir. Bu zamirlerin vurgulu veya kesin işaret zamirleri olarak kullanıldığını belirtilmekte ve bu zamirlerin çekimlenmediği, çokluk formuna sahip olmadığı ve seyrek olarak isimsel kullanımda görüldüğü kaydedilmiştir. Dördüncü olarak ise *oq* / *ök* “aslında, gerçekte” kuvvetlendirme edatlı zamirleri ele almaktadır: *ol oq* biçiminin işaret zamiriyle kuvvetlendirme edatının birleşmesi sonucunda oluştuğu bildirilmektedir; fakat bu zamirinin bu özelliği paylaşmadığı da not olarak düşülmüştür. Ayrıca *ök* kuvvetlendirme edatıyla teklik ikinci kişi zamirinin vurgu amacıyla kullanıldığı kaydedilmiştir: *sān ök, sän ök sän, sen oq sen*.

¹⁰²⁶ *uşmunuñ* olmalı.

yapılardaki ilk parça, kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmektedir ve zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

3.8.3. Soru Zamirleri:

3.8.3.1. *kim*:

Tablo 3.131. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann	Bodrogligeti	Argunşah
yalın	<i>kim</i>	<i>kim</i> <i>kimlär</i>	<i>kim, kimler</i>
bel.	-	-	<i>kimni</i>
yönl.	-	<i>kingä, kimä</i>	<i>kimge</i>
bul.	-	<i>kindä</i>	-
ayr.	-	<i>kindän</i>	<i>kimdin</i>
ilgi	<i>kimiŋg</i>	<i>kimning</i>	-

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 86; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 135; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

Görüldüğü gibi *kim* zamiri, hâl kategorisinde sıra dışı bir durum sergilememektedir.

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.132. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kim</i> (MK 22a-5) <i>kimler</i> (MK 17b-1)
bel.	<i>kimni</i> (MK 98b-1)
yönl.	<i>kimge</i> (MK 24a-5)
bul.	<i>kimde</i> (MK 71b-13)
ayr.	<i>kimdin</i> (HD 29a-6)
ilgi	<i>kimniŋg</i> (ŞT 85a-7)

3.8.3.2. *ne*:

Tablo 3.133. Çağatay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Eckmann	Bodrogligeti
yalın	<i>ne</i> ¹⁰²⁷ “ne?, hangi?” <i>néler</i>	<i>ne</i>
yönl.	-	<i>negä</i> “niçin?”
ayr.	<i>nidin</i> “neden”	<i>nedän, nädin</i> “neden?”,
yön.	<i>nége</i> “niçin, niye?, neye?”	-
eşit.	<i>néçe</i> “nice, ne kadar?, nasıl?”	<i>neçä</i> “nice, ne kadar?”, <i>neçägä</i> “ne zamana kadar?”
diğer	<i>ne</i> ¹⁰²⁸	<i>ne</i> ¹⁰²⁹

¹⁰²⁷ Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.

¹⁰²⁸ Eckmann tarafından işaretlenmiş *ne* soru zamiri kökünden türemiş diğer şekiller şunlardır: *nağu* (Uyg. *negü*) “niçin, niye?”, *nédin* “niçin, neden?”, *nécege* “ne zamana kadar?, niceye?”, *néçük* (< *néçe ok*) “nasıl?”, *néçükdin* “niçin,

Kaynak: János Eckmann, *age.*, 1988, s. 86; János Eckmann, *agm.*, 1979, s. 247; András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 135-138; Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

ne soru zamirinin kök ünlüsü gramer kitaplarında -e-, -é- biçiminde işaretlenmiştir. János Eckmann, “Çağatayca” adlı yazısında *ni* biçiminde kaydettiği soru zamirinin nadiren *nä* biçiminde görüldüğünü kaydetmektedir. *ne* zamiri, çokluk kategorisinde beklendiği gibi *neler* biçiminde tanıklanmaktadır.

ne zamirinin, hâl kategorisinde özellikle yalın (teklik-çokluk) hâlde işlekliliği görülmektedir. Diğer çekim hâllerinde ise kalıplaşma sonucunda kelime türü değişikliğine maruz kalmaktadır: *nedän*, *nädin* “niçin?”, *nége* “niçin, niye?, neye?”, *néçe* “nice, ne kadar?, nasıl?” vb.

Mustafa Argunşah’ın tasnifinde, *nē* ile yapılan soru zamiri biçimleri şöyle örneklendirilmiştir: *nē* “ne”, *nēler* “neler”, *her nē* “her ne”, *nē yerge* “nereye”, *nēsini* “nesini”, *nége* “niçin”, *négü* “niçin”, *nēçük* (< *nēçe ök*) “niçin, nasıl”, *nēçükdin* “niçin, nasıl”, *nēçün* “niçin”, *nē üçün* “niçin”, *nēdin* “neden”, *nēçe* “nice, ne kadar”, *nēçeme* “her ne kadar”, *nē kişi* “kim, hangi kişi”, *nēme* “nasıl, ne”, *nēdür* “nedir”, *nē durur* “nedir”, *her nēdür* “her nedir”, *nētük* (< *nēte ök*) “nasıl”.¹⁰³⁰

Hilal Oytun Altun’un çalışmasında, *ne* kökenli soru kelimeleri, kelime türlerine göre şöyle sınıflandırılmıştır: Soru zamiri *ni* “ne”; soru sıfatı *ni* “ne, hangi”; soru zarfları *neçe* / *niçe* “nasıl”, *neçük* / *niçük* “nasıl”, *nege* “niye”, *neyüçün* “niye”, *ni* “niye”, *nidin* “niye”.¹⁰³¹

Çağatay Türkçesi metinlerinden tanıklanan soru zamirinin verilerini tablo hâlinde sunuyoruz:

Tablo 3.134. Çağatay Türkçesinde tanıkladığımız *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ni</i> (MK 5a-9) <i>nēler</i> (FI 373a-07)
yönl.	<i>nige</i> (MK 28b-4) <i>nége</i> (FI 314a-15)
eşit.	<i>niçe</i> “ne kadar” (MK 1b-7)

3.8.3.3. *ka+*:

nasıl?”, *nētük* (< *nēte ök*) “nasıl?”, *niçün*, *nēçün* (Şeyb. Div. 12a:4) “niçin?”, *nimä* “ne”. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 86; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.)

¹⁰²⁹ Bodrogligeti, *ne* soru zamiriyle ilişkili diğer soru kelimelerine şunları örnek vermiştir: *nätäg* “nasıl?”, *neçük* “nasıl?” (< *neçä ök*), *neçün* “niçin?” (< *ne üçün*), *netük* “nasıl?” (*netä ök*); *nağu* “niçin, niye?”, *ne türlüg* “ne türlü, ne çeşit/tür?”, *ne miqdār* “ne miktar?”, *ne yüzün* “ne şekilde?”, *ne yosunluq* “nasıl?; ne türlü?”, *ne yoldan* “ne şekilde?”, *ne yärdä* “nerede?”. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 135-138.) Kelime türü değişikliğine uğramış bu örnekler tarafımızdan soru zamiri olarak değerlendirilmemiştir.

¹⁰³⁰ Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

¹⁰³¹ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 92-99. (Kelime grupları alınmamıştır.)

Vámbéry’i çalışmasında *ķay*, *ķayu*, *ķaysı*, *ķayusı*, *ķayısı* “hangi”, *ķayan* “nereye”, *ķayda* “nerede”, *ķaydın* “nereden”, *ķaçan* “ne zaman” biçimlerini kaydetmiştir. Tüm bu biçimlerin *ķay*’dan geliştiğini ve özellikle *ķayda*, *ķaydın*, *ķaçan* biçimlerinin ise zarf işlevinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰³² Bize göre de bu biçimlerden *ķaysı*, *ķayusı*, *ķayısı* “hangisi” hariç *ķay*, *ķayu*, *ķayan*, *ķayda*, *ķaydın* ve *ķaçan* kelimeleri soru zarfı işlevi yerine getirmektedir.

János Eckmann¹⁰³³, çalışmasının soru zamirleri kısmında Kıpçak Türkçesindeki *ķa*+ kökenli soru zamirlerini şu şekilde vermiştir: *ķay*, *ķayu*, *ķaysı* “hangi?”¹⁰³⁴

Bodrogligeti, *qa*+ kökünden teşkil edilmiş olan soru zamirlerini şu şekilde işaretlemiştir: *qaçan* “ne zaman; her ne zaman [asla]”, *qay*, *qayu* “hangi”, *qaysı* “hangisi”, *qanda* “nerede”, *qandağ* “nasıl”, *qayda* “nerede”, *qanı* “nerede”, *qayan* “nereye”, *qandın* “nereden”, *qaydın* “nereden”.¹⁰³⁵

Bodrogligeti tarafından işaretlenen birçok biçim kanaatimizce soru zamiri değildir. Bu biçimlerin içerisinde sadece **ka+yu* yapısına ulanan teklik üçüncü kişi iyelik eki ile oluşturulan *ķayusı* biçimi zamir görevini yerine getirmektedir. Bu biçim hâl ekleriyle (*ķayusını*, *ķayusınga*, *ķayusında* vb.) çekime girmektedir. Diğer şekiller ise hâl ekleri veya son çekim edatlarıyla kalıplaşarak kelime türü değiştirmiştir.

Mustafa Argunşah’ın tasnifinde, *ķa* ile yapılan soru zamiri biçimleri şöyle örneklendirilmiştir: *ķay* “ne, hangi, nereye”, *ķaybir* “hangisi”, *ķay sarı* “ne tarafa”, *ķay sarıdın* “nereden”, *ķayan* “ne taraf, nereye”, *ķayanğa* “ne tarafa, nereye”, *ķayan kim* “nereye ki”, *ķayda* “nerede”, *ķaydın* ~ *ķaydan* “nereden”, *ķaydağ* “ne cins, ne tarz”, *ķaysı* ~ *ķayısı* “hangi, hangisi”, *ķaysı bir* “hangi biri”, *ķayu* ~ *ķayı* “hangi”, *ķanda* “nerede”, *ķandın* “nereden”, *ķanı* “hani”, *ķaçan* “ne zaman, nasıl”, *ķaçanğaça* “ne zamana kadar”, *ķandağ* ~ *ķandağ* “ne kadar”, *ķanğı* ~ *ķanķı* “hangi”.¹⁰³⁶

Hilal Oytun Altun çalışmasında, Çağatay Türkçesindeki *ka*+ kökenli soru kelimelerini, kelime türlerine göre sınıflandırılmıştır: Soru sıfatları *ķaysı* “hangi”, *ķayu*

¹⁰³² Herrmann Vámbéry, *Čagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie, und Wörterbuch der čagataischen Sprache*, Leipzig 1867, s. 18, 313-314.

¹⁰³³ Eckmann, zamirlerin üç gruba (birinci grup *ķim* zamiri; ikinci olarak *ne* zamiri ve türevleri) ayrılabilceğini belirtmiş ve üçüncü grupta *ķa*+ kökünden teşkil edilmiş soruları vermiştir: *ķay* / *ķayu* “hani, hangi?”, *ķaysı bir* “hangi bir, hangi?”, *ķaçan* “ne zaman?”, *ķanı* “hani, nerede, nereye?”, *ķanda* / *ķayda* “nerede?, nereye?”, *ķayan* / *ķayanğa* “nereye?”, *ķandın* / *ķaydın* “nereden?”, *ķay sarı* “nereye doğru, ne tarafa?”, *ķay sarıdın* “ne taraftan?”. (János Eckmann, *age.*, 1988, s. 81; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247.)

¹⁰³⁴ János Eckmann, *age.*, 1988, s. 81.

¹⁰³⁵ András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 138.

¹⁰³⁶ Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137.

“hangi”; soru zarfları *kaçan* “ne zaman”, *kanda* “nerede”, *kanı* “nerede”, *kayan* “nereye”, *kayda* “nerede”.¹⁰³⁷

3.8.4. Dönüştülük Zamirleri:

Eckmann, Çağatay Türkçesinde dönüştülük zamiri olarak *öz* “öz, kendi” kelimesini vermiş ve *öz* kelimesinden başka Farsça *hód*’un şahıs zamirleriyle (*mén hód*, *sén hód*, *ol hód*) birlikte, bir dönüştülük zamiri olarak kullanıldığını da belirtmiştir.¹⁰³⁸

Daha önceki dönemlerde kullanım örneğine rastlayamadığımız şahıs zamiri ile birlikte kullanılan *hód* yapısı, Çağatay Türkçesine mahsus olması bakımından değer arz etmektedir. *şahıs zamiri+hód* biçiminin anlamsal değeri ise aynı Köktürk Türkçesindeki *men özüm* “ben kendim” yapısı gibi şahıs zamirinin anlamını niteleyen bir görev üstlenmektedir.

Dönüştülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde bu dönem metinlerinde de çokluk eki (*özler*, *özleri* vb.), iyelik ekleri (*özüm*, *özün*, *özi*) ve hâl ekleri ile (*özündin*, *özlerge* vb.) çekime girmektedir.

Bodrogligeti, Çağatay Türkçesindeki dönüştülük zamirlerini 3 gruba ayırmıştır:

Tablo 3.135. Bodrogligeti’nin işaretlediği dönüştülük zamirleri.

<i>öz</i> ¹⁰³⁹	<i>özüm</i> , <i>özüng</i> , <i>özi</i> , <i>özümüz</i> , <i>özüngiz</i> , <i>özləri</i>
<i>hwad</i> ¹⁰⁴⁰	Farsça <i>hwad</i> “kendi”
<i>kändü</i> ¹⁰⁴¹ , <i>kändi</i> , <i>kändü özi</i> (<i>känd-özi</i>)	<i>kändüsi</i> , <i>kändüsini</i> , <i>kändüsindä</i> , <i>kändüləri</i> , <i>kändözündin</i>

Kaynak: András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 124-127.

Şçerbak, Eski Özbekçe olarak adlandırdığı Çağatay Türkçesinde, dönüştülük zamiri olarak *öz* (*özüm*, *özün*, *özi*, *özümüz*, *özüniz*, *özleri*) ve bazen de Farsça dönüştülük zamiri *hüd* kelimesinin kullanıldığını not düşmüştür.¹⁰⁴²

Mustafa Argunşah da Çağatay Türkçesinde *öz* (*özündin* “kendinden”, *özni* “kendini”, *özüm* “kendim”, *özümniñ* “kendimin” vb.) dönüştülük zamirinin yanı sıra

¹⁰³⁷ Hilal Oytun Altun, *agt.*, 2009, s. 93-99. (Kelime grupları alınmamıştır.)

¹⁰³⁸ János Eckmann, *age.*, 1988, s. 85; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 248.

¹⁰³⁹ Bodrogligeti, dönüştülük zamirlerinin hâl ekleriyle çekimlenebildiğini yönelme hâlindeki çekim sistemiyle örneklendirmiştir: *özümgä*, *özünggä*, *özigä*, *özümüzgä*, *özüngizgä*, *özlärigä* (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 125.)

¹⁰⁴⁰ Bodrogligeti, Farsça *hwad* zamirinin Çağatay Türkçesi metinlerinde dönüştülük zamiri ve bir kimlik zamiri (a pronoun of identity) olarak iki işlevde kullanıldığından bahsetmektedir. Bu zamirin kişi, izafet ve iyelik fonksiyonlarına sahip olmadığı da belirtilmiştir. Kimlik zamiri olarak kullanılırken vurgu görevi üstlenmektedir. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 126.)

¹⁰⁴¹ *kändüsi*, *kändüsini*, *kändüsindä*, *kändüləri*, *kändözündin* (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 127.)

¹⁰⁴² A. M. Şçerbak, *age.*, 1962, s. 134.

Farsça *hod* kelimesinin şahıs zamirleriyle birlikte dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁰⁴³

3.8.5. Belirsizlik Zamirleri:

János Eckmann'ın tespit ettiği Çağatay Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır: *kimsä* “kimse; (olumsuz ifâdelerde) hiç kimse”, *başka*, *özgä*, *yana* “başka, diğer”, *nimä*, *nimärsä* “hangi, hangisi; şey, bir şey; (olumsuz ifâdelerde) hiçbir şey”, *nimäginä* “biraz, bir parça”, *(bir) niçä* “nice, biraz”, *niçämä* “her ne kadarsa da, ne kadar çok”, *nigülük* “diğer”, *fülân* (Ar.) “falan; bir, bir kimse, biri”.¹⁰⁴⁴

Eckmann, Farsça *her* “her, her bir” ile yapılan tamlamaları da belirsizlik zamiri olarak değerlendirmiştir: *her birisi* “her biri”, *her kişi* “her kişi, herkes”, *her qaysı* “her biri”, *her néme* “her şey”. Bunların dışında yine *her* sıfatıyla kurulan kalıplaşmış yapıların, yalnızca, yardımcı cümlelerin bağlayıcısı olarak kullanıldığını belirtmiştir: *her kim* “her kim”, *her né* “her ne”, *her néçe* “her ne kadar (çok)”, *her néçük* “her nasıl, her ne çeşit”, *her néçük kişi* “herkes; her hangi bir kişi”, *her kaçan* “her ne zaman”, *her kayan* “her nereye”. Farsça *hiç* “hiç” ile yapılan tamlamalar da yine Eckmann tarafından belirsizlik zamiri olarak kaydedilmiştir: *hiç kim* “hiç kimse”, *hiç kimse* “hiç kimse”, *hiç kimërse* “hiç kimse”, *hiç kişi* “hiç kimse”, *hiç qaysı* “hiçbir, hiçbir, hiç kimse”, *hiç néme* “hiçbir şey”, *hiç nimärsä* “hiçbir şey”.¹⁰⁴⁵

Bodrogligeti'nin¹⁰⁴⁶ belirsizlik zamirleriyle ilgili tasnifi aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 3.136. Bodrogligeti'nin işaretlediği belirsizlik zamirleri.

Zamir fonksiyonundaki İsimler	a) <i>kişi</i> “biri”; “hiçbiri” [olumsuz fiillerde] b) <i>kimärsä</i> , <i>kim ersä</i> , <i>kimsä</i> “kimse”; “hiç kimse”[olumsuz fiillerde] c) <i>nemä</i> , <i>nemärsä</i> , <i>nemäginä</i> “bir şey” d) <i>ne kim</i> “her kim, her ne”
--------------------------------------	---

¹⁰⁴³ Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 138.

¹⁰⁴⁴ János Eckmann, *age.*, 1988, s. 87-88; Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247-248.

¹⁰⁴⁵ Janos Eckmann, *agm.*, 1979b, s. 247-248.

¹⁰⁴⁶ Bodrogligeti, ayrıca bizim *belirsizlik zamirleri* başlığı altında topladığımız zamir çeşitlerini farklı zamir başlıkları adı altında incelemiştir:

Birliktelik zamirleri (Reciprocal Pronouns): *bir biri^o*, *biri biri^o*, *biri biri^o*, *biri birisi^o*.

Evrensel Zamirler (Universal Pronouns): *har kim* “her kim”, *har kim ki* “her kim ki”, *har kimgä* “her kime”, *har kimsä* “her kimse”, *har kişi* “her kişi”, *har kaçan* “her ne zaman”, *har qanda* “her nerede”, *har qayan* “her nerede”, *har qayda* “her nerede”, *har qaysısı* “herhangisi”, *har ne* “her ne”, *har neçä* “her ne kadar”, *har neçük* “her nasıl”, *har nemä* “her şey, hiçbir şey”, *har nemärsä* “her şey, hiçbir şey”, *har sarı* “her yer”.

Collective zamirler: *barça* “hepsi”, *barça ‘ālam* “hepsi”, *barı nemä* “hepsi”, *hama* “hepsi”, *birgä* “birlikte”, *barı* “hepsi”, *bütün* “bütün”, *bar* “var”, *cumla* “cümle”, *tegmä* “hepsi”, *tegmä kişi* “herkes” *tükäl* “hepsi”.

Assertive zamirler: a. Multal assertive zamirler: *artuq* “fazla”, *artuqraq* “daha fazla”, *köp* “çok”, *köpräk* “daha çok”, *ança* “o kadar”, *munça* “bu kadar”, *neçä köp* “her ne kadar çok”, *talay* “çok, sayısız”; b. Paucal assertive zamirler: *az* “az”, *az bucuq* “daha az”, *azraq* “daha az”, *azraqça* “daha azıcık”, *äksük* “eksik”, *kam* “az”, *kamtar* “daha az”.

Olumsuz Zamirler: *hêç kim* “hiç kimse”, *hêç kişi* “hiç kimse”, *hêç nemä* “hiçbir şey”, *hêç nârsä* “hiçbir şey”, *hêç qaysı* “hiçbirisini”. (András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 127-145.)

	e) <i>fulān</i> “falan; bir kimse, biri”
Zamir fonksiyonundaki Sıfatlar	<i>başka</i> “diğer”, <i>barça</i> “hepsi”, <i>ba’zī</i> “bazı”, <i>neçä</i> “nice”, <i>öngin</i> “diğer”, <i>özgä</i> “diğer”, <i>yana</i> “diğer”
Zamir fonksiyonundaki Sayılar	<i>birär</i> “bazı”, <i>biräv</i> “birisi”
-ı/-i iyelik eki ile Zamirler	<i>barısı</i> “hepsi”, <i>barçası</i> “hepsi”, <i>biri</i> “biri”
bir ile Pronominal Öbekler	<i>bir kişi</i> “birisi”, <i>bir kim ärsä</i> “birisi”, <i>bir nemä</i> “bir şey”, <i>bir neçä</i> “biraz”, <i>bir näng</i> “bir şey”, <i>bir şamma</i> “biraz”

Kaynak: András J. E. Bodrogligeti, *age.*, 2001, s. 139-142.

A. M. Şçerbak, bizim bütün olarak belirsizlik zamirleri başlığı altında topladığımız kelimeleri anlamlarına ve kullanışlarına göre 3 gruba ayırmıştır:

Belirsiz zamirler: *kimsä*, *kimärsä* (*kimärsä*), *biräu* (*biräv*) “birisi”, *älläkim* “herhangi biri, birisi”, *birär nimä* “bir şey, herhangi bir şey”, *fälän* “falan”.

Niteleyici-genelleştirici zamirler: *barça* “hepsi”, *barı* “hepsi”, *kamug* “hepsi”, *här* “her”, *härkim* “her”, *cämī* “hepsi”, *ba’zī* “bazısı”, *cümlä* “hepsi”, *härnimä* “hepsi, her ne”, *härné* “her ne”.

Olumsuzluk zamiri (Belirsizlik-olumsuzluk zamiri *héç* ve diğer belirsiz veya niteleyici-genelleştirici zamirler): *héçkim*, *héçkimsä*, *héçkimärsä* “hiç kimse”, *héçnimä*, *héçnärsä*, *héçnimärsä* “hiçbir şey”, *héçkaysı* “hiçbirisi”; *héçkimsäsi* “hiç kimsesi”, *héçnimäsi* “hiçbir şeyi”, *héçkaysısı* “hiçbirisi”.¹⁰⁴⁷

Mustafa Argunşah da Çağatay Türkçesindeki belirsizlik zamirlerini dört maddede incelemiştir:

- ağın* “başka, başkası”, *barça* “bütün, hepsi”, *barçası* “hepsi”, *barı* “hepsi”, *başka* “başkası, diğer”, *ba’zī* “bazı, bazısı”, *ba’zılar* “bazılar”, *ba’zıları* “bazıları”, *bir neçe* “birçok”, *bir neme* “biraz, bir parça”, *burunğısı* “önceki”, *bütün* “hepsi”, *cümlesi* “hepsi, cümlesi”, *fülän* “falan”, *kamuğlar* “hepsi”, *qaysı biri* “herhangi biri”, *kimse* “kimse, hiç kimse”, *neçesi* “nicesi, birçoğu”, *neme* “şey, bir şey”, *nemerse* “şey, bir şey”, *özge* “başka”, *tégme* “bütün, her”, *tégme kişi* “herkes”, *telimler* “hepsi”, *tükel* “hepsi”.
- birev* ~ *biregü* “biri, birisi”, *biri* “biri, birisi”, *birisi* “biri, birisi”, *bir kimerse* “bir kimse”, *bir kişi* “bir kişi”, *bir neçe* “bir nice, birçok”, *bir neme* “birçok”, *bir neğ* “bir şey”.
- Farsça *her* ile yapılanlar: *her biri* “her biri”, *her birisi* “her biri, her birisi”, *her kaçan* “her ne zaman”, *her kayan* “her nereye”, *her kayda* “her nerede”, *her kaysı* “her biri”, *her kaysısı* “her birisi”, *her kim* “kimse”, *her kişi* “herkes”, *her nē* “her ne”, *her nē kim* “herhangi kimse”, *her neçe* “her ne kadar”, *her neçük* “her nasıl”, *her nemege* “her şeye”, *her sarı* “her tarafa”.
- Farsça *hiç* ile yapılanlar: *hiç kaysı* “hiç birisi”, *hiç kim* “hiç kimse”, *hiç kimse* “hiç kimse”, *hiç kişi* “hiç kimse”, *hiç kimerse* “hiç kimse”, *hiç neme* “hiçbir şey”, *hiç nemerse* “hiçbir şey”.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁷ A. M. Şçerbak, *age.*, 1962, s. 134-136.

¹⁰⁴⁸ Mustafa Argunşah, *age.*, 2013, s. 137-138.

3.9. Osmanlı Türkçesinde Zamirler

3.9.1. Kişi Zamirleri:

3.9.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.137. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yalın	<i>ben</i>	<i>ben</i>
bel.	<i>beni</i>	<i>beni</i>
yönl.	<i>baña, bana</i>	<i>bana</i>
bul.	<i>bende</i>	<i>bende</i>
ayr.	<i>benden</i>	<i>benden</i>
ilgi	<i>benim</i>	<i>benim</i>

Kaynak: : Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif matbaası, İstanbul 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 66.

Ön seste *b-* ünsüzünün konumu sabittir. Kök ünlüsü yönelme hâli (*-a-*) hariç *-e-* ünlüsüyle işaretlenmektedir. Hâl kategorisinde, ilgi hâli ekinin yuvarlak ünlülü şekli Osmanlı Türkçesinde de tespit edilmektedir: *benüm* (OYYTS, s. 398).

Teklik birinci kişi zamirinin sözlükselleşmiş şekilleri şunlardır: *bence, bensiz, bencileyin, benlik*.

3.9.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.138. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yalın	<i>sen</i>	<i>sen</i>
bel.	<i>seni</i>	<i>seni</i>
yönl.	<i>saña</i>	<i>sana</i>
bul.	<i>sende</i>	<i>sende</i>
ayr.	<i>senden</i>	<i>senden</i>
ilgi	<i>seniñ</i>	<i>seniñ</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Hâl kategorisinde, ilgi hâli ekinin yuvarlak ünlülü şekli de kullanılmaktadır: *seniñ* (OYYTS, s. 1572). Teklik ikinci kişi zamirinin sözlükselleşmiş şekilleri şunlardır: *sence, sensiz, sencileyin*.

3.9.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.139. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny		Timurtaş	
	Şimdiki şekil	Eski şekil		
yalın	<i>o</i>		<i>o</i>	<i>ol</i>
bel.	<i>onu</i>	<i>anı</i>	<i>onu</i>	<i>anı</i>

yönl.	<i>oña</i>	<i>aña</i>	<i>ona</i>	<i>ana</i>
bul.	<i>onda</i>	<i>anda</i>	<i>onda</i>	<i>anda</i>
ayr.	<i>ondan</i>	<i>andan</i>	<i>ondan</i>	<i>andan</i>
ilgi	<i>onuñ</i>	<i>anıñ</i>	<i>onun</i>	<i>anın</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Osmanlı Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamiri, *o* ve *an+* köklerine dayanmaktadır. Bu köklerin çekimleri, yukarıda gösterildiği gibi Genel Türkçe açısından bilindik çekim şekillerini yansıtmaktadır. Teklik üçüncü kişi zamiriyle ilgili belirtilmesi gereken tek husus *an+* temelli yapıların gittikçe kullanımdan düştüğüdür.

Osmanlı Türkçesinde de *an+* zamirinin, bulunma ve ayrılma hâl ekiyle çekime girmiş biçimleri mekânsal anlamda kalıplaşmıştır: *anda* “orada”, *andan* “oradan”.

Çalışmamızda, Osmanlı Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *o ~ ol* ve *an+* diye iki grup hâlinde tasnif ettik:

Tablo 3.140. Osmanlı Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yahın	<i>o</i> <i>ol</i>	-
bel.	<i>onu</i>	<i>anı</i>
yönl.	<i>oña</i>	<i>aña</i>
bul.	<i>onda</i>	<i>anda</i>
ayr.	<i>ondan</i>	<i>andan</i>
ilgi	<i>onuñ</i>	<i>anıñ, anuñ</i>

3.9.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.141. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yahın	<i>biz, bizler</i> ¹⁰⁴⁹	<i>biz</i>
bel.	<i>bizi</i>	<i>bizi</i>
yönl.	<i>bize</i>	<i>bize</i>
bul.	<i>bizde</i>	<i>bizde</i>
ayr.	<i>bizden</i>	<i>bizden</i>
ilgi	<i>bizim</i>	<i>bizim</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Bu zamirin çekiminde ön seste *b-* ünsüzünün konumu sabittir. Çokluk birinci kişi zamirinin sözlükselleşmiş şekilleri şunlardır: *bizce*, *bizsiz*. Çokluk birinci kişi zamiri ilgi hâlinde *bizüm* (OYYTS, s. 447) biçiminde de görülmektedir. Meninski *Grammatica Turcica*'da *bizlerüm*, *bizlere* biçimlerini kaydetmiştir.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁹ Bazen mubalâğa cemi için *+ler* eki ile birlikte kullanılırlar: *biz+ler*. (Jean Deny, *age.*, 1941, s. 199.)

¹⁰⁵⁰ Francisci à Mesgnien Meninski, *Grammatica Turcica*, Viennae 1680, s. 49.

3.9.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 3.142. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yaln	<i>siz, sizler</i> ¹⁰⁵¹	<i>siz</i>
bel.	<i>sizi</i>	<i>sizi</i>
yönl.	<i>size</i>	<i>size</i>
bul.	<i>sizde</i>	<i>sizde</i>
ayr.	<i>sizden</i>	<i>sizden</i>
ilgi	<i>siziñ</i>	<i>siziñ</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Çokluk ikinci kişi zamirinin sözlükselleşmiş şekilleri şunlardır: *sizce*, *sizsiz*. Yukarıda tanıklanan biçimlere ilave olarak bu zamirin ilgi hâli biçiminin yuvarlak ünlülü şekli de verilebilir: *sizüñ*. Meninski çalışmasında *sizlerüñ*, *sizlere* biçimlerini kaydetmiştir.¹⁰⁵²

3.9.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 3.143. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny		Timurtaş	
	<i>Şimdiki şekil</i>	<i>Eski şekil</i>		
yaln	<i>onl'ar</i>	<i>anl'ar</i>	<i>onlar</i>	<i>anlar</i>
bel.	<i>onl'arı</i>	<i>anl'eri</i>	<i>onları</i>	<i>anları</i>
yönl.	<i>onl'ara</i>	<i>anl'ere</i>	<i>onlara</i>	<i>anlara</i>
bul.	<i>onl'arda</i>	<i>anl'erde</i>	<i>onlarda</i>	<i>anlarda</i>
ayr.	<i>onl'ardan</i>	<i>anl'erden</i>	<i>onlardan</i>	<i>anlardan</i>
ilgi	<i>onl'arıñ</i>	<i>anl'erin</i>	<i>onların</i>	<i>anların</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 198; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Bu zamir, ilgi hâlinde *anlaruñ*, *onlaruñ* biçiminde de görülmektedir.

Görüldüğü gibi teklik üçüncü kişilerde düşündüğümüz gibi çokluk üçüncü kişilerde de iki farklı kökün yalın ve çekimli hâlleri belgelenmiştir.

Tablo 3.144. Osmanlı Türkçesinde tasarladığımız çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yaln	<i>onlar</i>	<i>anlar</i>
bel.	<i>onları</i>	<i>anları</i>
yönl.	<i>onlara</i>	<i>anlara</i>
bul.	<i>onlarda</i>	<i>anlarda</i>
ayr.	<i>onlardan</i>	<i>anlardan</i>
ilgi	<i>onların</i>	<i>anların</i>

3.9.2. İşaret Zamirleri:

¹⁰⁵¹ Bazen mubalâğa cemi için *+ler* eki ile birlikte kullanılırlar: *siz+ler*. (Jean Deny, *age.*, 1941, s. 199.)

¹⁰⁵² Francisci à Mesgnien Meninski, *age.*, 1680, s. 49.

Osmanlı Türkçesindeki işaret zamirleri *bu*, *şu*, *o* ve *an+*'dir. *an+* zamiri yerini gittikçe *o* zamirine bırakmıştır.

Osmanlı Türkçesindeki işaret zamirleri anlamlarına göre ayrılmaktadır. Jean Deny, *bu* zamirinin yakın şeyleri işaret etmek; *şu* ve *o* zamirlerinin ise uzak şeyleri işaret etmek için kullanıldığı belirtmiştir. *şu* ve *o*'nun arasındaki farkı ise *şu* kelimesinin uzak fakat yine de göz erimi dâhilinde olan şeyler için; *o* kelimesinin ise işaretlerle gösterilemeyecek olan şeyleri belirtmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, *şu bu*, bilinmedik ve mühimsenmedik her şey (kimse, şahıs) için kullanılmaktadır.¹⁰⁵³

Öte yandan Jean Deny, işaret zamirlerinin, mülkiyet zamirlerini almaya müsait olmadığını belirtirken bu duruma tezat olarak *şu bu* ifadesinin *var* kelimesi ile üçüncü şahıs için kullanıldığı örneklerde mülkiyet zamirini aldığını dile getirmiştir: *şu+su bu+su*.¹⁰⁵⁴ Jean Deny'in bu görüşüne karşı çıkan Ali Ulvi Elöve, bu durumun sadece üçüncü şahıslarda değil, birinci ve ikinci şahıs şekillerinde de mevcut olduğunu not düşmüştür: *şu+m var, bu+m var, şu+ñ var; bu+ñ var; şu+muz var, bu+muz var; şu+ñuz var; bu+ñuz var; şu+su var; şun+lari var*.¹⁰⁵⁵

3.9.2.1. *bu*:

Tablo 3.145. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yalın	<i>bu</i> <i>bunl'ar</i> (çokluk)	<i>bu</i> <i>bunlar</i> (çokluk)
bel.	<i>bunu</i>	<i>bunu</i>
yönl.	<i>buna</i>	<i>buna</i>
bul.	<i>bunda</i>	<i>bunda</i>
ayr.	<i>bundan</i>	<i>bundan</i>
ilgi	<i>bunuñ</i>	<i>bunun</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 204; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Bu işaret zamirinin çokluk kategorisindeki şekilleri *bunlar*, *bunları*, *bunlara*, *bunlarda*, *bunlardan*, *bunlarıñ*; sözlükselleşmiş şekilleri de *bura*, *bunca*, *burada*'dır.

3.9.2.2. *o*:

o işaret zamirinin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.9.1.3., Tablo 3.140.; § 3.9.1.6., Tablo 3.144.).

3.9.2.3. *an+*:

¹⁰⁵³ Jean Deny, *age.*, 1941, s. 204.

¹⁰⁵⁴ Jean Deny, *age.*, 1941, s. 205.

¹⁰⁵⁵ Jean Deny, *age.*, 1941, s. 205. (Ali Ulvi Elöve'nin notu.)

an+ işaret zamirinin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 3.9.1.3., Tablo 3.140.; § 3.9.1.6., Tablo 3.144.).

3.9.2.4. *şu*:

Tablo 3.146. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan *şu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	J. Deny	Timurtaş
yaln	<i>şu</i> <i>şunl'ar</i> (çokluk)	<i>şu</i> <i>şunlar</i> (çokluk)
bel.	<i>şunu</i>	<i>şunu</i>
yönl.	<i>şuna</i>	<i>şuna</i>
bul.	<i>şunda</i>	<i>şunda</i>
ayr.	<i>şundan</i>	<i>şundan</i>
ilgi	<i>şunuñ</i>	<i>şunun</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 204; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Bu işaret zamirinin çokluk kategorisindeki şekilleri *şunlar*, *şunları*, *şunlara*, *şunlarda*, *şunlardan*, *şunlarıñ*; sözlükselleşmiş şekilleri de *şura*, *şunca*, *şurada*'dır.

Meninski çalışmasında işaret zamirleri başlığı altında *işbu*, *işbunuñ*, *işbuña*, *işbunu*, *işbundan*, *işbunlar* biçimlerine de yer vermiştir.¹⁰⁵⁶ Görüldüğü gibi bu biçimler iki zamirin birleşerek oluşturduğu birleşik zamir yapılarıdır.

3.9.3. Soru Zamirleri:

Timurtaş; *kim*, *ne*, *hangisi* ve *kaçı* kelimelerini soru zamiri olarak işaretlemiştir.¹⁰⁵⁷

3.9.4. Dönüşlülük Zamiri:

Tablo 3.147. Osmanlı Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanıklanan dönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>k'endi</i> ¹⁰⁵⁸ , <i>kendü</i>
bel.	<i>k'endini</i> , <i>kendüyü</i>
yönl.	<i>k'endine</i> , <i>kendüye</i>
bul.	<i>k'endinde</i>
ayr.	<i>k'endinden</i>
ilgi	<i>k'endiniñ</i> , <i>kendünüñ</i>

Kaynak: : Jean Deny, *age.*, 1941, s. 201; Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 66.

Meninski, dönüşlülük zamirini teklik *g'endü*, *g'endi*; çokluk *g'endüler*, *g'endiler* biçiminde kaydetmiştir.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁶ Francisci à Mesgnien Meninski, *age.*, 1680, s. 49.

¹⁰⁵⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

¹⁰⁵⁸ Jean Deny, Eski Osmanlı lehçesinde *k'endi* zamirinin *g'endi* suretinde söylendiğini ve Osmanlıcanın eski metinlerinde *g'endözüm* (*g'endi*+*öz*+mülkiyet eki) "kendim", *g'endözüñ* "kendini" vb. şekillerin tanıklandığını belirtmektedir. (Jean Deny, *age.*, 1941, s. 203.)

¹⁰⁵⁹ Francisci à Mesgnien Meninski, *age.*, 1680, s. 49.

Dönüşlülük zamirleri alışlageldiği gibi iyelik ekleri ile çekimlenmektedir.:
kendim, kendiñ, kendi, kendisi, kendimiz, kendiñiz, kendileri.

3.9.5. Belirsizlik Zamirleri:

Jean Deny, müphem zamir olarak kaydettiği kelimeleri insıraflı ve insırafsız olarak 2'ye ayırmaktadır: İnsıraflı müphem zamirler: *kim, ne (< nenğ)*'dir.¹⁰⁶⁰ İnsırafsız müphem zamir ise *hep* kelimesidir. Öte yandan müphem zamirli tabirler içerisinde değerlendirdiği kelimeler ise şunlardır: *bütün, hepsi, hepsi, biri, birisi, birbiri, hangisi, hangi biri, her biri, ba'zısı, kimi..., kimi, kimisi, başkası, o biri, öbürü, dig'eri, gayrısı, bir başkası, sâiri, sâirleri, böylesi, şey.*¹⁰⁶¹

Timurtaş; *biri, birisi, kimi, kimisi, hepsi, hiçbiri, hiç birisi, bâzısı, cümlesi, diğeri, öbürü, beriki, öteki, çoğu, bir çoğu, kâffesi, birkaçı, beheri, herbiri, herbirisi, kimse* (eski şekilleri: *kimesne, kimsene*), *hiç kimse, herkes, falân-filân, falânca-filânca* kelimelerini belirsizlik zamiri olarak kaydetmiştir.¹⁰⁶²

¹⁰⁶⁰ *kim+ler, ne+ler* (mübalağa, nezaket), *kimse+ler, kimse < kimesne* (menfi cümlede). (Jean Deny, *age.*, 1941, s. 208-211.)

¹⁰⁶¹ Jean Deny, *age.*, 1941, s. 208-214.

¹⁰⁶² Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, 2005, s. 68.

4. AĐDAŐ SİBİRYA TÜRİK LEHÇELERİ

Bu bölümde Altay Türkçesi, Tuva Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Yakut Türkçesindeki zamirler incelenecektir.

4.1. Altay Türkçesinde Zamirler

4.1.1. Kişi Zamirleri:

4.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.1. Altay Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova ¹⁰⁶³	Güner-Dilek ¹⁰⁶⁴
yalın	<i>men</i>	<i>men</i>
bel.	<i>meni</i>	<i>meni</i>
yönl.	<i>mege</i> (~ <i>mee</i> ~ <i>maa</i>)	<i>mege</i>
bul.	<i>mende</i>	<i>mende</i>
ayr.	<i>meneñ</i>	<i>meneñ</i>
ilgi	<i>meniñ</i>	<i>meniñ</i>
eşit.	<i>mendiy</i>	<i>mendiy</i>
	<i>men-çe</i>	
araç	<i>meni-le</i> (<i>men-le</i>)	<i>menle</i> / <i>menile</i>

Kaynak: : N. P. Direnkova, *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 1040.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki teklik birinci kişi zamiriyle ilgili diğer şekiller şunlardır:

Kumandı Kiji ağızında yalın hâl *men* ~ *min* "ben", ilgi hâli *meeñ* ~ *meñ* ve diğer şekiller *mendig* ~ *minniğ* ~ *mindig* ~ *mendi* "benim gibi, ben gibi", *mençe* ~ *minçe* "bana göre, bence"¹⁰⁶⁵; Çalkandu (Kuu-kiji) ağızında yalın hâl *men* "ben", ilgi hâli *meeñ* ~ *meñ* "benim" ve diğer şekiller *mendiy* "benim gibi, ben gibi"¹⁰⁶⁶; Tuba Kiji ağızında yalın hâl *men* "ben", ilgi hâli *meniñ* "benim", *mendiy* "benim gibi, ben gibi"¹⁰⁶⁷; Teleüt ağızında yalın hâl *men* "ben", belirtme hâli *meni* "beni", ilgi hâli *meeñ* (*meeniñ*) "benim", yönelme hâli *mağa* (*maa*) "bana" ve diğer şekiller *meemunañ* "benimle", *mende* "bende", *meneñ* "benden".¹⁰⁶⁸

Altay Türkçesinde teklik birinci kişi zamiri ön seste *m-* ünsüzünü düzenli bir şekilde bulundurmaktadır.

¹⁰⁶³ N. P. Direnkova, *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1940, s. 90-94.

¹⁰⁶⁴ Figen Güner Dilek, "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 1040.

¹⁰⁶⁵ N. A. Baskakov, *Severnie dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt kumandintsev (kumandı-kiji), grammatičeskiy oçerk teksti, perevodı i slovar'*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1972, s. 51.

¹⁰⁶⁶ N. A. Baskakov, *Severnie dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt lebedinskih tatar-çalkantsev (kuu-kiji)*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1985, s. 35.

¹⁰⁶⁷ N. A. Baskakov, *Severnie dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt çernevih tatar (tuba-kiji), grammatičeskiy oçerk i slovar'*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1966, s. 39.

¹⁰⁶⁸ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *Teleñet tili / Teleutskiy yazık*, Kemerovo 2008, s. 102, 105.

Bu zamirin kök ünlüsü ölçünlü dilde *-e-* (yalın ve diğer hâller) biçimindeyken; Kumandı Kiji ağzında hem yalın hâlde hem de çekimli hâllerde *-e-* ve *-i-* seslerini taşımaktadır. Bu durum Eski Türkçeden itibaren alışlagelmiş bir hâl sergilemektedir.

Bununla birlikte yönelme hâlindeki biçimler, birtakım ses olayları sonucunda ortaya çıkmıştır: *mege* (~ *mee* ~ *maa*). Bize göre *mege* biçimi şöyle gelişmiştir: *ben+iŋ+(g)e* ~ *men+iŋ+(g)e* > *beŋe* ~ *meŋe* > *mege*.

mee ve *maa* biçimleri ise örneğine Kıpçak Türkçesinde de rastladığımız şekillerdir. Bunlar ünsüz erimesi sonucunda şöyle gelişmiş olmalıdır: *ben+iŋ+(g)e* ~ *men+iŋ+(g)e* > *beŋe* ~ *meŋe* ~ *mee* > *baŋa* ~ *maŋa* ~ *maa*.

Ayrılma hâlindeki *meneŋ* biçimi dikkat çekicidir. Bu zamir biçiminin oluşması şu şekilde olmalıdır: *men+deŋ* > *men+neŋ* > *meneŋ*.

Ölçünlü dilde ve Kumandı Kiji, Çalkandu (Kuu-kiji), Tuba Kiji ağızlarında araç hâli *+le* ekiyle yapılmaktayken; Teleüt ağzında *mınaŋ* edatıyla yapılmaktadır. Bunlardan başka eşitlik hâlinde de ikili bir biçim gözlemlenmektedir. Eski Türkçeden beri örneklerine rastladığımız *teg* edatının ekleşerek kalıplaşması sonucunda (*mendiŋ*) oluşmuşken; ikinci biçim ise *+çe* ekiyle (*men-çe*) meydana gelmiştir.

4.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.2. Altay Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek
yalın	<i>sen</i>	<i>sen</i>
bel.	<i>seni</i>	<i>seni</i>
yönl.	<i>sege</i> (~ <i>see</i> ~ <i>saa</i>)	<i>sege</i>
bul.	<i>sende</i>	<i>sende</i>
ayr.	<i>seneŋ</i>	<i>seneñ</i>
ilgi	<i>seniŋ</i>	<i>seniñ</i>
eşit.	<i>sendiy</i>	<i>sendiy</i>
	<i>sen-çe</i>	
araç	<i>seni-le</i> (<i>sen-le</i>)	<i>senle</i> / <i>senile</i>

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1040.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki teklik ikinci kişi zamiriyle ilgili veriler şöyledir:

Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *sen* ~ *sin* “sen”, ilgi hâli *seeŋ* ~ *seŋ*.¹⁰⁶⁹; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *sen* “sen”, ilgi hâli *seeŋ* ~ *seŋ* “senin” ve diğer şekiller

¹⁰⁶⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 51.

sendiy “senin gibi, sen gibi”¹⁰⁷⁰; Tuba Kiji ağzında yalın hâl *sen* “sen”, ilgi hâli *seniη* “senin” ve diğer şekiller *sendiy* “senin gibi, sen gibi”¹⁰⁷¹; Teleüt ağzında yalın hâl *sen* “sen”, belirtme hâli *seni* “seni”, ilgi hâli *seeη* (*seniη*) “senin”, yönelme hâli *sağa* (*saa*) “sana” ve diğer şekiller *seminay* “seninle”, *sende* “sende”, *seneη* “senden”.¹⁰⁷²

Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde teklik ikinci kişi zamirinin hâllere göre kök ünlüsü düzenlidir; fakat aynı teklik birinci kişi zamirinde olduğu gibi Kumandı Kiji ağzında da teklik ikinci kişi zamirinin kök ünlüsünde *-e-* ve *-i-* biçimleri tespit edilmektedir.

Bundan başka yönelme hâlindeki biçimler, teklik birinci kişi zamirinde olduğu gibi, birtakım ses olayları sonucunda ortaya çıkmıştır: *sege* (~ *see* ~ *saa*). Kanaatimizce *sege* biçimi şu şekilde teşekkül etmiştir: *sen+iη+(g)e > seηe > sege*.

see ve *saa* biçimleri ise örneğine Kıpçak Türkçesinde de rastladığımız şekillerdir. Bunlar ünsüz erimesi sonucunda şöyle gelişmiş olmalıdır: *sen+iη+(g)e > seηe > seηe ~ saηa > see ~ saa*.

Bununla birlikte ayrılma hâlindeki *seneη* biçiminin şu şekilde geliştiğini düşünmekteyiz: *sen+deη > sen+neη > seneη*.

Hâl kategorisinde, teklik ikinci kişi zamiri ilgi hâli eki ile bağlanırken ölçünlü dilde *seniη* biçimindeyken Kumandı Kiji ve Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında *seeη* ~ *seη*, Teleüt ağzında ise *seeη* (*seniη*) biçimindedir. Bu biçimlerden *seeη*, muhtemelen *sen+iη > se+iη > seeη* şeklinde gelişmiştir. *seη* ise aynı gelişimin bir sonraki adımı olarak değerlendirilebilir. Özellikle *seeη* biçimi, Tuva Türkçesinde (*seeη*) ve Şor Türkçesinde (*seeη*) de benzer şekilde tanıklanmaktadır.

Ölçünlü dilde ve Kumandı Kiji, Çalkandu (Kuu-kiji), Tuba Kiji ağızlarında araç hâli *+le* ekiyle yapılmaktayken; Teleüt ağzında *munay* edatıyla yapılmaktadır. Eşitlik hâli de şu şekilde meydana gelmiştir: *sen+diy* (< Eski Türkçe *teg*); *sen+çe*.

4.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.3. Altay Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek
yalın	<i>ol</i>	<i>ol</i>
bel.	<i>oni</i>	<i>oni</i>

¹⁰⁷⁰ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹⁰⁷¹ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39.

¹⁰⁷² M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 102, 105.

yönl.	<i>ogo (oo ~ aga, aa)</i>	<i>ogo</i>
bul.	<i>ondo (anda)</i>	<i>ondo / anda</i>
ayr.	<i>onoŋ</i>	<i>onoñ</i>
ilgi	<i>onuŋ ~ anuŋ</i>	<i>onuñ</i>
eşit.	<i>ondıy (oldıy)</i>	<i>ondıy / andıy</i>
	<i>ol-ço</i>	
araç	<i>oni-la (ol-lo ~ ol-la)</i>	<i>onıla / ollo</i>

Kaynak: : N. P. Dırenkova, *age.*, 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1040.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki teklik üçüncü kişi zamiriyle ilgili veriler şöyledir:

Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *ul ~ ol* “o”, ilgi hâli *aan ~ aŋ*¹⁰⁷³; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *ol* “o”, ilgi hâli *anuŋ ~ aŋ* “onun” ve diğer şekiller *andıy* “onun gibi, o gibi”¹⁰⁷⁴; Tuba Kiji ağzında yalın hâl *ol ~ ul ~ o ~ u* “o”, ilgi hâli *onuŋ ~ unuŋ* “onun” ve diğer şekiller *ondıy* “onun gibi, o gibi”¹⁰⁷⁵; Teleüt ağzında yalın hâl *ol* “o”, belirtme hâli *aanı* “onu”, ilgi hâli *aaŋ (aanuŋ)* “onun”, yönelme hâli *aağa (aa)* “ona” ve diğer şekiller *aamınaŋ* “onunla”, *anda* “onda”, *anaŋ* “ondan”.¹⁰⁷⁶

Çalışmamızda, Altay Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerinin verilerini *o(l)* [*~ u(l)*] ve *a (an+)* biçiminde iki grup hâlinde tasnif ettik.

Tablo 4.4. Altay Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>o (~ u)</i> <i>ol (~ ul) < *o / u+l</i> (gösterme / pekiştirme unsuru)	-
bel.	<i>oni</i>	<i>aanı</i>
yönl.	<i>ogo, oo</i>	<i>aga, aa, aağa</i>
bul.	<i>ondo</i>	<i>anda</i>
ayr.	<i>onoŋ</i>	<i>anaŋ</i>
ilgi	<i>onuŋ (~ unuŋ)</i>	<i>anuŋ</i> <i>aan ~ aŋ</i> <i>aaŋ (aanuŋ)</i>
eşit.	<i>ondıy, oldıy</i> <i>ol-ço</i>	<i>andıy</i>
araç	<i>oni-la (ol-lo ~ ol-la)</i>	<i>aamınaŋ</i>

Dırenkova, *ol* “o, o (işaret zamiri)” zamirinin ilgi hâlinde *onuŋ ~ anuŋ* biçimine dönüşmesine değinmekte; fakat gerekli bir açıklama yapmamaktadır. Bununla birlikte teklik üçüncü kişi zamirinde görülen *o ~ on ~ an* köklerindeki farklılığa da vurgu

¹⁰⁷³ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 51.

¹⁰⁷⁴ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹⁰⁷⁵ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39.

¹⁰⁷⁶ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 102, 105.

yapmaktadır. Yine Direnkova'nın kaydettiği *ondıy* biçimi “böyle”¹⁰⁷⁷ anlamında kullanılmaktadır (bk. § 4.1.2.2.).

4.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.5. Altay Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek
yalm	<i>bis</i>	<i>bis</i>
bel.	<i>bisti</i>	<i>bisti</i>
yönl.	<i>biske</i>	<i>biske</i>
bul.	<i>biste</i>	<i>biste</i>
ayr.	<i>bisteŋ</i>	<i>bisteñ</i>
ilgi	<i>bistiŋ</i>	<i>bistiñ</i>
eşit.	<i>bistiy</i>	<i>bistiy</i>
	<i>bis-çe</i>	
araç	<i>bis-le</i>	<i>bisle</i>

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1040.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki çokluk birinci kişi zamiriyle ilgili diğer şekiller şöyledir:

Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *pis* “biz”, ilgi hâli *pistiŋ* ~ *bistiŋ* “bizim”¹⁰⁷⁸; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *pis* “biz”, ilgi hâli *pistiŋ* “bizim” ve diğer şekiller *pistiy* “bizim gibi, biz gibi”¹⁰⁷⁹; Tuba Kiji ağzında yalın hâl *pis* ~ *bis* “biz”, ilgi hâli *pistiŋ* ~ *bistiŋ* “bizim”, *pistiy* “bizim gibi, biz gibi”¹⁰⁸⁰; Teleüt ağzında yalın hâl *pis* “biz”, belirtme hâli *pisti* “bizi”, ilgi hâli *pistiŋ* “bizim”, yönelme hâli *piske* “bize” ve diğer şekiller *pismınaŋ* “bizimle”, *piste* “bizde”, *pisteŋ* “bizden”.¹⁰⁸¹

Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde çokluk birinci kişi zamiri ön seste *b-* ünsüzünü bulundururken; Altay Türkçesinin ağızlarında bu sesle birlikte sedasız *p-* ünsüzü de işaretlenmektedir. Bundan başka bu zamirin kök ünlüsü düzenli bir şekilde *-i-* biçimindedir. Asıl dikkat çeken Altay Türkçesinde kelimelerin sonunda *-z* ünsüzü bulunmadığı için çokluk birinci kişi zamirinin *bis* biçiminde sedasız *-s* ünsüzüyle tevsik edilmesidir. Bu biçim, Türkçenin tarihi dönemlerinde örneğine rastlayamadığımız bir şekildir.

¹⁰⁷⁷ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 90-93.

¹⁰⁷⁸ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 51.

¹⁰⁷⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹⁰⁸⁰ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39.

¹⁰⁸¹ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 102, 106.

Metinlerde *bister* biçimi de görülmektedir. Ayrıca, *bis* zamirinin Eyüp Bacanlı tarafından işaretlenen *bisterler*¹⁰⁸² biçimi de Altay Türkçesinde görülen ilave çokluk eki almış bir yapı olarak kayda değerdir.

4.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.6. Altay Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek
yaln	<i>sler</i>	<i>sler</i>
bel.	<i>slerdi</i>	<i>slerdi</i>
yönl.	<i>slerge</i>	<i>slerge</i>
bul.	<i>slerde</i>	<i>slerde</i>
ayr.	<i>slerden</i>	<i>slerden</i>
ilgi	<i>slerdiñ</i>	<i>slerdiñ</i>
eşit.	<i>slerdiy</i>	<i>slerdiy</i>
	<i>sler-çe</i>	
araç	<i>sler-le</i>	<i>slerle</i>

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1040.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki çokluk ikinci kişi zamiriyle ilgili diğer şekiller şöyledir:

Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *sner* ~ *snir* “siz”, ilgi hâli *snerniñ* ~ *sneñ* ~ *sneñ*¹⁰⁸³; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *sner* ~ *sler* “siz”, ilgi hâli *snerniñ* ~ *slerniñ* “sizin” ve diğer şekiller *snerdiy* ~ *slerdiy* “sizin gibi, siz gibi”¹⁰⁸⁴; Tuba Kiji ağzında yalın hâl *siler* ~ *sler* “siz”, ilgi hâli *silerdiñ* “sizin”, *silerdiy* “sizin gibi, siz gibi”¹⁰⁸⁵; Teleüt ağzında yalın hâl *ser* “siz”, belirtme hâli *serdi* “sizi”, ilgi hâli *serdiñ* “sizin”, yönelme hâli *serge* “size” ve diğer şekiller *sermınañ* “sizinle”, *serde* “sizde”, *serdeñ* “sizden”.¹⁰⁸⁶

Bilindiği üzere Türkçenin bütün dönemlerinde, çokluk ikinci kişi zamiri ön seste sabit bir şekil sunmaktadır. Altay Türkçesi için de bu durum alışlageldiği gibi s-ünsüzüyle belgelenmektedir. Öte yandan kök ünlüsü için ise bu durum alışılmışın dışında gelişmiştir. Bu zamir biçiminde kök ünlüsü işaretlenmemiştir.

¹⁰⁸² Eyüp Bacanlı çalışmasında Altay ve Tuva Türkçesindeki şahıs ve işaret zamirlerinin ilave çokluk eki (ikili çoğul biçimi) almış biçimlerini işaretlemiştir: Tuva Türkçesinde *bis* > *bister* (> *bisterler*), *sler* > *slerler*, *olar* > *olarlar*, *bolar* > *bolarlar*; Altay Türkçesinde *bis* > *bister* (> *bisterler*), *siler* > *silerler*, *olor* > *olorlor*, *bular* / *bular* > *bularlar* / *bularlar*. Bacanlı, bahsi geçen Türk lehçelerinde işaretlenen bu biçimlerin çok az kullanıldığını; Nevskaya 2005 ve Voinov 2010’dan aktardığı üzere bu tür kullanımların genellikle “retorik sorun bağlamında ironik anlatım”, tekil şahsa yönelik ululama ve sadece Tıvacadaki *olarlar* bağlamında kendi içinde alt gruplar oluşturan bir grubu belirtmek için kullanıldığını belirtmektedir. (Eyüp Bacanlı, “Güney Sibirya Türk Dillerinin Ayırıcı Morfolojik Özellikleri Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Distinctive Morphological Features of South Siberian Turkic Languages)”, *Yeni Türkiye* 55 (2013), s. 524-525.)

¹⁰⁸³ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 51.

¹⁰⁸⁴ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹⁰⁸⁵ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39.

¹⁰⁸⁶ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 102, 106.

Direnkova, *sler* “siz” zamirinin *sen+der ~ sen+ler* [*sen(si)+ler ~ sler* “siz”] birleşmesiyle teşekkül ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁸⁷ O, görüldüğü gibi teklik zamir biçimlerine eklenen çokluk eki *+lXr* ile bu şekillerin oluştuğunu düşünmektedir. Bu fikir, Altay Türkçesindeki özellikle çokluk ikinci kişi zamirinin tüm biçimleri değerlendirildiğinde tutarlı gözükmektedir. Sadece ölçünlü dil için ufak bir ekleme yapabiliriz. Nasıl ki çokluk birinci kişi zamiri **bi+z* birleşmesiyle meydana geldiyse çokluk ikinci kişi zamirinin de **si+z* veya **si+ler* biçiminde olması beklenirdi. Bu sebeple **si+ler* biçimi bize daha ikna edici görünmektedir ve gelişimi şu şekilde olmalıdır: **si+ler > siler > sler*.

Öte yandan Altay Türkçesinin ölçünlü dilinin dışında Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *sner ~ snir* “siz”, ilgi hâli *snerniñ ~ sneeñ ~ sneñ*; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *sner ~ sler* “siz”, ilgi hâli *snerniñ ~ slerniñ* “sizin” ve Teleüt ağzında ise yalın hâl *ser* “siz”, belirtme hâli *serdi* “sizi” vb. biçimleri tespit etmekteyiz. Tespit edilen bu biçimler bizi farklı tasarımlara sevk etmektedir: a) *sen+der ~ sen+ler* (Direnkova’nın görüşüne katılmaktayız) b) *senler > senner > sner > ser*.

Aynı zamanda *sler* “siz” zamiri sadece çokluk şahsı ifade etmek için değil aynı zamanda saygı / nezaket anlamında tek bir kişiyi göstermek için de kullanılmaktadır.¹⁰⁸⁸ Bunların dışında kaynakların belirttiğine göre ek yığılmasıyla oluşmuş *slerler* ve *slerder* biçimleri de görülmektedir.

4.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.7. Altay Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek
yalın	<i>olor</i>	<i>olor</i>
bel.	<i>olordı</i>	<i>olordı</i>
yönl.	<i>olorgo</i>	<i>olorgo</i>
bul.	<i>olordo</i>	<i>olordo</i>
ayr.	<i>olordoñ</i>	<i>olordoñ</i>
ilgi	<i>olordıñ</i>	<i>olordıñ</i>
eşit.	<i>olordıy</i>	<i>olordıy</i>
	<i>olor-ço (-çe)</i>	
araç	<i>olor-lo (olor-la)</i>	<i>olorlo</i>

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 93-94; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1040.

Direnkova, *olor* “onlar” zamirinin *o+lor ~ olor* “onlar” birleşmesiyle teşekkül ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁷ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 90-91.

¹⁰⁸⁸ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 91.

¹⁰⁸⁹ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 90-91.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarındaki çokluk üçüncü kişi zamiriyle ilgili diğer şekiller şöyledir:

Kumandı Kiji ağzında yalın hâl *anar ~ anır ~ onor* “onlar”, ilgi hâli *anarnıñ ~ anardıñ ~ anañ*¹⁰⁹⁰, *anarınıñ*¹⁰⁹¹; Çalkandı (Kuu-kiji) ağzında yalın hâl *ılar ~ lar* “onlar”, ilgi hâli *ılarınıñ ~ larnıñ* “onların” ve diğer şekiller *ılardıy ~ lardıy* “onlar gibi”¹⁰⁹²; Tuba Kiji ağzında yalın hâl *olor ~ ular ~ ılar* “onlar”, ilgi hâli *olornıñ ~ ularnıñ ~ ılarnıñ* “onların”, *olordıy ~ ılardıy ~ ılardıy* “onlar gibi”¹⁰⁹³; Teleüt ağzında yalın hâl *alar* “onlar”, belirtme hâli *alardı* “onları”, ilgi hâli *alardıñ* “onların”, yönelme hâli *alarğa* “onlara” ve diğer şekiller *alarmınañ* “onlarla”, *alarda* “onlarda”, *alardan* “onlardan”¹⁰⁹⁴.

Köktürk Türkçesinden itibaren farklı köklerin izlerini taşıyan teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirleri Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde tek bir şekil hâlinde gözlemlenirken; ağızlarda ise eski şekillerin izlerini muhafaza eden örnekler olarak sergilenmektedir. Bu bakımdan çokluk üçüncü kişi zamirlerindeki verileri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 4.8. Altay Türkçesinde tasarladığımız çokluk üçüncü kişi zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim	III. Biçim
yalın	<i>olor (~ ular)</i> <i>onor</i>	<i>alar</i> <i>anar ~ anır</i>	<i>ılar ~ lar</i>
bel.	<i>olordı</i>	<i>alardı</i>	-
yönl.	<i>olorgo</i>	<i>alarğa</i>	-
bul.	<i>olordo</i>	<i>alarda</i>	-
ayr.	<i>olordoñ</i>	<i>alardan</i>	-
ilgi	<i>olordıñ</i> <i>olornıñ (~ ularnıñ)</i>	<i>alardıñ</i> <i>anarnıñ ~ anardıñ ~ anañ, anarınıñ</i>	<i>ılarınıñ ~ larnıñ</i>
eşit.	<i>olordıy (~ ılardıy)</i> <i>olor-ço (-çe)</i>	-	<i>ılardıy ~ lardıy</i>
araç	<i>olor-lo (olor-la)</i>	<i>alarmınañ</i>	-

Görüldüğü gibi çokluk üçüncü kişi zamiri üç farklı köke dayanmaktadır.

Kişi zamirleriyle ilgili bilgilere ek olarak, Drenkova, kişi zamirlerinin edebi çağdaş Altay Türkçesinde yüklem bağlayıcısı (*predikatif*) olarak kullanılmadığını fakat yerel ağızlarda bu tarz kullanım örneklerinin olduğunu bildirmektedir: *men – ançı*

¹⁰⁹⁰ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 51.

¹⁰⁹¹ N. A. Baskakov, “Morfolojiya kumandinskogo dialektı”, *Zapiski (5. Vıpusk)*, Gorno-Altayskogo nauçno-issledovatel'skogo instituta istorii, yazıkı i literaturı, Gorno-Altayskoe knijnoe izdatel'stvo, Gorno-Altaysk 1962, s. 63.

¹⁰⁹² N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹⁰⁹³ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39.

¹⁰⁹⁴ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 102, 106.

kiji+min (~ *bin* ~ *mim*), *bis* – *añçı+kiji+bis* vb. Bunların yanında *bis kayçı emes* – *bis kayçı emesibis* (*emessibis* ~ *emespis* ~ *emezibis*) biçimleri de vardır.¹⁰⁹⁵

4.1.2. İşaret Zamirleri:¹⁰⁹⁶

4.1.2.1. *bu*:

Tablo 4.9. Altay Türkçesinde *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek	
yalın	<i>bu, bular</i>	<i>bu</i>	<i>bılar, bular</i>
bel.	<i>munı (muni)</i>	<i>munı, minı</i>	<i>bıladı, bulardı</i>
yönl.	<i>boo</i>	<i>boo, bogo</i>	<i>bılargı, bulargı</i>
bul.	<i>munda (munda)</i>	<i>munda, munda</i>	<i>bılarıda, bularıda</i>
ayr.	<i>munañ (munañ)</i>	<i>munañ, munañ</i>	<i>bılarıdañ, bularıdañ</i>
ilgi	<i>munıñ (~ munıñ)</i>	<i>munıñ, minıñ</i>	<i>bılarıdañ, bularıdañ</i>
eşit.	<i>mundıy, mundıy</i>	<i>mundıy, mundıy</i>	<i>bılarıdañ, bularıdañ</i>
	<i>munça¹⁰⁹⁷, munça</i>	<i>munça</i>	-
araç	<i>bu-la</i>	-	-

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 95; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1041.

Direnkova, yalın hâlde *bu* “bu”, çekimli hâlde *mun* ~ *mun* (*b // m*) işaretlemelerini yapmıştır.¹⁰⁹⁸

bu işaret zamirinin yapısında dikkat çeken özellikler şunlardır: Ön seste *b-* ~ *m-* nöbetleşmesi gözlemlenmektedir. Kök ünlüsü hâllere göre *-u-*, *-o-* ve *-ı-* biçiminde işaretlenmektedir. Teklik kategorisinde yalın, yönelme ve araç hâli haricinde kök ile ekler arasında ortaya çıkan *-n-* sesi görülmekteyken; çokluk kategorisinde ise bu *-n-* sesi hiçbir şekilde yer almamaktadır.

Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde işaret zamiri kökenli olan zarflara şunlar örnek verilebilir: *munda, munda* “burada, buraya”, *boo* “buraya”, *munañ ~ munañ* “buradan”. Söz dizimindeki konumuna göre sıfat veya zarf işlevinde kullanılan işaret zamiri kökenli kelimeler *mundıy* ve *mundıy* “böyle”, *munça* ve *munça* “bunca, bu kadar, böyle”dir.

bu işaret zamirinin çokluk kategorisi *bular* (~ *bılar*) biçimindedir.

Araştırmacılar tarafından Altay Türkçesinin ağızlarında *bu* kökenli işaret zamiri örnekleri şu şekilde işaretlenmiştir:

Kumandı Kiji *pu* ~ *po* ~ *bo* ~ *biye* “bu”, *mundıg* “böyle, böyle bir, bu kadar”, *munı* “bu kadar”, *munar* “bunlar”¹⁰⁹⁹; Tuba kiji *po* ~ *bo* ~ *bu* “bu”, *munıg* “bunun”,

¹⁰⁹⁵ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 93-94.

¹⁰⁹⁶ N. P. Direnkova ve N. A. Baskakov işaret zamirlerini anlamlarına ve görevlerine göre tasnif etmişlerdir.

¹⁰⁹⁷ *munçazınça* biçimi de işaretlenmiştir.

¹⁰⁹⁸ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 95.

¹⁰⁹⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53-54.

munduu ~ mundıy “böyle, böyle bir, bu kadar”, *munça* “bu kadar”¹¹⁰⁰; Çalkandu (Kuu-kiji) *po ~ piye* “bu”, *mında, biyde* “burada”, *mındın* “buradan”, *munıñ* “bunun”, *munduu ~ mundıg ~ mindu ~ minduu* “böyle, böyle bir, bu kadar”, *munça* “bu kadar”, *bılar* “bunlar”¹¹⁰¹; Teleüt *pu, poonu, pooğo, poodo, punañ, poomınañ, poonıñ; pular, pulardı, pularğa, pularda, pulardañ, pularmınañ, pulardıñ*.¹¹⁰²

Direnkova'nın tespit ettiği *munıyıp* zarf-fiil biçimi köken olarak işaret zamirine dayanmaktadır. Bu kelime *mun+* “bu” işaret zamiri kökünden gelişmiştir. Ayrıca, *munayda* (*munayda*) biçimini de işaretlemiştir: *munayt-* “böyle yapmak”. Örnekler şunlardır: *munayda* (*munayda*) *etpe* “böyle yapma” vb.¹¹⁰³

4.1.2.2. *ol*:

Bu zamirin şekilleri, (I. biçim) teklik ve (I. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 4.1.1.3., Tablo 4.4.; § 4.1.1.6., Tablo 4.8.).

Tablo 4.10. Altay Türkçesinde araştırmacılar tarafından tanımlanan *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	Güner-Dilek	
yaln	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>olor</i>
bel.	<i>onu</i>	<i>onuñ, anıñ</i> ¹¹⁰⁴	<i>olordı</i>
yönl.	<i>oo (~ ogo)</i>	<i>oo, ogo</i>	<i>olorga</i>
bul.	<i>ondo (anda)</i>	<i>ondo, anda</i>	<i>olordo</i>
ayr.	<i>onoñ (anañ)</i>	<i>onoñ, anañ</i>	<i>olordoñ</i>
ilgi	<i>onuñ</i>	<i>onuñ, anıñ</i> ¹¹⁰⁵	<i>olordıñ</i>
araç	<i>ol-lo (ol-la)</i>	-	-
eşit.	<i>ondıy, andıy</i>	<i>ondıy, andıy</i>	<i>olordıy</i>
	<i>ança</i> ¹¹⁰⁶	<i>ança</i>	-

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 95; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1041.

Direnkova, *ol* zamirinin yalın hâlde *ol* “o”, çekimli hâlde ise *o ~ on ~ an* biçimlerinde görüldüğünü kaydetmektedir.¹¹⁰⁷

Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde işaret zamiri kökenli olan zarflara şunlar örnek verilebilir: *ondo (anda)* “orada”, *oo (~ ogo)* “oraya”, *onoñ ~ anañ* “oradan”.

Söz dizimindeki konumuna göre sıfat veya zarf işlevinde kullanılan işaret zamiri kökenli kelimeler *ondıy, andıy* “öyle, öyle bir, bu kadar” ve *ança* “o kadar”dır.

¹¹⁰⁰ Diğer biçimler şunlardır: *munayta ~ munayda* “böyle, öyle, şöyle”. (N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40.)

¹¹⁰¹ Diğer biçimler şunlardır: *bidak* (< *mındag ok*) “böyle, bu şekilde”, *munayta ~ munayda* “böyle, öyle, şöyle”. (N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.)

¹¹⁰² M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 108-109.

¹¹⁰³ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97.

¹¹⁰⁴ Yanlış kaydedilmiştir; doğrusu *onu, anı*.

¹¹⁰⁵ *anıñ* biçiminde olmalı.

¹¹⁰⁶ *ançazınça* biçimi de işaretlenmiştir.

¹¹⁰⁷ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 95.

ol işaret zamirinin çokluk kategorisi *olor* biçimindedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Altay Türkçesinin ağızlarında *ol* işaret zamiri şu şekilde işaretlenmiştir: Kumandı kiji *ol* ~ *on* ~ *o* “o”, *onor* “onlar”; Tuba kiji *ol* “o”; Çalkandu (Kuu-kiji) *ol* “o”; Teleüt *ol* “o”.

Direnkova'nın tespit ettiği *onoyıp* zarf-fiil biçimi köken olarak işaret zamirine dayanmaktadır. Bu kelime; *on* “bu” işaret zamiri kökünden gelişmiştir. Ayrıca, *onoydo* biçimini de işaretlemiştir.¹¹⁰⁸

4.1.2.3. *an+*:

Bu zamirin şekilleri, (II. biçim) teklik ve (II. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 4.1.1.3., Tablo 4.4.; § 4.1.1.6., Tablo 4.8.). Bu kısımda sadece diğer araştırmacıların tanıkladıkları biçimler sunulmuştur.

Araştırmacılar tarafından Altay Türkçesinin ağızlarında *an+* kökenli işaret zamiri örnekleri şu şekilde işaretlenmiştir: Kumandı Kiji *ancı* “bu kadar”, *anar* “onlar”¹¹⁰⁹; Tuba kiji *anıñ* “onun”, *anduu* ~ *andıy* “öyle, öyle bir”, *ança* “o kadar”¹¹¹⁰; Çalkandu (Kuu-kiji) *anda* “orada”, *andın* “oradan”, *anıñ* “onun”, *anduu* ~ *andıg* ~ *andık* “öyle, öyle bir, o kadar”, *ança* “o kadar”¹¹¹¹; Teleüt *alar*.¹¹¹²

Direnkova'nın tespit ettiği *anayıp* zarf-fiil biçimi köken olarak işaret zamirine dayanmaktadır. Bu kelime; *an+* “o” işaret zamiri kökünden gelişmiştir. Ayrıca, *o*, *anayda* biçimini de işaretlemiştir: *anayt-* “öyle yapmak”. Örnekleri şunlardır: *Anayıp aydala sala berdi* “öyle söyleyip çıkıverdi”.¹¹¹³

4.1.2.4. *tigi*:

Örneklerine Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde rastlanılmamaktadır. Bu zamir sadece Teleüt ağızında tespit edilmiştir:

Tablo 4.11. Altay Türkçesinin Teleüt ağızında *tigi* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>tigi</i> “şu”	<i>tigiler</i> “şunlar, işte şunlar”
bel.	<i>tigini</i>	<i>tigilerdi</i>
yönl.	<i>tigige</i>	<i>tigilerge</i>
bul.	<i>tigide</i>	<i>tigilerde</i>
ayr.	<i>tigineñ</i>	<i>tigilerden</i>

¹¹⁰⁸ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97.

¹¹⁰⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53-54.

¹¹¹⁰ Diğer biçimler şunlardır: *anayta* ~ *anayda* “böyle”, *ança-mınça* “az maz, az çok”. (N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40.)

¹¹¹¹ Diğer biçimler şunlardır: *anayta* ~ *anayda* “böyle”. (N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.)

¹¹¹² M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 103.

¹¹¹³ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97.

ilgi	<i>tiginiŋ</i>	<i>tigilerdiŋ</i>
araç	<i>tigimunaŋ</i>	<i>tigilermunaŋ</i>

Kaynak: M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 103, 109.

4.1.2.5. *tu*:

tu “şu, o” işaret zamiri araştırmacılar tarafından işaretlenmiştir.¹¹¹⁴ Bu zamir daha çok Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde ve Kumandı kiji ağzında tespit edilen *tu ol* “işte o, tam o, şurada”¹¹¹⁵ yapısında, iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda kullanılan bir şekil olarak değerlendirilmelidir. Bu birleşik yapıdaki ilk parça, kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmektedir ve zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

4.1.2.6. Diğer işaret zamirleri:

Proto-Türkçede var olduğuna inandığımız fakat Türkçenin ilk metinlerinden itibaren muhtelif bir işaret zamiri olarak kaydedemediğimiz *ı+* tabanına dayanan kelime biçimleri Kumandı kiji ağzında görülmektedir: *ındıg ~ indih ~ ındı ~ indi ~ iyde* “böyle”, *inçep* “o kadar, bu kadar”.¹¹¹⁶ Bu zamirin şekilleri, (III. biçim) çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır. (bk. § 4.1.1.6., Tablo 4.8.).

4.1.3. Soru Zamirleri:

4.1.3.1. *kim*:

Tablo 4.12. Altay Türkçesinde *kem* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	
yalın	<i>kem</i>	<i>kemder</i>
bel.	<i>kemdi</i>	<i>kemderdi</i>
yönl.	<i>kemge</i>	<i>kemderge</i>
bul.	<i>kemde</i>	<i>kemderde</i>
ayr.	<i>kemneŋ</i>	<i>kemderdeŋ</i>
ilgi	<i>kemniŋ</i>	<i>kemderdiŋ</i>
araç	<i>kem-le</i>	-

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97.

Eski Türkçedeki *kem* (KT D 22) ile aynı biçimdedir. *kem* zamiri gösterildiği gibi hâl kategorisinde sıra dışı bir durum sergilememektedir.

Altay Türkçesinin ağızlarında bu soru zamirinin biçimleri büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sadece Teleüt ağzında araç hâli *kemmunaŋ* “kiminle” biçiminde kullanılmaktadır.¹¹¹⁷

¹¹¹⁴ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 94; N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53; T. M. Totşakova, *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Novosibirsk 1938, s. 24.

¹¹¹⁵ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 94; N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53.

¹¹¹⁶ Örnekleri bu kaynaktan aldık: N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53-54.

¹¹¹⁷ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 105.

4.1.3.2. *ne*:

Tablo 4.13. Altay Türkçesinde *ne* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	Direnkova	
yalın	<i>ne</i>	<i>neler</i>
bel.	<i>neni</i>	<i>nelerdi</i>
yönl.	<i>nege</i>	<i>nelerge</i>
bul.	<i>nede</i>	<i>nelerde</i>
ayr.	<i>neden</i>	<i>nelerden</i>
ilgi	<i>neniñ</i>	<i>nelerdiñ</i>
araç	<i>ne-le</i>	-

Kaynak: : N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97.

Ağızlarda kaydedilen diğer şekiller şunlardır: Teleüt ağzında *ne* “ne”, *nemezi* “ne”¹¹¹⁸; Tuba kiji ağzında *ne*, *neme* “ne”, *nerek*¹¹¹⁹ “neden”¹¹²⁰; Kumandı kiji ağzında *nime* ~ *neme* “ne”¹¹²¹; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında *ne*, *n’ime*, *nime* “ne”.¹¹²² Bunlardan başka Figen Güner Dilek *nemeler* “neler” biçimini kaydetmiştir.¹¹²³

4.1.3.3. *ka+*:¹¹²⁴

ka+ soru zamiri temelli soru kelimeleri, hâl ve iyelik ekleriyle çekime girdiği zaman soru zamiri görevi yerine getirirler. Diğer türlü sıfat veya zarf işlevi görürler. Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde kullanılan soru zamirleri: *kajı* “hangi, nasıl”, *kajızı* “hangisi, kaç” (*kayızı* (~ *kayızı* ~ *kayı*), *kajıları* “hangileri”, *kañazı* (*kañazın*, *kañaga*, *kañazınçı*) “ne kadarı, kaç”.

ka+ soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler: *kayda* “nerede, nereye?”, *kaydaar* “nereye, nereye doğru”, *kaydañ* “nereden, nerede”, *kaçan* “ne zaman”.

ka+ soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler: *kaydağı* “neredeki”, *kandıy* “hangi”, *kañça* “kaç, ne kadar”.

Bunlardan başka, Direnkova’nın tespit ettiği *kanayıp* “nasıl” zarf-fiil biçimi köken olarak soru zamirine dayanmaktadır. Bu kelime *ka+* soru zamiri kökünden gelişmiştir. Ayrıca, *kanayda* ~ *kanayta* biçimleri de işaretlenmiştir: *kanayda bararıbıs* “nasıl gideriz?”, *kanayıp keldiger?* “nasıl geldiniz?”¹¹²⁵

¹¹¹⁸ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 103.

¹¹¹⁹ *ne gerek > *negerek* > *neerek* > *nerek* biçiminde gelişmiş olmalı.

¹¹²⁰ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40.

¹¹²¹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 54-55.

¹¹²² N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.

¹¹²³ Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1041.

¹¹²⁴ Örnekleri bu kaynaktan aldık: N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 97-100; T. M. Totşakova, *age.*, 1938, s. 24.

¹¹²⁵ N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 100.

Altay Türkçesinin ağızlarında kaydedilen *ka+* kökenli soru kelimeleri şunlardır:

Tuba kiji ağızında *kajı* “hangi”, *kanduu* ~ *kandıy* “hangisi”, *kayda* “nerede”, *kaydaarı* “nereye”, *kanayıp* ~ *kayıp* “nasıl”¹¹²⁶; Teleüt ağızında *қандıy* “nasıl”, *қажı* “hangisi”, *қанча* “ne kadar”¹¹²⁷; Çalkandu (Kuu-kiji) ağızında *қанча* “ne kadar”, *kayazı* ~ *kayı* “hangi(si)”, *kacan*, *kaçan* “ne zaman?”, *kanduu*, *kandıg*, *kayı*, *kajı* “hangi”, *kayt*, *kayda* “nerede”, *kanı*, *kana* “nereye”, *kanartınıñ*, *kaydın* “nereden”, *kanayıp* ~ *kayıp* “nasıl?”¹¹²⁸ Kumandı kiji ağızında *kana* ~ *kaya* “nereye?” (*kan+* ~ *kay+* ve +yönelme hâli eki), *kayda* “nerede?” (*kay+* ve bulunma hâli eki), *kaydın* ~ *kaydan* ~ *kaydan* “nereden?” (*kay+* ve ayrılma hâli eki), *kandıg* ~ *kandıh* ~ *kandıñ* ~ *kandıy* ~ *kandı* ~ *kandı* “nasıl, hangi?” (*kan+* ~ *kay+* ve +dıg ~ +dıh ~ +dıy, +dı ~ +di), *kaycan* ~ *kacan* ~ *kaçan* “ne zaman?”, *қанча* “ne kadar?”, *kayra* “niçin?”, *kayya* “nerede?”, *kancı* “hangi(si)?”, *қанçоп* “ne kadar?”¹¹²⁹, *kaya* “nerede?”, *kandın*.¹¹³⁰

Ancak hemen belirtmeliyiz ki araştırmacıların işaretlediği birçok biçim kanaatimizce soru zamiri değildir. Bu biçimlerin içerisinde sadece **ka+?* yapısına ulanan teklik üçüncü kişi iyelik eki ve hâl ekleriyle çekime girenler zamir işlevinde kullanılmaktadır. Diğer şekiller ise hâl ekleri veya son çekim edatlarıyla kalıplaşarak kelime türü değiştirmiştir. Ayrıca, Altay Türkçesinde **ka+* kökenli soru kelimeleri de iki farklı türeme şekliyle genişlemektedir: *kan+* veya *kay*.

4.1.3.4. çü:

Altay Türkçesinin ölçünlü dilinde bu soru zamiri tespit edilememiştir.

Tuba kiji ağızında *d’uu* ~ *d’uv* “ne”¹¹³¹; Kumandı kiji ağızında *çüge* ~ *çug* ~ *t’üg* ~ *çu* “ne?”, *çühten* “kimden, neden”, *çüge* “niçin?”, *çüggörek* “neden?”¹¹³², *çüge gerek* “neden?”¹¹³³; Çalkandu (Kuu-kiji) ağızında *t’uu*, *t’ug*, *d’ug*, *d’uu*, *yuu*, *yu* “ne”, *t’uruk*, *d’ugerek* (< *t’ug gerek*) “neden, niçin?”¹¹³⁴

Kaynaklarda işaretlenen diğer soru zamirleri ise şunlardır: Kumandı kiji ağızında *mi* “ne”, *megere* “< *mi gerek* < *nime gerek*” “neden?”¹¹³⁵, *megerek* “neden?”¹¹³⁶

¹¹²⁶ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40-41.

¹¹²⁷ M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 103.

¹¹²⁸ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.

¹¹²⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 54-56.

¹¹³⁰ N. A. Baskakov, *agm.*, 1962, s. 64-65.

¹¹³¹ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40-41.

¹¹³² N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 54-55.

¹¹³³ N. A. Baskakov, *agm.*, 1962, s. 64.

¹¹³⁴ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.

¹¹³⁵ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 54-55.

4.1.4. Dönüslülük Zamiri:

Altay Türkçesinde dönüslülük zamiri *boy* “kendi”¹¹³⁷ (< Eski Türkçe *bod* “boy”) kelimesidir.

Özlem Yılmaz, “Sibirya Türk Lehçelerinde Dönüslülük Zamiri” adlı makalesinde *bod* kelimesinin değişik varyantlarda kullanıldığını, bu kullanımlardan birinin de Altay Türkçesindeki *boy* ~ *poy* ~ *buy* biçimi olduğunu vurgulamakta ve *bod* kelimesini Eski Türkçede geçen *bo:d* kelimesiyle ilişkili görmektedir. Ona göre, bu kelime muhtemelen ilk önce “vücut, beden, boy pos, bir insanın ölçüsü” anlamında kullanılmış olmalıdır. Bu noktada Clauson’un bu kelime ile ilgili görüşünü eleştirmekte ve Clauson’un düşündüğü gibi *boğun* kelimesinin teklik şeklinin *bo:d* “vücut, beden, boy pos, bir insanın ölçüsü” olmadığını; *bo:d* “boy, kabile, klan” olduğunu belirtmektedir. Bu kelimeler, Özlem Yılmaz’a göre yazılışları aynı olan fakat iki farklı kelimedir. Ayrıca, *boy* kelimesinin “vücut, beden, boy pos” anlamlarının yanı sıra sadece Kuzeydoğu dil grubuna mahsus olmak üzere “kendi” anlamında da kullanıldığını kaydetmektedir.¹¹³⁸

Dönüslülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde bu dönem metinlerinde de çokluk eki (*boyları*, *boylorında* vb.), iyelik ekleri (*boyım*, *boyıñ*, *boyı*) ve hâl ekleri ile (*boyıbıstañ*, *boyıska* vb.) çekime girmektedir.

Tablo 4.14. Altay Türkçesinde dönüslülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>boyım</i> , <i>boyıñ</i> , <i>boyı</i> , <i>boyıbis</i> / <i>boyıs</i> , <i>boyoor</i> / <i>boyıgar</i> , <i>boyı</i> / <i>boyları</i>
bel.	<i>boyımdı</i> , <i>boyıñdı</i> , <i>boyın</i> , <i>boyıbıstı</i> / <i>boyıstı</i> , <i>boyıgardı</i> / <i>boyoordı</i> , <i>boylorın</i>
yönl.	<i>boyıma</i> , <i>boyıña</i> , <i>boyına</i> , <i>boyıbıska</i> / <i>boyıska</i> , <i>boyıgarga</i> / <i>boyoorgo</i> , <i>boylorına</i>
bul.	<i>boyımda</i> , <i>boyıñda</i> , <i>boyında</i> , <i>boyıbısta</i> / <i>boyısta</i> , <i>boyıgarda</i> / <i>boyoordo</i> , <i>boylorında</i>
ayr.	<i>boyımnan</i> , <i>boyıñdan</i> , <i>boyınañ</i> , <i>boyıbıstañ</i> / <i>boyıstañ</i> , <i>boyıgardañ</i> / <i>boyoordoñ</i> , <i>boylorınañ</i>
ilgi	<i>boyımnıñ</i> , <i>boyıñdıñ</i> , <i>boyınıñ</i> , <i>boyıbıstıñ</i> / <i>boyıstıñ</i> , <i>boyıgardıñ</i> / <i>boyoordıñ</i> , <i>boylorınıñ</i>
eşit.	<i>boyımdıy</i> , <i>boyıñdıy</i> , <i>boyıdıy</i> , <i>boyıbıstıy</i> / <i>boyıstıy</i> , <i>boyıgardıy</i> / <i>boyoordıy</i> , <i>boylorıdıy</i>
araç	<i>boyımla</i> , <i>boyıñla</i> , <i>boyıla</i> , <i>boyıbısla</i> / <i>boyısla</i> , <i>boyıgarla</i> / <i>boyoorlo</i> , <i>boylorıla</i>

Kaynak: Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1041.

Altay Türkçenin ağızlarında işaretlenen dönüslülük zamirleri şunlardır: Kumandı Kiji ağızında *poyım* ~ *buyım*, *poyıñ* ~ *buyıñ*, *poyı* ~ *buyı*, *poyıbis* ~ *buyımis*, *poylarıñ* ~ *buylarıñ*, *poyları* ~ *buyları*¹¹³⁹; Çalkandu (Kuu-kiji) ağızında *poyım*, *poyıñ*, *poyı*, *poyıbis*,

¹¹³⁶ N. A. Baskakov, *agm.*, 1962, s. 64.

¹¹³⁷ N. A. Baskakov, T. M. Toşçakova, *Oyrotsko-Russkiy slovar*, Moskva 1947, s. 32; Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 43.

¹¹³⁸ Özlem Yılmaz, “Sibirya Türk Lehçelerinde Dönüslülük Zamiri”, *Sibirya Araştırmaları*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg, İstanbul 1997, s. 106-107.

¹¹³⁹ N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53.

*poylarıñ, poyları*¹¹⁴⁰; Tuba Kiji ağzında *poym ~ boyum, poyuñ ~ boyuñ, poyı ~ boyı, poyubıs ~ boyubıs ~ poyıs ~ boyıs, poyıgar ~ boyıgar, poyları ~ boyları*¹¹⁴¹; Teleüt ağzında *poym, poyıñ, poyı, poyıbıs, poyıgar, poyları*.¹¹⁴²

Bununla birlikte ağızlardaki biçimler ön seste *p- ~ b-* (*poy ~ boy ~ buy*) nöbetleşmesini göstermektedir. Bunun yanında kök ünlüsü *-o-* ve *-u-* (*poy ~ boy ~ buy*) biçiminde düzensiz şekiller sergilemektedir.

4.1.5. Belirsizlik Zamirleri:¹¹⁴³

Altay Türkçesindeki belirsizlik zamirleri yapılarına göre şu şekilde tasnif edilebilir:

İyelik Ekli veya İyelik Eksiz Müstakil Kelimededen Oluşanlar: *bastrazı ~ bastırazı* “hepsi, tüm”, *onçozi / onçolorı*¹¹⁴⁴ “tüm, hepsi”, *üzezi* “hepsi, tümü”, *keziği* “bazısı, kimisi”, *kezikteri* “bazıları, kimileri”.

Kumandı kiji ağzında: *barşan ~ barçan ~ barşın ~ parçın ~ parçası ~ parçızı* “tüm, hepsi, her”, *ködere* “hepsi, her”, *ves’ ~ bes’* (< Rusçadan) “tüm, hepsi, her”, *çer ~ çir* “yer”, *kiji* “kişi”.

Tuba kiji ağzında: *ködürezi* “hepsi, tümü”, *barçan* “hepsi, tümü”, *bastırazı* “hepsi, tümü”.

Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında: *ködörözi* “hepsi, tümü”, *paçan* “hepsi, tümü”, *parçası* “hepsi”, *pastıra* “hepsi, tümü”.

Teleüt ağzında: *tügeze (tögözö)* “hepsi tümü”.

Soru Kelimesi ve “de / da” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar: *kem de* “kimse, biri(si); hiç kimse”, *ne de* “bir şey, herhangi bir şey; hiçbir şey”, *neni de* “herhangi bir şey”, *kajı-da* “herhangi”, *kandıy-da* “herhangi”, *kaydañ-da* “herhangi bir yerden”, *kaçan-da* “her ne zaman; hiçbir zaman”, *kayda-da* “herhangi bir yer; hiçbir yer(e)”.

¹¹⁴⁰ N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 35.

¹¹⁴¹ N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 39-40.

¹¹⁴² M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 103.

¹¹⁴³ Rus Türkologların çalışmalarında belirsizlik zamirleri anlamlarına ve görevlerine göre belirlilik, belirsizlik ve olumsuzluk zamirleri olarak değerlendirilmiştir. Biz ise belirsizlik zamirlerini yapılarına göre tasnif ettik. Burada örneklendirilen belirsizlik zamirleri şu kaynaklardan alınmıştır: T. M. Totşakova, *age.*, 1938, s. 24-25; N. P. Direnkova, *age.*, 1940, s. 100-105; Figen Güner Dilek, *agm.*, 2007, s. 1042; N. A. Baskakov, *agm.*, 1962, s. 64; N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36; M. G. Tokmaşev, D. M. Tokmaşev, *age.*, 2008, s. 104; N. A. Baskakov, *age.*, 1972, s. 53; N. A. Baskakov, *age.*, 1966, s. 40-41.

¹¹⁴⁴ *bis onçobıs* “biz hepimiz”, *sler onçogor* “siz hepiniz”, *olor onçozi* “onlar(in) hepsi” biçimleri de vardır.

Öte yandan bu zamirlerin bazıları fiillerin ve isimlerin olumsuzluk biçimiyle birlikte kullanıldığında anlamları değişmektedir: *muni kem-de bilbes* “Bunu hiç kimse bilmez.”; *kem-de d’ok* “Hiç kimse yok.” vb.

Kumandı kiji ağzında: *kem de* “birisi”, *kemner le* “birisi”, *kaçan da* “ne zaman olursa olsun”.

Tuba kiji ağzında: *kem de* “birisi, kimi”, *kayda da* “bir yerde”, *kaji da* “herhangi bir”.

Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında: *kem da* “birisi”, *kayda da* “bir yerde”, *kaji da* “herhangi bir”, *kacan da* “ne zaman, bilmem ne zaman”.

Teleüt ağzında: *kem de* “birisi”, *ne de* “bir şey”.

Soru kelimeleri: *neme* “bir şey; hiçbir şey”, *kaji* “bazı”, *kajuları* “bazıları”.

Soru zamirleriyle birlikte kullanılan *-la* edatı da bazı belirlilik (belirsizlik) zamirlerini oluşturmaktadır: *ne-le* “hepsi, her”, *kaji-la* “her”, *kaji la kiji* “herkes”.

Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında: *t’uuda*, *t’ugu-neme*.

Soru kelimelerinin tekrar edilmesiyle yapılanlar: *kaçan kaçan* “bir gün”, *kayda-kayda* “bir yer”, *kaydañ-kaydañ* “bir yerden”, *kem-kem* “herhangi biri”.

Kumandı kiji ağzında: *çüg-çüg* “bir şey”, *kança-kança* “birkaç”,

Tuba kiji ağzında: *kem-kem* “birisi”, *kandıy-kandıy* “herhangi bir, bazı”, *kayda-kayda* “bir yerde”.

“bir” kelimesiyle yapılanlar: *birüzi* “biri, birisi”, *bir neme* “bir şey; hiçbir şey”, *bir birizi* “hiçbir şey, herhangi bir şey, birisi, ikisinden birisi”, *bir katap (kattap)* “bir kez”, *bir kaji* “bazı”, *bir kün* “bir gün”, *bir birdee (~ birde)* “bazen”, *kaji bir* “bazı”, *kaji birüzi* “herhangi biri”, *bir birdee (~ birde)* “bazen”, *kezik birde* “bazen”, *bir kançazu* “birkaçı”, *bir kezigi / bir bölügi* “bir takımı, bir kısmı”, *bir emeji* “birazı”.

Kumandı kiji ağzında: *pir nime* “bir şey”, *pir kiji* “bir kişi”, *pir* “bir”, *bir d’a çerze* “hiçbir şey”, *bir de nime ~ bir de mi* “hiçbir şey”.

Tuba kiji ağzında: *birde neme* “bir şey”.

Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında: *bir neme* “bir şey”, *bir kança* “birkaç”.

4.2. Tuva Türkçesinde Zamirler

4.2.1. Kişi Zamirleri:

4.2.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.15. Tuva Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	men
bel.	meni
yönl.	meŋee ¹¹⁴⁵ , mee
bul.	mende
ayr.	menden
yön	mençe mendive
ilgi	meeŋ ¹¹⁴⁶

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *Grammatika tuvinskogo yazıka (fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961, s. 216.

Tuva Türkçesinde teklik birinci kişi zamiri ön seste *m-* ünsüzünü düzenli bir şekilde bulundurmaktadır. Bu zamirin kök ünlüsü ölçünlü dilde *-e-* (yalın ve diğer hâller) biçimindedir.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah¹¹⁴⁷, teklik kişi zamirlerinin yönelme hâlindeki gelişimini şu şekilde vermektedir: *men+ge > meŋ+ge > meŋee*, *sen+ge > seŋ+ge > seŋee*, *an+ga > aŋga > aŋaa*. Ayrıca, Altay Türkçesinde de buna biraz benzer bir gelişimin tespit edildiğini not düşmüşlerdir: *men+ge > mege*, *sen+ge > sege*, *on+go > ogo*. Onlara göre Tuva Türkçesinin ağızlarındaki *mee*, *see*, *aa* (yönelme hâlinde) biçimleri ise ünlüler arasında kalan *ŋ* sesinin eriyerek kaybolması sonucunda oluşmuştur: *meŋee > mee*, *seŋee > see*, *aŋaa > aa*. Burada; *ŋ* sesi erimiş ve iki komşu ünlü ikincil bir uzun ünlüye dönüşmüştür. Ayrıca bu biçimlerin oluşmasında birinci ünlü düşerek *meee* yerine *mee*, *seee* yerine *see* ve *aaa* yerine *aa* biçimlerini oluşturmuştur. Onlara göre diğer bir yorum da Altay Türkçesindeki biçimlerden analogi yoluyla oluşmuş olabileceği noktasındadır: *men+ge > me+ge > mee [mē]*, *sen+ge > se+ge > see [sē]*, *an+ga > a+ga > aa [ā]*.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁵ Ölçünlü dildeki *meŋee* “bana” zamiri Toju ağzında *mii* biçimindedir. (M. D. Dorju, *Tıva dıldıŋ dialekt slovarı / Dialektologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, Kızıl 2011, s. 88.)

¹¹⁴⁶ Ölçünlü dildeki *meeŋ* “benim” zamiri Toju ağzında *miiŋ* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 88.)

¹¹⁴⁷ F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, Tuva Türkçesindeki zamirlerin teklik ve çokluk kategorilerinde farklı çekim tiplerine sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre çokluk şahıslar kuzey tipi çekim (Tuva Türkçesi, Hakas Türkçesi, Kazak Türkçesi ve birçok Türk lehçesi); teklik şahıslar ise karışık tip çekim özelliği göstermektedir. Kuzey tipi çekimde ilgi hâli eki *+nXŋ*, yönelme hâli eki *+gA* ve belirtme hâli eki *+nX'*dir. Teklik şahıs zamirlerindeki çekim sadece Tuva Türkçesinde değil; bütün Türk lehçelerinde de karışık tip çekimdir. Bazı teklik şahıs çekim şekillerinde Tuva Türkçesinde farklılıklar görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *Grammatika tuvinskogo yazıka (fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961, s. 217-218.

¹¹⁴⁸ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 218-219.

Bununla birlikte yönelme hâlindeki biçimler, birtakım ses olayları sonucunda ortaya çıkmıştır: *meñee, mee*. Bize göre *meñee* ve *mee* biçimleri şöyle gelişmiş olmalıdır: *men+iñ+(g)e > meñee > mee*.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, teklik kişi zamirlerinin ilgi hâlindeki gelişimini şu şekilde vermektedir: *men+iñ > me+iñ > meeñ, sen+iñ > se+iñ > seeñ, on+uñ > o+uñ > ooñ*. Aynı gelişimin Şor Türkçesinde de gözlemlendiğini belirtmektedirler: *men+iñ > meeñ, sen+iñ > seeñ, an+iñ > aañ*.¹¹⁴⁹

Eyüp Bacanlı ise teklik birinci ve ikinci kişi zamirinin ilgi hâli çekiminde *apofoni*¹¹⁵⁰ görüldüğünü belirtmekte ve beklenen biçimin *meniñ / menniñ (seniñ / senniñ)* olmasına rağmen bu nöbetleşmede, zamir gövdesinin sonundaki /n/ foneminin düştüğünü ve ilgi hâli ekinin zamir gövdesiyle kaynaşarak morfosentanksı bulanık ve analiz edilemeyen bir biçimin ortaya çıktığını söylemektedir.¹¹⁵¹

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah teklik kişi zamirlerinin belirtme hâlindeki gelişimini şu şekilde vermektedir: *meni (seni, onu)*. Onlar bu yapıları, güney tipi çekim olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁵² Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıñmaa ise *meni* biçiminin **men+ni*'den geliştiğini kaydetmiştir.¹¹⁵³

Tuva Türkçesinde araç hâli *bile* “ile” edatıyla yapılmaktadır ve bu edat ekleşmemiştir: *meeñ-bile* “benimle” (*seeñ-bile* “seninle”, *ooñ-bile* “onunla”, *bistiñ-bile* “bizimle”, *silerniñ-bile* “sizinle”, *olarniñ-bile* “onlarla”). Yön gösterme hâli iki şekilde yapılmaktadır: Birincisi *men+çe* “bana doğru”; ikincisi ise *men+dive* “bana doğru” biçimindedir.

Aitlik ekinin kullanımı şu şekildedir: *meeñii*.¹¹⁵⁴

Tuva Türkçesinde kişi zamirleri yüklem bağlayıcısı olarak da kullanılmaktadır: *Men öörenikçi men* “Ben öğrenciyim”.

¹¹⁴⁹ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216.

¹¹⁵⁰ Eyüp Bacanlı, *apofonilerin kelime gövdesindeki “anamlı, yani başka sözcük çekimlerinde de tekrar eden ses nöbetleşmeleri”* olduğunu açıklamaktadır. (Eyüp Bacanlı, *agm.*, 2013, s. 525.)

¹¹⁵¹ Ayrıca, Eyüp Bacanlı'ya göre Tuva Türkçesindeki teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinin ilgi hâlindeki bu anomalik biçimler, *ol* biçimine sahip teklik üçüncü kişi zamirinin çekimine de bulaşmıştır: *ol ~ ooñ* “o ~ onun”. (Eyüp Bacanlı, *agm.*, 2013, s. 525.)

¹¹⁵² F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 219.

¹¹⁵³ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *Amgı tva literaturlug dil*, Tıvanıñ nom ündürer çeri, Kızıl 1980, s. 223.

¹¹⁵⁴ Aitlik ekinin kullanımı ve gelişimi şu şekilde kaydedilmiştir: *meeñii* (< *meeñki* < *meniñki*) “benimki”, *seeñii* (< *seeñki* < *seniñki*) “seninki”, *ooñuu* (< *ooñgu* < *ooñku*) “onunki”, *bistii* (< *bistiği* < *bistiñki*) “bizimki”, *silernii* “sizininki”, *olarnii* “onlarınki”. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 220-221.)

Soyot ağzında¹¹⁵⁵ yalın hâl *men*, belirtme hâli *menî*, yönelme hâli *miigə*, bulunma hâli *mendə*, ayrılma hâli *mendən*, yön gösterme hâli *mengîdî*, araç hâli *men bilə*, ilgi hâli *miij*¹¹⁵⁶; Tofa ağzında¹¹⁵⁷ yalın hâl *men*, belirtme hâli *menî*, yönelme hâli *mää ~ meje*, bulunma hâli *mende*, ayrılma hâli *menden*, araç hâli *men-bile*, ilgi hâli *miij ~ miim*.¹¹⁵⁸

Tere-Höl ağzında teklik birinci kişi zamirinin özel bir çekim şekli kaydedilmiştir. Bu zamir hâl eklerinden önce çokluk ikinci kişi iyelik ekini almakta ve daha sonra hâl ekleriyle çekime girmektedir: *meniğer*, *meniğerde*, *meniğerden*. *Meniğer çüve bilbes* “Ben hiçbir şey bilmiyorum”, *Meniğerden çüü ayturar siler?* “Benden / Bana ne soracaksınız?”¹¹⁵⁹

Tuva Türkçesinin Erzin ve Kaçisko-Tere-Höl ağzında ölçünlü dilden farklı çekim biçimleri tanımlanmıştır: ilgi hâli *me’niğ*, yönelme hâli *me’ğgee*, belirtme hâli *me’ni*, bulunma hâli *me’nde*, ayrılma hâli *me’nne*, yön gösterme hâli *me’nçe*, *menkidî / men kudu*.¹¹⁶⁰

4.2.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.16. Tuva Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>sen</i>
bel.	<i>seni</i>
yönl.	<i>señee</i> ¹¹⁶¹ , <i>see</i>
bul.	<i>sende</i>
ayr.	<i>senden</i>
yön	<i>señe</i>
	<i>sendive</i>
ilgi	<i>seen</i> ¹¹⁶²

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 216.

F. G. İshakov ve A. A. Pal’mbah, teklik kişi zamirinin yönelme hâlindeki gelişimini şu şekilde düşünmektedir: *sen+ge > seņ+ge > seņee*; *seņee > see*. (bk. §

¹¹⁵⁵ Soyotlar, Rusya Federasyonu’na bağlı Buryat Cumhuriyeti’nin Oka rayonunda yaşamaktadırlar. Soyotların dilini müstakil olarak inceleyen araştırmacılar olmasına rağmen biz çalışmamızda, Soyotların dilini ayrı bir dil grubu olarak değerlendirmedik ve Tuva Türkçesinin alt grubu olarak inceledik.

¹¹⁵⁶ Valentin Ivanovich Rassadin, *Soyotica*, ed. Béla Kempf, Studia uralo-altaica 48, Szeged 2010, s. 40.

¹¹⁵⁷ Tofalar, Rusya Federasyonu’nun İrkutsk oblastında yaşamaktadırlar. Tofaların dilini müstakil olarak inceleyen araştırmacılar olmasına rağmen biz çalışmamızda Tofaların dilini ayrı bir dil grubu olarak değerlendirmedik ve Tuva Türkçesinin alt grubu olarak inceledik.

¹¹⁵⁸ V. İ. Rassadin, *Morfologiya tofalarskogo yazıkı v sravnitel’nom osvetşenii*, Moskva 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *Tofalarsko-russkiy, russko-tofalarskiy slovar’*, İrkutsk 1995; V. İ. Rassadin, *Tofalarskiy yazıkı i ego mesto v sisteme tyurkskih yazıkov*, Moskva-Berlin 2015, s. 48, 164; Ali Iğın, *Tarihi Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi -Biçim Bilgisi-*, TDK Yayınları, Ankara 2015, s. 118.

¹¹⁵⁹ E. M. Kuular, *Yugo-vostoçnyy dialekt tuvinskogo yazıkı*, Kızıl 2012, s. 108-109.

¹¹⁶⁰ E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 108.

¹¹⁶¹ Ölçünlü dildeki *seņee* “sana” zamiri Erzin, Tes-Hem ağzlarında *sii* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 110.)

¹¹⁶² Ölçünlü dildeki *seen* “senin” zamiri Erzin, Tes-Hem ağzlarında *siiğ* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 110.)

4.2.1.1.). Bize göre *seŋee* ve *see* biçimleri şöyle gelişmiş olmalıdır: *sen+iŋ+(g)e > seŋee > see*.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah teklik ikinci kişi zamirinin ilgi hâlinin *sen+iŋ > se+iŋ > seŋe*; belirtme hâlinin ise *seni* biçiminde geliştiğini düşünmektedir.¹¹⁶³ Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıŋmaa ise *seni* biçiminin **sen+ni*'den geliştiğini kaydetmiştir.¹¹⁶⁴

Tuva Türkçesinde kişi zamirleri yüklem bağlayıcısı olarak da kullanılmaktadır: *sen öörenikçi sen* "Sen öğrencisin".

Soyot ağzında yalın hâl *sen*, belirtme hâli *seni*, yönelme hâli *siigə*, bulunma hâli *sendə*, ayrılma hâli *sendən*, yön gösterme hâli *sengidi*, araç hâli *sen bilə*, ilgi hâli *siij*¹¹⁶⁵; Tofa ağzında yalın hâl *sen*, belirtme hâli *seni*, yönelme hâli *sää ~ seŋe*, bulunma hâli *sende*, ayrılma hâli *senden*, ilgi hâli *siij*.¹¹⁶⁶

Tuva Türkçesinin Erzin ve Kaçisko-Tere-Höl ağzında ölçünlü dilden farklı çekim biçimleri tanımlanmıştır: ilgi hâli *se'niŋ*, yönelme hâli *se'ŋgee*, belirtme hâli *se'ni*, bulunma hâli *se'nde*, ayrılma hâli *se'nnen*, yön gösterme hâli *se'nçe*, *sengidi / sen kudu*.¹¹⁶⁷

4.2.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.17. Tuva Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ol</i>
bel.	<i>onu</i>
yönl.	<i>aŋaa, aa</i>
bul.	<i>ında</i>
ayr.	<i>oon</i> ¹¹⁶⁸
yön	<i>olçe ~ maar</i> <i>olduva</i>
ilgi	<i>ooŋ</i> ¹¹⁶⁹

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah teklik üçüncü kişi zamirinin yalın hâlde *ol*, yönelme hâlinde *an+ > aŋ+*, belirtme hâlinde *on+* ve bulunma hâlinde *in+* biçiminde olduğunu vurgulamışlardır. Kök ünlüsündeki değişikliklere dikkat çekmişlerdir.

¹¹⁶³ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216, 219.

¹¹⁶⁴ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 223.

¹¹⁶⁵ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 40.

¹¹⁶⁶ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 118.

¹¹⁶⁷ E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 108.

¹¹⁶⁸ *oon* (< *ondon) biçimini vermiştir. [John R. Krueger, *Tuvan Manual* (Area Handbook, Grammar, Reader, Glossary, Bibliography), Indiana University, Bloomington 1977, s. 124.]

¹¹⁶⁹ Ölçünlü dildeki *ooŋ* "onun" zamiri Toju ve Pii-Hem ağzlarında *onun* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 95.)

Bunlardan başka onlara göre, teklik üçüncü kişi zamirinin *oon* “ondan” yapısı, *on+dan* biçiminden bozularak kök ve hâl eki birleşmesinde *n* ve *d* seslerinin kaybolması sonucunda teşekkül etmiştir: *on+dan > o+an > oon*.¹¹⁷⁰

ol kişi zamirinden daha çok *ol kiji* yapısı görülmektedir. Aynı zamanda *ol ulus* veya *ol ulustar* şekilleri de mevcuttur: *Men ol kiji nom berdim* “Ben ona kitap verdim.”; *Olar ol kijini kördü*. “Onlar onu gördüler”; *Ol ulus çedip keer*. “Onlar gelecekler.”¹¹⁷¹

Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıñmaa’nın teklik üçüncü kişi zamiriyle ilgili kaydettiği bilgiler ise şunlardır: *inda < *ol+da* veya **in+da*; *oon < *o+dan*; *ınçaar < *ına+gar*.¹¹⁷²

Bize göre, Tuva Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerinin verileri üç ayrı kök altında incelenmelidir: *o(l)*, *an+* ve *in+*.

Tablo 4.18. Tuva Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim	III. Biçim
	<i>o(l)</i>	<i>an+</i>	<i>in+</i>
yalın	<i>ol</i>	-	-
bel.	<i>onu</i>	-	-
yönl.	-	<i>añaa, aa</i>	-
bul.	-	-	<i>inda</i> “onda”
ayr.	<i>oon</i>	-	-
yön	<i>olçe</i>	-	<i>inaar</i>
	<i>olduva</i>	-	-
ilgi	<i>ooñ</i>	-	-
araç	<i>ol-bile</i>	-	-

Soyot ağzında yalın hâl *ol*¹¹⁷³; Tofa ağzında yalın hâl *ol, oñ, om, obus, oñar*¹¹⁷⁴, belirtme hâli *oñun ~ oñnu ~ oñu*, yönelme hâli *oñga*, bulunma hâli *oñda*, ayrılma hâli *oñdan*, ilgi hâli *oñnuñ*.¹¹⁷⁵

Erzin ve Kaçisko-Tere-Höl ağzında ölçünlü dilden farklılaşan biçimler bulunmaktadır: ilgi hâli *olnuñ*, yönelme hâli *olga, oñga*, belirtme hâli *onu*, bulunma hâli

¹¹⁷⁰ F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 219.

¹¹⁷¹ Gregory David Anderson, K. David Harrison, *Tyvan*, Lincom Europa, München-Newcastle 1999, s. 25.

¹¹⁷² Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 223.

¹¹⁷³ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 40.

¹¹⁷⁴ V. İ. Rassadin, *ol* kişi zamirinin “tanıdık olmayan kişi hakkında”; *oñ, om, obus, oñar* zamirlerinin ise “tanıdık kişi hakkında” kullanıldığını not düşmüştür. (V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48.) Buna karşılık Ali İlgin önce, N. Direnkova’nın Tofa Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirini *ol* ve *oñ* biçiminde kaydettiğine ve bu biçimlerden *oñ*’un *ol* üzerine ikinci kişi iyelik ekinin eklenmesiyle oluştuğu fikrine vurgu yapmış, daha sonra da kendi görüşünü belirtmiştir. Ona göre, Tofa Türkçesinde kişi zamirini *oñ*, işaret zamirini de *ol* karşılamaktadır ve nasıl ki *ol* işaret zamirindeki *-l* gösterme pekiştirici olarak sayılıyorsa *oñ* zamirindeki *-ñ* de bir başka pekiştirme unsurudur. (Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 111.)

¹¹⁷⁵ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 118.

olda, ayrılma hâli *onnan / onuun / unuun / nuun*, yön gösterme hâli *olçe, olduva, olkudu*.¹¹⁷⁶

4.2.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.19. Tuva Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>bis</i>
bel.	<i>bisti</i>
yönl.	<i>biske</i>
bul.	<i>biste</i>
ayr.	<i>bisten</i>
yön	<i>bisçe</i> <i>bistive</i>
ilgi	<i>bistiñ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 217.

Çokluk birinci kişi zamiri ön seste *b-* ünsüzü ve kök ünlüsünde düzenli bir şekilde *-i-* sesi ile işaretlenmektedir. Altay Türkçesindeki gibi çokluk birinci kişi zamiri son seste *-s* ünsüzünü bulundurmaktadır.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah Tuva Türkçesinin ağızlarında *bis* zamirinin yanı sıra *bister* ve *bisterler* biçimlerini de kaydetmişlerdir.¹¹⁷⁷ *bis* zamiri çokluk kategorisindeyken üzerine aldığı diğer çokluk ekleriyle dikkat çekici bir görünüm sergilemektedir.

Soyot ağızında yalın hâl *bis*, *bistər*, belirtme hâli *bisti*, yönelme hâli *biskə*, bulunma hâli *bistə*, ayrılma hâli *bistən*, yön gösterme hâli *biskidī*, araç hâli *bis bilə*, ilgi hâli *bistiñ*¹¹⁷⁸; Tofa ağızında yalın hâl *bis*, *bi's*, *bistär*¹¹⁷⁹, belirtme hâli *bisti*, yönelme hâli *biske ~ bi'ske*, bulunma hâli *biste*, ayrılma hâli *bisten*, ilgi hâli *bistiñ ~ bi'stiñ*.¹¹⁸⁰

4.2.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.20. Tuva Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>siler</i>
bel.	<i>silerni</i>
yönl.	<i>silerge</i>
bul.	<i>silerde</i>
ayr.	<i>silerden</i>
yön	<i>silerje</i> <i>silerdive</i>
ilgi	<i>silerniñ</i>

¹¹⁷⁶ E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 109.

¹¹⁷⁷ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216.

¹¹⁷⁸ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 40.

¹¹⁷⁹ V. İ. Rassadin, *bi's* kişi zamirinin "iki kişi için"; *bi'ster* zamirlerinin ise "ikiden fazla kişi için" kullanıldığını not düşmüştür. (V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48.)

¹¹⁸⁰ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 17; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 118.

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 217.

Türkçenin bütün dönemlerinde, çokluk ikinci kişi zamirinin ön seste sabit bir şekil sunduğunu bilmekteyiz. Tuva Türkçesinde de bu durum alışlageldiği gibi *s-* ünsüzüyle belgelenmektedir. Kök ünlüsü *-i-* sesiyle işaretlenmiştir. Çokluk ikinci kişi zamiri muhtemelen **si+ler* biçiminden gelişmiştir.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, Tuva Türkçesinin ağızlarında *siler* zamirinin yanı sıra *silerler* biçimlerini de kaydetmişlerdir.¹¹⁸¹ *siler* “siz” zamiri sadece çokluk şahsı ifade etmek için değil aynı zamanda saygı / nezaket anlamında tek bir kişiyi de göstermek için kullanılmaktadır.

siler zamirinin iyelik ekli biçimi de yer almaktadır: *silerim*.¹¹⁸² Benzer bir şekli Köktürk Türkçesinde de tespit etmiştik (bk. § 3.2.1.5.).

Soyot ağzında yalın hâl *silər*, *silərler*, belirtme hâli *silərnî*, yönelme hâli *silərgə*, bulunma hâli *silərdə*, ayrılma hâli *silərdən*, yön gösterme hâli *silərgidî*, araç hâli *silər bīlə*, ilgi hâli *silərnîñ*¹¹⁸³; Tofa ağzında yalın hâl *siler* ~ *sler*, belirtme hâli *silernî*, yönelme hâli *silerge*, bulunma hâli *silerde*, ayrılma hâli *silerden*, ilgi hâli *silernîñ* ~ *slernîñ*.¹¹⁸⁴

4.2.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.21. Tuva Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>olar</i> ¹¹⁸⁵
bel.	<i>oları</i>
yönl.	<i>olarga</i>
bul.	<i>olarda</i>
ayr.	<i>olardan</i>
yön	<i>olarje</i>
	<i>olardıva</i>
ilgi	<i>olarıñ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 217.

Çokluk üçüncü kişi zamiri tabloda gösterildiği gibi sadece tek bir şekle sahiptir. Bu biçimin hâl ekleriyle çekime girmesi de teklik üçüncü kişi zamirinde olduğu gibi düzensiz değildir. *olar* biçimi, muhtemelen, *o* işaret zamirinin çokluk eki *+lar* ile birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir.

¹¹⁸¹ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216.

¹¹⁸² Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 223.

¹¹⁸³ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹¹⁸⁴ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 63; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 118.

¹¹⁸⁵ Ölçünlü dildeki *olar* “onlar” zamiri Kaa-Hem ağzında *ılar* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 172.)

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, Tuva Türkçesinin ağızlarında *olar* zamirinin yanı sıra *olarlar* biçimlerini de kaydetmişlerdir.¹¹⁸⁶

Soyot ağzında yalın hâl *olar*¹¹⁸⁷; Tofa ağzında yalın hâl *olarıŋ, oŋnar*, belirtme hâli *olarıŋnı, olarıŋın*, yönelme hâli *olarıŋga*, bulunma hâli *olarıŋda*, ayrılma hâli *olarıŋdan*, ilgi hâli *olarıŋnıŋ*.¹¹⁸⁸

4.2.2. İşaret Zamirleri:

Tuva Türkçesinde işaret zamirleri *bo* “bu”, *ol* “o”, *döö* ~ *doo* ~ *düü* ~ *duu* “o ve oradaki” ve bunların çokluk şekilleri olan *bolar, olar, dööler*’dir. *bo* yakındakini; *ol* uzaktakini; *döö* ise daha uzaktakini gösterir.

4.2.2.1. *bo*:

Tablo 4.22. Tuva Türkçesinde *bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bo</i>	<i>bolar</i>
bel.	<i>monu</i>	<i>boların</i>
yönl.	<i>maŋaa, maa</i>	<i>bolarga</i>
bul.	<i>mında</i>	<i>bolarda</i>
ayr.	<i>moon</i>	<i>bolardan</i>
yön	<i>boje</i>	<i>bolarje</i>
	<i>boğuva</i>	<i>bolardıva</i>
ilgi	<i>moon</i> ¹¹⁸⁹	<i>bolardıŋ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 232, 235.

bo işaret zamiri ön seste *b-* ünsüzünü muhafaza etmektedir. Bu zamir için dikkat çekici husus ise kök ünlüsünün *-o-* sesi ile işaretlenmesidir. Tuva Türkçesindeki *bo* biçimi, ilk defa Uygur Türkçesi metinlerinde kaydedilen *bo* biçimiyle paralellik göstermektedir.

bo zamirinin çekimli hâlde kök ünlüsü değişmektedir. Öte yandan belirtme (*mon+*), yönelme (*maŋ+*), bulunma (*min+*) ve yön gösterme (*min+ < minaar*) hâlinde mevcut olan *-n-* sesi diğer hâllerde gözlemlenmemektedir. Bu ses hâl kategorisinin orijinal şeklinde mevcuttur; fakat *moon, moon, maa* biçimlerinde iki ünlü arasında erimiştir. Diğer şekiller ise edatlar ile birleşme sonucunda geliştiği için bu ses çekime girmemiştir.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *bo* işaret zamirinin hâl kategorisindeki gelişimini şu şekilde düşünmektedir: ilgi hâlinde *monuŋ > moonŋ*, yönelme hâlinde

¹¹⁸⁶ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 216.

¹¹⁸⁷ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39.

¹¹⁸⁸ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 51; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 118.

¹¹⁸⁹ Ölçünlü dildeki *moonŋ* “bunun” işaret zamiri Toju ağzında *monuŋ* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 89.)

man+gaa > maḡaa (maḡaa > maa), belirtme hâlinde *mon+u > monu* , ayrılma hâlinde *mon+dan > moon* , bulunma hâlinde *mın+da > mında*.

Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıḡmaa, ilgi hâlinin *bonuḡ > booḡ > mooḡ* biçiminde geliştiğini düşünmektedirler.¹¹⁹⁰

bolar biçimi “bunlar” anlamının dışında saygı / nezaket ifade eden bir şekilde üçüncü kişiye (“onlar” anlamında saygı biçiminde veya kibarca *siz* anlamında) seslenilirken kullanılmaktadır. Bunun eş anlamlısı *mındaagılar* biçimidir.¹¹⁹¹

Tuva Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak işaret zamirlerinin iyelik eki almış şekilleri sistemlidir.

Tablo 4.23. Tuva Türkçesinde *bo* işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi.

	<i>bo</i> “bu”
I. tk.	<i>moom < mon+um</i>
II. tk.	<i>mooḡ < mon+uḡ</i>
III. tk.	<i>moozu < mon+u+zu</i>
I. çk.	<i>moovus < mon+uvus</i>
II. çk.	<i>mooḡar < mon+uḡar</i>
III. çk.	<i>moozu < mon+u+zu</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 235.

Türk lehçelerinin çoğunda *busu*, *şusu* gibi işaret zamirlerine bağlanan iyelik ekleri kaydedilmesine rağmen Tuva Türkçesinde olduğu gibi tüm şahıslarda düzenli bir şekilde iyelik ekleri yer almamaktadır. Çokluk şahıslara da iyelik ekleri gelmektedir: *bolarım*, *bolarıḡ*, *boları*.

Tuva Türkçesinde, *bo* işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda zarf kelime türüne dönüşen biçimler şunlardır: *mınaar* “buraya”¹¹⁹²; *moon* “buradan”¹¹⁹³; *moortan*, *bortta* (*borta*¹¹⁹⁴) “burada, buraya”; *mınça* (genişlemiş şekli *mınčan*¹¹⁹⁵) “bu kadar; böyle”; *mınçağa* “şimdiye kadar” < *mın+ça* (*çak* “zaman”)+*ga* (“yönelme hâli”); *mında* “burada” < *mın+da*; *mındaa* “o zaman”; *maḡaa* ~ *maa* “buraya, burada”.

Bunlardan başka, *bo* (*mın+*) işaret zamirinin birtakım ekler veya edatlarla birleşmesi sonucunda oluşan biçimler de bulunmaktadır. Bu biçimler, yine kelime türü değişikliğine uğramıştır:

¹¹⁹⁰ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıḡmaa, *age.*, 1980, s. 226.

¹¹⁹¹ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 235.

¹¹⁹² Ölçünlü dildeki *mınaar* “buraya, buraya doğru” işaret zamiri Bay-Tayga, Pii-Hem ağızlarında *mınaarzi* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 91.)

¹¹⁹³ Ölçünlü dildeki *moon* “buradan” işaret zamiri Toju, Tes-Hem, Tere-Höl ve Erzin ağızlarında *monuun* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 89.)

¹¹⁹⁴ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıḡmaa, *age.*, 1980, s. 227; K. H. Orgu, *Tıva dil*, Tıvanıḡ nom ündürer çeri, Kızıl 1960, s. 96.

¹¹⁹⁵ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıḡmaa, *age.*, 1980, s. 228.

mındıg “böyle, öyle”. Tuva Türkçesinde *mındıg* zarf fonksiyonunda görülmektedir.

mındaagi “sonra, ondan sonra”.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, çokluk şahıs *mındaagılar* biçiminin ise saygı anlamında kullanıldığını not düşmüşlerdir. *mındaagılar* biçimi, birinci olarak üçüncü bir kişinin varlığı hakkında konuşulurken “onlar” veya “onurlarına” anlamında; ikinci olarak da ikinci bir kişiye hitap edilirken “saygıdeğer”, “hürmetli” veya “onurunuz” (eş anlamlısı *bolar*) anlamında kullanılır.¹¹⁹⁶

bo işaret zamiri kökünden genişleyen fiil kategorisindeki şekiller de şöyledir: *bolaar* (*bo+la-*) ~ *moolaar* (*moo+la-*) “bu yol boyunca gitmek / yürümek”; *minçaar* < *min+ça+ar-* “(b)öyle yapmak”.

minçaldır ~ *minçaar* “böyle, işte böyle”.¹¹⁹⁷

Soyot ağzında yalın hâl *bo*, belirtme hâli *monı*, yönelme hâli *maağa*, bulunma hâli *mında*, ayrılma hâli *monuun*, yön gösterme hâli *mınaarı*, araç hâli *bo bılə*, ilgi hâli *monıj*¹¹⁹⁸; Tofa ağzında yalın hâl *bo*, belirtme hâli *monu*, yönelme hâli *maņa*, *maa*, bulunma hâli *mında*, ayrılma hâli *munun*, *munuun*, *mından*, ilgi hâli *monıj*.¹¹⁹⁹

Soyot ağzında *bo* işaret zamirinden gelişen zarf kelime türüne ait biçimler şunlardır: *mında* “burada”, *maa*, *maağa*, *mınaarı* “burada, buraya”, *monuun* ~ *munuun* “buradan”, *min'ca*, *min'cap*, *mındıg* “böyle”. Ayrıca *bo-* işaret zamirinden gelişen fiil şekilleri de kaydedilmiştir: *min'caaş* “bunu bu tarzda yapmak”.¹²⁰⁰

Tofa ağzında *bo* işaret zamirinden gelişen zarf kelime türüne ait biçimler şunlardır: *mındıg* “böyle” (söz dizimindeki konumuna göre bazen sıfat), *min'ca* “bu kadar, böyle(ce)”, *mında* “burada”, *min'caalı* “böylece”, *munun*¹²⁰¹ “bundan, buradan”, *maņa* ~ *maa* “burada”, *bortta* “işte burada”. Ayrıca *bo-* işaret zamirinden gelişen fiil şekli de kaydedilmiştir: *min'ca-* “böyle yapmak”.¹²⁰²

4.2.2.2. ol:

¹¹⁹⁶ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 237.

¹¹⁹⁷ Aylanmaa Mildırgımovna Soyana, *Mestoimenniye skrepi v tuvınskom yazıke*, Avtoreferat, Moskva 2010, s. 4.

¹¹⁹⁸ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹¹⁹⁹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 45-46; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 123.

¹²⁰⁰ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-41.

¹²⁰¹ *munun* < *munun < *mundun < *mondun < *mondun < *bo*. (V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 257.)

¹²⁰² V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 254-258; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164.

Bu zamirin biçimleri, (I. biçim) teklik ve çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 4.2.1.3., Tablo 4.18.; § 4.2.1.6., Tablo 4.21.).

Bu bölümde sadece *ol* işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekime girmiş hâli ve kalıplaşmış şekilleri örneklendirilecektir:

Tuva Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak işaret zamirlerinin iyelik eki almış şekilleri mevcuttur. Öyle ki, Tuva Türkçesindeki işaret zamirlerinin iyelik ekleriyle çekimlenmesi son derece sistemli bir görünüş arz etmektedir. Daha önceden belirttiğimiz üzere diğer Türk dillerinde işaret zamirlerinin iyelik ekleriyle çekimlenmesi hiç görülmeyen bir hadise değildir; fakat diğer Türk dillerindeki örnekler genellikle üçüncü kişi ile sınırlıdır: Hakas Türkçesi *anzı* “işte o, osu” vb.

Tablo 4.24. Tuva Türkçesinde *ol* işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi.

	<i>ol</i> “o”	<i>olar</i> “onlar” ¹²⁰³
I. tk.	<i>oom</i> < <i>on+um</i>	<i>olarım</i>
II. tk.	<i>ooŋ</i> < <i>on+uŋ</i>	<i>olarıŋ</i>
III. tk.	<i>oozu</i> < <i>on+u+zu</i>	<i>oları</i>
I. çk.	<i>oovus</i> < <i>on+uvus</i>	<i>olarıvis</i>
II. çk.	<i>ooŋar</i> < <i>on+uŋar</i>	<i>olarıŋar</i>
III. çk.	<i>oozu</i> < <i>on+u+zu</i>	<i>oları</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 235; Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 223.

ol (*on+*) işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda teşekkül eden ve kelime türünü değiştirerek zarf işlevinde kullanılan kelimeler şunlardır: *oon* “oradan”¹²⁰⁴; *oortan* “oradan”; *ortta* (*orta*¹²⁰⁵) “orada, o zaman”.

ol işaret zamiri tabanından genişleyen fiil kategorisindeki *olaar*¹²⁰⁶ biçimi görülmektedir.

İki işaret zamirinin birleşerek kullanıldığı yapılar da mevcuttur: *ol-bo*.¹²⁰⁷

Soyot ağzında yalın hâl *ol*, belirtme hâli *onu*, yönelme hâli *aağa*, bulunma hâli *ında*, ayrılma hâli *onuun*, yön gösterme hâli *inaarı*, araç hâli *ol bilə*, ilgi hâli *onuŋ*¹²⁰⁸,

¹²⁰³ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 223.

¹²⁰⁴ Ölçünlü dildeki *oon* “oradan” zamiri Toju ağzında *onuun ~ unuun*; Pii-Hem, Tere-Höl, Tes-Hem ağızlarında *onuun* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 95, 128.)

¹²⁰⁵ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 227.

¹²⁰⁶ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 228.

¹²⁰⁷ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıŋmaa, *age.*, 1980, s. 231.

¹²⁰⁸ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 40.

Tofa ağzında yalın hâl *ol*, belirtme hâli *onu*, yönelme hâli *aña*, *aa*, bulunma hâli *ında*, ayrılma hâli *unun*, *unuun*, *ından*, ilgi hâli *onuñ*.¹²⁰⁹

Soyot ağzında *onuun* ~ *unuun* “oradan”; Tofa ağzında *unun*¹²¹⁰ “orada, oraya”.

4.2.2.3. *an+*:

Bu zamirin biçimleri, (II. biçim) teklik üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 4.2.1.3., Tablo 4.18.).

Bu bölümde sadece *an+* işaret zamirinin kalıplaşmış şekilleri örneklendirilecektir: *aña*¹²¹¹ “oraya, orada”. Zarf işlevinde kullanılmaktadır.

Soyot ağzında *aa*, *aağa* “oraya, orada”; Tofa ağzında *aña* ~ *aa* “orada”.

4.2.2.4. **in+*:

Bu zamirin biçimleri, (III. biçim) teklik üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (bk. § 4.2.1.3., Tablo 4.18.).

*in+ tabanlı işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda teşekkül eden şekiller şunlardır:

ında “orada”. Bulunma hâl ekiyle kalıplaşmıştır. Zarf işlevinde kullanılmaktadır.

inaar “oraya”. Zarf işlevinde kullanılmaktadır.

Bunlardan başka, *in+* işaret zamirinin birtakım ekler veya edatlarla birleşmesi sonucunda oluşan biçimler bulunmaktadır. Bu biçimler, kelime türü değişikliğine uğramıştır:

ındıg “böyle, öyle”¹²¹². *in+* köküne eklenen sonçekim edatı *dıg* (< *deg* < *teg*) “gibi” ile oluşturulmuştur. Tuva Türkçesinde *ındıg* zarf fonksiyonunda da görülmektedir.

ınça “o kadar”¹²¹³. F. G. İshakov ve A. A. Pal’mbah, *-ça* ekinin çıkış noktasını *çak* (Tuv. *şak* ~ *şag*) “zaman” kelimesi olarak düşünmektedir.¹²¹⁴ *ınça* “o kadar”

¹²⁰⁹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 11, 77, 100; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali Ilgın, *age.*, 2015, s. 123.

¹²¹⁰ *unun* < **unnun* < **undun* < **undın* < **ondın* < *ol*. (V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 257.)

¹²¹¹ Ölçünlü dildeki *aña* biçimi Homdu ağzında *aga* “oraya, orada” biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 40.)

¹²¹² Ölçünlü dildeki *ındıg* “öyle, böyle” kelimesi Bay-Tayga, Mõngün-Tayga ağızlarında *andıg* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 46.)

¹²¹³ Ölçünlü dildeki *ınça* “o kadar” kelimesi Bay-Tayga, Mõngün-Tayga ağızlarında *ança* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 46.)

¹²¹⁴ F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 236.

kelimesi de zarf işlevinde kullanılmaktadır. Genişlemiş şekli de kaydedilmiştir: *inçan*.¹²¹⁵

in+ işaret zamiri tabanından genişleyen fiil kategorisindeki *inçaar* < *in+ça+ar-* “(b)öyle yapmak” biçimi tespit edilmiştir. Ayrıca, *inçaar* biçimi “öylece” anlamında da kullanılmaktadır. Bundan başka yine aynı köke dayanan şu biçimler vardır: *inçarda* (< *in+ça+ar-da*) “o zaman”¹²¹⁶, *inçardagı* (< *in+ça+ar-dagı*) “o zamanki, o sıradaki”, *inçaldır* ~ *inçaar* “böyle”.¹²¹⁷

İşaret zamirleriyle oluşan birleşik yapılar: *indig-mındig* “şöyle böyle”, *inçamınça* “şöyle böyle”, *inda-mında* “şurada burada, ötede beride”, *inaar-minaar* “oraya buraya”, *inçan* (*in+çak+in* > *inçagin* > *inçān* > *inçan*) “o zaman”, *inçaar-mınçaar*, *inçap-mınçap* “şöyle böyle”.

Ayrıca *in+* işaret zamiri ile soru zamirinden oluşan birleşik yapılar da tespit edilmektedir: *inda-kayda* “şurada burada, ötede beride; arasıra, zaman zaman”, *inda-haaya* “arasıra, zaman zaman”.

Soyot ağzında *in+* işaret zamirinden gelişen zarf kelime türüne ait biçimler şunlardır: *inda* “orada”, *inaarı* “orada, oraya”, *inaarı-minaarı* “oraya buraya”, *in’ca*, *in’cap*, *indig* “böyle”, *inaarıdan*, *inaartın*, *indirtın* “oradan”. Ayrıca *in+* işaret zamirinden gelişen fiil şekilleri de kaydedilmiştir: *in’canba* “öyle / onu yapma”, *in’caviyn turı* “o bunu o şekilde yapmıyor”.¹²¹⁸

Tofa ağzında *in+* işaret zamirinden gelişen zarf kelime türüne ait biçimler şunlardır: *indig* “öyle” (söz dizimindeki konumuna göre bazen sıfat), *in’ca* “bu kadar, öyle(ce)”, *inda* “orada”, *in’caalı* “öylece”. Ayrıca *in+* işaret zamirinden gelişen fiil şekli de kaydedilmiştir: *in’ca-* “öyle yapmak”.¹²¹⁹

4.2.2.5. *döö*:

Tablo 4.25. Tuva Türkçesinde *döö* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>döö</i>	<i>dööler</i>
bel.	<i>döönü</i>	<i>döölerni</i>
yönl.	<i>dügee</i>	<i>döölerge</i>
bul.	<i>dügde</i>	<i>döölerde</i>
ayr.	<i>döön</i>	<i>döölerden</i>
yön	<i>dööje</i>	<i>döölerje</i>

¹²¹⁵ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıjmaa, *age.*, 1980, s. 228.

¹²¹⁶ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıjmaa, *age.*, 1980, s. 228.

¹²¹⁷ Aylanmaa Mildırgımovna Soyana, *agt.*, 2010, s. 4.

¹²¹⁸ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-41.

¹²¹⁹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 254-258; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164.

	<i>döödüve</i>	<i>döölervede</i>
ilgi	<i>döön</i>	<i>döölerniñ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 232, 235.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *döö* ~ *doo* ~ *düü* ~ *duu* zamirlerinin kökenini *tigi* [tëgë] işaret zamiri olarak düşünmektedirler. Onlara göre Moğolcada *ter* “o” anlamında bir işaret zamiri vardır. Bu zamir çekimli hâlde *tüün+* biçiminde görülmektedir. Moğolcadaki *ter*, Yazılı Moğolcada *tere*, çekimli hâlde de *tegüün+* biçimindedir. İşte, Tuvacadaki *döö* (*döö*'nün diğer şekilleri), Altay Türkçesindeki *tü* (*tü*'nün diğer şekilleri) ve diğer Türk dillerindeki *tigi* (ve türevleri) Moğolca *tüün+* (Yazılı Moğolca *tegüün+*) ile ortak bir kökene sahip görünmektedir.¹²²⁰

*döö*¹²²¹ işaret zamirinin diğer fonetik şekilleri *doo*, *duu*, *düü*'dür. Bu işaret zamirlerinden *döö* “yeteri kadar uzaktaki yeri”; *doo* “onun öteki tarafını, onun yan tarafını”; *duu* “onun öteki tarafını, onun yan tarafını”; *düü* “onun da öteki tarafını, onun da yan tarafını” söylerken kullanılır.¹²²²

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *döö* zamirinin hâl kategorisindeki gelişimini şu şekilde vermektedir: yalın hâl *döö* [dō̄ < *dögü], ilgi hâli *döön* [dō̄ñ < dögün+ün], yönelme hâli *dügee* < [dügü+ge], bulunma hâli *dügde* [dügde < dögü+de < dögün+de], ayrılma hâli *döön* [dō̄ñ < dögü+den < dögün+den]. Bu zamirin çekimli hâllerini ise üç grupta incelemişlerdir: 1) *dögün+*, 2) *dögü+* < *dögün+*, 3) *dügü+* < *dügün+* < *dögün+*. Sonuç olarak da Tuva Türkçesindeki şekilleri Yazılı Moğolcadaki *tegüün* biçimiyle karşılaştırarak şöyle bir varsayım ortaya koymuşlardır: *döö* < *dögü* < *dögün* (Yazılı Moğolca *tegüün*), *düü* < *dügü* < *dügün* < *dögün* (Yazılı Moğolca *tegüün*), *tigi* < *tigin* (Tuva Türkçesi *dögün* ~ *dügün*, Yazılı Moğolca *tegüün*).¹²²³

Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıñmaa, ayrılma hâli için *dööden* > *döön* gelişimini vermektedir.¹²²⁴

Tuva Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak işaret zamirlerinin iyelik eki almış şekilleri mevcuttur.

Tablo 4.26. Tuva Türkçesinde *döö* işaret zamirinin iyelik ekleriyle çekimi.

	<i>döö</i> “o”
--	----------------

¹²²⁰ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 231-232.

¹²²¹ Ölçünlü dildeki *döö*, *duu* zamirleri Toju, Erzın ve Tes-Hem ağızlarında *dee* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 59.)

¹²²² Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 226.

¹²²³ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 234.

¹²²⁴ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 226.

I. tk.	dööm
II. tk.	dööŋ
III. tk.	döözü
I. çk.	döövüs
II. çk.	dööŋer
III. çk.	döözü

Kaynak: : Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 227.

döö ol, düü ol biçiminde birleşik zamir şekilleri görülmektedir. *döö ol* zamirinin ilk parçası (*döö ~ düü*), kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmektedir ve zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

döö ol zamirinin hâl kategorisindeki durumu ise şu şekilde tespit edilmiştir: *döö ol*¹²²⁵, *döö oon*¹²²⁶, *döö aŋaa*, *döö onu*, *döö ında*, *döö oon*, *döö olçe*, *döö olduva*.¹²²⁷ Görüldüğü gibi iki bileşenli bu biçimde birinci kısım yalın hâlde, ikinci kısım ise hâl ekleriyle çekime girmektedir.

Tere-höl ağzında *döö* işaret zamirinin fonetik varyantı *tee ~ tii* biçiminde görülmektedir: yalın hâl *tee ~ tii* “işte o, o”, ayrılma hâli *teeten*, *tiiten* “oradan”, yön gösterme hâli *teegiti*, *tiigiti* “oraya”.¹²²⁸

döö işaret zamiri, Tuva Türkçesinin güneydoğu ağzında ise şu şekilde tanımlanmıştır: yalın hâl *duu*, *düü*, ilgi hâli *duunuŋ*, *düünüŋ*, yönelme hâli *duuga*, *düüge*, belirtme hâli *duunu*, *düünü*, bulunma hâli *duuta*, *düüte*, ayrılma hâli *duutan* / *duuntan* / *düüten*, yön gösterme hâli *duuje*, *düüje*, *duuduva*, *duukudu*, *düüdüve*, *düü kudu*.¹²²⁹

Tuva Türkçesinde, *döö* işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda teşekkül eden yeni biçimler dikkat çekmektedir. Bu biçimler zarf işlevindedir: *döönde* (< **dögün+de*) “şurada, orada”¹²³⁰; *döönde* / *duunda*, *döö ında* “orada, oradaki”¹²³¹; *dügee* (< *dügüge*) “orada”; *döön* (< *dögüden) “şuradan”.

döö işaret zamiri tabanından genişleyen fiil kategorisindeki şekiller şöyledir: *dööle-* (< *döö+le-*) “o yol boyunca gitmek”. Bunun diğer fonetik şekilleri de şu şekildedir: *düüle-*, *doola-*, *duula-*.

¹²²⁵ Ölçünlü dildeki *doo ol, döo ol, duu ol* zamirleri Erzin ve Tes-Hem ağzlarında *dooy ol* “işte o, tam o” biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 53.)

¹²²⁶ Ölçünlü dildeki *döö oon, duu oortan* biçimleri Homdu ağzında *degin* “oradan” biçiminde görülmektedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 49.)

¹²²⁷ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 226.

¹²²⁸ P. S. Seren, *Tere-hol'skiy dialekt tuvinskogo yazıka*, Abakan 2006, s. 61.

¹²²⁹ E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 111.

¹²³⁰ Ayrıca *dügde* biçimi de vardır.

¹²³¹ Gregory David Anderson, K. David Harrison, *age.*, 1999, s. 26.

Soyot ağzında yalın hâl *tee*, belirtme hâli *teenĩ*, yönelme hâli *teegə*, bulunma hâli *teedə*, ayrılma hâli *teedan*, yön gösterme hâli *teegĩdĩ*, araç hâli *tee bĩlə*, ilgi hâli *teenĩj*¹²³²; Tofa ağzında yalın hâl *tee*, belirtme hâli *teenĩ*, yönelme hâli *teege*, bulunma hâli *teede*, ayrılma hâli *teeden*, ilgi hâli *teenĩj*.¹²³³

Soyot ağzında *teede* “orada (uzak)”.

4.2.3. Soru Zamirleri:

4.2.3.1. *kım*:

Tablo 4.27. Tuva Türkçesinde *kım* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kım</i> ¹²³⁴	<i>kımnar</i>
bel.	<i>kımnı</i>	<i>kımnarnı</i>
yönl.	<i>kımgə</i>	<i>kımnargə</i>
bul.	<i>kımdə</i>	<i>kımnardə</i>
ayr.	<i>kımdan</i>	<i>kımnardan</i>
yön	<i>kımçə</i>	<i>kımnarje</i>
	<i>kımdıva</i>	<i>kımnardıva</i>
ilgi	<i>kımnıj</i>	<i>kımnarnıj</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 225.

Eski Türkçede *kem* (KT D 22) biçiminde kaydedilen soru zamiri Tuva Türkçesinde *kım* biçimindedir. Bu zamir, sadece insanlar için kullanılmaktadır. Kök ünlüsü kalın ünlüdür. Bu zamirin türevleri şunlardır: *kımul* “kim”¹²³⁵, *kımnar* “kimler”, *kımnarıl* “kimler”, *kımnı*, *kımnul* “kiminki”, *kımnarnı* “kimlerinki”.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah'a göre Tuva Türkçesinde *kım* zamirinin iyelik ekli biçimi yerine *çü(ü)* zamirinin iyelik ekli biçimi kullanılmaktadır. *kım* zamirinin teklik ve çokluk üçüncü kişi iyelik ekli çekimi *çüzü* biçiminde (*kımı?* değil) kullanılmaktadır. *çüzü* zamiri dört anlamda kullanılmaktadır: 1) onun neyi? 2) onların neyi (insandan başka diğer konularla ilgili) 3) onun kimi 4) onların kimi (kişilerle ilgili olarak).¹²³⁶ Öte yandan Tuva Türkçesinin ölçünlü dilinde¹²³⁷ *kım* soru zamiri üçüncü kişi iyelik ekini almamasına rağmen (Tuva Türkçesinin) Tere-höl ağzında *kım* soru zamiri, 3. kişi iyelik ekini almaktadır: *kımısı*. Bu şekil, P. S. Seren'e göre muhtemelen *çüzü*

¹²³² Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 40.

¹²³³ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 255-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 76; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 123.

¹²³⁴ Ölçünlü dildeki *kım* soru zamiri Kaa-Hem ve Bay-Tayga ağızlarında *kım*; Çöön-Hemçik, Süt-Höl ağızlarında ise *hım* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 79, 147.)

¹²³⁵ Ölçünlü dildeki *kımul* “kim bu, bu kim?” soru zamiri Bay-Tayga ağzında *kumul* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 79.)

¹²³⁶ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 225.

¹²³⁷ Tuva Türkçesinin konuşma ağzına özel *kımızı* zamiri (teklik üçüncü kişi iyelik eki ile çekimlenen *kım* soru zamiri) hâl kategorisinde şu şekillerde görünmektedir: yalın hâl *kımızı*, ilgi hâli *kımızınıj*, yönelme hâli *kımızınğa*, belirtme hâli *kımızın*, bulunma hâli *kımızında*, ayrılma hâli *kımızınan*, yön gösterme hâli *kımızınçə*, *kımızındıva*. (E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 113.)

zamirine benzeşerek oluşmuştur.¹²³⁸ Bize göre *kımısı* biçimi tabii bir gelişmedir; çünkü Türkçenin farklı dönemlerinde *kım* soru zamiri 3. kişi iyelik ekini üzerine almaktadır.

Gregory David Anderson ve K. David Harrison, *kımıl*, *kımnarıl* vb. zamirlerin yapısında, soru kelimesinden sonra gösterici */-Il/* (< *ol) enklitiğinin (*deictic enclitic*) yer aldığını not düşmüşlerdir.¹²³⁹ Soru zamirinden sonra kullanılan bu enklitik pekiştirme işlevindedir. *ol* enklitiği soru zamirleriyle kalıplaşarak ekleşmekte ve uyuma girmektedir: *kım+ol* > *kımıl*, *kımnar+ol* > *kımnarıl*.

Ölçünlü dilde *kımyı* (< *kım+ey*) “tam o” biçimi kaydedilmiştir. Bu zamirin yapısı soru zamiri *kım* ve seslenme ünleminden oluşmaktadır. Buna karşılık *kımyı* biçimi Toju ağzında *kımiskın*¹²⁴⁰ ~ *kımıskın*¹²⁴¹ (*kım* “kim”, +*iskın* “ek”) biçiminde görülmektedir.

Soyot ağzında yalın hâl *qım*, *qımnar* (çokluk), belirtme hâli *qımnı*, yönelme hâli *qım̄ba* ~ *qım̄ğa*, bulunma hâli *qım̄da*, ayrılma hâli *qım̄dan*, yön gösterme hâli *qım̄gıdı*, araç hâli *qım̄ bilä*, ilgi hâli *qımnıñ*¹²⁴²; Tofa ağzında yalın hâl *qum*, belirtme hâli *qumnu*, yönelme hâli *qumga* ~ *qumma*, bulunma hâli *qumda*, ayrılma hâli *qumdan*, ilgi hâli *qumnuñ*.¹²⁴³

Tuva Türkçesinin diğer ağızlarında bu zamir bazı hâl ekleriyle şu şekilde tanıklanmıştır: Tuva Türkçesinin güneydoğu ağzında ayrılma hâli *kımnar*; Çöön-Hemçik ağzında *xım* “kim”, Süt-Höl ağzında *xım* “kim”. Erzin ağzında ise iyelik ekleri ile şu şekilde tanıklanmıştır: *kımım*, *kımyıñ*, *kımyızı*, *kımyıvıs*, *kımyıñar*, *kımyızı*.¹²⁴⁴

4.2.3.2. çüü:

Tablo 4.28. Tuva Türkçesinde *çü* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>çü</i>	<i>çüler</i>
bel.	<i>çünü</i>	<i>çülerni</i>
yönl.	<i>çüğe</i>	<i>çülerge</i>
bul.	<i>çüde</i>	<i>çülerde</i>
ayr.	<i>çüden</i>	<i>çülerden</i>
yön	<i>çüje</i>	<i>çülerje</i>
	<i>çüdüve</i>	<i>çülerdive</i>
ilgi	<i>çünüñ</i>	<i>çülerniñ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 225.

¹²³⁸ P. S. Seren, *age.*, 2006, s. 62.

¹²³⁹ Gregory David Anderson, K. David Harrison, *age.*, 1999, s. 28.

¹²⁴⁰ Z. B. Çadamba, *Todjinskiy dialekt Tuvinskogo yazıka*, Kızıl 1974, s. 76-77.

¹²⁴¹ M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 83.

¹²⁴² Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹²⁴³ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 32-33; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164.

¹²⁴⁴ E. M. Kuular, *age.*, 2012, s. 113; M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 83.

Tuva Türkçesinde kullanılan soru zamirlerinden biri de *çü ~ çüü* “ne?” kelimesidir.

F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *çü* “ne” ~ *çüü* “neyi” soru zamirinin sadece Tuva Türkçesinde görüldüğünü ve Tuva Türkçesindeki bu zamirin, Moğolca *yuu* [yū] “ne” zamirinden geldiğini belirtmektedirler.¹²⁴⁵ Hemen belirtmeliyiz ki Moğolca kökenli bu soru zamiri, özellikle Altay Türkçesinin Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında da *yuu*, *yu* “ne”¹²⁴⁶ biçiminde kullanılmaktadır (bk. § 4.1.3.4.).

çü ~ çüü temelli soru zamirlerinin aitlik ve çokluk ekiyle görünümü şu şekildedir: *çünüü* “neyinki”, *çüler* “neler”.

çül, *çüleril*, *çünüül* ve *çüleriil* zamirlerinin yapısında, soru kelimesinden sonra gösterici *ol* enklitiği yer almaktadır.¹²⁴⁷ Bu biçimlerde *ol* enklitiği soru zamirleriyle kalıplaşarak ekleşmekte ve uyuma girmektedir: *çü+ol* > *çül*, *çüler+ol* > *çüleril* vb.

çü soru zamirinin hâl ekleriyle çekime girdiği şekilleri yukarıdaki tabloda göstermiştik. Bu şekillerden yönelme (*çüğe* “neye”) ile ayrılma (*çüden* “neden”) hâlinde, *çü* soru zamiri almış olduğu hâl ekine göre anlam kazanırken; yine aynı hâl eklerini alan soru zamirinin bu eklerle kalıplaşması sonucunda da zarf kelime türüne ait *çüğe* “neye, niçin”, *çüden* “neden, niçin” biçimleri oluşmuştur.

çü soru zamirinin iyelik ekleriyle çekimlenmesi sistemli bir görünüş arz etmektedir:

Tablo 4.29. Tuva Türkçesinde *çü* soru zamirinin iyelik ekleriyle çekimi.

	<i>çü</i> “ne”	<i>çüler</i> “neler”
I. tk.	<i>çüm</i> “nem, neyim”	<i>çülerim</i>
II. tk.	<i>çüñ</i> “nen, neyin”	<i>çülerin</i>
III. tk.	(<i>ooñ</i>) <i>çüzü</i> “nesi, neyi”	(<i>ooñ</i>) <i>çüleri</i>
I. çk.	<i>çüvüs</i> “nemiz, neyimiz”	<i>çülerivis</i>
II. çk.	<i>çüñer</i> “neniz, neyiniz”	<i>çülerinjer</i>
III. çk.	(<i>olarnuñ</i>) <i>çüzü</i> “neleri”	(<i>olarnuñ</i>) <i>çüleri</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 225.

Soyot ağzında yalın hâl *çü ~ cü* “ne”, *çüler ~ cüler* (çokluk) “neler”, belirtme hâli *çünĩ*, yönelme hâli *çügä*, bulunma hâli *çüdä*, ayrılma hâli *çüdän*, yön gösterme hâli

¹²⁴⁵ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 224.

¹²⁴⁶ Örnekler için bk. N. A. Baskakov, *age.*, 1985, s. 36.

¹²⁴⁷ Örnekleri şu kaynaktan aldık: Ş. Ç. Sat, E. B. Salziñmaa, *age.*, 1980, s. 224.

çüg'idi, araç hâli *çü bilä*, ilgi hâli *çün'ij*¹²⁴⁸; Tofa ağzında yalın hâl *çü*, belirtme hâli *çünü*, yönelme hâli *çüge*, bulunma hâli *çüde*, ayrılma hâli *çüden*, ilgi hâli *çün'ij*.¹²⁴⁹

Soyot ağzında *çü* ~ *cü* soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler şunlardır: *çüde* ~ *cüde* ~ *çüdä* ~ *cüdä* “nerede”, *çügä* “nereye”, *çüg'idi* “nereye, nereye doğru”, *çüden* ~ *çüdän* ~ *cüden* ~ *cüdän* “nereden”.¹²⁵⁰

Tofa ağzında *çü* soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler şunlardır: *çüge* “nereye, neden”, *çüde* “nerede”, *çüden* “nereden”.¹²⁵¹

çoon “ne yapmak? (ne yapıyorsun?)”.¹²⁵²

4.2.3.3. *ka+*:

ka+ soru zamirinden diğer kelime türlerine dönüşen birçok soru kelimesi vardır. Bu soru kelimelerinden bazıları hâl ve iyelik ekleriyle çekime girdiği zaman soru zamiri görevi yerine getirmektedir. Diğer türlü sıfat veya zarf işlevi görmektedir.

Tuva Türkçesinin ölçünlü dilinde kullanılan soru zamirleri *kayı* ~ *kayızı* “hangi, hangisi”dir. F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *kayı* ~ *kayızı* zamirinin yapısını şu şekilde düşünmektedir: *kay+ı* ve *kay+ı+zı*.¹²⁵³ Tuva Türkçesinin ölçünlü dilinde *kayı* ~ *kayızı*¹²⁵⁴ biçiminde kullanılan soru zamiri Tere-höl ağzında *kay* biçiminde kaydedilmiştir: *kay çeteriñ?* “Nereye gidersin?”.¹²⁵⁵ Bu örnekte görüldüğü gibi zarf işlevindedir.

ka+ soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler şunlardır: *kayaa*¹²⁵⁶ “nereye”, *kajan*¹²⁵⁷ “ne zaman”, *kayda*¹²⁵⁸ “nerede, nereye”, *kayun*¹²⁵⁹

¹²⁴⁸ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 3940.

¹²⁴⁹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 256; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 91-92; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164.

¹²⁵⁰ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹²⁵¹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 254-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164.

¹²⁵² Rassadin'den aktaran P. S. Seren, *age.*, 2006, s. 60-61.

¹²⁵³ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 227.

¹²⁵⁴ Ölçünlü dildeki *kayızı* zamiri Kaa-Hem ağzında *kaysı* biçimindedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 67.)

¹²⁵⁵ P. S. Seren, *age.*, 2006, s. 60.

¹²⁵⁶ [**kay+ga*] *kayga* biçiminden [*kayā*] *kayaa* biçimine dönüşmüştür. Yani yönelme hâl eki +*ga* > +*ā* olmuştur. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 227.)

¹²⁵⁷ F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, öncelikle Tuva Türkçesindeki *kajan* biçiminin diğer Türk lehçelerindeki *kaşan* ~ *kaşan* ~ *kayçan* biçimleriyle olan ilgisine gönderme yapmıştır. Onlara göre bu şekillerin en eski hâli *kayçan* (*kay+çan*) olmalıdır. Bu kelimenin yapısı da *kay+* kökü ve *çak+ın* > +*çan* şeklindedir. Bilindiği gibi Tuva Türkçesinde -*ş*- > -*j*- değişikliği olmaktadır. Buradan da *kajan* biçimi meydana gelmiştir. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 228.)

¹²⁵⁸ **kay+* kökünün bulunma hâl ekiyle çekime girmesiyle oluşmuştur. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 227.)

¹²⁵⁹ F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *kayın* ~ *kayun* “nereden?” biçimlerinin iki şekilde açıklanabileceğini vurgulamaktadırlar. Birincisi *kayın* < *kayun* < *kaydın* < *kaydan* < *kay+dan*; ikincisi ise *kayın* < *kayun* < *kaydın* < *kaydın* < *kaydin* < *kay+din*'dir. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 228.)

“nerede, nereden”, *kayırtan* ~ *kayırtan* “nereden”, *kaynaar*¹²⁶⁰ “nereye”, *kaydal* “nerede”, *kayaal* “nereye”, *kajan-çejen* “ne zaman”¹²⁶¹, *kayıje* “nereye doğru”.

ka+ soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler: *kandıg* (< **kan+dıg*) “nasıl, hangi”, *kaşkı* “kaçıncı”, *kaş*, *kajıl*¹²⁶² “kaç”.

Bunlardan başka, *kançaar* (*kança-*) “ne yapmak?, nasıl yapmak?” fiili köken olarak soru zamirine dayanmaktadır. Bu kelime **ka+* soru zamiri kökünden gelişmiştir. Ayrıca *kançaar* fiilinin diğer görünümleri kaynaklarda şu şekilde gösterilmiştir: *kançap?*, *kançanmas?*, *kançalza?*, *kançaldıvıs?*, *kançalıştı*¹²⁶³, *kançaldır?* “nasıl?”, *kançangaş?*

Bu yapı ile ilgili olarak F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *kança-* [*kançaar* (*kan+ça-ar*)] fiilinin kökenini açıklamanın zor olduğunu belirtmişlerdir. Şöyle ki birçok Türk dilinde *kança* kelimesi “ne kadar” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimeyle ilişkili olarak da işaret zamiri *ança*, *bunça* “bu kadar” vardır. Bunlar Tuva Türkçesinde ise bu şekillerin fonetik varyantı olan *ınça*, *munça* “bu kadar, öyle” biçimleri ile görülmektedir. Bu biçimlerin fonetik değişiklikleri olmasına rağmen anlamları aynıdır; fakat *kança* “ne kadar?” yerine Tuva Türkçesinde *kaş* ve *çeje* zamirleri kullanılmaktadır. Yani, onlar, Tuva Türkçesindeki *kança* zamirinin sadece “ne kadar?” değil aynı zamanda “nasıl?” anlamında da kullanıldığını düşünmenin mümkün olduğunu belirtmekte ve bu kelimenin “yapmak, nasıl yapmak” anlamına gelen fiil ile birlikte kullanıldığını varsaymaktadırlar. Daha sonra “nasıl yapmak, nasıl olmak, ne yapmak” anlamlarındaki karmaşık fiilin ilk bileşeni olarak *kança* zamiri “nasıl?” oluşmuş ve böylelikle de fiil biçimi teşekkül etmiştir. Bununla birlikte *kança* kelimesini alan “yapmak” fiili sonunda düşmüş olabilir. Bunun da sonunda derece derece anlamını ve gramatik anlamını kaybetmiştir.¹²⁶⁴ *Kançap tur?* “Ne yapıyor?”, *Kançaldıñ?* “Ne yaptın?”, *Kançangannar?* “Ne yaptılar?”, *Kançaar siler?* “Ne yapıyorsunuz / yapacaksınız?”, *Kançaldırgan siler?* “Ne yapmaya izin veriyorsunuz?”.

¹²⁶⁰ *kaynaar* biçimi, *kay+* kökü ve eski sonçekim edatı olan **n'aar* [*n'ār*] < *nar-i'nin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. (F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 227.)

¹²⁶¹ Ş. Ç. Sat, E. B. Salzıñmaa, *age.*, 1980, s. 224.

¹²⁶² Gregory David Anderson ve K. David Harrison, *kajıl* zamirinin yapısında, soru kelimesinden sonra deiktik /-Il/ (< *ol) enklitiğinin yer aldığı not düşmüşlerdir. (Gregory David Anderson, K. David Harrison, *age.*, 1999, s. 28.)

¹²⁶³ K. H. Orgu, *age.*, 1960, s. 96.

¹²⁶⁴ F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 230-231.

Tere-höl ağzında, ölçünlü dildeki *kançaar* (*kança-*) “ne yapıyorsun?, nasıl oluyor / yapıyor?” fiili *kançanır* biçimindedir.¹²⁶⁵

Soyot ağzında *qa-* soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler şunlardır: *qayda* “nerede”, *qayı ~ qae*, *qaynaarı* “nereye”, *qaydan*, *qaynuun*, *qayun* “nereden”, *qa’hyan ~ qa’syan ~ qa’san* “ne zaman”, *qan’ca*, *qan’cap* “nasıl, ne tarz”. *qa-* soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler ise *qandığ* “nasıl, hangi”, *qaysı*, *qayı* “hangi”dir. Bunlardan başka, *qan’caar* (*qan’ca-*) “ne yapmak, nasıl olmak, ne yapmak” (*qañcaar sen* “Nasıl yapacaksın?”), *qan’can-* “ne yapmak” (*qañcanğan sen?* “Ne yaptın?”) fiilleri köken olarak soru zamirine dayanmaktadır. Bunlar **qa-* soru zamiri kökünden gelişmiştir.¹²⁶⁶

Tofa ağzında *qa-* soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler şunlardır: *qa,e ~ qay* “nere(ye)” (ilgi hâli *qaynuñ*, belirtme hâli *qaynu*, yönelme hâli *qayğa*), *qayda* “nerede”, *qan’ca* “ne kadar, nasıl”, *qaydan* “nereden”, *qaynun ~ qaynuun* “nereden”, *qaynaarı* “nereye”, *qan’caalı* “nasıl”, *qa’hin* “ne zaman”. Bunlardan başka *qa-* soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler ise *qa’s* “kaç”, *qandığ* “hangi”, *qaysı* “hangi”, *qa’sqı*, *qa’sısqı* “kaçıncı”dır. Ayrıca, *qan’ca-* “ne yapmak” fiili köken olarak soru zamirine dayanmaktadır. Bu kelime **qa-* soru zamiri kökünden gelişmiştir.¹²⁶⁷

4.2.3.4. *çeje*:

çeje (~ *kaş*) “kaç, ne kadar”, *çejeği* “kaçıncı”, *çeje*, *çejel* “ne kadar”.

F. G. İshakov ve A. A. Pal’mbah, *çeje* ile *neçe ~ neşe* zamirleri arasında bir ilgi olduğunu düşünmekte ve *çeje* biçiminin sadece Tuva Türkçesine mahsus olduğunu belirtmektedirler.¹²⁶⁸

Tofa ağzında *çe’he* “kaç, ne kadar”.

4.2.4. Dönüşlülük Zamiri:

Tuva Türkçesinde dönüşlülük zamiri *bot* “kendi” (< Eski Türkçe *bod* “boy”) kelimesidir. Dönüşlülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde Tuva Türkçesinde de çokluk eki (*bottarı*, *bottarınıñ* vb.), iyelik (*bodum*, *boduñ*, *bodu*) ve hâl (*bodunuñ*, *bodumga*, *bodumnu* vb.) ekleri ile çekime girmektedir.

¹²⁶⁵ P. S. Seren, *age.*, 2006, s. 60.

¹²⁶⁶ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹²⁶⁷ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 254-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 125-126.

¹²⁶⁸ F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 228.

Tablo 4.30. Tuva Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>bodum</i> “kendim”, <i>boduñ</i> “kendin”, <i>bodu</i> “kendisi”, <i>boduvus</i> / <i>bottarivis</i> “kendimiz”, <i>boduñar</i> / <i>bottarınar</i> “kendiniz”, <i>bottari</i> “kendileri”
bel.	<i>bodumnu</i> , <i>boduñnu</i> , <i>bodun</i> , <i>boduvustu</i> / <i>bottarivisti</i> , <i>boduñarnı</i> / <i>bottarınarnı</i> , <i>bottarın</i>
yönl.	<i>bodumga</i> , <i>boduñga</i> , <i>bodunga</i> , <i>boduvuska</i> / <i>bottariviska</i> , <i>boduñarga</i> / <i>bottarınarga</i> , <i>bottarında</i>
bul.	<i>bodumda</i> , <i>boduñda</i> , <i>bodunda</i> , <i>boduvusta</i> / <i>bottarivista</i> , <i>boduñarda</i> / <i>bottarınarda</i> , <i>bottarında</i>
ayr.	<i>bodumdan</i> , <i>boduñdan</i> , <i>bodundan</i> , <i>boduvustan</i> / <i>bottarivistan</i> , <i>boduñardan</i> / <i>bottarınardan</i> , <i>bottarından</i>
yön	<i>bodumçe</i> , <i>boduñçe</i> , <i>bodunçe</i> , <i>boduvusçe</i> / <i>bottarivisçe</i> , <i>boduñarje</i> / <i>bottarınarje</i> , <i>bottarınçe</i>
	<i>bodumduva</i> , <i>boduñduva</i> , <i>bodunduva</i> , <i>boduvustuva</i> / <i>bottarivistuva</i> , <i>boduñardıva</i> / <i>bottarınardıva</i> , <i>bottarındıva</i>
ilgi	<i>bodumnuñ</i> , <i>boduñnuñ</i> , <i>bodunuñ</i> , <i>boduvustuñ</i> / <i>bottarivistuñ</i> , <i>boduñarnıñ</i> / <i>bottarınarnıñ</i> , <i>bottarınıñ</i>

Kaynak: : F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 246-247.

Tuva Türkçesinde *bot* kelimesi, genellikle *maga* (Moğolca *mah(an)* “et, vücut”) kelimesiyle birlikte görülür: *maga-bot* “vücut”.

Kişi zamirleriyle dönüşlülük zamirlerinin birlikte kullanıldığı *men bodum* “ben kendim”, *bis boduvus* “biz kendimiz” örnekleri de metinlerden kaydedilmektedir.

Soyot ağzında *bodım*, *bodıñ*, *bodı*, *bodıvis* / *bottarivis*, *boduñar* / *bottarınar*, *bottari*¹²⁶⁹; Tofa ağzında *bodum bile*, *boduñ bile*, *bodu bile*, *bodubus bile*, *boduñar bile*, *bottari bile*.¹²⁷⁰ Ayrıca, Tofa ağzında dönüşlülük zamiri iyelik ve hâl ekleriyle çekime girebilir. Sadece bu biçimde *bile* edatı kullanılmaz: *bodumma*, *bodumga* “kendime”, *boduñga* “kendine”, *boduvuska* “kendimize”, *boduñarnıñ* “kendinizin”.¹²⁷¹

4.2.5. Belirsizlik Zamirleri:¹²⁷²

Tuva Türkçesindeki belirsizlik zamirleri yapılarına göre şu şekilde tasnif edilebilir:

İyelik Ekli veya İyelik Eksiz Müstakil Kelimeden Oluşanlar: *bügü* (< Moğolca *büh*) “bütün, hep, hepsi, tüm”, *bügüde* (< Moğolca *bügd*) “bütün, hep, hepsi, tüm”, *bügüdem* “hepsi benim”, *bügüdeñ* “hepsi senin”, *bürü* (< Moğolca *bür*) “her”, *bürün* (< Moğolca *büren*) “bütün, tam, hep”, *hün bürüzü* “her gün”, *kiji bürüzü* “her kişi”, *tödü*

¹²⁶⁹ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39.

¹²⁷⁰ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 256-257; V. İ. Rassadin, *age.*, 1995, s. 17; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 123.

¹²⁷¹ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 257; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 124.

¹²⁷² Rus Türkologların çalışmalarında belirsizlik zamirleri anlamlarına ve görevlerine göre belirlilik, belirsizlik ve olumsuzluk zamirleri olarak değerlendirilmiştir. Biz ise belirsizlik zamirlerini yapılarına göre tasnif ettik. Burada örneklendirilen belirsizlik zamirleri şu kaynaklardan alınmıştır: F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah, *age.*, 1961, s. 239-254; Ş. Ç. Sat, E. B. Salzuñmaa, *age.*, 1980, s. 231; K. H. Orgu, *age.*, 1960, s. 98.

“bütün, hep(si), tüm”¹²⁷³, *hamık* (< Moğolca *hamag*) “bütün, hep, hepsi, tüm”, *şuptu*, *şuptuzu*, “bütünü, tümü; hepsi”¹²⁷⁴, *şuptum* “hepsi benim”, *şuptuŋ* “hepsi senin”, *şuptuvus* “hepsi bizim”, *şuptuŋar* “hepsi sizin”, *dooza*, *doozazi* “bütünü, hepsi”¹²⁷⁵, *doozam* “hepsi benim”, *doozaŋ* “hepsi senin”, *doozavıs* “hepsi bizim”, *doozaŋar* “hepsi sizin”, *dögere*, *dögerezi* (*dögerevis*) “hepsi, tümü”¹²⁷⁶, *dögerem* “hepsi benim”, *dögereŋ* “hepsi senin”, *çamdıvıs* “bazımız”, *hayaaya* “bazen”, *ında-haaya* “yer yer, bazı yerlerde”.

Soru Kelimesi ve “de / da” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar:

kım-daa “herkes; hiç kimse”¹²⁷⁷, *çüü-daa* “bir şey; hiçbir şey”¹²⁷⁸, *kandıg-daa* “her türlü; hiçbir tür”, *kajan-daa* “her zaman; hiçbir zaman”, *kayda-daa* “her yerde; hiçbir yerde”, *kaynaar-daa* “her yere; hiçbir yere”, *kayın-daa* “her yerden; hiçbir yerden”, *kayaa-daa* “her nereye, her yerde; hiçbir yere, hiçbir yerde”, *kaş-daa* “ne kadar, pek çok”.

Ayrıca soru kelimesi olmamasına rağmen *kiji* kelimesi de “*daa*” edatıyla birlikte belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır: *kiji-daa* “kimse; hiç kimse”.

Soyot ağzında *qım ta* “birisi”, *çü te* “bir şey”, *qandığ ta* “herhangi biri”, *qayda ta* “bir yerden”, *çüde ta* “bir yerden”, *qayı ta* ~ *qae ta*, *çügä ta*, *qaynaarı ta* “bir yer”, *qaydan ta*, *qaynuun ta*, *qayın ta çüden ta* “bir yerden”.¹²⁷⁹

Tofa ağzında *qım ta* “birisi; hiç kimse”, *çü te* “bir şey”, *qandığ ta* “herhangi biri; hiçbiri”, *qa e ta* “bir yere”.¹²⁸⁰

¹²⁷³ *tözü* “hepsi, bütün, tüm” ile *tödü* zamirleri arasında bir ilişki vardır. *tözü* “hepsi”, Eski Türkçede de görülmektedir. (P. S. Seren, *age.*, 2006, s. 61.)

¹²⁷⁴ < Moğolca *şovt* “bir yandan bir yana, baştan başa, büsbütün”, *şovtroh* “sonu... olmak”, “sona erdirmek, bitirmek”. (F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 240.) Ayrıca, ölçünlü dildeki *şuptu* kelimesi Tuva Türkçesinin Ulug-Hem, Tes-Hem ve Bay-Tayga ağızlarında *şıptu* “hepsi” biçiminde görülmektedir. (M. D. Dorju, *age.*, 2011, s. 170.)

¹²⁷⁵ *doos-* “bitmek, sona ermek, bitirmek” fiilinden zarf-fiil ekiyle kalıplaşmıştır. *doos-* fiilinin kökeni Moğolca *tögsöh* “bitirmek, sona erdirmek”, *tögsöh* “bitirmek, sona erdirmek” fiilleriyle ilişkili olmalıdır. (F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 240.)

¹²⁷⁶ *döger-* “bitirmek” fiilinden zarf-fiil ekiyle kalıplaşmıştır. (F. G. İshakov, A. A. Pal’mbah, *age.*, 1961, s. 240.)

¹²⁷⁷ *kım-daa* zamirinin çekim şekilleri şöyledir: Teklik biçiminde hâl ekleriyle *kım-daa*, *kımuŋ-daa*, *kımg-a-daa*, *kımnı-daa*, *kımda-daa*, *kımdan-daa*, *kımçe-daa* ~ *kımdıva-daa*; çokluk biçiminde hâl ekleriyle *kımnar-daa*, *kımnarın-daa*, *kımnarga-daa*, *kımnarnı-daa*, *kımnarda-daa*, *kımnardan-daa*, *kımnarje-daa* ~ *kımnardıva-daa*; teklik biçiminde iyelik ekleriyle *kımm-daa*, *kımuŋ-daa*, *kımu-daa*, *kımuŋar-daa* ve teklik biçiminde aitlik ekiyle *kımnı-daa*, *kımnınuŋ-daa*, *kımnunga-daa*’dır.

¹²⁷⁸ *çü* / *çüü-daa* zamirinin çekim şekilleri şöyledir: Teklik biçiminde hâl ekleriyle *çünün-daa*, *çüge-daa*, *çüiden-daa*; çokluk biçiminde hâl ekleriyle *çüler-daa*; teklik biçiminde iyelik ekleriyle *çüm-daa*, *çün-daa*, *çüzü-daa*, *çün-er-daa*’dır. (K. H. Orgu, *age.*, 1960, s. 98.)

¹²⁷⁹ Valentin Ivanovich Rassadin, *age.*, 2010, s. 39-40.

¹²⁸⁰ V. İ. Rassadin, *age.*, 1978, s. 254-256; V. İ. Rassadin, *age.*, 2015, s. 48, 164; Ali İlgin, *age.*, 2015, s. 126-127.

Soru Kelimesi ve “daa bolza” Yapısıyla Oluşanlar: *kım-daa bolza* “birisi, bir kimse, kim olursa olsun”, *çü-daa bolza* “bir şey, herhangi bir şey, ne olursa olsun, ne de olsa”, *kajan-daa bolza* “bir gün, ne zaman olursa olsun”, *kançap-daa bolza* “herhangi bir, ne de olsa”.

Soru kelimeleri: *kayda-çüve* “bir yerde”.

“bir” kelimesiyle yapılanlar: *birde* “bazen”, *birde-birde* “bazen”, *bir kiji* “herhangi birisi, birisi”, *kım-bir* “biri(si)”, *çüü-bir* “(herhangi) bir şey”, *kım-bir kiji* “bir kimse, birisi”, *çü-bir çüve* “(herhangi) bir şey; hiçbir şey”, *kayı-bir* “herhangi bir, bazı, birisi”, *kayı-bir kiji* “birisi, bir kimse”, *kayı-bir çüve* “(herhangi) bir şey; hiçbir şey”, *kayı-bir şagda* “bir gün”, *kayı-bir çerde*, *kayı bir çerde* “herhangi bir yerde”, *kaynaar-bir çerje* “bir yere”, *kajan-bir şagda* “bir gün”, *kandıg-bir* “herhangi bir”, *kandıg-bir çüve* “(herhangi) bir şey; hiçbir şey”.

“bir” kelimesiyle birlikte kullanılan *le* edatı da bazı belirlilik (/ belirsizlik) zamirlerini oluşturmaktadır: *bir-le kiji* “birisi”, *bir-le çüve* “bir şey”, *bir-le çer* “herhangi bir yer”, *bir-le şag* “herhangi bir zaman”.

Soyot ağzında *bĩr qım* “birisi” biçimi kullanılmaktadır.

4.3. Hakas Türkçesinde Zamirler

4.3.1. Kişi Zamirleri:

4.3.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.31. Hakas Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>min</i>
bel.	<i>minĩ</i>
yönl.	<i>mağaa, mağa</i> ¹²⁸¹
bul.	<i>minde</i>
ayr.	<i>minneñ, mineñ</i> ¹²⁸²
yön	<i>minzer</i>
ilgi	<i>minñ</i>
eşit.	<i>mince</i> ¹²⁸³
araç	<i>minneñ, minñeñ</i> ¹²⁸⁴

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, “Mestoimeniye”, *Grammatika hakasskogo yazıka*, red. N. A. Baskakov, Moskva 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *Hakas Türkçesi Grameri*, Bengü, Ankara 2011, s. 60.

Hakas Türkçesinde teklik birinci kişi zamiri ön seste *m-* ünsüzünü düzenli bir şekilde bulundurmaktadır. Bu zamirin kök ünlüsü ölçünlü dilde, yönelme hâli hariç *-i-* biçimindedir.

N. P. Drenkova, teklik birinci (ikinci ve üçüncü) kişi zamirinin yönelme hâlinde kök ünlüsünün *i > a* biçiminde değiştiğini vurgulamaktadır: *mağa* (*sağa, ağaa*). Ayrıca, ona göre araç hâlinde bu zamir, *nañ ~ neñ*¹²⁸⁵ edatıyla ilişki içerisinde: *min+ĩ+neñ* (*sin+ĩ+neñ, an+ı+nañ, pĩs+nĩ+neñ*).¹²⁸⁶

Teklik birinci kişi zamirinin aitlik eki almış hâli araştırmacılar tarafından *minii*¹²⁸⁷ ve *mini*¹²⁸⁸ biçiminde kaydedilmiştir.

¹²⁸¹ N. P. Drenkova, *mağa* biçiminde kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *Grammatika hakasskogo yazıka (Fonetika i morfologiya)*, Abakan 1948, s. 43.)

¹²⁸² Gregory D. S. Anderson, *mineñ* biçiminde kaydetmiştir. (Gregory D. S. Anderson, *Xakas*, Languages of the World / Materials 251, Lincom Europa, München 1998, s. 19.)

¹²⁸³ Mehmet Kara ve Gregory D. S. Anderson, *mince* biçimini eşitlik hâli olarak işaretlemiştir. (Mehmet Kara, *Hakas Türkçesinde İsim*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.)

¹²⁸⁴ N. P. Drenkova ve D. F. Pataçakova, *minñeñ* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 43; D. F. Pataçakova, *Xakas tili*, Abakan 1962, s. 165.)

¹²⁸⁵ *nañ ~ neñ* araç hâli eki olmuştur. A. İ. İnkijekova-Grekul, *nañ ~ neñ* ekinin gelişimini şu şekilde düşünmektedir: *nañ ~ neñ* (*-inañ / -ineñ < -pinañ / -pineñ, -binañ / -bineñ, -minañ / -mineñ*). (A. İ. İnkijekova-Grekul, “Mestoimeniye”, *Grammatika hakasskogo yazıka*, red. N. A. Baskakov, Moskva 1975, s. 147.)

¹²⁸⁶ N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 43.

¹²⁸⁷ N. P. Drenkova şu biçimleri vermiştir: *minii* “benimki”, *miniinñ* “benimkinin”, *miniine* “benimkine”, *miniin* “benimkini”, *miniinde* “benimkinde”, *miniineñ* “benimkinden”, *miniinzer* “benimkine doğru”, *miniineñ* “benimkiyle”. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 45.) D. F. Pataçakova da teklik birinci kişi zamirinin aitlik eki almış şeklini *mini* biçiminde kaydetmiş ve bu şekle göre hâl ekleriyle çekimlemiştir. (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.)

¹²⁸⁸ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, “Hakasskiy yazık (Fonetiçeskaya struktura, slovarniy sostav i grammatičeskiy stroy)”, *Hakassko-russkiy slovar*, Moskva 1953, s. 417.)

A. İ. İnkijekova-Grekul, Hakas Türkçesinin ağızlarında teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinin kök ünlüsünün *-e-* (*men, sen*) biçiminde görüldüğünü kaydetmektedir. Ayrıca, teklik birinci ve ikinci kişi zamirlerinin yönelme hâlinde, kök ünlüsündeki *i > a* değişikliğine işaret etmekte ve yine yönelme hâliyle ilgili olarak Hakas Türkçesinin ağızlarında (hangi ağız belirtmemiştir) *maa ~ mee* biçimlerine de rastlanıldığını belirtmektedir. A. İ. İnkijekova-Grekul'un belirttiği diğer bir husus da ilgi hâli *minññ* biçiminin *minññ*'den geldiği ve kök bünyesindeki *n* sesiyle ek bünyesindeki *n* sesinin birleşerek *minññ* biçimini oluşturduğudur. Hakas Türkçesinin ağızlarında *minñney* (*min+ñ+ney*) biçimi araç hâli için kullanılmaktadır ve ölçünlü dilde araç hâli ile ayrılma hâli benzerlik gösterirken, ağızlarda ise araç hâli *minñney* biçimiyle farklılık göstermektedir.¹²⁸⁹

Görüldüğü gibi Hakas Türkçesinin ölçünlü dilinde araç hâli ve ayrılma hâli biçimleri benzerlik göstermektedir: *minney*. Dikkat çeken diğer bir özellik de yön gösterme hâlinin diğer Türk lehçelerinden farklı olarak *+zer* ekiyle yapılmasıdır. Hakas Türkçesindeki yön gösterme hâli eki olarak *+zar, +zer* (ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra) ve *+sar, +ser* (tonsuz ünsüzlerden sonra) kullanılmaktadır. Bu ek, Erdal Şahin'e göre Harezmce, Çağatayca ve Eski Anadolu Türkçesinde yön bildirme edatı olarak kullanılan *sarı* "+a doğru" kelimesinin Hakasçada kendisinden önceki kelimeyle birleşip kaynaşması sonucunda oluşmuştur.¹²⁹⁰

A. İ. İnkijekova-Grekul, kişi zamirlerinin yapım ekleriyle çekime girdiği örneklerle teklik birinci zamiriyle ilgili şu şekilleri kaydetmiştir: *mince* "bence", *mindeğî* "bendeki, benimki", *minneğî*¹²⁹¹ "benim hakkımda".¹²⁹²

4.3.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.32. Hakas Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>sin</i>
bel.	<i>sinñ</i>
yönl.	<i>sağaa, sağa</i> ¹²⁹³
bul.	<i>sinde</i>
ayr.	<i>sinneñ, sineñ</i> ¹²⁹⁴
yön	<i>sinzer</i>

¹²⁸⁹ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146-147.

¹²⁹⁰ Erdal Şahin, *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 387.

¹²⁹¹ Gregory D. S. Anderson, *mineğî* biçimini *circumstantial* (durumla ilgili) örneği olarak kaydetmiştir. (Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.)

¹²⁹² A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 147.

¹²⁹³ N. P. Drenkova, *sağa* biçiminde kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 43.)

¹²⁹⁴ Gregory D. S. Anderson, *sineñ* biçiminde kaydetmiştir. (Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.)

ilgi	<i>sinñ</i>
eşit.	<i>since</i> ¹²⁹⁵
araç	<i>sinney, sinñey</i> ¹²⁹⁶

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

Hakas Türkçesinde teklik ikinci kişi zamiri ön seste alışlageldiği gibi *s-* ünsüzünü bulundurmaktadır. Bu zamirin kök ünlüsü ölçünlü dilde, yönelme hâli hariç *-i-* biçimindedir.

Teklik ikinci kişi zamirinin aitlik eki almış hâli *sini*¹²⁹⁷ biçiminde kaydedilmiştir.

Teklik birinci kişi zamirinde de belirttiğimiz üzere A. İ. İnkijekova-Grekul, Hakas Türkçesinin ağızlarında teklik ikinci kişi zamirinin kök ünlüsünün *-e-* (*sen*) biçiminde görüldüğünü kaydetmektedir. Ayrıca, teklik ikinci kişi zamirinin yönelme hâlinde, kök ünlüsündeki *i > a* değişikliğine işaret etmiştir. Yine yönelme hâliyle ilgili olarak Hakas Türkçesinin ağızlarında (hangi ağız belirtmemiştir) *saa ~ see* biçimlerine de rastlanıldığını belirtmektedir. A. İ. İnkijekova-Grekul'un belirttiği diğer bir husus da ilgi hâli *sinñ* biçiminin *sinnñ*'den geldiği ve kök bünyesindeki *n* sesiyle ek bünyesindeki *n* sesinin birleşerek *sinñ* biçimini oluşturduğudur. Hakas Türkçesinin ağızlarında *sinñey* (*sin+i+ney*) biçimi araç hâli için kullanılmaktadır ve ölçünlü dilde araç hâli ile ayrılma hâli benzerlik gösterirken, ağızlarda ise araç hâli *sinñey* biçimiyle farklılık göstermektedir.¹²⁹⁸

A. İ. İnkijekova-Grekul, kişi zamirlerinin yapım ekleriyle çekime girdiği örneklere teklik birinci zamiriyle ilgili şu şekilleri kaydetmiştir: *since* “sence”. Bunlardan başka Gregory D. S. Anderson *sineyer* “senin hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.

4.3.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.33. Hakas Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ol</i>
bel.	<i>anı</i>
yönl.	<i>ağaa</i>

¹²⁹⁵ Mehmet Kara ve Gregory D. S. Anderson, *since* biçimini eşitlik hâli olarak işaretlemiştir. (Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.)

¹²⁹⁶ N. P. Direnkova ve D. F. Pataçakova, *sinñey* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 43; D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.)

¹²⁹⁷ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, *sini* (< *sinñ+gî*) “seninki” gelişimini düşünmektedir. (N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417.) D. F. Pataçakova şu şekilde örneklendirmiştir: *sini* “seninki”, *sininñ* “seninkinin”, *sinine* “seninkine”, *sinin* “seninkini”, *sininde* “seninkinde”, *sininey* “seninkinden”, *sininzer* “seninkine doğru”, *sininey* “seninkiyle”. (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.) N. P. Direnkova teklik ikinci kişi zamirini örneklendirmemiştir.

¹²⁹⁸ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146-147.

bul.	<i>anda</i>
ayr.	<i>annaŋ, anaŋ</i> ¹²⁹⁹
yön	<i>anıŋzar</i>
ilgi	<i>anıŋ</i>
eşit.	<i>anca</i> ¹³⁰⁰ , <i>olca</i> ¹³⁰¹
araç	<i>annaŋ, anınaŋ</i> ¹³⁰²

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

A. İ. İnkijekova-Grekul, teklik üçüncü kişi zamirinin yalın hâlde *ol* “o” (ağızlarda *ul*), çekimli hâlde *a* ve *an* biçiminde görüldüğünü belirtmektedir. *o* sesinin çekim sırasında *an*’a (yönelme hâlinde *a*) dönüştüğünü vurgulamaktadır.¹³⁰³ Mehmet Kara ise Hakas Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerini *ol* ve *a* (yalın hâlde) biçiminde işaretlemiştir.¹³⁰⁴

Teklik üçüncü kişi zamirinin aitlik eki almış hâli araştırmacılar tarafından *anii*¹³⁰⁵ ve *ani*¹³⁰⁶ biçiminde kaydedilmiştir.

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *anaŋar* “onların hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³⁰⁷

Bize göre, Hakas Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamirlerinin verileri iki ayrı kök altında incelenmelidir: *o(l)*, *an+*.

Tablo 4.34. Hakas Türkçesinde tasarladığımız teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

	I. Biçim	II. Biçim
yalın	<i>ol</i>	-
bel.	-	<i>anı</i>
yönl.	-	<i>ağaa</i>
bul.	-	<i>anda</i>
ayr.	-	<i>annaŋ</i>
yön	-	<i>anıŋzar</i>
ilgi	-	<i>anıŋ</i>
eşit.	-	<i>anca</i>
araç	-	<i>annaŋ, anınaŋ</i>

4.3.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

¹²⁹⁹ Gregory D. S. Anderson, *anaŋ* biçiminde kaydetmiştir. (Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.)

¹³⁰⁰ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.

¹³⁰¹ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.

¹³⁰² N. P. Direnkova ve D. F. Pataçakova, *annaŋ* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 43; D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.)

¹³⁰³ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 145-147.

¹³⁰⁴ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 695, 698.

¹³⁰⁵ N. P. Direnkova şu biçimleri vermiştir: *anii* “onunki”, *aniinŋ* “onunkinin”, *aniina* “onunkine”, *aniin* “onunkini”, *aniinda* “onunkinde”, *aniinaŋ* “onunkinden”, *anıinzar* “onunkine doğru”, *aniinaŋ* “onunkiyle”. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 45.)

¹³⁰⁶ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, *ani* (< *anıŋ*+ğt) “onunki” gelişimini düşünmektedir. (N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417.)

¹³⁰⁷ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

Tablo 4.35. Hakas Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>pīs</i>
bel.	<i>pīstī</i>
yönl.	<i>pīske</i>
bul.	<i>pīste</i>
ayr.	<i>pīsteŋ</i>
yön	<i>pīsser</i>
ilgi	<i>pīstīŋ</i>
eşit.	<i>pīsçe</i> ¹³⁰⁸
araç	<i>pīsneŋ, pīsniŋeŋ</i> ¹³⁰⁹

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

Çokluk birinci kişi zamiri ön seste *p-* ünsüzü ile kök ünlüsünde ise düzenli bir şekilde *-ŋ-* sesiyle işaretlenmektedir. Altay ve Tuva Türkçesindeki gibi çokluk birinci kişi zamiri son seste *-s* ünsüzünü bulundurmaktadır.

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *pīsteŋer* “bizim hakkımızda” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³¹⁰

Çokluk birinci kişi zamirinin aitlik eki almış hâli araştırmacılar tarafından *pīsti*¹³¹¹ biçiminde kaydedilmiştir.

4.3.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.36. Hakas Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>sīrer</i>
bel.	<i>sīrernī</i>
yönl.	<i>sīrerge</i>
bul.	<i>sīrerde</i>
ayr.	<i>sīrerdeŋ</i>
yön	<i>sīrerzer</i>
ilgi	<i>sīrernīŋ</i>
eşit.	<i>sīlerce</i> ¹³¹²
araç	<i>sīrerneŋ</i>

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

Türkçenin bütün dönemlerinde, çokluk ikinci kişi zamirinin ön seste sabit bir şekil sunduğunu bilmekteyiz. Hakas Türkçesinde de bu durum alışlageldiği gibi *s-* ünsüzüyle belgelenmektedir. Kök ünlüsü *-ŋ-* sesiyle işaretlenmiştir.

İnkijekova-Grekul, çokluk ikinci kişi zamirinin *sīrer* (*sī+rer* < *si+ler*) biçiminden geliştiğini ve *sīrer* zamirinin (ağızlarda *sīler* biçiminin de var olduğunu) *sin*

¹³⁰⁸ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.

¹³⁰⁹ N. P. Drenkova, *pīsniŋeŋ* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 43-44.)

¹³¹⁰ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³¹¹ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, *pīsti* (< *pīs+tīŋ+gī*) “bizimki” gelişimini düşünmektedir. (N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417.) D. F. Pataçakova şu şekilde örneklendirmiştir: *pīsti* “bizimki”, *pīstiniŋ* “bizimkinin”, *pīstine* “bizimkine”, *pīstin* “bizimkini”, *pīstinde* “bizimkinde”, *pīstineŋ* “bizimkinden”, *pīstiner* “bizimkine doğru”, *pīstineŋ* “bizimkiyle”. (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.)

¹³¹² Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.

“sen” yerine tek bir kişiye gösterilen saygıyı / nezaketi ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir.¹³¹³

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *sırerdeņer* “sizin hakkınızda” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³¹⁴

Çokluk birinci kişi zamirinin aitlik eki almış hâli araştırmacılar tarafından *sırerne*¹³¹⁵ biçiminde kaydedilmiştir.

4.3.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.37. Hakas Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	olar
bel.	olarını
yönl.	olarğa
bul.	olarda
ayr.	olardan
yön	olarzar
ilgi	olarını
eşit.	olarca ¹³¹⁶
araç	oların

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

İnkijekova-Grekul, çokluk üçüncü kişi zamirinin Hakas Türkçesinin ağızlarında *ular* biçiminde de görüldüğünü belirtmektedir.¹³¹⁷

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *olardanar* “onların hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³¹⁸

Çokluk birinci kişi zamirinin aitlik eki almış hâli araştırmacılar tarafından *olarını*¹³¹⁹ biçiminde kaydedilmiştir.

4.3.2. İşaret Zamirleri:

Hakas Türkçesindeki işaret zamirleri *pu* “bu”, *ol* “o”, *tıgı* “şu ve şuradaki” ve bunların çokluk şekilleri olan *pular*, *olar*, *tıgıler*’dir.

4.3.2.1. *pu*:

¹³¹³ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146.

¹³¹⁴ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³¹⁵ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, *sırerne* (< *sırer*+*nıñ*+*gı*) “sizinki” gelişimini düşünmektedir. (N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417.) D. F. Pataçakova şu şekilde örneklendirmiştir: *sırerne* “sizinki”, *sıreriniñ* “sizinkinin”, *sırerine* “sizinkine”, *sırerin* “sizinkini”, *sırerinde* “sizinkinde”, *sırerineñ* “sizinkinden”, *sırerinzer* “sizinkine doğru”, *sırerineñ* “sizinkiyle”. (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 165.)

¹³¹⁶ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 699; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 19.

¹³¹⁷ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 146.

¹³¹⁸ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³¹⁹ N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul, *olarını* (< *olar*+*nıñ*+*gı*) “onları” gelişimini düşünmektedir. (N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417.)

Tablo 4.38. Hakas Türkçesinde *pu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>pu</i>	<i>pular</i>
bel.	<i>mini</i>	<i>pularni</i>
yönl.	<i>puğa, puğaa</i> ¹³²⁰	<i>pularğa</i>
bul.	<i>mında</i>	<i>pularda</i>
ayr.	<i>mınnañ</i>	<i>pulardañ</i>
yön	<i>puzar, minzınzar</i> ¹³²¹ , <i>mındar</i> ¹³²²	<i>pularzar</i>
ilgi	<i>minij</i>	<i>pularnij</i>
eşit.	<i>minca</i> ¹³²³	<i>pularca</i> ¹³²⁴
araç	<i>mininañ</i>	<i>pularnañ</i>

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 150; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

pu işaret zamirinin ön sesinde *p-* (yalın *pu*, yönelme *puğa* ve yön gösterme *puzar*) ve *m-* (diğer hâl şekillerinde) ünsüzleri işaretlenmektedir. *pu* zamirinin teklik yalın, yönelme ve yön gösterme hâli (*puzar*) hariç diğer hâllerde kök ünlüsü değişmektedir: $u > i$.

pu işaret zamiri hâl ekleriyle çekime girdiğinde kökten sonra *-n-* sesi ek ile bağlantıyı sağlamaktadır. Bu duruma istisna olarak yönelme hâli *puğa* ve yön gösterme hâli *puzar* biçimi verilebilir. *pu* zamirinin çokluk kategorisi *pular* “bunlar” biçimindedir.

İnkijekova-Grekul, *pu* işaret zamirinin yön gösterme hâlini *puzar* biçiminde verirken; *puzar* biçiminin de kuvvetlendirilmiş şeklini *minzınzar* biçiminde olduğunu belirtmektedir.¹³²⁵

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *mınnañar* “bunun hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³²⁶

pu zamirinin teklik üçüncü şahıs iyelik eki ile çekimlendiği görülmektedir: *minzi* “işte bu, busu”.

pu işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda teşekkül eden şekiller şunlardır: *mında* “burada”, *mınnañ* “buradan”, *puğa* “buraya”. Bunlardan başka *minça* “bu kadar; böyle(ce)” biçimi de örnek verilebilir. Ancak, bu biçimler zarf işlevinde kullanılmaktadır.

¹³²⁰ N. P. Drenkova, *puğaa* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 45.)

¹³²¹ N. P. Drenkova, *minzınzar* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 45.)

¹³²² Mehmet Kara ve Gregory D. S. Anderson, *mındar* biçiminde kaydetmiştir. (Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 708; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.)

¹³²³ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 708; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³²⁴ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 708.

¹³²⁵ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 150.

¹³²⁶ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

pu işaret zamirinin birtakım ekler veya edatlarla birleşmesi sonucunda oluşan biçimler de bulunmaktadır. Bu biçimler, yine kelime türü değişikliğine uğramıştır: *mundağ*¹³²⁷ “böyle, öyle”. Bu şekil, işaret zamiri ile son çekim edatının birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Ayrıca, şu şekiller de görülmektedir: *mına* “işte bu”, *mındağı* “buradaki”.

4.3.2.2. *ol*:

Bu zamirin biçimleri, (I. biçim) teklik ve çokluk üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (§ 4.3.1.3., Tablo 4.34.; § 4.3.1.6., Tablo 4.37.).

4.3.2.3. *an+*:

Bu zamirin biçimleri, (II. biçim) teklik üçüncü kişi zamiriyle aynıdır (§ 4.3.1.3., Tablo 4.34.).

Bu kısımda sadece *an+* işaret zamirinin kalıplaşmış şekilleri örneklendirilecektir:

an+ işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaşması sonucunda teşekkül eden şekiller şunlardır: *anda* “orada, o zaman”, *annañ* “oradan”, *andar* “oraya”, *ança*¹³²⁸ “o kadar” Bu biçimler zarf işlevinde kullanılmaktadır.

*andağ*¹³²⁹ “öyle”. İşaret zamiri *an+* ile son çekim edatı *dag / deg*'in (< Eski Türkçe *teg*) birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Bundan başka şu şekiller de örnek verilebilir: *ana* “işte o”, *andağı* “oradaki”.

Hakas Türkçesinde *an+* zamirinin teklik üçüncü kişi iyelik eki ile çekimlendiği görülmektedir: *anzı* “işte o, osu”.

Gregory D. S. Anderson, bunlardan başka *annañar* “onun hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³³⁰

4.3.2.4. *tıği*:

Tablo 4.39. Hakas Türkçesinde *tıği* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

<i>yahn</i>	<i>tıği</i>	<i>tığiler</i>
-------------	-------------	----------------

¹³²⁷ Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *mundağ, mundağnıñ, mundağa, mundağni, mundağda, mundağdan, mundağzar, mundağnar; mundağlar, mundağların, mundağlarğa, mundağlarda, mundağlardan, mundağlarzar, mundağlarnay*. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 46.)

¹³²⁸ Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *anca, ancanıñ, ancağa (ancaa), ancana, ancada, ancadan, ancazar, ancanay; ancalar, ancaların, ancalarğa, ancalarını, ancalarda, ancaldan, ancalarzar, ancaldarnay*. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 46-47.)

¹³²⁹ Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *andağ, andağnıñ, andağa, andağni, andağda, andağdan, andağzar, andağnar; andağlar, andağların, andağlarğa, andağlarını, andağlarda, andağlardan, andağlarzar, andağlarnay*. (N. P. Direnkova, *age.*, 1948, s. 46.)

¹³³⁰ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

bel.	<i>tĩgĩnĩ</i>	<i>tĩgĩlernĩ</i>
yönl.	<i>tĩgee</i>	<i>tĩgĩlerge</i>
bul.	<i>tĩgĩde, tĩgde</i> ¹³³¹	<i>tĩgĩlerde</i>
ayr.	<i>tĩgĩden, tĩgden</i> ¹³³²	<i>tĩgĩlerden</i>
yön	<i>tĩgĩzer, tĩgĩzin</i> ¹³³³	<i>tĩgĩlerzer</i>
ilgi	<i>tĩgĩnĩn</i>	<i>tĩgĩlernĩn</i>
eşit.	<i>tĩgĩce / tĩgce</i> ¹³³⁴	<i>tĩgĩlerce</i> ¹³³⁵
araç	<i>tĩgĩneñ</i>	<i>tĩgĩlerneñ</i>

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 150; Ekrem Arıkoğlu, *age.*, 2011, s. 60.

(*tĩgĩ* işaret zamirinin kökeniyle ilgili bk. § 4.2.2.5.).

Hakas Türkçesinde *tĩgĩ* zamirinin teklik üçüncü kişi iyelik eki ile çekimlendiği görölmektedir: *tĩgĩzi* “işte şu, şusu”.

Gregory D. S. Anderson, *tĩgĩdeñer* “şunun hakkında” [*circumstantial* (durumla ilgili)] biçimini kaydetmiştir.¹³³⁶

*tĩgdeğ*¹³³⁷ “işte öyle, şöyle”. Bu biçim, işaret zamiri *tĩgĩ* ile son çekim edatı *dag / deg*’in (< Eski Türkçe *teg*) birleşmesi sonucunda teşekköl etmiştir. şu şekiller de örnekle verilebilir: *tĩgce* “şu kadar”.

İnkijekova-Grekul, *tĩgĩ* işaret zamirinin yön gösterme hâlini *tĩgĩzer* biçiminde verirken; *tĩgĩzer* biçiminin de kuvvetlendirilmiş şeklini *tĩgĩzinzer* biçiminde olduğunu belirtmektedir.¹³³⁸ Anderson *tĩzeñ* “buna karşın, bir taraftan da” biçimini işaretlemiştir.¹³³⁹

4.3.3. Soru Zamirleri:

4.3.3.1. *kem*:

Tablo 4.40. Hakas Türkçesinde *kem* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>kem</i>	<i>kemner</i>
bel.	<i>kemnĩ</i>	<i>kemnernĩ</i>
yönl.	<i>kemge</i>	<i>kemnerge</i>
bul.	<i>kemde</i>	<i>kemnerde</i>
ayr.	<i>kemneñ</i>	<i>kemnerden</i>
yön	<i>kemzer</i>	<i>kemnerzer</i>
ilgi	<i>kemnĩn</i>	<i>kemnernĩn</i>
araç	<i>kemneñ</i>	<i>kemnernen</i>

¹³³¹ N. P. Drenkova, *tĩgde* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 46-47.)

¹³³² N. P. Drenkova, *tĩgden* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 46-47.)

¹³³³ N. P. Drenkova, *tĩgĩzin* biçimini kaydetmiştir. (N. P. Drenkova, *age.*, 1948, s. 46-47.)

¹³³⁴ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 708; Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³³⁵ Mehmet Kara, *agt.*, 2005, s. 708.

¹³³⁶ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

¹³³⁷ Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *tĩgdeğnĩn*, *tĩgdege*, *tĩgdeğnĩ*, *tĩgdeğde*, *tĩgdeğden*, *tĩgdeğzer*, *tĩgdeğneñ*, *tĩgdeğce*, *tĩgdeğdeñer*. (Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.)

¹³³⁸ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 150.

¹³³⁹ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 20.

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 159.

Eski Türkçede *kem* (KT D 22) biçiminde kaydedilen soru zamiri Hakas Türkçesinde de benzer şekilde tanıklanmaktadır: *kem* “kim”. Bu zamir, sadece insanlar için kullanılmaktadır. Bu zamirin çokluk kategorisi *kemner* “kimler” biçimindedir.

4.3.3.2. *nime*:

Tablo 4.41. Hakas Türkçesinde *nime* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>nime</i>	<i>nimeler</i>
bel.	<i>nimeni</i>	<i>nimelerini</i>
yönl.	<i>nimee</i>	<i>nimelerge</i>
bul.	<i>nimede</i>	<i>nimelerde</i>
ayr.	<i>nimedeñ</i>	<i>nimelerdeñ</i>
yön	<i>nimezer</i>	<i>nimelerzer</i>
ilgi	<i>nimeniñ</i>	<i>nimeleriniñ</i>
araç	<i>nimeneñ</i>	<i>nimelerneñ</i>

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 159.

Hakas Türkçesinde *nime* “ne” soru zamiri insan dışındaki canlılar ve bütün nesnelere kapsayan anlam derinliğine sahiptir. Çokluk kategorisinde *nimeler* “neler” biçimindedir.

F. G. İshakov, *nime* zamirinin tarihî *ni* (*ne*) ve *me* (*men*) köklerinin birleşmesi sonucunda teşekkül eden birleşik bir kelime olduğunu düşünmektedir.¹³⁴⁰

A. İ. İnkijekova-Grekul, *nime* soru zamirinden önce soru edatı *noo*'nun kullanıldığını kaydetmiştir: *noo nime* “niye, niçin”.¹³⁴¹

Bunlardan başka, *ni* soru zamiri köküne dayanan şekiller Hakas Türkçesinde de belgelenmektedir: *nince* “kaç, ne kadar”, *ninceler* “ne kadar, kaç”.

İnkijekova-Grekul, *nince*¹³⁴² zamirinin oluşumunu şu şekilde düşünmektedir: *nince* < *nin*+*ce* (karşılaştırma eki +*ca* / +*ce* eki). Hakas Türkçesinde *nince* zamiri, niteliği kesin olarak belirtmek için kullanılır ve teklik üçüncü kişi iyelik eki ile çekimlenir: *nincezi* “kaçı”.¹³⁴³ Anderson, *nince* biçiminin ağızlarda *xanca* biçiminde görüldüğünü not düşmüştür.¹³⁴⁴

4.3.3.3. *xa*+:

¹³⁴⁰ F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 236.

¹³⁴¹ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 158.

¹³⁴² Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *nince*, *ninceniñ*, *nincee* (*nincege*), *ninceni*, *nincede*, *nincedeñ*, *nincezer*, *ninceneñ*; *ninceler*, *ninceleriniñ*, *nincelerge*, *nincelerini*, *nincelerde*, *nincelerdeñ*, *nincelerzer*, *nincelerneñ*. (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 160.)

¹³⁴³ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 160.

¹³⁴⁴ Gregory D. S. Anderson, *age.*, 1998, s. 21.

Hakas Türkçesinde *xa+* soru zamiri köküne dayanan *xayzı* “hangisi” ve *xayzıları* “hangileri” biçimlerinin hâl ekleriyle çekimlenmesi şöyledir:

Tablo 4.42. Hakas Türkçesinde *xayzı* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>xayzı</i>	<i>xayzıları</i>
bel.	<i>xayzın</i>	<i>xayzıların</i>
yönl.	<i>xayzına</i>	<i>xayzılarına</i>
bul.	<i>xayzında</i>	<i>xayzılarında</i>
ayr.	<i>xayzınay</i>	<i>xayzılarınay</i>
yön	<i>xayzınzar</i>	<i>xayzılarınzar</i>
ilgi	<i>xayzınıñ</i>	<i>xayzılarınñ</i>
eşit.	<i>xayzıca</i>	<i>xayzılarca</i>
araç	<i>xayzınay</i>	<i>xayzılarınay</i>

Kaynak : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 159.

İnkijekova-Grekul, *xayzı* zamirinin iyelik ekli diğer şekillerini şu şekilde vermiştir: *xayzızı*, *xayzıbıs*, *xayzılarınbıs*.¹³⁴⁵

xa+ soru zamiri kökünden diğer kelime türlerine dönüşen birçok soru kelimesi vardır:

xa+ soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler: *xay* “hangi”, *xaydağ*¹³⁴⁶ “nasıl, hangi”, *xaydı*¹³⁴⁷ “nasıl”, *xanca* “kaç, ne kadar”, *xayca* “kaç, ne kadar”.

xa+ soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler: *xayda*¹³⁴⁸ “nerede”, *xacan*¹³⁴⁹ “ne zaman”, *xaydan*¹³⁵⁰ “nereden”, *xayğa*¹³⁵¹ “nereye, nereye doğru”, *xaydar*¹³⁵² “nereye”.

4.3.4. Dönüştürme Zamiri:

Hakas Türkçesinde dönüştürme zamiri *pos* “kendi”¹³⁵³ (< Eski Türkçe *bod* “boy”) kelimesidir.

¹³⁴⁵ A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 159.

¹³⁴⁶ *xaydağ* (< *xay*+karşılaştırma eki +*dağ*). Bu şekil hâl ekleriyle de çekime girmektedir: *xaydağ*, *xaydağınñ*, *xaydağa*, *xaydağni*, *xaydağda*, *xaydağdan*, *xaydağzar*, *xaydağnay*; *xaydağlar*, *xaydağlarınñ*, *xaydağlarğa*, *xaydağlarını*, *xaydağlarda*, *xaydağlardan*, *xaydağlarzar*, *xaydağlarınay*. (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 160.)

¹³⁴⁷ *xaydı* biçimi, *xay*+ kökü ve sonçekim edatı olan *dag*’ın birleşmesi sonucunda oluşmuştur: *xaydı* (< *xay*+*di* < *day* < *dağ* “karşılaştırma eki”). (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁴⁸ *xay*+ kökünün bulunma hâl (+*da*) ekiyle çekime girmesiyle oluştuğunu not düşmüştür. (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁴⁹ *xacan* (< *xay*+*çağın*). (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁵⁰ *xaydan* (< *xay*+ayrılma hâli eki +*dan*). (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁵¹ *xayğa* (*xay*+yönelme hâli eki +*ğa*). (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁵² *xaydar* (*xay*+yön gösterme hâli eki +*sar* ~ +*zar* < +*dar*). (A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 161.)

¹³⁵³ Emine Gürsoy-Naskali, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 388.

Dönüşlülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde Hakas Türkçesinde de çokluk eki (*postarı, postarınıñ* vb.), iyelik (*pozım, pozıñ, pozı*) ve hâl (*pozıma, pozımnı, pozımda* vb.) ekleri ile çekime girmektedir.

Tablo 4.43. Hakas Türkçesinde dönüşlülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi.

yahn	<i>pozım, pozıñ, pozı, pozıbıs, pozıñar, postarı</i>
bel.	<i>pozımnı, pozıñnı, pozın, pozıbıstı, pozıñarnı, postarın</i>
yönl.	<i>pozıma, pozıña, pozına, pozıbısxa, pozıñarğa, postarına</i>
bul.	<i>pozımda, pozıñda, pozında, pozıbısta, pozıñarda, postarında</i>
ayr.	<i>pozımnıñ, pozıñarñ, pozınan, pozıbıstan, pozıñarđan, postarınan</i>
yön	<i>pozınzar, pozıñarzar, pozınzar, pozıbıssar, pozıñarzar, postarınzar</i>
ilgi	<i>pozımnıñ, pozıñarñ, pozınıñ, pozıbıstıñ, pozıñarñıñ, postarınıñ</i>
araç	<i>pozımnıñ, pozıñarñ, pozınan, pozıbısnañ, pozıñarñan, postarınan</i>

Kaynak: : A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 156.

4.3.5. Belirsizlik Zamirleri:¹³⁵⁴

Hakas Türkçesindeki belirsizlik zamirleri yapılarına göre şu şekilde tasnif edilebilir:

İyelik Ekli veya İyelik Eksiz Müstakil Kelime(ler)den Oluşanlar: *prayzı, prayzıları* “hepsi”¹³⁵⁵, *xayzı* “bazı, bazısı”, *xayzıları* “bazı”; *polğan na* “bütün, hep”¹³⁵⁶, *polğan na kızı* “herkes”, *parçan* “hep, bütün”, *tiksı* “hepsi”, *tooza* “hep, bütün”, *püdün* “bütün, hepsi”.

Soru Kelimesi ve “de / da” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar: *kem-de* “birisi (bilinmeyen kişi); hiç kimse” (olumsuz fiil)¹³⁵⁷, *nime-de* “bir şey; hiçbir şey”, *xayda-da* “bir yerde”, *xayda daa* “her yerde”, *xayzı-da* “herhangi biri”, *xayzı daa* “herhangi, her”, *xacan-da* “bir gün, bir zamanlar, zamanın birinde”, *xacan daa* “her zaman; hiçbir zaman”, *ninže-de* “kaçıncı”, *xaydağ daa* “hiç, hiçbir”¹³⁵⁸.

Soru Kelimesi ve “dee polza” Yapısıyla Oluşanlar: *kem dee polza* “kim olursa olsun”, *nime dee polza* “ne olursa olsun”.

¹³⁵⁴ Rus Türkologların çalışmalarında belirsizlik zamirleri anlamlarına ve görevlerine göre belirlilik, belirsizlik ve olumsuzluk zamirleri olarak değerlendirilmiştir. Biz ise belirsizlik zamirlerini yapılarına göre tasnif ettik. Burada örneklendirilen belirsizlik zamirleri şu kaynaklardan alınmıştır: N. A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1953, s. 417-418; D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 162-166; A. İ. İnkijekova-Grekul, *agm.*, 1975, s. 162-163.

¹³⁵⁵ *prayzıñar* “hepiniz”, *prayzıbıs* “hepimiz”.

¹³⁵⁶ *polğan na, polğanñıñ na, polğanğa la, polğanñı la, polğanda la, polğannañ na, polğanzar la, polğannañ na.* (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 166.)

¹³⁵⁷ *kem-de, kemniñ-de, kemge-de, kemni-de, kemde-de, kemneñ-de, kemzer-de, kemneñ-de.* (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 166.)

¹³⁵⁸ *xaydağ daa, xaydağñıñ daa, xaydağa daa, xaydağñı daa, xaydağda daa, xaydağđan daa, xaydağzar daa, xaydağñan daa.* (D. F. Pataçakova, *age.*, 1962, s. 166.)

Soru kelimelerinin tekrar edilmesiyle yapılanlar: *kem-kem* “birisi”, *nime-nime* “bir şey”, *noo-noo nime* “bir şey”, *xayda-xayda* “bir yer”, *xažan-xažan* “bir gün; uzun zaman önce”.

Ayrıca, soru zamirleriyle birlikte kullanılan *le* ve *ne* edatı da bazı belirlilik (/ belirsizlik) zamirlerini oluşturmaktadır: *nime-le* “hiçbir şey, her şey, (herhangi) bir şey”; *kem-ne* “birisi, hiç kimse”.

“pşr” kelimesiyle yapılanlar: *xay pşree* “bazısı, biri”, *pşr kızı* “biri”, *xay pşrsı* / *xay pşreezi* “bazısı, herhangi biri”, *pşr nime* “bir şey; hiçbir şey”.

Ayrıca *pşr* kelimesiyle ilişkilendireceğimiz şu biçimler de vardır: *pşr dee nime* “hiçbir şey”, *pşr dee kızı* “hiçbir kişi”.

4.4. Yakut Türkçesinde Zamirler

4.4.1. Kişi Zamirleri:

4.4.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.44. Yakut Türkçesinde teklik birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>min</i>
bel.	<i>miigin</i>
yönl. ¹³⁵⁹	<i>miexe, miexeğe</i> ¹³⁶⁰
ayr.	<i>miigitten</i>
araç	<i>miniginen</i>
ort.	<i>miiginniin</i> ¹³⁶¹
kar.	<i>miiginneeğer</i> ¹³⁶²

Kaynak: : *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka, fonetika i morfologiya*, Moskva 1982, s. 189.

Yakut Türkçesinde teklik birinci kişi zamiri ön seste *m-* ünsüzünü düzenli bir şekilde bulundurmaktadır. Bu zamirin kök ünlüsü *-i-* biçimindedir. Teklik birinci kişi zamiri yalın hâlde *min* biçimindedir. *min* biçiminin son sesinde, Eski Türkçeden beri tespit ettiğimiz *-n* ünsüzünün konumu sabittir; fakat kişi zamirlerinin (ve hatta işaret ve soru zamirlerinin) çekim hâlinde ortaya çıkan *-n-* sesi Yakut Türkçesinde gözlenememektedir.

Bununla ilgili olarak Böhtlingk, *min* ve *en* (teklik ikinci) kişi zamirlerindeki ötümlü *n* sesinin ünlüyle başlayan eklerden önce *y* tarafından zayıflatıldığını not düşmüştür.¹³⁶³

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi teklik birinci kişi zamiri belirtme, ayrılma, ortaklık ve karşılaştırma hâllerinde kökten sonra *+igi* ögesini almaktadır. Bu *+igi* ögesi sadece teklik birinci kişi zamirine değil, teklik ikinci kişi zamirine de -aynı hâl şekillerinde- gelmektedir. Zamirlerin belirtme hâli (*miigin, eyigin*) iyelik çekim formuna sahiptir. Bundan başka, teklik birinci kişi zamirinin hâl eklerindeki ses değişiklikleri şöyle verilmiştir: yönelme hâli *miniexe – miyiexe – miexe*; belirtme hâli *minigin – miyigin – miigin*; ayrılma hâli *minigitten – miyigitten – miigitten*; araç hâli *miniginen –*

¹³⁵⁹ M. Fatih Kirişçioğlu, yönelme hâl eki *+KA'*'nin aynı zamanda bulunma fonksiyonu da ifade ettiğini kaydetmiştir. (M. Fatih Kirişçioğlu, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 75.)

¹³⁶⁰ *miexe* gövdesinin *+ge* ekiyle genişletilmiş şekli *miexeğe*'dir. (*Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka, fonetika i morfologiya*, Moskva 1982, s. 189.)

¹³⁶¹ M. Fatih Kirişçioğlu, ortaklık hâlinde nazal seslerden sonra *+nun / +niin, +nuun / +nüün* eklerinin eklendiğini belirtmektedir. (M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 77.) *miigin* zamir gövdesi nazal bir sesle bittiği için ortaklık hâlinde *+niin* ekiyle çekime girmiştir.

¹³⁶² M. Fatih Kirişçioğlu, ortaklık hâlinde nazal seslerden sonra *+naağar / +neeğer, +nooğor / +nöögör* eklerinin eklendiğini belirtmektedir. (M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 76.) *miigin* zamir gövdesi nazal bir sesle bittiği için ortaklık hâlinde *+neeğer* ekiyle çekime girmiştir.

¹³⁶³ Otto Böhtlingk, *age.*, 1851, s. 176.

miyiginen – miiginen; ortaklık hâli *miniginniin – miyiginniin – miiginniin*; karşılaştırma hâli *miniginneeğer – miyiginneeğer – miiginneeğer*.¹³⁶⁴

O. N. Böhlingk ve S. V. Yastremskiy, iyelik zamiri başlığı altında değerlendirdikleri biçimlerde *+iene* morfolojik ögesini işaretlemişlerdir.¹³⁶⁵ Böhlingk, *+iene* birleşimini *ien+e* biçiminde ayırmaktadır. Bu birleşimin birinci ögesinin topluluk sayısı biçimlerini oluşturan ek (*behien* “beşer”), ikincisinin ise teklik 3. kişi iyelik eki olduğunu düşünmektedir.¹³⁶⁶

Bundan başka, GSYLY’da iyelik zamirlerinin (*prityajatel’niye mestoimeniya*), kişi zamirlerinin aitlik edatı (parçacığı) *kiene* ile birleşmesi sonucunda oluştuğu vurgulanmıştır. Söz konusu çalışmada *kişi zamiri+kiene* edatı birleşmesi şu şekilde düşünülmüştür: *min+kiene > min giene > minigiene > miyigiene > miyiene > miene*.¹³⁶⁷ Bu çalışmalarda, iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilen biçimler bizim ilgi hâli işlevinde kabul ettiğimiz yapılarıdır.

Son olarak, *+iene* morfolojik ögesi için M. Fatih Kirişçioğlu kişi zamirlerinin ilgi hâlinin bu ekle yapıldığını belirtmiştir: *miene* “benim”, *eyiene* “senin”, *kiene* “onun”, *bihiene* “bizim”, *ehiene* “sizin”, *kiennere* “onların”.¹³⁶⁸

S. V. Yastremskiy, yönelme hâlindeki *+ie* ögesinini *i+e* şeklinde bölmekte, *e*’nin eski ve kaybolan yönelme hâl eki olduğunu; *i*’nin ise kuvvetlendirme kökü (gövdesi) olduğunu belirtmektedir.¹³⁶⁹ Radloff ise *ie*’nin *+igi*: *ey+igi+xe > ey+ie+xe* biçiminde değiştiğini düşünmektedir.¹³⁷⁰

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında teklik birinci kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *min*, belirtme hâli *minigin*, yönelme hâli *minieke*, ayrılma hâli *minigitten*, araç hâli *miniginen*, karşılaştırma hâli *miniginneeğer*; ilgi hâli işlevinde *miniene*. Ayrıca teklik birinci kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak teklik birinci kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *minienim* (< *min+gien+teklik birinci kişi iyelik eki*) “ben kendim”.¹³⁷¹

¹³⁶⁴ GSYLY, 1982, s. 189.

¹³⁶⁵ GSYLY, 1982, s. 210.

¹³⁶⁶ Otto Böhlingk’ten aktaran GSYLY, 1982, s. 210.

¹³⁶⁷ GSYLY, 1982, s. 210-211.

¹³⁶⁸ M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 88.

¹³⁶⁹ S. V. Yastremskiy’den aktaran GSYLY, 1982, s. 189.

¹³⁷⁰ Radloff’dan aktaran GSYLY, 1982, s. 189.

¹³⁷¹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *Dolganskiy yazık v tablitsah*, Sankt-Peterburg 2003, s. 33, 36-37. Bu kaynağın dışında *Yazık Noril’skih Dolgan* adlı çalışmada teklik birinci kişi zamiri şu şekillerde kaydedilmiştir: yalın hâl *min*, belirtme hâli *min’igin*, yönelme hâli *min’ieke*, ayrılma hâli *min’igitten*, araç hâli *min’iginen*, karşılaştırma hâli

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında tespit edilen sıra dışı bir çekim özelliği mevcuttur. Teklik birinci kişi zamirinin çokluk ekiyle çekime girdiği kaydedilmiştir: *miniettere* (< *mini*+çokluk eki *ettere*) “benim”.¹³⁷² Bu biçim sadece teklik birinci kişi zamirine mahsus değildir. Diğer kişi zamirlerinde de gözlemlenmektedir.

Yakut Türkçesinde, teklik birinci kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *miiginnik* “benim gibi”, *miigimsex*, *miiginneeği*, *miiginneex*.¹³⁷³ Bu biçimlerin yapıları aşağıda incelenmiştir:

miiginnik “benim gibi”. Bu biçim Altay Türkçesinin Kumandı Kiji ağzındaki *minnig* biçimiyle paralel bir şekil olmalıdır. Kanaatimizce, bu zamir, Eski Türkçeden beri izine rastladığımız *dek* (< *teg*) edatıyla birleşmiş ve daha sonra da kalıplaşarak sözlüksel bir biçime dönüşmüştür. Gelişimini şu şekilde düşünüyoruz: *minigin dek > *minigindek* > *miniginnek* > *miniginnik* > *miniginik*. Benzer şekiller Dolgan ağzında da kaydedilmektedir: *min’ginnik* (*dek* edatı > +*nik* eki) “böyle, benim gibi”, *min’iginnikter* “böyle, benim gibi”.¹³⁷⁴

miigimsex: M. Fatih Kirişçioğlu, Yakut Türkçesinde +*msAx* ekinin düşkünlük ve sevgi ifâde ettiğini belirtmektedir.¹³⁷⁵ +*msex* isimden isim yapma ekiyle birleşen teklik birinci kişi zamirinin şöyle geliştiğini düşünmekteyiz: *minigin+msex* > *miyigin+msex* > *miigin+msex* > *miigimsex*. Dolgan ağzında da şu biçim kullanılmaktadır: *min’igimsek* (+*msak* eki) “beni seven, benimle ilgilenen (benden hoşlanan)”.

miiginneeği “bendeki”. M. Fatih Kirişçioğlu, Yakut Türkçesindeki +*daağı* ekinin sıfat yaptığını, bu ekin âitlik eki ile bulunma hâl ekinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiş olduğunu belirtmiştir.¹³⁷⁶ +*neeği* isimden isim yapma ekiyle birleşen teklik birinci kişi zamirinin şöyle geliştiğini düşünmekteyiz: *minigin+neeği* > *miyigin+neeği* > *miigin+neeği* > *miiginneeği*. Dolgan ağzında şu biçimler görülmektedir: *min’iginneeği* (+*neeği* ekiyle) “bendeki”, *min’ienineegi* (+*taagi* ekiyle) “benim tarafımdaki”.

---

min’iginneeğer. Görüldüğü gibi teklik birinci kişi zamiri yalın hâlde *min* biçimindeyken; çekim hâlinde *min’* biçimine dönüşmektedir. Bu biçim Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde yoktur. Yine *n’* sesi, N. M. Artem’ev ve A. A. Petrov’un birlikte hazırladıkları *Dolganskiy yazık v tablitsah* adlı çalışmada da işaretlenmemiştir. Bunlardan başka Dolgan ağzını, Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinden farklılaştıran diğer bir özellik ortaklık hâlinin ek ile değil de *gitta* “birlikte, ile” edatıyla birlikte kullanılmasıdır. Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde *miiginniin* “benimle” biçiminde görülen hâl şekli Dolgan ağzında *min’igin gitta* “benimle” biçimindedir. (E. İ. Ubryatova, *Yazık noril’skih dolgan*, Novosibirsk 1985, s. 80-81.)

¹³⁷² N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 37.

¹³⁷³ Bu kaynaktan örnekler tespit edilmiştir: *GSYLY*, 1982, s. 191.

¹³⁷⁴ Dolgan ağzındaki kişi zamirlerinin +*nik*, +*taagi*, +*neeği*, +*msak* ekleriyle oluşturduğu biçimleri (*min’iginneeği*, *en’igimsek* vb.) şu kaynaktan fişledik: (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 82.)

¹³⁷⁵ +*msax* / +*msex*, +*msox* / +*msöx*. (M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 46.)

¹³⁷⁶ +*daağı*/+*deeği*, +*dooğu*/+*dööğü*, +*taağı*/+*teeği*, +*tooğu* / +*tööğü*, +*laağı* / +*leeği*, +*looğu* / +*lööğü*, +*naağı* / +*neeği*, +*nooğu* / +*nööğü*. (M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 49.)

miiginneex: M. Fatih Kirişcioğlu, Yakut Türkçesindeki *+laax* ekinin sıfat yaptığını, bu ekin sahiplik ifade ettiğini belirtmiştir.¹³⁷⁷ *+neex* isimden isim yapma ekiyle birleşen teklik birinci kişi zamirinin şöyle geliştiğini düşünmekteyiz: *minigin+neex* > *miyigin+neex* > *miigin+neex* > *miiginneex*.

Yakut Türkçesinde isim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanımı işaretlenmiştir: *miigine suox* “bensiz”.

4.4.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.45. Yakut Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>en</i>
bel.	<i>eyigin</i>
yönl.	<i>eyixe, eyixeğe</i> ¹³⁷⁸
ayr.	<i>eyigitten</i>
araç	<i>eyiginen</i>
ort.	<i>eyiginniin</i>
kar.	<i>eyiginneeğer</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 189.

Yakut Türkçesinde ön sesteki *s-* ünsüzü önce *h-*'ye dönmüş daha sonra da kaybolmuştur.¹³⁷⁹ Yakut Türkçesinin karakteristik özelliği olan bu değişiklik teklik ikinci kişi zamirini *en* biçiminde tanıklamamıza sebep olmaktadır: *sen* > *hen* > *en*.

Bu zamirin kök ünlüsü *-e-* biçimindedir. Teklik ikinci kişi zamiri yalın hâlde *en* biçimindedir; fakat çekim hâlinde *-n-* sesini bulundurmamaktadır. Bu ses yerine çekimli hâlde *-y-* sesi işaretlenmektedir. Çekimli hâl gövdesi *ey-* biçiminde görülmektedir.

Yakut Türkçesinde teklik ikinci kişi zamirinin *eyiene*¹³⁸⁰ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, O. N. Böhtlingk ve S. V. Yastremskiy'in çalışmalarında ve GSYLY'da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir. M. Fatih Kirişcioğlu ise kişi zamirlerinin ilgi hâlinin *+iene* ekinin getirilmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu kişi için de *eyiene* “senin” biçimini örnek vermiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *eyiene* “senin” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

¹³⁷⁷ *+laax* / *+leex*, *+loox* / *+lööx*; *+taax* / *+teex*, *+toox* / *+tööx*; *+daax* / *+deex*, *+doox* / *+dööx*; *+naax* / *+neex*, *+noox* / *+nööx*. (M. Fatih Kirişcioğlu, *age.*, 1999, s. 44.)

¹³⁷⁸ *eyixe* gövdesinin *+ge* ekiyle genişletilmiş şekli *eyixeğe*'dir. (GSYLY, 1982, s. 189.)

¹³⁷⁹ M. Fatih Kirişcioğlu, *age.*, 1999, s. 34.

¹³⁸⁰ *en+kiene* > *en giene* > *enigiene* > *eyigiene* > *eyiene*. (GSYLY, 1982, s. 211.)

Belirtme, ayrılma, ortaklık ve karşılaştırma hâllerinde kökten sonra *+igi* ögesi gelmektedir (bk. § 4.4.1.1.). Yönelme hâlinde de kökten sonra *+iexe* ögesinin eklendiği tespit edilmektedir.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında teklik ikinci kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *en*, belirtme hâli *enigin*, yönelme hâli *enieke*, ayrılma hâli *enigitten*, araç hâli *eniginen*, karşılaştırma hâli *eniginneeger*; ilgi hâli işlevinde *eniene*. Ayrıca teklik ikinci kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak teklik ikinci kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *enienij* (< *en+gien+teklik ikinci kişi iyelik eki*) “sen kendin”.¹³⁸¹ Teklik ikinci kişi zamirinin çokluk ekiyle de çekime girdiği kaydedilmiştir: *eniettere* (< *eni+çokluk eki ettere*) “senin”.¹³⁸²

Yakut Türkçesinde tespit edilen teklik ikinci kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *eyiginnik*, *eyigimsex*, *eyiginneeği*, *eyiginneex*.¹³⁸³ Şöyle geliştiklerini düşünmekteyiz: **eyigin dek > eyigindek > eyiginnek > eyiginnik*; *eyigin+(i)msex > eyigimsex*¹³⁸⁴; *eyigin+neeği > eyiginneeği*; *eyigin+neex > eyiginneex*. Benzer şekiller Dolgan ağzında da kaydedilmektedir: *en'iginnik* “böyle, senin gibi”, *en'iginnikter* “böyle, senin gibi”, *en'iginneği* “sendeki”, *en'ienineği* “senin tarafındaki”, *en'igimsek* “seni seven, seninle ilgilenen (senden hoşlanan)”.

Yakut Türkçesinde isim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanıldığı işaretlenmiştir: *eyigine suox* “sensiz”.

4.4.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.46. Yakut Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kini</i>
bel.	<i>kinini</i>
yönl.	<i>kiniexe, kiniexeğe</i> ¹³⁸⁵
ayr.	<i>kinitten</i>
araç	<i>kininen</i>
ort.	<i>kiniliin</i>

¹³⁸¹ N. M. Artem'ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 33, 36-37.

¹³⁸² N. M. Artem'ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 37. Bu kaynağın dışında *Yazık Noril'skih Dolgan* adlı çalışmada teklik ikinci kişi zamiri şu şekillerde kaydedilmiştir: yalın hâl *en*, belirtme hâli *en'igin*, yönelme hâli *en'ieke*, ayrılma hâli *en'igitten*, araç hâli *en'iginen*, karşılaştırma hâli *en'iginneeger*. Görüldüğü gibi teklik ikinci kişi zamiri yalın hâlde *en* biçimindeyken; çekim hâlinde *en'+* biçimine dönüşmektedir. Bu biçim, Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde yoktur. Yine *n'* sesi, N. M. Artem'ev ve A. A. Petrov'un birlikte hazırladıkları *Dolganskiy yazık v tablitsah* adlı çalışmada da işaretlenmemiştir. Ayrıca, Dolgan ağzında ortaklık hâli *gitta* “birlikte, ile” edatıyla (ortaklık hâl eki yoktur) yapılmaktadır: *en'igin gitta* “seninle”. (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 80-81.)

¹³⁸³ Bu kaynaktan örnekler tespit edilmiştir: *GSYLY*, 1982, s. 191.

¹³⁸⁴ *GSYLY* 'de şu örnek cümle verilmiştir: *Eyigimsex diebit buola-buola*. “Seninle ilgilendiği (senden hoşlandığını) söylemeye nasıl cesaret etti.” *GSYLY*, 1982, s. 191.

¹³⁸⁵ *kiniexe* gövdesinin *+ğe* ekiyle genişletilmiş şekli *kiniexeğe* dir. (*GSYLY*, 1982, s. 189.)

kar. kiniteeğer

Kaynak : GSYLY, 1982, s. 189.

Bilindiği üzere Türk lehçelerinde teklik üçüncü kişi zamiri için *o(l)* [*o(n)+*] ve *a+* (*an+*) köklerine ait şekiller kullanılmaktayken; Yakut Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamiri *kini* kelimesiyle karşılanmaktadır.

Bu zamirin etimolojisi şimdiye kadar tam olarak çözülememiştir. Radloff, *kini* zamiriyle ilgili iki varsayımda bulunmuştur. Birinci olarak bu kelimenin *kih* “insan” kelimesinden geliştiğini düşünmektedir. İlk biçimin *kihini* “insana ait, insanınki”, sonra *kiinii* ve daha sonra da *kini* biçiminde geliştiğini not etmektedir. İkinci varsayımı ise *kini* kelimesi *kiminki* “kiminki” kelimesinden gelişmiş olabileceği yönündedir.¹³⁸⁶

F. G. İşhakov, *kini* kelimesinin tarihî olarak *kin+i* biçiminde bölünebileceğini ve bu şekli de *min* ile karşılaştırmanın mümkün olabileceğini teklif etmektedir. Buna dayanak olarak Çuvaş Türkçesindeki işaret zamiri *ku* ile diğer Türk dillerindeki *bu* işaret zamiri bağlantısını vermektedir; fakat bu görüşünü bir teklif olarak (kesin bir görüş değil) sunmaktadır.¹³⁸⁷

Yakut Türkçesinde teklik üçüncü kişi zamirinin *kiniene*¹³⁸⁸ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, O. N. Böhlingk ve S. V. Yastremskiy’in çalışmalarında ve GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir. M. Fatih Kirişcioğlu ise kişi zamirlerinin ilgi hâlinin *+iene* ekinin getirilmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu kişi için de *kiene* “onun” biçimini örnek vermiştir (bk. ř 4.4.1.1.). Bize göre *kiniene* “onun” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında teklik üçüncü kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *gini*, belirtme hâli *ginini*, yönelme hâli *ginieke*, *ginige*; ayrılma hâli *ginitten*, araç hâli *gininen*, karşılaştırma hâli *giniteeger*; ilgi hâli işlevinde *giniene*. Ayrıca teklik üçüncü kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak teklik üçüncü kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *giniene* (< *gini+gien+teklik üçüncü kişi iyelik eki*) “o kendisi”.¹³⁸⁹ Teklik üçüncü kişi zamirinin çokluk ekiyle çekime girdiği kaydedilmiştir: *giniettere* (*gini giettere*) (< *gini (gi)+çokluk eki ettere*) “onun”.¹³⁹⁰ Görüldüğü gibi Yakut Türkçesinin

¹³⁸⁶ Radloff’dan aktaran GSYLY, 1982, s. 189.

¹³⁸⁷ F. G. İşhakov, *agm.*, 1956, s. 212.

¹³⁸⁸ *kini+kiene > kini giene > kinigiene > kiniene.* (GSYLY, 1982, s. 211.)

¹³⁸⁹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 33, 36-37.

¹³⁹⁰ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 37. Diğer bir çalışmada da teklik üçüncü kişi zamiri şu şekillerde işaretlenmiştir: Yalın hâl *gini* [*gini*], belirtme hâli *ginini* [*ginini*], yönelme hâli *ginieke*, [*ginieke*], ayrılma hâli *ginitten*, araç hâli *gininen* [*gininen*], karşılaştırma hâli *giniteeger* [*giniteeger*]. Ayrıca, Dolgan ağzında ortaklık hâli

ölçünlü dilinde *kini* biçiminde olan zamir bu dilin Dolgan ağzında *gini* biçimine dönüşmüştür. Ön seste *k-* > *g-* değişikliği söz konusudur. Aynı değişiklik çokluk üçüncü kişi için de geçerlidir.

Yakut Türkçesinde tespit edilen teklik üçüncü kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *kininnik*, *kinimsex*, *kiniteeği*, *kinileex*.¹³⁹¹ Şöyle geliştiklerini düşünmekteyiz: *kinini dek > *kininidek* > *kininne* > *kininnik*; *kini+msex* > *kinimsex*; *kini+teeği* > *kiniteeği*; *kini+leex* > *kinileex*. Benzer şekiller Dolgan ağzında da kaydedilmektedir: *gininnik* “böyle, onun gibi”, *gininnikter* “böyle, onun gibi”, *gininneegi* “ondaki”, *ginienineegi* “onun tarafındaki”, *ginimsek* “onu seven, onunla ilgilenen (ondan hoşlanan)”.

Yakut Türkçesinde isim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanıldığı işaretlenmiştir: *kinite suox* “onsuz”.

4.4.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.47. Yakut Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yaln	<i>bihigi</i>
bel.	<i>bihigini</i>
yönl.	<i>bihiexe</i> , <i>bihiexeğe</i> ¹³⁹²
ayr.	<i>bihigitten</i>
araç	<i>bihiginen</i>
ort.	<i>bihiginniin</i>
kar.	<i>bihigineeğer</i>

Kaynak: : *GSYLY*, 1982, s. 189.

Çokluk birinci kişi zamiri *bihigi* biçimi iki öğeden oluşmaktadır: Birincisi *bih*; ikincisi ise *igi*’dir.

bih biçimi diğer Türk lehçelerindeki *biz*, *bis* ve *pis* biçimleriyle eş değerdir. Bu zamirin ön seste *b-* ünsüzünü, kök ünlüsünde ise *-i-* sesini bulundurması beklenen bir özelliktir. Son seste ise *-s* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı için *-h*’ye dönüşmüştür. Bu zamirin etimolojisiyle ilgili farklı görüşler vardır:

Böhtlingk, *bihigi* zamirinin *biz+ikki* biçiminden meydana geldiğini düşünmektedir. Daha önceden aktardığımız üzere Böhtlingk’in *bis* zamirinin oluşumu ile ilgili düşüncesi *bin+sen* zamirlerinin birleşmesi sonucunda teşekkül ettiği

gitta “birlikte, ile” edatıyla (ortaklık hâl eki yoktur) birlikte yapılmaktadır: *ginini ~ ginini gitta* “onunla”. (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 80-81.)

¹³⁹¹ Bu kaynaktan örnekler tespit edilmiştir: *GSYLY*, 1982, s. 191.

¹³⁹² *bihiexe* gövdesinin +*ğe* ekiyle genişletilmiş şekli *bihiexeğe*’dir. (*GSYLY*, 1982, s. 189.)

yönündedir. Bu biçimden de üç kelimeli birleşik bir yapı tasarlanmaktadır: *bin+sen+ikki* “ben+sen+iki”, “ben ve sen ikimiz”.¹³⁹³

Radloff, *bihigi* ve *ehigi* yapılarındaki *igi* ögesinin *iη+ki* birleşmesinden gelişmiş olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre ilgi hâli eki ile sıfat yapan *ki* ekinin kalıplaşması sonucunda böyle bir yapı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta *biziηki* “bizim, bizimki”, *siziηki* “siz, sizinki”, sonra *biziki* ve *siziki* en sonunda da *bihigi* ve *ehigi* biçimleri teşekkül etmiştir.¹³⁹⁴

S. V. Yastremskiy, *bihigi* ve *ehigi* kişi zamirlerinin Eski Türkçedeki *biziηki*, *siziηki* (iyelik zamirlerinden) biçimlerinden geliştiğini düşünmektedir.¹³⁹⁵

N. K. Antonov da *+igi* ögesini *ikki* “iki” sayısı ile ilişkili olduğunu kaydetmiştir.¹³⁹⁶

Yakut Türkçesinde çokluk birinci kişi zamirinin *bihiene*¹³⁹⁷ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, O. N. Böhtlingk ve S. V. Yastremskiy’in çalışmalarında ve GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir. M. Fatih Kirişçioğlu ise kişi zamirlerinin ilgi hâlinin *+iene* ekinin getirilmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu kişi için de *bihiene* “bizim” biçimini örnek vermiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *bihiene* “bizim” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

Yakut Türkçesinde tespit edilen çokluk birinci kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *bihiginnik*, *bihigimsex*, *bihiginneeği*, *bihiginneex*.¹³⁹⁸ Şöyle geliştiklerini düşünmekteyiz: **bihigini dek > bihiginidek > bihiginnek > bihiginnik*; *bihigi+msex > bihigimsex*; *bihigini+neeği > bihiginineeği > bihiginneeği*; *bihigin+neex > bihiginneex*. Dolgan ağzında da şu biçimler kaydedilmiştir: *bihiginnik* “böyle, bizim gibi”, *bihiginnikter* “böyle, bizim gibi”, *bihiginneeği* “bizdeki”, *bihienineeği* “bizim tarafımızdaki”, *bihigimsek* “bizi seven, bizimle ilgilenen (bizden hoşlanan)”.

Yakut Türkçesinde isim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanıldığı işaretlenmiştir: *bihigine suox* “bizsiz”.

¹³⁹³ Otto Böhtlingk, *age.*, 1851, s. 264, 346; GSYLY, 1982, s. 188.

¹³⁹⁴ Radloff’dan aktaran GSYLY, 1982, s. 188.

¹³⁹⁵ S. V. Yastremskiy’den aktaran GSYLY, 1982, s. 188.

¹³⁹⁶ N. K. Antonov’dan aktaran Danilova Nadejda İvanovna, *Mestoimeniye v Yakutskom yazıke*, Rossiyskaya akademiya nauk sibirskoe otdeleniye Yakutskiy institut yazıka, literaturı i istorii, avtoreferat, Yakutsk 1993, s. 6.

¹³⁹⁷ *bihi+kiene > bihi giene > bihigiene > bihiene*. (GSYLY, 1982, s. 211.)

¹³⁹⁸ Örnekler, şu kaynaktan tespit edilmiştir: GSYLY, 1982, s. 191.

Çokluk birinci kişi zamiri sıra dışı bir biçimde ikilik-topluluk işlevinde kullanılmaktadır: *bihikki* “biz ikimiz”. Bu biçim, isimlerle ve diğer kişi zamirleriyle birlikte kullanılır: *Kini bihikki biirge üörenebit* “Biz ikimiz onunla birlikte öğreniyoruz.”; *Oxonoos bihikki biir nehiliekteex d’ommut* “Biz Afanas ile (biz ikimiz) aynı bölgedeniz (Yakutistan’daki idari-bölgesel birim).”; *Dunya ölbötögüne, en bihikki irux-ıraax barıaxpıt* “Eğer Dünya ölmezse biz seninle (ikimiz) daha uzağa gideriz / gideceğiz.”

Bu işlevde kullanılan zamir biçiminin hâl ekleriyle çekimi şöyledir: *bihikkige, bihikkini, bihikkitten, bihikkinen, bihikkiniin, bihikkineeğer*.¹³⁹⁹

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında çokluk birinci kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *bihigi*, belirtme hâli *bihigini*, yönelme hâli *bihieke*; ayrılma hâli *bihigitten*, araç hâli *bihiginen*, karşılaştırma hâli *bihiginneeğer*; ilgi hâli işlevinde *bihiene*. Ayrıca çokluk birinci kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak çokluk birinci kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *biemmit* (< *bihigi+gien+çokluk birinci kişi iyelik eki*) “biz kendimiz”.¹⁴⁰⁰ Çokluk birinci kişi zamirinin çokluk ekiyle çekime girdiği kaydedilmiştir: *bihiettere* (< *bihi+çokluk eki ettere*) “bizim”.¹⁴⁰¹

4.4.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiri:

Tablo 4.48. Yakut Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ehigi</i>
bel.	<i>ehigini</i>
yönl.	<i>ehiexe, ehiexeğer</i> ¹⁴⁰²
ayr.	<i>ehigitten</i>
araç	<i>ehiginen</i>
ort.	<i>ehiginniin</i>
kar.	<i>ehiginneeğer</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 189.

eh biçimi diğer Türk lehçelerindeki *siz* (*sez*) ve *sis* biçimleriyle eş değerdir. Ön sesteki *s-* ünsüzünün düşmesi Yakut Türkçesinde sistemli bir gelişmedir. Kök ünlüsü *-e-* biçimindedir.

Böhtlingk, *ehigi* zamirinin çokluk birinci kişi zamirine benzeme yoluyla oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre bu zamir şöyle gelişmiştir: *sen+sen+ikki*

¹³⁹⁹ GSYLY, 1982, s. 190.

¹⁴⁰⁰ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 33, 36-37.

¹⁴⁰¹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 37. Ayrıca, Dolgan ağzında ortaklık hâli *gıtta* “birlikte, ile” edatıyla (ortaklık hâl eki yoktur) birlikte yapılmaktadır: *bihigini gıtta* “bizimle”. (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 80-81.)

¹⁴⁰² *bihixe* gövdesinin +*ge* ekiyle genişletilmiş şekli *bihixeğer*’dir. (GSYLY, 1982, s. 189.)

“sen+sen+iki” veya kısaltmış şekli *e+s+ikki* “sen ve sen ikimiz”.¹⁴⁰³ GSYLY’da aynı şekilde çokluk ikinci kişi zamirinin çokluk birinci kişi zamirine analogi yoluyla oluştuğu vurgulanmıştır: *eh+igi*.¹⁴⁰⁴

Ayrıca, W. Radloff ve S. V. Yastremskiy’in görüşleri için bk. § 4.4.1.1.

Yakut Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamirinin *ehiene*¹⁴⁰⁵ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, O. N. Böhtlingk ve S. V. Yastremskiy’in çalışmalarında ve GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir. M. Fatih Kirişçioglu ise kişi zamirlerinin ilgi hâlinin *+iene* ekinin getirilmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu kişi için de *ehiene* “sizin” biçimini örnek vermiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *ehiene* “sizin” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

Çokluk ikinci kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *ehiginnik*, *ehigimsex*, *ehiginneeği*, *ehiginneex*.¹⁴⁰⁶ Bunların şöyle geliştiklerini düşünmekteyiz: *ehigini dek > *ehiginidek* > *ehigininek* > *ehiginnik*; *ehigi+msex* > *ehigimsex*; *ehigini+neeği* > *ehiginineeği* > *ehiginneeği*; *ehigini+neex* > *ehiginineex* > *ehiginneex*. Dolgan ağzındaki biçimler ise şunlardır: *ehiginnik* “böyle, sizin gibi”, *ehiginnikter* “böyle, sizin gibi”, *ehiginneeği* “sizdeki”, *ehienineeği* “sizin tarafınızdaki”, *ehigimsek* “sizi seven, sizinle ilgilenen (sizden hoşlanan)”.

İsim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanıldığı işaretlenmiştir: *ehigine suox* “sizsiz”.

Çokluk ikinci kişi zamiri sıra dışı bir biçimde ikilik-topluluk işlevinde kullanılmaktadır: *ehikki* “siz ikiniz”. Bu biçim, isimlerle ve diğer kişi zamirleriyle birlikte kullanılır: *En bihikkiteeğer bilellere buoluo* “Onlar galiba bizim seninle (ikimizden) bildiğimizden daha fazlasını biliyorlar.”; *Tüüleex ihin Zaxar İvanoviç ehikki eppiittiigit* “Siz Zahar İvanoviç ile (siz ikiniz) kürklerden sorumlusunuz.”; *Bü ömür ehikkini sanardıxtara suoğa* “Petro ile siz (ikiniz) konuşmak için izin vermezsiniz.”

Bu işlevde kullanılan zamir biçiminin hâl ekleriyle çekimi şöyledir: *ehikkige*, *ehikkini*, *ehikkitten*, *ehikkinen*, *ehikkiniin*, *ehikkineeğer*.¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰³ Otto Böhtlingk, *age.*, 1851, s. 264, 346; GSYLY, 1982, s. 188.

¹⁴⁰⁴ GSYLY, 1982, s. 188.

¹⁴⁰⁵ *ehi+kiene* > *ehi giene* > *ehigiene* > *ehiene*. (GSYLY, 1982, s. 211.)

¹⁴⁰⁶ GSYLY, 1982, s. 191.

¹⁴⁰⁷ GSYLY, 1982, s. 190.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında çokluk birinci kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *ehigi*, belirtme hâli *ehigini*, yönelme hâli *ehieke*; ayrılma hâli *ehigitten*, araç hâli *ehiginen*, karşılaştırma hâli *ehiginneeger*; ilgi hâli işlevinde *ehiene*. Ayrıca çokluk ikinci kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak çokluk ikinci kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *ehieññit* (< *ehigi+gien+çokluk ikinci kişi iyelik eki*) “siz kendiniz”.¹⁴⁰⁸ Çokluk ikinci kişi zamirinin çokluk ekiyle çekime girdiği kaydedilmiştir: *ehiettere* (< *ehi+çokluk eki ettere*) “sizin”.¹⁴⁰⁹

4.4.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiri:

Tablo 4.49. Yakut Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kiniler</i>
bel.	<i>kinileri</i>
yönl.	<i>kinilerge</i>
ayr.	<i>kinilerten</i>
araç	<i>kinilerinen</i>
ort.	<i>kinilerdiin</i>
kar.	<i>kinilerdeeğer</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 189.

Yakut Türkçesinde tespit edilen çokluk üçüncü kişi zamiriyle ilişkili diğer biçimlere şunlar örnek verilebilir: *kinilerdik*, *kinilerimsex*, *kinilerdeeği*, *kinilerdeex*.¹⁴¹⁰ Bunların şöyle geliştiklerini düşünmekteyiz: *kiniler dek > *kinilerdik*; *kinileri+msex* > *kinilerimsex*; *kiniler+deeği* > *kinilerdeeği*; *kiniler+deex* > *kinilerdeex*. Benzer şekiller Dolgan ağzında da kaydedilmektedir: *ginilerdik* “böyle, onlar gibi”, *ginilerdikter* “böyle, onlar gibi”, *ginilerdeegi* “onlardaki”, *ginilerdeegi* “onların tarafındaki”, *ginilerimsek* “onları seven, onlarla ilgilenen (onlardan hoşlanan)”.

Yakut Türkçesinde çokluk üçüncü kişi zamirinin *kiniler kiennere*¹⁴¹¹ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, O. N. Böhtlingk ve S. V. Yastremskiy’in çalışmalarında ve GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir. M. Fatih Kirişçioglu ise kişi zamirlerinin ilgi hâlinin *+iene* ekinin getirilmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu kişi için *de kiennere* “onların” biçimini örnek vermiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *kiniler kiennere* “onların” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

¹⁴⁰⁸ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 33, 36-37.

¹⁴⁰⁹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 37. Ayrıca, Dolgan ağzında ortaklık hâli *gitta* “birlikte, ile” edatıyla (ortaklık hâl eki yoktur) birlikte yapılmaktadır: *ehigini gitta* “sizinle”. (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 80-81.)

¹⁴¹⁰ GSYLY, 1982, s. 191.

¹⁴¹¹ GSYLY, 1982, s. 210.

Yakut Türkçesinde isim kategorisinin yokluk (olumsuz) biçimi *suox* “yok” kelimesiyle yapılmaktadır. Bu kelimenin zamirlerle de kullanıldığı işaretlenmiştir: *kinilere suox* “onlarsız”.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında teklik üçüncü kişi zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *giniler*, belirtme hâli *ginileri*, yönelme hâli *ginilerge*; ayrılma hâli *ginilerten*, araç hâli *ginilerin*, karşılaştırma hâli *ginilerdeeger* ~ *ginilerdeeğer*; ilgi hâli işlevinde *giniettere*. Ayrıca çokluk üçüncü kişi zamiri, *gien* kelimesiyle kalıplaşarak çokluk üçüncü kişi iyelik ekiyle çekime girmektedir: *giniettere* (< *giniler*+*gien*+*çokluk üçüncü kişi iyelik eki*) “onlar kendileri”.¹⁴¹² Çokluk ikinci kişi zamirinin çokluk ekiyle çekime girdiği kaydedilmiştir: *giniler giettere* (< *giniler gi*+*çokluk eki ettere*) “onların”.

4.4.2. İşaret Zamirleri:

Yakut Türkçesinde işaret zamirleri *bu* “bu”, *iti* “şu, öteki”, *ol* “o”, *subu* “işte bu”, *siti* “işte şu”, *sol* “işte o” ve *bili*¹⁴¹³ “o, işte o, daha önce hakkında konuşulan o” dir.

4.4.2.1. *bu*:

bu işaret zamirinin ön sesinde yalın hâlde *b-*, diğer hâl çekimlerinde *m-* ünsüzü işaretlenmektedir. Kök ünlüsü de yalın hâlde *-u-* biçimindeyken; çekimli hâllerde *-a-*’ya dönüşmektedir. *bu* işaret zamiri hâl ekleriyle çekime girdiğinde kökten sonra *-n-* sesi ek ile bağlantıyı sağlamaktadır. *bu* zamirinin çokluk kategorisi *balar* “bunlar” biçimindedir.

Tablo 4.50. Yakut Türkçesinde *bu* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>bu</i>	<i>balar</i>
bel.	<i>manı</i>	<i>baları</i>
yönl.	<i>manaxa</i> ¹⁴¹⁴	<i>balarga</i>
bul. ¹⁴¹⁵	<i>manna</i>	-
ayr.	<i>mantan</i>	<i>balartan</i>
araç	<i>manan</i>	<i>balarınan</i>
ort.	<i>mannun</i>	<i>balardun</i>
kar.	<i>mannaağar</i>	<i>balardağar</i>

Kaynak: : *GSYLY*, 1982, s. 192.

¹⁴¹² N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 33, 36-37. Ayrıca, Dolgan ağzında ortaklık hâli *gitta* “birlikte, ile” edatıyla (ortaklık hâl eki yoktur) birlikte yapılmaktadır: *ginileri gitta* “onlarla”. (E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 80-81.)

¹⁴¹³ *bili* zamiri diğer işaret zamirlerinden ayrılmaktadır. Çekim hâlinde görülmemektedir. O cümlede her zaman belirleyici fonksiyonundadır.

¹⁴¹⁴ İşaret zamirlerinin yönelme hâlinde tıpkı kişi zamirlerindeki gibi *+ia*, *+ie*, *+uo* öğeleri görülmektedir: *man+ia+xa*. (*GSYLY*, 1982, s. 192.)

¹⁴¹⁵ M. Fatih Kirişçiöğlü, bulunma hâli olarak sadece zamirlerde (*manna* “burada”, *onna* “orada”) görülen *+da* ekinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, ona göre Eski Türkçedeki bulunma hâl eki *+ta* / *+te*, Yakut Türkçesinde partitif “bir bütünün parçasını belirleyen kelime” fonksiyonundadır ve bu ek “birkaç, bazı, biraz” anlamlarına gelmektedir. (M. Fatih Kirişçiöğlü, *age.*, 1999, s. 75.)

Görüldüğü gibi *bu* işaret zamirinin çekim hâlindeki gövdesi *man+* biçimindedir.

bu işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaştığı bazı şekiller zarf işlevinde kullanılmaktadır: *manna* “burada, buraya”, *mantan* “buradan”, *manıaxa* “buraya”.

Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde *balar* biçiminde tanıklanan işaret zamiri, Yakut Türkçesinin konuşulduğu Olenek ve Buluns / Bulus bölgelerinde (rayon), *bular* biçiminde kullanılmaktadır. Ayrıca diğer hâl şekillerinin görünümü de şöyledir: belirtme hâli *bunu* (ölçünlü dil *manı*), araç hâli *bunnan* (ölçünlü dil *manan*), ayrılma hâli *buntan* (ölçünlü dil *mantan*), bulunma hâli *bunna* (ölçünlü dil *manna*), karşılaştırma hâli *bunnaağar* (ölçünlü dil *mannaağar*).¹⁴¹⁶

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *bu* işaret zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *bu*, *bular* (çokluk), belirtme hâli *bunu*, *munu*, *manı*; yönelme hâli *bunuga*, *munugu*, *manıga*; bulunma hâli *bunna*, *munna*, *manna*; ayrılma hâli *buntan*, *muntan*, *mantan*; araç hâli *bunan*, *munan*, *manan*; karşılaştırma hâli *bunnaagar*, *munnaagar*, *mannaagar*.¹⁴¹⁷

Ayrıca, Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *bu* zamiriyle ilişkili güçlendirilmiş / pekiştirilmiş zamir biçimleri de tanıklanmıştır: teklik biçim *hubu*, *çubu* “işte tam bu”; çokluk biçim *hubular*, *çubular* “işte tam bunlar”; belirtme hâli *hubunu*, yönelme hâli *hubunga*, bulunma hâli *hubunna*, ayrılma hâli *hubuntan*, araç hâli *hubunan*, karşılaştırma hâli *hubunnaagar*.¹⁴¹⁸ Bu yapılardaki ilk parça, kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmekte ve böylelikle zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

İşaret zamirlerinde dikkat çekici bir özellik olarak birleşik yapılar tespit edilmektedir. Bu yapıların oluşum şekilleri birbirinden farklıdır.

GSYLY’da bu şekiller üç grupta değerlendirilmiştir: a) iyelik eki ile oluşanlar b) *+ka* eki ve iyelik eki ile oluşanlar c) *+kay* eki ve iyelik eki ile oluşanlar. Farklı şekillerden oluşan bu biçimler işaret zamirlerinin kuvvetlendirilmiş / güçlendirilmiş çeşitleridir.¹⁴¹⁹

bu, *ol*, *iti* (*man+*, *on+*, *itin+*) zamirlerinin genişlemiş şekilleri N. M. Artem’ev, A. A. Petrov ve E. İ. Ubryatova’ya göre *+tX* ekinin yardımıyla yapılmaktadır. N. M.

¹⁴¹⁶ GSYLY, 1982, s. 192.

¹⁴¹⁷ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 34.

¹⁴¹⁸ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 34.

¹⁴¹⁹ GSYLY, 1982, s. 194.

Artem'ev ve A. A. Petrov, bu eki aitlik eki olarak işaretlemiştir.¹⁴²⁰ E. İ. Ubryatova da benzer şekilde bu ekin, kelime yapımı işlevinde bir aitlik eki olabileceğini düşünmektedir.¹⁴²¹ Bize göre, +tX eki aitlik işlevindeki bir ekten ziyade *iti* işaret zamirinin diğer işaret zamirleriyle ekleşmesi sonucunda oluşmuştur:

mant+ biçimi, kanaatimizce, *man+* işaret zamiri gövdesiyle *iti* zamirinin birleşmesinden oluşmuştur: *man+* ve *iti* > *mant(i)*. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *mantım* “bu benim”, *mantıñ* “bu senin”, *manta* “bu onun”, *mantıbit* “bu bizim”, *mantıgıt* “bu sizin”, *mantılara* “bu onların”.

mantıka+ biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Daha sonra birleşik biçim +*ka* ekiyle kalıplaşmıştır. *man+* ve *iti* > *mant(i)* ve daha sonra da *mantı+ka* > *mantıka* biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *mantıkam*, *mantıkañ*, *mantıkata*, *mantıkabit*, *mantıkağıt*, *mantıkalara*.

Benzer şekilde *mantıkay* biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir: *man+* ve *iti* > *mant(i)* ve daha sonra da *mantı+kay* > *mantıkay* biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *mantıkayım*, *mantıkayıñ*, *mantıkaya*, *mantıkaybit*, *mantıkaygıt*, *mantıkaydara*.

4.4.2.2. *iti*:

Tablo 4.51. Yakut Türkçesinde *iti* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>iti</i>	<i>itiler</i>
bel.	<i>itini</i>	<i>itileri</i>
yönl.	<i>itiniexe</i>	<i>itilerge</i>
bul.	<i>itinne</i>	-
ayr.	<i>itinten</i>	<i>itilerden</i>
araç	<i>itinen</i>	<i>itilerinen</i>
ort.	<i>itinniin</i>	<i>itilerdiin</i>
kar.	<i>itinneeğer</i>	<i>itilerdeeğer</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 192.

iti zamirinin kuvvetlendirilmiş şekli de mevcuttur. Kanaatimizce, bu şekil *iti* zamirinin tekrar edilmesiyle oluşturulmuştur: *itin+iti* > *itinti*. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *itintim* “şu benim”, *itintiñ* “şu senin”, *itinte* “şu onun”, *itintibit* “şu bizim”, *itintigıt* “şu sizin”, *itintilere* “şu onların”.

itinti+ biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Daha sonra birleşik biçim +*ke* ekiyle kalıplaşmıştır. *itin+iti* > *itinti* ve daha sonra da *itinti+ke* >

¹⁴²⁰ N. M. Artem'ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 35.

¹⁴²¹ E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 101.

itintike biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *itintikem, itintikeñ, itintikete, itintikebit, itintikeğit, itintikelere*.

itintikey biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir: *itin+iti > itinti* ve daha sonra da *itinti+key > itintikey* biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *itintikeyim, itintikeyiñ, itintikeye, itintikeybit, itintikeygit, itintikeydere*.

Dolgan ağzında *iti* işaret zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *iti, itiler* (çokluk), güçlendirilmiş / pekiştirilmiş biçim teklik biçim *hiti*, çokluk biçim ise *hitiler*. Diğer hâl şekilleri şöyledir: Belirtme hâli *hitini*, yönelme hâli *hitini*, bulunma hâli *hitinne*, ayrılma hâli *hitinten*, araç hâli *hitinen*, karşılaştırma hâli *hitinneeger*.

Dolgan ağzında belirtme hâli *iti*, yönelme hâli *itini*; bulunma hâli *itinne*, ayrılma hâli *itinten*, araç hâli *itinen*, karşılaştırma hâli *itinneeger*.¹⁴²²

4.4.2.3. *ol*:

Tablo 4.52. Yakut Türkçesinde *ol* işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>ol</i>	<i>olor</i>
bel.	<i>onu</i>	<i>oloru</i>
yönl.	<i>onuxa</i>	<i>olorgo</i>
bul.	<i>onno</i>	-
ayr.	<i>onton</i>	<i>olornton</i>
araç	<i>onon</i>	<i>olorunan</i>
ort.	<i>onnuun</i>	<i>olorduun</i>
kar.	<i>onnooğor</i>	<i>olordooğor</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 192.

ol zamiri *ool* veya *ool-ol* biçiminde de görülmektedir.¹⁴²³

Bu işaret zamiri, yalın hâlde *ol*; çekimli hâlde ise *on+* biçimindedir. Çokluk kategorisi *olor* biçimindedir. Bu biçim düzenli bir şekilde çekime girmektedir.

ol (*on+*) zamirinin kuvvetlendirilmiş şekli de mevcuttur. *on+* işaret zamiri gövdesiyle *iti* zamirinin birleşmesinden oluşmuştur: *on+iti > ontu*. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *ontum* “o benim”, *ontuñ* “o senin”, *onto* “o onun”, *ontubut* “o bizim”, *ontugut* “o sizin”, *ontulara* “o onların”.

ontuka+ biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Daha sonra birleşik biçim *+ka* ekiyle kalıplaşmıştır: *on+* ve *iti > ontu* ve daha sonra da

¹⁴²² N. M. Artem'ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 34-35.

¹⁴²³ GSYLY, 1982, s. 191.

ontu+ka > *ontuka* biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *ontukam*, *ontukaŋ*, *ontukata*, *ontukabit*, *ontukağıt*, *ontukalargım*.

ontukay+ biçimi de iki işaret zamirinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Daha sonra birleşik biçim *+kay* ekiyle kalıplaşmıştır: *on+* ve *iti* > *ontu* ve daha sonra da *ontu+kay* > *ontukay* biçimi gelişmiş olmalıdır. Bu biçim iyelik ekleriyle çekime girmektedir: *ontukayım*, *ontukayın*, *ontukaya*, *ontukaybit*, *ontukaygıt*, *ontukaydara*.

ol (*on+*) işaret zamirinin hâl ekleriyle kalıplaştığı bazı şekiller zarf işlevinde kullanılmaktadır: *onno* “orada, oraya”, *onton* “oradan”, *onuoxa* “oraya”. Ayrıca, bazı işaret zamirleri bağlaç görevinde veya cümle başı bağlama edatı olarak görev yapmaktadır: *onon* “bundan dolayı, böylece”, *onton* “ondan sonra”.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *ol* işaret zamirinin çekimi şöyledir: yalın hâl *ol*, *olor* (çokluk), güçlendirilmiş / pekiştirilmiş biçim teklik biçim *hol*, çokluk biçim ise *holor*. Dolgan ağzında belirtme hâli *onu*, yönelme hâli *onuga*; bulunma hâli *onno*, ayrılma hâli *onton*, araç hâli *onon*, karşılaştırma hâli *onnoogor*.¹⁴²⁴

Tüm bunların dışında, aşağıdaki tabloda gösterilen biçimler, işaret zamirlerinin güçlendirilmiş / pekiştirilmiş yapıları olarak değerlendirilmelidir. Bu birleşik yapılarıdaki ilk parça, kanaatimizce zamir niteleyicisi olarak hizmet etmekte ve böylelikle zamirin anlamını kuvvetlendirmektedir.

Tablo 4.53. Yakut Türkçesindeki güçlendirilmiş / pekiştirilmiş işaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi.

	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yalın	<i>subu</i> ¹⁴²⁵	<i>sabalar</i>	<i>siti</i>	<i>sitiler</i>	<i>sol</i>	<i>solor</i>
bel.	<i>samanı</i>	<i>sabaları</i>	<i>sitini</i>	<i>sitileri</i>	<i>sonu</i>	<i>soloru</i>
yönl.	<i>samaniaxa</i>	<i>sabalarga</i>	<i>sitiniexe</i>	<i>sitilerge</i>	<i>sonno</i>	<i>solorgo</i>
bul.	<i>samanna</i>	-	<i>sitinne</i>	-	<i>sonno</i>	-
ayr.	<i>samantan</i>	<i>sabalartan</i>	<i>sitinten</i>	<i>sitilerten</i>	<i>sonton</i>	<i>solorton</i>
araç	<i>samanan</i>	<i>sabalarınan</i>	<i>sitinen</i>	<i>sitilerinen</i>	<i>sonok</i>	<i>solorunan</i>
ort.	<i>samannun</i>	<i>sabaldun</i>	<i>sitinniin</i>	<i>sitilerdiin</i>	<i>sonnuun</i>	<i>solorduun</i>
kar.	<i>samannağar</i>	<i>sabalardağar</i>	<i>sitinneeğar</i>	<i>sitilerdeeğar</i>	<i>sonnooğor</i>	<i>solordooğor</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 192.

subu (*sabalar*), *siti* (*sitiler*), *sol* (*solor*) işaret zamirlerinin ön sesinde yer alan *s+* gösterici bir işleve sahiptir. Bu öge büyük ihtimalle Proto-Türkçedeki **sV* (~ **V/s*) işaret zamiri kökünün Yakut Türkçesindeki izidir (bk. § 3.1.2.4.2.).

Bu biçimlerin farklı şekilleri tespit edilmiştir:

¹⁴²⁴ N. M. Artem'ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 34-35.

¹⁴²⁵ “*subu*” biçimi iki anlamda kullanılmaktadır: “bu, işte bu / o” ve “tam bu, işte tam bu / o”. (GSYLY, 1982, s. 191.)

İyelik ekleriyle çekimlenen biçimler: *s(u)+man+iti > samantı+iyelik ekleri: samantım, samantın, samanta, samantıbit, samantıgıt, samantılara; *s(u)+itin+iti > sitin+iyelik ekleri: sitintim, sitintin, sitinte, sitintibit, sitintigıt, sitintilere; *s(u)+on+iti > sont(u)+iyelik ekleri: sontum, sontun, sonto, sontubut, sontugıt, sontulara.

Gövde+ka eki+iyelik ekleriyle: < samantı+ka+iyelik ekleri: samantıkam, samantıkaş, samantıkata, samantıkabıt, samantıkağıt, samantıkalara; < sitin+ka+iyelik ekleri: sitintikem, sitintikeş, sitintikete, sitintikebit, sitintikeğıt, sitintikelere; < sont(u)+ka+iyelik ekleri: sontukam, sontukaş, sontukata, sontukabıt, sontukağıt, sontukalargım.

Gövde+kay eki+iyelik ekleriyle: < samantı+kay+iyelik ekleri: samantıkayım, samantıkayın, samantıkaya, samantıkaybit, samantıkaygıt, samantıkaydara; < sitin+kay+iyelik ekleri: sitintikeyim, sitintikeyin, sitintikeye, sitintikebit, sitintikeğıt, sitintikedere; < sont(u)+kay+iyelik ekleri: sontukayım, sontukayın, sontukaya, sontukaybit, sontukaygıt, sontukaydara.

Bunlardan başka, GSYLY’da niteleyici zamirler başlığı altında *mannık*, *itinnik*, *onnuk*, *samannık*, *sitinnik*, *sonnuk* biçimleri verilmiştir.¹⁴²⁶ Kanaatimizce bu biçimler söz dizimindeki durumuna göre sıfat veya zarf işlevi görmektedir. Bu biçimlerin ortak özelliği işaret zamiri kökünden genişlemeleri, hâl ekleriyle ve çokluk ekiyle de çekime girmeleridir:

+nXk ekiyle genişleyenler: *mannık(tar)* (< man+nık) “böyle”; *mannıkta*, *mannıkka*, *mannığı* vb. / *itinnik(ter)* (< itin+nık) “şöyle”; *itinnikte*, *itinnigi*, *itinniginen* vb. / *onnuk(tar)* (< on+nuk) “öyle”; *onnukta*, *onnukka*, *onnugu* vb. / *samannık(tar)* “tıpkı böyle, tam olarak böyle”; *samannıktarda*, *samannıkta*, *samannıktarı* vb. / *sitinnik(ter)* “tıpkı şöyle, tam olarak şöyle”; *sitinnikke*, *sitinnigi*, *sitinnikterdiin* vb. / *sonnuk(tar)* “tıpkı öyle, tam olarak öyle”; *sonnuktan*, *sonnuktartan*, *sonnuktarınan* vb.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *bunnuk*, *munruk*, *mannık*, *mannı* “böyle, bunun gibi”, *itinnik*, *onnuk* “tıpkı böyle, bunun gibi” biçimleri vardır. Tüm bu biçimler ortaklık hâli hariç diğer hâl ekleriyle çekime girmektedir. Ayrıca bu biçimlerin güçlendirilmiş / pekiştirilmiş şekilleri de vardır: *hubunuk* “böyle, tam olarak böyle gibi”, *hitinnik* “tam olarak şöyle”, *honnuk* “tam olarak”.¹⁴²⁷

¹⁴²⁶ GSYLY, 1982, s. 195-197.

¹⁴²⁷ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 38, 39.

+ça ekiyle genişleyenler: *baçça(lar)* “bu kadar, işte bu gibi”; *baççata*, *baççağa*, *baççaları* vb. / *itiççe(ler)* “şu kadar, işte şu gibi”; *itiççenen*, *itiççeliin*, *itiççelerge* vb. / *oçço* “o kadar, işte o gibi”; *oççonon*, *oççoluun*, *oççotooğor* vb.; *oçço-loox* (+*loox* eki ile), *oçço-tooğu* (+*tooğu* eki ile), *oççoluu* (zarf eki +*lu* ile). / *sabaçça(lar)* “bu kadar, işte bu gibi”; *sabaççanan*, *sabaççalun*, *sabaççalarga* vb. / *sitiççe(ler)* “şu kadar, işte şu gibi”; *sitiççeğe*, *sitiççeni*, *sitiççeleri* vb. / *soçço(lor)* “o kadar, işte o gibi”; *soççonu*, *soççotton*, *soççolorton* vb.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında: *baçça* “bu kadar, işte bu gibi”, *itiççe* “şu kadar, işte şu gibi”, *oçço* “o kadar, işte o gibi”. Tüm bu biçimler ortaklık hâli hariç diğer hâl ekleriyle çekime girmektedir. Ayrıca bu biçimlerin güçlendirilmiş / pekiştirilmiş şekilleri de bulunmaktadır: *habaçça* “şu kadar, işte şu gibi”, *hitiççe* “şu kadar, işte şu gibi”, *hoçço* “tam olarak böyle”.¹⁴²⁸

Dolgan ağzında ayrıca *baçça*, *itiççe* ve *oçço* şekilleri +gX ekiyle ekleşerek “o zaman” anlamında zarf örnekleri oluşturmaktadır: *baççaga* “o zaman”, *itiççege* “o zaman”, *oççogo* “o zaman”.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında ikincil işaret zamirleri başlığı altında değerlendirilen *man* “bu”, *on* “o” ve *itin* “şu” biçimleri vardır. Bu biçimlere önce +tX aitlik eki gelir ve böylece *mantı+*, *ontu+*, *itinti+* şekilleri meydana gelir; daha sonra da bu gövdeler iyelik ekleriyle çekimlenir: *mantım*, *mantıñ*, *mantıta*, *mantıbit*; *ontum*, *ontuñ*, *ontuta*, *ontulara*; *itintim*, *itintiñ*, *itintite*, *itintigit*.¹⁴²⁹ Bize göre, +tX eki aitlik işlevindeki bir ekten ziyade *iti* işaret zamirinin diğer işaret zamirleriyle ekleşmesi sonucunda oluşmuştur.

4.4.3. Soru Zamirleri:

4.4.3.1. kim:

Tablo 4.54. Yakut Türkçesinde *kim* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>kim</i>	<i>kimneex</i>
bel.	<i>kimi</i>	<i>kimneeği</i>
yönl.	<i>kimiexe</i>	<i>kimneexxe</i>
bul. ¹⁴³⁰	<i>kimne</i>	<i>kimneexte</i>
ayr.	<i>kimten</i>	<i>kimneexten</i>
araç	<i>kiminen</i>	<i>kimneeğinen</i>

¹⁴²⁸ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 38.

¹⁴²⁹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 35.

¹⁴³⁰ GSYLY’da *kimne* ve *kimneexte* biçimleri özel form olarak kaydedilmiştir. (GSYLY, 1982, s. 197.); M. Fatih Kirişcioğlu ise *kimne* ve *kimneexte* biçimlerini bulunma / parça hâli olarak işaretlemiştir. (M. Fatih Kirişcioğlu, *age.*, 1999, s. 90.)

ort.	<i>kimniin</i>	<i>kimneextiin</i>
kar.	<i>kimneeğer</i>	<i>kimneexteeğer</i>

Kaynak : GSYLY, 1982, s. 197.

Bu zamir, sadece insanlar için kullanılmaktadır. Bu zamirin çokluk kategorisi ölçünlü dilde *kimner* değil, *kimneex* “kimler” biçimindedir.

Bu zamirin, *kimneex+ter* > *kimneexter* biçimi de kaydedilmiştir. *kimneexterbit* “kimleriz”, *kimneextergitiy* “kimlersiniz”.¹⁴³¹ Büyük ihtimalle çokluk eki yığılması anlamı kuvvetlendirme işlevindedir.

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *kim* soru zamirinin çekimi şöyledir: teklik yalın hâl *kim* “kim?”, belirtme hâli belirtme hâli *kimi*, yönelme hâli *kimieke*, ayrılma hâli *kimten*, araç hâli *kiminen*, karşılaştırma hâli *kimneeger*; ilgi hâli işlevinde *kimiene*, özel form *kimne*.¹⁴³²

Yakut Türkçesinde *kim* soru zamirinin *kimiene*¹⁴³³ biçimi ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *kimiene* “kimin” biçimi ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

N. M. Artem’ev ve A. A. Petrov, Dolgan ağzında *kim* soru zamirinin çokluk biçimini *kimneek* “kimler?” ve *kimner* “neler?” olarak kaydetmiştir. Buna göre, Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde *kim* soru zamirinin çokluk biçimi *kimneex* biçimindeyken Dolgan ağzında iki şekildedir. Onlar, *kimneek* biçimini sadece insanlar için kullanılan Rusça “kto” anlamıyla; *kimner* biçimi ise insan dışındaki bütün canlı ve cansız varlıkları kapsayan Rusça “çto” anlamıyla karşılamışlardır. Bu iki biçimin hâl ekleriyle çekimi şöyledir: 1) yalın hâl *kimneek* (çokluk) “kimler?”¹⁴³⁴, belirtme hâli *kimneegi*, yönelme hâli *kimneekke*, bulunma hâli *kimneekte*, ayrılma hâli *kimneekten*, araç hâli *kimneeginen*, karşılaştırma hâli *kimneekteeger*. 2) yalın hâl *kimner* (çokluk) “neler?”, belirtme hâli *kimneri*, yönelme hâli *kimnerge*, bulunma hâli *kimnerde*, ayrılma hâli *kimnerten*, araç hâli *kimnerinen*, karşılaştırma hâli *kimnerdeeger*.¹⁴³⁵

E. İ. Ubryatova ise Dolgan ağzındaki *kim* soru zamirinin çokluk şeklini *kimner* biçiminde kaydetmiştir. Diğer *kimneek* biçimini ise soru zamirinin +*laak* ekiyle

¹⁴³¹ GSYLY, 1982, s. 198.

¹⁴³² N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 36-37.

¹⁴³³ *kim+kiene* > *kim giene* > *kimigiene* > *kimiene*. (GSYLY, 1982, s. 211.)

¹⁴³⁴ *kimneek* biçimi *kim* soru zamirine sahiplik bildiren +*laak* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Yakut Türkçesinin ölçünlü dilinde bu biçim *kim* soru zamirinin çokluk biçimi (*kimneex*) olarak kullanılmaktadır.

¹⁴³⁵ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 36.

genişlemiş şekli olarak varsaymıştır. Ayrıca, Dolgan ağzında *kim* soru zamirinin iyelik ekleriyle çekimlendiği kaydedilmiştir: *kimim, kimiņ, kime, kimmit, kimjit, kimnere*.¹⁴³⁶

4.4.3.2. *tuox*:

Tablo 4.55. Yakut Türkçesinde *tuox* soru zamirinin hâl ekleriyle çekimi.

yalm	<i>tuox</i>	<i>tuoxtar</i>
bel.	<i>tugu, tuoğu</i>	<i>tuoxtarı</i>
yönl.	<i>tuoxxa</i>	<i>tuoxtarga</i>
bul. ¹⁴³⁷	<i>tuoxta</i>	<i>tuoxtarda</i>
ayr.	<i>tuoxtan</i>	<i>tuoxtartan</i>
araç	<i>tugunan</i> <i>tuoğunan</i>	<i>tuoxtarınan</i>
ort.	<i>tuoxtuun</i>	<i>tuoxtardın</i>
kar.	<i>tuoxtaağar</i>	<i>tuoxtardaağar</i>

Kaynak: : GSYLY, 1982, s. 197.

tuox “ne?”, *tuoxtar* “neler” anlamlarına gelmektedir.

F. G. İshakov, Yakut Türkçesindeki *tuox* soru zamirini *tu+ox* birleşmesiyle açıklamaktadır. Ona göre *tu+ox* biçimindeki *tu* ögesi, muhtemelen, Moğolca *yuu* ve Tuva Türkçesindeki *çüü* zamirlerinin Yakut Türkçesindeki uzantısıdır.¹⁴³⁸

Yakut Türkçesinde *tuox* soru zamirinin *tuox kiene* ve *tuox kiency*¹⁴³⁹ biçimleri ile karşılaşmaktayız. Bu biçim, GSYLY’da iyelik zamiri başlığı altında değerlendirilmiştir (bk. § 4.4.1.1.). Bize göre *tuox kiene* ve *tuox kiency* “neyin” biçimleri ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır.

Yakutistan’ın kuzey bölgelerinde (Buluns / Bulus, Cigans, Olenek, Anabar ve diğer) belirtme ve araç hâli için şu şekiller kullanılmaktadır: *tuoğu, tuoğunan*.¹⁴⁴⁰

Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında *tuok* soru zamirinin çekimi şöyledir: teklik yalın hâl *tuok* “ne?”, belirtme hâli *tugu, tuogu*, yönelme hâli *tuokka*, bulunma hâli *tuokta*, ayrılma hâli *tuoktan*, araç hâli *tugunan*, karşılaştırma hâli *tuoktaagar*; ilgi hâli işlevinde *tuokiene*.¹⁴⁴¹

4.4.3.3. *töhö*:

¹⁴³⁶ E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 104.

¹⁴³⁷ GSYLY’da *tuoxta* ve *tuoxtarda* biçimleri özel form olarak kaydedilmiştir. (GSYLY, 1982, s. 197.); M. Fatih Kirişçioğlu ise *tuoxta* ve *tuoxtarda* biçimlerini bulunma / parça hâli olarak işaretlemiştir. (M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 90.)

¹⁴³⁸ F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 236.

¹⁴³⁹ GSYLY, 1982, s. 212.

¹⁴⁴⁰ GSYLY, 1982, s. 198.

¹⁴⁴¹ N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 36.

Daha çok soru sıfatı işlevindeki *töhö* kelimesi de kaynaklarda soru zamirleri içerisinde değerlendirilmektedir. Otto Böhtlingk, *töhö* “kaç, ne kadar” zamirinin *tö+hö* birleşmesiyle oluştuğunu ve bu birleşimdeki *hö* ögesinin +*ga* ekinin fonetik varyantı olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁴² Hâl ekiyle genişlemiş şekli şöyledir: *töhöttön*.

töhö zamiri +*laax* ekini alarak genişlemektedir: *töhö+lööx*. Bundan başka +*laa-* isimden fiil yapma eki ile fiil biçimi oluşmuştur: *töhölöö-* “ne kadar sürede yapmak / gerçekleştirmek”.

4.4.3.4. *xa+*:

Yakut Türkçesinde *xa+* soru zamiri köküne dayanan *xaya* kelimesi iyelik ekleriyle kullanılmadığı zaman sıfat işlevinde kullanılmaktadır. Bu işlevde kullanıldığı zaman çokluk eki ve hâl ekleriyle çekime girmemektedir. Belirtme pozisyonunda yer almaktadır; fakat soru zamiri işlevinde ise hâl ve iyelik ekleriyle (teklük üçüncü kişi ve çokluk üçüncü kişi iyelik eki ile) çekime girmektedir: *xayata* “hangisi”, *xayalara* “hangileri”, *xayalarittan* “hangilerinden”. Ayrıca, *xay* zamirinden *xayaa-* “ne yapmak, neye neden olmak” fiili oluşmuştur.

xa+ soru zamiri kökünden diğer kelime türlerine dönüşen birçok soru kelimesi vardır:

xa+ soru zamiri temelli olup sıfat görevi yerine getiren kelimeler: *xas* “kaç, ne kadar?”, *xannık*¹⁴⁴³ “hangi?”, *xaydax*¹⁴⁴⁴ “nasıl, ne şekilde?”, *xaya* “hangi, hangisi?”.

xa+ soru zamiri temelli olup zarf görevi yerine getiren kelimeler: *xahan*¹⁴⁴⁵ “ne zaman?”, *xanna*¹⁴⁴⁶ “nerede, nereye”, *xaniaxa* “nereye?”, *xantan* “nereden?”, *xanan* “nerede, nereye doğru?”.

Yakut Türkçesinde bazı soru zamirleri çift ve ikili biçimde görülmektedir: *kim-haya*, *tuox-xannık*, *xaydax-tuox*, *kim-kim*, *kimi-kimi*, *tuox-tuox*, *tugu-tugu*, *tuoxxa-tuoxxa*,

¹⁴⁴² Otto Böhtlingk’ten aktaran GSYLY, 1982, s. 197.

¹⁴⁴³ *xannık* zamiri de *xan* kökünün +*nık* ekini almasıyla oluşmuştur. (GSYLY, 1982, s. 198.)

¹⁴⁴⁴ *xaydax* zamiri *xay* köküne +*tax* ekinin eklenmesiyle oluşmaktadır. *xaydax* zamiri, hâl eklerini almakta; fakat iyelik ekleriyle çekimlenmemektedir: *xaydaxtan*, *xaydağın*. Ayrıca, *xaydax* zamirine +*laax* eki getirilerek *xaydaxtaax* biçimi oluşturulmuştur. (GSYLY, 1982, s. 198.)

¹⁴⁴⁵ Zarfı soru zamiri *xahan*’ın yapısını F. G. İshakov şöyle düşünmektedir: Bu kelimenin *kay* kökünden çıktığını ve arkaik araç hâli eki ile birleşen *çan* “zaman” kelimesinin (*çağ+m*) “hangi zamanda” bu kökle kaynaştığını düşünmektedir: 1) *kay çagin* > *kay çain*; 2) *kay çain* > *kay çaan* > *kay çān*; 3) *kay - çān* > *kayçan*; 4) *kayçan* > *kaçan* > (*xahan*). (F. G. İshakov, *agm.*, 1956, s. 243.) Yakut Türkçesinde *xahan* kelimesi hâl ekleriyle ve çokluk ekiyle çekimlenmiyor. Sıfat yapan +*n* ekini almaktadır: *xahaan̄yiga* (*xahaan̄ya*). Ayrıca, Yakut Türkçesinin bazı kuzey ağzlarında *xahan* zamiriyle birlikte *xaççağa* zamiri de görülmektedir. *xaççataağı*, *xaççataağıttan*. (GSYLY, 1982, s. 199.)

¹⁴⁴⁶ Zarfı soru zamiri *xanna*, +*laa* isimden fiil yapma ekiyle birleşerek fiil formunu oluşturmuştur: *xannalaa-* “nereye (doğru) yönelmek”. (GSYLY, 1982, s. 199.)

xaydax-xaydax vb. Bunlar daha genel anlamda kullanılmakta, çokluk ve belirsizlik anlamı ifade etmektedir.¹⁴⁴⁷

4.4.4. Dönüştülük Zamiri:

Yakut Türkçesinde dönüştülük zamiri *beye* “öz, nefis” kelimesidir.¹⁴⁴⁸ Bu kelime Moğolca *biye* “vücut, organizma; kişi, kişilik; büyüme; kendi” kelimesine dayanmaktadır.¹⁴⁴⁹

Dönüştülük zamirleri alışık olduğumuz şekilde Yakut Türkçesinde de çokluk eki (*beyelere* vb.), iyelik (*beyem, beyeñ, beyete*) ve hâl (*beyebin, beyeber, beyebitten* vb.) ekleri ile çekime girmektedir.

Tablo 4.56. Yakut Türkçesinde dönüştülük zamirinin iyelik ve hâl ekleriyle çekimi.

yalın	<i>beyem</i> “kendim”, <i>beyeñ</i> “kendin”, <i>beyete</i> “kendisi”, <i>beyebit</i> “kendimiz”, <i>beyeğit</i> (Dolgan ağzında <i>beyegit</i>) “kendiniz”, <i>beyelere</i> “kendileri”
bel.	<i>beyebin, beyeğın</i> (Dolgan ağzında <i>beyegin</i>), <i>beyetin, beyebitin, beyeğitin</i> (Dolgan ağzında <i>beyegitin</i>), <i>beyelerin</i>
yönl.	<i>beyeber, beyeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyeger</i>), <i>beyetiger, beyebitiger, beyeğitiger</i> (Dolgan ağzında <i>beyegitiger</i>), <i>beyeleriger</i>
ayr.	<i>beyebitten, beyeğitten</i> (Dolgan ağzında <i>beyegitten</i>), <i>beyetitten, beyebititten, beyeğititten, beyeleritten</i>
araç	<i>beyebinen, beyeğinen</i> (Dolgan ağzında <i>beyeginen</i>), <i>beyetinen, beyebitinen, beyeğitinen</i> (Dolgan ağzında <i>beyegitinen</i>), <i>beyelerinen</i>
ort.	<i>beyebiniin, beyeñ, beyete, beyebitiniin, beyeğitiniin, beyeleriniin</i>
kar.	<i>beyebineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyebineeğer</i>), <i>beyegineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyegineeğer</i>), <i>beyetineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyetineeğer</i>), <i>beyebitineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyebitineeğer</i>), <i>beyeğitineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyeğitineeğer</i>), <i>beyelerineeğer</i> (Dolgan ağzında <i>beyelerineeğer</i>)

Kaynak : *GSYLY*, 1982, s. 202-204; E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 96; N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 41-42.

Yakut Türkçesinde, dönüştülük zamirinden gelişen diğer biçimler şunlardır: *beyemsex* “kendini seven, bencil”, *beyelex*.¹⁴⁵⁰

Dolgan ağzının konuşma dilinde, *beye* kelimesinin yerine *ät* “et, vücut, gövde” kelimesinin de kullanıldığı kaydedilmiştir.¹⁴⁵¹

Yakut Türkçesinde *beye* dönüştülük zamirinin *kiene* kelimesiyle birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir: *beye kiene* “kendin”, *beyem kiene* “kendimin”, *beyeñ kiene* “kendinin”, *beyetin kiene* “kendisinin”, *beyebit kiene* “kendimizin”, *beyeğit kiene*

¹⁴⁴⁷ *GSYLY*, 1982, s. 199.

¹⁴⁴⁸ M. Fatih Kirişçioğlu, *age.*, 1999, s. 90; Dolgan ağzıyla ilgili örnekleri şu kaynaktan aldık: N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 41-42. Yakut Türkçesindeki *beye* kelimesinin diğer anlamları için bk. Özlem Yılmaz, *agm.*, 1997, s. 109.

¹⁴⁴⁹ *GSYLY*, 1982, s. 203.

¹⁴⁵⁰ Örnekleri bu kaynaktan aldık: *GSYLY*, 1982, s. 191.

¹⁴⁵¹ E. İ. Ubryatova, *age.*, 1985, s. 96.

“kendinizin”, *beyelerin kiene* “kendilerinin”.¹⁴⁵² Görüldüğü gibi bu biçimlerde *kiene* kelimesi ilgi hâli işlevini görmektedir.

4.4.5. Belirsizlik Zamirleri:¹⁴⁵³

Yakut Türkçesindeki belirsizlik zamirleri yapılarına göre şu şekilde tasnif edilebilir:

İyelik Ekli veya İyelik Eksiz Müstakil Kelimeden Oluşanlar: *sorox* “bazı, kimi”, *soroxtor* “bazı kimseler, kimi insanlar”, *barı* “hepsi”, *barıta* “hepsi, tümü”, *bütün* “bütün”.

Dolgan ağzında *barı*, *barıta*, *barıkaattara* “hepsi, tümü”; *bütün*, *bütte* “bütün”.

Soru Kelimesi ve “ere” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar: *kim ere* “birisi, kimse” (ilgi hâli işlevinde: *kim ere kiene* “birisinin”), *kimneex ere* “birileri, kimi”, *kimneexter ere* “birileri, kimileri” (ilgi hâli işlevinde: *kimneexter ere kiennere* “birilerinin”), *tuox ere* (*tuoxtaax ere*) “bir şey” (ilgi hâli işlevinde: *tuox ere kiene* “bir şeyin”), *xannık ere* “herhangi bir, biri”, *xaya ere* “biri, herhangi bir”, *xaydax ere* “herhangi bir; biraz”, *xannık ere* “herhangi bir”, *xas ere* “bir miktar”, *xasta ere* “pek çok kez”, *töhö ere* “bir miktar, birçok”, *töhölöox ere* “ne kadar, çok fazla”, *toğö ere* “her nasılsa”, *xahan ere* “bazen, herhangi bir zaman, kim bilir ne zaman”, *xanna ere* “bir yerde, herhangi bir yerde”, *xanan ere* “herhangi bir yere”, *xantan ere* “(bilinmeyen) bir yerden”.

Dolgan ağzında *kim ire* “birisi, kimse”, *tuok ire* “bir şey”, *kas ire* “bir miktar”, *kanna ire* “bir yerde, herhangi bir yerde”.

Soru Kelimesi ve “eme / ee [ağzılarda emit (ebit)]” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar: *kim eme* “birisi, bir kimse” (ilgi hâli işlevinde: *kim eme kiene* “birisinin”)¹⁴⁵⁴, *kiminen eme* “birisiyle”, *kim emit* “birisi, bir kimse”, *kimneex eme* “bazıları”, *tuox eme* (*tuoxtaax eme*) “bir şey” (ilgi hâli işlevinde: *tuox eme kiene* “herhangi bir şeyin”), *xannık eme* “herhangi bir, biri, bazı”, *xannık emit* “herhangi bir, bazı”, *xaya eme* “uzaktaki herhangi biri”, *xaya emit* “uzaktaki herhangi bir”, *xaydax eme* “herhangi bir surette”, *xas eme* “birçok”, *xasta eme* “birçok kez”, *töhö eme* “birçok”,

¹⁴⁵² Örnekleri bu kaynaktan aldık: *GSYLY*, 1982, s. 210-211.

¹⁴⁵³ Rus Türkologların çalışmalarında belirsizlik zamirleri anlamlarına ve görevlerine göre belirlilik, belirsizlik ve olumsuzluk zamirleri olarak değerlendirilmiştir. Biz ise belirsizlik zamirlerini yapılarına göre tasnif ettik. Burada örneklendirilen belirsizlik zamirleri şu kaynaklardan alınmıştır: *GSYLY*, 1982, s. 195-210; N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 39-41.

¹⁴⁵⁴ Hâl ve iyelik ekleriyle çekimlenmektedir: *kimi emeni*, *kimten emetten* vb.

töhölöox eme “ne kadar, çok fazla”, *toğo eme* “herhangi bir sebepten dolayı; şayet”, *toğo emit* “herhangi bir sebepten dolayı; şayet”, *tugu eme* “bir şey”, *xahan eme* “bir gün, ara sıra”, *xahan emit* “bir gün, ara sıra”, *xanna eme* “herhangi bir yerde”, *xanna emit* “yer yer, bazı yerlerde”, *xanan eme* “herhangi bir yerde”, *xantan eme* “bir yerden, bir yerlerden” vb.

Dolgan ağzında *kim eme* “birisi, bir kimse”, *tuok eme* “bir şey”¹⁴⁵⁵, *kannık eme* “herhangi bir, bazı”, *kantan eme* “bir yerden, bir yerlerden”.

Soru Kelimesi ve “da, dağanı” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar:

kim da (dağanı) “her kişi, herhangi biri; hiç kimse (olumsuz fiil)” (ilgi hâli işlevinde: *kim da kiene* “hiçbirinin”), *tuox da (dağanı)* “her şey, herhangi bir şey; hiçbir şey” (ilgi hâli işlevinde: *tuox dağanı kiene* “hiçbir şeyin”), *hannık da (dağanı)* “herhangi, her; hiç, hiçbir”, *xaydax da (dağanı)* “herhangi, her; hiç, hiçbir”, *xaya da (dağanı)* “herhangi, her; hiç, hiçbir”, *xayaan da (dağanı)* “her zaman, herhangi bir zaman; hiçbir zaman”, *xanna da (dağanı)* “her yerde, herhangi bir yerde; hiçbir yerde”, *xantan da (dağanı)* “herhangi bir yerden; hiçbir yerden”, *xanı da (dağanı)* “her, herhangi”, *xas da* “birkaç”, *xas dağanı* “birkaç”, *xasta da* “birkaç kez”, *xasta dağanı* “birkaç kez”, *xastu da* “birkaçı”, *xastu dağanı* “birkaçı”.

Dolgan ağzında *kim da* “birisi, herhangi biri, kimse; hiç kimse (olumsuz fiil)”.

Soru Kelimesi ve “bağarar” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar:

kim bağarar “herhangi biri (sadece insan)” (ilgi hâli işlevinde: *kim bağarar kiene* “herhangi birinin”)¹⁴⁵⁶, *tuox bağarar* “herhangi bir şey (nesne)” (ilgi hâli işlevinde: *tuox bağarar kiene* “herhangi bir şeyin”)¹⁴⁵⁷, *xannık bağarar* “herhangi bir, her ne”, *töhö bağarar* “bol miktarda”, *xaya bağarar* “herhangi”, *xahıs bağarar* “herhangi”, *xaydaxtaax bağarar* “bunun gibi her biri”, *xayata bağarar* “herhangi bir”, *xaydax bağarar* “herhangi” ve “her”, *xahan bağarar* “her ne zaman, her zaman”, *xanna bağarar* “herhangi (bir) yerde”, *xantan bağarar* “herhangi bir yerden”, *xanıaxa bağarar* “herhangi bir yere”, *xanan bağarar* “herhangi bir yer”.

¹⁴⁵⁵ *tuok* soru zamirinin *eme* edatıyla birlikte kullanılmasıyla oluşan *tuok eme* belirsizlik zamiri, hâl kategorisinde iki farklı çekim şekli sunmaktadır: 1) *tuok eme*, *tugu eme*, *tuokka eme*, *tuokta eme*, *tuoktan eme*, *tuogunan eme*, *tuoktaagar eme*; 2) *tuok eme*, *tugu emeni*, *tuokka emege*, *tuokta emete*, *tuoktan emetten*, *tuogunan emenen*, *tuoktaagar emeteeger*. (N. M. Artem’ev, A. A. Petrov, *age.*, 2003, s. 41.)

¹⁴⁵⁶ *kimim bağarar* “her birim (insan)”, *kimij bağarar* “her birin (insan)”, *kime bağarar* “her birisi (insan)”, *kimmit bağarar* “her birimiz (insan)”, *kimjit bağarar* “her biriniz (insan)”, *kimnere bağarar* “her birileri (insan)”, *kimneex bağarar* “her kimse”. (GSYLY, 1982, s. 206.)

¹⁴⁵⁷ *tuogum bağarar* “her şeyim(neyim)”, *tuoxtaax bağarar* “herhangi şeyim(neyim)”. (GSYLY, 1982, s. 206-207.)

Soru Kelimesi ve “barita” Edatının Birlikte Kullanılması ile Oluşanlar: *kim barita* “her (insan)”, *tuox barita* “her (nesne)”.

Soru kelimeleri: *kimi (tugu)*, *kimiexe (tuoxxa)*, *kimten (tuoxtan)*.

SON SÖZ

Tarihî Türk Lehçeleri ve Çağdaş Sibiryâ Türk Lehçelerindeki zamirlerin incelendiği bu çalışmada, zamirler biçimsel ve işlevsel özelliklerinin daha iyi ortaya konması adına diğer Altay dillerindeki eş değerleriyle de birlikte tetkik edilmiştir. Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz bulgular şunlardır:

1. Türkçenin karakteristik özelliği olarak kelime kökü çekim hâlinde kök değişikliğine maruz kalmaz. Aynı özellik zamirler için de geçerlidir. Her ne kadar teklik birinci ve ikinci kişi zamiri yönelme hâlinde farklılaşsa da bunun sebebi kök değişikliğinden ziyade ses değişikliğindedir. Ancak Moğolca teklik birinci kişi zamirinin yalın hâl biçimi ile diğer hâl çekimlerinde kelime kökünün tamamen farklılaştığı gözlemlenmektedir: Yazılı Moğolca *bi* (teklik birinci kişi zamiri-yalın hâl); *minu* (teklik birinci kişi zamiri-ilgi hâli); *na+*, *nama+* (teklik birinci kişi zamiri-diğer hâller).

2. Teklik ikinci kişi zamiri için Altay dilleri 3 farklı şekil sunmaktadır. Bize göre Türkçe ve Mançu-Tunguzca grubu, ön seste *s*-li şekilleri bulundurması, kök ünlüsünün (açıklanabilir ses değişiklikleri) benzerliği ve son seste görülen *-n* ünsüzü (Mançu-Tunguzcada çekim hâlinde) bakımından birbirine yakındır. Öte yandan bir diğer grup olarak düşündüğümüz Korece ve Japonca ise her iki dilde de **nV* köklü biçimleri bulundurması sebebiyle birbiriyle ilişkilendirilebilir. Kanaatimizce, bu kökün Çin-Tibet dillerindeki ikinci kişi zamiri köküyle ilişkisi sorgulanmalıdır. Sino-Tibetan: **naŋ ~ na ~ njo ~ nia* (Çince *njo ~ nja*, Karen *na*, Tibeto-Burman **naŋ ~ na*). Son olarak da müstakil bir biçime sahip olan Moğolca gelmektedir. Moğolcada teklik ikinci kişi zamiri *çi* biçimindedir.

3. İşlev olarak temsil etme özelliğine sahip teklik / çokluk üçüncü kişi zamirinin Altay dillerinde özel bir yapıya sahip olmadığı tespit edilmektedir. Kişi zamirlerinin üçüncü kişilerinde görülen bu durumun dünya dilleri açısından da sorun teşkil etmediği ve genellikle birçok dilin tipolojik yapısında üçüncü kişi zamir(ler)inin işaret zamiri kökenli biçimlerle karşılandığı bilinmektedir. Bu durumla ilgili olarak Türkçe de tarihî ve çağdaş lehçelerinde işaret zamiri kökenli teklik ve çokluk üçüncü kişi zamirlerine sahiptir. İncelediğimiz lehçeler içerisinde Yakut Türkçesi hariç üçüncü kişi zamirleri **o+*, **a+* ve **ı+* tabanlı işaret zamiri köklerinden gelişmiştir. Sadece Yakut Türkçesine özel *kini* biçimi sıra dışı bir şekil olarak yer almaktadır.

4. Üçüncü kişi zamir(ler)inin işaret zamiri kökenli olduğunu varsaydığımız için genel görüşlerin aksine işaret zamirlerinden gelişen üç farklı üçüncü kişi zamiri yapısı düşünmekteyiz. Bu yapılar, işaret zamiri kökenli olduğu için Proto-Türkçede şu şekilde kullanılmış olmalıdır:

yalın hâl		çekimli hâl	
Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe	Erken Proto-Türkçe	Geç Proto-Türkçe
* <i>ɪ</i> (~ * <i>i</i>)	* <i>ɪ</i> (~ * <i>i</i>)	* <i>in+</i> (~ * <i>in+</i>)	* <i>in+</i> (~ * <i>in+</i>)
* <i>a</i>	* <i>a</i>	* <i>an+</i>	* <i>an+</i>
* <i>o</i> ~ <i>o(l)</i>	* <i>o</i> ~ <i>o(l)</i>	* <i>on+</i>	* <i>on+</i>

Proto-Türkçede olduğunu varsaydığımız işaret zamirleri de Erken Eski Türkçe aşamasında teklik üçüncü kişi zamirinin yalın ve çekimli hâldeki biçimleri olarak işlerlik kazanmışlardır. Bahsi geçen işaret zamirlerinden *ɪ (~ *i)'li biçimler bazı Türk lehçelerinde hâlâ zamir çekiminde görülmekteyken; diğer Türk lehçelerinde ise hâl ekleriyle kalıplaşarak kelime türü değişikliğine uğramıştır. *a'lı ve *o ~ *o(l)*'lu yapılar ise tarihî dönemlerden başlayarak günümüze kadar metinlerden takip edilebilecek geniş bir malzeme sunmaktadır.

5. Proto-Altaycada çokluk birinci kişi zamiri için iki farklı kök yapısı düşünmekteyiz. Bu köklerden birincisi muhtemelen yalın hâlde *ba ~ *be; çekimli hâlde ise **man+* ~ **men+*'dir. İkincisi ise teklik birinci kişi zamiri tabanına ait **bi+* köküdür. **bi+* köküne ait şekilleri Yazılı Moğolca *bida*, Mançuca *bidan+* ve Türkçe *biz* şekillerinde görmekteyiz; fakat varsaydığımız diğer kökün uzantıları birtakım ses değişiklikleri sonucunda Yazılı Moğolcada *ba* (*man+*), Mançucada *be* (*men+*), Eski Japoncada *wa*, *ware* şeklinde gözükmektedir. İki kök temelinde, çokluk birinci kişi zamirlerine tam olarak dâhil edemediğimiz Korece *uri*, *wuli* ve Mançuca *muse* (*muse+*) biçimleri vardır. Bunlar tasarladığımız iki kökten en çok *ba (**man+*) ~ *be (**men+*) şekline yakın durmaktadır; fakat ses değişiklikleri açısından ikna edici değildir. Bu nedenle Altay dili öncesinde kökenleri aranmalıdır.

6. Zamir çekiminde tanımlanan *-n-* sesi, sadece Türkçe verileri açısından değil Altay dilleri olarak varsayılan dillerin zamir sisteminde de gözlemlenen bir özelliğe sahiptir. Bu ünsüz Türkçe hariç diğer dillerde de çekim hâlinde tespit edilmektedir: Moğolca *min+*, *çin+* vb.; Mançuca *min+*, *sin+* vb.; Japonca *wan+u*. Moğolca, Mançuca ve kısmen de Japoncada çekimli hâllerde görülen *-n-* ünsüzü, Türkçede ise teklik birinci (*ben*, *men*) ve ikinci kişi (*sen*) zamirlerinin yalın hâllerinde; teklik üçüncü kişi zamirinin ve diğer zamir türlerinin de çekimli hâllerinde bulunmaktadır.

7. Tarihî Türk lehçelerinde, kişi ve işaret zamirlerinin iki farklı hâl eki veya aynı hâl eki ile tekrar çekime girdiği tespit edilmektedir: Köktürk Türkçesi *biz(i)ne*, *biz(i)nte*; Uygur Türkçesi *mindide*, *mintide*, *ançata* vb.; Karahanlı Türkçesi *biziñe*, *munıñdın* vb.; Harezmi Türkçesi *menimle*, *anıñla* vb.; Kıpçak Türkçesi *seniñni*, *menimni* vb.; Çağatay Türkçesi *anıñdın*, *séniñçe* vb. İki hâl ekini barındıran zamir yapılarında sondaki hâl ekinin etkin olduğu, ondan önceki hâl ekinin ise işlevini kaybettiği söylenebilir. Buna benzer örnekler Moğolca için de verilebilir.

8. Köktürk Türkçesinde çokluk ikinci kişi zamiri iyelik eki almış bir şekilde tanımlanmıştır: *s(i)z(i)m*, *s(i)z(i)me*. Benzer bir kullanım özelliği Tuva Türkçesinde de görülmektedir. Tuva Türkçesinde, çokluk ikinci kişi zamiri iyelik ekiyle *silerim* biçiminde kullanılmaktadır.

9. Uygur Türkçesindeki *sinler*, *senler* (*senlerge*, *sinlerge*, *sinlerdin*, *senlernüñg*) biçimleri son derece dikkat çekicidir. Bu biçimlerde, teklik ikinci kişi zamiri *sen* ~ *sin* üzerine çokluk eki *+ler*'i almıştır: *sen+ler*, *sin+ler*. OKD'de tespit edilen bu biçimler *siz* veya *sizler* anlamında kullanılmıştır.

10. Karahanlı Türkçesinde teklik ve çokluk ikinci kişi zamirinin özel bir durumu tespit edilmiştir. Birinci olarak, *sen* zamirine ulanan isimden fiil yapma eki *+le-* ile *senle-* “*sen* diye aytamak, küçük sayılmak” ve daha da genişlemiş şekli olan *senlet-* “*sen* ile aytatmak” fiillerinin yaratılmış olmasıdır. Bu fiillerin kökü *sen* kişi zamiridir ve bu zamirin yapım eki ile çekimlenmesi sonucunda zamir türünden fiil kelime türüne geçiş söz konusu olmuştur. Örneğine Moğolcada (işaret ve soru zamirleri fiilleşmiş) ve Tunguzcada (soru zamirleri fiilleşmiş) da rastladığımız yapılara benzer şekiller Türkçede ilk defa Karahanlı Türkçesi döneminde tanımlanmıştır: *ol anı senledi* “o, ona *sen* diye aytadı” (o ona, küçük kimselere yapılan aytaç ile aytadı) (DLT Atalay III, 298-13), *ol anı senletti* “o, ona karşı ‘*sen*’ dedirtti” (o birisini ona, küçüklere karşı söylenen, aytanan sözle aytattı) (DLT Atalay II, 347-9). İkinci olarak da *siz* zamirine -aynı *sen* zamirinde de örneklerini tespit ettiğimiz gibi- isimden fiil yapma eki *+le-* eklenerek fiil yapıları oluşturulmuştur: *sizle-* “aytarken büyülemek” (DLT Atalay III 298-16), *sizlet-* “*siz* diye aytatmak, hitap ettirmek” (DLT Atalay III, 347-13).

11. Tuva Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak işaret zamirlerinin iyelik eki almış şekilleri son derece sistemli bir görünüş arz etmektedir. Türk lehçelerinin çoğunda *busu*, *şusu* gibi işaret zamirlerine bağlanan iyelik ekleri kaydedilmesine rağmen Tuva Türkçesinde olduğu gibi tüm şahıslarda düzenli bir

şekilde yer almamaktadır. Tuva Türkçesinde çokluk şahıslara da iyelik ekleri gelmektedir:

	<i>bo</i> “bu”	<i>ol</i> “o”	<i>olar</i> “onlar”	<i>döö</i> “ö”
I. tk.	<i>moom</i> < <i>mon+um</i>	<i>oom</i> < <i>on+um</i>	<i>olarım</i>	<i>dööm</i>
II. tk.	<i>moon</i> < <i>mon+uŋ</i>	<i>oon</i> < <i>on+uŋ</i>	<i>olarıŋ</i>	<i>dööŋ</i>
III. tk.	<i>moozu</i> < <i>mon+u+zu</i>	<i>oozu</i> < <i>on+u+zu</i>	<i>oları</i>	<i>döözü</i>
I. çk.	<i>moovus</i> < <i>mon+uvus</i>	<i>oovus</i> < <i>on+uvus</i>	<i>olarıvıs</i>	<i>döövüs</i>
II. çk.	<i>moonar</i> < <i>mon+uŋar</i>	<i>oonar</i> < <i>on+uŋar</i>	<i>olarıŋar</i>	<i>dööŋer</i>
III. çk.	<i>moozu</i> < <i>mon+u+zu</i>	<i>oozu</i> < <i>on+u+zu</i>	<i>oları</i>	<i>döözü</i>

12. Altay Türkçesinde, *anayıp*, *onoyıp* ve *munıyp* zarf-fiil biçimleri köken olarak işaret zamirine dayanmaktadır. Bu kelimeler; *on+*, *an+* “o” ve *mun+* “bu” işaret zamiri köklerinden gelişmiştir. Bu kökler, daha sonra isimden fiil yapma eki ile fiilleştirilmiştir. Gelişimleri şu şekilde düşünülebilir: < *an+a-y-ıp*, *on+o-y-ıp*, *mun+ı-y-ıp*. Ayrıca *anayda* ~ *onoydo* ve *munayda* (*munayda*) biçimleri de işaretlenmiştir: *anayt-* “öyle yapmak ve *munayt-* “böyle yapmak”.

13. Altay Türkçesinde, *ka+* soru zamiri kökünden gelişen *kanayıp* “nasıl” zarf-fiil biçimi dikkat çekmektedir. Bu biçim isimden fiil yapma eki ile fiilleştirilmiş ve farklı türevler oluşturmuştur: < *kan+a-y-ıp*; *kanayda* ~ *kanayta* “nasıl”.

14. Tuva Türkçesinde, *bo*, *ol*, *ın+*, *döö* işaret zamiri köklerinden genişleyen fiiller tespit edilmiştir: *bolaar* (*bo+la-*) ~ *moolaar* (*moo+la-*) “bu yol boyunca gitmek / yürümek”; *minçaar* < *min+ça+ar-* “(b)öyle yapmak”; *olaar* (< *ol+ar-*); *ınçaar* < *ın+ça+ar-* “(b)öyle yapmak”; *dööleer* (< *döö+le-*) “o yol boyunca gitmek”. Son biçimin diğer fonetik şekilleri de şu şekildedir: *düüleer*, *doolaar*, *duulaar*.

15. Tuva Türkçesinde, *kançaar* “ne yapmak?, nasıl yapmak?” fiili köken olarak *ka+* soru zamirine dayanmaktadır.

16. F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah, *çü* “ne” ~ *çüü* “neyi” soru zamirinin sadece Tuva Türkçesinde görüldüğünü ve Tuva Türkçesindeki bu zamirin, Moğolca *yuu* [yū] “ne” zamirinden geldiğini belirtmektedirler. Hemen belirtmeliyiz ki Moğolca kökenli bu soru zamiri, Altay Türkçesinin Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında da *yuu*, *yu* “ne” biçiminde kullanılmaktadır.

17. Tuva Türkçesinde *bolar* işaret zamiri, “bunlar” anlamının dışında saygı / nezaket ifade eden bir şekilde üçüncü kişiye (“onlar” anlamında saygı biçiminde veya kibarca *siz* anlamında) seslenilirken kullanılmaktadır. Bu biçimin eş anlamlısı *mındaagılar* “saygıdeğer, hürmetli; onuruza”dır.

18. Tuva Türkçesinin Tere-Höl ağzında teklik birinci kişi zamirinin özel bir çekim şekli kaydedilmiştir. Bu zamir hâl eklerinden önce çokluk ikinci kişi iyelik ekini almakta ve daha sonra hâl ekleriyle çekime girmektedir: *meniñer*, *meniñerde*, *meniñerden*. *Meniñer çüve bilbes* “Ben hiçbir şey bilmiyorum”, *Meniñerden çüü aytırar siler?* “Benden / Bana ne soracaksınız?”.

19. Tuva Türkçesinde bazı soru zamirlerinin yapısında gösterici *ol* enklitiği bulunmaktadır. Bu *ol* enklitiği, soru zamirinden sonra yer almakta ve pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır: *kımul* (< *kım+ol*) “kim”, *kımnarıl* (< *kımnar+ol*) “kimler”, *kımnul* (< *kımnu+ol*) “kiminki”; *çül* (< *çü+ol*) “ne”, *çüleril* (< *çüler+ol*) “neler”, *çünüül* (< *çünüü+ol*) “neyinki”, *çülerniil* (< *çülernii+ol*) “nelerinki”; *kajıl* (< *kaş+ol*) “kaç”. Bu biçimlerde gösterici *ol* enklitiği soru zamiriyle kalıplaşarak ekleşmekte ve uyuma girmektedir.

20. Yakut Türkçesinin Dolgan ağzında tespit edilen sıra dışı bir çekim özelliği mevcuttur. Teklik ve çokluk kişi zamirleri çokluk ekiyle çekime girmektedir.

<i>miniettere</i> (< <i>mini</i> +çokluk eki <i>ettere</i>) “benim”	<i>bihiettere</i> (< <i>bihi</i> +çokluk eki <i>ettere</i>) “bizim”
<i>eniettere</i> (< <i>eni</i> +çokluk eki <i>ettere</i>) “senin”	<i>ehiettere</i> (< <i>ehi</i> +çokluk eki <i>ettere</i>) “sizin”
<i>giniettere</i> (<i>gini giettere</i>) (< <i>gini</i> (<i>gi</i>)+çokluk eki <i>ettere</i>) “onun”	<i>giniler giettere</i> (< <i>giniler gi</i> +çokluk eki <i>ettere</i>) “onların”

21. Yakut Türkçesinde, çokluk birinci ve ikinci kişi zamirleri farklı bir biçimde ikilik-topluluk işlevinde kullanılmaktadır: *bihikki* “biz ikimiz”; *ehikki* “siz ikiniz”. Bu biçimler, isimlerle ve diğer kişi zamirleriyle birlikte kullanılır: *Kini bihikki...* “Biz ikimiz...”, *Oxonoos bihikki biir...* “Biz Afanas ile (biz ikimiz)...”; *...en bihikkiteeğer...* “...bizim seninle (ikimizden) daha fazlası...”; *...Zaxar İvanoviç ehikki...* “...siz Zahar İvanoviç ile (siz ikiniz)...”. Bu işlevde kullanılan zamir biçimlerinin hâl ekleriyle çekimi de şöyledir: *bihikkige*, *bihikkini*, *bihikkitten*, *bihikkinen*, *bihikkiniin*, *bihikkineeğer*; *ehikkige*, *ehikkini*, *ehikkitten*, *ehikkinen*, *ehikkiniin*, *ehikkineeğer*.

22. Yakut Türkçesinde *ol* (yalın hâl) işaret zamirinin çekimli hâlleri *on+* biçiminde işaretlenmektedir.

yalın	<i>ol</i>
bel.	<i>onu</i>
yönl.	<i>onuoxa</i>
bul.	<i>onno</i>
ayr.	<i>onton</i>
araç	<i>onon</i>
ort.	<i>onnuun</i>

kar. onnooğor

Yine aynı şekilde Dolgan ağzında da *ol* (*on+*) işaret zamirinin yalın hâli *ol*, *olor* (çokluk); çekimli hâlleri de *on+* biçimindedir. Yakut Türkçesinin gerek ölçünlü dilinde gerekse ağızlarındaki çekimli hâl *on+* biçimi, Proto-Türkçe için varsaydığımız *o işaret zamirinin çekimli hâli *on+*'u destekler niteliktedir. *o* işaret zamirinin çekim hâlinde *on+* biçiminde görülmesi aslında sadece Yakut Türkçesine mahsus değildir. Bilindiği gibi Osmanlı Türkçesinde de bu biçim çekimli hâllerde *on+* biçiminde işaretlenmiştir.

23. Dönüşlülük zamirleri fonetik farklılıklar gösterse dahi Türkçenin tarihi dönemlerinde birbirine benzer biçimler sunmaktadır. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesinde *kentü*, *öz* biçimleri bilindiği gibi çokluk eki, iyelik ve hâl ekleriyle işaretlenmektedir. Sadece Kıpçak Türkçesinde *kentü*, *öz*'ün yanında *kensi* biçiminin; Çağatay Türkçesinde ise Farsça *höd*'un şahıs zamirleriyle (*mén höd*, *sén höd*, *ol höd*) birlikte bir dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı sahasında ise *öz* kelimesi dönüşlülük zamiri işlevinde kullanılmamış; yalnızca *kendi* kelimesi dönüşlülük zamiri görevini yerine getirmiştir.

Öte yandan Çağdaş Sibirya Türk lehçelerinde tespit edilen dönüşlülük zamirleri Türkçenin tarihi dönemleriyle paralellik göstermemektedir. Altay Türkçesinde *boy(i)*; Tuva Türkçesinde *bot*; Hakas Türkçesinde *pos* ve Yakut Türkçesinde ise *beye* kelimesi dönüşlülük zamiri işlevinde kullanılmaktadır. Bahsi geçen bu kelimeler çokluk eki, iyelik ve hâl ekleriyle çekime girmektedir.

24. Yapılarına göre çağdaş Sibirya Türk lehçelerindeki belirsizlik zamirlerini, tarihî Türk Lehçelerindeki belirsizlik zamirleriyle karşılaştırdığımızda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle belirsizlik zamirlerinin ortak bir şekli, çağdaş Sibirya Türk lehçelerinde *soru kelimeleri* ve *de / da* edatının birlikte kullanılmasıyla kurulur. *de / da* edatı, çağdaş Sibirya Türk lehçelerinde fonetik farklılıklara uğramasına rağmen benzer yapı örnekleri sunmaktadır.

Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
<i>kem de</i> “kimse, biri(si); hiç kimse”	<i>kim-daa</i> “herkes; hiç kimse”	<i>kem de</i> “kimse, biri(si); hiç kimse”	<i>kim da (dağani)</i> “her kişi, herhangi biri; hiç kimse (olumsuz fil)”
<i>ne de</i> “bir şey, herhangi bir şey; hiçbir şey”	<i>çüü-daa</i> “bir şey; hiçbir şey”	<i>ne de</i> “bir şey, herhangi bir şey; hiçbir şey”	<i>tuox da (dağani)</i> “her şey, herhangi bir şey; hiçbir şey”

Çağdaş Sibirya Türk lehçelerindeki belirsizlik zamirleri kendi içlerinde de yapılarına göre ayrılmaktadır:

a) Tuva Türkçesinde *soru kelimeleri* ve *daa bolza* yapısıyla kurulan belirsizlik zamirleri tespit edilmektedir: *kim-daa bolza* “birisi, bir kimse, kim olursa olsun”, *çü-daa bolza* “bir şey, herhangi bir şey, ne olursa olsun, ne de olsa” vb.

Hakas Türkçesinde *soru kelimeleri* ve *dee polza* yapısıyla kurulan belirsizlik zamirleri tespit edilmektedir: *kem dee polza* “kim olursa olsun”, *nime dee polza* “ne olursa olsun” vb.

b) Yakut Türkçesinde *soru kelimeleri* ve *ere, eme / ee* [ağızlarda *emit (ebit)*], *bağarar, barıta* edatlarının birlikte kullanılması ile kurulan belirsizlik zamiri biçimleri vardır: *kim ere* “birisi, kimse”, *kimneex ere* “birileri, kimi”; *kim eme* “birisi, bir kimse”, *kim emit* “birisi, bir kimse”, *tuox eme (tuoxtaax eme)* “bir şey”; *kim bağarar* “herhangi biri (sadece insan)”, *tuox bağarar* “herhangi bir şey (nesne)”; *kim barıta* “her (insan)”, *tuox barıta* “her (nesne)”.

25. Tarihî Türk lehçelerinde soru zamirleri *kim, ne* ve *ka+* kökenli soru kelimelerinden geliştirmekteyken, çağdaş Sibiry Türk lehçelerindeki soru zamirleri bu kelimelerle büyük ölçüde paralellik göstermesine rağmen farklı biçimlerde örnekler de sunmaktadır:

a) Altay Türkçesinin ağızlarında şu şekiller tespit edilmiştir: Tuba kiji ağzında *d’uu ~ d’uv* “ne”; Kumandı kiji ağzında *çüge ~ çug ~ t’üg ~ çu* “ne?”, *çühten* “kimden, neden”, *çüge* “niçin?”, *çüggörek* “neden?”, *çüge görek* “neden?”; Çalkandu (Kuu-kiji) ağzında *t’uu, t’ug, d’ug, d’uu, yuu, yu* “ne”, *t’uruk, d’ugerek (< t’ug kerek)* “neden, niçin?”.

b) Tarihî Türk lehçelerinin dışında Tuva Türkçesinde kullanılan soru zamirleri şunlardır: *çü* “ne” ~ *çüü* “neyi”, *çüler* “neler”, *çeje* (~ *kaş*) “kaç, ne kadar”, *çejeği* “kaçıncı”, *çeje, çejel* “ne kadar”. Tofa ağzında *çe’he* “kaç, ne kadar”.

c) Tarihî Türk lehçelerinin dışında Yakut Türkçesinde işaretlenen soru zamirleri şöyledir: *tuox* “ne?”, *tuoxtar* “neler”, *töhö* “kaç, ne kadar”.

26. Yakut Türkçesinde kişi zamirlerinin değişik biçimlerde sözlükselleştiği görülmektedir: *miiginnik* “benim gibi”, *miigimsex* “beni seven, benimle ilgilenen (benden hoşlanan)”, *miiginneeği* “bendeki, benim tarafımdaki”, *miiginneex; eyiginnik* “böyle, senin gibi”, *eyigimsex* “seni seven, seninle ilgilenen (senden hoşlanan)”, *eyiginneeği* “senin tarafındaki”, *eyiginneex; kininnik* “böyle, onun gibi”, *kinimsex* “onu seven, onunla ilgilenen (ondan hoşlanan)”, *kiniteeği* “ondaki, onun tarafındaki”, *kinileex;*

bihiginnik “böyle, bizim gibi”, *bihigimsex* “bizi seven, bizimle ilgilenen (bizden hoşlanan)”, *bihiginneeği* “bizdeki, bizim tarafımızdaki”, *bihiginneex*; *ehiginnik* “böyle, sizin gibi”, *ehigimsex* “sizi seven, sizinle ilgilenen (sizden hoşlanan)”, *ehiginneeği* “sizdeki, sizin tarafınızdaki”, *ehiginneex*; *kinilerdik* “böyle, onlar gibi”, *kinilerimsex* “onları seven, onlarla ilgilenen (onlardan hoşlanan)”, *kinilerdeeği* “onlardaki, onların tarafındaki”, *kinilerdeex*.

27. Tarihî ve çağdaş Sibirya Türk lehçelerinde işaret ve soru zamirleri özellikle bulunma, ayrılma ve eşitlik hâllerinde kalıplaşarak sözlükselleşmiştir:

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır: *anta* “orada; o zaman, o vakit”, *ança* “o kadar, onun gibi, öyle, böyle, bu şekilde, biraz”, *munda* “burada”, *mundın* “buradan”, *munça* “bunca, bu kadar”; *nede* “neden”, *neçe* “ne kadar, nice”; *kança* “nereye, ne tarafa, ne kadar”, *kanta* “nerede”, *kantan* “nereden” vb.

Tuva Türkçesinde tespit edilenlerin bir kısmı şu şekilde örneklendirilebilir: *moon* “buradan”, *munça* “bu kadar; böyle”; *munçaga* “şimdiye kadar”, *mında* “burada”, *mındaa* “o zaman”; *çüden* “neden, niçin”, *kayda* “nerede, nereye”, *kayın* “nerede, nereden” vb.

Altay Türkçesinde kaydedilen örneklerin birkaçı şöyle sunulmuştur: *mında*, *munda* “burada, buraya”, *mınañ ~ munañ* “buradan”, *munça* ve *munça* “bunca, bu kadar, böyle”, *ondo (anda)* “orada”, *onoñ ~ anañ* “oradan”; *kayda* “nerede, nereye?”, *kaydañ* “nereden, nereden” vb.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Muzaffer, *Kitab-ı Ğunya (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Anderson, Gregory D. S., *Xakas*, Languages of the World / Materials 251, Lincom Europa, München 1998.
- Anderson, Gregory David, K. David Harrison, *Tyvan*, Lincom Europa, München-Newcastle 1999.
- Andreev, İ. A., “Çuvaşskiy yazık”, *Yazıki narodov SSSR (Tyurkskiye yazıki)*, C. 2, İzdatel’stvo “Nauka”, Moskva 1966, s. 43-65.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I İndeks*, TDK Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Atebetü’l-Hakayık*, Ateş Basımevi, İstanbul 1951.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig III Metin*, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A 12, İstanbul 1979.
- Argunşah, Mustafa, Gülden Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Argunşah, Mustafa, *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Argunşah, Mustafa, Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Arıkoğlu, Ekrem, “Greenberg’in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (Güz 2007), s. 109-114.
- Arıkoğlu, Ekrem, “Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8 Fall (2009), s. 177-184.
- Arıkoğlu, Ekrem, *Hakas Türkçesi Grameri*, Bengü, Ankara 2011.
- Artem’ev, N. M., A. A. Petrov, *Dolganskiy yazık v tablitsah*, Sankt-Peterburg 2003.
- Aşnin, F. D., “Liçnie i liçno-ukazatel’nie mestoimeniya”, *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfolojiya*, red. E. R. Tenişev, Moskva “HAUKA” 1988, s. 202-209.
- Ata, Aysu, *Kısaşü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- Ata, Aysu, *Nehcü’l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- Ata, Aysu, *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası): Giriş-Metin-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 2004.

- Atalay, Besim, *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fil-lûgati 't-Türkiyye*, TDK Yayınları, İstanbul 1945.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) I-II-III*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) IV*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Avrorin, V. A., *Grammatika man'çjurskogo pis'mennogo yazıka*, Sankt-Peterburg "Nauka" 2000.
- Babaev, Kirill, "Once Again on the Comparison of Personal Pronouns in Proto-Language", *Journal of Language Relationship / Voprosı Yazıkovogo rodstva*, 1 (2009), s. 37-48.
- Bacanlı, Eyüp, "Güney Sibirya Türk Dillerinin Ayırdedici Morfolojik Özellikleri Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Distinctive Morphological Features of South Siberian Turkic Languages)", *Yeni Türkiye* 55 (2013), s. 524-529.
- Bacanlı, Eyüp, "Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler (Irregularities in personal pronouns of Turkic languages)", *Eva Csato Johanson Festschrift*, ed. Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 43-61.
- Bang, W., Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin 1931.
- Bang, W., G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936.
- Bang, W., *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, çev. Yrd. Doç. Dr. Tahsin Aktaş, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- Barutçu, Sema, "Eski Türkçe Kaltı ve Nelük Kelimeleri Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, C. X, S. 1 (1992), s. 71-76.
- Barutçu Özönder, F. Sema, *Üç İtigsizler (Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha)*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- Baskakov, N. A., T. M. Toşçakova, *Oyrotsko-Russkiy slovar'*, Moskva 1947.
- Baskakov, N. A., *Karakalpakskiy Yazık II, Fonetika i morfologiya*, Moskva, 1952.
- Baskakov, N. A., A. İ. İnkijekova-Grekul, "Hakasskiy yazık (Fonetiçeskaya struktura, slovarniy sostav i grammatiçeskiy stroy)", *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva 1953, s. 361-485.
- Baskakov, N. A., "Morfologiya kumandinskogo dialekta", *Zapiski (5. Vıpusk)*, Gorno-Altayskogo nauçno-issledovatel'skogo instituta istorii, yazıka i literaturı, Gorno-Altayskoe knijnoe izdatel'stvo, Gorno-Altaysk 1962, s. 55-65.
- Baskakov, N. A., *Severnıe dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt çernevıh tatar (tuba-kiji), grammatiçeskiy oçerk i slovar'*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1966.
- Baskakov, N. A., *Severnıe dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt kumandintsev (kumandı-kiji), grammatiçeskiy oçerk teksti, perevodı i slovar'*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1972.

- Baskakov, N. A., "On The Common Origin of The Categories of Person and Personal Possession in The Altaic Languages", *Researches in Altaic Languages*, ed. Louis Ligeti, Budapest 1975, s. 7-13.
- Baskakov, N. A., *Altayskaya sem 'ya yazıkov i ee izuçeniye*, Moskva 1981.
- Baskakov, N. A., *Severnıe dialekti altayskogo (oyrotskogo) yazıka – Dialekt lebedinskih tatar-çalkantsev (kuu-kiji)*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1985.
- Batmanov, İ. A., *Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis 'mennosti*, Frunze 1959.
- Bentley, John R., *A Descriptive Grammar of Early Old Japanese Prose*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- Biltekin, Halit, *Şeyhi Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- Blagova, G. F., "Skloneniye liçnih i ukazatel'nih mestoimeniy", *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya*, red. E. R. Tenişev, Moskva "HAUKA" 1988, s. 210-255.
- Bodrogligeti, András J. E., *A Grammar of Chagatay*, Languages of the World/Materials 155, Lincom Europa 2001.
- Bomhard, Allan R., *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European*, Volume I-II-III-IV, Charleston, SC, USA, 2014.
- Borovkov, A. K., *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar, çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, TDK Yayınları, Ankara 2002.*
- Böhtlingk, Otto, *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg 1851.
- Caferoğlu, Ahmet, Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Castrén, Matthias Alexander, *De Affixis Personalibus Linguarum Altaicarum*, Helsingforsiae 1850.
- Cemiloğlu, İsmet, *14. Yüzyıla Ait Bir 'Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Choi, Han-Woo, *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2010.
- Clauson, S. G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- Courteille, Pavet de, *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris 1870.
- Çadamba, Z. B., *Todjinskiy dialekt Tuvinskogo yazıka*, Kızıl 1974.

- Çelik, C. Ergun, *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Dankoff, Robert, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrārī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction and Indices, Part I, Harvard: Harvard University Printing Office, 1982.
- Dankoff, Robert, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrārī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction and Indices, Part II, Harvard: Harvard University Printing Office, 1984.
- Dankoff, Robert, James Kelly, Maḥmūd al-Kāšrārī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*, Edited and translated with Introduction and Indices, Part III, Harvard: Harvard University Printing Office, 1985.
- Demirci, Kerim, *Teorik Bir Yaklaşım ile Zamirler -Ural ve Altay Dillerindeki Zamirlerin Toplu Listesi-*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.
- Deny, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif matbaası, İstanbul 1941.
- Direnkova, N. P., *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1940.
- Direnkova, N. P., *Grammatika hakasskogo yazıka (Fonetika i morfologiya)*, Abakan 1948.
- Dilçin, Cem, Mes'ūd Bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 51, Ankara 1991.
- Dilek, Figen Güner, "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 1009-1084.
- Dilemre, Saim Ali, *Genel Dil Bilgisi İkinci Kitap Dil Evolüsyonları Ural-Altay Dil Bilgisi Mogol-Mançu, Tunguz-Buryat, Türk-Yakut dilleri mukayeseli lehçe grameri*, Ankara 1941.
- Dolgopolsky, Aharon, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research University of Cambridge, Cambridge 2008.
- Dorju, M. D., *Tiva dıldıñ dialekt slovarı (Dialektologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka)*, Kızıl 2011.
- Eckmann, Janos, "Harezmi Türkçesi", *Târîhî Türk Şîveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979a, s. 183-223.
- Eckmann, Janos, "Çağatayca", *Târîhî Türk Şîveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979b, s. 225-262.

- Eckmann, János, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3412, İstanbul 1988.
- Eckmann, János, *Nehcü'l-Ferâdis I Metin, II Tıpkıbasım*, yay. Semih Tezcan - Hamza Zülfikar, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Eminoğlu, Emin, Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî, *Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, Akçağ, Ankara 2011.
- Eminoğlu, Emin, Şeyyâd Hamza, *Destân-ı Yûsuf*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012.
- Ercilasun, Ahmet B., “Nostratik Teorisi”, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 27-32.
- Ercilasun, Ahmet B., “Büyük Aile Teorileri İçinde Türkçenin Yeri”, *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 62-69.
- Erdal, Marcel, *A grammar of old Turkic*, Brill, Leiden-Boston 2004.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, İstanbul 2001.
- Etymological Dictionary of the Altaic Languages (3 vols)*, haz. Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak. With assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov, Brill, Leiden-Boston 2003.
- Frellesvig, Bjarke, *A History of the Japanese Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Gabain, Annemarie von, *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*, Berlin 1935.
- Gabain, Annemarie von, (Tadeusz Kowalski ile), *Türkische Turfan-Texte X: das Avadāna des Dämons Ātavaka*, Berlin 1959.
- Gabain, Annemarie von, “Codex Cumanicus’un Dili”, *Târîhî Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 73-118.
- Gabain, Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2003.
- Georg, S., “Unreclassifying Tungusic”, *Proceedings of the First International Conference on Manchu-Tungus Studies (Bonn, August 28-September 1, 2000), Volume 2: Trends in Tungusic and Siberian Linguistics*, ed. Carsten Naehrer, Wiesbaden: Harrassowitz 2004, s. 45-58.
- Gorelova, Liliya M., *Manchu Grammar*, Handbook of oriental studies: Sect. 8, Central Asia; 7, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002.

- Göksel, Aslı, Celie Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge 2006.
- Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka, fonetika i morfologiya*, Moskva 1982.
- Greenberg, Joseph Harold, *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family, Volume 1: Grammar*, Stanford: Stanford University Press, 2000.
- Grønbech, K., *Komanisches Wörterbuch, Türkischer wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen 1942.
- Grønbech, Kaare, John R. Krueger, *An Introduction to Classical (Literary) Mongolian*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955.
- Grønbech, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini)*, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Grønbech, K., *Türkçenin Yapısı*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Güner, Galip, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Hamilton, James Russell, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması)*, çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Hazai, Georg, Peter Zieme, *Berliner Turfan-Texte I: Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu"*, nebst einem Anhang von T. Inokucni, Berlin 1971.
- Houtsma, M. Th., *Ein türkisch-arabisches Glossar, Nach der leidener Handschrift herausgegeben und erlautert*, Leiden, 1884.
- Igarashi, Yuko, "Japanese as an Altaic Language: An Investigation of Japanese Genetic Affiliation through Biological Findings", *Proceedings of the 19th Northwest Linguistics Conference*, Victoria, B.C., Vol 17 (2003), s. 35-47.
- İlgin, Ali, *Tarihî Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi -Biçim Bilgisi-*, TDK Yayınları, Ankara 2015.
- Itabashi (Fukuoka-shi), Yoshizo, "Are the Old Japanese Personal Pronouns Genetically Related to Those of the Altaic Languages?", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Tomus L 1-3 (1997), s. 117-146.

- İnkijekova-Grekul, A. İ., “Mestoimeniye”, *Grammatika hakasskogo yazıka*, red. N. A. Baskakov, Moskva 1975, s. 145-163.
- İshakov, F. G., “Mestoimeniya”, *İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov, Çast' vtoraya, Morfologiya*, red. N. K. Dmitriyeva, İzdatel'stvo akademii nauk SSSR, Moskva 1956, s. 208-262.
- İshakov, F. G., A. A. Pal'mbah, *Grammatika tuvinskogo yazıka (fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961.
- İvanovna, Danilova Nadejda, *Mestoimeniye v yakutskom yazıke*, Rossiyskaya akademiya nauk sibirskoe otdeleniye yakutskiy institut yazıka, literaturı i istorii, avtoreferat, Yakutsk 1993.
- Janhunen, Juha, “Proto-Mongolic”, *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 1-29.
- Janhunen, J. A., “Mongolic Languages”, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 721-724.
- Johanson, Lars, “The Structure of Turkic”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998a, s. 30-66.
- Johanson, Lars, “The History of Turkic”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998b, s. 81-125.
- Kaman, Sevda, *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin (vr. 156b-336a)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Kara, Mehmet, *Hakas Türkçesinde İsim*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Karaağaç, Günay, *Lutfi Divanı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- Karahan, Leylâ, *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) İnceleme-Metin-Dizin*, TDK Yayınları: 597, Ankara 1994.
- Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, TDK Yayınları, Ankara 1989.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- Kazár, Lajos, *Japanese-Uralic Language Comparison: Locating Japanese Origins With the Help of Samoyed, Finnish, Hungarian, etc.: An Attempt*, Hamburg 1980.
- Keyekbayev, R. Ğ. Celil, *Celil Keyekbayev leksiyaları (“Törki telderzen sağıştırma grammatikahu” kursı buyınsa)*, Ufa 2006.
- Kirişioğlu, M. Fatih, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1999.

- Kocasavaş, Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- Kondrat'ev, V. G., *Oçerk grammatiki drevnetyurkskogo yazıka*, Leningrad 1970.
- Kondrat'ev, V. G., *Grammatičeskiy stroy yazıka pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII-XI vv.*, Leningrad 1981.
- Kononov, A. N., *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad 1980.
- Kotwicz, Wladislaw, *Les pronoms dans les langues altaïques*, Polska Akademya Umiejtnosci, Prace Komisji Orientalistycznej, Nr 24, Mémoires De La Commission Orientaliste No 24, Krakow 1936.
- Kotwicz, Wladislaw, *İssledovaniye po Altayskim yazıkam*, Moskva 1962.
- Köktekin, Kâzım, *Yusuf Emiri Divanı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007.
- Krueger, John R., *Tuvan Manual (Area Handbook, Grammar, Reader, Glossary, Bibliography)*, Indiana University, Bloomington 1977.
- Kuular, E. M., *Yugo-vostočnyy dialekt tuvinskogo yazıka*, Kızıl 2012.
- Le Coq, Albert von, "Türkische Manichaica aus Chotscho I", *ABAW*, 1911. Anhang, Berlin 1912, s. 3-61.
- Lee, Ki-Moon, S. Robert Ramsey, *A History of the Korean Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Malov, S. E., *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti -teksti i issledovaniya-*, Moskva-Leningrad 1951.
- Mansuroğlu, Mecdut, "Türkçede Zamir Çekimi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 3, S. 2-3 (1949), İstanbul, s. 501-518.
- Mansuroğlu, Mecdut, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 765, Pulhan Matbaası, İstanbul 1958.
- Martin, Samuel E., "Lexical Evidence Relating Korean to Japanese", *Language*, 42-2 (1966), s. 185-251.
- Menges, Karl H., *The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies*, 2nd, revised edition, VSUA, Band 42, Wiesbaden: Harrassowitz 1995.
- Meninski, Francisci à Mesgnien, *Grammatica Turcica*, Viennae 1680.
- Miller, Roy Andrew, *Japanese and the Other Altaic Languages*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1971.
- Miller, Roy Andrew, *Die japanische Sprache: Geschichte und Struktur*, çev. Jürgen Stalph, München 1993.

- Möllendorff, P. G. Von, *A Manchu Grammar with Analysed Texts*, Shanghai 1892.
- Müller, F. W. K., (Herausgegeben von A. von Gabain), *Uigurica IV*, Berlin 1931.
- Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy slovar'*, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad 1969.
- Nurmahanova, E. N., *Türki tilderiniñ salıstırmalı grammatikası*, Mektep Baspası, Almatı 1971.
- Orgu, K. H., *Tıva dil*, Tıvanıñ nom ündürer çeri, Kızıl 1960.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları I-II-III-IV*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- Oytun Altun, Hilal, *Türkçede Soru*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Ölmez, Mehmet, *Altun Yaruk*, III. Kitap (=5. Bölüm), (Suvarṇaprabhâsasûtra), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:1, Ankara 1991.
- Ölmez, Zuhâl Kargı, *Mahbûkü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- Ölmez, Zuhâl Kargı, Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara 1996.
- Özbay, Betül, *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, TDK Yayınları, Ankara 2014.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Pataçakova, D. F., *Xakas tili*, Abakan 1962.
- Poppe, N. N., *Grammatika pis'menno-mongol'skogo yazıka*, Çast' 2, İzdatel'stvo akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1937.
- Poppe, Nicholas, *Introduction to Altaic Linguistics*, Ural-Altäische Bibliothek, Otto Harrassowitz - Wiesbaden 1965.
- Poppe, N. N., *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1987.
- Pritsak, Omeljan, "Kıpçakça", *Târihi Türk Şiveleri*, çev. Mehmet Akalın, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 119-130.
- Radloff, W., *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei: Neue Folge*, St. Petersburg 1897.
- Ramstedt, G. J., *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.
- Ramstedt, G., *Grammatika koreyskogo yazıka*, Moskva 1951.
- Ramstedt, G. J., *Vvedeniye v altayskoe yazıkoznaniye, Morfologiya*, Moskva 1957.
- Ramstedt, G. J., *A Korean Grammar*, Helsinki 1997.
- Räsänen, Martti, *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1957.
- Räsänen, Martti, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki 1969.

- Rassadin, V. İ., *Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osvetsşenii*, Moskva 1978.
- Rassadin, V. İ., *Tofalarsko-russkiy, russko-tofalarskiy slovar'*, İrkutsk 1995.
- Rassadin, Valentin Ivanovich, *Soyotica*, ed. Béla Kempf, *Studia Uralo-Altaica* 48, Szeged 2010.
- Rassadin, V. İ., *Tofalarskiy yazık i ego mesto v sisteme tyurkskih yazıkov*, Moskva-Berlin 2015.
- Rickmeyer, Jens, "Japanisch und der altaische Sprachtyp -eine Synopsis struktureller Entsprechungen-", *Bochumer Jahrbuch zur Ostasienforschung*, Band 12 (1989), s. 313-332.
- Robbeets, Martine Irma, *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?*, *Turcologica* 64, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2005.
- Röhrborn, Klaus, *Berliner Turfan-Texte II: Eine uigurische Totenmesse*, Berlin 1971.
- Ruhlen, Merritt, "First- and Second-Person Pronouns in the World's Languages", *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*, Stanford University Press., Stanford 1994, s. 252-260.
- Rybatzki, Volker, "Middle Mongol", *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 57-82.
- Sağol, Gülden, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım: (II. kısım: sözlük) = an inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: introduction, text, glossary and facsimile*, yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Cambridge: Harvard University, 1995.
- Sat, Ş. Ç., E. B. Salziñmaa, *Amğı tıva literaturlug dil*, Tıvanıñ nom ündürer çeri, Kızıl 1980.
- Schott, W., *Versuch über die Tatarischen Sprachen*, Berlin 1836.
- Schönig, Claus, "Bemerkungen zu den „altaichen“ Personalpronima", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5 (1995), s. 33-64.
- Serebrennikov, B. A., N. Z. Gadjiyeva, *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*, İzdatel'stvo "maarif", Baku 1979.
- Serebrennikov, B. A., N. Z. Gadjiyeva, *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı - Tarihi Grameri*, çev. Tefik Hacıyev - Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Seren, P. S., *Tere-hol'skiy dialekt tuvinskogo yazıka*, Abakan 2006.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 / 26 Eylül 1992-1 Ekim 1992*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 17-37.
- Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obştetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye)*, Moskva 1974.

- Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obtşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu "b")*, Moskva 1978.
- Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obtşetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovı na bukvi "k", "k")*, Moskva 1997.
- Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obtşetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovı na bukvi "l", "m", "n", "p", "s")*, Moskva 2003.
- Shibatani, M., "Ryukyuan", *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 908-909.
- Sohn, Ho-Min, *The Korean Language*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Soyan, Aylanmaa Mildırgımovna, *Mestoimenniye skrepi v tuvınskom yazıke*, Avtoreferat, Moskva 2010.
- Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çurskih yazıkov*, Tom I, Leningrad 1975.
- Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çurskih yazıkov*, Tom II, Leningrad 1975.
- Stachowski, Marek, "Genel Türkçe Bağlamında Türkiye Türkçesinde Şimdi ve İşte Sözcüklerinin Etimolojisi", çev. Hülya Kaya, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN 2009/1*, s. 93-98.
- Starostin, Sergei A., *Altayskaya problema i proishojdeniye Yaponskogo yazıka*, Nauk, Moscow 1991.
- Şahin, Erdal, *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.
- Şçerbak, A. M., *Grammatika starouzbeskogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1962.
- Şçerbak, A. M., *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov*, Leningrad 1977.
- Şişman, Rabia Şenay, *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin (vr. 336s-523a)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Tarlan, Ali Nihad, *Necatî Beg Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- Taş, İbrahim, *Yusuf ve Zeliha*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 42, İstanbul 2008.
- Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı II Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul 2008.
- Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlâh)*, vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuñdarıka-sûtra), TDK Yayınları, Erzurum 1960.
- Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Burkancılardan Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca iptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası), TDK Yayınları, Ankara 1976.

- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1998.
- Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003.
- Tekin, Talât, *Irak bitig: eski Uygurca fal kitabı*, Öncü Kitap, Ankara 2004.
- Tekin, Talât, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Tekin, Talat, “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, *Makaleler I Altayistik*, TDK Yayınları, Ankara 2013, s. 117-122.
- Temir, Ahmet, “Uygurca kaltı ve Altay dillerindeki ka- zamiri hakkında”, *Beşinci Türk Dili Kurultayı TDK 1945*, İstanbul 1946, s. 280-293.
- The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003.
- The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson, Éva Á. Csató, Routledge, London and New York 1998.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 18 (1976), s. 331-368.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
- Tokmaşev, M. G., D. M. Tokmaşev, *Teleñet tili / Teleutskiy yazık*, Kemerovo 2008.
- Toparlı, Recep, *Harezmi Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.
- Toparlı, Recep, *Hârezmlî Hâfız'ın Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık, *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Toparlı, Recep, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Toparlı, Recep, Mustafa Argunşah, *Mu'înü'l-Mürîd*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- Totşakova, T. M., *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Novosibirsk 1938.
- Tsumagari, Toshiro, “Dagur”, *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 129-153.
- Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Tuna, Osman Nedim, “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. 2, Ankara 1997, s. 7-58.
- Ubryatova, E. İ., “Yakutskiy yazık”, *Yazıki narodov SSSR (Tyurkskiye yazıki)*, C. 2, İzdatel'stvo “Nauka”, Moskva 1966, s. 403-427.

- Ubryatova, E. İ., *Yazık noril'skih dolgan*, Novosibirsk 1985.
- Uğurlu, Mustafa, *Munyetu'l-Ġuzāt*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.
- Uğurlu, Mustafa, *Munyetu'l-Ġuzāt*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Ünal, Orçun, *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- Vámbéry, Herrmann, *Ġagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie, und Wörterbuch der Ġagataischen Sprache*, Leipzig 1867.
- Vovin, Alexander, "Towards a new classification of Tungusic languages", *Eurasian Studies Yearbook* 65, (1993), s. 99-113.
- Vovin, Alexander, "On the syntactic typology of Old Japanese", *Journal of East Asian Linguistics* 6, (1997), s. 273-290.
- Vovin, Alexander, "Tungusic Languages", *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Coordinating ed. Keith Brown, Sarah Ogilvie, Oxford 2009, s. 1103-1105.
- Weiers, Michael, "Moghol", *The Mongolic Languages*, ed. Juha Janhunen, Routledge, London and New York 2003, s. 248-264.
- Whitman, John, "The relationship between Japanese and Korean", *The Languages of Japan and Korea*, ed. Nicolas Tranter, Routledge, New York 2012, s. 24-38.
- Yavuzarslan, Paşa, "Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri", *Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1 (1993), s. 309-320.
- Yılmaz, Özlem, "Sibirya Türk Lehçelerinde Dönüşlülük Zamiri", *Sibirya Araştırmaları*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg, İstanbul 1997, s. 99-111.
- Zajaczkowski, Ananiasz, *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks (epoque del'etat Mamelouk)*, Warszawa 1938.
- Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

- **Adı Soyadı:** Salih Mehmet Arçın
- **Doğum Yeri ve Tarihi:** İnebolu, 29.11.1981
- **Medeni Durum:** Evli
- **İletişim Bilgileri:** saliharcin@gmail.com

Eğitim

- Doktora: *Tarihî Türk Lehçelerinde ve Çağdaş Sibiryâ Türk Lehçelerinde Zamirler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili BD, İstanbul.
- Tezli Yüksek Lisans: (2009) *Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-Metin-Aktarı-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili BD, İstanbul.
- Tezsiz Yüksek Lisans: (2005–2006) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Sakarya.
- Lisans: (2004–2005) Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

İş Denevimi

- (2012-) Deniz Harp Okulu, *Türk Dili Okutmanı*, İstanbul.
- (2008–2010) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, *Türkiye Türkçesi Okutmanı*, Bişkek, Kırgızistan.
- (2007–2008) İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler ve Eğitim Fakültesi, *Öğretim Görevlisi*, Celalabad, Kırgızistan.
- (2006–2007) Marmara Üniversitesi, *Türk Dili Okutmanı (Görevlendirme Usulü)*, İstanbul.
- (2004–2006) Doğu Dilleri Enstitüsü, Yabancılara Türkçe Öğretimi, *Okutman*, İstanbul.

Bilimsel Çalışmalar

Kitaplar

- *Tuva Destanları 2: Haan-Tögüldür*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- *Temizlik Kitabı*, ed. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Salih Mehmet Arçın, Kitabevi 2010.

Makaleler

- “Tıvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür ve Yarış”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/1, Ocak 2010 “Kültür Tarihimizde Yarış”, s. 19-29.
- “Tıva Bilmecelerinde Geyik”, *Geyik Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 223-241.
- “Tıva Türklerinin Atasözleri / Proverbs of Tuvan Turks”, *Folkloristik Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı*, Ankara 2013, s. 304-319.
- “Muhtasar Tarih-i Kırgızıya I: Transkripsiyonlu Metin-Aktarma”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (Sonbahar 2014), s. 237-295.

Bildiriler

- (09–11 Aralık 2009), “Tıva Türklerinin Atasözleri”, 2. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Lefkoşa, Kıbrıs.
- (20–22 Ağustos 2010), “Türk ve Macarların At Kültüründe Benzerlikler, Ortak Kullanılan Kelimeler”, 15. *Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı*, Szeged, Macaristan. (Dr. Osman Sönmez’le birlikte)
- (24-28 Eylül 2012), “Kırgız Atasözlerinde Topluluk İsimleri”, VII. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara, Türkiye.
- (29 Nisan 2014), “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Çalışmaları: Türkiye Türkçesi – Kırgız Türkçesi Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, Yüksek Lisans ve Doktora Öğrencileri Avrasya Kongresi*, İstanbul, Türkiye.

Sempozyumlar

- (04–05 Nisan 2007), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Uluslararası “Türk Kültüründe Beden” Sempozyumu düzenleme kurulunda görev.
- (21–22 Kasım 2007), Türk Dil Kurumu ile Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı tarafından düzenlenen “Türk Kültüründe Temizlik” Sempozyumu Sekreterliği.